ELS MANUSCRITS IL·LUMINATS I ELS LLIBRES IL·LUSTRATS COM A EINA DIDÀCTICA PER L'ENSENYAMENT DE LES CIÈNCIES SOCIALS. PROPOSTA DE MODELITZACIÓ PER LA DIFUSIÓ DEL PATRIMONI MEDIEVAL JUEU CATALÀ

Programa de Doctorat Adaptat a l'espai Europeu d'Educació Superior EEES
Didàctica de Les Ciències Socials i del Patrimoni
Didàctica del Patrimoni, Museografia i Arxius
Setembre 2016
Barcelona setembre de 2016

SÍLVIA ANGELET GIMENO

Dirigida pel Dr Joan Santacana Mestre
i per la Dra Carolina Martín Piñol
Tutor: Dr Joan Santacana Mestre

UNIVERSITAT DE BARCELONA
Facultat de Formació del Professorat
Departament de Didàctica de les Ciències Socials

ELS MANUSCRITS IL·LUMINATS I ELS LLIBRES IL·LUSTRATS COM A EINA DIDÀCTICA PER L'ENSENYAMENT DE LES CIÈNCIES SOCIALS. PROPOSTA DE MODELITZACIÓ PER LA DIFUSIÓ DEL PATRIMONI MEDIEVAL JUEU CATALÀ

Tesi per l'obtenció del títol de doctorat, realitzada per
SÍLVIA ANGELET GIMENO
Dirigida pel Dr Joan Santacana Mestre
i per la Dra Carolina Martín Piñol

Tutor: Dr. Joan Santacana Mestre

Programa de Doctorat Adaptat a l'espai Europeu d'Educació Superior EEES
Didàctica de Les Ciències Socials i del Patrimoni (Codi H0F02)
Didàctica del Patrimoni, Museografia i Arxius (Codi 1000670)

Barcelona setembre de 2016

A la família, la que ha estat, la que és i la que vindrà.
Als companys de viatge.

Hi havia una vegada un rabí que coneixia un racó del bosc. Hi anava sovint, encenia un foc, feia una oració i parlava amb Déu. El seu fill seguia anant al racó del bosc i encenia el foc, però havia oblidat la oració. Tot i així parlava amb Déu. El fill del seu fill encara coneixia el racó del bosc, però no recordava com encendre el foc, ni la oració, però podia parlar amb Déu. I el fill del fill del fill del rabí, que no recordava ni el racó del bosc, ni la manera d'encendre el foc, ni la oració, tot i així aconseguia parlar amb Déu, perquè coneixia aquesta història, i aquesta memòria era suficient.

Conte Hassídic.

Agraïments

Aquesta tesi forma part d'una llarga història amb un recorregut molt tortuós. A partir d'una intuïció inicial s'ha anat configurant un projecte de llarga durada, que ha tingut molts companys de viatge, sense els quals sens dubte no seria el mateix.

Vull expressar el meu profund agraïment als meus directors de tesi, el Dr. Joan Santacana i la Dra Carolina Martín Piñol, pel seu coneixement, suport i infinita paciència.

Als meus mestres, que han sabut plantar la llavor de la curiositat i l'amor al coneixement i a l'art: Anne de Genève, Teresa Serra, Gérald Escamilla i Annick de la Soudière del Liceu Francès, Dr. Raimon Arola, Alberto Cardín, Dr. Fernando Hernández, Dra. Anna Guasch, Dr. Joan Hernàndez Pijoan de la Facultat de Belles Arts Sant Jordi, Dra. Eleanora Traficante de la Universitat de Rosario, Dr. Eugenio Trías, Dr. Amador Vega i Dra .Victòria Cirlot de l'Institut de Cultura de la Universitat Pompeu Fabra, i Ignasi Blanch del mòdul d'il·lustració de l'Escola de la Dona. I un agraïment molt especial a Julio Pitlik de "Formación de formadores" de Tel Aviv, que m'ha ensenyat el camí de la màgia i el color en la formació, a Víctor Pallejà de Bustinza, amic i mestre de les llums de l'Islam, a Anna Bejarano pel seu suport en l'àmbit de la cultura hebrea i de les *haggadot*, i a Chazan Danny de *Beit Shalom,* pel seu suport en matèria de religió i cultura jueva.

Als companys de l'Institut de Cultura, molt particularment a Mariana Pérez-Duarte Berra i a Xose Castro, per acompanyar-me en descobertes molt significatives i compartir coneixements i moments inoblidables. I vull expressar el meu més profund agraïment al meu *shams* Jalil Bàrcena i a la Dra. Montse Noguera, per la seva amistat i generositat intel·lectual i humana, i als companys de la Janaqa, gràcies als quals he pogut conèixer i experimentar les llums del sufisme i de l'amistat.

Gràcies també a Noy Amit per la traducció benèvola a l'hebreu del conte, i a Mijal Schauer per l'assessorament lingüístic en hebreu i la seva confiança amb el meu projecte al qual ha sabut donar suport, com també a Mar Cardona i Rosa Roig pel seu ajut desinteressat en la correcció del model didàctic i la seva traducció a l'anglès.

Als col·laboradors que s'han prestat a experimentar el model, i m'han ofert el seu temps i el seu coneixement: els mestres de l'escola Sant Felip Neri, els alumnes de 2n i de 5è del curs 2012-2013 i a tots els participants dels *focus groups*. I a les famílies i amics de l'escola Sant Felip Neri, gràcies per construir el miracle de la comunitat.

Als companys de Didpatri, Dra. Laia Coma, Dra. Carolina Martín, Dra. Tania Martínez, Dra. Maria Feliu, Dr. Francesc Xavier Hernàndez Cardona i Dr. Joan Santacana i Júlia Castella que m'han ensenyat el valor del treball en equip i a compartir el coneixement.

Als companys dels serveis educatius del Born, pel seu suport intel·lectual i personal, i als companys de Fragment. Gràcies Susanna Tobeña, Dra. Anna Vallugera, Paula León, Arnau Cobo, Carles Somoza, Cristian Domínguez, Laura Grau, Joana Mora, Maria Amat, Mireia Navarra, Alba Cañellas, Karen Saurí, Clara Muñoz, Alejandro Solozábal, Jaume Muñoz, Rosanna Fibla, Sara Ruiz i Lola Ángeles.

Als amics de sempre, Esther Rovira, Xavi Abad, Sònia Valero, Montse Mas, Montse Gonzàlez Papiol, Joan Baldrich, Marilis Farré, Verònica Argibay i Pep Bel - i perdoneu-me els que no he citat i que esteu també a la meva vida i dins del meu cor - que han sabut estar al meu costat alleugerint el pes d'una interminable recerca.

Una menció molt especial als companys i amics de l'A.E Notre Dame de Lourdes, que em van ensenyar a ser persona i em van mostrar el camí de l'educació en l'acció, el respecte i el gaudi, i a totes aquelles persones que, en encontres més o menys fortuïts pels camins del món, han representat una llum que brilla encara, i que m'ha ajudat a creure en l'espècie humana i en els àngels. Gràcies Sándor Cuautli, Aileen Katanella, Denise Patterson, Yudita Skelezy i tants altres...

I per damunt de tot a la família, els que hi són i els que ja no hi són, que sempre ha estat al meu costat. Als meus pares que han invertit esforços i afecte i han sabut mostrar-me confiança, als meus segons pares que sempre estan allà pel que faci falta, a tos els familiars, germans, avis, tiets, cosins, i nebots, que fan que el món sigui més amable. A la família que no he conegut però que ha deixat el seu llegat a la meva sang i a la meva ànima, alguns dels quals van haver de patir la intolerància i aprendre a viure amb la por de mostrar la seva identitat. I molt particularment al meu company de tots els viatges, el Carles, que m'ha empès a tirar endavant i a creure en mi mateixa, i ha volgut compartir amb mi les meves recerques i aventures, que també són seves. I als ja no tant petits Iu i Chloe, que m'han ensenyat l'amor incondicional que dóna sentit a totes les coses, m'han ajudat a mirar de nou el món amb ulls de nen, i pels quals originàriament aquest projecte va ser pensat.

Resum

El patrimoni medieval jueu català, inexistent en el currículum escolar, és una assignatura pendent a les escoles del país, i a la didàctica del patrimoni. Proposem en aquesta recerca un model didàctic per a la seva transmissió entre l'alumnat de primària, basat en la col·lecció de manuscrits il·luminats hebraico-catalans.

Els manuscrits il·luminats són uns mitjans idonsi per la transmissió del patrimoni intangible del període en el qual han estat concebuts, com intentem demostrar amb l'exemple dels Beatus de Girona i la cultura mossàrab. I en aquest sentit, disposem d'unes fonts primàries úniques que podrien ser emprades per la didàctica del patrimoni tangible i intangible hebreu català: la col·lecció de manuscrits il·luminats jueus dissenyats per la celebració de la pasqua hebrea, confeccionats en terres catalanes, els quals són un clar exemple per una banda de la vocació didàctica dels manuscrits il·luminats, com també de les possibilitats que ofereix el seu ús per al coneixement d'una cultura i d'una època. L'avantatge afegit de l'ús de les *haggadot* catalanes per la didàctica de la història hebrea-catalana és que ens venen a omplir el buit documental i arqueològic provocat per la destrucció i la fragmentació del patrimoni jueu a la nostra terra, a través d'un cicle visual que ens aporta una panoràmica única dels calls catalans.

No obstant topem amb greus dificultats alhora d'emprar aquest llegat a l'aula de primària. El desconeixement del patrimoni jueu català i de la cultura jueva en general i la ignorància general en cultura religiosa dóna una imatge inintel·ligible d'aquest patrimoni. I per altra banda, cal destacar les dificultats de treballar amb fonts primàries. Ni la llengua hebrea, ni el llenguatge ni l'escriptura medievals no són comprensibles per al públic escolar actual, fet que provocaria la necessitat de crear una edició adaptada de les haggadot de *Pessah*. I finalment la iconografia antiga genera una incomprensió total entre el públic escolar: les imatges també han de ser explicades i adaptades.

En la nostra recerca doncs, després d'analitzar el potencial didàctic del cicle visual dels manuscrits il·luminats a partir del Beatus de Girona, establim les bases d'un model per a la transmissió del patrimoni jueu català: explorem les estratègies d'ensenyament de les ciències socials, i investiguem el conte i la imatge com a eines didàctiques que estaran a la base del nostre projecte.

Iniciem la confecció del nostre model didàctic amb una anàlisi prèvia de les *haggadot* catalanes, centrada en la transmissió del patrimoni medieval jueu català, que ens marca les pautes dels diferents temes que hauran de sortir en el nostre projecte, com de la seva articulació visual. Seguidament posem les bases del nou model basat en la didàctica de la imatge i del conte, delimitant-ne els objectius i determinant-ne els continguts, per finalment passar a la seva descripció textual i visual. Finalment experimentem el model creat i l'avaluem mitjançant tècniques grupals de grups de discussió o *focus group*. Gràcies

als resultat dels diferents grups de discussió han estat validat els objectius de la recerca, mentre s'han aportat indicacions molt valuoses per tal de millorar el model creat: s'ha evidenciat de que el model, tot i essent adequat als propòsits que s'han marcat, ha de ser ampliat i completat per tal d'augmentar-ne l'abast i proporcionar eines per al seu treball a l'aula

Gràcies a la nostra recerca podem afirmar finalment que el patrimoni jueu català contribueix a posar en valor la diversitat cultural de la ciutat, i que la seva inclusió a l'aula de primària és una ocasió única per conèixer el passat de la ciutat, i per realitzar una pedagogia intensiva de la diversitat i del dret a la diferència, fet que fa que el nostre model pugui anar més enllà de la didàctica del patrimoni per establir-se com a eina per al creixement de l'alumnat en sentit crític i en valors ètics.

Paraules clau:
Patrimoni jueu català, *haggadot*, Beatus de Liébana, judaisme, religió, didàctica ciències socials, didàctica contes, didàctica imatges, manuscrits il·luminats, llibres il·lustrats, diversitat cultural, educació, fonts primàries, patrimoni, escola primària.

Abstract

Medieval Hebrew-Catalan Heritage, not represented in school curricula, is a pending issue in our schools and in heritage education. We set forth in this study a teaching model for its transmission among Elementary School pupils, based on the collection of Medieval Hebrew-Catalan illuminated manuscripts.

Illuminated manuscripts are key elements for intangible assets transmission from the period in which they were conceived, as we pretend to have demonstrated through the example of *Gerona Beatus* and Mozarabic culture. In this respect, we have at our disposal unique primary sources that could be used for Hebrew-Catalan tangible and intangible heritage teaching: the made in Catalonia collection of illuminated manuscripts designed to Jew Passover celebration, which are an example of the educational vocation of illuminated manuscripts, as well as of the opportunity of its use for understanding a culture and a special period. An added advantage in using the Catalan *Haggadot* for Hebrew-Catalan history teaching is the possibility to fill the gap in archaeological rests and documentation caused by the destruction and fragmentation of the Jewish Heritage in our territories, providing us a visual view of Catalan medieval ghettos.

We run however into serious difficulties while using this legacy in Elementary School. Ignorance about Catalan Jewish heritage and about general Jewish culture, as shared unawareness about general religious principles, gives a confusing image of Catalan Jewish heritage. And secondly, the difficulties of working with primary sources should be noted. Neither the Hebrew language nor the medieval writing are understandable by today's common elementary pupils, which should provoke the need for an adapted edition of the *Haggadot* of Pessah. But moreover ancient iconography generates a total lack of understanding among elementary students as well: old images must be explained and adapted.

For these reasons, in our research, after analyzing the educational possibilities of the illuminations of the *Gerona Beatus,* we establish the bases to erect a didactic model conceived to Catalan Jewish heritage transmission. In this sense, we explore social sciences teaching strategies as well we and investigate tales and images as educational tools, understanding them as the basis of our project.

In order to develop our teaching model, we start with a preliminary analysis of the Catalan *Haggadot*, focused on transmission of Jewish Catalan medieval heritage, which sets the guidelines of the different issues that have to be represented in our project, as well of its visual features. We lay the foundations of a new educational model based on a tale and on images, defining its main target and determining its contents, and we eventually report its visual and textual description. We finally proceed to the experimentation on the educational model and its assessment, conducted by means of *focus group*. Thanks to the results of different discussion groups, the research's targets have been validated, while valuable indications have been provided to improve the created model: it has been shown that the model, despite being suitable for the purposes that have been defined, must be completed and extended to increase its scope and to provide tools for classroom work.

Through our research we can eventually conclude that Catalan Jewish heritage helps to highlight the city cultural diversity, and we can note its inclusion in elementary classroom as an unique opportunity to discover the past of the city, and to perform an intensive teaching of diversity and the right to difference, which should make our model going beyond the teaching of heritage to establish itself as a tool for the growth of students in critical and ethical values.

Keywords:
Hebrew Catalan heritage, *Haggadot*, *Beatus of Liébana*, Judaism, religion, social science education, tales didactic, images didactic, illuminated manuscripts, illustrated books, cultural diversity, education, primary sources, heritage, elementary school.

Índex

1. Introducció	**21**
1.1 Origen de la investigació/motivacions de la recerca	**21**
1.2. Problemàtica inicial i definició del projecte: la transmissió del patrimoni jueu català	**26**
1.3. Estat de la qüestió	**29**
1.4. Objectius de la recerca	**35**
1.5. Metodologia	**39**
2. Marc teòric i justificació d'un nou model	**45**
2.1. La didàctica del patrimoni a través dels Manuscrits il·luminats: el cicle dels Beatus	**45**
2.1.1. El cicle dels Beatus	**46**
2.1.2. El Beatus com a model per la didàctica del patrimoni medieval	**49**
2.1.3. Un model didàctic dirigit a la instrucció dels monjos	**50**
2.1.4. El ***ductus*** del comentari de Beat	**55**
2.1.5. La relació text imatge	**57**
2.1.5.1. Nivell plàstic o formal de relació imatge text: la imatge com a ornamentació	**58**
2.1.5.2. Nivell narratiu: imatges narratives, imatges mnemotècniques I miniatures de metàfores	**62**
2.1.5.3. Nivell espiritual: la imatge exegètica, anagògica	**66**
2.1.6. Imatges oníriques, imatges visionàries i l'espai de l'àngel	**71**
2.1.6.1. El **ductus** visual del Beatus	**71**
2.1.6.2. El ritme d'allò visionari: numerologia en el cicle visual dels Beatus	**77**
2.1.7. Fortaleses i debilitats de la didàctica del patrimoni a través del cicle visual dels Beatus	**79**
2.2. La didàctica de les ciències socials a aula de primària. El mètode històric	**83**
2.3. El conte com a eina didàctica	**92**
2.4. La didàctica de la imatge	**98**

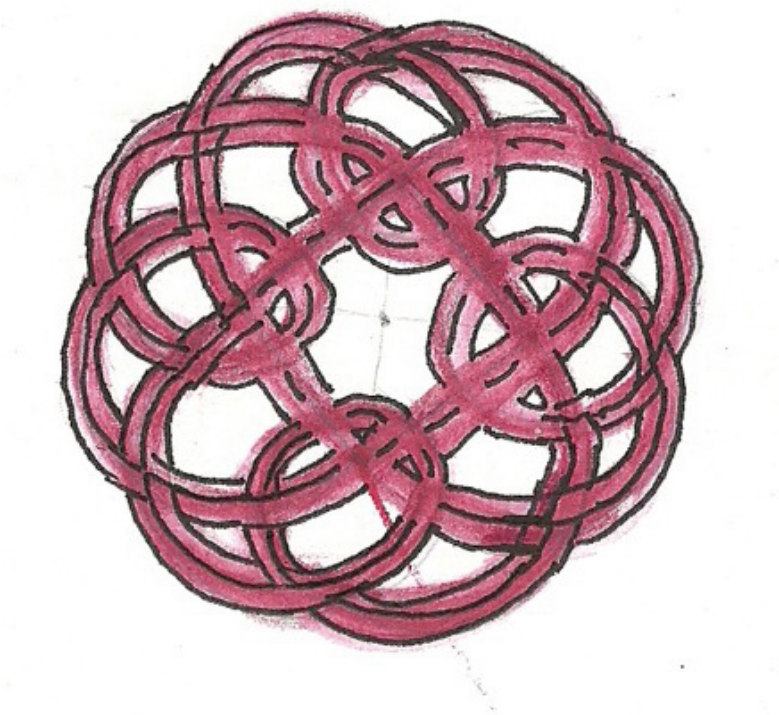
2.4.1. Els usos de la imatge	**99**
2.4.2. La comunicació visual	**108**
2.5. Resum breu de l'apartat teòric	**116**
3. Confecció d'un nou model didàctic	**119**
3.1 Manuscrits hebreus catalans del segle XIV : L'ús de les ***Haggadot de Pessah*** per la didàctica del judaisme medieval català	**120**
3.1.1 El patrimoni jueu català	**123**
3.1.2 La cultura visual hebraico catalana	**126**
3.1.3 La didàctica de la imatge en les ***haggadot***	**129**
3.2 Bases d'un nou model basat en la didàctica de la imatge i del conte	**146**
3.2.1. El text i els continguts del model	**146**
3.2.2. El programa visual	**148**
3.2.3. Materials didàctics	**149**
3.3. Descripció del model	**150**
3.3.1. Estructura narrativa	**152**
3.3.2. El ***Ductus*** textual del model didàctic	**154**
3.3.2.1. Dedicatòria.	**154**
3.3.2.2. El Conte	**155**
3.3.2.3. Glossari	**168**
3.3.2.4. Epíleg	**172**
3.3.3. El ductus visual	**173**
3.3.4. La relació entre el text i la imatge	**184**
3.3.5. La maquetació del model	**188**
4. Validació del model. Recollida i anàlisi de dades	**189**
4.1. Definició del tipus d'avaluació	**190**
4.1.1.Elaboració del qüestionari	**192**
4.1.2. L'avaluació mixta quantitativo-qualitativa: proves pilot	**193**
4.1.3. Anàlisi de les dades	**194**
4.1.3.1. Grup de 2n curs	**194**
4.1.3.2. Grup de 5è curs	**200**
4.1.3.3. Anàlisi comparada dels dos grups	**206**
4.2. Grups de discussió: ***Focus groups***	**208**

4.2.1 Disseny i preparació de les sessions de ***focus groups***	**208**
4.2.2. Les sessions de ***focus group***	**214**
4.2.3. Anàlisi resultats	**215**
4.2.3.1. Categories d'anàlisi	**216**
4.2.3.1.1. Categories d'anàlisi per al grup d'infants	**216**
4.2.3.1.2. Categories d'anàlisi per al grup d'especialistes	**217**
4.2.3.1.3. Categories d'anàlisi per al grup d'adults	**218**
4.2.3.2. Avaluació de les sessions	**219**
4.2.3.2.1 Grup d'infants	**219**
4.2.3.2.2. Grup d'especialistes	**223**
4.2.3.2.3. Grup de mares, pares i cuidadors/cuidadores	**228**
5. Resultats	**233**
6. Conclusions	**239**
7. Post-scriptum. Modificació i expansió del model	**247**
7.1. La història continua	**247**
7.2.Recursos didàctics associats	**249**
8. Bibliografia	251
9. Documents annexos	273
9.1 Annex 1: *Ductus* Visual del Beatus de Girona	275
9.2. Annex 2: Resultat als qüestionaris de les avaluacions del llibre "La filla de l'alquimista" del 2n curs de primària de Sant Felip Neri.	291
9.3. Annex 3: Resultat als qüestionaris de les avaluacions del llibre "La filla de l'alquimista" del 5è curs de primària de Sant Felip Neri.	317
9.4. Annex 4: Documentació dels focus groups	343
9.5. Annex 5: *Focus group* nens	351
9.6. Annex 6: *Focus group* especialistes	379
9.7. Annex 7: *Focus group* adults (mares, pares, cuidadors/es)	403
9.8. Annex 8: Anàlisi dels *Focus groups* per categories	425
9.9. Annex 9: Model Didàctic per la transmissió del pa-trimoni medieval hebreu català	499

Índex de Figures i Taules

Figura 1: Houblain, Vincent, Daniel et Valérie lecture CP livret 1 (1960). Il.lustracions de Nina Morel	21
Figura 2: Turnera ulmifolia. Dibuix de GEORG DIERY EHRET, extret de l'Hortus Cliffor-tiannus 1738, Georgius Clifford	22
Figura 3: Haggadah de Sarajevo, "Ha lahmah aniya" (el pa de l'aflicció) f.3r- Barcelona circa 1350.	25
Taula 1: Objectius generals i específics de la recerca	35
Figura 4: Anàstasi (f.17v) Beatus de Girona	52
Figura 5: Alfa i els autors (f.19r)	60
Figura 6: Mesurament del temple (f.161v). Beatus de Girona.	63
Figura 7: l'Arca de Noè (f.102v-103r). Beatus de Girona.	63
Figura 8 El corder i els quatre genets (f.126r). Beatus de Girona.	64
Figura 9: La palmera dels justos (f.147v . Beatus de Girona.	65
Figura 10: la visió del cel f.3v-4r. Beatus de Girona.	67
Figura 11: Arca de l'Aliança (f.170r). Beatus de Girona.	69
Figura 12 : Jerusalem celeste(f.230v), fragment. Beatus de Girona.	70
Figura 13: Maiestas (f.2r). Beatus de Girona.	73
Figura 14: La visió del Fill de l'home, Beatus de San Miguel de la Escalada (f.22r)	74
Figura 15: Primera revelació (f31v). Beatus de Girona.	74
Figura 16: Visió del tro (f.106v). Beatus de Girona	77
Figura 17: L'aparició en el núvol (f.34r)	77
Figura 18 Sister Haggadah (f.16r)	124
Figura 19 : Sister Haggadah (f.16v)	124
Figura 20, Datam i Aviram, Bird's Head haggadah (f.24v)	127
Figura 21: Matzah (pà àzim). Golden Haggadah (f.44v)	128
Figura 22: Haggadah de Barcelona (f.19v). Kidush inicial	132

Figura 23 : Haggadah Rylands (f.21r) .El pa de l'aflicció	133
Figura 24: Haggadah de Barcelona (f.51). Fórmula mnemotècnica a partir de l'acrònim format amb les inicials de les deu plagues.	134
Figura 25: Fragment de retaule de Lluís de Borrassà	135
Figura 26: L'anacronisme del relat bíblic (f.19v). Rylands Haggadah	136
Figura 27: Sister Haggadah (f.17). Sinagoga,	137
Figura 28: Haggadah de Sarajevo. El sacrifici d'Isaac	140
Figura 29: Beatus de Girona (f.11r) El sacrifici d'Isaac	140
Figura 30: Moss Haggadah f28b .	140
Figura 31: Haggadah de Sarajevo (f.1 i 2.) Gènesi	141
Figura 32: Haggadah Rylands (f17v-18r). La persecució dels egipcis i la travessa del mar roig.	142
Figura 33: Haggadah de Barcelona c. 1340 (f.88). L'any que ve a Jerusalem	145
Taula 2: El ductus textual. La dedicatòria	154
Taula 3: El ductus textual. El conte	155
Taula 4: El ductus textual. Glossari	168
Taula 5: El ductus textual. Epíleg	172
Taula 6: El ductus visual.	174
Figura 32: imatge d'inversió (la llebre i la guineu). Haggadah de Barcelona (f.30v, detall)	186
Figura 33: Golden Haggadah. Jacob i Essaú.	187
Taula 7: Objectius de l'avaluació	190
Taula 8: Prova pilot. 2n de primària	194
Taula 9 Prova pilot. 5è de primària	200
Figura 34: Focus group d'especialistes a l' edicle dels serveis educatius del Born Centre de Cultura i Memòria.	209
Figura 35: objectes de la maleta didàctica	210
Figura 36: Sessió núm. 1 Grup d'infants: reconeixement d'objectes de la maleta didàctica. 15-5-2015	214
Taula 9: Participants a les sessions de Focus Groups	215

ELS MANUSCRITS IL·LUMINATS I ELS LLIBRES IL·LUSTRATS

COM A EINA DIDÀCTICA PER L'ENSENYAMENT DE LES CIÈNCIES SOCIALS.

PROPOSTA DE MODELITZACIÓ PER LA DIFUSIÓ DEL PATRIMONI

MEDIEVAL JUEU CATALÀ

1. Introducció

1.1 Origen de la investigació/motivacions de la recerca

Aquest projecte de recerca neix de la meva passió pels llibres il·lustrats. La meva vida no s'entén sense llibres. Recordo encara avui el moment en el que el meu cap va succeir una transformació estranya, es va fer un clic, i les lletres van deixar de ser sons articulats per esdevenir portadores d'un missatge. L'objecte llibre m'ha acompanyat des de la infantesa, exercint una fascinació intel·lectual i sensorial: transmissors i mediadors del coneixement per vocació, els llibres m'han fet viatjar, m'han introduït en nous paratges, i m'han convidat com em conviden encara a pensar amb els grans pensadors de tots els temps. Gràcies a aquest artefacte em sento pertànyer a l'aventura de la cultura humana: el llibre és l'objecte cultural[1] primordial de la humanitat. Cap altre invent ha aconseguit d'una manera tant eficient transmetre el coneixement i fer-lo transportable. Només amb l'adveniment de les noves tecnologies, els suports digitals es disputen amb el llibre la plaça preeminent que mereix, sense que aquest darrer sigui no obstant descartat. El llibre és el receptacle de la paraula escrita, ens acosta aquells relats que ens identifiquen com a sers culturals, que ens fan pertànyer a un grup[2].

Figura 1: Houblain, Vincent, Daniel et Valérie lecture CP livret 1 (1960). Il.lustracions de Nina Morel

Però ja abans de saber llegir, el llibre ja exercia la seva fascinació en mi. Aquell objecte preuat, portador d'un codi que calia desxifrar, la paraula escrita, i que es mostrava com una promesa d'anar més enllà, anava tot sovint acompanyat d'unes

1 "En la cultura escrita el artefacto por excelencia es el libro, en sus diferentes formatos –desde el códice a la tableta–, que han ido jalonando la historia de la lectura". (Martos E- Martos García y Alberto E. 2014, 121)

2 El relat té una funció epistemològica, el saber que contenen és el que en fa formar part d'una comunitat . Veure Jackson - Egan 2012 ; 34

imatges que m'orientaven, em seduïen, em suggerien, i actuaven com una promesa d'un món que esperava a ser descobert. Perquè el llibre no només és text, sinó també imatge: en l'objecte llibre coexisteixen lletres i imatges. I aquest fet fonamental no només va possibilitar la meva entrada en l'univers del llibre des de la meva primera infància, com també la de tants altres nens i nenes, sinó que m'ha portat molt més enllà en la sospita que és en la conjunció de la imatge i la paraula escrita que resideix la vocació del llibre, la seva potència mediadora. Allà on la paraula queda coixa, no arriba, ens transporta la imatge, i allò que la imatge no defineix de manera prou precisa queda fixat per la paraula. Si en un inici les il·lustracions, les imatges, ens apareixen com a facilitadores del text per a l'infant que s'inicia en la lectura (figura 1), podem afirmar que van molt més enllà: la imatge, conjuntament amb la paraula, defineixen la vocació mediadora del llibre, doncs la grandesa justament d'aquest invent cultural és reunir dos sistemes de pensament, dos llenguatges, en un mateix espai: el cos de la plana. Gràcies a la unió de text i imatge el llibre assoleix una dimensió didàctica, aspecte desenvolupat per Comenius en la seva didàctica Magna.

Figura 2: Turnera ulmifolia. Dibuix de GEORG DIERY EHRET, extret de l'Hortus Cliffortiannus 1738, Georgius Clifford

(Capítulo XVII, Fund. VIII, Reg. III.)

Para aprender todo con mayor facilidad deben utilizarse cuantos más sentidos se pueda. Por ejemplo: Deben ir juntos siempre el oído con la vista y la lengua con la mano. No solamente recitando lo que deba saberse para que lo recojan los oídos, sino dibujándolo también para que se imprima en la imaginación por medio de los ojos. Cuanto aprendan sepan expresarlo con la lengua y representarlo con la mano, de manera que no se deje nada sin que haya impresionado suficientemente los oídos, ojos, entendimiento y memoria. Y para este fin, será bueno que todo lo que se acostumbra a tratar en clase esté pintado en las paredes del aula, ya sean teoremas y reglas, ya imágenes o emblemas de la asignatura que se estudia. Si así se hace, será increíble la ayuda en la impresión. Aquí estará bien que se acostumbren a escribir en su diario o en su cuaderno lo que oyen o leen en los libros, porque de esta manera la imaginación se ayuda y el recuerdo se efectúa fácilmente.- (COMENIUS 1998, 55)

No obstant, mentre més entrava en l'univers de la paraula escrita, anaven desapareixent progressivament les imatges de la plana del llibre. Segons vaig anar descobrint, semblava que els llibres d'adults no tenien imatges. Aparentment tan sols tenien lloc en les publicacions científiques en forma de gràfiques, diagrames o il·lustracions descriptives. El pensament s'expressava doncs en paraules, i les imatges, excepte en el cas de les il·lustracions científiques – figura 2- quedaven relegades a divertiments fruits de la imaginació, o ornamentació pura, embelliments estètics.

Tot i així, en aquests darrers temps hem assistit a una revolució de les imatges, propiciada probablement per les ciències de la comunicació i la publicitat, que han explorat la potencia de les icones en la transmissió dels missatges verbals. Els estudis de semiòtica fan el salt del llenguatge a la imatge, la qual passa a ser portadora d'un significat, i creadora de pensament.[3] Els estudis en psicologia de la Gestalt afirmen l'existència d'un pensament visual (Arnheim, R: 1986), i fins i tot la teoria de les intel·ligències múltiples l'existència d'una intel·ligència visual, (Gardner, H: 2015). I en el seu revers, el llenguatge ha perdut la seva transparència per esdevenir també interpretació, un sistema de signes culturals que han de ser descodificats i entesos en un context. Aquests canvis recentment han fet irrupció en el món acadèmic, propiciant l'aparició de nous modes de coneixement.

No obstant, els grans canvis del pensament triguen un temps en penetrar la societat que els ha provocat. La teoria de Kandinsky de l'evolució en la cultura i les arts, simbolitzada en un triangle en moviment[4], il·lustra prou clarament el fet que, en plena efervescència de la semiòtica de la imatge, aquesta no deixava de ser sospitosa a ulls acadèmics, i encara avui les il·lustracions són popularment qualificades de coses de nens, mentre paradoxalment s'inverteixen enormes fortunes en el mercat de l'art. Com també mentre es gestaven les teories de les intel·ligències múltiples (Gardner 2015) es seguien fent fitxes repetitives a les escoles, i es segueixen fent encara en gran part dels centres, menystenint un potencial humà ofegant-lo en l'avorriment.

I és que la història de la imatge és també la història d'un conflicte amb la paraula portadora de coneixement, instrument de la raó. I aquest conflicte a voltes sagnant[5], s'inscriu també en la meva biografia personal i acadèmica.

3 Veure l'estudi "Rhétorique de l'image" (Barthes 1964) on Barthes analitza una imatge publicitària a partir dels mateixos principis de la semiòtica.

4 Kandinsky exemplifica l'evolució cultural mitjançant un triangle en moviment, el primer vèrtex ocupat pel creador o visionari, i incomprès per la resta. "El triángulo tiene un movimiento lento, escasamente visible, hacia delante y hacia arriba: donde hoy se encuentra el vértice más alto, se hallará mañana la siguiente sección. Es decir, lo que hoy es comprensible para el vértice de arriba y resulta una tontería incomprensible para el resto del triángulo, mañana será razonable y con sentido para otra parte adicional de éste". (Kandinsky 1989, 15)

5 Com fou el cas durant les recurrents crisis iconoclastes. Per un estudi aprofundit de l'iconoclasme en l'àmbit bizantí, veure **Ouspensky (**1980).

Per alguna raó estranya, mentre iniciava estudis de filosofia, vaig retornar al món de la imatge de manera tant intensa, que el curs següent em matriculava a la facultat de Belles Arts. I si el conflicte entre text i imatge sempre ha format part de la meva vida, així va continuar: durant la meva vida escolar embrutava o adornava (segons la visió de cadascú) els fulls d'apunts i quaderns escrits amb mil formes fruit de l'avorriment o la distracció i en la meva breu carrera filosòfica compensava les abstraccions intel·lectuals amb matèria pictòrica, i en canvi a les aules de Belles Arts no podia deixar els llibres, mentre tot sovint els quadres se m'omplien de paraules.

Al fil sempre de la transgressió, vaig intentar entendre quin fenomen era aquest anomenat art, tant preuat econòmicament com inefable i menyspreat intel·lectualment. Mentre queia en el més pur divertiment, substituint en els llibres de teoria artística la paraula Art per la paraula Déu (i descobrint amb sorpresa que els textos no perdien coherència i assolien significats inesperats), a partir de la meva cerca en la teoria de l'art vaig caure de ple en el camp de la religió. La descoberta de Mircea Eliade en fou parcialment responsable:

> En cualquier caso, resulta evidente que desde hace más de un siglo, el Occidente no consigue ya crear un "arte religioso" en el sentido tradicional del término, es decir un arte que refleje concepciones religiosas "clásicas". En otros términos, los artistas no aceptan ya exaltar a "ídolos". No se interesan por la imaginería ni por el simbolismo religiosos tradicionales.
> Esto no quiere decir que lo sagrado haya desaparecido completamente del arte moderno. Pero se ha convertido en irreconocible, camuflado en formas, intenciones y significaciones aparentemente profanas. Lo "sagrado" ya no es evidente, como lo era, por ejemplo, en las artes de la edad media. No se le reconoce de un modo inmediato ni fácil, pues no se expresa ya en un lenguaje religioso convencional. (...) Dicho de otro modo, el hombre moderno ha "olvidado" la religión, pero lo sagrado sobrevive sepultado en su inconsciente." (Eliade 2005, 139-141) [6]

Aquesta revelació fou el detonant d'una recerca intensa en el món de la mística i de l'art, arribant a l'estudi aprofundit de diverses tradicions religioses, fins a topar amb els manuscrits il·luminats de Beatus, probablement l'obra d'art religiós més sorprenent realitzada a la península.

Vaig dedicar uns anys de recerca per esbrinar la natura de la imatge en els Beatus. Per fi en la meva biografia el món del llibre es retrobava amb la imatge, però no una imatge qualsevol, com tampoc un text qualsevol. En la unió del text de l'Apocalipsi i la imatge pertorbadora dels Beats esclatava el sentit i es construïa el camí de la mística.

6 Aquesta cita d'Eliade en el breu article "Permanencia de lo sagrado en el arte contemporáneo" dona una nova apertura a la lectura de l'art contemporani desenvolupada per Vega (2002 i 2010) i Mennekes (1995) entre altres.

Però la vida sempre sorprenent m'havia de conduir per camins divergents, a l'espera d'encontres inesperats, que haurien de reconduir el meu pensament. Per una banda la descoberta de la maternitat, que significà entre moltes altres coses el retrobament amb la curiositat infantil i amb l'univers dels llibres il·lustrats. I per altra banda, l'encontre fortuït amb el judaisme medieval català i amb l'increïble cicle de *haggadot* jueves realitzades en terres catalanes.

L'atzar em va portar a conèixer el passat jueu de la ciutat de Barcelona. La fascinació davant d'un patrimoni d'una extraordinària riquesa i complexitat feia créixer la meva incredulitat davant de l'evidència del seu menyspreu per part de la historiografia oficial: a títol oficial, el passat jueu català no tan sols és difícilment esmentat, sinó que és sovint silenciat, fet per altra banda extensible a la resta del territori peninsular. De resultes d'aquesta situació, el patrimoni jueu català és inexistent en el currículum escolar de primària.

Figura 3: Haggadah de Sarajevo, "Ha lahmah aniya" (el pa de l'aflicció) (f.3r)- Barcelona circa 1350.

Així doncs, l'estudi de les restes del patrimoni medieval jueu català i la voluntat de transmetre'l al públic escolar han motivat la meva recerca. La meva experiència en el camp de la didàctica de les ciències socials ha estat fonamental per fer-la possible. Primerament, la meva col·laboració en un projecte editorial dedicat a la microhistòria, *Llibres de Matrícula*, em feu reflexionar sobre la importància del relat en la didàctica de les ciències socials. La microhistòria dóna un sentit a la història, li confereix una dimensió humana. Només les històries viscudes tenen la capacitat de moure'ns, de trasbalsar-nos. Aquesta reflexió es confirmaria més endavant al llarg de la meva participació actual en el projecte educatiu del *Born Centre de Cultura i Memòria*. La possibilitat d'explorar una gran diversitat de materials i recursos didàctics, i d'aplicar-los sobre l'alumnat de tots els nivells escolars ha estat el pas definitiu per a la confecció del projecte que presento ara:

Construir un model didàctic adequat al públic escolar de primària per a la descoberta del judaisme medieval català, basat en les *haggadot* catalanes.

I escollir un model didàctic ha estat en el meu cas inevitable: havia necessàriament d'agafar la forma de llibre, i més concretament de llibre il·lustrat.

1.2. Problemàtica inicial i definició del projecte: la transmissió del patrimoni jueu català

Els manuscrits il·luminats ens permeten apropar-nos al patrimoni intangible d'una època, al seu coneixement, a la seva visió del món, a les seves propostes didàctiques i als seus continguts intrínsecs. En aquest sentit el patrimoni medieval jueu català ens proporciona un material incomparable, únic: un extraordinari llegat de manuscrits il·luminats pensats per a tota la família, un model didàctic per a celebrar la Pasqua, les *haggadot* catalanes (figura 3). Efectivament, la col·lecció de manuscrits il·luminats jueus per la celebració de la pasqua hebrea, confeccionats en terres catalanes[7] són un clar exemple per una banda de la vocació didàctica dels manuscrits il·luminats, en aquest cas pensats per a la celebració de *Pessah*, la pasqua jueva, com també del paper fonamental dels llibres il·luminats en la didàctica del patrimoni, de les possibilitats que ofereix el seu ús per al coneixement d'una cultura i d'una època, en aquest cas del patrimoni jueu català.

Les *haggadot* catalanes, més enllà d'una didàctica litúrgica, ens ofereixen un marc de comprensió i d'experimentació de la vida a les comunitats medievals hebraico-catalanes. A través de les seves miniatures coneixem els seus valors, sabers, costums... com també rebem una imatge visual del que deuria ser viure en aquell temps en els calls catalans. Així doncs, veurem com en aquest sentit les haggadot catalanes són unes finestres valuosíssimes per al coneixement del patrimoni hebreu català. No obstant, els obstacles sorgeixen quan ens proposem transmetre aquest llegat al públic escolar.

L'alumnat de primària i de secundària (com gran part de la societat actual), és totalment desconeixedor del llegat jueu català. Aquest capítol de la nostra història, inexistent en el currículum escolar de primària[8], breument citat a secundària[9] i silenciat en la nostra cultura, no s'explica i per tant no existeix a les escoles ni als instituts. Reivindiquem doncs la necessitat de fer una didàctica del judaisme català, entenent-lo com un fragment molt valuós de la nostra història, una part del nostre

7 Es conserven set *haggadot* d'origen català (veure apartat 3.1.1 pàgina 120 del present treball).

8 http://bit.ly/2cQyAZ6.

9 El temari de secundària entra de manera accidental i breu en el tema de la pluralitat de cultures en l'Espanya pre-industrial "Aplicació de les nocions històriques de canvi i continuïtat en la interpretació de l'origen i l'expansió de l'Islam. Anàlisi de les formes de vida i de la confluència de cultures (cristians, musulmans i jueus) en les ciutats de la península Ibèrica." **currículum educació secundària obligatòria. Generalitat de Catalunya, departament d'educació p**121 http://bit.ly/1PvIBcv.

passat, que cal recuperar. Per aquest motiu cal cercar eines per la transmissió del patrimoni del judaisme català a les escoles. És en aquest punt en el que topem amb tres grans obstacles.

El primer obstacle és el mateix desconeixement del patrimoni jueu català i de la cultura jueva en general per part de la societat tant escolar com adulta. Aquest fet obliga a donar explicacions sovint complexes sobre tradicions i creences. Si a més a més tenim en compte la manca de formació en cultura religiosa entre el públic escolar en general, veurem que no ens serà fàcil explicar el llegat jueu de manera comprensible.

I segon gran obstacle deriva del caràcter mateix del patrimoni hebraico-català: víctima tot sovint de la violència, la indiferència i la ignorància, el patrimoni jueu català està greument fragmentat, i és fins i tot en la majoria dels casos invisible. És a dir, essent la majoria de restes arqueològiques desaparegudes, ens trobem davant la necessitat de transmetre un patrimoni intangible. És en aquest context on ens apareix la importància de les *haggadot* i molt particularment del seu cicle visual per la didàctica d'aquest patrimoni per al públic escolar. Per la seva qualitat de font primària i resta tangible, i perquè per la seva naturalesa didàctica, com a llibres il·luminats, les *haggadot* catalanes ens donen accés a la transmissió dels valors intangibles del judaisme medieval català, com les seves creences religioses i científiques, llur visió del món, els seus costums, com també ens donen algunes indicacions sobre fets històrics. Per altra banda ens aporten informació complementària de caire visual, relativa a l'habitatge, la indumentària i la tecnologia, que ens són també valuoses per complementar i ressituar les escasses restes patrimonials que ens queden.

Però és en aquest punt on ens apareix el tercer obstacle per la transmissió del judaisme medieval català a les escoles: les dificultats de treballar amb fonts primàries. És comunament acceptat que el llenguatge i l'escriptura medievals no són comprensibles per al públic escolar actual. Aquest fet, prou conegut entre els pedagogs, justifica la creació d'adaptacions simplificades dels textos antics, amb una grafia i un llenguatge accessibles per al públic escolar.[10] En el cas de les *haggadot*, al text en llengua i grafia hebrees, es suma la descripció de rituals i d'una cosmovisió del tot incomprensibles per l'alumnat actual, de tradició majoritàriament cristiana o laica. Ens caldria doncs una edició traduïda comprensiva, amb explicacions i extensions que si bé podrien funcionar a l'aula de secundària, dificultarien l'accés d'aquest material a l'alumnat de primària. Però, de manera anàloga, succeeix el mateix amb el programa visual dels manuscrits. Les imatges dels manuscrits medievals també

10 Veure per exemple la col·lecció *Kalafat* d'editorial Castellnou, que ofereix versions adaptades i simplificades de textos clàssics, il·lustrades amb imatges per facilitar la comprensió i agilitzar la lectura https://kalafatikalafate.wordpress.com/kalafat/.

necessiten una adaptació: actualment, la iconografia antiga genera una incomprensió total entre el públic escolar, i té com a conseqüència la incomprensió del patrimoni. En definitiva, fins i tot les imatges han de ser explicades i adaptades.

Per aquesta raó, així com veiem en el programa visual de les *haggadot* una eina que, adaptada i ampliada, pot ser emprada amb èxit en l'aula de secundària, afirmem que ens cal crear un model específic per a la didàctica del patrimoni jueu català a l'alumnat de primària. Així doncs, la nostra recerca està orientada cap a la consecució d'un projecte: la construcció d'un model didàctic per a la transmissió del judaisme medieval català a l'alumnat de primària: un conte il·lustrat per la didàctica del patrimoni hebreu.

Potser no són suficients les paraules? No són didàctics els llibres sense imatges? El llibre, amb o sense il·lustracions sempre és imatge. La composició de la plana, la disposició del text i de les lletres capitulars, l'elecció de tipus d'escriptura i de tabulacions específiques són imatge. I la paraula escrita també recorre a la imatge, a l'evocació visual, la metàfora, per tal de fer-se més entenedora. Com demostra Pächt (1987) en el seu estudi sobre manuscrits il·luminats, en la plana s'efectua una simbiosi entre lletra i imatge. Els manuscrits il·luminats conviuen "l'escriptura per ser vista i la il·lustració figurativa per ser llegida" (Pächt 1987, 172-173): la imatge tendeix cap al text i el text tendeix a la imatge. La pàgina no crea un espai il·lusionista, sinó que és un camp d'acció, un camp de contemplació. Un camp d'acció altament efectiu, que és actualment recuperat per la publicitat i el màrqueting.

D'entre tots els llibres, el llibre didàctic per excel·lència és el manuscrit il·luminat. El manuscrit és l'espai de confluència entre paraula i imatge, les quals creen un joc de miralls en el que s'il·luminen i enriqueixen mútuament. En el manuscrit il·luminat la imatge és paraula i la paraula imatge, la imatge i el text es fecunden mútuament. Les imatges en aquest context són doncs finestres al coneixement, al patrimoni tangible i intangible de la humanitat.

El nostre plantejament inicial és que a través del conte il·lustrat es facilita la didàctica de les ciències socials entre l'alumnat de primària, fent possible arribar a la transmissió de conceptes i fets complexes de manera senzilla, engrescadora i efectiva. Per aquest motiu ens proposem crear un model didàctic per al patrimoni medieval jueu català construït amb la narrativa del conte, documentat rigorosament, i acompanyat d'imatges basades en les haggadot catalanes però actualitzades per al públic escolar català. Per aquest motiu ens caldrà conèixer el món dels manuscrits il·luminats medievals, que estan a la base del nostre model didàctic. En veurem el llenguatge específic i orientarem la seva natura didàctica a les ciències socials. Explorarem seguidament els procediments de l'ensenyament de les

ciències socials a l'aula de primària, i analitzarem el potencial didàctic dels contes i de la imatges. Armats amb aquests coneixements, procedirem a la construcció del nostre model didàctic, que experimentarem amb grups de discussió per tal d'avaluar-ne l'efectivitat.

1.3. Estat de la qüestió

Aquesta recerca es basa en tres eixos: un eix disciplinar que fa referència al coneixement actual sobre a literatura continguda a les *Haggadot* i als *Beatus*, un segon eix dedicat a la didàctica de la imatge i del conte, i finalment un tercer eix que desenvoluparem poc en la recerca ja que no forma part dels objectius generals, que és la qüestió del patrimoni material i immaterial implicat.

Mentre que la literatura entorn als manuscrits de *Beatus* és força abundant, la respectiva a les *haggadot* és més aviat escassa i poc accessible. N'hem plantejat l'estudi primerament amb obres referents a codicologia medieval. La nostra referència principal ha estat Pächt (1984), que hem complementat amb Malachi (2012) en el camp específic dels manuscrits hebreus, i amb Cózar (1991), el qual situa la codicologia hebrea dins de la tradició de la poesia visual. Estudis com els de Hamburger (1990-1998) i Carruthers (1998) han estat també fonamentals per determinar l'espiritualitat en l'art del llibre medieval i el sentit de la lectura en la meditació monàstica.

Situar l'art del llibre medieval en el seu context ha estat també fonamental. Per a aquest propòsit els treballs de Grabar (1992), Duby (1995) i Schappiro (1939,1947) sobre art i estètica en l'edat mitjana han estat de gran vàlua, com també l'obra Schmidt (2002) sobre la cultura visual a l'edat mitjana i Mâle (1922) respecte als referents iconogràfics de l'art medieval i el paper central dels manuscrits de Beat per la seva transmissió. Per altra banda, l'estudi de la teologia de les icones possibilitada per Ouspensky (1980), Hani (2000), Bychkov (1998) i Florensky (1972) ens ha permès explorar en profunditat el sentit del programa visual dels manuscrits il·luminats, com també la visió antropològica de la imatge de Belting (2009) ens ha proporcionat els vincles necessaris per explorar seguidament la didàctica de la imatge. Finalment, no podem oblidar tampoc les primordials aportacions d'Eco (1987) en matèria d'estètica medieval, com també en el tema concret de l'art dels *Beatus* (Eco 1983).

Les obres de Neuss (1931,1962) i Klein (1979,1996) estan a la base de l'estudi dels *Beatus*, en establir-ne la genealogia i proporcionar-nos el *stemma* cronològic, basat en valors textuals en Neuss i visuals en Klein que ens permet entendre, intuir l'arquetip del cicle de manuscrits i l'evolució entre l'original i les successives còpies, que hem complementat amb l'estudi de Cid Vigil (1962) respecte

a les miniatures que falten en els diferents manuscrits. A nivell textual, la referència a Sanders (1930) és obligada, en proporcionar-nos la transcripció del comentari de Beat, i Ramsay (1902) en aportar la seva reflexió crítica. I gràcies a Gonzalez Echegaray & Del Campo (2004) hem pogut disposar de la traducció íntegra del comentari (exceptuant "el llibre de Daniel") que hem emprat en la nostra recerca.

Unes bones introduccions a l'obra dels *Beatus* han estat l'obra de Schapiro (1963) i la tesi doctoral d'Arola (1982), però sens dubte l'aportació capital en l'estudi de les miniatures del cicle dels Beatus ens la proporciona el recentment finat Yarza amb una visió general de tots els manuscrits (1998) i amb estudis específics sobre demonologia en el Beatus de Girona i la seva relació amb l'Islam (Yarza 1977,1978). Aspectes específics dels Beatus com la seva relació amb l'art mossàrab, visigot, andalusí i de repoblació les hem trobades en Gómez Moreno (1919) i Camón Aznar (1975) mentre que les aportacions de Mentré(1969,1975a i b,1984 a i b) i Stierlin (1978) en relació als aspectes pictòrics i visionaris dels Beats han estat decisives per a la descodificació compositiva i cromàtica del cicle visual; les particularitats iconogràfiques dels manuscrits, exposades minuciosament per Yarza (1977,1978,1998), han estat ampliades per la tesi de Churruca (1939), recolzada en Asín Palacios (1919), els quals ens han obert la porta a entendre els vincles del cicle visual de Beatus amb l'islam, que seguidament hem complementat amb estudis sobre l'espiritualitat musulmana.

Per tal d'efectuar l'estudi de les haggadot ens ha calgut primerament fer una immersió en el judaisme medieval català i en la tradició religiosa jueva. Les traduccions i estudis de Josep Maria Millàs Vallicrosa (1927,1929 a i b ,1956 – 1957) i l'obra de Feliu (1998/1999,2002/2003 - 2010), complementada i actualitzada amb els estudis de Forcano (2014) i Planes&Forcano (2009), Villatoro (1992) i els magnífics treballs de Tov Assis, Feliu, Forcano i Mora entre altres (VV.AA. MHCAT 2002) han estat fonamentals per entendre la vida a les comunitats jueves catalanes medievals, les persones, les seves idees, les seves creences i els seus conflictes. Per altra banda les noves recerques de Heil (2007-2008) sobre el judaisme en el món tardo-antic europeu ens ha permès ressituar l'existència d'aquestes comunitats en els períodes més obscurs i poc documentats de la història. Finalment Suárez (2012) ens ha proporcionat una panoràmica molt completa de la història jueva en terres espanyoles.

Respecte a la cultura jueva en general, el resum de la tradició hebraica D´Hooghvorst (2012) ha estat una bona introducció, com també el llibres de Bonnin (2006) i de Villatoro (2005) sobre el judaisme català, en els quals es recullen els principis religiosos, socials, a més d'una breu història de les comunitats jueves a la península, i el complex fenomen dels conversos. No obstant, calia anar més enllà en una tradició que ens era inicialment forània, i conèixer aspectes més específics

com el fenomen de la memòria en relació a la història jueva, exposat per Yerushalmi (2002), la relació dels jueus amb les paraules, documentada per Oz & Oz-Salzberger (2015), i la Bíblia hebrea, presentada per Stern (VV.AA. MHCAT 2002). Finalment ha estat fonamental la immersió en matèria de cabalisme i misticisme hebreu propiciada per les imprescindibles obres de Scholem (1996-1998) i d'Idel (1989-2003-2005), i que englobarem en els nostres estudis sobre simbologia i tradicions religioses.

Tot i l'estesa creença del tradicional l'aniconisme hebreu, trobem força testimonis d'obres figuratives hebrees en el món tardo-antic, com ens mostren Heil (2007,2008) i Schapiro (1960): els exemples més estesos són els mosaics de les antigues sinagogues, o també els manuscrits il·luminats. Narkiss (1969) ens ha aproximat al fenomen del les *Tanakh* i les *Haggadot* miniades hebrees[11], i Kogman-Appel (2002,2009,2012) ens ha aportat la contextualització del fenomen artístic jueu a la tradició hebrea per una banda i cristiana per l'altra en el sector peninsular. L'obra d' Epstein ens ha proporcionat les claus d'aspectes religiosos pictòrics i expressius de les *haggadot* i Halperin ha fet palesa la relació entre la il·luminació jueva i la seva relació amb la Càbala. Cal assenyalar també les anàlisis valuoses sobre aspectes específics de les *haggadot* com són la de Harris respecte a la *Golden Haggadah* i les de Kogman Appel & Laderman (2004) i Muñoz-Basols & David sobre la *Haggadah de Sarajevo*.

El segon eix, dedicat a la didàctica de la imatge i del conte, parteix de la *Didàctica magna* de Comenius (1998) i de l'aplicació pràctica dels seus principis d'ensenyament amb el suport de representacions visuals a *Orbis pictus (*1777), i de l'obra d'Egan (2007,2008) sobre l'educació a l'aula basada en el conte. L'hem explorat sota diferents prismes.

Hem iniciat la nostra recerca amb una immersió en antropologia de la imatge i iconografia. En aquest sentit les obres de Belting (2001,2009), Schmidt, (2002) Stangos (1986) i Morphy (1998) sobre el significat de l'obra d'art al llarg de la història han estat fonamentals, com també Panofsky (1980) i Berger (2014) respecte a principis iconogràfics i compositius. La imatge és didàctica ja que és comunicació, i en aquest sentit ens ha calgut explorar els principis de semiòtica de les representacions visuals amb Barthes (1964) i Eco (1992). No obstant, més enllà de les convencions iconogràfiques i representatives, la imatge és forma, *Gestalt*, i actua a partir d'esquemes estructurals més enllà dels codis apresos, com ens manifesten Arnheim (1999) Gombrich (1979) i Verstegen (2205) De les teories de la Gestalt ha estat possible derivar cap al pensament visual. L'existència d'intel·ligències i

11 Mentre la Torà es composa dels 5 llibres del Pentateuc (*Bereshit*-Gènesi, *Shemot*- Èxode, *Vaikrà*- Levític, *Bamidvar* Nombres, *Devarim*- Deuteronim) la paraula *Tanakh*, acrònim de *Torà*, *Neviim*-Profetes i *Ketuvim*- escrits és la Bíblia hebrea, corresponent a l'antic testament. Veure Stern (VV.AA. MHCAT 2002) i Jewish enciclopedia. http://www.jewishencyclopedia.com/articles/14446-Torà.

d'una diversitat de modes de pensaments ha estat profundament explorada per Gardner (2011,2015), i de la seva exitosa teoria han derivat un gran nombre de propostes educatives per l'aplicació de les diferents intel·ligències a l'aula (Escamilla 2014). Arnheim (1986) mostra el funcionament de la intel·ligència visual, i actualment ens trobem immersos en les derivacions dels seus principis en el sector del màrqueting i les noves estratègies de comunicació com les presentades per Roam, en les noves tendències de *coaching* basades en mapes mentals desenvolupats per Buzan, com també en el salt qualitatiu dels tradicionals llibres il·lustrats, en els quals la imatge és un mer suport dels text, als àlbums il·lustrats actuals, on es crea un llenguatge nou a partir de la interacció de text i imatge, com ens exposen Salisbury (2005), Van Der Linden (2006) i tot el projecte editorial de *l'Atelier du Poisson soluble*[12].

Avui més que mai l'educació es recolza en la diversitat funcional i neuronal, i en aquest sentit obres com la de Mora (2014) són fonamentals, en plantejar els principis de la neuroeducació. Hem conegut les alteracions cognitives i neuronals produïdes per trastorns de l'espectre autista gràcies a l'informe del Collège des médecins du Québec et Ordre des psychologues du Québec (VV.AA. 2012) i la completíssima obra de Shore & Rastelli (2015), i el funcionament cerebral en la síndrome d'Asperger a partir d'Attwood (2008), com també hem d'agrair els testimonis valuosíssims de Schovanec (2013) i Grandin (1995,2013) sobre autisme i pensament visual. I és justament en les propostes educatives adaptades a individus afectats pel trastorn de l'espectre autista (TEA) en que es manifesta en paper primordial de la imatge en la comunicació augmentativa, com ens mostren Von Tetzchner & Martinsen (1993) i Donville (2012).

Finalment hem completat aquest eix amb estudis d'educació visual i plàstica, entre els quals destaquem a Eisner (1972,2002) i Gardner (1999) que mostren la significància de l'educació visual en el creixement de la persona, i en el desenvolupament humà i Burset (2006), Sans & Balada (2004) que ens situen de ple en l'ensenyament visual i artístic a l'escola. Sobre la relació entre art i joc destaquem les valuoses contribucions de Bordes (2007) i Carlé (2006). Per altra banda hem explorat el món de l'art de l'infant amb Hernández Belver (2008) i Lowenfeld (1973) , i la lectura que ha suscitat des del món adult al llarg dels temps com ens mostra Pernoud (2003). Actualment el dibuix de l'infant no només és una eina d' expressió plàstica i construcció del significat, com veiem amb Kellog (1979), Matthews (1999) i Stern (2008) sinó que Croti & Magni (1996) l'eleven a la categoria de comunicació basada en un llenguatge espontani comú a tots els infants, en la línia d'Arnheim 1986-1999).

La capacitat expressiva i comunicativa dels infants a través del dibuix han propiciat diferents teràpies psicològiques, entre les quals destaquem l'artteràpia, desenvolupada per Klein (2006), Bassols &

12 http://www.lepoissonsoluble.com.

Bonet (2008), i que beu tant dels principis de la *Gestalt* com els de la psicologia analítica jungiana i de la simbologia, principis que situarem a la base de la didàctica de la imatge i del conte. Els experiments de Khanna (1995) a partir de l'art dels infants assenyalen la vinculació del fenomen artístic amb la simbologia, que dona una lectura més àmplia i profunda de la comunicació visual.

Lévy Straus (1955,1962) en presentar-nos el pensament primitiu ens mostra la importància del símbol i del relat, i en aquest sentit articula Egan (2007,2008) una didàctica del conte basada en els arquetips presents en la ment de l'infant que té com objectiu l'aprenentatge a partir de la imaginació. La gramàtica de la fantasia de Rodari (1983) ens mostra com treballar amb aquesta eina amb els infants, i com també desenvolupar-la a nivell educatiu. Mc Ewan (2012) en la línia d'Egan, mostra com a través del relat és possible la construcció del significat, i Ferro (1983) ens mostra una panoràmica dels relats que es transmeten en ciències socials al llarg del món. Borghi (2005) finalment ens mostra el sentit d'estudiar les llegendes per ensenyar la història. D'aquesta manera ens hem acostat al transfons de la natura humana, a la part més instintiva de la psique que condiciona la nostra comprensió del món des de la més tendre infantesa: l'anomenada raó matricial o astrològica per Volguine (1953), i les estructures antropològiques de l'imaginari definides per Durand (1982). Bettelheim(1976) ens ha aportat el lligam psicoanalític amb els contes infantils per finalment endinsar-nos plenament en la psicologia i el món dels arquetips de Jung (1957, 1973,1976,1986).

A partir de l'estudi dels manuscrits il·luminats i de la didàctica del conte i de la imatge hem desenvolupat un eix complementari tot aprofundint en simbologia i tradicions religioses. L'estudi de formes artístiques vinculades a diferents tradicions religioses pressuposen una introducció en l'art sagrat, com un fenomen creatiu originari en l'home i que es desenvolupa en totes les societats tradicionals, com apunten Buckhardt (1976) i Coomaraswamy (1938,1939,1940,1941), i que té la seva emergència inconscient en l'art modern com afirma Eliade (2005: 139-141). No obstant, a banda de l'emergència inconscient de símbols universals com l'experimentada per Khanna (1995) a partir de l'art dels infants després d'efectuar pràctiques de meditació, cada fenomen místic reposa en una tradició religiosa que cal conèixer per tal d'entendre el seu llenguatge artístic. Calia pensar la religió (Trias 1997), situar les diferents tradicions en un mapa comú que les faci comprensibles, com ens possibilita Trias (1994), conèixer i entendre els textos originals de la nostra tradició, els evangelis gnòstics i el fenomen de la literatura apocalíptica tant jueva com cristiana. Així doncs, ens hem introduït en els principis de les tres religions del llibre. En l'àmbit del judaisme ens hem introduït en els estudis ja esmentats en Càbala i mística jueva d'Idel (1989,2003,2005) i Scholem (1996,1998), mentre que en la tradició cristiana, a banda de les lectures bíbliques i dels manuscrits essenis[13], hem

13 Veure Piñero, Montserrat &García Bazán, (2000) i García Martínez & Trebolle Barrera (1993).

explorat el model de mística cristiana amb sant Bonaventura analitzat per Letterio Mauro (2002), la relació entre art i mística per Hamburguer (1990-1998), i la lectura monàstica i Carruthers (1998).

Finalment hem conegut el xiisme ismailí gràcies a l'extraordinària obra de Corbin (1958,1971,1983, 1996) i de Sohrawardi (1976), i la mística sufí a partir de Schuon (1980-1993) i Schimmel (2004). Pierre Lory (1989) apunta cap al vincle entre la mística musulmana, la simbologia alquímica i astrològica i l'art diagramàtic, que hem explorat també des de la tradició gnòstica gràcies a Gómez de Liaño (1998,1999), i de la cristiana amb Giordano Bruno (1976), de la purament astrològica amb Barbault (1955,1961-1975) i Volguine (1953), i de l'alquímica amb Obrist (1982) i fonamentalment Eliade (1977,1991) i Jung (1957/2002). Els estudis específics de simbologia de Cirlot (1997) i Chevalier & Gheerbrant (1982) ens han conduit cap a la comprensió significativa de les imatges i els relats, i han estat fonamentals en la construcció del nostre model didàctic.

El darrer eix que em esmentat referent al patrimoni material i immaterial tot i no estar especificat en els objectius de la present recerca, ha estat abordat des de l'òptica museològica. Actualment els centres patrimonials es proposen com un camp d'experimentació i d'aprenentatge que complementen i amplien els continguts treballats a l'aula i que possibiliten autèntiques experiències d'aprenentatge, com ens mostren Forni (2007) i Borghi (2005) a través dels itineraris didàctics per Bologna**.** No obstant, calen recursos didàctics i estratègies de mediació per tal de fer aquest patrimoni comprensible i acostar-lo a infants i adults. Fontal i Calaf (2009) ens presenten un panorama de l'actual didàctica del patrimoni, a nivell teòric i pràctic, mentre els treballs de Santacana & Hernàndez Cardona (2006,2011) es centren en la museologia i la didàctica comprensiva del patrimoni, posant en dubte el paper decimonònic dels centres museístics i proposant noves formes d'actuació patrimonial i museística per superar l'exhibicionisme il·lustrat i immobilista dels museus, per evolucionar cap al coneixement, i tot apostant pel canvi, ressituar-se en diferents formes de nomadisme. En aquest sentit, les estratègies de museografia interactiva, com les exposades per Santacana & Martín Piñol i Orozco (2005) ens presenten els centres museístics com a centres de coneixement i mediadors pedagògics.

Ens situem doncs en una tessitura en la que els especialistes en educació són conscients de que cal efectuar un viratge en la transmissió de continguts, en un sector museístic i patrimonial que es presenta com a mediador pedagògic i en la necessitat de crear noves eines per tal d'acostar el patrimoni a l'aula i donar-li sentit per tal de que no quedi ofegat en un excés de continguts no significatius. Ho veurem en la nostra recerca: per tal d'efectuar la transmissió correcta del coneixement cal fer concessions i acceptar que molt sovint, com diu l'expressió popular, "menos es más". En un món amb accés infinit al coneixement cal més que mai destriar el que cal saber i quin sentit cal donar-li. Superar la vanitat de voler mostrar-ho tot, exhibir el coneixement, com expressa Šola (2008), i tenir la saviesa de saber què cal mostrar per tal de que sigui significatiu.

1.4. Objectius de la recerca

Els objectius generals de la recerca busquen determinar la necessitat de la confecció del model didàctic per la transmissió del judaisme medieval català i les condicions òptimes per al seu funcionament. Així doncs, definim tres objectius generals de la nostra recerca, cadascun dels quals està articulat en tres objectius específics.

- **Contribuir a posar en valor la diversitat cultural de la ciutat, a partir del patrimoni hebreu.**
- **Proporcionar instruments formatius per tal d'introduir temes de diversitat a partir del patrimoni hebreu.**
- **Valorar en la mesura del possible quina és l'eficàcia dels relats il·lustrats en els nens i nenes d'Educació primària.**

Objectius generals de la recerca	**Objectius específics de la recerca**
a. Contribuir a posar en valor la diversitat cultural de la ciutat, a partir del patrimoni hebreu.	a.1. Posar en valor el patrimoni hebreu existent a l'entorn del Call Jueu de Barcelona.
	a.2. Donar a conèixer l'existència de relats basats en llegendes i literatura popular referent al passat jueu de la Ciutat
	a.3.Donar a conèixer fonts primàries poc presents en l'ensenyament com les *haggadot*
b. Proporcionar instruments formatius per tal d'introduir temes de diversitat a partir del patrimoni hebreu.	b.1. Construir una eina útil per a l'ensenyament del patrimoni jueu
	b.2 Elaborar un model que inclogui consideracions de caire religiós i cultural, i amb un text i unes imatges que no només facilitin la comprensió, sinó que a més a més convidin a entrar en la descoberta del patrimoni.
	b.3. Introduir a l'alumnat de primària en l'anàlisi iconogràfica del present i del passat
c. Valorar en la mesura del possible quina és l'eficàcia dels relats il·lustrats en els nens i nenes d'Educació primària	c.1. Valorar l'eficàcia didàctica dels llibres il·lustrats.
	c.2. Conèixer fins a quin punt és possible transmetre coneixements sobre la cultura hebraica a través del model creat
	c.3. Valorar l' interès del l'alumnat de primària a partir del relat-conte il·lustrat

Taula 1: Objectius generals i específics de la recerca

Per tal de treballar els objectius generals de la recerca, passem ara a descriure els objectius específics que hi estan associats:

a. Contribuir a posar en valor la diversitat cultural de la ciutat, a partir del patrimoni hebreu. Barcelona ha estat,des del seu inici, i és, encara avui, una metròpoli amb una gran diversitat cultural. Conèixer i posar en valor el passat jueu de la ciutat contribueix a comprendre la seva història i a valorar la diversitat cultural actual. Per tal d'aconseguir aquest objectiu, cal:

a.1. Posar en valor el patrimoni hebreu existent a l'entorn del Call Jueu de Barcelona.

El patrimoni hebreu de la ciutat és molt poc conegut. El judaisme català no forma part del currículum de primària i amb prou feines de secundària. Per tant, en no estudiar-se a les escoles, fins i tot gran part dels mestres i professors d'història el desconeixen. Cal doncs mostrar la importància d'aquest patrimoni per la història de la ciutat i per la cultura medieval, ja que grans figures del coneixement d'aquell temps eren jueus, i força espais de la nostra ciutat no s'entenen si en desconeixem el passat jueu.

a.2. Donar a conèixer l'existència de relats basats en llegendes i literatura popular referent al passat jueu de la Ciutat i fer palès en quina mesura el passat roman viu en la memòria de la ciutat

Tot i l'oblit sobre el passat hebreu català, es conserven algunes llegendes arreu del territori que ens mostren que una part de la història roman viva en la memòria popular. Si bé en part aquestes llegendes tendeixen a transmetre en part la llegenda negra atribuïda als jueus, ens parlen no obstant de costums socials, de llocs i de fets viscuts, i del conflicte que es va viure; en definitiva, ens proporcionen documents valuosos per explorar el passat.

a.3. Donar a conèixer fonts primàries poc presents en l'ensenyament com les *haggadot*

La comunitat jueva catalana fou molt activa culturalment. Se'n conserven un gran llegat molt desconegut: a part de nombrosa documentació notarial, tractats sobre ciència, religió, Càbala, poesia, lleis, i valuosíssims manuscrits il·luminats d'un gran valor artístic, com les *haggadot* catalanes. Gran part del patrimoni material jueu és avui desaparegut, és a dir que aquests documents escrits gairebé són les úniques fonts primàries de les que disposem per estudiar el període, fet que dificulta la seva

transmissió a l'escola. No obstant, les *haggadot* catalanes, ens proporcionen materials molt útils per l'alumnat de primària, ja que ens parlen de la tradició jueva de l'època, de la vida a les comunitats jueves, i ens proporcionen documentació visual sobre els calls catalans.

b. Proporcionar instruments formatius per tal d' introduir temes de diversitat a partir del patrimoni hebreu.

Cal proporcionar eines per transmetre el patrimoni hebreu català a les escoles, mostrar altres creences i maneres de viure, i com conèixer la diferència desfà els prejudicis i pot ajudar a superar o fins i tot evitar els conflictes. Per aquest motiu cal:

b.1. Construir una eina útil per a l'ensenyament del patrimoni jueu català a l'alumnat de primària basada en els manuscrits il·luminats de les *haggadot*, que el faci comprensible i abordable al públic escolar actual.

Plantejar-se un model didàctic no és senzill, i ens requereix tot d'una ressituar-nos davant d'un alumnat invisible: com arribar a l'alumne de primària? Quin és el llenguatge del nens i nenes, i de quina manera es pot atraure el seu interès? Tot i que en els darrers temps veiem com els models de caire lúdic han entrat a les aules i a l'educació no formal, partim de la premissa de que els llibres il·lustrats són els millors mitjans didàctics adreçats a la infància, perquè expliquen històries, i tots des de petits volem que ens expliquin històries, i perquè hi conviuen paraules i imatges, i com veurem, la imatge és un poderós agent en la formació d'infants i adults. Veurem com tot i que les *haggadot* catalanes són llibres il·lustrats medievals, no són accessibles per l'alumnat actual, no són comprensibles, i per tant cal construir un model didàctic nou, basat en les *haggadot* catalanes.

b.2 Elaborar un model que inclogui consideracions de caire religiós i cultural, i amb un text i unes imatges que no només facilitin la comprensió, sinó que a més a més convidin a entrar en la descoberta del patrimoni.

El model haurà d'introduir els conceptes fonamentals de la cultura i la tradició religiosa jueva, de manera amena i accessible. Tanmateix haurà de presentar una panoràmica sobre la vida als calls jueus catalans, tot mostrant elements patrimonials documentats. El llenguatge i el text hauran d'estar pensats per als infants actuals, tot facilitant la comprensió, però composats amb rigor documental.

b.3. Introduir a l'alumnat de primària en l'anàlisi iconogràfica del present i del passat

L'objectiu és que, mitjançant el model didàctic, els infants no només adquireixin coneixements sobre el judaisme català, la seva història i el patrimoni associat, sinó que la seva competència visual es desenvolupi introduint elements iconogràfics que els permetin descodificar imatges del present i del passat.

c. Valorar en la mesura del possible quina és l'eficàcia dels relats il·lustrats en els nens i nenes de l' Educació primària.

Els contes il·lustrats són molt populars entre els infants. En trobem de les més diverses temàtiques i formats, i tots recordem estones molt agradables de lectura amb la seva companyia. Tot i així, a banda dels llibres de text, amb imatges clarament denotatives i pragmàtiques, els relats il·lustrats són emprats a l'aula amb una certa reticència. Es prioritza una representació visual asèptica i pragmàtica i sovint es deixen de banda obres de literatura infantil amb il·lustracions de qualitat. Cal comprovar doncs si aquestes obres poden funcionar per la didàctica de les ciències socials.

c.1. Valorar l'eficàcia didàctica dels llibres il·lustrats.

Intentarem demostrar la importància dels relats i del paper didàctic de les imatges en l'educació dels infants. Veurem com els llibres il·lustrats, sovint considerats com a pur divertiment, poden ser instruments poderosos d'aprenentatge a l'aula de primària, que a més a més ens permeten facilitar els continguts a l'alumnat amb trastorns d'aprenentatge.

c.2. Conèixer fins a quin punt és possible transmetre coneixements sobre la cultura hebraica a través del model creat

Ens caldrà determinar en quina mesura la introducció d'elements relatius a la cultura hebraica amb terminologies complexes pot dificultar el ritme del relat i la seva comprensió, o tot al contrari la construcció d'un model de caire narratiu amb continguts històrics i culturals pot possibilitar la transmissió efectiva i amena de coneixements i termes específics.

c.3. Valorar l' interès del l'alumnat de primària a partir del relat-conte il·lustrat

El repte del professorat és mantenir l'interès de l'alumnat i motivar per a

l'aprenentatge, però actualment aquesta ha esdevingut una tasca força complexa, atès que la immersió en el món audiovisual i la cultura del *zapping* limiten la capacitat d'atenció d' infants i adults. Volem veure en quina mesura l'alumnat de primària és encara receptiu envers els llibres il·lustrats, i si aquests poden ser una font de coneixement i de motivació cap a la curiositat d'aprendre.

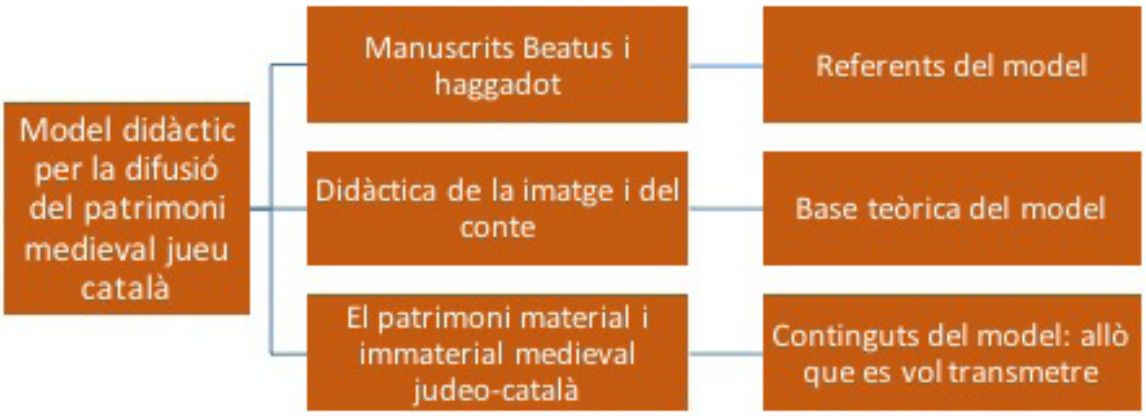
1.5. Metodologia

L'objectiu de la present tesi és elaborar una eina didàctica per l'ensenyament de les ciències socials, o més concretament, confeccionar un model didàctic per la difusió del patrimoni medieval jueu català. Com ja hem esmentat anteriorment, aquesta recerca es basa en tres eixos disciplinaris diferents:

- El primer eix fa referència al coneixement actual sobre uns manuscrits medievals específics, com són les *Haggadot* catalanes i els Beatus de Liébana. El nostre estudi, en proposar inicialment les il•luminacions d'aquests còdexs com a models didàctics per l'ensenyament de les ciències socials, emprèn un estudi aprofundit dels continguts visuals d'ambdós cicles de manuscrits, sempre en relació amb els continguts textuals als que acompanyen.

- El segon eix està dedicat a la didàctica de la imatge i del conte, que estan a la base de la construcció del nou model didàctic que es proposa per la transmissió del patrimoni medieval hebreu català, adreçat al públic escolar.

- Finalment, assenyalem un tercer eix que és la qüestió del patrimoni material i immaterial que no es treballa de manera teòrica sinó pràctica, definint allò que el model ha de transmetre del patrimoni concret, objecte de la nostra recerca: el patrimoni medieval hebreu català.

La tipologia de la recerca

Ens proposem portar a terme una recerca aplicada, de caràcter empíric i pràctic. La confrontació d'una base teòrica amb la realitat cerca convertir el coneixement teòric en coneixement pràctic i útil, mitjançant l'aplicació del saber adquirit en un projecte d'actuació, en l'àmbit de l'ensenyament de les ciències socials. El pas dels plantejaments preliminars a la modelització i a la posterior comprovació del seu funcionament determina clarament els procediments metodològics a dur a terme. Així doncs, la recerca es desenvolupa a partir d'una planificació ordenada en diferents fases que tenen com objectiu la consecució efectiva del projecte final i l'assoliment dels seus objectius. Les diferents fases que composen la recerca són:

- Una fase inicial, en la qual es presenten la formulació de la recerca, i la definició dels objectius concrets
- Una fase de diagnòstic, en la qual s'analitzen els plantejaments inicials del projecte, i se'n determina la necessitat d'execució
- Una fase d'argumentació teòrica, que ve a completar el diagnòstic mentre estableix les bases teòriques del projecte
- Una fase analítica, que explora la temàtica i els continguts específics que es desenvoluparan en el projecte
- Una fase executiva, definida per la consecució del projecte
- Una fase avaluativa que ve a determinar l'adequació del projecte als seus objectius inicials
- Una fase sintètica, en la qual es revisen els objectius plantejats a la llum dels resultats de l'avaluació
- Una fase final d'ampliació del model didàctic

Per tal de formular el problema d'investigació és necessari definir els objectius i determinar els instruments d'aplicació del coneixement. El problema inicial al qual ens hem enfrontat ha estat el desconeixement general del patrimoni medieval jueu català, i la nostra recerca per tant ha estat doncs orientada cap a la confecció d'un model didàctic per la seva transmissió. Una hipòtesi que hem plantejada és que els manuscrits il·luminats poden funcionar per la didàctica del període durant el qual són concebuts, i que conseqüentment ens apropen al patrimoni tangible i intangible del seu temps. En aquest sentit hem assenyalat l'existència de fonts primàries de gran vàlua com són les *haggadot* catalanes. No obstant, ja d'antuvi hem posat en dubte la capacitat de l'alumnat de primària per treballar amb dites fonts: calia doncs determinar l'adequació de dites fonts a aquest públic.

A la fase de diagnòstic s'ha procedit a l'anàlisi dels plantejaments inicials del projecte, per tal de determinar la necessitat d'execució d'un model específic per la didàctica del patrimoni medieval jueu català. El desconeixement general relatiu a la cultura hebrea i als manuscrits de les *haggadot*, confrontat a la popularitat dels manuscrits de Beat, han assenyalat aquests darrers com l'objecte idoni per desenvolupar el diagnòstic inicial que obre el camí a la sustentació teòrica del projecte, presentant les bases dels grans temes que hauran d'estructurar conceptualment el nostre model didàctic. Així doncs, l'anàlisi del cicle visual dels manuscrits il·luminats i de la seva adequació per a la didàctica del seu context històric i del seu patrimoni intangible, centrada en el cicle de manuscrits del Beat de Liébana, *In Apocalypsin,* i molt particularment pel Beatus de Girona, en determinarà el seu potencial didàctic alhora que n'evidenciarà les seves limitacions pel seu ús a l'aula de primària.

El primer apartat de l'apartat teòric en delimita doncs la seva problemàtica, justificant la necessitat de la creació d'un model didàctic per a l'ensenyament de les ciències socials. Plantegem la didàctica del patrimoni a través dels manuscrits il·luminats medievals prenent com a model del nostre estudi el Beatus de Girona, que entenem com a prototipus d'un gènere amb uns mètodes i unes solucions que són per una banda el resultat d'una tradició molt antiga però que estan a la base de moltes creacions posteriors. Analitzem el model tradicional dels manuscrits il·luminats a través del Beatus de Girona, a la cerca de les seves orientacions didàctiques, n'examinem la relació text imatge i com a traves de la confluència dels ductus visual i textual s'aconsegueix la transmissió de valors i coneixements que van mes enllà del propòsits immediats del llibre, però en deduïm també els seus límits, degut a la dificultat de fer didàctica a primària amb fonts primàries, i plantegem doncs la necessitat de trobar un model alternatiu. El diagnòstic en aquest sentit funciona així a mode de preàmbul del marc teòric de la recerca, centrat en la didàctica de les ciències socials a l'aula de primària, en el conte com a eina de transmissió de coneixement i en el valor didàctic de la imatge, tres principis que s'articularan en el model didàctic que proposarem: un projecte basat en el conte i la imatge per l'ensenyament d'un període històric poc conegut però fonamental del nostre patrimoni com és el judaisme medieval català, i que prendrà la forma d'un llibre il·lustrat.

Ens endinsem doncs en la fase d'argumentació teòrica, valorant en el funcionament de l'ensenyament de les ciències socials a l'aula de primària: analitzem el mètode històric tradicional i els procediments habituals emprat per tal d'ensenyar el mètode històric i el concepte de causalitat, en veiem les limitacions i en determinem la necessitat d'incorporar estratègies complementàries, per tal de convocar més tipus d'intel·ligències, ampliar-ne l'accessibilitat per a l'alumnat amb trastorns d'aprenentatge i motivar l'aula cap a la curiositat i l'aprenentatge significatiu. Plantegem doncs la didàctica basada en el conte-relat com a eina de transmissió portadora d'emoció i de sentit. Veiem de quina manera el llenguatge del conte, estructurat a partir d'elements simbòlics i d'estratègies

pròpies del màrqueting, ens permet fer arribar a l'infant continguts complexes, alhora que es manté el seu interès i s'aconsegueix la seva participació activa en l'experiència d'aprenentatge. Finalment ens endinsem en la didàctica de la imatge aplicada a les ciències socials: veiem com a través de la imatge es completa la transmissió del coneixement, es fixa la memòria, es possibilita l'accessibilitat per a l'alumnat afectat de diverses discapacitats que afecten el seu aprenentatge, i es possibilita l'actualització de l'experiència d'aprenentatge per a tota l'aula. Delimitem també quin tipus d'imatge és l'adequada per un llibre il·lustrat orientat a la didàctica del patrimoni, mentre plantegem la dimensió estètica com a component educatiu.

Seguidament, iniciem la fase analítica de la recerca explorant la temàtica i els continguts específics relatius al patrimoni medieval hebreu català. D'aquesta manera, presentem el cicle de *haggadot* catalanes entenent-les com a fonts primàries del període esmentat, i en aquest sentit funcionant d'una banda com a prototipus visual, i de l'altra com a portadores de les grans temàtiques i dels continguts que s'hauran de desenvolupar en el nostre model didàctic patrimonial.

Comencem amb una anàlisi del patrimoni medieval jueu català a través de l'excepcional programa visual del cicle de *haggadot* catalanes, llibres il·lustrats, dissenyats inicialment per la transmissió familiar de la celebració de la pasqua hebrea i molt particularment adreçats als infants. Procedim doncs a l'exploració de les il·luminacions de les *haggadot* per tal de definir els continguts visuals del llibre il·lustrat i tanmateix amb la finalitat d'extreure'n els grans temes que el model haurà de transmetre. Seguidament posem les bases del nou model basat en la didàctica de la imatge i del conte: en delimitem els objectius i determinem quin haurà de ser el seu contingut, textual i visual. La fase analítica del projecte ens connecta doncs de manera intensa amb la fase d'execució del projecte: un cop completada s'inicia pròpiament la fase executiva del projecte del llibre il·lustrat dissenyat per la transmissió del patrimoni medieval jeu català a l'alumnat de primària. Passem per tant a la confecció del llibre il·lustrat i dels recursos didàctics associats: realitzem una descripció exhaustiva de cadascuna de les seves parts i en els seus diferents nivells textual, visual i conceptual.

La fase avaluativa és el moment determinant que ens dona les eines per determinar la validesa del model segons els objectius proposats. S'inicia amb l'experimentació del model amb grups escolars per tal de determinar un mètode d'avaluació que possibiliti comprovar-ne l'adequació didàctica, i eventualment definir-ne els seus límits. Es plantegen el problema d'estudi i les preguntes de recerca, i s'efectuen dues proves pilots amb dos grups escolars segons un mètode d'avaluació mixta qualitativa i quantitativa a partir d'un qüestionari escrit. Se n'analitzen els resultats, on s'evidencia que les dades numèriques tan sols han funcionat a nivell orientatiu, però que és en l'anàlisi dels resultats qualitatius on trobem més elements d'avaluació crítica, fet que justifica adoptar finalment un mètode

d'avaluació qualitativa a partir de grups de discussió *focus groups* Se'n defineixen les preguntes d'investigació, s'en presenten les preparacions i els materials, i es duen a treme tres sessions amb tres col·lectius diferenciats, susceptibles de ser usuaris del llibre: un grup d'infants de primària, un grup d'especialistes en ciències socials i didàctica del patrimoni i un grup d'adults pares mares o cuidadors-cuidadores. Les sessions es transcriuen de manera directa mitjançant un programari *word*, i es procedeix a l'anàlisi crítica de les sessions a partir d' instruments de mesurament articulats a partir de categories temàtiques, proporcionant la recopilació d'informació necessària per l'avaluació crítica del model didàctic.

En la fase sintètica de la recerca es posen en comú totes les avaluacions per tal de fer-ne una avaluació crítica final, amb l'objectiu de determinar l'experiència didàctica viscuda a partir de la lectura del llibre, i el funcionament del model per la transmissió del patrimoni medieval jueu català. El contrast entre les diferents sessions possibilita extreure conclusions valuoses que assenyalen l'eficàcia del model mentre en mostren les ampliacions possible per tal de multiplicar el seu valor didàctic per la transmissió del patrimoni medieval hebreu català.

Finalment per cloure la recerca, s'extreuen les conclusions i s'examina la consecució dels seus objectius, que són revisats a la llum dels resultats extrets de la síntesi de les diverses avaluacions. D'aquesta manera es dona resposta a les diferents preguntes de recerca i es proposa una apertura cap a l'ampliació del model, que s'inclou en un apartat addicional de *post scriptum,* no previst en la conceptualització inicial de la recerca.

2. MARC TEÒRIC I JUSTIFICACIÓ D'UN NOU MODEL

2.1. La didàctica del patrimoni a través dels Manuscrits il·luminats: el cicle dels Beatus[14]

El nostre projecte parteix de la crisi actual del model tradicional i les limitacions de les fonts primàries en la didàctica del patrimoni intangible. Com hem expressat anteriorment, l'ús dels manuscrits il·luminats tot i ser de gran utilitat per la didàctica del patrimoni intangible presenta unes limitacions que dificulten la seva utilització a l'aula. Analitzarem un model tradicional de manuscrits il·luminats per tal d'avaluar-ne les orientacions didàctiques i els límits, i de justificar la nostra proposta d'intervenció. El model escollit és el Beatus de Girona. Una panoràmica del cicle dels Beatus ens permetrà d'avaluar la utilitat del programa visual dels manuscrits il·luminats per apropar-nos al patrimoni intangible d'una època, al seu coneixement, a la seva visió del món, a les seves propostes didàctiques i als seus continguts intrínsecs.

Quines són les causes que ens han conduit a escollir el cicle dels Beatus per avaluar la didàctica del patrimoni intangible a través dels manuscrits il·luminats?

Primerament, podem afirmar que el cicle dels Beatus està a la base de la tradició europea dels manuscrits il·luminats peninsulars. Podríem veure doncs en aquest cicle una mena de prototipus del seu gènere. Per una altra banda, les transformacions en el cicle visual al llarg dels diferents manuscrits i la qualitat de les il·luminacions són causes determinants per la nostra elecció. El cicle dels Beatus pertany a una època molt particular de creuament de cultures i influències, que es manifesten en el gruix del comentari, tant en elements visuals materials com estilístics. Efectivament, les il·luminacions dels Beatus són un exemple de l'evolució de l'art mossàrab. Al llarg de les diferents còpies es matisen elements i se n'incorporen de nous. Així doncs, a través dels Beatus es poden detectar canvis i influències culturals. Per altra banda, en tractar-se de llibres orientats a la formació dels monjos, la religiositat de l'època es traspua a través del text i les imatges, les quals tot sovint són

14 Aquest apartat recull una part important del treball inèdit de la mateixa autora "La naturaleza de la imagen en el Beato de Gerona", exposat el mes d'octubre de 2006 a l'institut de cultura a U.P.F..

d'una gran eloqüència. Com veurem, l'anàlisi iconogràfic i l'estudi de les propostes estilístiques dels Beatus ens permet apropar-nos a la voluntat doctrinal de l'època, la cosmovisió i els conflictes del temps, com també a les inquietuds més profundes i sovint inconscients del moment, el batec intern de l'experiència religiosa de l'època.

Així doncs, els manuscrits del Beatus són un material valuós per una didàctica de la cultura a la Hispània mossàrab, tot i que com veurem presenten greus limitacions: no són fàcilment comprensibles per al públic actual. Les imatges dels Beatus manifesten clarament un abisme iconogràfic amb la cultura actual, que fa necessària una exegesi de les imatges i del text per entendre'ls i arribar a desxifrar-ne les claus, una interpretació que no està a l'abast dels escolars actuals, ni de la major part del públic adult tampoc.

2.1.1. El cicle dels Beatus

((Podem trobar en l'apartat 9.1. Annex 1 pàgina 275 una reproducció completa del cicle visual del Beatus de Girona))

L'any 776, al monestir càntabre de San Martín de Turieno posteriorment consagrat a Santo Toribio, un monjo avui conegut com a "Beatus de Liébana" inicià l'escriptura del seu cèlebre "Comentari a l'Apocalipsi", la redacció del qual, acompanyada amb singulars miniatures, inaugurava el cicle manuscrits il·luminats més sorprenent de l'Art alt medieval. El cicle dels Beatus és una obra de caràcter monumental, tant per la seva extensió com per la seva qualitat, i de gran importància, no tan sols atribuïda pel seu mateix autor sinó que també visible en l'acollida que va suscitar. La redacció del comentari de Beat tingué un impacte enorme, copiant-se en diferents *scriptoria* de monestirs lleonesos i de la Rioja, durant el transcurs de quatre segles, realitzant-se la última còpia ja entrat el segle XIII.

La redacció del Comentari de Beat s'atribueix a raons de tipus teològic[15] La causa que s'argumenta com a directe desencadenant de l'obra és la disputa que Beat va sostenir amb el Bisbe de Toledo,

15 In nomine Domini nostri Iesu Christi incipit liber Revelationis Iohannis. Quaedam quae diversis temporibus in Veteris Testamenti libris praenuntiata sunt de nativitate Domini et salvatotis nostri secundum deitatem, vel de corporatione eius, de passione quoque et morte, sive de resurrectione, regno atque iudicio, pro viribus scientiae et ex innumerabilibus libris et sanctorum patrum nobilissimorum setentiali brevitate notata pauca proferenda putavi, ut prophetarum auctoritas fidei gratiam firmet et infidelium inperitiam probet; quae quamvis omnibus nota sint, qui per amplitudinem scripturarum percurrunt, facilius tamen ad memoriam redeunt, dum brevi sermone leguntur.
"En nom de nostre Senyor Jesucrist comença el llibre de la Revelació de Joan. He pensat exposar algunes poques coses, explicades amb la brevetat de les sentències, del que va ser anunciat en diverses èpoques en els llibres de l'Antic testament sobre el naixement del nostre Senyor i Salvador d'acord amb la seva divinitat, i de la seva corporeïtat, així com de la seva passió i mort, de la seva resurrecció, del seu regne i judici, prenent-dels homes de ciència, d'innombrables llibres

Elipando, representant hispà de l'heretgia adopcionista, moviment que negava la divinitat de Crist reduint-lo a la condició de fill adoptiu del Pare. Aquesta disputa va assolir una magnitud desmesurada, fent arribar els seus ressons més enllà del país. Un efecte imprevist d'aquesta disputa fou que els territoris lliures de la península van aparèixer sospitosos d'heretgia davant Europa: aquest fet va preparar el terreny per a la reforma litúrgica de finals del segle XI, "legitimitzant" la posterior entrada de l'ordre de Cluny a la península.

L'*In Apocalypsin* de Beat és un florilegi d'escrits dels Sants Pares sobre l'*Apocalipsi* de Joan de Patmos. Cada capítol de l'Apocalipsi està acompanyat per comentaris i cites dels Sants Pares, i il·luminat per sorprenents miniatures amb models iconogràfics de diverses procedències. Sobrevolant el conjunt dels nostres Beats, veiem que dels vint-i-un manuscrits i els sis fragments censats per Neuss[16], només un manuscrit i dos fragments no tenen il·luminacions, fet que manifesta la vàlua que s'atorgava al seu cicle visual conjuntament amb el text del comentari, i que va fer créixer l'acceptació que va rebre *l'In Apocalypsin* de Beat.

No obstant, ambdós cicles presenten un desnivell notable. Si bé el cicle textual està exempt d'originalitat, composant-se a mode de *digest*[17], per altra banda no deixa de ser de gran valor documental actualment, atès que en les mateixes eleccions dels textos trobem força indicis que ens permeten deduir el panorama teològic del moment. I per altra banda, com indica Eco, la fidelitat dels textos copiats per Beatus als originals és molt discutible. L'autor observa que Beat molt sovint cita de manera errònia o directament oblida de citar, com també mitjançant subtils substitucions de paraules, canvis de flexions i clàusules provoca notables alteracions de significats en els textos del seu comentari. "Beato, sin hacerlo evidente, ha innovado, porque ya sabe, como los maestros de la escolástica repetirán, que 'la *auctoritas* tiene nariz de cera' que se puede doblar como se quiera" (Eco 1983, 27).

---

i dels més notables Sants Pares perquè l'autoritat dels profetes confirmi la gràcia de la fe i provi el desconeixement dels infidels. I encara que això sigui conegut per tots els que manegen l'extens àmbit de les Escriptures, pot no obstant això recordar-se amb més facilitat, en ser llegit en un breu tractat." De Apocalipsin, Praefatio 1.1 ; (Sanders 1930, 1- 1.1-4). González Echegaray & Del Campo (2004, 33)

16 Neuss (1962) estableix una genealogia dels Beatus dividint-los en dues famílies, fet que reprendrà Klein (1979, 86) de manera més precisa distingint línies de transmissió textuals i visuals divergents en el cicle dels beats.

17 El text de Beatus consisteix en un mosaic de extractes, una antologia minuciosament acoblada, a la qual Beatus tan sols afegeix alguna frase curta. Es tracta doncs d'una estructura "Digest", como indica Stierlin (Stierlin 1978, 55), molt apreciada a l'edat mitjana, que presenta principalment els comentaris al Apocalipsis de Ticoni, Apringi y Victorí (que Beatus atribueix a Geroni), combinats amb Agustí, Ambrosi, Fulgenci, Gregori, Ireneu, i Isidor. No obstant, l'estructura creada per Beat dificulta extremadament la atribució de cada passatge al seu autor original, doncs no indica la font dels textos que empra, ni el pas d'un autor a un altre, que realitza fins i tot en una mateixa frase. Tan sols anomena a l'inici de la introducció els autors, amb algunes omissions greus. ("D'autre part, il semble que Béatus ne se soit pas fait scrupule de plagier de temps en temps des écrivains qu'il n'indique pas dans sa liste : c'est ainsi qu'il reproduit deux passages des Tractatus Origenis, récemment découverts et édités par Mgr Batiffol.. » (Ramsay 1902 , 428).

Però és en el cicle visual que els manuscrits de Beat mostren una obra sense precedents. Les miniatures dels manuscrits del Beatus són un clar exponent de l'estil anomenat mossàrab[18], presentant un art aparentment no original, construït a partir de cites i elements de diverses procedències. Però en aquest sentit, el cicle visual dels Beatus s'inscriu en la cultura de la còpia en l'edat mitjana, en la qual davant d'una aparent immutabilitat i permanència dels models, apareixen modificacions significatives[19], canvis sensibles de cosmovisions, deguts no només als criteris estilístics de cada artista, sinó fonamentalment al cresol d'influències culturals de la península[20]. L'estatus de la còpia no impedeix el desenvolupament de la voluntat creativa de l'il·luminador. En la relació especular original-còpia, tota relació és de fet actualització, recreació, i aquesta actualització, aquest revestiment, pren sovint el llenguatge de l'apropiació. L'art mossàrab és el mirall de la barreja de cultures de la península pels volts de l'any mil. En aquest estil de factura tosca s'hi conjuguen préstecs i apropiacions estilístiques: entrellaçats irlandesos, grans majúscules coptes, perspectives de tipus egipci faraònic, mosaics romans, emblemes de corones sassànides, motius ornamentals orientalitzants... és a dir, una amalgama d'elements que posen en dubte l'originalitat estilística dels il·luminadors dels nostres Beats. No obstant, podem afirmar que els pintors van realitzar a consciència un treball creatiu, ja que la majoria d'exemplars estan signats: en les monumentals "Omegues" que tanquen cada manuscrit figuren els noms de copistes i miniaturistes.

Així doncs, les il·luminacions dels Beatus van molt més enllà de ser simples còpies de models anteriors: efectivament, com afirma Mentré[21], en el cicle dels Beats irromp un estil inèdit, inaudit i sense precedents, l'estil mossàrab, gestat partir d'un cúmul de préstecs i herències, i nascut de la voluntat pròpia de crear un art nou afí a les aspiracions espirituals del moment. L'actitud essencial d'aquest estil és la indiferència davant la visió sensible de l'objecte, i la voluntat específica de crear un espai altre, de possibilitar una manera diferent de visió i d'obrir-se a un món pròpiament espiritual: colors vius de contrastos violents, l'empremta decisiva dels grocs - potser la nota més rellevant de la pintura mossàrab -, la desconstrucció d'allò sensible, la transformació de la figuració de l'il·lusionisme a l'esquematisme i la bidimensionalitat més radical conjugada amb l'ús de la

18 El terme d'art mossàrab va ser creat per Manuel Gómez Moreno (Gómez Moreno 1919). L'autor definia per primera vegada aquest art com una entitat autònoma, de factura fonamentalment hispana, i derivat essencialment de l'art islàmic d'Al Andalus. No obstant, més endavant Camón Aznar (1949) va proposar la distinció entre un art mossàrab d'Al Andalus, i un art de repoblació dels regnes peninsulars cristians, qüestionant l'efectiva rellevància de l'empremta islàmica en aquest últim, empremta sovint ressaltada per justificar el conflictiu terme, que, tot i que erroni, segueix estant a l'ús. Yarza al seu torn proposa el terme de "miniatura hispana del segle X", en contraposició a una miniatura pròpiament mossàrab realitzat en territori andalusí - vegeu la Bíblia Hispalense -.

19 Umberto Eco exposa que la cultura medieval es defineix per la innovació amagada sota la disfressa de la repetició, a diferència de la cultura moderna, en la qual la repetició s'amaga sota la disfressa de la innovació. (Eco1997).

20 Arola (1982) indica la confluència en la cultura mossàrab d'influències orientals (Islam, Bizanci, Hebreus (el text) i influències occidentals del Nord i la cristiandat occidental, panorama que és exhaustivament analitzat per Mentré en el seu estudi sobre la pintura mossàrab. (Mentré 1984 a)

21 Veure Mentré (1984 a).

perspectiva múltiple. En definitiva, un orientalisme ple de profetisme imaginatiu i il·lusionisme en les il·luminacions que està molt d'acord amb el caràcter profètic de la revelació de Joan, però en franca contraposició amb el to occidental del comentari de Beat.

La denominació mateixa d'art mossàrab es presta a confusions, en evocar erròniament ressonàncies àrabs. L'art mossàrab dels Beatus és una amalgama, una síntesi de múltiples influències: de l'art clàssic, del paleocristià, del visigot, del carolingi, del món oriental (Bizanci i Síria) i de components provinents d'estils del nord d'Europa, i només posteriorment influències de l'art d'Al Andalus. L'art mossàrab s'arabitza al segle X: en el moment de major esplendor dels Beats, la imatgeria musulmana ve a reforçar aquest orientalisme essencial prenyant-lo d'iconografies i trets estilístics que se sumen al caràcter híbrid de l'estil mossàrab. Així doncs, podríem parlar d'un mossarabisme originari per designar l'art hispànic anterior al segle X, i d'un mossarabisme de segon grau, per definir aquest segon moment d'influència efectiva andalusina en el mossàrab. I és justament en la còpia de Girona en la que s'incorporen "musulmanismes" inexistents en altres còpies, i que està conseqüentment més apartada del mossàrab més pur de Beats anteriors.

2.1.2. El Beatus com a model per la didàctica del patrimoni medieval

Proposàvem en una recerca anterior[22] una anàlisi del programa visual del Beatus de Girona en els seus aspectes compositius. Vam portar a terme un estudi pictòric de les miniatures de Beatus, seguint de manera parcial les línies de recerca de Stierlin i de Mentré[23]; en vam estudiar els valors iconogràfics, l'estil, vam considerar els préstecs i prototips, i sobretot ens vam centrar en els valors compositius de les imatges. Vam veure com l'art dels Beatus, en aparença no original, i composat per cites i elements de diverses procedències, té una articulació pròpia i presenta solucions inèdites, amb un assemblatge de d'elements figuratius i esquemàtics, visuals i visionaris, que respon a una voluntat intel·lectual, doctrinal i espiritual específiques: en definitiva, vam veure que es tracta d'un art que traspua una cosmovisió precisa a través de les seves estructures compositives, una cosmovisió que es troba en procés de transformació.

Aquesta anàlisi iconogràfica, estilística i compositiva del cicle visual dels Beatus està a la base de l'ampliació en la recerca dels manuscrits des del punt de vista de la didàctica de les ciències socials, per tal de detectar en quina mesura transmeten el patrimoni tangible i intangible del seu temps: a part de la seva importància en el terreny artístic, el Beatus de Girona és efectivament, un model de

22 Sílvia Angelet: *La naturaleza de la imagen en el Beato de Gerona,* 2006 (inèdit).

23 Veure Mentré (1984 a) i Sierlin (1978).

primeríssim ordre per la didàctica del patrimoni tangible del seu temps. Els seus cicles visual i textual ens donen una visió de la cultura material medieval, tal com les construccions, la indumentària, els estris, les influències culturals... però també ens faciliten un panorama de la cosmografia medieval hispana mossàrab, conjuntament amb una part important del seu patrimoni intangible: les creences, la litúrgia, la visió de l'home i del seu món, la mística...

Veiem per exemple les arquitectures amb arc de ferradures típiques de l'art mossàrab (*la caiguda de babilònia* 216v) i en front (216r *lamentacion*s) representacions de personatges amb llargues vestimentes, alguns amb barrets que relacionem amb jueus de l'edat mitjana, també emprat per representar més endavant a Nabucodonosor mirant els tres jueus al forn de Daniel (248r). La tecnologia armamentista és molt visible per altra banda a la presa de Jerusalem (242r), mentre que guarniments dels cavalls és representada de manera minuciosa en el *cavaller i la serp* 134v. Finalment, tenim representacions d'instruments musicals a la *visió del corder*, miniatura desapareguda en el còdex de Girona però que trobem en el manuscrit de Magio (f116v) i en el de Torí f83v-84r), el més proper al de Girona. No obstant, si bé la cultura material del món mossàrab és fàcilment visible a través de les miniatures, no succeeix el mateix amb la cultura intangible del seu temps. Com veurem seguidament, ens caldrà una recerca documentada i precisa per tal d'entendre les imatges en totes les seves dimensions, més enllà dels elements materials. Ens caldrà desxifrar tota una sèrie d'elements genuïns d'una cultura, com també de codis visuals, que per a nosaltres ja no són immediatament comprensibles. En definitiva, ens plantegem que, si bé el potencial didàctic dels manuscrits il·luminats és enorme, aquest ja no estan a l'abast del públic escolar ni adult perquè en desconeixen els codis culturals i visuals.

2.1.3. Un model didàctic dirigit a la instrucció dels monjos

En el sí de la litúrgia mossàrab trobem claus per comprendre la importància d'un "Comentari a l'Apocalipsi": la Revelació de Joan de Patmos hi tenia un paper significant i preeminent sobre els altres textos sagrats. Beat afirmava que l'Apocalipsi és "la clau de tots els llibres" – *"omnium men librorum theca hunc librum credas esse claviculam"* -, és a dir de més importància fins i tot que els Evangelis, dels quals en seria el resum. Es feia una lectura col·lectiva i regular de l'Apocalipsi durant cinquanta dies a l'any (de Pasqua fins a la Pentecosta). Però la Revelació de Joan no tan sols marcava l'espiritualitat mossàrab a nivell litúrgic, sinó que també ho feia en el pla simbòlic, ja que la vida monàstica mateixa es comprenia com a preparació a la Jerusalem celeste: era a través de la mort al món que es tenia accés a la visió beatífica. Així doncs, posseir el comentari de Beat, a més de ser motiu de prestigi per a un monestir, era una necessitat inscrita en el transcurs de la vida dels religiosos.

L'obra de Beat es situa en la lluita contra l'heretgia adopcionista[24]. En aquest sentit podríem considerar-la com una obra didàctica dirigida a la formació dels monjos, que comportava guiar-los a no desviar-se de la religiositat oficial i a no caure en heretgies. I per aconseguir-ho, Beatus ens mostra un panorama teològic de caire cristològic i angelològic, amb una mística basada en la revelació apocalíptica, on s'inscriu de manera central la figura hipostàtica del Crist encarnació de la divinitat, home, fill de Déu i Esperit Sant, un Crist de naturalesa divina, alfa i omega. I amb un contrapunt: la figura del Diable[25]. De fet Beatus ens presenta *In Apocalypsin* en les rúbriques inicials del comentari com un" tractat sobre l' Anticrist". I tot i que no fa cap especificació concreta, és de fet simptomàtic que en un text anti-adopcionista posterior de Beat, *Epístola ad Elipandum*, Beat associï el Bisbe Elipand a la ciutat del Diable pel fet de negar la divinitat de Crist.

Així doncs, en el cicle visual del nostre comentari es manifesta el seu caràcter cristològic i demonològic. El comentari a l'Apocalipsi no tan sols està prenyat d'al·lusions i invectives contra els falsos cristians, sinó que fonamentalment ens mostra un Crist de naturalesa divina, Alfa i Omega: en aquest sentit ambdues lletres obren i tanquen tots els manuscrits amb capitulars bellament ornamentades. I trobem tot al llarg del programa visual miniatures cristològiques, com una *Creu d'Oviedo* (f1v) amb l'anyell als seus peus, *Crist en Maiestas amb el Tetramorf* (f2r), i una *Visió del Cel* (f3v-4r) on veiem les vuit portes del paradís amb un Crist assegut al tron al centre d'una estructura en cercles concèntrics. I enfront de la figura de Crist, que embastarà el gruix del comentari, trobem el predomini de la figura inquietant i fascinant de l'Anticrist.

No obstant, el mal és una presencia contínua en els Beatus, degut al dualisme implícit de l'Apocalipsi, que és també ressaltat pel comentari. Trobem una demonologia inèdita en el programa visual dels Beatus, que manifesta influències de l'escatologia musulmana[26]. Veiem per exemple a **Anàstasi** (f17v) – figura 4- una irrupció d'allò demoníac monstruós sense precedents en la cultura occidental: una representació de l'infern, entre diverses figures demoníaques i pecadors víctimes d'innombrables turments, amb l'espantosa figura de Satanàs, representat amb

24 Recordem la tesi adopcionista segons la qual Crist no és el fill de Déu sinó el seu fill adoptiu, rebent del creador la unció profètica pel descens de l'Esperit Sant durant el seu baptisme. "Aproximació a l'adopcionisme de Feliu d'Urgell" Josep GIL i RIBAS Revista Catalana de Teologia 2004: Vol.29 Núm. 2.

25 Incipit tractatus de Apocalipsin Iohannis in explanatione sua a multis doctoribus et probatissimus virus illustribus, diverso quidem stilo sed non diversa fide interpretatus, ubi de Christo et ecclesia et de antichristo et eius signis plenissime recognoscas. "Comença el tractat sobre l'Apocalipsi de Joan en la seva explicació interpretada per molts doctors i molt provats homes il•lustres, d'estil diferent, però no amb diferent fe: On coneixeràs plenament (el que es diu) de Crist, i l'Església; de l'Anticrist i els seus senyals". De Apocalipsin, Liber primus 1.1; (Sanders 1930, 44 -1.1). (González Echegaray y Del Campo 2004: 71).

26 Trobem en els Beats de la família II la figura del Diable amb forma humana monstruosa, ressaltant els artistes la lletjor com a atribut del mal. Yarza argumenta que aquesta figuració, sense precedents en l'art cristià, es vincula amb la influència de la literatura escatològica musulmana a la península. L'absència de models iconogràfics musulmans impulsaria el desenvolupament d'una iconografia demonológica inèdita, altament imaginativa i expressiva en l'art de les miniatures peninsulars entre els segles X i XII. Veure Angelet, S: 2006, II, 4 p 24 i Yarza (1978).

Figura 4: Anàstasi (f.17v). Beatus de Girona

(forma humana monstruosa. Aquesta figuració del Diable és inèdita en els Beatus de la família II, i les seves característiques són variables a cada còdex, ja que no responen a cap model iconogràfic anterior i són representacions genuïnes de cada il·luminador. Presenten tot i així algunes constants representatives, com la negror, la deformitat monstruosa de la figura humana, la mirada de fit a fit [27]i la lletjor com atribut del mal. Yarza vincula la demonologia dels Beatus amb la literatura escatològica musulmana. L'absència de models iconogràfics musulmans hauria propiciat el desenvolupament d'una iconografia demonològica inèdita, molt imaginativa i expressiva en l'art de les miniatures de la península entre els segles X i XII[28].

Per altra banda, Churruca[29] indica la influència de hadixos musulmans en la gestació de la iconografia demonològica, molt particularment la descripció dels inferns en el *Mir'aj* (el viatge nocturn) del Profeta, de Ibn Abbas[30]: la descripció de l'infern en set pisos circulars del *Mir'aj* [31]correspon a la representació de l'Anàstasi en el manuscrit de Girona, els pisos essent expressats per una estructura de franges cromàtiques, que defineix les coordenades espacials de moltes miniatures.

Així doncs, l'amenaça de l'heretgia adopcionista motiva la redacció del comentari. No obstant, el caràcter del comentari és "atemporal", no està subjecte a les vicissituds de la seva època, de manera que les al·lusions es mantenen en un marc genèric. Efectivament, no tan sols no hi ha cap al·lusió directa en contra del Adopcionisme, sinó que fins i tot, la invasió musulmana, de gran impacte moral i religiós en l'Espanya lliure, iniciada poques dècades abans de la redacció de Beat, amb prou feina

27 Degut a aquest fet, constant en l'art musulmà figuratiu, els ulls de les figures demoníaques han estat esborrats en diverses miniatures d'alguns còdexs, possiblement per voluntat d'esquivar un possible mal d'ull. Yarza, J: 1978 "Diablo e infierno en la miniatura de los Beatos" i Yarza, J: 1998.

28 Yarza 1978 .

29 La tesi doctoral de Churruca, *Influjo oriental en los temas iconográficos de las miniaturas españolas,* 1939 es bàsica per avaluar els islamismes en el cicle dels Beatus. L'autora fa referència a una obra fonamental d'Asín Palacios, La escatología musulmana en la divina comedia, 1919, que manifesta el tema de la permeabilitat cristiana a l'edat mitjana davant la cultura islàmica.

30 Veure també l'estudi de Yarza sobre demonologia i influències islàmiques en el cicle dels Beatus: J.Yarza "El *descenso ad inferos* del Beato de Gerona y la escatología musulmana" en Bol.Sem. Arte y Arq. Univ .Valladolid 1977, p135 y ss.

31 Asín Palacios 1919; 110.

es reflecteix en el comentari. El text sembla més aviat traspuar les inquietuds apocalíptiques de Beat sobre el final dels temps: en els deliris cabalístics sobre el nombre de la Bèstia, Beat "oblida" els invasors musulmans, els quals de cap manera són reflectits en la descripció que fa de l'Anticrist, més ajustada al perfil d'una suposada i desconeguda secta rigorista. De fet, Beat sembla més aviat obsessionat a mostrar el final dels temps, horitzó apocalíptic que li sobreviurà fins ja avançat el canvi de mil·lenni.

Aquest és el marc teològic i cultural del comentari de Beat. I les imatges del comentari traspuen una visió del món convuls del final del mil·lenni, assolat per heretgies i inquietuds apocalíptiques. No obstant, si bé el text està concebut com un model didàctic dirigit a la instrucció dels monjos, ens caldrà examinar el cicle visual per tal de situar-lo en aquest context. D'on sorgeixen les imatges dels Beatus? Quin propòsit tenen? Segons les recerques de Neuss i Klein el primer manuscrit no contenia il·luminacions, i no seria sinó en còpies posteriors en que aquestes s'hi afegirien. És a dir, que si bé el propòsit inicial de Beat fou crear un llibre didàctic d'ús litúrgic, aquest primer llibre no tenia il·luminacions. Perquè s'hi afegeix doncs un cicle visual? Per voluntat decorativa, didàctica, o amb algun propòsit que se'ns escapa? A nivell teològic l'actitud en front de les imatges a l'edat mitjana presentava tres opcions.

- La imatge era oració pintada, "finestra cap allò invisible" (Florensky 1972: 35). En aquesta posició s'hi situaven des dels teòlegs de les icones a l'art dels monjos de Cluny[32], i el de Saint Denis, liderat per l'abat Suger[33].

- Les imatges formaven part d'un programa didàctic adreçat als fidels, eren la bíblia dels illetrats, com va expressar Gregori el Gran en defensa de les icones per a cloure la gran crisi iconoclasta d'orient. Mitjançant la imatge es podia efectuar la *traslatio* de conceptes abstractes que més endavant postularia Comenius,[34] pare de la pedagogia.
- Les imatges només eren necessàries per al poble més humil, els monjos eren capaços d'operacions més elevades de l'esperit, i aquestes no es presentaven en imatges. Aquest era el posicionament de Bernard de Clairvaux i de l'ordre del Císter, on la representació figurada no té lloc en l'art religiós[35].

32 La relació dels manuscrits de Beatus amb Cluny és molt estreta. En iniciar-se a Cluny l'art de l'escultura religiosa, es prendran com a models justament les il·luminacions dels Beats mossàrabs. Veure Mâle (1922 : 4 i ss).

33 El geni de Suger està considerat com a renovador de l'art medieval. (Mâle 1922: 151 i ss) A la seva obra *Liber de rebus in administratione su gestis* (Ed Leroy de la Marche) trobem una veritable declaració d'intencions en el vers "Mens hebes ad verum per materiaia surgit" (el nostre pobre esperit és tan feble que només a través les realitats sensibles pot elevar-se cap a la veritat).

34 Veure més endavant l'apartat 2.4.1 pàgina 99.

35 Veure Schmidt (2002) i Carruthers 1998) /Hamburger (1998). Clairvaux, si bé coincideix en els seus exercicis

Actualment ens és impossible de determinar quina fou la intenció dels il·luminadors dels *Beatus*. Potser Beat va creure innecessàries les imatges en el seu comentari, però per raons que se'ns escapen el cicle visual va aparèixer ben aviat en els Beatus. Probablement la primera intenció dels il·luminadors fou l'embelliment del còdex, per tal d'augmentar-ne el prestigi. Com també podem suposar una voluntat didàctica del creador de còdex medievals, que vindria a reforçar el propòsit inicial de Beat.

Pour être pauvre comme Saint Bernard, il fallait une merveilleuse richesse intérieure : l'humble fidèle avait besoin que l'on vient à son secours. (Mâle 1922 : Intr.XIII)

El que si que podem detectar avui la minuciositat i l'art amb el que van ser afegides les imatges. Desconeixem el seu origen, però endevinem una voluntat precisa en introduir tal i tal escena entre el gruix del text. Veiem com al llarg des segles els diferents il·luminadors, inspirats en els models precedents, creaven noves imatges d'una qualitat extraordinària. I si aquestes potser en un inici només foren destinades a embellir el comentari, o a traslladar visualment els continguts textuals, el seu pes va acabar sent determinant en la recepció i lectura del comentari. De ben segur que les il·luminacions van transformar la lectura del text.

Possiblement, el caràcter particularment expressiu del cicle de miniatures reforçava el valor litúrgic del comentari de Beat. Efectivament, el cicle dels *Beatus* conté miniatures de tons estridents, que creen sovint una atmosfera estranya, onírica. Gràcies a les miniatures, els manuscrits produeixen una impressió inesborrable. Com afirma Mâle[36], qui els ha vist un cop, ja no aconsegueix oblidar-los. El cicle dels Beatus consta d'un programa visual paral·lel al programa textual, amb una intencionalitat didàctica que s'adapta a la que ja ve expressada en les primeres línies de la introducció de Beat: facilitar la memòria, i la instrucció dels monjos, l' "edificació del zel dels monjos"[37]. Efectivament, cal comprendre el cicle visual dels nostres Beats en el marc de l'art de la memòria. En l'espai de confluència del visual i el verbal dels manuscrits il·luminats s'efectua el recorregut de la memòria; en un camp de contemplació, que no és sinó un camp de rememoració. L'objectiu concret de la lectura contemplativa medieval és la memòria: la *memoria rerum* i la *memoria verborum*, la rememoració del

espirituals amb l'art de la memòria brunià en el sistema de *loci* i de itineraris de la memòria, està a diferència de l'*Ars Memorae* de Bruno desproveït totalment d'imatges. (Gomez de Liaño 1999).

36 Mâle, E: 1922

37 "(...) quae quamvis omnibus nota sint, qui per amplitudinem scripturarum percurrunt, facilius tamen ad memoriam redeunt,dum brevi sermone leguntur....Haec ergo sancte pater Etheri te petente ob aedificationem studii fratrum dicavi, ut quo consorte perfruor religionis, cohederem faciem et mei laboris."
[Y aunque esto sea conocido por todos los que manejan el extenso ámbito de las Escrituras, puede no obstante recordarse con mayor facilidad, al ser leído en un breve tratado... Todo esto, pues, Santo Padre Emeterio, a petición tuya, para la edificación del celo de los hermanos, te lo he dedicado a ti, de manera que haré también coheredero de mi trabajo a aquel de cuya compañía gozo como religioso]. Sanders 1930; 1- Praef 1.1-4 (del Campo y González Echegaray 2004: 33).

text sagrat però també recordar la divinitat, el cel, la Jerusalem, "recordar el futur"[38]. Així doncs, amb aquesta fórmula paradoxal s'expressa la naturalesa de la memòria en el context medieval, concebuda no tan sols com una invitació a preservar, a emmagatzemar en els inventaris del passat, sinó també com una crida al futur, una motivació per a l'acció: la lectura monàstica no es consumeix en una *techne* de rememoració literal, sinó que és en sí mateixa, i en el fons, la matriu d'una *cogitatio* reminiscent. La lectura monàstica és *meditatio, ruminatio, peregrinatio*. La lectura, com a germen de la meditació, és un viatge, el recorregut de la memòria pels llocs de l'escriptura. La lectura és un pelegrinatge, un viatge de l'ànima guiat per unes imatges amb una morfologia essencial - la bidimensionalitat i la perspectiva múltiple – que garanteix el procés actiu de recordar. L'ull en moviment reprendrà els camins de l'escriptura i la imatge, que funcionarà a manera de *locis*, contenidors de memòria per al pelegrinatge de l'ànima per les pàgines del comentari[39].

I el ritme d'aquest pelegrinatge de l'ànima per les pàgines del manuscrit s'articula a partir del *ductus*, el flux narratiu del comentari. El concepte de *ductus* en l'àmbit de la meditació monàstica és fonamental. Carruthers el defineix com "flux de la composició", manera amb el qual una composició guia a una persona cap als seus objectius ("conduct of a thinking mind on its way through a composition")[40]. El *ductus* és per tant moviment, camí. La meditació reminiscent, nascuda de l'art de la retòrica antiga, pot d'aquesta manera ser compresa com un transcurs entre llocs de les Escriptures.

2.1.4. El *ductus* del comentari de Beat

El comentari de Beat es desenvolupa a partir del text de Joan, l'Apocalipsi, una narració minuciosament estructurada de caràcter visionari, i marcada per moments o estacions de les escriptures actualitzades en la revelació joanina[41.]

38 Per a una anàlisi de la lectura monàstica como un recorregut de la memòria, veure Carruthers 1998; 122, 152 N97.

39 En analitzar els continguts visuals del comentari de Beat, Eco descriu la tendència medieval a la imaginació visual: l'autor vincula amb prudència el "simbolisme al peu de la lletra" dels nostres manuscrits amb la tradició mnemotècnica llatina i grega, recollida en l'àmbit medieval amb fins morals, com un art que mostra "els principis eterns i els camins de salvació". L'autor, si bé estableix aquesta relació, es manté prudent al respecte, en insistir en la diferència entre la tradició apocalíptica i l'art de la memòria, argumentant que equiparar-los representaria una excessiva valoració de l'art mnemotècnic en els Beatus. [Eco 1984 34-35] Carruthers reprèn aquesta idea i la porta més enllà, inserint el cicle dels Beats en la tradició de la lectura i la meditació monàstiques medievals. Segons Carruthers, en aquest context, la pàgina del manuscrit va més enllà de ser un espai merament ornamental, ja que conforma una *pictura* cognitiva, un espai total en el qual allò visual i verbal conflueixen en un mateix recorregut de la memòria, [Carruthers 1998 The craft of Thought-Meditation, Rhetoric and the Making of Images; 122, 152 N97] Per una panoràmica de les estructures i diagrames en l'art de la memòria veure Gómez de Liaño 1998 i 1999.

40 Carruthers1998; 77-78.

41 Les visions del Apocalipsis es relacionen amb les visions d'Ezequiel y Daniel, actualitzades en l'experiència extàtica de Joan. Aquest caràcter d'actualització exemplifica el caràcter figmentat de la visió (veure Carruthers 1998:187), és a dir composat per fragments de diverses procedències, però al mateix teixeix un vincle entre filosofia i mística, en composar-se la visió d'elements coneguts metafísicament. "La revelación corresponde a la extensión y a la forma del

Després de diversos pròlegs i d'una *summa dicendorum,* un llarg *abstract* del comentari on resumeix els temes que seran tractats, l'autor presenta un recorregut per l'Apocalipsi a través d'un comentari al·legoritzant recollit de diversos autors. Cada fragment del text de Joan és seguit pel comentari corresponent[42], i completat per les diverses il·luminacions. És a dir que trobem dos *ductus* enllaçats: el *ductus* de l'apocalipsi de Joan i el *ductus* del comentari, construït per amplificació del text de Joan, per la seva exegesi. En aquest context, en el flux verbal del comentari, la imatge operaria a manera de *loci* memorístic, de lloc en on es arrelaria la memòria, construint el programa de les miniatures a cavall entre els dos textos, en una relació que amb algunes reserves podem qualificar d'especular. No obstant, el *ductus* del programa visual d*'In Apocalypsin* , tot i transcórrer en paral·lel al comentari de Beat, el transcendeix. En la còpia de Girona, una de les més completes i ben conservades, apareixen la totalitat dels cicles il·lustratius dels nostres Beats. Les escenes es divideixen en diversos blocs:

Introducció

• El cicle inicial: s'obre el volum amb la Creu d'Oviedo, i el segueixen *Maiestas Domini*, la visió del cel, 6 escenes de lliurament del llibre als quatre evangelistes, les genealogies, set escenes de la vida de Jesús, l'escena de l'au i la serp, i Alfa i els autors

El comentari a l'Apocalipsi:

• Escenes introductòries, sintètiques i anticipacions: la primera revelació, l'aparició en el núvol, les set esglésies, la visió del fill de l'home, la dispersió dels apòstols, el mapamundi, l'estàtua de Nabucodonosor, la gran prostituta

• Les set Esglésies: cicle que s'obre amb la reiteració de l'escena de Sant Joan i l'àngel, el segueixen sis miniatures de les Esglésies i es tanca amb l'escena recapitulativa de l'Arca de Noè.

• Les visions de Joan: a partir del moment en què Joan és arrabassat en esperit, es combinaran les teofanies pròpiament dites, estructurades en la seva majoria en franges cromàtiques, amb escenes recapitulatives o elements ornamentals sobre fons de pergamí

• Al llarg del comentari anirem trobant imatges recapitulatives de gran valor exegètic i doctrinal: "miniatures de metàfores"

conocimiento. El conocimiento de Él, desde Él, que adquieres en el momento de tu esfuerzo y de tu formación es el que realizas en la contemplación más tarde. Pero lo que contemplarás de Él será la forma del conocimiento que has establecido previamente. No se progresa nada, excepto tu transferencia desde el conocimiento ('ilm) a la visión ('ayn); y la forma es una" (Ibn Arabi 1981:29).

42 En algunes còpies com la de Girona, és afegit el llibre de Daniel, amb el comentari de Sant Geroni, i les corresponents miniatures.

El comentari al cicle de Daniel

• Escenes del cicle profètic de Daniel, amb imatges de valor narratiu sobre fons de pergamí (presents només en els còdexs de la família II i en el manuscrit de Sant Sever)

Omega

• Inicial ornamentada que inclou els noms del copista i dels il·luminadors, així com la data d'execució: sis de juliol de 975

Aquesta és la seqüència del programa visual que correspon al *ductus* textual del comentari, excepte en el cicle introductori. Aquest cicle però funcionaria a mode de *summa dicendorum*, situant el marc epistemològic del comentari i anticipant-ne els continguts. No obstant, independentment del *ductus* textual, el programa visual va més enllà. Les imatges no només s'articulen en la seva relació amb el text, sinó que en ocasions el transcendeixen creant un *ductus* pròpiament visual de caire visionari.

2.1.5. La relació text imatge

Al llarg dels manuscrits de Beat apareixen diferents tipus d'imatges, que es configuren a partir de la seva relació específica amb el text del comentari. Les miniatures acompanyen el text de Beat, creant pàgines de gran riquesa ornamental, composant molt sovint quadres visuals equivalents al text, i en ocasions imatges insòlites amb referents incerts. Davant la nostra incertesa, ens plantegem tres hipòtesis: ens trobem davant d'una simple voluntat estètica del miniaturista? O potser davant d'una voluntat narrativa en imatges concebudes com a suport al text? O potser es tracta dos llenguatges diferents que transcorren de manera autònoma?

La relació text imatge és essencialment conflictiva, en ser les seves estructures fonamentals radicalment diferents. El text es desenvolupa en una successió temporal, mentre que la imatge s'organitza en l'espai. Com indica Schmidt, la imatge no es mai *per se* il·lustració d'un text, en ser el llenguatge figuratiu de naturalesa diferent del llenguatge en paraules[43]. I no obstant, ambdós conflueixen en l'espai de la pàgina en simbiosi mútua. La imatge evoca fragmentàriament idees i sensacions, creant un joc de ressonàncies, mentre el text sosté una il·lusòria sensació d'unitat.

43 Véase J.C.Schmidt (2002 : 43).

Distingim tres nivells de relació text imatge[44], que analitzarem al llar dels tres apartats següents, i que articulen el *ductus* visual del Beatus: un nivell plàstic, un nivell narratiu i un nivell espiritual.

2.1.5.1. Nivell plàstic o formal de relació imatge text: la imatge com a ornamentació

En aquest nivell la imatge funciona com a embelliment de la pàgina, enfront del també joc visual de la cal·ligrafia en un espai global que qualificarem de ornamental. En l'art dels manuscrits il·luminats, la imatge tendeix cap al text i el text tendeix a la imatge, ambdues realitats en total simbiosi en el singular àmbit que és la pàgina del llibre miniat.

Com hem vist, la tradició dels manuscrits il·luminats medievals ens remet a la lectura monàstica medieval, marc a què pertany. Hem de comprendre la lectura monàstica com un exercici físic, un procés que s'executa en veu alta, en ser el text escrit una visualització de sons, és a dir una espècie de partitura que ha de ser interpretada. La lectura és un murmuri, a través del qual es recrea la història en l'arca del cor. La lectura monàstica és una activitat física, l'exercici de la veu unit al balanceig del cos. És una crida a la memòria, *meditatio* i *ruminatio*, submergir-se i descobrir-se en la veu de les pàgines. És *lectio* divina, és a dir un acte litúrgic. És un viatge, un pelegrinatge pels llocs de l'escriptura i els racons de l'ànima. I en aquest context il·luminar és vestir la pàgina, crear un marc de bellesa afí a la dignitat de la paraula encarnada.

I l'art del llibre medieval reflecteix clarament el pelegrinatge de la lectura monàstica produint una simbiosi entre lletra i imatge: el text i la representació plàstica estan en íntima imbricació, conflueixen en el pla de representació. Pächt (1987) defineix els manuscrits il·luminats com "l'escriptura per a ser vista i la il·lustració figurativa per ser llegida"(Pächt, O: 1987, 172-173): la imatge tendeix cap al text i el text tendeix a la imatge. I la pàgina del manuscrit medieval, concebuda com un camp ornamental, es construeix a partir de valors específics dels quals destaca la radical bidimensionalitat, la perspectiva múltiple, i eleccions cromàtiques radicals ratllant 1a fosforescència irreal. La pàgina no crea un espai il·lusionista, sinó que és un camp d'acció, un camp de contemplació. La lectura és una activitat que convoca a cos sencer, i que es realitza amb l'actualització de la memòria al cor. I a la pàgina s'encarna la *Paraula*, es materialitza; allò visual i verbal conflueixen en un mateix pla d'ornamentació.

44 Per a una relació exhaustiva text imatge en la lectura medieval, veure Illich (1991:129-133).

• Alfa i els autors (f 19 r)

Després d'un cicle preliminar de miniatures, el comentari de Beat s'obre al foli 19r amb una monumental *Alfa*, i es tancarà en el foli 284r amb una també notable *Omega* (f284r), tot i que de confecció més sòbria.

Si recordem la qualitat sonora de la lectura meditativa, deduïm que les colossals majúscules tenen sobretot un valor sinestèsic: la lectura, com hem vist convoca a tots els sentits, i la lletra, en forma de monograma, arriba en aquest context un so místic, a mode de *mantra*. No obstant, les majúscules en forma de monograma no fan tan sols referència al fonema, no apel·len tan sols a l'oïda, sinó que per la seva rica composició i exquisidesa de modelatge, van més enllà del marc de l'escriptura per aconseguir el *status* d'imatge, és a dir que són miniatures de ple dret.

L'Alfa i l'Omega monumentals són genèriques en els còdexs de Beat. No obstant això, la composició d'aquesta gran Alfa és original del manuscrit de Girona: ens trobem davant d'una majúscula habitada i historiada. Les majúscules habitades funcionen com a marc compositiu de representacions figuratives. La miniatura, de caràcter bidimensional, ens presenta el cos d'una gran Alfa, ricament ornamentada, constituïda per entrellaçats. L'estructura de la lletra conté la figura de Crist en majestat, *Maiestas*. Als seus peus, amb una clara ressonància oriental, apareixen dos ocells col·locats simètricament. A la franja superior són representats els autors dels textos que conformen el cos del comentari compilat per Beat. Cada grup visual és representat de forma plana, bidimensional. El modelatge de les vestidures és estilitzat, allunyat dels contorns corporals d'unes figures hieràtiques que semblen dissenyades en sèrie: no hi ha voluntat expressiva individual, el cos humà actua més aviat com a arquetip d'home. Tan sols el Crist en majestat rep un tractament propi, amb una enorme mà estesa allunyada de les proporcions usuals. No trobem doncs tendència cap a una representació naturalista: l'espai es neutralitza en un pla únic i les formes naturals, allunyant-se de tota particularitat individual, són estilitzades a la recerca de la forma ideal.

La colossal Alfa és així mateix una majúscula historiada, és a dir, la seva mateixa forma anticipa la temàtica del text: Crist en "*Maiestas*", Crist com Alfa i Omega, Crist com a mesura del comentari a l'Apocalipsi. En trobem la referència textual en tres passatges del còdex, allunyats entre ells, dos pertanyents a l'inici i al final del text de l'Apocalipsi, en els folis f33v i f234r[45], i un altre en el comentari

45 *Ecce veniet in nubibus, et videbit eum omnis oculus, et qui eum pupungerunt: et plangent se super eum omnes tribus terrae: Etiam: Amen. Ego sum alpha et* Ω*, principium et finis, dicit Dominus, qui est, et qui erat, et qui venturus est, omnipotens (Ap 1,7-8).*
("Mireu, ve acompanyat de núvols; tot el veurà, fins als que el van traspassar, i per ell faran duel totes les races de la terra. Sí. Amén. Jo sóc l'alfa i l'omega, el principi i la fi, diu el senyor, el que és, el que era i el que vindrà, el Totpoderós.").
"Ego sum A et Ω, primus et novissimus, initium et finis" (Ap22, 13).
"Jo sóc l'Alfa i la Omega, el primer i l'últim, el principi i la fi."

Figura 5: Alfa i els autors (f .19 r). Beatus de Girona.

de Beat, en el que s'analitzen les configuracions de les lletres Alfa, i Omega[46] i les relaciona amb la divinitat de Crist, principi i final. En aquest paràgraf es manifesta una vegada més la vinculació del programa visual i del textual en els Beats: el comentari de Beat té així mateix caràcter visual. L'autor analitza formalment les lletres buscant el seu simbolisme. I totes dues lletres són relatives a Crist, principi i final, com també se situen al principi i al final del text de l'Apocalipsi, incorporant un significat afegit al llibre com "clau de tots els llibres". En l'Alfa i l'Omega de l'Apocalipsi està contingut tot el significat de la Bíblia, i indiquen que el text sagrat està al principi absolut i al final absolut de tot, que és Alfa i Omega de tot l'existent.

Les inicials ornamentades dels nostres Beats, Alfa i Omega, presenten els textos sagrats. A través d'elles es sobrepassa el discurs, doncs indiquen que alhora recapitulen i transcendeixen el text. L'allunyament en el còdex entre la miniatura i la seva referència textual (la primera cita es dóna catorze folis després de la miniatura, la segona setze) incideix en aquest punt: ens trobem davant d'una miniatura de caràcter sintètic, que s'allunya d'una mera referència puntual per il·lustrar un tema general. Per tant, en aquest sentit, el programa visual dels Beats va més enllà de la ornamentació i té un valor funcional: efectivament, a través de l'ornament s'opera la visualització dels continguts del text. D´una banda, inicials ornamentades, títols emmarcats, rúbriques... ens alerten, assenyalen les articulacions significatives del text, ens condueixen a la lectura pels passatges més significatius del comentari de Beat. Però com hem vist en el cas de la nostra Alfa, allò formal va més enllà: els aspectes formals no tan sols assenyalen el text, sinó que esdevenen text. L'ornament correspon al contingut textual, els valors plàstics de la monumental Alfa són també escriptura. Així doncs, la lletra no tan sols és imatge, sinó que la inicial és monograma, aparença i essència. Forma i fons, imatge i lletra conflueixen en l'espai de la pàgina manuscrita. L'ornamentació en els Beatus no és forma buida, sinó que té un sentit precís, espiritual.

> We must not think of ornament as something added to an object which might have been ugly without it. The beauty of anything unadorned is not increased by ornament, but made more effective by it. Ornament is characterization; ornaments are attributes. We are often told, and not quite incorrectly,

46 "Por tanto, el alfa, comienzo de la sabiduría, enseña que Cristo, el Hijo de Dios, es la misma sabiduría; la omega, que es el fin (en griego A y ω) y entre nosotros O, que ocupa una posición intermedia, significa que el comienzo de la sabiduría, el final y el intermedio son el mismo señor Jesucristo, mediador de Dios y de los hombres. Lo que añadió principio y fin, no se refiere solo a los elementos primeros de las letras, es decir al A y ω, sino que enseña el poder de su grandeza, porque él es el principio de todas las cosas y en él permanece la suerte de todas. Porque se cree que por él se van a restaurar las que van a concluir y las que se han concluido ya, de modo que, como él mismo dio origen en los comienzos, así él procure un fin a nuestra consumación, de manera que tenga el propio fin un final y la propia consumación su consumación, para que en todo sea siempre él lo que es, como refiere la presente escritura cuando dice: *El Señor Dios, el que es, el que era y el que vendrá, el Todopoderoso: Esto lo escribe San Juan al principio de su revelación"* Sanders 1930; 54. L.I-3,6-14 (del Campo y González Echegaray 2004;79).

> that primitive ornament had a magical value; it would be truer to say a metaphysical value, since it is generally by means of what we now Call its decoration that a thing is ritually transformed and made to function spiritually as well as physically. (Coomaraswamy 1942, 18)

2.1.5.2. Nivell narratiu: imatges narratives, imatges mnemotècniques I miniatures de metàfores

En aquest segon nivell, el cicle visual dels Beatus funciona com un suport al text, de vegades relacionat amb l'Apocalipsi de Joan, reproduït en els nostres còdexs, en altres relatiu al comentari de Beat. Les imatges oscil·len entre la fidelitat al text i la contradicció i l'alteració. El valor de les imatges narratives és mnemotècnic i el didàctic, servint per una banda les imatges com balises en el viatge per les pàgines del manuscrit que és la lectura monàstica, i complementant, acolorint d'altra banda el sentit de la paraula escrita, en certa manera interpretant-la, aconseguint en ocasions el rang d'hermenèutica del mateix text. Així doncs, les imatges narratives funcionen en ocasions com a il·lustracions gairebé literals del text, i en altres com a metàfores, o fins i tot imatges doctrinàries i exegètiques.

El cicle visual dels Beats es construeix bàsicament com una traducció del text a imatge. Les miniatures es conceben de manera narrativa, amb una expressa voluntat de claredat. Les ambigüitats visuals són fins i tot eliminades introduint anotacions textuals en les representacions. En aquest segon nivell narratiu la relació imatge text és doncs de literalitat. Efectivament, les miniatures es conceben com quadres visuals de suport al text, probablement destinades a la memòria[47]. Com hem vist, la lectura monàstica és un viatge a la memòria, i les miniatures són per una banda les balises que ens orienten per l'entramat de pàgines, però així mateix contenidors de memòria: en elles s'allotgen els continguts tractats en el flux del text. En la còpia de Girona s'emfatitza la tendència a la literalitat respecte a les altres còpies, aconseguint una escrupolosa fidelitat al text, tot i que se'n detecten alteracions significatives: contradiccions, detalls o omissions importants. Serà necessari comprendre doncs per què davant de l'aparent fidelitat al referent textual, trobem continguts que se li separen. Potser per inadvertència, negligència, voluntat fantasiosa, o potser amb un propòsit clar que haurem de desxifrar. En definitiva, les miniatures il·lustren el text, el pinten, i en aquest procés el doten sovint de sentits nous, arribant a teixir un discurs visual independent del textual.

47 Veure nota 39.

- **Mesurament del temple (f161v)**

Imatge narrativa que correspon punt per punt al text de l'apocalipsi i al seu desenvolupament en seqüències, que seran expressades en el sentit de la lectura, d'esquerra a dreta i de dalt a baix. L'espai s'estratifica i es compartimenta per tal d'assolir l'expressió de la successió temporal d'escenes. Aquesta dinàmica visual és comú en diverses miniatures del conjunt dels nostres Beats, fent del pla de representació una extensió espacial de la divisió temporal en escenes. Aparentment, la fidelitat de la representació visual amb el text, conjuntament amb les nombroses inscripcions aclaridores en el sí de la imatge fan d'aquesta miniatura una vinyeta al servei d'un text.

Figura 6: Mesurament del temple (f.161v). Beatus de Girona.

- ***L'arca de Noè***

En l'Arca de Noè (f102v-103R) s'exemplifica la condició de Miniatura recapitulativa, com a síntesi de la successió narrativa de les set esglésies. En el comentari de Beat es teixeix una poètica de la mediació reforçada pel mesurament recurrent en l'Apocalipsi -mesurament del temple, de la Jerusalem, de l'arca, de l'aparença de la divinitat – que el situa en el context de la una mística de la *Merkabah:* "Qui conegui les mesures del nostre creador i la Glòria del Sant, lloat sigui, que se li oculten a les criatures, tindrà assegurat el seu lloc en el món futur". El mesurament

Figura 7: l'Arca de Noè (f.102v-103R). Beatus de Girona.

ens remet a les dimensions de l'aspecte de Déu sobre el tron de la glòria, cara visible de la seva naturalesa transcendent, l'home que Ezequiel veu en el Tron (Ez 01:26), avançament del cos de Crist en majestat, imatge recurrent en el cicle visual del comentari de Beat.

- **El corder i els quatre genets (f126r)**

En aquesta miniatura narrativa es manifesta una aparent contradicció: el recorregut dels genets en el sentit contrari de la narració, de dreta a esquerra. Aquesta alteració és interpretada simbòlicament per Mentré (1984:180) segons la qualificació moral de l'eix esquerra dreta. Així doncs, segons l'autora, la seva aparició en el sentit de la lectura, és a dir des de l'esquerra, tindria una connotació negativa. Efectivament, l'anomenada "marxa a sinistra" o llei general de "contrapasso" és segons Asín Palacios (1919: 111,148) el moviment que regeix la regió infernal segons la literatura escatològica musulmana, la qual cosa seria una prova més de les influències islàmiques del nostre còdex. En tot cas, podem

Figura 8: El corder i els quatre genets (f.126r). Beatus de Girona.

afirmar que l'absència de fluïdesa d'una imatge de lectura invertida segons els paràmetres habituals, dota l'acció de més dramatisme. El galopar dels genets desprèn d'aquesta manera una tensió notable.

- **La palmera dels justos (f147v)**

La palmera es presenta com una imatge emblema, també anomenada miniatura de metàfores o sintètica. Una primera anàlisi de les miniatures dels nostres còdexs les divideix en miniatures narratives o miniatures recapitulatives o sintètiques. Les miniatures narratives són usualment derivades del text del Joan, les recapitulatives, anomenades també miniatures de metàfores per altres autors, provenen del comentari, i són de caràcter sintètic, recollint especulacions exegètiques expressades al·legòricament.

Es representa l'al·legoria de la *Palma contemplationis* de Gregori Magne, amb una figura estilitzada, que mostra una mena de cal·ligrafia de formes vegetals. Es tracta d'un procediment usual en el conjunt de l'art medieval, heretat de l'art del cristianisme oriental. Així doncs, el procés d'embelliment mitjançant el qual la figura esdevé ornament, opera com una estilització de la figura a la recerca de la forma ideal: la figura s'ha de sotmetre a un procés d'estilització per poder-se incorporar a l'organisme del llibre, a un ennobliment de les formes naturals que usualment qualifiquem de manera errònia com barbarització, usant el terme en el sentit més pejoratiu, com immaduresa representativa. En aquest context la imatge esdevé emblema, signe, símbol.

Figura 9: La palmera dels justos (f.147v). Beatus de Girona.

2.1.5.3. Nivell espiritual: la imatge exegètica, anagògica

Com hem manifestat, anteriorment, a través de valors exclusivament plàstics de les miniatures de Beat es desenvolupa el seu llenguatge més específic, generant un altre discurs independent del comentari de Beat: el cicle visual tindrà així una funció exegètica, proporcionant a través de la iconografia i les seves estructures espacials indicacions heurístiques. I així mateix destaquem en aquest nivell una funció anagògica: en el cicle visual allò visionari no tan sols és pensat, sinó que a través de les coordenades espacials de les miniatures, i recolzats en les indicacions iconogràfiques, s'obrirà una via anagògica, un camí de retorn cap a la llum divina.

Com hem exposat anteriorment, els elements estilístics i compositius del programa visual dels Beats no són accidentals, sinó que responen a una voluntat intel·lectual, doctrinal i espiritual específiques: és un art que traspua una cosmovisió precisa a través de les seves estructures compositives, i que es troba en procés de transformació. Efectivament en els valors compositius de la imatge es reflecteix la cosmovisió pròpia d'un moviment artístic, d'una cultura. Construir una imatge és construir un món, i tal com Déu va crear l'home a imatge i semblança (Gen I, 26-27), l'home reflecteix en les seves creacions la seva semblança més íntima, el seu posicionament al món. Tota estructura visual és de dret estructura mental. Abans de tota percepció, de tota intel·lecció, de tot acostament al món, hi ha un esquema previ. Les anàlisis de l'art infantil, segurament la menys civilitzada de les arts, proven les estructures mentals que anteposa el nen davant del món[48]; tota percepció, tota representació és una cosmovisió, una presa de posició davant de l'entorn. Així doncs, en l'armadura compositiva del cicle visual del nostre Beat, és a dir en l'estructura de les miniatures i en el ritme narratiu del cicle visual complet, descobrirem les claus essencials de la naturalesa espiritual de la imatge.

La imatge en els nostres Beats té una voluntat mediadora, a través d'allò visible l'invisible és esbossat. Mitjançant el cicle pictòric es busca una ruptura de nivell, suscitar una experiència visionària anàloga a l'experimentada per Joan de Patmos. El programa visual doncs va més enllà d'ornamentar la plana i d'acompanyar la lectura, d'il·lustrar i explicar el text: a través de les miniatures es vehicula una experiència visionària, un camí d'actualització de l'Apocalipsi. En aquest context, les imatges recapitulatives, amb tota la seva càrrega doctrinal i simbòlica actuen com a balises d'aquest esdeveniment de l'ànima, ofereixen un marc teològic on aferrar-se. No obstant, és a través dels valors compositius que es crea el ritme visionari. Efectivament, trobem en els nostres

48 El que caracteritza l'art infantil segons Arnheim és l'actitud del nen artista, en el qual la percepció està supeditada a una visió del món. L'esquema visual (triangularitat, "cositat" del cercle), la idea d'allò que es percep, la narració com a moviment i la voluntat clara de representació configuren unes creacions aparentment complexes, però que tendeixen a la màxima economia i simplicitat de mitjans per a representar de manera clara la idea, el sentiment, la intuïció subjacent a la percepció. L'art infantil és de fet i en aquest sentit un art abstracte. (Arnheim 1999)

manuscrits tres tipus de composicions que articulen un *ductus* visual visionari, reforçat per una **"*catena en paranomasia*",** és a dir per una xarxa etimològica que recorre el programa visual i que ve a consolidar el ritme anagògic del programa visual.

Les imatges amb fons de pergamí: la neutralitat espacial és principalment usada en imatges exegètiques, en les anomenades miniatures de metàfores, en les quals el joc aïllat dels conceptes es reflecteix en el joc dels elements iconogràfics.

Els diagrames: es tracta de composicions circulars que mostren visions teofàniques del cel, ordenacions cosmològiques d'origen neoplatònic i gnòstic, alguna com hem vist d'influència musulmana (*la visió del cel* f3v-4r) – figura 10- , amb estructura anàloga dels mandales orientals (quadratures del cercle) o els diagrames astrològics caldeus (cercles dividits en ogdóades o duodècades). Hem definit abans l'articulació de l'espai en els miniatures de Beat a partir de l'art de la memòria. Les imatges, al servei de la lectura monàstica, funcionen a manera de *locis*, contenidors de memòria, oferint un espai de peregrinació per a l'ull en moviment. Destaquem la relació entre les estructures diagramàtiques de *l'ars memorae* i les imatges circulars dels nostres Beatus. Giordano Bruno en la seva reelaboració de

Figura 10: la visió del cel (f.3v-4r). Beatus de Girona.

l'art de la memòria fa palesa la seva arrel astrològica. Efectivament, Gómez de Liaño (1998) ressalta el parentiu estructural de les visions apocalíptiques amb els diagrames de la gnosi ofita, i al seu torn remet aquests mateixos al seu origen en les arts de la memòria, elles mateixes estructurades en el sí de la cosmologia babilònia: això doncs podem afirmar l'origen astrològic dels diagrames gnòstics i de les arts de la memòria mateixes, construïdes en base zodiacal. Aquesta serà doncs l'estructura escollida per expressar la immutabilitat de la visió divina, l'ordre cosmològic, que en definitiva trobem ja en el text de Joan, hereu de la visió d'Ezequiel del *tetramorfos*. La tètrada té el seu referent simbòlic com hem vist a la *Merkabah,* més concretament en la visió d'Ezequiel: a partir de la seva visió prototípica es construeixen els diagrames en el cicle visual dels Beatus. Aquestes estructures parteixen doncs d'un marc conceptual astro-simbòlic, que es remunta a l'antiguitat babilònia, i que trobem encara vigent en la Hispània mossàrab. L'astrologia seria doncs en aquest sentit la raó matricial[49] que estructuraria l'espai de les miniatures, fet que veurem ratificat en el tercer gran grup compositiu.

Miniatures sobre fons cromàtic dividit en franges horitzontals: aquesta composició és genuïna dels Beatus de la família 2, i fou inaugurada per Magio, autor del Beatus de San Miguel de la Escalada. A través d'aquesta estructura espacial es traça el ritme dramàtic, l'espina dorsal del cicle narratiu: l'espai en total desestructuració ens remet al cataclisme apocalíptic. Assistim efectivament a través d'aquest recurs compositiu a una pertorbació de la visió referencial que ens condueix a una abolició vertiginosa de l'espai-temps, a un espai abstracte, a una dislocació de la realitat generada per l'estratificació espacial en una absoluta estridència cromàtica. L'estratificació per bandes cromàtiques de l'espai de la miniatura ens acosta a un altre tipus de visió, a una altra concepció de l'espai que s'escapa d'allò simplement narratiu per assolir un altre nivell, una desconstrucció d'allò sensible que funcionarà com un mètode anagògic que ens empeny a abandonar la percepció comuna per accedir a un altre tipus de visió intel·lectual i espiritual.

L'estructura de l'espai en franges ens remet numerològicament al número set, com són set els tons de l'arc de Sant Martí al qual al·ludeixen. I l'hèptada és el ritme de la desmultiplicació. A partir

49 Alexandre Volguine al expresar la primacía de la Astrología esotérica sobre todo esoterismo, las estructuras astrológicas como *razón matricial* a la base de todo ordenamiento del mundo. El autor describe dos estructuras fundamentales, dos cosmovisiones, la zodiacal y la planetaria como dos corrientes de astrología sagrada que se entremezclaran con distintas intensidades en las tradiciones posteriores. Según el autor, una tradición zodiacal de origen atlante basada en la regularidad del ritmo zodiacal, espejo de la inmutabilidad de lo divino, se contrapondría con una tradición hiperbórea de tipo planetario, sentimental, ardiente, mística, sujeta a los movimientos aparentemente erráticos de los planetas y marcada por la memoria del trauma de la catástrofe, del cambio climático, de la muerte del sol vivida como castigo divino, caída. No podemos dejar de ver en la tradición zodiacal el ritmo de la dodécada, de las visiones de plenitud, y en la tradición planetaria el ritmo heptádico, las visiones de la indigencia Así pues las miniaturas de los Beatos beberían de esta tradición primordial, ostentando en sus estructuras la pertenencia a una herencia de carácter astrológico que se encuentra ya presente en el texto de la Revelación de Juan. Gómez de Liaño resalta el parentesco estructural de las visiones juaninas con los diagramas de la gnosis ofita, y a su vez remite estos mismos a su origen en las artes de la memoria, ellas mismas estructuradas en el seno de la cosmología babilonia: podemos postular el origen astrológico de los diagramas gnósticos y de las artes de la memoria mismas. Veure A.Volguine *(1953)*

Figura 11: Arca de l'Aliança (f.170r). Beatus de Girona.

d'Ap. VI-.XVI el relat de Joan s'ordena al voltant del número set: les set esglésies, set llums, els set segells sets copes i set trompetes de l'Apocalipsi. I és en les miniatures estructurades en franges que es fa referència a l'hèptada, reforçada a través de la trama etimològica que les sosté construïda per paronomàsia, per ressonància fonètica, i que conforma una constel·lació simbòlica articulada etimològicament: *arc / arcus/ arcana*, i que ens remet a l'aliança primordial home Déu, recollida al Tabernacle o Arca de l'Aliança (f 170r) – figura 11- , però també l'aliança anunciada per l'arc de sant Martí, al·ludit per les franges, a l'arca de Noé, (f 102v-103R) – figura 7- on el baptisme d'aigua que ve a redimir la ruptura de l'aliança amb Déu i vehicula la restauració del pacte, venint a anticipar el baptisme del foc, i l'Apocalipsi com a refundació escatològica de l'aliança novament perduda, i la Jerusalem celeste[50] (230v- figura 12 -, la ciutat emmurallada (*arces*) construïda per arcs on es consuma el pacte, que té la seva ressonància en les abundants arquitectures en arcs (*arcus*) mossàrabs, que funcionen com a element decoratiu i d'enquadrament de diverses figures i escenes al llarg dels manuscrits, i que són tanmateix un recurs representatiu amb referents en l'art clàssic de la memòria.

50 A la ciutat (230v) també es realitza el mesurament inaugurat al Tabernacle (161v), i que ens remet a una poètica de la mediació: el mesurament és la via de la memòria, l'actualització de l'acte de l'aliança amb Déu. El mesurament situa l'Apocalipsi en el context de la mística de la *Merkabah* - "Qui conegui les mesures del nostre creador i la Glòria del Sant, lloat sigui, que se li oculten a les criatures, tindrà assegurat el seu lloc en el món futur". -, ens remet a les dimensions de l'aspecte de Déu sobre el tron de la glòria, cara visible de la seva naturalesa transcendent. El mesurament a Ezequiel, així com en Joan, adquireix un valor penitencial; en un acte de contrició, es pren la mesura de l'aparença de la divinitat, es reajusta el cor humà a l'ordenació divina: a través del mesurament s'actualitza la mediació.

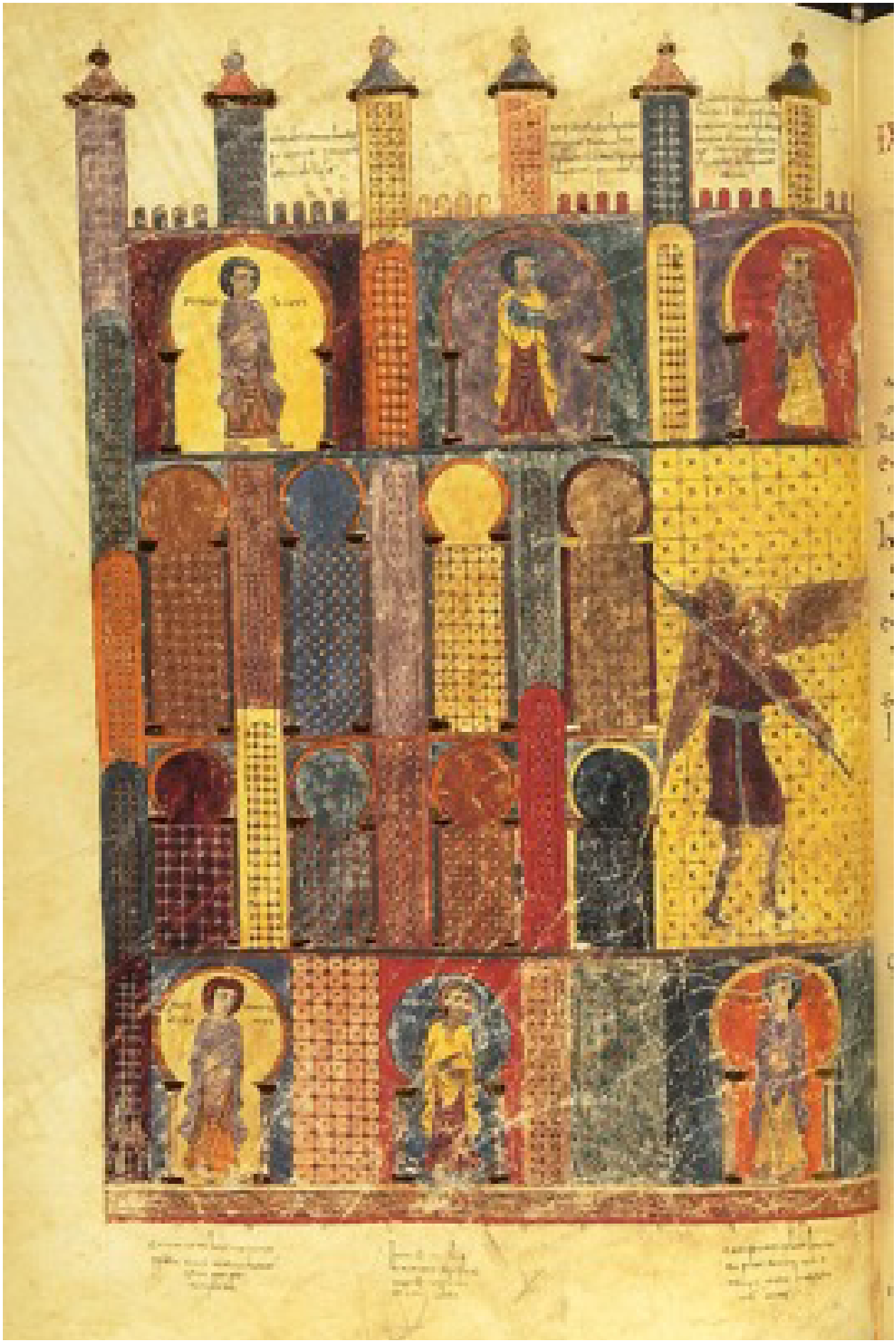

Figura 12 : Jerusalem celeste (f.230v, fragment). Beatus de Girona.

L'hèptada assenyala doncs el ritme vertiginós de l'abolició de la referencialitat, el desordre, la caiguda abismàtica i la promesa del retorn al món superior, de la restauració de l'ordre, exemplificat en els diagrames.

Així doncs, a través dels recursos compositius en les miniatures la representació, l'espai visionari apareix "pensat" figurativament. L'espai pensat per recordar la divinitat com estructura diagramàtica, l'espai en descomposició de l'experiència abismàtica a través de l'estructura en franges cromàtiques. Però aquesta l'experiència de la visió no tan sols és pensada figurativament, si no que va més enllà: els tres tipus de composicions articulen un *ductus* visual pròpiament visionari.

2.1.6. Imatges oníriques, imatges visionàries i l'espai de l'àngel

2.1.6.1. El ductus *visual del Beatus*

Les il·luminacions dels Beats s'articulen al llarg del comentari construint un *ductus* pròpiament visual, de caire oníric, visionari, i independent de les coordenades textuals. La visió, com el somni, és un viatge, un trànsit del visible a l'invisible. Ibn Arabi, defineix el vol nocturn del Profeta, arquetip del viatge visionari en l'islam místic, com "el viatge de la visió a través dels signes divins i la transposició simbòlica"[51] i el *Mundus Imaginalis* és el lloc del símbol, de la visió.

Hem analitzat el cicle visual del Beat de Girona a partir de les coordenades de l'art de la memòria la *memoria rerum* i la *memoria verborum*, la rememoració del text sagrat però també recordar la divinitat, el cel, la Jerusalem, "recordar el futur": recordar la visió divina, recordar els paratges del recorregut de la visió. En el cicle de miniatures es construeix una topologia d'allò imaginal, del trànsit de l'ànima. L'espai es condensa, s'estratifica de manera epifànica, s'articula diagramàticament en recorreguts de la memòria. El somni i la visió tenen un temps i un espai propis, invertits: la imatge visionària es construeix en un món imaginal, especular, invertit, en un reflex ontològic del món real. El *Mundus Imaginalis* o *Alam al mithal* de la filosofía ishraqí[52] és un espai intermedi entre l'home i

51 Ibn Arabi *le dévoilement des effets du voyage* §22.

52 La filosofia *ishraqi* es la teosofia oriental dels *ishraqiyun* de l'antiga Persia, dels quals Sohravardî es el seu principal representant. Corbin 1971 *En Islam iranien* (Volume II) "Esa fue, en definitiva, la gran aspiración de la filosofía de Ishraq en tanto que *filosofía oriental*,: captar las cosas, encontrar las cosas en su oriente. Aquí la *cognitio matutina* no consiste simplemente en contemplar las ideas eternas, sino en encontrar los arcángeles de luz. Es esta aspiración la que lleva a la afirmación como universo intermedio, con existencia propia, de ese mundo del símbolo o de las imágenes arquetipos *('alam al-mithal*), cuya descripción y motivación absorberán tantas meditaciones de nuestros *orafá*. Se le designa como el *Oriente intermedio (al-mashriq al-awsat)* , que precede al oriente puro del pléroma angélico". Henry Corbin: *Avicenne et le récit visionaire,* p47. Per a una descripció exhaustiva del *mundus imaginalis*, veure Corbin 1996, Sohravardi 1976 (Corbin).

la divinitat, un mirall on apareixen les visions, el món del símbol, de les imatges arquetípiques. El *Mundus Imaginalis* és l'espai de l'àngel, el llindar. Un espai oriental, orientat[53], un orient de l'ànima, el lloc de la *cognitio* matutina, de la revelació, de l'encontre amb l'àngel. L'espai de la mediació[54].

> *"(...) lo que el neoplatonismo neozoroastriano de Sohravardi designa como* mundus imaginalis ('âlam al mithâl)*, o "Tierra celestial de Hûrqalyâ" es un universo espiritual concreto. No es ciertamente un mundo de conceptos, de paradigmas y de universales. Nuestros autores repiten incansablemente que el arquetipo de una especie no es de ningún modo el universal del que se ocupa la lógica, sino el ángel de esa especie. La abstracción racional no dispone, entre sus bazas, más que del "despojo mortal" de un ángel: el mundo de las imágenes –arquetipo, mundo autónomo de las figuras y las formas de aparición, está en el plano de la angelología. Ver los seres y las cosas "a la luz del norte" es verlos en la tierra de Hûrqalyâ", es decir, verlos a la luz del ángel; esto es acceder a la Roca de esmeralda, al polo celeste, encontrar el mundo del ángel."*[55]

Les imatges del nostre Beat són visions que s'articulen en aquest espai propi, en el món imaginal. Aquest espai intermedi entre la terra i el cel ja ve representat en l'estructura compositiva de *Maiestas* (f2r)- figura 13-, a mode d'anticipació de l'experiència que es viurà al llarg del peregrinar pel comentari. La figura de Crist en majestat s'inscriu en una mena d'ametlla mística adornada, en una forma rectangular envoltada amb quatre lòbuls circulars, que mostra una mena de mescla entre la circularitat divina i la angularitat terrenal. Una franja ondulant circumda la imatge, representant el mar de vidre situat davant de la visió, esmentat per Joan. – "I davant el tron havia com un mar de vidre semblant al vidre; i al costat del tron, i al voltant del tron, quatre vivents plens d'ulls davant i darrere". Ap IV, 6 -. La franja marina ens remet a la qualitat aquosa de les imatges visionàries, i és aquí representada de manera gràfica, com també s'articula visualment l'espai intermedi, el *Mundus Imaginalis*, que és conceptualitzat i pensat figurativament[56].

---

53 Comprenem allò oriental como una realitat a doble batent, allò oriental geogràfic, i allò "oriental orientat cap a les llums del pleroma angèlic". Prenem aquest joc de paraules Corbin per tal de designar la qualitat fugissera d'allò visionari. Veure Sohrawardi (Corbin) *L'archange empourpré* 1976 y Corbin 1984). En els nostres manuscrits realitat i símbol es superposen assenyalant el doble origen oriental dels seus cicles visuals, constatació que va inspirar la nostra primera recerca (Angelet,: 2006).

54 Ver Corbin 1984 *L'homme de lumière dans le soufisme iranien.*

55 Corbin 1984: 23.

56 Aquesta representació correspon al tipus d'imatges exegètiques, en les quals a partir d'una lògica visual, allò oníric està pensat. Veure Schmidt (2002).

Figura 13: Maiestas (f.2r). Beatus de Girona.

Figura 14: La visió del Fill de l'home, (f22r) Beatus de San Miguel de la Escalada

Figura 15: primera revelació (f.31v). Beatus de Girona.

Per altra banda, a la visió inaugural del cicle apocalíptic, la visió del fill de l'home - figura 14- representada a la còpia de Magio veiem amb claredat la contraposició entre l'espai "real" i l'espai imaginal. Aquesta miniatura ens mostra un espai intermedi, fronterer entre el somni i la vigília, entre allò visible i invisible, on apareixen les imatges oníriques i les imatges visionàries. I aquest llindar és l'espai de l'àngel[57]. De fet la presència mateixa de l'àngel és el senyal de que ens trobem en aquesta terra intermèdia, el *Mundus Imaginalis*[58]. En la "Primera revelació" -figura 15-, miniatura anterior a la visió del fill de l'home que representa el moment en que l'esperit s'apodera d'ell i sent la veu eixordadora- figura 14- veiem representats aquests dos nivells netament diferenciats: en l'inferior els àngels envolten a Joan i li donen un missatge, que reben en el nivell superior del "fill de l'home".

El *Mundus Imaginalis* és doncs l'espai on tenen lloc els somnis i les visions: és el mirall on es reflecteixen les visions de la divinitat vingudes del món superior, i també on tenen el seu reflex els residus del món inferior de l'ànima en trànsit. Ambdues imatges, oníriques i visionàries,

57 "Al llindar del Pleroma de llum, on el pelegrí místic es troba amb el seu Naturalesa Perfecta, el seu Esperit Sant (...) En aquest llindar comença el clima de l'ànima, el món de la matèria subtil de llum, mediador entre el món de les pures llums querubíniques i el món de la *Physis* (...) Tot aquest univers de la *Physis* forma l'occident còsmic, i l'altre univers és l'Orient, i aquest Orient comença amb el clima de l'ànima, el "vuitè" clima . " Corbin 1971 *L'homme de lumière dans le soufisme iranien* p59.

58 En els escrits místics iranians, la presència de l'àngel és sempre l'anunci d'altres realitats, d'una experiència visionària, mística. Veure Sohravardi 1976 *L'Archange empourpré* i Corbin 1971, *L'homme de lumière dans le soufisme iranien*..

transpareixen en el mateix espai però són de natura diferent[59]. Diferenciem, com Florensky, les imatges oníriques de les visionàries per la procedència de la visió[60]: en traçar la seva topologia d'allò imaginal, el seu esquema del trànsit de l'ànima, distingeix geometries d'ascens i de descens, que anomena respectivament somnis vespertins i somnis matutins: els primers són "imatges de la indigència", i els segons "imatges de la plenitud". Les imatges oníriques o de la indigència són residus dolorosos de l'ànima, fragments desorganitzats del nostre ésser, somnis vespertins, mentre que les imatges visionàries o "de plenitud" són d'origen diví, somnis diürns després de l'experiència transfiguradora de l'encontre amb la divinitat.[61]. No obstant, si matisem el procés visionari, veurem com les imatges de la indigència canvien a partir de la visió de la plenitud: l'experiència visionària és transformadora, i té conseqüències a llarg termini, s'hi emergeix amb la mirada transfigurada. Segons la mística sufí, la visió de la plenitud és *Fan*ã, abandonament, buidament de si, èxtasi, anihilament. I després de *Fan*ã, inexorablement, ve *Baq*ã, reconstrucció, mirada transfigurada, visió transfigurada del món: després de la visió d'ascens, subjecta al món real, l'experiència del Pleroma diví suposa un canvi qualitatiu en l'exercici de la visió. Després d'un primer moment de fractura, disgregació, desordre, la visió de la plenitud apareix com un ordre nou, una aparició de la forma. I un cop albirada la forma, la indigència pren consciència de si mateixa en un anhel de retorn a la visió pleromàtica. La mateixa mística *ishraqi* [62]pren el nom dels il·luminats (*ishraq*), d'oriental (*mashriq*), ambdues paraules lligades a *sharq*, l'aurora, el sol llevant, saviesa doncs dels que reben la llum, dels desperts, dels que han pres consciència del seu exili occidental, terrenal, i de la necessitat de retorn a l'orient de l'ànima anunciat per l'encontre amb l'àngel[63]. Així doncs, les "visions de la indigència"

59 Belting (2001) cita la distinció a partir de l'art eclesiàstic oficial entre les imatges endògenes del son, produïdes pel mateix cos, i les estrangeres o visionàries, d'origen diví - per a una distinció teològica entre somnis i visions, veure Romà Guardini *El Senyor. Meditacions sobre la persona i la vida de Crist*. Ed.cristiandad Madrid 2002, pàg 605 -; no obstant això l'autor assenyala una equivalència pel que fa al procés d'ambdós tipus d'imatges.

60 Veure Florensky 1972 Иконостас *(Iconostasi)*.

61 20#Así pues, en la creación artística el alma es arrebatada del mundo inferior y asciende al superior. Allí, sin imágenes se nutre con la contemplación de la esencia del mundo superior, siente los *nóumenos* eternos y una vez colmada, sobrecargada de visiones, baja de nuevo al mundo inferior. Y allí, en su camino descendente, en la frontera de su descenso, sus logros espirituales se visten de formas simbólicas, los mismos que una vez fijados, dan la obra artística. Pues el arte es una visión incrementada. Y allí, en la separación artística de la conciencia diurna, hay dos momentos, como hay dos tipos de obras: el tránsito a través del límite del mundo, que es constituido por la subida o entrada en el mundo superior, y el tránsito de descenso al inferior. Las imágenes del primero son los vestidos que se arrancan de la conciencia diurna, los residuos dolorosos del alma, que no tienen lugar en el otro mundo, en general son elementos desorganizados de nuestro ser; así como las imágenes de descenso son estas experiencias de la vida mística que se **cristalizan** en el límite del mundo. (Florensky: 1972).

62 La saviesa o mística ishraqí d'origen hermètic, transmesa iniciàticament a través de Pitàgores i Ibn Sina (Avicena) entre altres, i que trobem al segle XII en un cercle de místics iranians, els *ishraqiyun*, encapçalats de Suhrawardi, connecta metafísica i històricament amb el sistema de pensament pre-discursiu, de caire intuïtiu, Suhrawardi en fa una síntesi integrant les filosofies de Plató i Aristòtil amb l'angelologia d'Avicena zoroastriana, l'hermetisme, i situant-ho en en marc del sufisme **Biographical Encyclopaedia of Sufis: Central Asia and Middle East** N. Hanif p 467. http://bit.ly/1tsef43. Per a una introducció a la metafísica ishraqi i a l'angelologia d'Ibn Sina, veure Corbin 1971, Corbin 1979, i **Sohrawardi (Corbin)** 1976

63 Veure Corbin Récit de l'éxile occidental i *1979 Avicenne et le récit visionnaire*, Berg international Éditeurs, Paris (*Avicena y el relato visionario*, Paidós Ibérica, Barcelona 1995).

al cicle apocalíptic no són merament somnis vespertins, "residus dolorosos de l'ànima", ni "elements desorganitzats del nostre ésser". Són visions del "saber-se indigent", apartat de la visió divina. Són un intent de remuntar l'abisme de la materialitat després de la visió transformadora. Una voluntat de permanència d'aquesta visió en el món, que vindrà culminat per l'ascens / descens de la Jerusalem celestial. És la visió de la nostàlgia de la unitat del Pleroma que empeny al místic a ascendir cap a la visió hiperbòria, que ens recorda la mística dels *ishraqiyun*. L'ànima desperta de la ignorància del seu exili a patir d'una visió inaugural que canviarà la seva visió.[64]

D'aquesta manera, mitjançant els diferents tipus compositius d'imatges s'articula el *ductus* visionari del cicle visual dels nostres manuscrits: l'alternança de les imatges de la indigència o ascensionals amb les imatges de la plenitud o de descens conforma el ritme del cicle visual d'*In Apocalypsin*.

Les primeres visions de l'Apocalipsi, posteriors a la visió del fill de l'home, es construeixen en la còpia de Girona com a somnis vespertins, a diferència del manuscrit de Magio en el qual apareixen amb l'estructura de franges. Els il·luminadors de la còpia gironina treballen en un espai encara neutre i representen les set esglésies a manera de *figments*[65] o recomposicions a partir d'elements aïllats de la memòria. El canvi radical es produeix amb la visió de "la visió de la porta oberta al cel i del tro diví " -figura 16- (Apocalipsi 4,1-5[66]), estructura diagramàtica transformadora que evidencia l'experiència de la visió, i a partir de la qual s'instaura de manera estable l'estructura de franges al llarg del cicle visual. Sembla com si la visió inaugural la " primera revelació "(figura 15) i "la visió del fill de l'home" - figura 14- funcionessin com anticipació, com avís, abans de la visió del tro - figura 16 -, en el qual la veu torna a tenir un protagonisme determinant, fet usual en els somnis de contingut espiritual[67].

S'inicia en les escenes preliminars, elaborades de manera narrativa i dogmàtica, com el cicle inicial de les escenes de Crist, *la creu d'Oviedo* o *Alfa*. En elles es traça el marc conceptual de l'esdeveniment que s'ha de viure. Les miniatures *Maiestas* (f2r) i *Visió del cel* (f3v- 4r) són anticipacions de la visió divina, independents del flux narratiu, i composades com hem vist a partir del model de la visió

64 *Le récit de l'exil occidental Sohrawardi, sheikh al Ishraq.* Extrait de ***L'Archange empourpré*,** traduit de l'arabe par Henri Corbin. Paris, Fayard, 1976.

65 Carruthers 1998:187.

66 Després d'això, vaig veure una porta oberta en el cel, i vaig sentir aquella veu semblant al toc de trompeta que abans m'havia parlat. Em deia:--Puja aquí dalt i et faré conèixer allò que aviat, després d'aquestes coses, s'ha de complir.
Immediatament, l'Esperit es va apoderar de mi, i vaig veure un tron posat en el cel. Hi seia algú que resplendia amb un esclat semblant al del jaspi i la cornalina, i el tron era nimbat per un cercle de llum que brillava com la maragda. Al seu voltant hi havia vint-i-quatre trons, on seien vint-i-quatre ancians, vestits de blanc i coronats amb corones d'or.

67 "El doctor Jung identificaba la aparición de una voz en sueños con la intervención del "si-mismo". Re- presenta un conocimiento que tiene sus raíces en los fundamentos colectivos de la psique. Lo que dice la voz no puede discutirse." Jung *el hombre y sus símbolos* 1964: 290

Figura 16: Visió del tro, (f.106v). Beatus de Girona.

Figura 17: L'aparició en el núvol (f .34r). Beatus de Girona

d'Ezequiel. A partir de la *primera revelació* f31v - figura 15 - queda patent que l'espai es divideix en dos nivells diferenciats, un terrenal inferior i un espiritual superior, mentre que *l'aparició en el núvol* f 34r – figura 17- es construeix encara de manera narrativa sobre fons de pergamí. Després de la representació de les set esglésies, representades en la còpia de Magio amb l'estructura de franges cromàtiques, mentre que en la còpia de Girona encara s'expressen de manera narrativa, amb una gran voluntat fantasiosa i ornamental, comença pròpiament la narrativa visual visionària amb una imatge sintètica de gran valor simbòlic: l'arca de Noé, el baptisme d'aigua, el pacte amb la divinitat que culmina amb la visió de l'arc de Sant Martí. A partir d'aquest moment s'estableix el trànsit entre ambdós espais de la narrativa apocalíptica pensada visualment.

2.1.6.2. El ritme d'allò visionari: numerologia en el cicle visual dels Beatus

El *mundis Imaginalis,* l'espai intermedi entre el món superior i el món terrenal, és com hem vist, l'espai de l'àngel, i manifesta tanmateix el solc d'un recorregut: el temps s'espacialitza. L'angelologia no tan sols opera com a reforç iconogràfic a l'estructura de franges, estructura com hem vist mediadora, sinó que marca el ritme narratiu de l'Apocalipsi i de la seva representació visual.

En aquest sentit, l'angelologia està estretament lligada a la numerologia: els àngels compleixen la seva funció teofànica en forma jeràrquica, emanant des del *Un Absconditum* en simfonies numèriques, essent l'ordenació angèlica així ritmada per la *aritmosofia*. I aquest fet queda patent en el text apocalíptic com també en el cicle visual dels nostres manuscrits. La numerologia en el text apocalíptic és omnipresent: tríades, tètrades, hèptades, dodècades i els seus múltiples. I aquesta numerologia es desenvolupa en les coordenades espacials de les nostres miniatures, que hem dividit en dos grans grups, la tètrada i els seus múltiples i l'hèptada, i que relacionem amb les imatges visionàries i les imatges oníriques respectivament.

El ritme d'allò visionari s'expressa en diagrames en els quals el temps s'ha espacialitzat, i mostra la dislocació de les coordenades il·lusionistes a través d'una estructura de franges irisades en la qual ressona la promesa de l'aliança que il·lumina el nostre peregrinar per les pàgines de la lectura contemplativa. I en el ritme global del cicle visual apreciem l'alternança de dinàmiques d'ascens i de descens, un doble moviment que marca el batec del que visionari. Així doncs, l'angelologia teixeix les coordenades del relat de Joan i de la representació del cicle visual dels Beats, en la seva expressió iconogràfica, com en la seva articulació espacial, i traça el ritme d'allò visionari en el cicle visual dels nostres Beats. L'alternança entre tètrades i hèptades, entre dinàmiques ascensionals o de descens, assenyala el batec de l'oníric, la topologia del que visionari. L'articulació narrativa entre dinàmiques d'ascens i de descens no tan sols pensa l'experiència visionària, sinó que l'actualitza, obrint en un espai de alteritat total una via anagògica de retorn a la plenitud.

Així doncs la numerologia en el cicle apocalíptic tindria els seus referents en les estructures astrològiques i en l'angelologia. En aquest sentit, la figura dels àngels en els nostres manuscrits venen a reforçar el valor mediador de les imatges i el ritme visionari del cicle visual. Tot i la importància de les figures cristològiques en les beats, les miniatures angelològiques arriben fins i tot a superar-les. La figura de l'àngel té una gran rellevància en l'art alt medieval, així com en l'art oriental i en la cosmologia islàmica. L'àngel és la figura emblemàtica de la mediació entre l'home i el seu Déu. L'àngel revela, és *malaj*, missatger, *Hayyim*, "el viu", anuncia a Maria la seva concepció divina, diposita al cor del profeta el *Quran*, el missatge de Déu. I l'àngel és el guia per antonomàsia, acompanya al Profeta en el seu viatge pel cel fins al llindar del límit, ja que tan sols el Profeta podrà anar més enllà fins al Tron de Déu. En el programa visual dels beats, cristologia i angelologia estan íntimament imbricades en una poètica de la mediació.

La imatge en el cicle visual del beats és onírica, visionària, mediadora. Però no trobem tan sols una iconografia de la mediació, és a dir, la mediació no és tan sols representada visualment, sinó que és pensada i presentificada, és actualitzada.

Diversos motius iconogràfics operen com a indicis, com al·lusions de la natura visionària de la imatge, que no obstant va més enllà d'una narrativitat d'allò visionari. L'experiència simbòlica de la visió es fa palesa en l'estructura del programa visual del nostre Beat: l'articulació de l'espai del cicle visual apunta cap a un espai diferent, liminar, l'espai de l'àngel: un espai oriental, orientat, el lloc de la *cognitio matutina*, de la revelació, de la mediació.

La naturalesa mediadora de la imatge està tramada en el ritme visual, en l'espai de les miniatures: l'alternança d'estructures espacials, correspon a una estructura fonamental de la psique a partir de la qual es teixeix el solc del trànsit de l'ànima entre allò visible i invisible. L'ull busca la semblança en la imatge, i la crea. I en les qualitats cromàtiques de les miniatures es revelen fenòmens lumínics, *fotismes*[68]*,* com a manifestacions d'experiències de les llums angèliques d'allò visionari. La imatge en el Beatus de Girona va més enllà de sí mateixa, és mediadora[69], té la capacitat d'apropar-nos a l'invisible. Com indica Florensky, la icona, la pintura mateixa (fins i tot la moderna) és "més i és menys del que ella mateixa és", ja que l'art és una finestra cap a l'invisible. És a dir, l'art és visió divina, o més precisament línia, contorn de la visió o com a suport material de la mateixa. L'art és símbol, i si així ho comprenem, la imatge sempre és mediadora.

2.1.7. Fortaleses i debilitats de la didàctica del patrimoni a través del cicle visual dels Beatus

El cicle dels Beatus ens ha permès d'avaluar la utilitat dels Manuscrits il·luminats per apropar-nos al patrimoni intangible d'una època, al seu coneixement, a la seva visió del món, a les seves propostes didàctiques i als seus continguts intrínsecs.

Ens hem apropat a un còdex originàriament no il·lustrat pensat per la formació dels monjos, per l'edificació del seu zel i per superar l'heretgia adopcionista. Ens hem preguntat quin era l'objectiu de la incorporació d'il·luminacions, si corresponien a una voluntat ornamental, didàctica o espiritual.

68 Veiem una relació de l'espai en franges de colors en el cicle dels Beats vinculat amb el fenomen dels fotismes en les experiències místiques del sufisme irania que desgraciadament sobrepassa aquest estudi. Veure Corbin *L'home de llum en el sufisme irania*, molt particularment l'anàlisi de les miniatures perses i maniqueistes a partir de la mística de la llum (pag.115).

69 "... La comprensió habitual del símbol, com una cosa autosuficient, encara que en part veritable, és una fal·làcia, ja que el símbol és o més del que és o és menys. Si el símbol, que s'ajusta a un objectiu, ho aconsegueix, és llavors realment inseparable d'aquest objectiu, de la realitat espiritual per ell manifestada; si no manifesta aquesta realitat, vol dir que no aconsegueix el seu objectiu, i per tant no pot ser considerat com una organització, com una forma d'acord al seu objectiu, el que significa que no té el mateix, no és un símbol, no és una eina l'esperit, sinó tan sol material sensible ". Florensky 1972 # 35.

Explorant el cicle visual del comentari, hem detectat tres tipus de relació imatge text. Ornamental, narrativa i espiritual. Hem vist com el cicle visual dels nostres manuscrits s'arrelava en l'art de la memòria la cultura mossàrab, entre l'orientalisme profètic, la mística de la Merkabah i l'apocalíptica musulmana. Hem conegut imatges metàfores amb alts continguts dogmàtics de tipus teològic, i que ens donen referències de l'horitzó cultural mossàrab. Hem descobert fins i tot en quina mesura les imatges dels Beatus ens apropen a la teologia de les icones en la seva qualitat mediadora, i com l'angelologia, la cristologia i la demonologia apunten cap a una dimensió de la imatge purament espiritual. I finalment hem descobert com la incorporació d'imatges ha transformat el ductus del comentari de Beat, que a partir de les miniatures inicialment afegides al text de Beatus i pensades per acompanyar-lo s'ha creat un *ductus* pròpiament visual, un ritme visionari que vehicula una actualització de l'experiència mística, i que ens connecta amb la saviesa dels *ishraqiyun* i les més antigues tradicions hermètiques, i amb una raó matricial de caire astrològic. En el cicle visual dels Beatus mentre allò visionari és pensat a partir dels esquemes de l'art de la memòria, com també és viscut i actualitzat en unes estructures visuals conceptuals i simbòliques que coincideixen i es remunten a la raó matricial que articula la mística apocalíptica. Les imatges dels Beatus van més enllà de l'ornamentació, i no només són didàctiques, són també mistagògiques, iniciàtiques.

Poden ser utilitzades actualment les imatges dels Beatus per a una didàctica de la cultura mossàrab? Poden ser enteses pel públic escolar o adult?

Malauradament, sense coneixements previs no podem anar més enllà d'elements anecdòtics de la cultura mossàrab: elements decoratius, d'indumentària, tecnològics com els arreus de cavalls o elements arquitectònics... però no ens és possible anar més enllà en la interpretació de les imatges, descobrir-ne el significat profund. Si bé l'horitzó espiritual es pot intuir a través d'elements concrets, com la presència constant d'àngels i figures demoníaques i la persistència de les mirades de les figures, no podem arribar a descodificar de manera espontània el seu significat. La imatge actualment cita, fa referencia a altres cultures o imatges, es basa en l'al·legoria però ha perdut tota connexió amb el símbol. La imatge creada ja no és espiritual sinó que és pensada. Les úniques imatges que seguim produint són les imatges oníriques i són les úniques que ens poden connectar amb l'univers visual dels *Beatus*, com hem vist a través de les interpretacions jungianes, i amb una raó matricial que tot i ser-nos del tot desconeguda, emergeix en el món oníric[70].

Actualment el llenguatge visual dels manuscrits il·luminats medievals no és comprensible, com també es desconeixen els codis iconogràfics de la pintura tradicional religiosa. Vivim immersos

70 Sobre l'emergència de símbols i elements arcaics en els somnis veure Jung *Psicología i alquimia* i *Símbolos de transformación*

en els codis visuals de la publicitat, els quals configuren la nostra percepció de l'entorn i la nostra lectura dels missatges visuals. L'eix central del missatge publicitari és la crisi de la referencialitat, que condueix a l'apropiacionisme. En el llenguatge visual actual, desenvolupat en la publicitat i el cinema, la metàfora es transforma en metonímia, el missatge es en una multiplicitat de lectures contradictòries, i la dimensió simbòlica es desfigura, i esdevé retòrica manipulativa o metàfora amb una resposta programada[71]. La manca de referencialitat es resolt en la presentificació, *ready made*, i l'al·legoria esdevé apropiació, buidatge de significat i resignificació. L'obra d'art ja no és més i menys del que ella mateixa és, ja no és una finestra cap a l'invisible ja que ja no hi ha referencia, ja no és mediadora, sinó que és una finalitat en sí mateixa, és el seu propi missatge. O si més no, l'obra d'art actual ja no se sap mediadora, tot i que en ocasions, de manera més o menys inconscient, segueix emergent el sagrat en l'art contemporani.[72]

Limitacions iconogràfiques i teològiques no ens permeten tampoc una lectura del cicle visual dels beats. El nivell ornamental sense la referència a l'art de la lectura contemplativa, l'entenem com anecdòtic, el nivell narratiu no ens deixa anar més enllà de la literalitat però no en podem apreciar les extensions dogmàtiques i les referències teològiques, ni tampoc les referències culturals: ens aturem en l'anècdota dels islamismes aparents però no podem aprofundir en la seva dimensió teologia i mística. I el nivell espiritual és directament inaccessible. La representació visible en els Beats al·ludeix a un món invisible actualment posat en dubte. Ja no podem entendre la qualitat mediadora de la imatge, la seva condició de finestra cap allò invisible. Només en podem rebre una pertorbació inconscient, com ens succeeix en el somnis, però som incapaços d'anar més enllà. La funció i la lectura de les imatge han canviat actualment, i dificulten l'ús dels manuscrits il·luminats medievals per la didàctica del patrimoni intangible: tant el públic escolar com l'adult, sense una instrucció profunda i complexa, està condemnat a un nivell superficial de comprensió. Així doncs, si bé a través del Beatus i del seu programa visual podem entendre molts aspectes de la cultura mossàrab, la seva cosmografia i les aspiracions místiques del moment, ens cal una interpretació molt complexa per assolir-ho que no està a l'abast del públic escolar, com tampoc de l'adult no especialitzat.

Com hem presentat anteriorment, el nostre objectiu és la creació d'un model didàctic per a l'ensenyament del patrimoni jueu català a l'alumnat de primària, basat en els manuscrits il·luminats de les haggadot.. Primerament, a través de l'exemple del cicle dels Beatus, hem vist la naturalesa

71 *"And the symbolic dimension of the image, which depends upon the univocity of the literal, is thereby disfigured; erected upon an unstable base of substitutions and displacements, it becomes metafigural, the figure of a figure. The "necessary link" which characterized it as metaphoric is rendered contingent, "metonymized," (...). The projection of metaphor as metonymy is one of the fundamental strategies of allegory, and through it the symbolic is revealed for what it truly is - a rethorical manipulation of metaphor which attempts to program reponse." Beyond Recognition: Representation, Power, and Culture.* Craig Owens,Scott Stewart Bryson (The allegorical impulse) p83.

72 Veure Eliade (2000: 140) i la pàgina 24 de la present tesi.

didàctica de les imatges dels manuscrits il·luminats de l'edat mitjana, mentre hem detectat la dificultat de treballar amb fonts iconogràfiques de l'època. Hem vist com el llenguatge visual dels manuscrits il·luminats medievals no ens és comprensible actualment, degut a limitacions iconogràfiques – desconeixement dels codis – manca de referències culturals, desconeixement en teologia i a un canvi radical en la concepcióu de la imatge.

Segons aquests paràmetres, serà doncs necessari confeccionar un model d'aprenentatge que tot i basar-se en fonts primàries, vagi més enllà. És per aquest motiu que proposem la creació d'un llibre il·lustrat documentat rigorosament, construït amb la narrativa del conte, i acompanyat d'imatges basades en les haggadot catalanes, però actualitzades per al públic escolar català.

Per tal de construir aquest model ens caldrà doncs entendre com funciona la didàctica de les ciències socials a l'aula de primària, quines estratègies s'empren per acostar el mètode històric i fer entenedor el concepte de causalitat, i quines limitacions es presenten. Seguidament, contrastarem la didàctica actual de les ciències socials amb el mitjà més antic de transmissió del coneixement als infants: el conte. Veurem de quina manera el llenguatge del conte ens permet fer arribar a l'infant continguts complexes, alhora que es captiva el seu interès i s'aconsegueix la seva participació activa en l'experiència d'aprenentatge. I finalment, ens endinsarem en la didàctica de la imatge aplicada a les ciències socials: veurem com a través de la imatge es completa la transmissió del coneixement, es fixa la memòria, i es possibilita l'actualització de l'experiència d'aprenentatge.

2.2. La didàctica de les ciències socials a aula de primària. El mètode històric

Les ciències socials analitzen i estudien el comportament i les activitats de la societat en els diferents períodes històrics i entorns geogràfics. El seu objectiu és tenir un coneixement científic dels fets socials: on s'originen els fenòmens socials, què els provoquen, quina successió d'esdeveniments i situacions produeixen diferents moments històrics? En aquest sentit, Prats i Santacana (1998) assenyalen quatre objectius didàctics de l'ensenyament de la història a l'escola: els dos primers, de caire teòric abasten el coneixement i la comprensió dels fets històrics, mentre que els dos restants són de caire metodològic.

- Comprendre els fets del passat i saber-los situar en un context, fet que implica entendre la successió temporal i saber situar esdeveniments generals dins d'un eix cronològic
- Entendre els esdeveniments en relació al subjecte, és a dir intentant assumir els diferents punts de vista relatius a tot fet.
- Saber recollir i recopilar documentació i dades, tot discriminant la seva importància i assumint que hi ha molts mitjans per obtenir informacions sobre el passat.
- Ser capaços de transmetre de forma organitzada el que sobre el passat s'ha estudiat o après[73]

Les ciències socials es basen la raó, i s'articulen en conceptes. La metodologia que s'empra és doncs científica, inductiva: recollida i anàlisi de dades, documentació, observació, experimentació, deduccions i conclusions. Així doncs, la consciencia cronològica, la capacitat d'entendre la relació de causa efecte entre diferents fets, i el sentit crític són competències bàsiques en l'exercici de les ciències socials. Cal sentit crític per poder determinar el sentit i la validesa de les fonts, tant les fonts primàries com restes arqueològiques, documentació escrita i gràfica, com les fonts secundàries, és a dir simulacions visuals o relats històrics, sempre condicionats pels prejudicis propis a cada època. Cal saber fer-ne una anàlisi objectiva, com també ser capaç d'assimilar els conceptes temporals, els canvis i la continuïtat, la relativitat del temps i les relacions de causalitat.

Així doncs, les competències requerides per l'estudi de les ciències socials tenen un elevat grau d'abstracció que només s'assoleix en l'educació secundària. Durant l'educació primària per exemple, la consciència temporal i l'eix cronològic no estan prou consolidats, i en aquest sentit es treballa per

73 Prats & Santacana (1998).

assolir la competència temporal històrica, mentre s'aprenen a situar a grans trets els esdeveniments històrics principals. Per altra banda, el sentit crític i la consciència de les relacions causals són encara limitats: són justament les ciències socials, entre altres matèries, les que ens ajuden al llarg de l'educació primària a assolir i desenvolupar dites competències. Així doncs, les ciències socials són decisives en la formació de l'alumnat de primària, ja que possibiliten l'adquisició de competències bàsiques associades a l'àmbit de coneixement del medi, tals com "conèixer i comprendre l'espai social, cultural i tecnològic, situar etapes i fets de la història, identificar i valorar elements del patrimoni, plantejar-se preguntes que puguin ser objecte d'investigació, i diversitat cultural i identitat."[74]

Per altra banda, les ciències socials tenen també un efecte determinant sobre altres competències bàsiques com les lingüístiques (capacitat d'expressar, interpretar i comunicar conceptes, pensaments, fets i opinions, oralment i per escrit), artística cultural (coneixement, comprensió i valoració crítica de diferents manifestacions culturals i artístiques), competència social i ciutadana (comprendre la realitat social en que es viu, afrontar la convivència i els conflictes emprant el judici ètic que es basa en els valors i pràctiques democràtiques i exercir la ciutadania, actuant amb criteri propi i sentit crític) i la competència d'aprendre a aprendre (la capacitat d'emprendre, organitzar i conduir un aprenentatge individualment o en grup, en funció dels objectius i necessitats, així com dominar els diferents mètodes i estratègies d'aprenentatges)[75]. No obstant, en comparació a les altres disciplines científiques, les ciències socials presenten unes dificultats afegides.

Primerament, els esdeveniments estudiats per les ciències socials no són reproduïbles. En el cas de la història molt particularment, no es poden reproduir els fets del passat. Tan sols es pot treballar partir de vestigis en forma de restes arqueològiques, documentació escrita o iconogràfica, i la memòria popular en forma de llegendes i relats. Tot plegat ens donen una informació en gran part fragmentada, i molt sovint tendenciosa, atès que totes les cròniques dels esdeveniments estan relatades a partir del punt de vista i la interpretació sempre parcial de l'observador. No es poden doncs reproduir els fenòmens estudiats com en les ciències experimentals, sinó que cal recollir, classificar i avaluar la documentació i els vestigis materials, tot establint les connexions pertinents entre els diferents vestigis: cal interpretar-los. I l'exercici de la interpretació presenta diversos paranys: a banda de la manca de totes les informacions necessàries, que ens obliga a imaginar i deduir els buits documentals, la perspectiva de l'interpretador és una força actuant en la seva visió. El subjecte com element actiu

74 *Medi Competències bàsiques de l'àmbit de coneixement del medi* © Generalitat de Catalunya Departament d'Ensenyament Elaboració: Direcció General d'Educació Infantil i Primària Edició: Servei de Comunicació i Publicacions 1a edició: maig de 2015

75 DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT DECRET 119/2015, de 23 de juny, d'ordenació dels ensenyaments de l'educació primària. CVE-DOGC-A-15176019-2015 Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya Núm. 6900 - 26.6.2015 ISSN 1988-298X

modifica les dades objectives: els fets són objectius, mentre que la visió dels fets és relativa al subjecte. Tot i la voluntat de rigor científic, l'objectivitat cau sempre en el parany de la subjectivitat.

L'exemple de la diferència de plantejament entre les filosofies occidental i oriental mostrada per Panikkar n'és prou il·lustratiu al respecte: mentre el pensament occidental es basa en conceptes universals i objectius com a esquemes de intel·ligibilitat, la filosofia índica es basa en camps ontològics, és a dir en conceptes polivalents, ambigus, polisèmics, en camps de consciència[76]. I són aquests camps ontològics els que en definitiva orienten els nostres discursos més racionals.

> *"La conciencia humana no solo descubre, o cree descubrir, conceptos,* noemata*, no solo registra sentimientos; también se percata de realidades que no son ni meramente objetivas, ni exclusivamente subjetivas. El llamarlas campos de conciencia puede inducir a confusión si los interpretamos como modos de nuestro humor, como sentimientos psicológicos. Son, en primer lugar, campos del ser y campos estables, aunque no imperecederos ni inmutables. Son complejos inteligibles, estados estables y cristalizaciones de experiencias colectivas capaces de verificación y de falsación con métodos válidos, surgidos de estos mismos campos." (...)*
>
> *"Todo el mundo sabe que arroz no significa lo mismo para un estómago hambriento que para uno satisfecho. El problema está en saber si se trata del mismo arroz, como dos variaciones biológicas, o acaso de dos arroces distintos. El campo ontológico del hambriento no es el mismo que el del estómago satisfecho. Para una epistemología aséptica se trata evidentemente del mismo arroz; para una ontología regional los dos arroces son distintos....*[77]

I per altra banda, tot i el seu reconegut caràcter científic, les ciències socials no són ciències pures i per tant no poden expressar realitats absolutes, ni teoremes infal·libles. El subjecte és un "element actiu de l'objecte que es vol conèixer", i les interaccions humanes es basen en principis variables, creences i normes arbitràries[78]. Així doncs, establir línies de casualitat en ciències socials és complex, no és un procés infal·lible sinó que hi intervenen més factors, molts cops subjectius: cal aprendre doncs a distingir entre causes i motivacions. Efectivament, no suposa el mateix escenari històric la destrucció d'una ciutat a causa d'una catàstrofe natural, com Pompeia l'any 79 o Lisboa l'any 1755,

76 Agafem el terme camps semàntics de Raimon Pannikar 1997 *La experiencia filosófica de la India*. L'autor contraposa els pensaments occidentals i orientals a partir de la diferència dels seus nuclis de significat: el pensament occidental basat en conceptes, principis inalterables, i l'oriental en camps semàntics, constel·lacions semàntiques basades en les relacions i l'experiència humana.

77 Panikkar (1997: 20-21).

78 Per una prevalença del pensament informal sobre el formal, veure Veure Carretero & Pozo 1987.

que l'enderroc o l'aniquilació per voluntat d'un monarca sense escrúpols, com Samarkanda l'any 1220 en mans de Gengis Khan o Barcelona el 1717 enderrocada per Felip V. I la lectura mai no serà la mateixa segons les filies i fòbies dels seus cronistes, i el seu grau d'afectació pels esdeveniments. A més a més, un mateix fenomen no afecta igual a diferents persones: les persones no només som els esdeveniments que patim, sinó també la nostra manera d'afrontar-los. És a dir, cal tenir en compte voluntat de tots els agents històrics, actius o passius. Les cròniques humanes en situacions extremes, com per exemple les recollides per Primo Levi i per Victor Franckl[79] sobre les seves vivències en camps d'extermini, ens mostren clarament que per sobre de les circumstàncies, hi ha una voluntat que segueix imposar-se o que es deixa arrossegar.

Per l'estudi de les ciències socials cal doncs tenir en compte la complexitat humana i tot sovint utilitzar procediments més amplis, del camp de la psicologia, l'antropologia, l'ètica o la sociologia. En aquest sentit, podríem argumentar que els conceptes en ciències socials no presenten la cohesió dels valors absoluts, sinó que funcionen més aviat com a camps semàntics, és a dir que varien segons la seva interacció amb diversos grups o persones humanes, que canvien de significat segons la seva finalitat.[80]

En definitiva, les ciències socials, tot i el seu caràcter científic, depenen en gran part del factor humà subjectiu dels seus protagonistes, dels seus observadors i cronistes i dels seus estudiosos. La història dels vencedors mai no serà la mateixa de la dels vençuts, i sota aquesta òptica tenen sentit les actuals reinterpretacions crítiques de la història, tant les conduïdes científicament com les dutes a terme amb voluntat política de manipulació dels fets històrics. En aquest context, l'aprenentatge del sentit crític i de la objectivitat, tot i que sempre relativa[81] esdevé imprescindible.

L'exemple de la història de les comunitats jueves medievals catalanes n'és prou eloqüent. Davant del silenci de les cròniques històriques oficials, o de les mencions degradants, la recuperació de la història dels jueus catalans intenta ressituar la seva memòria dins d'una societat que l'excloïa, i que encara en molts aspectes la segueix excloent. Són sense dubte decisions polítiques les que motiven

79 (Primo Levi *Si això és un home Viktor* Frankl *L'home a la recerca d'un sentit*). El relat de Frankl en concret apunten cap a la relació entre imaginació i llibertat que desenvoluparem en el punt següent: és perquè és capaç d'imaginar-se una alternativa psicològica mentre pateix al camp d'extermini que Frankl és capaç de sobreviure-hi i fins i tot de trobar un sentit a la seva experiència.

80 Veure Raimon Panikar 1997. Veure també Schneider en relació al pensament anomenat primitiu, "Así un objeto dado cambia de significación según el ritmo de finalidad que lo invade." (Schneider, M: 1998, 38).

81 Ens remetem a Oscar Wilde en el qüestionament de la suposada objectivitat en l'esser humà. "Yes, the objective form is the most subjective in matter. Man is least himself when he talks in his own person. Give him a mask, and he will tell you the truth." P389 *The Artist as Critic: Critical Writings of Oscar Wilde* Oscar Wilde, University Chicago Press 1968.

al silenci imposat a la història de les comunitats jueves catalanes: no només els esdeveniments que les van afectar, com els grans avalots de l'any 1391, que van significar la destrucció de gran part dels calls catalans, són encara avui silenciats, sinó que grans savis com Salomó Ben Adret[82], Abraham Bar Hiyya[83], Hasday Cresques[84] o Moshe Natan[85], entre molts altres, no apareixen en els currículums escolars ni són reivindicats com a figures del patrimoni cultural català.

En definitiva, la gran dificultat en l'ensenyament de la història resideix en adaptar el raonament informal a un mètode científic.[86] En l'àmbit de la ciència s'empra el raonament formalitzat. Es treballa amb problemes clarament definits, amb una metodologia específica, s'expressa en algoritmes i té un sol resultat o solució. En canvi, el raonament històric és més proper al raonament informal: es treballa amb problemes no definits clarament, en hipòtesis, el mètode, tot i la voluntat d'objectivitat, és en gran part subjectiu, no existeixen fórmules exactes, i el resultat és relatiu: només el temps pot dir si un fet històric fou positiu o nefast, i tot i així el futur sempre pot venir a replantejar el passat. Es tracta en definitiva del pensament instintiu de l'ésser humà, però que progressa a partir dels coneixements i valors ètics i de l'habilitat en la valoració de les condicions. I que gràcies al factor temps té una òptica que li permet distanciar-se i relativitzar els fets del passat. El temps varia les condicions, i els judicis històrics van condicionats per la capacitat de distanciar-se dels fets. Si aprenem a relativitzar els fets del passat, podem aprendre a anar més enllà, a relativitzar les circumstàncies actuals. Aquesta és de fet la utilitat del raonament històric, i d'aprendre història. Perquè volem aprendre el judaisme català? Per curiositat històrica només? Hi ha raons més poderoses que ens empenyen a aprendre la història: raons ètiques. La història del judaisme català és la història d'un abús, d'una injustícia. A través l'estudi d'aquest episodi de la nostra història, els infants valoren el que és just, aprenen què és el racisme, l'assetjament, la igualtat i el dret a la diferència. I descobreixen el seu patrimoni, el seu passat probablement, les seves arrels, ja que en gran part aquells jueus perseguits van convertir-se al cristianisme i molt probablement són avui els nostres avantpassats.

82 Salomó Ben Adret, el Raixba, conegut també com **el rabí de Barcelona**, fou en el seu temps probablement el membre més il·lustre de la comunitat jueva de Barcelona, i sens dubte el que tingué major projecció internacional. Autor de més de 3000 *reponses*, respostes a plets de tribunals rabínics, i de diversos tractats de llei, els seus escrits són encara avui objecte de consulta, en cercles religiosos i laics, i d'estudi a les universitats d'Israel i d'arreu.

83 Abraham Bar Hiyya, matemàtic, astrònom, astròleg, filòsof i traductor fou el primer en resoldre les equacions de segon grau, intentant donar resposta a un problema de reparticions de terres. Veure *Hibbur ha-mêsihá wé-ha-tidbóret* (Tractat de geometria i mesurament): Traduït al llatí amb Plató de Tívoli amb el títol de *Liber Embadorum.*

84 La principal obra de Hasday Cresques, considerat el més gran filòsof jueu medieval després de Maimònides, *La llum del Senyor,* consisteix en una crítica a la ciència aristotèlica que s'anticipà tres-cents anys a la revolució científica del segle XVII amb idees com la possibilitat del buit o de la infinitud de l'univers, posant les bases de la reformulació de la filosofia i la física modernes.

85 Poeta originari de Tàrrega, autor de diferents obres de caire religiós i moralitzant, i d'un recull de proverbis "qüestions de vida" , escrit en hebreu i la seva adaptació en llengua catalana, «los Proverbis de Mossé Naçan», obra que s'emmarca en el gènere sapiencial propi de la literatura catalana de la baixa edat mitjana. Veure http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/1746/02.JXMS_CAPITOL_II.pdf?sequence=3.

86 Veure Carretero & Pozo 1987.

D'aquesta manera, la voluntat didàctica de conèixer el passat, comprendre'l, fa un salt qualitatiu en una voluntat pedagògica: aprenem història, aquesta història, amb un objectiu ètic. Ens serveix per entendre el present, com funciona el món. A valorar si les actuacions estan ben fetes o mal fetes, a conèixer millor l'ésser humà. Conèixer el passat no és garantia d'entendre el present. Podem entendre el present sense conèixer el passat però tot fet present s'entén millor si en coneixem el passat.

Així doncs, tots aquests elements fan que avui més que mai sigui imprescindible l'ensenyament de la història a les aules a tots els nivells, i constitueixen per altra banda una oportunitat de creixement de l'alumnat en les àrees del coneixement. Al llarg de les diferents etapes de l'escola primària es posen les bases del pensament crític i abstracte, i en aquest àmbit l'aprenentatge de les ciències socials és una força actuant: el seu estudi ajuda en les etapes de desenvolupament reconegudes per Piaget. (Piaget 1991*).* A cada moment evolutiu l'ensenyament de la història contribueix al desenvolupament crític de l'infant, el repte que se'ns presenta com a ensenyants és ajustar el mètode a cada estadi evolutiu i facilitar continguts adaptats per a cada edat.

Durant l'etapa la primera infància, dels 2 als 7 anys, apareix el pensament verbal de l'infant, vinculat al desenvolupament del llenguatge. L'acció evoluciona des de la percepció i la motricitat a pla de les experiències mentals. La capacitat abstracta de la simbolització apareix amb la interiorització de la paraula i la intuïció de la imatge més enllà de la percepció pura.[87] El pensament en aquesta etapa bascula entre l'egocentrisme pur allunyat de l'objectivitat, encarnat en el joc simbòlic, al pensament social, adaptat a la realitat, i preludi del pensament lògic. L'ensenyament de les ciències socials durant aquest procés es manifesta doncs com una eina molt valuosa per superar l'egocentrisme, aprenent altres realitats i altres maneres de viure, com també per desenvolupar el pensament lògic: una primera aproximació simplificada als encadenaments causa efecte i a la distinció entre causes "inevitables" i motius, és a dir, voluntats actuants, és de gran vàlua per una primera introducció a l'aprenentatge de la història, com també al creixement de l'infant com a persona autoconscient.

En aquesta etapa, el relat històric prendrà tot sovint la forma de panoràmica costumista amb algun fet històric destacat, explicat en forma de conte o llegenda. El paper de la imatge en aquest període és fonamental, per tal de fixar visualment la informació i de fer entenedors nous conceptes i processos. Tot plegat possibilita una introducció la consciencia de la temporalitat encara poc definida, mentre s'enriqueix l'experiència de l'infant com a ser cultural.

87 Podem constatar el grau d'abstracció simbòlica del llenguatge en la diferència entre els modes de pensament dels neurotípics i dels afectats per autisme, els quals funcionen amb un pensament visual altament desenvolupat purament perceptiu, i en el cas dels individus verbals, combinat amb un llenguatge subjecte a la literalitat. Veure Grandin (2006) i Attwood (2008).

A partir dels 7 anys s'inicia l'etapa de les operacions concretes, en la qual es consolida el raonament lògic que pot aplicar-se a problemes concrets o reals: apareixen els esquemes lògics de seriació, l'ordenament mental de conjunts i la classificació dels conceptes de casualitat, espai, temps i velocitat... Per altra banda, l'infant evoluciona de l'egocentrisme inicial a la condició d'ésser veritablement social.

El mètode tradicional de l'ensenyament de les ciències socials a l'àrea de primària presenta conceptes abstractes a partir de les realitats i experiències tangibles, iniciant-se en l'esfera quotidiana de l'infant per assolir un grau progressiu d'abstracció: el procediment més usual és anar del conegut al desconegut, partir de la realitat quotidiana de l'alumnat per apropar-nos a realitats desconegudes i fer-les comprensibles. Per altra banda, les relacions de causalitat i la intervenció del factor humà en la història són treballades de manera progressiva amb la consolidació gradual de l'eix cronològic. Finalment es manipulen fonts primàries i fonts secundàries seleccionades amb cura per tal d'assegurar la comprensió de l'infant, tot sovint en forma d'imatges com a suport del relat per tal de fer-lo entenedor i com il·lustració visual del període per fixar la memòria dels infants.

Tot i que el relat històric ja apareix més elaborat, en el context de l'educació primària les explicacions històriques prenen una forma axiomàtica, tancada, i no es mostren els procediments que han permès arribar a aquest coneixement. Progressivament l'alumnat anirà essent introduït en les explicacions raonades a partir dels fets estudiats. El pensament causal i el sentit crític esdevenen doncs una conquesta gradual, que s'assolirà plenament en els darrers cursos de secundària.

Serà finalment, en l'etapa d'educació secundària en que s'assolirà l'abstracció sobre els coneixements concrets observats. El raonament lògic, inductiu i deductiu, es consolidarà, mentre es desenvolupen el sentit crític, l'idealisme i els conceptes morals. L'adolescent assistirà progressivament al creixement de la seva personalitat i a la seva afirmació davant del món, qüestionant axiomes i posant en dubte allò establert. En aquesta etapa, el domini dels conceptes abstractes i el sentit crític possibilitaran l'ensenyament de la història com a disciplina crítica capaç d'explicar i qüestionar el present i l'ordre social, polític i econòmic. En aquest període podran dur-se a terme treballs d'investigació, rigorosament conduits a partir del mètode històric: recollida i anàlisi de dades, documentació, observació, experimentació, deduccions i conclusions.

Així doncs, veiem com l'ensenyament de les ciències socials a l'escola és un procés gradual que transcorre en totes les etapes escolars de manera adaptada a les competències pròpies de cada cicle, i que contribueix en gran mesura al desenvolupament de l'infant com a ser cultural pensant. Mentre l'aprenentatge de la geografia ens situa en el nostre món, la història dóna sentit al nostre estar en el

món, construeix la nostra identitat, ens atorga els relats que ens identifiquen com a éssers culturals: mentre comprenem el passat, donem sentit al present i construïm el futur. I per altra banda, el mètode científic com hem vist desenvolupa el pensament abstracte i el sentit crític de l'alumnat, preparant-lo per a participar de manera activa i conscient en la societat.

No obstant, el mètode que s'aplica a l'aprenentatge de la història a l'escola primària presenta debilitats que limiten la seva efectivitat. Primerament, l'ensenyament de les ciències socials no té en compte la diversitat a l'aula. Per una banda es planteja de manera etnocèntrica, deixant de banda l'alumnat d'altres orígens culturals i ètnics i marginant mirades alternatives a les de la cultura oficial. Marc Ferro (1983) és prou il·lustratiu al respecte en mostrar-nos un panorama de l'ensenyament de les ciències socials al llarg del món, on veiem el canvi de mirades i de pressupòsits que en cert mode programen una manera adulta d'estar en una cultura, mentre restringeixen la possibilitat de mirades alternatives.

I per altra banda, el mètode de les ciències socials a l'aula de primària tampoc no té en compte la diversitat psicològica i neuronal de l'alumnat. En aquest sentit, Howard Gardner (2015) ha suposat un revulsiu en les ciències de l'educació en apuntar la multiplicitat d'intel·ligències en l'ésser humà, combinades de manera única en cada individu particular. La seva teoria explica les desigualtats de rendiment i resultats entre els escolars, i apunta cap a una revolució de l'ensenyament escolar: es poden donar experiències d'aprenentatge i "experiències cristal·litzadores"[88] en la mesura que cada individu pot explorar l'entorn educatiu a través de la seves intel·ligències. No obstant, en la major part d'aules de primària, l'ensenyament de les ciències socials privilegia les intel·ligències verbal, lògica, i en menor mesura visual, en detriment de les restants. Podem però imaginar un mètode d'ensenyament de les ciències socials que convoqui també la intel·ligència musical? O cinestèsica? O intrapersonal, interpersonal, o naturalista?

Actualment nous corrents pedagògics integren elements de la realitat infantil en el fet educatiu. En aquest sentit és notòria la incorporació del joc com a suport didàctic en moltes matèries més enllà de l'educació infantil[89]. Les classes es transformen així en jocs de rol, investigacions detectivesques

88 Gardner 2015:58.

89 Tot i el reconeixement del valor del joc en l'educació preescolar i infantil (Freinet), i els casos limitats d'escoles amb metodologia per projectes (Decroly) on el joc forma part un conjunt d'elements integrats en un centre d'interès que vehicula el sentit de les matèries impartides, no és sinó recentment que el joc s'incorpora de manera fragmentada en la majoria d'aules de primària i secundaria, en una modalitat tot sovint dirigista, orientada a assolir els continguts objectius de les matèries proposades i deixant per tant poc espai per la imaginació dels infants. El joc didàctic esdevé així en molts dels casos un exercici d'entreteniment o de manipulació que afavoreix altres intel·ligències com la visual o la cinestèsica però que no va més enllà en la construcció del sentit. http://www.icem-pedagogie-freinet.org/node/29051.
Per una metodologia del joc com a eina pedagògica veure *El joc infantil i la seva metodología* Ma. Lluïsa Cortiella Arasa (**Coordinació) Departament d'ensenyament setembre 2010, Barcelona** http://ioc.xtec.cat/materials/FP/Materials/1752_EDI/EDI_1752_M04/web/html/index.html (Cap 1: El joc infantil) http://ioc.xtec.cat/materials/FP/Materials/1752_EDI/EDI_1752_M04/web/html/WebContent/u1/a1/continguts.html.

o taulers de joc. Tot i que en cap moment volem menystenir aquestes eines que enriqueixen sense dubte el procés d'aprenentatge, si que afirmem que sí bé son útils a nivell instrumental, no arriben a omplir la mancança fonamental en la didàctica de les ciències socials: la falta de sentit del que s'estudia.

Probablement el major impediment que té l'ensenyament de la història a l'aula és que massa sovint es presenten com una disciplina morta. Com hem expressat anteriorment, en l'educació primària les explicacions històriques prenen una forma axiomàtica, tancada, i no es mostren els procediments que han permès arribar a aquest coneixement, mentre s'introdueix de manera gradual l'alumnat en les explicacions raonades a partir dels fets estudiats. Aquest fet, unit a la voluntat de rigor científic, provoca que tot sovint es caigui en l'exposició de fets tancats, i en noms i imatges congelades d'èpoques anteriors. A través dels procediments lúdics aplicats a l'educació per altra banda, es corre el risc de caure en un repertori d'anècdotes i fets aïllats sense integrar en un sentit global del que s'aprèn. Si bé es tracta de materials útils per a aprendre conceptes, memoritzar-los i per entendre el procediment de recerca en les ciències socials, és a dir que desenvolupen l'adquisició de continguts i les habilitats metodològiques, aquests no són suficients sense un relat que encarni el sentit del que s'està estudiant. Perquè cal aprendre això? Quin interès té? De què em pot servir a la meva vida? Sense un bon relat, el procés d'ensenyament aporta a l'alumnat la visió d'una realitat fragmentada, sense sentit, i massa sovint inert.

La història ha de ser una disciplina viva. Ha de provocar una experiència. Ha de reunir els requisits de rigor científic i de relat viu, que captivi, que convoqui la imaginació de l'alumnat.

> *Les élèves du secondaire n'ont pas comme préoccupation première de décortiquer scientifiquement la matière en se souciant des données quantifiables de l'histoire économique et sociale. Ces élèves veulent d'abord qu'on leur raconte une histoire. Non pas une fable, non pas une légende, mais leur histoire devenue vivante grâce aux vertus du récit. Cette histoire ne vise pas à évacuer tout le contenu économique et social, au contraire, il doit impérativement être évoqué, expliqué et analysé afin que le récit puisse s'inscrire dans la vérité du passé. Autrement dit, nous devons préserver les acquis de l'histoire économique et sociale, mais revenir à l'histoire-récit, celle qui captive, celle qui fait naître un imaginaire véritable dans l'esprit de nos élèves.*[90]

90 http://www.ledevoir.com/societe/education/462279/enseignement-de-l-histoire-a-quand-le-recit
IDÉES Enseignement de l'histoire: à quand le récit? 6 février 2016 François-Xavier Delorme - *Enseignant au secondaire à Montréal*.

I si això que expressa Delorme és cert per als alumnes de secundària, encara ho és més per l'alumnat de primària. En l'aula de primària el procediment habitual per ensenyar les ciències socials és, tot evitant les abstraccions que pressuposem incomprensibles per als infants, anar del conegut a partir del desconegut. Però d'aquesta manera es cau sovint en la banalització dels continguts, menystenint la intel·ligència dels infants i les seves capacitats imaginatives. El batec de la història es fon en l'anècdota anodina. Quantes vegades ometem explicar episodis històrics per por de no ser compresos per l'alumne, pressuposant-los incapaços de pensar críticament i de manipular conceptes abstractes! O simplifiquem de tal manera de que el tema perd totalment el seu interès.

L'educació autèntica suposa un compromís emocional, un repte tant per al professorat i l'alumnat, una invitació a la llibertat. Cal formar "imatges vives" (Egan 2007, 16) en l'ensenyament, convocar la imaginació de l'alumnat a partir de la imaginació del mestre, i això tan sols ens serà possible si construïm un bon relat que doni sentit al món i a l'experiència.

2.3. El conte com a eina didàctica

Com ja hem anunciat, el nostre plantejament inicial és que a través del conte il·lustrat es facilita la didàctica de les ciències socials entre l'alumnat de primària, fent possible arribar a la transmissió de conceptes i fets complexes de manera senzilla i engrescadora.

Hem vist en l'apartat anterior com la didàctica de les ciències socials, per voluntat de rigor científic, promou un ensenyament tot sovint descarnat i sense sentit. Tot i la incorporació de noves metodologies didàctiques extretes dels estudis de psicologia infantil i de la teoria de les intel·ligències múltiples, en l'aula de primària habitualment manca una autèntica experiència d'aprenentatge. Es transmeten continguts amb les més variades metodologies i s'ensenyen habilitats instrumentals, però difícilment es va més enllà. En aquest sentit, Kieran Egan qüestiona el model d'ensenyament basat en objectius, continguts, mètodes avaluació ja que sovint condueix a una planificació mecanicista de l'ensenyament, i deixa de banda "l'eina més potent" que tenen els infants al seu abast: la imaginació[91]. Per aquest motiu Egan proposa un nou model d'ensenyament, que proporcioni als infants un accés al sentit del que aprenen, a un significat ric en el qual puguin participar, recuperant el relat com un instrument d'aprenentatge[92]: un ensenyament que incorpori una narrativa imaginativa que faci créixer la imaginació de l'alumnat. Una bona narrativa unifica els fragments, organitza les dades,

91 "… la imaginación de los niños es la herramienta de aprendizaje más potente y enérgica" (Egan, K: 2008, 12).

92 Per a una didàctica de la narrativa i la imaginació veure Egan (2007 i 2008) McEwan i Egan comp. (2012).

dóna un sentit al món i a l'experiència, i possibilita una experiència plena d'aprenentatge. Tot i que el relat no exclou altres procediments a l'aula, com exercicis, propostes pedagògiques de caire més lúdic o la transmissió de continguts específics, el relat unifica els fragments i dona sentit al que s'està intentant transmetre. Un bon relat, construït a partir dels coneixements i la imaginació de l'ensenyant, captura la imaginació de l'alumnat, desvetlla el seu interès i provoca un mecanisme d'identificació que invita a anar més enllà.

Malgrat l'alça del gènere novel·la històrica i de les biografies, la narrativa en l'àmbit pedagògic està actualment en crisi. Per un escrúpol obsessiu de rigor científic s'aparten de les aules tots els materials susceptibles de subjectivitat, sense reflexionar que la nostra tria de temes i materials ja és una proposta subjectiva. Recordem la cita de Wilde "Yes, the objective form is the most subjective in matter. Man is least himself when he talks in his own person. Give him a mask, and he will tell you the truth."[93]

El mite, la forma primigènia del relat, està al cor del fenomen cultural. Una cultura s'articula a partir dels seus relats i mites, *faute de quoi* perd el seu sentit. Participar en una cultura és tenir una experiència de comunitat a partir de narratives comunes. En tenim l'exemple clar en la Bíblia, el primer exemple de relat històric construït a partir del mite fundacional de la creació del món i del poble escollit. El relat, el mite, és com diria Durand (1982) "la llengua materna de la humanitat", una estructura fonamental de la nostra ment[94]. Durand (1982) divideix l'imaginari humà en tres estructures simbòliques, tot articulant un sistema ternari de caire dinàmic que pretenen englobar els fenòmens psicològics i culturals.

- el diürn o règim de l'antítesi, la *spaltung*, l'abstracció, la distancia amb l'objecte i la polèmica. En aquesta estructura s'inscriu el mite de la ciència
- el règim nocturn de la imatge o de l'eufemisme, l'ambigüitat, la sensorialitat i el microcosmos. L'exponent màxim d'aquesta estructura és la literatura.
- El règim sintètic, de la superació de la dualitat entre els dos primers règims. El cicle, la *coincidentia oppositorum.* A aquesta estructura correspon el pensament matricial, de caire com hem vist geomètric i astrobiològic[95], que complementa les dues primeres estructures, racional i emotiva, i es vincula al pensament simbòlic jungià[96].

93 *The Artist as Critic: Critical Writings of Oscar Wilde* Oscar Wilde, University Chicago Press 1968 p 389.

94 Sobre les estructures antropològiques de la ment, veure també Levy Strauss 1966.

95 Veure nota 49 del present treball.

96 L'exemple més clar que tenim del pensament simbòlic descrit per Jung el trobem en el procés d'individuació. En aquest procés, l'emergència de la quaternitat és entesa pel psicòleg com la necessitat inconscient de restaurar la totalitat

Entre els dos primers règims existeix una relació pendular, que trobem tot sovint manifestada en el curs històric: un període diürn com el de la il·lustració pendula després cap a la nocturnitat del romanticisme. En canvi, en el tercer règim s'harmonitzen els contraris, es supera la dualitat entre els dos primers règims. A aquest àmbit correspon el pensament simbòlic o matricial, una manera d'estructurar el món fragmentat, tot integrant les contradiccions.

El sistema ternari de Durand, és un exemple més d'aquest pensament simbòlic, un sistema ternari de caire dinàmic que pretén englobar els fenòmens psicològics i culturals, i que expliquen moltes fluctuacions de les cultures humanes i no pocs episodis de la història. El mateix pensament científic s'inscriu de fet en una de les estructures simbòliques de la realitat acotades per Durand (1982), com també de fet les seves mateixes teories beuen del seu patrimoni simbòlic (no en va les divideix en una estructura trinitària!)

> *"La pensée mythique, cette bricoleuse, élabore des structures en agençant des événements, ou plutôt des résidus d'événements, alors que la science, « en marche » du seul fait qu'elle s'instaure, crée, sous forme d'événements, ses moyens"- [Note: La pensée mythique édifie des ensembles structurés au moyen d›un ensemble structuré, qui est le langage ; mais ce n'est pas au niveau de la structure qu'elle s'en empare : elle bâtit ses palais idéologiques avec les gravats d'un discours social ancien."]-* ***(Lévi Strauss 1962: 32)***

Segons la descripció de Lévy Strauss, el recorregut del pensament simbòlic és l'invers al del pensament científic: l'un parteix de l'estructura i de sistemes de classificació per englobar l'esdeveniment, l'altre parteix de l'esdeveniment i de la seva observació per tal de crear l'estructura. El pensament cientista actual inhabilita altres formes de pensament allunyades de la ciència. I en aquesta línia, el mite, acusat de ser d'origen sensorial, seria culpable de subjectivitat, i per tant anecdòtic i sense valor científic. No obstant, segons les estructures de l'imaginari de Durand, el mite de la ciència pertany a la primera de les categories de l'imaginari, la diürna, de la qual la sensorialitat n'és el revers, pertanyent a la categoria nocturna, mentre que el mite englobaria ciència i emoció en un sistema de pensament dinàmic, que està molt més a prop de les nostres experiències humanes. Difícilment ens trobem entorns d'experimentació asèptic i neutres, sinó que l'emoció penetra cadascuna de les nostres vivències com a éssers humans. I per tant cal utilitzar totes les eines al nostre abast a l'aula de primària, ja que totes aporten coneixement. Cal ampliar i enriquir el mètode científic, incorporant l'emoció i el símbol, molt particularment en el terreny de les ciències socials, àmbit on el factor

de la imatge de Déu harmonitzant els contraris, la necessitat de completar el Déu trinitari amb el seu aspecte més terrenal i tel·lúric i incloure la cara femenina i fosca de Déu en el cèrcol diví. Veure C.G.Jung (1967/1973).

humà, basat en una estructura simbòlica, té un paper preponderant. Estructurar la matèria de manera simbòlica no inhabilita el tractament científic de les fonts, tan sols ens dóna un marc de comprensió, fora del qual perdríem el sentit del factor històric.

On s'ha d'inscriure el relat en les ciències humanes? La narrativa ben construïda a l'aula ens ha de permetre alternar les diferents estructures de pensament a l'aula, donant una visió més sintètica, objectiva i al mateix temps humana dels fenòmens estudiats. Complementar els apropaments més científics a fonts històriques i la seva interpretació, amb documents extrets de la microhistòria, i integrar-ho tot plegat en un guió capaç de capturar la imaginació tot donant sentit a allò que s'estudia seria un dels propòsits de l'educador.

Quin relat construirem per l'ensenyament de les ciències socials? Proposem construir relats per convidar a viatjar en el temps, fer reviure experiències, actualitzar-les, crear compromís, fer venir gana. Com és possible que els especialistes en màrqueting sàpiguen portar-nos cap allà on volen, incitant-nos a consumir i capturant la nostra consciència, i els educadors amb prou feina sapiguem captar l'atenció de l'alumnat a l'aula? La resposta rau en la emoció. L'emoció és l'ingredient secret de l'aprenentatge. Segons els darrers descobriments de la neurociència, la informació que rebem passa primerament pel sistema límbic o cervell emocional abans d'arribar al còrtex cerebral, on tenen lloc els processos cognitius. I dins del sistema límbic, l'amígdala, el cervell més primitiu de l'ésser humà, s'activa davant d'esdeveniments que considera importants per la supervivència, fet que possibilita l'aprenentatge i el record. Incorporar l'emoció a l'aula garanteix la captació de l'atenció de l'alumnat i la permanència d'allò après: aprenem i recordem allò vital per nosaltres, allò que ens mou.[97] Així doncs, hem d'emocionar els alumnes, i això ho podem aconseguir explicant històries. Ens cal un relat, un relat atractiu, convincent i engrescador. Egan proposa construir les narratives a partir dels símbols fonamentals que accionen la psique humana, articulats a partir d'estratègies de màrqueting.

Com ens demostren els estudis sobre contes de fades, el conte és la forma bàsica de donar sentit al món i a l'experiència, és el llenguatge primordial de la nostra psique.[98] El conte és transformador, ens ajuda a crear significat. El conte com a material simbòlic ens permet treballar en diverses estructures de l'inconscient, superar les dicotomies inicials a través de l'eufemisme i la síntesi; dóna una visió més ample de les ciències socials i s'ajusta més al seu caràcter híbrid, entre la ciència i el sempre controvertit factor humà.

97 Darrerament la neurociència ha fet un gran pas endavant identificant l'emoció com a l'element clau de l'aprenentatge (Mora 2013).

98 Veure el paper del conte en la psique dels infants a Bettelheim (1976) i també el paper del conte en els relats primitius, per explicar les experiències quotidianes a Lévi Strauss (1955).

Cal emprar el relat per ensenyar els continguts de manera més atractiva i significativa, ja que l'aprenentatge tan sols és possible a partir de les nostres estructures fonamentals. Com afirma Egan (2007), el nen ja entén conceptes abstractes com l'amor, la traïció o l'heroisme, ja que formen part del seu imaginari. I és justament a partir d'aquest conceptes que pot entendre els diferents esdeveniments històrics, com ho fa justament en les diferents narratives adreçades a públic infantil. En aquest sentit, qüestiona l'afirmació de Piaget segons el qual els nens no són capaços d'abstraccions, principi justament sobre el qual s'articula la didàctica de les ciències socials a l'aula de primària. Cal anar del conegut al desconegut es repeteix amb insistència, aconseguint d'aquesta manera construir classes basades en obvietats ben poc interessants. El principi de Piaget de que els infants menors de 12 anys no entenen conceptes abstractes és fals, ja que els tenen incorporats dins seu, només cal que trobin les paraules de que els designen. Egan defensa la capacitat dels escolars de primària d'entendre conceptes abstractes, perquè ja estan inscrits a la seva psique (Egan 2007: 24-25).

D'aquesta manera, Egan analitza la passió que desperten els contes de fades, com també les narratives comercials, tot sovint construïts a partir dels mateixos esquemes.[99] L'anàlisi de contes tipus *Ventafocs* o *El señor de los anillos* mostren que l'abstracció és antecedent, i la condició prèvia per a que el relat sigui entès, és a dir que els conceptes abstractes no són generats per l'acció, sinó que la precedeixen. L'infant ja coneix els conceptes abstractes però els ha de connectar amb experiències concretes i amb paraules específiques.

Així doncs, la relació de l'infant amb el món es intel·lectual, simbòlica. I cal aprofitar el capital intel·lectual de l'infant en la tasca educativa. L'infant no es un espectador passiu sinó que es una força actuant en el procés d'aprenentatge, i adora escoltar històries que activin la seva imaginació. Egan entén la didàctica del conte com la reivindicació de la imaginació[100] en l'educació. I la nostra proposta es fonamentarà en aquest principi: construirem un model didàctic basat en el relat, emprant les tècniques tradicionals dels contes de fades i del màrqueting i la comunicació, però articulades amb rigor científic.

No obstant basar un projecte pedagògic en la narrativa presenta algunes dificultats. Per una banda, cal no perdre de vista que no totes les narratives són útils des del punt de vista pedagògic. El relat ha d'estar triat amb cura i amplitud de mires, doncs certament el poder de manipulació i de falsificació de la realitat del gènere literari és gran. Els especialistes de màrqueting coneixen prou be com crear corrents d'opinió i despertar adhesions cegues i a voltes nefastes. Tot i així, emprat amb rigor

99 La major part de relats comercials es basen en oposicions binàries entre el bé i el mal, l'amor i l'odi, la llum i la foscor, estructures bàsiques de tot aprenentatge i principis fonamentals per construir un bon relat (Egan K: 2008, 21, 29).

100 Acte de formar imatges mentals d'allò que no està present en la realitat. (Egan, 2007)

científic i amb honestedat intel·lectual, el relat es un mitjà incomparable per la didàctica de les ciències socials. Com ja hem esmentat abans, la presumpció d'objectivitat és a voltes la mes crua de les subjectivitats. En el suposat d'haver-hi voluntat de manipulació, pot transcórrer lliurament en el plantejament de la matèria i en la tria de fonts, i no tan sols en els mitjans que s'empren.

I per altra banda, si considerem la pràctica educativa a partir del paràmetre de les intel·ligències múltiples, (Gardner 2015) aparentment el model del relat que cerquem per a la didàctica de la ciències socials seria massa restrictiu: la narrativa en un principi estaria limitada a la intel·ligència lingüística. No obstant, la narrativa va més enllà és força més complexa. Un relat ben documentat i construït inclou també les intel·ligències interpersonal, ja que ens parla de fets i esdeveniments originats en relacions humanes, intrapersonal, ja que mou els mecanismes de l'empatia i de l'aprofundiment en la nostra natura humana, lògica matemàtica, que ens permet entendre l'encadenament dels fets i detectar eventuals incoherències, com també pot incloure altres elements que ens condueixen a altres intel·ligències, com el ritme narratiu a la intel·ligència musical.

Tot i així, un relat sense imatges no seria suficient per a la construcció d'un bon model didàctic adreçat a primària. Actualment en l'àmbit de la pedagogia s'ha pres consciència de l'alt percentatge d'alumnes amb dificultats lingüístiques, problemes de seqüenciació de la informació i de comprensió dels relats tant escrits com orals. Infants amb problemes com dislèxia o TEA presenten limitacions o trastorns en l'àrea del llenguatge escrit o parlat: efectivament, per a molts alumnes amb trastorns d'aprenentatge, el relat no és directament comprensible o representa greus dificultats en el camp de la comprensió[101]. I fins i tot per la resta d'alumnat de primària, la narrativa presenta obstacles: tot i que un bon relat és una invitació a la visualització, ens calen tot sovint elements per a construir les nostres imatges mentals. El patrimoni visual dels infants no és tan extens del dels adults, fet que ens condueix a la necessitat d'acompanyar el nostre relat d'imatges. La imaginació construeix a partir de la memòria, i la memòria visual s'alimenta d'imatges que la fixen i l'estructuren.[102] Així doncs, per tal de que el nostre model funcioni de manera correcta a l'aula de primària ens caldrà complementar el nostre relat amb imatges.

101 Ens referim a aquest respecte tant a alumnes afectats per autisme clàssic o de Kanner, entre altres trastorns, que presenten un retard en l'adquisició del llenguatge, alguns dels quals no arribant a desenvolupar-lo mai, com també a afectats per la síndrome d'Asperger, dotats d'una bona competència lingüística i no obstant incapaços d'entendre la pragmàtica del llenguatge (entendre el sentit figurat de les expressions, les ironies o llegir entre línies). (Shore, S. M. & Rastelli, L. G, 2015:110-111).

102 Per la relació entre imatge i memòria veure *l'Ars memorae* de Giordano Bruno, sistema mnemotècnic basat en l'estructuració visual en un espai arquitectònic o astrològic (hereu de Simónides de Ceos i de Metrodor), que incorpora *imagine* com emblemes d'allò que ha de ser recordat. (Bruno, 1997) (Gómez de Liaño 1998/1999) L'art de la memòria brunià està a la base de les tècniques de memorística actual, tals com els mapes mentals. (Buzan 2005)

2.4 La didàctica de la imatge

Recordem el nostre plantejament inicial: **a través del conte il·lustrat es facilita la didàctica de les ciències socials entre l'alumnat de primària, fent possible arribar a la transmissió de conceptes i fets complexes de manera senzilla, engrescadora i efectiva.** Així doncs, partim de la premissa de que els llibres il·lustrats són els millors mitjans didàctics adreçats a la infància, perquè expliquen històries, i perquè hi conviuen paraules i imatges.

En l'apartat anterior hem valorat el relat com a mitjà de transmissió en la didàctica de les ciències socials. Ens toca avaluar ara en quina mesura la imatge intervé en la formació d'infants i adults, com també com haurà d'estar confegida una imatge didàctica.

Com hem vist, el relat, el mite, està a l'inici de la cultura humana[103]. Tota cultura té un mite fundacional, allò que succeí *in illo tempore*, en un temps anterior al temps, a partir del qual s'articula la seva visió del món (Lévi Strauss 1962). I del mite inicial arribem a la religió del llibre, de la *Tanakh*, la Bíblia. La Bíblia és el prototipus del relat històric, d'aquesta crònica de la història sagrada.[104] En essència, les ciències socials són un relat, una crònica de fets que han de ser emmagatzemats per a la memòria dels homes, i que ajuden a teixir la identitat dels pobles[105]. Però el relat bíblic no és un relat qualsevol, és un relat articulat a partir de símbols poderosos, tot sovint de caire visual, que actuen com a cristal·litzadors d'experiències[106].

---

103 Veure apartat 2.3. pàgina 92 del present treball.

104 Ens limitem evidentment a citar els llibres sagrats de la nostra cultura immediata judeocristiana. En podríem emprar molts altres: codixs asteques, llibres de morts egipcis, cròniques homèriques.... els exemples són prou nombrosos i complexos com per a no poder-nos-hi estendre en aquest treball.

105 *«[...] de ninguna manera deben considerarse equivalentes el significado en la historia, el recuerdo del pasado y el escribir historia. En la Biblia, sin duda, los tres elementos están ligados, se yuxtaponen en puntos críticos y, en general, se mantienen unidos en una red de relaciones delicadas y recíprocas. En el judaísmo posbíblico, como veremos, se separan. Incluso en la Biblia, sin embargo, la historiografía no es más que una de las expresiones de la conciencia de que la historia es significativa y de la necesidad de recordar, y ni el significado ni el recuerdo dependen en último término de ella. El significado de la historia se explora en forma más directa y más profunda en los profetas que en las narraciones históricas reales.»* (Yerushalmi 2002:15).

106 *«...Да, духовные видения(...)Можно сказать,* ***чем онтологичнее видение, тем общечеловечнее форма, которою оно выразится, подобно тому как священные слова о самом таинственном — самые простые:*** *отец и сын, рождение, согнивающее и прорастающее зерно, жених и невеста, хлеб и вино, дуновение ветра, солнце с его светом и т. д. Каноническая форма — это форма наибольшей естественности, то, проще чего не придумаешь, тогда как отступления от форм канонических стеснительны и искусственны: вот бы возопили вольные художники, если бы любые изобразительные формы любого из них были признаны нормою!» «Sí, la visión espiritual(...)Podemos decir, que cuanto más ontológica es la visión, más comúnmente humana es la forma, que se expresa a través de ella, igual como el vínculo de la palabra con su secreto es más simple: el padre y el hijo, el nacimiento, el grano que muere y renace, el marido y la mujer, el pan y el vino, el viento que sopla,el sol y su luz...La forma canónica es la más natural, la más simple que se imagina, y así pues todo alejamiento de la forma canónica es molesto y artificial: gritarían esto los artistas libres, si una forma plástica cualquiera de cualquiera de ellos fuera erigida en norma*!» (Florensky 1972: $61).

El relat sagrat s'articula a partir de la visió, de la imatge i el símbol[107]. I en aquest sentit imatges verbals i evocacions visuals abunden en el relat bíblic, moltes d'origen extàtic: les experiències visionàries marquen grans inflexions en el relat bíblic, com les visions d'Ezequiel, l'ascensió d'Elies, o el relat apocalíptic, exemple de literatura visionària[108]. I arrel de les visions del relat bíblic sorgiran moltes de les representacions sagrades que ompliran temples, manuscrits i icones. Tot i així, la representació de la divinitat esta prohibida en la religió jueva, fet que ha dificultat el desenvolupament de les arts visuals en el sí de la tradició hebrea. Però es justament en la mateixa tradició cristiana, nascuda de la jueva, que la qüestió de la imatge està lligada íntimament a l'home, i roman en el nus mateix de la doctrina cristiana de l'encarnació: la hipòstasi de Crist, la unió de la seva doble natura humana i divina és representada per mitjà de la icona. Els pares de l'església al segle IV atribueixen una gran importància al rol pedagògic de l'art (Ouspensky 1980: 61 i ss); (Belting 2009: 196). La imatge és la paraula contemplada, la bíblia dels analfabets afirmarà Gregori el Gran[109]. Assistim doncs a una verdadera teologia en imatges que ens fa preguntar-nos sobre la natura mateixa de la imatge. Efectivament, l'art sagrat cristià és de caràcter purament didàctic, o podem afirmar que va més enllà? Quins són els usos de la imatge?

2.4.1. Els usos de la imatge

Des de l'inici dels temps, l'home ha emprat imatges tot i que moltes vegades és difícil determinar l'ús al qual anaven destinades. S'han fet nombroses especulacions per tal de esbrinar-ne la finalitat. Bàsicament s'han determinat tres usos fonamentals de les imatges, a voltes entrecreuats: responent a una voluntat estètica, d'embelliment de l'entorn, una voluntat documental, per tal d'explicar els successos viscuts, i una voluntat màgica, per tal de comunicar amb el món invisible.

The modern abstractionist forgets that the Neolithic formalist was not an interior decorator, but a metaphysical man who saw life whole and had to live by his wits; one who did not, as we seek to, live by bread alone, for as the anthropologists assure us, primitive cultures provided for the needs of the soul and the body at one and the same time. The Museum exhibition should amount to an exhortation to return to these savage levels of culture. (Commaraswamy 1941:13)

107 El símbol és llengua materna de la humanitat, i l'al·legoria n'és la seva degradació. (Florensky, 1972 #59).

108 La tradició apocalíptica jueva, gènere literari de caràcter visionari, està a la base de l'apocalipsi de Joan. (Scholem 1998).

109 Veure la carta de Gregori el Gran del 599 al Bisbe de Marsella, Sereno: «La pintura se usa en las iglesias para que los analfabetos, al menos mirando a las paredes, puedan leer lo que no son capaces de descifrar en los códices», *Epistulae*, IX, 209: CCL 140 A, 1714.

Si analitzem per exemple l'ús de les imatges entre els aborígens australians, potser els més propers a les cultures del mesolític[110], veiem com les tres finalitats es superposen. Les imatges neixen en el *Dreaming*, el *Dreamtime*, el temps del somni, món intermedi on resideixen els herois fundadors, els animals totèmics, els ancestres, els símbols, i on la vida adquireix sentit. El anomenat primitiu viu en un univers connectat, i la imatge és la mediació entre ambdós mons. Per a l'aborigen australià, fins i tot la ornamentació mateixa no és embelliment gratuït, si no que és símbol, una representació del *Dreaming*, i la creació pictòrica un gest màgic de *re-creació* del món.

> *Aboriginal Creation myths tell us of the legendary totemic beings who had wandered over the continent in the Dreamtime, singing out the name of everything that crossed their path- birds, animals, plants, rocks, waterholes- and so singing the world into existence.* (Chatwin 1998: 2) *Aboriginals could not believe the country existed until they could see and sing it - just as, in the Dreamtime, the country had not existed until the Ancestors sang it.* (Chatwin 1998: 14)

> *Art is a means of access to the Dreaming, a way of making contact with this spiritual dimension, and yet in turn it is the product of the Dreaming.* (Morphy 1998: 67) *The idea of a sign is thoroughly Aboriginal... Most of the choir and furniture of heaven and earth are regarded by Aborigines as a vast sign System... The Aborigine moves, not in a landscape, but in a humanized realm saturated with meaning... the ordering marvels of the Dream Time.* (Morphy 1998: 84)

Però sí els usos de les imatges es remunten al principi dels temps, la mirada sobre la imatge s'ha transformat al llarg de la història, a través de les cultures. I és aquesta mateixa mirada, la concepció que ha determinat l'actitud envers les imatges. Les representacions visuals han ocasionat al llarg de la història conflictes a voltes sagnants, veure molt particularment la crisi iconoclasta a l'imperi bizantí dels segles VIII-IX, disputes però que retrobem també en cultures com la islàmica o la jueva.

En l'art totèmic, la imatge encarna la realitat visible que convoca, és un ídol. No obstant la imatge cristiana, tot i que és també objecte de veneració, vol depassar aquesta condició, constituint-se en icona. I la icona, com expressa Florensky, és "més i menys del que ella mateixa és", és una "finestra cap a la divinitat" (Florensky 1972: 35), és el "contorn de la visió de la divinitat".

110 El nomadisme en les cultures aborígens australianes és segons Chatwin el mode de vida més proper al mesolític (Chatwick 1988).

#35El icono es y no es lo mismo que visión celeste: es la línea de contorno de la visión. La visión no es un icono, es lo que es en sí, real; pero el icono, que coincide en sus contornos con la imagen espiritual, es en nuestra conciencia esta imagen y fuera de ella, sin la imagen, en sí abstraída de la misma, no es ni imagen ni icono, sino una tabla. Así pues la ventana es ventana, en tanto que más allá de ella se extiende una región de luz, y entonces, la ventana misma, que nos da luz, es la luz, no es semejante a la luz, no está ligada a asociaciones subjetivas con preceptos pensados subjetivamente sobre la luz, sino que es la luz misma, con su identidad ontológica, la misma luz, indivisible en sí e inseparable del sol que brilla en el espacio exterior. Pero en sí misma, es decir, fuera de su relación con la luz, de su función, la ventana, es como si no existiera, está muerta y no es ventana, sino madera y cristal. La idea es simple; pero casi siempre se permanece en algún lugar intermedio, mientras que sería más justo o bien no llegar hasta el límite o bien sino sobrepasarlo: la comprensión habitual del símbolo, como algo autosuficiente, aunque en parte verdadera, es esencialmente falsa, pues el símbolo es o más de lo que es o es menos. Si el símbolo, que se ajusta a un objetivo, lo alcanza, es entonces realmente inseparable de este objetivo, de la realidad espiritual por él manifestada; si no manifiesta esta realidad, significa que no alcanza su objetivo, y por consiguiente no puede ser considerado como una organización, como una forma conforme a su objetivo, lo que significa que al carecer del mismo, no es un símbolo, no es una herramienta del espíritu, sino tan solo material sensible.[111]

La imatge fa visible allò invisible: *per visibilia ad invisibilia*[112]. La imatge sagrada cristiana no és un ídol, un simulacre, sinó un símbol, una finestra cap a l'invisible. La representació visual del sagrat

111 Trad de l'autora. «Икона — и то же, что небесное видение, и не то же: это — линия, обводящая видение. Видение не есть икона, оно реально само по себе; но икона, совпадающая по очертаниям с духовным образом, есть в нашем сознании этот образ и вне, без, помимо образа, сама по себе, отвлеченно от него — не есть ни образ, ни икона, а доска. Так, окно есть окно, поскольку за ним простирается область света, и тогда самое окно, дающее нам свет, есть свет, — не «похоже» на свет, не связывается в субъективной ассоциации с субъективно мыслимым представлением о свете, а есть самый свет, в его онтологическом самотождестве, тот самый свет, неделимый в себе и неотделимый от солнца, что светит во внешнем пространстве. А само по себе, т. е. вне отношения к свету, вне своей функции, окно, как не действующее, мертво и не есть окно: отвлеченно от света, это — дерево и стекло. Мысль простая; но почти всегда останавливаются где-то на середине, между тем как правильнее не дойти до середины или перейти ее: обычное понимание символа, как чего-то самодовлеюще, хотя и частично, истинного, коренным образом ложно, потому что символ или больше этого, или меньше. Если символ, как целесообразный, достигает своей цели, то он реально неотделим от цели — от высшей реальности, им являемой; если же он реальности не являет, то, значит, — цели не достигает, и, следовательно, в нем вообще нельзя усматривать целесообразной организации, формы, и, значит, как лишенный таковой, он не есть символ, не есть орудие духа, а лишь чувственный материал.» (Florensky 1972: $35).

112 En l'Epístola als romans trobem el fonament escriptural de l'anagogia, la via que condueix " per visibilia ad invisibilia" (Ep. Rom I,20" invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur sempiterna quoque eius virtus et divinitas ut sint inexcusabiles" - **20** Porque las cosas invisibles de él, su eterno poder y deidad, se hacen claramente visibles desde la creación del mundo, siendo entendidas por medio de las cosas hechas, de modo que no tienen excusa" (Reina Valera 1960: Romanos I 20).

ocupa les parets del temple, una imatge inicialment creada per a visionaris i místics i transmesa a través dels manuscrits il·luminats, verdaders manuals de representació del sagrat[113]. La icona no és la presència d'una absència, sinó que és Paraula encarnada, afirmen els pares de l'església (Ouspensky 1980: 63); la icona, la imatge sagrada, és mediadora, no és la visió, sinó el seu contorn. La icona és la redundància del do.[114]

> *" ...d'abord la transitivité parfaite du don qui, par la redondance, passe sans déperdition d'un terme à l'autre, inaltéré et sauf; ensuite le lest d'un corps qui n'accueille le don qu'en se livrant totalement pour, se rendant harmonique à ce ton et ce thème, l'interpréter d'autant plus scrupuleusement qu'il s'y donne absolument. Transitivité du don dans un corps qui se livre: l'immédiateté se conjoint avec la médiation."* (Marion 1977 : 215)

Amb el cristianisme Déu ha esdevingut home, l'invisible ha esdevingut visible. La revelació divina ja no es manifesta només per la paraula, sinó que ho fa per la paraula i la imatge (Ouspensky 1980: 28).

> *En fait la vue a toujours eu une grande importance dans la prédication de la révélation chrétienne. Parmi nos sens humains la vue est celui qui a la plus vive acuité (de perception) des choses sensibles, dit Basile le Grand (Commentaire à Isaïe chap. 1 PG.30, 132 A). (...) "La contemplation de la Parole visible, dit un auteur contemporain, n'engendre pas la passivité, précisément parce qu'elle est la contemplation DE LA PAROLE, et non pas émotion esthétique ou contemplation de l'idée". (La parole et l'image J Ph Ramseyer. Neuchâtel 1963)* (Ouspensky 1980: 63)

No obstant, entendre la imatge com a contemplació de la paraula apunta cap a dos significats: la imatge com a Paraula Revelada, encarnació del misteri, icona, o bé la imatge com a transcripció de la paraula, del text, és a dir il·lustració. Certament, tot i que la tradició oriental de la icona l'entén como la paraula contemplada, no la valora com una simple traducció visual de la paraula, sinó que li concedeix una ressonància pròpia, un valor de mediació espiritual, que l'eleva al rang de "crossa mística per als cecs d'esperit". (Florensky 1972). Però la cloenda de la disputa de les imatges va comportar una reducció del seu abast espiritual: per tal de defensar l'ús de les imatges calia condemnar la idolatria. Així doncs, per tal de combatre la veneració de les imatges Gregori el

113 En aquest sentit, Mâle mostra com els manuscrits de Beatus, receptacles de tradicions visuals diverses, seran els prototips a partir dels quals es gestarà l'escultura de l'art romànic de Cluny. (Mâle 1922).

114 Aquesta distinció serà fonamental en la disputa de les imatges, ja que en el context judeocristià la teologia cristiana oscil·larà entre la iconofília i la iconoclàstia per presumpció d'idolatria, fet que nega la teologia de la icona i que desenvolupa Florensky en la cita anterior.

Gran defensà les icones com l'alfabet dels illetrats, tot i prohibint-ne la seva adoració[115]. Situar-nos en aquesta visió implica anul·lar el potencial místic de la imatge, reduint-la a ser un simple resum del text, la seva transcripció visual. Efectivament, el setè concili ecumènic completaria els arguments de Gregori el Gran, afegint que "de este modo, y por intermediario de la imágenes, los que las miran se elevan a la fe y al recuerdo de la salvación por la encarnación de nuestro Señor Jesucristo"[116]. Oferir una mirada alternativa a la imatge comportava la seva recuperació i la superació de la crisi iconoclasta.

Veiem doncs que les imatges han estat subjectes a diverses funcions al llarg de la història i en diferents contextos, que han comportat diferències en el mode de veure-les. Determinar l'ús de la imatge és definir la seva natura, és a dir que imatge i mirada estant íntimament lligades. Les imatges de veneració es situen en la frontissa entre l'ídol i la icona: efectivament, durant la disputa de les imatges en l'imperi bizantí, mentre els iconoclastes acusaven la veneració de les imatges com a idolatria, és a dir paganisme, els defensors de les icones argumentaven a favor del seu ús de les imatges diferenciant entre ídols i icones.

Com expressa Marion (1977), és la distància que efectua la mirada sobre la imatge que en determina la seva condició, com a *eikon* o *eidolon* doble funció, determinada per dues actituds mentals diferents. Només la mirada les distingeix: l'ídol és immediat, presència d'una absència, simulacre, mentre que la icona es presenta com a mediació, presentificació d'allò invisible, símbol.

> *«Le regard seul fait l'idole (p. 435). Idole - ou le point de chute du regard... Quand l'idole apparaît le regard vient de s'arrêter: l'idole concrétise cet arrêt (p. 436). Si le regard idolâtrique n'exerce aucune critique de son idole, c'est qu'il n'en a plus les moyens: sa visée culmine sur une position qu'occupe aussitôt l'idole et où s'épuise toute visée (p. 437)». Et contre, sur l'icône: «Tandis que l'idole résulte du regard qui la vise, l'icône convoque la vue en laissant le visible peu à peu se saturer d'invisible... Icône, non du visible mais bien de l'invisible, ce qui implique donc que, même présenté par l'icône, l'invisible demeure invisible (p. 440). L'icône ne rend visible l'invisible qu'en suscitant un regard infini... Le regard humain, loin de fixer le divin en un figmentum, aussi figé que lui, ne cesse, envisagé par l'icône, d'y voir advenir la marée de l'invisible (p. 444)».* (Marion 1977)

115 Veure nota 109 de la present tesi.

116 (Ouspensky 1980: 115). L'autor assenyala tanmateix a San Gregori com l'únic dels escriptors occidentals que recorre en la defensa de les imatges al dogma de l'encarnació, fet que evidencia la seva forta influència oriental.

Així doncs, per tal d'entendre el valor de les imatges, més que entendre el seu *status* ontològic, cal entendre les mirades que han rebut al llarg de la història. Tota teoria sobre la imatge està basada en la mirada, en l'ús que rep. "Le regard seul fait l'idole" (Marion 1977: 435). En la teoria de la imatge de Plató la imatge és entesa com a imitació i artifici, mimesi, engany, simulacre, ficció: la imatge en tant que semblança és il·lusió[117]. Per al pintor d'icones, en canvi, la imatge és el contorn de la visió de l'invisible, paraula revelada[118]. I per als teòrics del Renaixement, atès que l' art és ciència, apareix un nou concepte de la imatge com a obra d'art, representació d'una idea, però sempre vinculada al món sensible.

> *No puede afirmarse que Alberti fundara la teoría de la pintura, pero sí que puso en manos de artistas y conocedores un texto que les sirvió de referencia. Era más importante su mera existencia como libro que el contenido de sus páginas, pues a través de él la pintura fue elevada a la categoría de «ciencia» entre las «artes libres». La diferencia respecto a la concepción anterior de la imagen es palmaria. A la antigua imagen se le había atribuido una realidad de carácter especial, considerándola literalmente como epifanía de la persona sagrada en una configuración visible. La nueva imagen tenía, por un lado, obligaciones con las leyes naturales generales, entre las cuales se hallaba la óptica, y así se incluyó sin restricciones en el ámbito de la percepción sensible: para la imagen ya no tenían validez otras leyes distintas de las que regían la percepción natural fuera de la imagen. Vistas así las cosas, se había convertido en un ventana simulada en la que podía mostrarse tanto al santo como el retrato de un familiar. Por otro lado, la nueva imagen se liberó para los artistas, que la creaban de nuevo a partir de su concepción interior o «fantasía». Observada bajo esta luz, era su «idea» o su «invención» las que daban la medida para su enjuiciamiento. Entre los polos de la imitación de la naturaleza y la imaginación del artista, se desarrolló la nueva comprensión de la imagen como comprensión del arte. El artista, como el poeta, disponía de sus asuntos con total libertad, pero en la técnica de su representación estaba sometido a las reglas de la naturaleza. (*Belting 2009:624-625)

Però la fragilitat de la posició de la imatge envers la paraula s'ha mantingut: la paraula en la tradició judeocristiana és el vehicle de la revelació divina, de la veritat, fet que mai ha estat posat en dubte, mentre que la imatge ha hagut de justificar-se a cada època, i ha hagut de trobar un espai propi.

117 Veure "Art, image et imitation, un problème dans la République. La critique platonicienne de l'art et le problème de l'image" Michel Cardin.

118 En aquest sentit és simptomàtic l'ús del verb *napisatz* en rus (написать) que significa tant escriure com dibuixar. Les icones s'escriuen.

Després de la glorificació renaixentista de la imatge com a ciència i com a art, amb la reforma luterana l'ombra de la condemna recau de nou sobre les imatges. I aquest fet reduirà de nou el seu abast intel·lectual i espiritual. La teoria platònica de la imatge com artifici serà recuperada per la reforma protestant (Belting 2009:10) posant les bases de la inferioritat de la imatge envers la paraula, del seu descrèdit en el món de l'esperit, retrobant els principis de Bernard de Claivaux: la representació visual no és necessària en les operacions superiors de l'esperit[119]. D'aquesta manera, la a imatge perdrà definitivament la seva funció religiosa, mediadora, i adquirirà noves funcions en la representació de l'art sotmesa a les lleis de l'estètica, mentre haurà perdut tota capacitat de transmetre la veritat. L'humanisme es basa en el triomf de l'esperit, representat pel triomf de la paraula sobre la matèria, la imatge externa. (Belting 2009: 611)

> *Los humanistas quieren comprender su verdad, lo mismo que los teólogos intentan comprender la de la Biblia. La palabra actúa al servicio del argumento racional. Es el refugio del sujeto pensante que ya no atribuye evidencia simbólica a la apariencia del mundo y quiere aprehender la verdad en conceptos abstractos. Los hombres del espíritu están convencidos de que los nuevos retratos de los pintores sólo reflejan cuerpos y de que la mejor imagen [de las personas] se expresa en los libros» que ellos mismos han redactado.* (Belting 2009: 616)

> *Donde todo había de basarse en la verdad y una única interpretación, ya no quedaba sitio para la imagen con diversas significaciones. (Belting 2009: 25)*

La sospita sobre la imatge l'ha apartat del món de la ciència. Tot i la seva gran capacitat transmissora, i el seu ús reiterat en manuscrits il·luminats i en els murs dels temples, ja no és adequada en les operacions superiors de l'esperit, ha de ser superada. La imatge es presta a la multiplicitat de sentits, fins i tot a l'equívoc. Per aquest motiu la imatge acaba essent il·lustració pura, posada en escena, decoració, divertiment, però en cap moment és susceptible de transmetre cap veritat. La teoria platònica de les imatges triomfa de nou amb la reforma: la imatge es engany, *fantasmata*. Només la paraula es susceptible de portar la veritat, la imatge es il·lusió. (Vernant 1990: 235) simulacre, engany, ficció. Fins i tot l'ús polític de les imatges fa palesa aquesta capacitat per l'engany i eventualment la manipulació. Efectivament un altre ús de les imatges que es remunta al món antic i que no era discutit eren les imatges de culte de l'emperador (Belting 2009: 137), que eren enviades a llocs allunyats com a símbol de la seva presència i regnat. [120]

119 La inferioritat de la imatge en les operacions de l'esperit ja era reivindicada per Bernard de Clairvaux, com hem vist anteriorment. Veure apartat 2.1.3. pàgina 53 de la present tesi.

120 La crisi de les imatges en l'imperi bizantí s'iniciaria degut un conflicte de poder entre les imatges de l'emperador i les imatges de veneració religioses. L'ús polític de les representacions de l'emperador com instruments de control de la població es va veure amenaçat per unes imatges d'ordre espiritual que ostentaven un poder superior al seu, fet que podia

No obstant, tot i la condemna de la ciència i la teologia, la imatge serà defensada en reiterades ocasions, des de diferents àmbits. Malgrat el repetit descrèdit de les imatges en front de la paraula, hi ha hagut al llarg de la història corrents que les reivindicaven en les disciplines de l'esperit, com per exemple el ja citat art de la memòria de Giordano Bruno[121]. Però és molt particularment en l'àmbit de la pedagogia on s'ha pogut trobar una justificació del seu ús. El potencial didàctic de les imatges ja fou expressat pels pares de l'església, com hem vist anteriorment, i les representacions visuals sota aquesta òptica foren àmpliament utilitzades en temples i manuscrits il·luminats. I si la gran crisi de les imatges de l'imperi bizantí es resolgué definint les imatges com la bíblia dels illetrats, no és difícil d'imaginar com la crítica contra les imatges reformista va crear un revulsiu en la *Didàctica Magna* de Comenius, pare de la pedagogia, el qual assenyalà la imatge com a vehicle imprescindible en l'educació dels infants[122] postulant el valor didàctic de la imatge en un entorn que l'havia desterrat de les disciplines de l'esperit.

> *(Capítulo XVII, Fund. VIII, Reg. III.) Para aprender todo con mayor facilidad deben utilizarse cuantos más sentidos se pueda. Por ejemplo: Deben ir juntos siempre el oído con la vista y la lengua con la mano. No solamente recitando lo que deba saberse para que lo recojan los oídos, sino dibujándolo también para que se imprima en la imaginación por medio de los ojos. Cuanto aprendan sepan expresarlo con la lengua y representarlo con la mano, de manera que no se deje nada sin que haya impresionado suficientemente los oídos, ojos, entendimiento y memoria. Y para este fin, será bueno que todo lo que se acostumbra a tratar en clase esté pintado en las paredes del aula, ya sean teoremas y reglas, ya imágenes o emblemas de la asignatura que se estudia. Si así se hace, será increíble la ayuda en la impresión. Aquí estará bien que se acostumbren a escribir en su diario o en su cuaderno lo que oyen o leen en los libros, porque de esta manera la imaginación se ayuda y el recuerdo se efectúa fácilmente.*- (Comenius 1998: 55)

En definitiva, la mirada sobre les imatges n'ha determinat el seu ús, impossibilitat o facilitant el seu estatus en cada moment històric. Però malgrat les reiterades crisis, un dels usos de les representacions visuals que no ha pogut ser discutit i que n'ha determinat la seva permanència és el seu valor didàctic:

---

fer trontollar l'estructura política de l'imperi. Per aquest motiu dita crisi va ser impulsada des de dalt (Belting 2009: 198i ss).

121 Veure nota 102.

122 El primer en concebre la didàctica adreçada a nens, i considerat per tant pare de la didàctica, és Jan Amos Komenský (1592-1670) –Comenius-. En la seva obra *Didàctica Magna* ja assenyala la importància de la imatge en la transmissió del coneixement, teoria que posarà en pràctica en el seu llibre *Orbis Pictus*, (1658), manual il·lustrat de la llengua llatina en el qual els conceptes venien il·lustrats amb imatges. https://books.google.es/books?vid=OCLC27390661&id=pxkaVd0-bpgC&pg=RA3-PA1&lpg=RA3-PA1&dq=inauthor:Comenius&as_brr=1&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

la imatge és mediadora, és transmissora, és didàctica. Quins avantatges ens poden oferir les imatges en la didàctica de les ciències socials? Si acompanyem un text o relat amb representacions visuals es facilita la comprensió, no només dels infants, sinó també dels adults. Efectivament, l'ús documental de la imatge és actualment reconegut en l'àmbit de la pedagogia, com ja era també conegut en l'art dels manuscrits il·luminats. Les il·lustracions que acompanyen el discurs, el relat, son en certa mesura en seu mirall. Tota temàtica explicada i recolzada en imatges és facilitada, i per tant àgilment recordada. Els suports visuals són particularment importants en les ciències socials i naturals. Ens permeten imaginar cultures del passat amb tota riquesa de detalls, o ens acosten a la visió d'elements naturals allunyats. Així es clarifiquen o fins i tot s'eviten descripcions tedioses i sovint difícils de comprendre. Com en vist en la cita anterior, Comenius apunta que les imatges ajuden a la imaginació i a la memòria, ja que ambdues facultats estan íntimament enllaçades en la nostra psique.

> *Sólo el conocimiento que está almacenado en nuestra memoria es accesible a la acción de la imaginación. Sólo podemos construir mundos posibles, esto es, concebir cómo podrían ser las coses, desde lo que ya sabemos.* (Egan 2007: 30-31)

Proveint l'alumnat d'imatges, fem créixer el seu alfabet visual interior i la seva imaginació, la qual s'alimenta de models preestablerts per a poder crear: no podem imaginar sense models previs. La imatge ajuda a fixar la memòria i dóna una forma a la nostra imaginació, possibilitant un punt de referencia per a la creació. Les representacions visuals són per tant imprescindibles en el terreny dels didàctica. I aquest fet ens queda palès fins i tot en algunes cultures presumptament anicòniques, com la jueva. La col·lecció de *haggadot* medievals, i molt particularment les catalanes, mostren com en el sí del judaisme, on les representacions visuals són qüestionades, (molt particularment en l'àmbit religiós), no es dubta en il·lustrar els manuscrits per a la celebració de *Pessah*, la Pasqua jueva, per tal de fer-los accessibles als infants i així poder transmetre la memòria. En aquest sentit podem veure el cicle de *haggadot* il·luminades com a precursores de la *Didàctica Magna* de Comenius,

Així doncs, en els llibres il·lustrats, la imatge acompanya el relat, el fa comprensible, tot facilitant-ne la seqüenciació. Ho veiem en l'exemple del Beatus de Girona, en el qual les miniatures ens permeten seguir el *ductus* textual de l'apocalipsi: les il·lustracions expliquen, aclareixen el text que acompanyen. I el component estètic en les representacions visuals didàctiques és tanmateix fonamental: embelleixen la plana, fan agradable la lectura, conviden a entrar-hi i a anar més enllà, conviden a somiar.

En la nostra anàlisi del Beatus de Girona hem vist la funció de la ornamentació en els manuscrits il·luminats, la contemplació de la paraula i figura crea un camp de contemplació, convoca la memòria del cor. La bellesa és una força actuant en l'exercici de la lectura, aspecte tot sovint oblidat en l'àmbit

de la il·lustració didàctica, en la qual es prioritzen les imatges rigoroses, clares, inequívoques, sense tenir en compte la seva dimensió estètica. El fet està prou estès per haver-ho de desenvolupar aquí: imatges asèptiques i funcionals que sovintegen els llibres de text i molts dels llibres dedicats a la pedagogia. I és que, recordem a Florensky, la icona, el símbol, és *més i menys del que ell mateix és*. Ho hem vist en la nostra anàlisi del Beatus de Girona: la imatge no s'atura en la seva vocació il·lustradora, documental. No es un mer suport a la paraula, sinó que va més enllà. Per una banda, la bellesa convoca estats afectius totalment necessaris en l'àmbit de la pedagogia. I per una altra banda, la imatge és comunicació, és un signe que ha de ser interpretat.

> *The older view had been that the work of art is the demonstration of the invisible form that remains in the artist, whether human or divine; that beauty has to do with cognition; and that art is an intellectual virtue.* Coomaraswamy *2004: 181*
> *In the traditional philosophy, as we cannot too often repeat, "art has to do with cognition", beauty is the attractive power of a perfect expression. This we can only judge and only really enjoy as an "inteligible good, which is the good of reason" if we have really known what it was what was to be expressed.* Coomaraswamy *1994: 48*

2.4.2. La comunicació visual

Barthes aplica els principis de la semiòtica en la comunicació visual, i ens assenyala la seva natura doble de la imatge: és informació visual pura sense codi, és a dir, en paraules de Barthes, és denotativa, i per altra banda va més enllà de sí mateixa, és essencialment mediadora, és connotativa, és a dir que provoca significats encadenats, subjectes a interpretació (Barthes 1964). Les representacions visuals han de ser interpretades. Podríem fins i tot qüestionar la denotació pura de la imatge, doncs tot i que ens sembli òbvia caldrà sempre un codi visual d'interpretació per entendre-la.[123]

> *La catégorie de la représentation figurée n'est pas une donnée immédiate de l'esprit humain, un fait de nature, constant et universel. C'est un cadre mental qui, dans sa construction, suppose que se soient déjà dégagées et nettement dessinées, dans leurs rapports mutuels et leur commune opposition à l'égard du réel, de l'être, les notions d'apparence, d'imitation, de similitude, d'image, de faux-semblant*. (Vernant 1990: 226)

123 A aquest respecte és prou eloqüent l'episodi de l'antropòleg Nigel Barley, el qual constata la manca d'identificació de les imatges fotogràfiques, molt particularment dels retrats, entre els Dowayo de Camerun, un poble encara pagà de les muntanyes. (Barley 1989: 123-124).

Efectivament, la imatge sempre és interpretada en relació a diferents codis culturals. La imatge en aquest sentit funciona com un alfabet visual (Berger 2014). La imatge és iconografia, s'expressa i és llegida a través d'un consens històric que evoluciona amb el temps, originant la superposició de codis i missatges en una mateixa representació. Fins i tot el llenguatge de la publicitat, tan espontàniament entès en l'actualitat, parteix d'uns codis culturals precisos que el fan incomprensible en altres contextos.

> *La publicidad necesita aprovecharse de la educación tradicional del espectador comprador medio. Lo que aprendió en la escuela sobre historia, mitología y poesía puede utilizarse para fabricar fascinación. Pueden venderse puros con el nombre de un rey, ropa interior referida a la Esfinge, un nuevo modelo de coche respaldado por el rango de una mansión rural.*
> *Estas vagas referencias históricas, poéticas o morales están siempre presentes en el lenguaje de la pintura al óleo. El hecho de que sean imprecisas y carezcan en último término de significado es una ventaja: no conviene que sean comprendidas, basta con que constituyan reminiscencias de lecciones culturales aprendidas a medias. La publicidad convierte toda la historia en una sucesión de mitos, pero para hacerlo con eficacia necesita un lenguaje visual de dimensiones históricas.* (Berger 2014: 78)

Aquest fet explica que la iconografia antiga no sigui comprensible per l'alumnat actual: la manca de codis i referents de les cultures medievals impossibiliten com hem vist la comprensió plena de les miniatures de Beatus. En copsem l'anècdota, el relat, però no arribem al seu sentit profund.

Panofsky estructura la interpretació de les imatges a tres nivells. Un nivell pre-iconogràfic, que correspondria al sentit literal de l'hermenèutica de les Escriptures, un nivell iconogràfic, en el qual s'efectua la identificació de les imatges, les històries i al·legories, i que precisa d'un codi per ser desxifrat, i un nivell iconològic que va més enllà de l'anterior cap al significat interior, el contingut. En aquest nivell la iconografia actua en relació amb l'estil, la composició i la tècnica, originant com expressava Barthes significats encadenats que tenen el perill de sobre-interpretar la obra, de veure-hi més del que hi ha.

I l'alumnat actual en front a les imatges antigues en copsa el sentit pre-iconogràfic, però desconeix els referents iconogràfics i al·legòrics, i per tant no pot anar més enllà en la interpretació sense perill de falsificar el sentit.

L'art de cada època correspon a uns codis culturals específics, a una cosmovisió. L'exemple de la perspectiva en el Renaixement n'és prou eloqüent en aquest sentit: per primera vegada en la història de l'art, l'home es situa en el centre, la seva mirada articula la imatge, creant un joc de jerarquies. L'home ha desplaçat la divinitat i es situa en el nucli de la obra, neix l'art pròpiament dit, ja no al servei d'una realitat més enllà d'ella mateixa sinó com a finalitat en sí. La perspectiva és doncs una forma simbòlica en la qual l'ull construeix un artifici, i organitza un camp visual.

> *Pero la perspectiva organizaba el campo visual como si eso fuera realmente lo ideal. Todo dibujo o pintura que utilizaba la perspectiva proponía al espectador como centro único del mundo. La cámara —y sobre todo la cámara de Cine le demostraba que no era el Centro. La invención de la cámara cambió el modo de ver de los hombres. Lo visible llegó a significar algo muy distinto para ellos. Y esto se reflejó inmediatamente en la pintura. Para los impresionistas, lo visible ya no se presentaba al hombre para que este lo viera. Al contrario, lo visible, en un fluir continuo, se hacía fugitivo. Para los cubistas, lo visible ya no era lo que había frente a un solo ojo, sino la totalidad de las vistas posibles a tornar desde puntos situados alrededor del objeto (o la persona) representado.* (Berger 2014: 10)

Les representacions visuals són una mirada sobre el seu temps, mostren una cosmovisió, són el mirall d'un món. Ho hem vist en el Beatus i ho veurem en les *haggadot*: les il·luminacions no tan sols reflecteixen la cultura material de la seva època, si no que a través de les eleccions iconogràfiques es mostren els referents culturals, i la construcció de l'espai reflecteix una manera d'estar en el món. La nostra proposta de didàctica del patrimoni jueu català a partir de les imatges de les *haggadot* parteix d'aquest principi. No obstant, com hem apuntat, cal conèixer els referents culturals, com cal també entendre que aquesta mirada no sempre convergeix amb la nostra mirada actual.

> *Una imagen es una visión que ha sido recreada o reproducida. Es una apariencia, o conjunto de apariencias, que ha sido separada del lugar y el instante en que apareció por primera vez y preservada por unos momentos o unos siglos. Toda imagen encarna un modo de ver y Incluso una fotografía, pues las fotografías no son como se supone a menudo, un registro mecánico. Cada vez que miramos una fotografía somos conscientes, aunque sólo sea débilmente, de que el fotógrafo escogió esa vista de entre una infinidad de otras posibles. Esto es cierto incluso para la más despreocupada instantánea familiar. El modo de ver del fotógrafo se refleja en su elección del tema. El modo de ver del pintor se reconstituye a partir de las marcas que hace sobre el lienzo o el papel. Sin embargo, aunque toda imagen encarna un modo de ver, nuestra percepción o apreciación de una imagen depende también de nuestro propio modo de ver.*

> *(...) Ningún otro tipo de reliquia o texto del pasado puede ofrecer un testimonio tan directo del mundo que rodeó a otras personas en otras épocas. En este sentido, las imágenes son más precisas y más ricas que la literatura. Con esto no queremos negar las cualidades expresivas o imaginativas del arte, ni tratarlo como una simple prueba documental; cuanto más imaginativa es una obra, con más profundidad nos permite compartir la experiencia que tuvo el artista de lo visible.* (Berger 2014: 6)

Per tal d'interpretar les imatges antigues ens cal desxifrar-ne els codis, com un estranger ha de desxifrar els codis culturals del país que visita. La iconografia sagrada, construïda al llarg dels segles de representació pictòrica i després escultòrica té els seus propis principis, com ens mostra el *Arte de la pintura* de Francisco Pacheco, tractat de pintura que recull un repertori iconogràfic de l'art religiós[124]. La comunicació visual exigeix que es conegui el codi per tal de ser efectiva. No obstant, segons aquest principi, les imatges mai no podrien ser emprades en la didàctica dels infants, sense abans ser explicades. I no succeeix totalment així. Primerament, degut a la immersió cultural dels infants, ja estan preparats per llegir les imatges del seu entorn, com han après a parlar i entendre les persones del seu entorn. I per altra banda, existeixen en les imatges uns principis bàsics, unes estructures que són inherents a ésser humà. I precisament aquestes estructures permeten un acostament a imatges culturalment molt llunyanes i tot i així poder copsar-ne algun significat.

En l'apartat anterior hem qüestionat la teoria de Piaget recolzats per Egan, Hem qüestionat l'afirmació de Piaget segons el qual els nens no són capaços d'abstraccions, principi justament sobre el qual s'articula la didàctica de les ciències socials a l'aula de primària. El principi de Piaget de que els infants menors de 12 anys no entenen conceptes abstractes és fals, ja que els tenen incorporats dins seu, només cal que trobin les paraules de que els designen. Egan defensa la capacitat dels escolars de primària d'entendre conceptes abstractes, perquè ja estan inscrits a la seva psique[125]. I podem extrapolar aquest principi a l'àrea de les arts plàstiques. Arnheim (1999) ens mostra que la percepció de l'infant és inicialment abstracte, fet que es reflecteix el dibuix infantil. L'infant comença essent abstracte i dibuixa conceptes abans d'imatges visuals. Però l'art infantil no és una abstracció intel·lectual, sinó que és la natura mateixa de la percepció que és abstracte: percebre es organitzar. Els principis de la Gestalt ens mostren les lleis d'organització visual: la forma, el color, la proximitat, la orientació, i potser la més fonamental, la *Prägnanz*, és adir el principi de simplicitat que condiciona el sentit de la lectura d'una imatge.

124 Francisco Pacheco (1564-1644), mestre de Velázquez, en el *Arte de la Pintura,* estableix com han de ser pintades diferent escenes religioses segons la tradició catòlica.

125 Veure Egan (2007: 24-25).

Esta distinción artificial entre percepción y concepción ha quedado invalidada al demostrar.-se que la percepción no arranca de lo particular, que secundariamente sería procesado por el intelecto hasta llegar a lo abstracto. La triangularidad es un precepto primario, no un concepto secundario. La distinción entre unos triángulos y otros no se produce antes, sino después. La "perridad" se percibe antes que el carácter de cualquier perro en concreto. Si esto es así, cabe esperar que las representaciones artísticas tempranas, basadas en la observación, tengan por objeto lo general, es decir, los rasgos estructurales simples y globales; y esto es exactamente lo que encontramos. (Arnheim, R: 1999, 191).

La percepció es un exercici d'organització i abstracció, fet que queda evidenciat en el cas d'alteracions neuronals que afecten la capacitat d'abstracció i generalització, com en els trastorns de l'espectre autista. Temple Grandin per exemple relaciona la seva habilitat d'organitzar equipaments per a bovins altament efectius amb la seva capacitat purament visual que l'habilita per la percepció pura, com la de l'animal.

I THINK IN PICTURES. Words are like a second language to me. I translate both spoken and written words into full-color movies, complete with sound, which run like a VCR tape in my head. When somebody speaks to me, his words are instantly translated into pictures. Language-based thinkers often find this phenomenon difficult to understand, but in my job as an equipment designer for the livestock industry, visual thinking is a tremendous advantage. Visual thinking has enabled me to build entire systems in my imagination. During my career I have designed all kinds of equipment, ranging from corrals for handling cattle on ranches to systems for handling cattle and hogs during veterinary procedures and slaughter. I have worked for many major livestock companies. In fact, one third of the cattle and hogs in the United States are handled in equipment I have designed. Some of the people I've worked for don't even know that their systems were designed by someone with autism. I value my ability to think visually, and I would never want to lose it. (...)

I credit my visualization abilities with helping me understand the animals I work with. Early in my career I used a camera to help give me the animals' perspective as they walked through a chute for their veterinary treatment. I would kneel down and take pictures through the chute from the cow's eye level. Using the photos, I was able to figure out which things scared the cattle, such as shadows and bright spots of sunlight. Back then I used black-and-white film, because twenty years ago scientists believed that cattle lacked color vision. Today, research has shown that cattle can see colors, but the photos provided the unique advantage of seeing the world through a cow's viewpoint. They helped me figure out why the animals refused to go in one chute but willingly walked through another. (Grandin, 1995/2006: 3)

Per la resta de persones, anomenats neurotípics, ens cal un entrenament específic per deslliurar la percepció de les estructures visuals simbòliques, per desconnectar-nos del que interpretem o sabem i reproduir el que realment veiem (pràctica erròniament qualificada d'activar l'hemisferi dret[126], ja que estudis neuronals indiquen que difunts àrees del cervell intervenen en la majoria de processó neuronals[127]).

Així doncs, la imatge no només és codi, basat en similituds o analogies visuals i en iconografies culturals, sinó que també és estructura, ordenació. L'art de la memòria brunià actua a partir de les imatges creades, però també en l'estructura, els *loci* que les acull[128]. Actualment, gràcies a les teories de les intel·ligències múltiples (Gradner 2115), sabem que existeix una intel·ligència visual, i fins i tot un pensament visual.

Actualment assistim a una revolució en el món de les imatges, a un nou concepte de comunicació visual inaugurat pel màrqueting i la publicitat a la dècada dels 50 del segle XX, qüestionat per les avantguardes artístiques[129] i en l'actualitat adoptat massivament per la societat sencera. La imatge és avui protagonista indiscutible en els medis de comunicació no només públics sinó també privats: les plataformes de missatgeria i els microblocs són l'espai de desenvolupament d'un nou llenguatge híbrid, a cavall entre el text i la imatge, ràpid i efectiu. Un llenguatge que per a alguns serà, ben emprat, el millor mitjà d'evitar els discursos buits i la manipulació, el "bla bla bla". (Roam, D: 2012).

126 El llibre de Betty Edwards *The new Drawing from the Right Side of the Brain (Penguin NY 1999)* ofereix un mètode revolucionari d'aprendre a dibuixar basat en la percepció pura, que l'autora anomena dibuixar amb l'hemisferi dret del cervell.

127 " *Otro neuromito es aquel del cerebro derecho-cerebro Izquierdo. Es un neuromito creado sobre la propuesta de que a los niños habría que enseñarles en los colegios tras ser clasificados previamente como niños nacidos con una predominancia del hemisferio derecho versus hemisferio izquierdo. Y ello es debido a que cuando se han analizado las funciones de ambos hemisferios cerebrales por separado en el laboratorio, se ha visto que el hemisferio derecho es fundamentalmente un cerebro holístico, global que realiza asociaciones de tiempos y espacios muy distantes y que su función requiere de un tipo de atención que es "dispersa e inconsistente" (frente a la atención ejecutiva, persistente y focalizada que todos mejor conocemos). Es el hemisferio creador. El hemisferio Izquierdo, por su parte, es el cerebro del lenguaje, la lògica, las matemáticas, y requiere durante un proceso de aprendizaje de esta atención que acabamos de mencionar y que hemos llamado "atención focalizada". (...) Pero lo cierto es que no existe dicha dicotomía entre cerebros, es decir desde el punto de vista fisiológico no hay cerebros derechos e izquierdos en las personas en condiciones normales, dado que la transferencia de información entre ambos hemisferios, a través del cuerpo calloso es constante. De lo que se deduce que aun cuando, sin duda, haya "talentos" y "capacidades" más atribuibles a las matemáticas o al dibujo, a las ciencias o las letras, eso no refiere a los hemisferios como tales, sino a la serie de talentos producto de la función conjunta, final, de ambos hemisferios."* (MORA, 2014: 167-168).

128 "E la mente magistrale che teneva magicamente impresso nella memoria, per mezo di immagini magiche, il cielo con tutti i suoi movimenti e i suoi influssi, era davvero in possesso di un "segreto" che valeva la pena di conocere." F Yates citada por Rita Sturlese a Bruno (1991) Les arts de la memòria retornen en Bruno a la seva essència astrològica: les 150 imatges astrals (30 loci per roda, 5 rodes concèntriques) corresponen als decanats zodiacals , planetes, mansions llunars i cases astrològiques. Aquests elements, en fer una sèrie de 5 revolucions, ofereixen una combinatòria de 750 imatges compostes. Veure Bruno /Sturlese (1991).

129 Veure sobretot les obres d'artistes conceptuals americanes tals com Barbara Kruger, Jenny Holzer o les Guerrilla Girls les quals a la década dels 70/80 empren el llenguatge de la publicitat per denunciar l'art patriarcalista i la seva visió unívoca del món. (Chadwick, W: 1992)http://www.theartstory.org/movement-feminist-art.htm.

Ha llegado el momento: la auténtica razón por la que estamos tan abrumados por el abuso, el uso indebido y el maltrato de las palabras. ¿Listos? La razón por la que hablamos más y decimos menos, oímos más y escuchamos menos, aprendemos más y sabemos menos es sencilla: hemos desplazado el centro de la balanza.
Eso es. El motivo de todo el bla, bla, bla es que hemos olvidado como usar ambas mentes. Durante treinta mil años los humanos han dejado su huella en las paredes (luego en papel y más recientemente en pantallas táctiles) para reflejar sus pensamientos. Durante veinticinco mil de estos años, hacíamos dibujos. Sólo en los últimos cinco mil empezamos a pasar a las palabras escritas. El problema es que hemos llegado demasiado lejos. Al habernos prensado y depender cada vez más de las palabras, nuestra mente verbal se ha hecho cada vez más pesada, mientras que nuestra mente visual se ha hecho más y más ligera. La balanza se ha decantado en forma tan sutil que siquiera nos hemos dado cuenta. Pero ahora que nos encontramos ante algunos de los retos más difíciles de todos los tiempos, de repente nos damos cuenta de que hemos perdido la mitad de nuestra mente. (Roam, D: 2012,73).

En quin espai queda la imatge en els medis acadèmics? La imatge sempre ha estat present en l'ensenyament. Com hem vist, la seva presència és capital en els manuscrits il·luminats, i és constantment reivindicada posteriorment degut al seu enorme potencial didàctic, veure *l'Ars Memorae* brunià o la *Didàctica Magna* de Comenius. Però la imatge és il·lustració, acompanya la paraula, s'estableix una relació text imatge d'ancoratge, en la qual per mitjà de la paraula es fixa el sentit de la imatge, polisèmica per natura (Barthes 1964), però rarament s'ha entès com un llenguatge propi. No és sinó actualment que s'aixequen veus a favor del pensament visual, en gran part propiciades per l'estudi de trastorns neurològics com l'autisme, com hem vist en el testimoni de Temple Grandin[130].

En els medis acadèmics s'empren les imatges de manera cada vegada més massiva[131], tot i que tot sovint no van més enllà de il·lustracions del discurs verbal. El text segueix predominant sobre la imatge, que actua com a mer suport visual. El nou concepte de comunicació i d'imatge nascut de la fotografia[132] i del seu ús en la publicitat seria el que correspondria al pensament dèbil postmodern, a la raó buida[133], la realitat fragmentada: un objecte de consum atractiu, efectista, efímer, però sense

130 Explicar el pensament visual a través del llenguatge és força complexe, però a partir dels raonaments matemàtics es pot copsar el seu funcionament. Veure a aquest respecte el llibre *Descobrir l'asperger* de Ramon Cecerols (www.pairals.net, creative commons) pag 107 on explica com alguns càlculs complexes es simplifiquen a partir de patrons visuals.

131 Veiem a aquest respecte la proliferació de bancs d'imatges per a l'ensenyament. http://www.totemguard.com/aulatotem/2011/11/excelentes-bancos-de-imagenes-academicas-para-profesores-y-alumnos/.

132 És prou eloqüent la definició que fa Barthes de la fotografia: "imatge aparentment sense codi que emmascara el sentit construït sota el sentit donat, és a dir pretesament objectiu". (Barthes 1964).

133 http://revistas.usal.es/index.php/1130-3743/article/viewFile/3035/3067.

significat real. Tot i així, la irrupció de codis visuals en el llenguatge verbal arriba a tots els mitjans, com podem veure en l'úsacadèmic de mapes mentals o del presentacions *power point*, o *prezzi*, les més rudimentàries construïdes a mode de pissarra i les més avançades emprant les més pures estratègies de comunicació de masses.

I és precisament aquest "nou" llenguatge de simbiosi entre paraula i imatge és el que proposem per la didàctica del patrimoni, el que és emprat en l'àlbum il·lustrat actual[134], i el que com hem vist ja s'emprava en els manuscrits il·luminats medievals. Aquest llenguatge és el que pot donar accés al coneixement als infants de manera agradable i efectiva, fins i tot a l'alumnat amb més dificultats d'aprenentatge. Incorporar el pensament visual en la pedagogia és a més a més obrir la porta a la comprensió a molts infants tradicionalment titllats d'endarrerits, i possibilitar-los créixer intel·lectualment: en el cas de afectats per TEA, la predominança del pensament visual sobre el verbal emmascara sovint altres capacitats que són interpretades com a discapacitats, i és precisament entre aquest col·lectiu que està comprovada l'eficàcia de codis visuals[135].

> *One of the most profound mysteries of autism has been the remarkable ability of most autistic people to excel at visual spatial skills while performing so poorly at verbal skills. When I was a child and a teenager, I thought everybody thought in pictures. I had no idea that my thought processes were different. In fact, I did not realize the full extent of the differences until very recently. At meetings and at work I started asking other people detailed questions about how they accessed information from their memories. From their answers I learned that my visualization skills far exceeded those of most other people. (Grandin, T: 2006, 3-4)*

Així doncs, les imatges ofereixen un marc de comprensió de conceptes i processos que no pot ser menystingut en la didàctica de les ciències socials, i que les fa accessibles a tot tipus d'alumnes.

> *But images do not imitate reality, they hint at it. They have the ability to make the essential part visible, and are thereby a fundamental principle for understanding the world. Vision and perception are not processes that passively register or reproduce what happens in reality. Vision and perception are active, creative understanding*. [136]

134 La denominació de llibre il·lustrat és certament poc afortunada, ja que ens parla d'un protagonisme del text en front a una imatge complement, il·lustració. Les noves escoles europees d'il·lustració ens parlen d'àlbums il·lustrats, nom amb el qual es pretén posar en un mateix pla text i imatge. Veure (Van Der Linden 2006).

135 Sobre l'ús de codis visuals i comunicación augmentativa en afectacions neuronals veure Attwood (2008), **Shore, Stephen M.** & **Rastelli, Linda G** (2015), **Schovanec, Josef** (2013), Tetzchner & Martinsen (1993).

136 Cabinet Issue 2 Mapping Conversations Spring 2001 The Intelligence of Vision: An Interview with Rudolf Arnheim- Uta Grundmann and Rudolf Arnheim.

En veiem l'èxit en la indústria de l'entreteniment, en creixement continu (potser l'única) en el nostre món. (Donald Sassoon). En el sí d'aquesta indústria, la iconografia hi té un paper protagonista. Les causes són òbvies. Com en el cas de la publicitat, l'entreteniment utilitza les imatges per seduir, distreure, i crear universos virtuals on perdem tota referència. La iconografia és simbòlica, subjacent a la ment, i és operativa. La iconografia funciona malgrat nosaltres, actua en nosaltres, ens transforma sense que en tinguem consciència. La iconografia ens submergeix en un món virtual del qual difícilment en podem percebre les lleis de funcionament. Mai en la vida hem estat tant vulnerables. L'educació visual és un antídot contra la vulnerabilitat icònica. Cal que ens formem i que formem els nostres infants en educació virtual per aprendre a navegar protegit per aquest món virtual. I cal per una altra banda que aprofitem aquest enorme potencial de la imatge per crear autèntiques experiències d'aprenentatge a l'aula. L'alumnat d'avui en dia viu immers en un món icònic i virtual: emprem-lo, situem-nos en el seu terreny per transmetre-li els continguts i els aprenentatges que l'ajudaran a formar-se com a persona crítica i conscient.

2.5. Resum breu de l'apartat teòric

La nostra anàlisis del Beat de Girona ens ha permès de veure les enormes possibilitats dels manuscrits il·luminats per la didàctica del patrimoni, Hem vist com més enllà de les representacions figuratives de la cultura material del moment, la imatge permetia no només comprendre el text i fixar la memòria, sinó anar molt més enllà, permetent a través de les diferents iconografies i del *ductus* visual del cicle d'il·luminacions fer una autèntica exegesi de la cosmovisió mossàrab. No obstant, els manuscrits del Beat ens han possibilitat talment de detectar les dificultats de treballar amb fonts primàries amb l'alumnat de primària, fet que ens determina la necessitat de crear un model adaptat. D'aquesta manera, per tal de definir com hauria de ser aquest model, hem explorat els objectius de la didàctica de les ciències socials a l'aula de primària i les estratègies emprades, mentre hem buscat en el conte i les imatges eines didàctiques.

Com hem vist, la didàctica de les ciències socials és fonamental per al creixement de l'alumnat. Cal adaptar-la a totes les edats que es comprenen entre l'alumnat de primària, i propiciar a través d'experiències riques d'aprenentatge el salt qualitatiu de la didàctica a la pedagogia. Hem vist en l'apartat anterior com la didàctica de les ciències socials, per voluntat de rigor científic, promou un ensenyament tot sovint descarnat i sense sentit. Tot i la incorporació de noves metodologies didàctiques extretes dels estudis de psicologia infantil i de la teoria de les intel·ligències múltiples, en l'aula de primària habitualment manca una autèntica experiència d'aprenentatge. Es transmeten continguts amb les més variades metodologies i s'ensenyen habilitats instrumentals, però difícilment

es va més enllà. Hem volgut proposar el conte com a eina per la didàctica de les ciències socials. La tècnica del conte dóna sentit a la història, parteix de la imaginació dels infants, dels conceptes abstractes que ja tenen incorporats i esperona la imaginació, estimulant que l'infant participi en el procés d'aprenentatge. No obstant, per a gran part de l'alumnat de primària, la narrativa presenta obstacles: tot i que un bon relat és una invitació a la visualització, ens calen tot sovint elements per a construir les nostres imatges mentals. El patrimoni visual dels infants no és suficient per alimentar la seva imaginació, cal nodrir-lo acompanyant el nostre relat d'imatges, per tal de nodrir la seva capacitat de crear imatges mentals i estimular la seva participació en el procés d'aprenentatge. Com hem vist, la imaginació construeix a partir de la memòria, i la memòria visual s'alimenta d'imatges que la fixen i l'estructuren. Així doncs, per tal de que el nostre model funcioni de manera correcta a l'aula de primària ens caldrà complementar el nostre relat amb imatges, amb imatges que facilitin els continguts: imatges belles, que convidin a l'aprenentatge i el converteixin un gaudi dels sentits, imatges didàctiques, que facilitin la comprensió de conceptes abstractes i donin material per la memòria i la imaginació, i imatges simbòliques, que vagin més enllà de la nostra comprensió racional i provoquin autèntiques experiències d'aprenentatge.

Segons tot el que hem exposat anteriorment, els llibres il·lustrats són els millors mitjans didàctics adreçats a la infància. En els llibres il·lustrats, com en els manuscrits il·luminats medievals, conviuen imatges i paraules en simbiosi creant un llenguatge dinàmic i engrescador que ens serà de gran utilitat per a la transmissió de les ciències socials i el patrimoni a l'alumnat de primària. El relat, a més de comunicar, dóna sentit a la història, acosta els continguts de manera més atractiva i convida a la imaginació i a la curiositat fent venir gana de saber, mentre s'operen els mecanismes de la identificació psicològica i l'empatia. I les imatges no només fan més entenedor el relat, i faciliten l'ancoratge de la memòria, sinó que el porten més enllà, aportant documentació gràfica del seu temps històric, fent palesa la cosmovisió imperant, com també a través de la bellesa, proporcionant plaer en l'aprenentatge. Els llibres il·lustrats en la didàctica de les ciències socials possibiliten en l'alumnat l'actualització de l'experiència històrica.

3. Confecció d'un nou model didàctic

En un primer apartat procedirem a la confecció del model didàctic sobre el patrimoni jueu de la ciutat de Barcelona. Començarem avaluant el cicle de les haggadot catalanes per tal de determinar la seva adequació per transmetre la història i els principis fonamentals del judaisme medieval català, i en mostrarem els límits per l'alumnat de primària. El cicle visual de les haggadot i la documentació que s'hi vincula ens ajudarà a establir els grans temes que un model didàctic del judaisme català hauria de contenir. A partir doncs de l'exploració dels manuscrits, determinarem els continguts relatius al judaisme medieval català que hauran d'aparèixer en el model didàctic, com també assenyalarem els elements visuals que podran ser citats.

En un segon subapartat posarem les fonaments del nou model basat en la didàctica de la imatge i del conte. En delimitarem els objectius i assenyalarem quin haurà de ser el seu contingut, textual i visual. Ajudats amb exemples de la literatura didàctica adreçada als infants i l'art dels àlbums il·lustrats actuals, determinarem també quina literatura i quin llenguatge visual seran els més idonis per al nostre model.

Finalment en un tercer subapartat passarem a la descripció exhaustiva del model, a nivell textual, visual i conceptual. Es justificaran didàcticament els diferents elements i finalment es determinarà el grau de relació text imatge.

3.1 Manuscrits hebreus catalans del segle XIV : L'ús de les *Haggadot de Pessah* per la didàctica del judaisme medieval català[137]

Una de les creacions més sorprenents i valuoses del judaisme medieval català és el cicle de *haggadot* il·luminades, realitzades pels volts del segle XIV. Actualment han sobreviscut una desena de manuscrits, la majoria bellament il·lustrats i de valor artístic i documental indiscutible, i que constitueixen un llegat excepcional que ens obre una finestra a la vida als calls medievals catalans.

Es conserven set *haggadot* d'origen català, molt probablement realitzades a la zona de Barcelona[138]: la *Haggadah de Sarajevo*(1350); la *Haggadah Rylands (mitjan segle XIV)*, probablement la més espectacular, i exemple de la mútua influència entre judaisme i cristianisme, la *Haggadah de Barcelona* (1340), la *Golden Haggadah (1320,)* la *Sister Haggadah* (mitjan segle XIV), suposadament copiada de la *Golden Haggadah,* la *Brother Haggadah*, suposadament copiada de la *Haggadah Rylands,* i la *Haggadah de Po*blet, l'única que es conserva en el nostre territori i també la més austera. Tres manuscrits més, la *Sasoon Haggadah* (s.XIV) la *Prato Haggadah* (1300) i la *Mocatta Haggadah* (s.XIV) són d'origen més incert,[139] tot i que probablement també siguin en part o totalment de procedència catalana. Dins d'aquest grup trobem, a part del cicle de *haggadot* objecte del nostre estudi, la *Bíblia de Cervera*[140], i alguns llibres d'oracions.[141]

137 Una part important d'aquest subapartat ha estat publicada a **EMBLECAT , Revista de l'Associació Catalana d'Estudis d'Emblemàtica.** Art i Societat Núm. 5, 2016 ISSN 2014-5675

138 Basem la nostra relació en la fitxa tècnica dels diferents arxius on resideixen els originals corresponents. Veure fonts documentals a l'apartat bibliogràfic..

139 La *Mocatta Haggadah* figura a l'inventari de l'University College London com d'origen probablement castellà, tot i que se sap que se sap que la seva micrografia fou executada per l'escrivà Jacob, que treballa a Barcelona durant la segona meitat del segle XIV i creador de la *Rylands Haggadah,* el *Mahzor català* i la *Bíblia Nahu*m (Veure descripció del manuscrit als arxius de la UCL http://archives.ucl.ac.uk/DServe/dserve.exe?dsqIni=Dserve.ini&dsqApp=Archive&dsqCmd=Show.tcl&dsqSearch=RefNo=='MS%20MOCATTA%201%20%20%20%20%20%20'&dsqDb=Catalog). Per aquesta raó, podem considerar el manuscrit com parcialment català. La *Sasoon Spanish Haggadah*, per altra banda, segons descripció de Narkiss (Narkiss 1969: 62), es de procedència franco- hispànica. L'autor assenyala l'estil hispànic, amb elements grotescos d'origen francès i elements florals bizantins bolonyesos. Aquest fet conjuntament a la presència en una il·lustració d'un escut de la corona de Barcelona, apunta cap a un probable origen català

140 Veure la còpia *online* de la Bíblia de Cervera http://catalogo.bnportugal.pt/ipac20/ipac.jsp?profile=bn&source=~!bnp&view=subscriptionsummary&uri=full=3100024~!220959~!2&ri=1&aspect=subtab13&menu=search&ipp=20&spp=20&staffonly=&term=lus%C3%83%C2%ADadas&index=.TW&uindex=&aspect=subtab13&menu=search&ri=1

141 Recalquem en aquest grup el *Mahzor català*, confeccionat per l'il·luminador de la *Rylands Haggadah* i la *Haggadah Mocatta*, amb un gran protagonisme de lletres ornamentals, cal·ligrames i notes masorètiques, fet excepcional en un manuscrit d'aquest tipus, essent les notes masorètiques per norma general reservades als manuscrits de la *Tanakh*, la Bíblia hebrea.

Aquests manuscrits, en la seva qualitat de font primària, són una eina valuosíssima per a la didàctica del patrimoni jueu català. El text de les *haggadot,* escrit en hebreu, ens explica pas a pas la celebració de la Pasqua jueva en família, com es celebrava fa 700 anys (que és de fet la manera en que encara es celebra avui en dia en la major part de llars jueves observants). Aquest fet ens assenyala que una de les bases per a comprendre el fenomen del judaisme medieval català és entendre el posicionament religiós de la comunitat hebrea. Entenent què significa ser jueu i quin imaginari convoca ens situem en la tessitura social i històrica d'una minoria assetjada en el context de la ciutat medieval, no representada en el programa històric escolar actual i pràcticament desconeguda socialment.

Tal com hem assenyalat en l'apartat teòric[142] , una de les dificultats de la didàctica de les ciències socials és el factor humà: la interpretació dels diferents esdeveniments històrics és relativa al posicionament de les persones que han participat en els diferents episodis històrics. En l'àmbit del judaisme català el cas ens és particularment significatiu: marcats per l'estigma social, durant segles hem obtingut una visió alterada i degradant de la vida en les comunitats jueves catalanes, la qual malgrat les recerques en el tema han quedat impreses en l'imaginari popular[143]. Però és justament a través del programa visual les haggadot catalanes que tenim la possibilitat de canviar la nostra mirada: complementades amb les *responses[144]* i la documentació notarial conservada, les *haggadot* catalanes representen una oportunitat única per comprendre la vida als calls medievals, amb ulls de jueu.

En aquest sentit, les miniatures de les *haggadot* són uns documents valuosíssims que ens donen moltes indicacions no només sobre diferents espais del Call de Barcelona i probablement d'altres calls catalans, sinó que ens aporten molta informació sobre la cultura material del moment, com també sobre la visió del món de la comunitat hebrea i la seva vivència cultural. Per aquest motiu, creiem poder afirmar que les *haggadot* són un complement indispensable per entendre i ressituar els fets històrics que esdevingueren a les comunitats jueves catalanes. Gracies a aquests manuscrits, podem accedir a la memòria del judaisme medieval català.

La història ens parla de fets, de dates. Sabem per exemple que l'any 1391 van tenir lloc els avalots que van suposar la destrucció de gran part de calls catalans, i que un segle més tard, l'any 1492, es feu efectiva l'expulsió definitiva dels jueus de terres espanyoles. No obstant, la història no aprofundeix en l'impacte que tingueren aquest fets en les comunitats jueves expulsades, què significà per als

142 Veure l'apartat 2.2 "La didàctica de les ciències socials a l'aula de primària", pàgina 83 de la present tesi.

143 Veure a aquest respecte el documental *L'estigma.* L'autor explora la visió del jueu en l'imaginari popular a partir d'entrevistes a persones que no han tingut cap contacte amb ningú d'aquesta religió. Tot i això, a través de les diverses apoetacions dels entrevistats, s'evidencia com els tòpics degradants es mantenen de manera gairebé inconscient.

144 Respostes a plets de tribunals rabínics, els quals consisteixen en una de les principals fonts d'informació de la vida jueva a la Catalunya medieval.

que es van haver de convertir o per als que van marxar, i en quina mesura es conserva una memòria dels fets més enllà de les cròniques històriques. La memòria és el significat d'aquests fets.[145] Podem tenir molta informació sobre la vida als calls catalans a través, per exemple, d'actes notarials i sobretot de *responses,* però ens manca el nucli central que articula aquest fets: què volia dir ser jueu a la Catalunya medieval? Quines creences, aspiracions, tradicions, quines lluites tenien els jueus catalans? Si comprenem la memòria com l'actualització de l'experiència històrica és a dir reviure-la, a través de l'experiència visual que ens ofereix el cicle de *haggadot* podem recuperar la memòria del judaisme medieval català.

L'imperatiu de la memòria és fonamental en el judaisme. La *Torà*[146] pel judaisme tradicional és un llibre històric que ens parla d'aquells moments en què el temps perd la seva linealitat per obrir-se en vertical, en què Déu intervé al costat del seu poble, Israel. La *Torà* ens indica tots aquells moments que cal recordar. Totes les tradicions jueves són, essencialment, commemoracions històriques, inviten a recordar aquests fets tornant-los a viure, a actualitzar l'experiència d'aquells moments en els quals la divinitat es manifesta, posant a prova el seu poble o reafirmant el seu pacte. I *Pessah*, la Pasqua jueva, és la festa de la memòria per antonomàsia: cada any la nit del 15 de *niss*an s'ha de recordar l'experiència de l'esclavitud, recordar-la de manera activa, tornar-la a viure, actualitzar l'experiència: és gràcies a les *haggadot* que les famílies jueves poden recuperar aquesta memòria, poden explicar-la als seus fills i poden mantenir encesa la flama de la tradició.[147]

La *haggadah* de *Pessah*[148] és un llibre familiar de caràcter didàctic: és el relat que s'utilitza la nit de Pasqua, el 15 de *nissan*. Durant el sopar de Pasqua es llegeix la història que explica com el poble d'Israel va ser alliberat d'Egipte, segons ve narrat en el llibre de l'Èxode. Però no es tracta d'una lectura passiva: la tradició indica que «en cada generació, cada persona està obligada a veure's a si

145 En referim a la diferenciació establerta per Yerushalmi entre història i memòria. «[...] de ninguna manera deben considerarse equivalentes el significado en la historia, el recuerdo del pasado y el escribir historia. En la Biblia, sin duda, los tres elementos están ligados, se yuxtaponen en puntos críticos y, en general, se mantienen unidos en una red de relaciones delicadas y recíprocas. En el judaísmo posbíblico, como veremos, se separan. Incluso en la Biblia, sin embargo, la historiografía no es más que una de las expresiones de la conciencia de que la historia es significativa y de la necesidad de recordar, y ni el significado ni el recuerdo dependen en último término de ella. El significado de la historia se explora en forma más directa y más profunda en los profetas que en las narraciones históricas reales.» (Yerushalmi 2002:15).

146 Els cinc primers llibres de la Bíblia: Bereshit (Gènesi), Shemot (Èxode), Vayikra (Levític), Ba Midbar (Números), i D'varim (Deuteronomi).

147 "An authentic Seder experience is a process of regeneration of values. More, it is the living experience of redemption. And the *haggadah* is the accompaniment. (Bronstein 1997: 6) If one should desire to compress time and space so as to distil and preserve the accumulated Jewish experience of centuries and relive it yearly, he would do well to turn to the *haggadah*. The Exodus from Egypt, the seminal event in Jewish history, is related here; and here, too, lie the successive commentaries of the ages on that formative event. For Jews at every time and in every place, seeing themselves in the *Haggadah's* story, have added their own unique contribution to the annual recounting of the miracle of old. (Bronstein 1997: 9)

148 *Haggadah* (en plural *haggadot*) significa llegenda, i així doncs la *haggadah* de *Pessah* és la llegenda de la Pasqua jueva. Anomenem per extensió *Haggadah* els llibres que relaten aquesta llegenda.

mateix o si mateixa com si ell o ella personalment haguessin sortit d'Egipte»[149]. I és aquest el sentit precís de les *haggadot*: el relat i les il·luminacions ens faciliten tornar a experimentar la història de l'èxode d'Egipte, ens permet projectar-nos en el passat per tal d'experimentar personalment el pas de l'esclavitud a l'alliberament, revivint tots els fets, però també els sentiments, el dolor, la fatiga, l'esperança i la joia de l'alliberament (Yerushalaim 2002:53-54).

El corpus de *haggadot* medievals catalanes ens obre el camí de la memòria del judaisme català. Les miniatures, a voltes sorprenents, ens permeten endinsar-nos en la vida dels calls catalans i a experimentar com vivien la seva identitat, la seva religiositat, mentre en descobrim pensaments, costums i també emocions inesperades. No obstant, ens caldrà determinar si aquesta immersió és possible amb alumnat de primària o si presenta massa dificultats.

3.1.1 El patrimoni jueu català

Parlar de judaisme català, dels calls catalans, és parlar del patrimoni del nostre país, de la nostra memòria. Malgrat que actualment no siguem conscients d'aquest immens patrimoni que ha estat ocultat, a l'edat mitjana les comunitats jueves catalanes no dubtaven de la seva identitat, com aparentment en donen testimoni alguns manuscrits. Si la presència d'escuts catalans en el manuscrit de Sarajevo, en la *Sister Haggadah* i en la *Haggadah Kaufman* són sovint llegits com a mers indicadors del territori en el qual fou realitzada la *Haggadah* (Narkiss:1969) hi veiem l'afirmació de la pertinença de la comunitat hebrea a una comunitat més àmplia, al territori on estaven instal·lades. I en aquest sentit les escenes de la fugida d'Egipte de la *Sister Haggadah - figures 18 i 19*-, van molt més enllà, manifestant gairebé una declaració de principis: el poble hebreu marxa d'Egipte amb una senyera onejant, i travessa el mar Roig portant el mateix estendard. Podem llegir en aquestes escenes la identitat plural dels jueus catalans, jueva i catalana, la integració de la comunitat a la terra on està establerta, la qual representa una terra llibertat, el país on es dirigeix el poble hebreu en fugir del faraó, o fins i tot la presència de la bandera assenyala la identitat mateixa del poble que fuig de l'esclavitud.

La diferenciació entre les *haggadot* catalanes i la resta de creacions peninsulars no és baladí, ja que, i cal insistir en això, Catalunya no era Sefarad. El terme Sefarad, d'origen bíblic, es referia a les terres musulmanes del Andalus. La resta de la península era terres d'*Edom*, nom usat en el Talmud aplicat a l'imperi romà, com també a la roma cristiana, i finalment a tots els regnes cristians.[150]

149 Jewish Enciclopedia. http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7028-haggadah-shel-pesah

150 Trobem la denominació Sefarad i Terres d'Edom a la *Misné Torà*, obra magna de Maimònides (the "Rambam" Rabbi Moses ben Maimon) en la qual es descriuen totes les lleis de la *Torà*. *Misneh Torà II Regles sobre la pregària*

Figura 18: Sister Haggadah (f.16r)

Figura 19: Sister Haggadah (f.16v)

La idealització posterior a l'expulsió definitiva de 1492 crearà el mite d'una Sefarad única, fet anàleg a la creació d'una monarquia espanyola unificada, però la realitat era més complexa.[151] Les comunitats jueves peninsulars empraven la llengua dels diferents regnes on vivien, i tot sovint tenien costums diferenciats. Catalunya i Provença conformaven una mateixa entitat cultural diferenciada de Sefarad. No obstant, després de l'expulsió la comunitat sefardita, més nombrosa, va assimilar les altres comunitats peninsulars més minoritàries: molts costums i la llengua dels jueus catalans es van perdre, mantenint-se tan en les terres posteriors d'adopció la identitat sefardita. La simplificació actual de dues àrees culturals jueves europees, la sefardita i l'asquenazi, encobreix la complexitat cultural i lingüística del judaisme medieval europeu.[152]

Cal doncs recuperar i posar en valor el patrimoni jueu català i donar-lo a conèixer. Sortosament, la historiografia del nostre país dels darrers temps ens ofereix estudis molt valuosos sobre el judaisme català, els quals recuperen fragments d'aquest passat perdut a través de la nombrosa documentació conservada[153]: actes notarials, que donen testimoni d'afers legals de compra venda i herències de membres de la comunitat jueva, denúncies, lleis referents als drets i restriccions aplicades a les aljames, les comunitats hebrees, i sobretot l'immens

11,5

151 Eduard Feliu, "Catalunya no era Sefarad: precisions metodològiques", dins Mariona Companys (ed.), La Catalunya jueva, Barcelona: Àmbit / Museu d'Història de Catalunya, 2002, p. 25-35
http://www.mozaika.es/sefarad-i-les-terres-dedom/

152 Katz, Dovid. (2013). "Knaanic in the medieval and modern scholarly imagination". In O. Bláha, R. Dittman & L. Uličná (Eds.), "Knaanic language: Structure and historical background: Proceedings of a conference held in Prague on October 25-26, 2012" (pp. 156-190). Prague: Academia.

153 Ens referim en primer lloc a les traduccions i estudis de Josep Maria Millàs Vallicrosa i d'Eduard Feliu, com també als treballs de Sílvia Plana i Manel Forcano, entre d'altres.

cos de r*esponses* de caire jurídic, entre les quals destaquem les més de tres mil emeses per Salomó Ben Adret.[154] Aquesta documentació ens permet tenir informació sobre la formació de les primeres comunitats al territori català, conèixer els seus personatges més il·lustres, i fins i tot aprendre detalls de la vida quotidiana als calls.

El primer document escrit en caràcters hebreus que es conserva és l'escriptura de la venda d'un terreny a Cubelles, l'any 973[155] (Forcano 2014:63). No obstant, la presència jueva en territori català és anterior a aquesta data, com en donen testimoni algunes troballes arqueològiques, com la inscripció hebrea a la catedral de Tortosa, datada entre els segles IV i VI[156], o fins i tot una àmfora eivissenca del segle I aC.[157] Si bé se sap de l'existència de comunitats jueves en temps de l'imperi romà (buscar referència), no serà fins l'edat mitjana que es conserva documentació escrita. No obstant recents estudis com els de Johannes Heil mostren que les comunitats jueves europees s'estabiliren en terres europees durant la dominació romana, molt presumiblement a l'inici de la diàspora, l'any 70, quan fou destruït el segon temple, tot i que en alguns casos la seva presència podria fins i tot ser anterior, i establint una línia de continuïtat fins l'edat mitjana. Segons l'autor, aquesta seria la raó per la qual els barris jueus se situen sempre al cor de les ciutats, ja que aquestes comunitats es remunten a l'inici de la seva fundació (Heil 2007:29-71). Existeixen tanmateix documentacions referents a les comunitats jueves[158], com un sermó a Menorca l'any 418 sobre la necessària conversió dels jueus[159], o les lleis dels darrers reis gots, orientades a l'extirpació del judaisme, al segle VII (Suárez 1924: 5-6), que venen a ratificar la tesi de Heil. Finalment, el recent llibre de Forcano apunta fins i tot la possibilitat de presència jueva en el temps de la colonització dels fenicis i en temps alexandrins (Forcano 2014:16-19).

Les primeres aljames o comunitats no s'organitzaran fins al segle IX. A partir d'aquesta data, nombrosos testimonis ens documenten la vida als calls, els costums i els incidents que hi tingueren

154 Barcelona (1235 – 1310). Talmudista i jurisconsult, Salomó Ben Adret era reconegut internacionalment per les seves *responses,* és a dir dictàmens, respostes a plets i qüestions referents a la llei, en les quals sempre destacaven el seu bon criteri i discerniment. Se'l consultava d'arreu a Europa, i gràcies a les seves *responses* coneixem avui molts detalls del judaisme medieval català. Fou l'autor de més de 3.000 *responses*, i de llibres sobre la llei jueva que encara avui són consultats en cercles talmúdics.(Feliu 2002-2003)

155 Veure l'Arxiu Municipal de Cubelles, http://bit.ly/2ctR6Kt

156 Joshua Holo, Chicago University 1999: Núm.: 3 - http://raco.cat/index.php/Recerca/article/view/27093 Articles ; Millás Vallicrosa, José María "Una nueva inscripción judáica bilingüe en Tarragona " (1957) Sefarad: Revista de Estudios Hebraicos y Sefardíes, ISSN 0037-0894, Año 17, Nº. 1, 1957, págs. 3-10

157 Solà Solé, J.M. *Sefarad: revista de estudios hebraicos, sefardíes, y de oriente próximo*, Volum 20, 1969, pàg.232.

158 Amengual (1975-2000)

159 Fundació Bernat Metge: CONSENCI, *Correspondència amb Sant Agustí*. Trad J. Amengual Barcelona 1987-1991 BUTLLETÍ BIBLIOGRÀFIC Josep Amengual i Batle "Consentius/Severus de Menorca Vint-i-cinc anys d'estudis". 1975-2000 http://www.raco.cat/index.php/ArxiuTextos/article/viewFile/253750/340536

lloc. Per exemple, a partir del IV concili del Laterà, l'any 1215, s'imposaran lleis cada cop més restrictives per als jueus, com la prohibició de tenir esclaus cristians, la obligació de viure dins de barris especials, els calls, la imposició de portar un senyal distintiu, la rodella i la prohibició d'exercir càrrecs públics (Suárez 2012: 55). Aquesta serà la tònica dominant fins a la tràgica desaparició de les comunitats hebrees catalanes, l'any 1391 en el cas de Barcelona, i el 1492 per la resta dels calls catalans, quan es fa efectiva l'expulsió o conversió decretada pels reis catòlics de tots els jueus de la península.[160]

Tot recolzant-nos en les fonts documentals citades, proposem un apropament a la vida als calls catalans través de les il·luminacions del cicle de *haggadot* realitzades a la zona de Barcelona, que ens permetran restaurar part de l'immens patrimoni del judaisme medieval català, i reivindicar-ne també el seu vessant més insospitat: la seva cultura visual.

3.1.2 La cultura visual hebraico catalana

Emprendre la tasca d'interpretar un corpus d'imatges jueves ens planteja un problema metodològic inicial: com és possible que una tradició aparentment a-icònica com la jueva hagi generat representacions figuratives, moltes reproduint la figura humana, element suposadament prohibit per la llei jueva? Ens recorda Salomó ben Adret, el gran rabí de Barcelona, en una de les seves *responses*: "car la Torà prou prohibeix la imatge de [l'home en prohibir] les quatre cares juntes»[161]. I tot i així, malgrat la prohibició expressa a la qual es refereix Salomó Ben Adret el *Rashba*, ens sorprèn la visió d'uns manuscrits bellament ornamentats, en els quals destaca precisament el protagonisme de la figura humana. Podríem preguntar-nos si va tenir lloc en aquell moment històric una certa relaxació de la llei, essent gran part dels manuscrits confeccionats a mitjan segle XIV, és a dir, un cop Salomó Ben Adret ja mort (1310). No obstant, la datació dels manuscrits no és certa, com

160 Veure Victòria Mora "Las comunidades judías de Cataluña. Las áreas de Barcelona y Tarragona"pgs 37-55 i Manel Forcano: "1391-1492 De la marginación a la expulsión" pgs 203-2016 a Companys (2002) *La Catalunya jueva* i veure també Suárez Fernández (2012).

161 Salomó Ben Adret *Responsa I.167* «Per tant, només el qui reprodueix els animals amb totes les quatre cares fa quelcom que és prohibit, però no pas si es tracta únicament d'una cara. Si és així, doncs, no ens calen per res les paraules de rabí Abayé sobre la prohibició de reproduir la imatge humana, interpretant el verset de l'Escriptura que diu: No fareu amb Mi (ᵌitti) (Ex 20:23) com a equivalent de "no em fareu a Mi (ᵌoti)". La Baraita diu: "No us fareu cap imatge dels servidors que serveixen davant Meu als cels, com ara els ofanim, els serafim, els animals sagrats i els àngels assistents. Abayé explicava que la Torà només prohibia la reproducció dels servidors del nivell superior." Com que ens ha estat ensenyat que una de les cares d'aquests animals sagrats era d'home, rabí Abayé no tenia cap necessitat d'interpretar "amb Mi" com si volgués dir "a Mi", car la Torà prou prohibeix la imatge de [l'home en prohibir] les quatre cares juntes. Com ens assabentem allí, són les quatre cares juntes allò que la Torà prohibeix. Tot el que reporta el capítol talmúdic sobre la prohibició d'imatges demostra que és permès de reproduir sola cadascuna de les imatges del lleó, de l'àguila i del toro. La Tossefta ens ensenya: "És permès de segellar amb un anell que duu una cara [d'animal]. Rabí Hanina ben Gamaliel diu que la casa d'Aba segella amb segell que duu una cara. Rabí Elièzer ben Saddiq diu: A Jerusalem hi havia [estàtues amb] tota mena de cares tret de la humana."»(Feliu 2002-2003: 42)

tampoc està registrada cap distensió d'aquest tipus, ans tot al contrari, d'ençà de l'anatema contra els racionalistes.[162]

Contràriament al que es creu, l'art figuratiu hebreu no és un fenomen aïllat de l'edat mitjana europea ni de temps posteriors, sinó que se'n troben força antecedents en l'antiguitat, entre altres, els espectaculars mosaics de la sinagoga de Beth Alpha (LipaSukenic 1975: 21), a l'actual Israel. Després de diversos segles d'incomprensible activitat[163], la producció es reprèn a mitjan segle XIII a les comunitats azkenazis del nord d'Europa primerament i uns anys més tard més tard a territoris peninsulars, en forma de manuscrits il·luminats: *haggadot*, o còpies de la *Tanakh* (Bíblia hebrea), entre altres. Així doncs, malgrat el que sempre s'havia afirmat, no es pot considerar la cultura hebraica com anicònica. Kogman-Appel (2009:81) fins i tot desmenteix l'existència d'una negació expressa de les imatges en la llei hebrea: la prohibició es referiria tan sols a la idolatria, la veneració d'imatges i la construcció de representacions tridimensionals. Segons l'autora, les relacions de les comunitats jueves amb les cultures dominants on estaven establertes tindrien més influència sobre l'art figuratiu hebreu que els principis de la *halakhah,* la llei jueva. Però tot i així, l'amenaça de la idolatria planava sobre els artistes jueus, com ho demostra la *haggadah* més antiga d'origen azkenazi que es coneix, la *Bird's Head Haggadah*, originària del Sud d'Alemanya (any 1300), en la qual s'evita la plena representació de la figura humana dotant a les figures caps d'ocells. (Epstein 2011: 19-128) – Figura 20-.

Figura 20, Datam i Aviram, Bird's Head haggadah (f.24v)

Si analitzem l'art dels manuscrits hebreus veurem que és molt proper al dels manuscrits cristians. Ambdues comunitats participaven de la mateixa cultura visual, visible en els recursos dels manuscrits, com les lletres decorades, els marges adornats amb animals fantàstics, els fons daurats

162 Del 1230 al 1235 sorgeix a les comunitats de Provença la polèmica anti-maimonidiana, per la qual es volia condemnar als seguidors de Maimònides i a tots els racionalistes, ja que se'ls acusava d'anar en contra de la fe. Es tractava d'una polèmica no només religiosa, sinó també de caire social, ja que enfrontava prínceps i burgesos, els primers, en gran mesura racionalistes i força laxes des del punt de vista religiós, i els segons, els quals constituïen la branca més conservadora de les comunitats jueves. Després de molts anys de polèmiques i de llargues discussions, Salomó ben Adret hi trobarà una solució l'any 1305: prohibir els estudis racionalistes, és a dir, la filosofia grega i la ciència, als menors de 25 anys. Amb aquesta solució el mestre conciliarà dues posicions antagòniques, però amb gran respecte a la tradició hebrea. Segons el plantejament de Ben Adret, als 25 anys l'individu està prou format en matèria religiosa com per no veure's afectat per les idees racionalistes. Feliu (2002-2003)

163 No tenir testimonis d'activitat figurativa hebrea no invalida la possibilitat de que haguessin existit en un període donat. Com, afirma Kogman-Appel (2009), la cultura visual hebrea tot just comença a estar investigada. Per altra banda, Narkiss assenyala la probable existència de manuscrits il·luminats hebreus anteriors a la sinagoga de Dura Europos, i que haurien servit de model al primer art figuratiu cristià (Narkiss 1969: 164 N5)

amb pa d'or en els manuscrits més refinats, els escuts, els elements grotescos (figures híbrides) i un mateix concepte narratiu, que s'evidenciarà en el cicles inicials d'alguns manuscrits. No obstant els manuscrits jueus medievals presenten unes particularitats pròpies, derivades de la natura mateixa de l'escriptura hebrea.

La decoració de les paraules hebrees és anàloga a la decoració de les lletres capitulars dels manuscrits cristians. Com en l'art del llibre cristià, existeixen lletres ornamentades, és a dir decorades amb diferents elements, molt sovint geomètrics o florals, i lletres "historiades", és a dir lletres que representen amb imatges el text que inauguren (Pächt1987:174-175). No obstant, degut a la manca de lletres capitulars en l'escriptura hebrea, l'espai d'ornamentació s'aplica a la paraula sencera o a un petit grup de paraules. Ho hem vist anteriorment amb diferents fórmules rituals, com en les figures 1 i 2. Però no acaba aquí: la passió per l'escriptura ornamentada en la tradició hebrea conduirà fins a la micrografia de les notes masorètiques, emblemàtiques dels manuscrits hebreus, les quals fins i tot a voltes assolien la forma cal·ligràmica. S'empraven aquest tipus d'escriptures per incloure notes i comentaris sobre el text que en quedessin ben diferenciats, ornaments que complementarien les paraules originals, però sense alterar-les. Si bé aquestes ornamentacions són gairebé exclusives dels manuscrits de la *Tanakh*, les podem trobar en altres llibres com en el *Mahzor català* o en la *Haggadah Rylands*, ambdós manuscrits realitzats pel mateix autor (veure notes 139 i 141).

Figura 21: matzah (pà àzim). Golden Haggadah (f.44v)

En algunes *haggadot* les notes masorètiques[164] ens recorden les ornamentacions àrabs dels manuscrits musulmans. Aquesta és certament una influència que presenten alguns dels manuscrits, amb imatges en formes d'arabesc, i que sobretot trobem en la representació de la *matzah*, com per exemple en la *Golden Haggadah- figura 21-*. A part del contacte permanent amb les terres de Sefarad per part de la població jueva catalana (molts eren grans coneixedors de la cultura i la llengua àrab), degut a la desintegració andalusí en els regnes de taifes al segle XII, molts jueus van instal·lar-se al nord de la península, aportant sens dubte elements de la seva terra d'origen que influenciarien l'art dels manuscrits. Tot i així, malgrat aquestes aportacions, la influència fonamental que es

164 Les notes masorètiques són els comentaris que s'afegeixen al cos de la *Tanakh*, la Bíblia hebrea, en escriptures microgràfiques les quals a voltes adopten figures cal·ligràmiques. La tradició masorètica també està present en les haggadot, molt particularment en la *Mocatta Haggadah. Veure nota 144*

detecta en les miniatures hebrees catalanes és l'art de les il·luminacions cristianes, fet que es fa particularment palès en el cicle inicial d'alguns manuscrits, combinat amb elements genuïnament hebreus com les micrografies[165].

En gairebé totes les *haggadot* catalanes hi apareixen miniatures amb imatges d'homes i dones[166] com és el cas també de la majoria de *haggadot* realitzades en territori europees, en terres andalusines, on les il·luminacions tenen un component més abstracte anàleg a les formes arabesques alcoràniques. De fet molts dels llibres hebreus medievals confeccionats en terres catalanes són il·luminats, oscil·lant des de les estilitzades decoracions cal·ligràfiques de les notes masorètiques,[167] algunes de factura cal·ligràmica, a verdaderes composicions pictòriques amb el protagonisme de la presència humana.[168] No obstant, aquest et és encara desconegut per al gran públic i part del món acadèmic, que encara avui creu en la naturalesa a-icònica de la cultura hebrea[169].

3.1.3 La didàctica de la imatge en les *haggadot*

Cal cercar el motiu de les imatges de les *haggadot* catalanes en la seva idiosincràsia. Com hem vist, els manuscrits il·luminats tenen vocació didàctica. El llibre és, juntament amb la tradició oral, l'eina per excel·lència de la transmissió del coneixement, i el llibre que es vol vertaderament didàctic ha de ser il·lustrat, com en dóna fe el cicle de Beatus mossàrabs peninsulars: després d'una primera versió suposadament sense imatges, la majoria de còpies del Beatus de Liébana són il·lustrades.[170] Però en les *haggadot* catalanes veiem una diferència fonamental amb la resta de manuscrits medievals: així com els llibres cristians, per norma general d'ús litúrgic, estan adreçats a religiosos o elits intel·lectuals, les *haggadot* catalanes són d'ús didàctic i familiar. Ens apareix tot d'una una gran i òbvia diferència entre les poblacions jueves i cristianes: mentre la major part de cristians eren analfabets, els jueus sabien llegir, sobretot els homes, existint fins i tot fundacions pies per tal d'assistir els pobres i assegurar la instrucció dels seus fills. I per una altra banda, assistim a una consciència pedagògica

165 Veure Narkiss (1969) i Halperin (2007 i 2008),

166 L'única *haggadah* catalana sense representacions humanes és la *Haggadah* de Poblet.

167 Comentaris al text situats als marges dels llibres en forma de tapís, a mode de decoració, o amb formes cal·ligràmiques.

168 Per tal de tenir una visió globals de l'art de la il·luminació hebrea, veure Narkiss,1969

169 A aquest respectes és molt aclaridor l'article de Kogman-Appel*(2009), «Christianity, Idolatry, and the Question of Jewish Figural* Painting in the Middle Ages», Speculum, Cambridge University Press.

170 Veure els *stemmes* de Neuss i de Klein, en el quals es descriu la genealogia de les diverses còpies dels Beatus, i s'apunta a una primera còpia inicial perduda (Klein 1979: 86)

adreçada als infants, que impulsa a la producció d'imatges en una cultura que les viu amb suspicàcia La *haggadah,* com hem vist, és el relat que s'utilitza durant el sopar de la nit de *Pessah*, quan s'explica com el poble d'Israel va ser alliberat d'Egipte, segons ve narrat en el llibre de l'Èxode. En tractar-se d'un llibre per a una celebració d'un sopar familiar (Narkiss 1969: 20), el públic específic al qual s'adreça és doble: el cap de família, que llegirà el relat i les oracions, i la resta dels familiars, molt particularment els nens, que seguiran el ritual a través de les imatges, experimentaran la memòria del seu poble i la recordaran, i que participaran de manera activa en el sopar repetint les preguntes rituals. *Pessah* és la celebració de la memòria. «Aquell dia donaràs al teu fill aquesta explicació: "Això recorda el que el Senyor va fer per mi quan vaig sortir d'Egipte."» (*Èxode* 13:8).L'infant és el protagonista de la *haggadah* de Pessah.

Tot i que el ritual de la *haggadah* ve de molt antic, i es va anar construint al llarg del temps, els exemplars escrits més antics que es conserven del ritual complert daten del segle XIII[171], i la primera versió il·luminada fou la *Bird's Head Haggadah*, realitzada a Alemanya al segle XIII (Epstein 2011). Hem de relacionar l'aparició de les primeres *haggadot* il·luminades amb l'obertura els primers tallers de producció de llibres a les ciutats europees,[172]que possibilitaren la producció de llibres il·luminats desvinculada dels monestirs (Narkiss 1969: 26). No obstant, creiem que la irrupció d'aquests exemplars a terres europees està relacionada amb les necessitats de les comunitats jueves de lluitar contra els perills de l'assimilació i de l'oblit, i de preservar el sentit del ritual de *Pessah*: el pas de la oralitat de la tradició a la seva plasmació escrita seria altrament difícil d'interpretar. El text i les imatges de les *haggadot* estan concebuts per reforçar la tradició, la memòria, i assegurar el compliment dels vots.

En les *haggadot* entrem en una nova dimensió de la didàctica a través de la imatge: la didàctica adreçada als infants. En aquest sentit veiem el cicle de *haggadot* il·luminades com a precursores de la *Didàctica Magna* de Comenius, el qual com hem vist assenyala la imatge com a vehicle imprescindible en l'educació dels infants[173]. Les *haggadot,* amb pàgines d'escriptura amb caràcters grans, amb notació vocàlica (*niqqud*), amb imatges a color descriptives i moltes de figures grotesques i fantasioses semblen particularment adreçades al públic infantil. En alguns documents fins i tot trobarem guixots fets per infants, que ratifiquen el seu ús per part d'aquest públic, com també per altra banda taques de vi que ens mostren el seu ús durant els sopars de Pasqua.

171 Trobem la primera menció de l'existència del ritual de la *haggadah* a la *Misnah* (Pes. x. 5), recollida per Rabi Gamaliel. *Jewish Enciclopedia*. http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7028-haggadah-shel-pesah.

172 *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó*, Volum 11 Jordi Rubió i Balague 1993: 29 i ss.

173 Veure nota 122 de la present tesi.

El programa visual de les *haggadot* és un programa didàctic adreçat a continuar la tradició i de donar-li el seu sentit. Té una voluntat clara d'actualització de la memòria, de l'experiència de la celebració del ritual jueu de *Pessah*, i justament gràcies a aquest fet, aquestes mateixes imatges ens serveixen avui per reviure l'experiència del judaisme medieval català. Epstein afirma que les il·lustracions de les *haggadot* són una "metanarrativa de la memòria jueva col·lectiva" (Epstein 2011:76). A partir d'aquest mateix enfoc, afirmem que, gràcies al programa visual de les *haggadot* catalanes, podem accedir a la memòria del judaisme català: de la mateixa manera que la documentació sobre el judaisme català ens parla dels fets que van succeir, les imatges de les *haggadot* ens parlen de la vida quotidiana, de la identitat, de com es veien els jueus catalans a sí mateixos.

Aquest aspecte del programa visual de les *haggadot* ens és particularment interessant a l'hora de concebre un model didàctic per al patrimoni jueu de la ciutat. La didàctica efectiva passa per l'actualització de l'experiència, i per aconseguir aquest fet, els creadors de les *haggadot* utilitzen procediments concrets que intentarem adaptar en el nostre model didàctic.

Per facilitar la memòria activa dels fets, l'actualització de l'experiència, la *haggadah* utilitza dos mitjans: les imatges i les accions simbòliques. Com hem vist, les imatges no tan sols operen en el camp de la memòria, sinó que a través de l'artifici de les indumentàries i ambients es vehicula la identificació amb el relat i els protagonistes, es viuen aquests fets com si estiguessin passant ara mateix. I per altra banda, al llarg del sopar s'articulen un seguit d'accions simbòliques que són fonamentals per la memòria activa. El sopar o *seder* (literalment ordre) de *Pessah* és un ritual per la memòria: és el moment de recordar la història i reviure-la a través d'un sopar amb aliments simbòlics, accions rituals i benediccions. «*Ha lahma aniya di ajalú abahatana*...»- aquest és el pa de l'aflicció que van menjar els nostres pares- llegíem a l'inici de la celebració a la *Haggadah de Sarajevo*. En el *foli 19v* de la *Haggadah de Barcelona –figura 22*- veiem la família al voltant de la taula, el cap de família amb una copa de vi a la mà fent el *kidush* inicial, la consagració de la festivitat amb vi, el rentat de mans o *urjatz*, en diverses escenes imbricades entre el text i un entramat de motius florals i animals fantàstics propis de la imagineria medieval cristiana, que sovintegen en els manuscrits jueus catalans.

La memòria activa és la finalitat del ritual de Pasqua, ja que cada paraula, cada gest, cada aliment del sopar de *Pessah* descrit a la *haggadah* és una via per reviure l'amargura de l'esclavatge i recordar l'alliberament.[174] I les imatges de les *haggadot,* afirmem nosaltres, reforcen aquesta memòria, permeten la identificació, fan possible emmirallar-se, comprendre, recordar.

174 Veure Èxode 13:3-10

Figura 22: Haggadah de Barcelona (f.19v). Kidush inicial

Figura 23 : Haggadah Rylands (f. 21r). El pa de l'aflicció

En el *foli 21r* de la *Haggadah Rylands –figura 23-* la fórmula del pa de l'aflicció s'acompanya d'una figura reclinada sobre un coixí:«Mah nishtanah ha laila hazé micol ha leilot?»– En què es diferencia aquesta nit de les altres nits? – llegim en unes lletres decorades i enquadrades en la part inferior de la plana. Aquesta nit es recorda el moment en què el poble jueu va aconseguir la llibertat, per aquesta raó la tradició diu que cal beure vi i menjar repenjat sobre un coixí, per recordar la forma de menjar dels banquets grecs i romans, dels homes lliures. Les *haggadot* estan farcides de pedagogia, i com hem vist, no només s'adrecen als adults, sinó també als nens que participen del ritual, seguint el relat a través de les imatges, buscant el tros de *matzah* (pa àzim), l'*afikoman,* que s'ha amagat a l'inici del sopar, fent les preguntes rituals, com la indicada més amunt, escoltant la llegenda dels quatre fills, el savi, el malvat, el simple i el que no sap fer preguntes (Central Conference of American Rabbis:1997). Assegurant que els fills aprenen i segueixen el relat es garanteix la memòria futura del poble jueu, i, podem afirmar que el millor llenguatge per assolir la seva participació és la imatge, amb una finalitat clarament definida: la imatge que ensenya i que activa la memòria.

Figura 24: Haggadah de Barcelona (f.51). Fórmula mnemotècnica a partir de l'acrònim format amb les inicials de les deu plagues.

En tots els exemplars trobem imatges descriptives que acompanyen el text, referents al seder de *Pessah*. En aquest grup s'inclouen les analitzades anteriorment. A través d'aquestes imatges s'aprenen i es recorden les diferents passes per a la preparació del sopar, les menges que estaran a taula, les diferents copes de vi que es beuran. Trobem en el programa didàctic de les *haggadot* fins i tot fórmules mnemotècniques dissenyades per tal d'ajudar a recordar l'ordre del ritual, basades en lletres il·luminades (Narkiss:1969, 64), l'acrònim format per la lletra inicial dels noms de les deu plagues d'Egipte[175] - figura 24-.

En la còpia de Poblet, la més austera de les *haggadot* catalanes a nivell d'imatges (Nom de Déu 1993), tan sols trobarem la representació d'alguns dels aliments que han d'estar a la taula del seder de *Pessah*: el *matzah*- pa àzim -, el *maror* - les herbes amargues, conjuntament amb la figura d'un lleó.[176]La primera i més important actualització de l'experiència en la celebració de la Pasqua jueva és incloure menges simbòliques, com el *karpas* (api) mullat en aigua salada, que ens parla de la vida submergida en llàgrimes, les herbes amargues que ens recorden l'amargura de esclavitud a Egipte, el *matzah*, que ens remet a la fugida ràpida que no va permetre al pa de llevar, l'ou marró, com la duresa del cor del faraó.

175 Veure *Haggadah de Barcelona* f 51. Aquest manuscrit, amb una escriptura gran i clara i farcit d'escenes grotesques sembla clarament dissenyat per al públic infantil.

176 Animal emblemàtic pels jueus, representació de la casa del rei David.

La preparació del sopar comença en la repartició dels pans àzims i la neteja de la casa de pa i llevats. En una representació de la *Sister Haggadah* ens criden l'atenció els diferents barrets i tocats que cobreixen els caps de les figures representades: era tradició dels jueus europeus portar el cap cobert, com a senyal d'humilitat i submissió a Déu. Tanmateix cal recalcar que no es representen en els manuscrits hebreus les humiliants rodelles, els senyals distintius que foren imposats pel IV concili del Laterà de l'any 1215 a tots els membres de les comunitats hebrees. Creiem que l'absència de representació de les rodelles és totalment reveladora: al nostre parer mostra la negació d'aquelles senyals que s'usaren com a marca d'oprobi i d'una discriminació que els jueus catalans no podien acceptar. La rodella assenyala com els cristians veien els jueus, com ens ho mostra per exemple la imatge d'un jueu amb caputxa rodona i rodella d'un retaule de Lluís de Borrassà - figura 25- però les imatges de les *haggadot* ens mostren que els jueus no es veien a sí mateixos amb rodelles

Figura 25: fragment de retaule de Lluís de Borrassà.

Seguidament es prepararà el corder, en memòria del corder que es va degollar la nit de la mort dels primogènits. Veiem com es mata l'animal i es pinta el llindar de la porta amb sang, com a senyal cap a Déu perquè es salti les cases dels jueus i no mati els seus fills primogènits. Literalment *Pessah* vol dir saltar, passar per sobre. Cal recalcar l'anacronisme de les imatges en la representació d'una escena bíblica: es situa en interiors domèstics medievals, aquí ricament decorats, com també la indumentària correspon a aquest període- figura 26-.

En alguns manuscrits veiem representades imatges de l'interior de les sinagogues, que són crucials per tal d'imaginar-nos aquells espais que en la majoria de calls sabem localitzar, però que malauradament no es conserven. Veiem per exemple a la *Sister Haggadah* la tarima amb el *khazan*, el cantor del text sagrat, i les làmpades. Els assistents al temple seuen en bancs, fet que al nostre parer ve a ratificar l'afirmació de Maimònides en la *Misné Torà*, segons la qual a Sefarad a les sinagogues seuen a terra, però a terres d'Edom en bancs- figura 27-

Figura 26: L'anacronisme del relat bíblic. Rylands Haggadah (f.19v)

Figura 27: Sister Haggadah (f.17). Sinagoga

A la *Haggadah de Sarajevo* veiem com quan els assistents a la sinagoga surten al carrer, tanquen la *Torà* a l'*hecal*, l'arca, de la qual es veuen clarament les dues portes. Es distingeixen les ornamentacions del rotllo de la *Torà*. Es representa aquí una escena de la comunitat que ens permet veure les indumentàries de les persones fora de l'àmbit de la llar, amb túniques i capes, el cap sempre cobert, en contraposició a aquelles escenes familiars més relaxades, en les quals es veuen barrets i tocats més refinats, adults i nens al voltant de la taula, amb la constant presència del vi. I és que potser no fóra agosarat dir que el vi és un dels elements fonamentals dels nostres manuscrits. Trobarem amb insistència a gairebé tots els manuscrits representacions humanes servint o bevent vi, acompanyant les pregàries rituals, ja que certament aquest és l'element més important a la celebració de la Pasqua. Durant el sopar es beuen quatre copes de vi, cadascuna amb la seva pregària ritual, fins a la *havdalah*, la separació, el tancament de la festa, les oracions i benediccions tradicionals que es fan per acabar el *xàbbat* i altres celebracions, en la qual es convida els assistents a utilitzar els cinc sentits: tastar el vi, olorar les espècies, mirar la flama de l'espelma i sentir la seva calor, i escoltar les benediccions. En tenim un exemple al manuscrit de Barcelona, en el qual l'escena de la *havdalah* està inclosa en una paraula ornamentada historiada, *baruj*, beneït.

Algunes *haggadot* presenten un cicle inicial d'imatges d'origen bíblic molt significatives, ja que ens remeten un cop més a l'art del manuscrit il·luminat medieval. Aquest corpus de miniatures, no inclòs en totes les *haggadot* i de caràcter variable, ens presenta escenes del Gènesi que no tenen correspondència textual en el llibre, i que tenen com a objectiu situar el relat en un context històric, religiós i místic. Aquest tipus d'introduccions visuals, habituals en molts manuscrits il·luminats cristians, com en els salteris i alguns Beatus mossàrabs, conformen una mena de marc epistemològic de la narració i són un element essencial del programa didàctic del llibre. I per altra banda, aquestes miniatures ens aporten una documentació valuosa sobre la vida quotidiana dels jueus medievals catalans, la seva indumentària i costums. Els programes són variables, existeixen moltes diferències entre els diferents manuscrits, quant a la qualitat i escenes representades, però els presenten sempre amb una constant: la representació d'escenes bíbliques amb escenografies i indumentàries medievals.

L'anacronisme està present tot al llarg del cicle visual de les *haggadot*, i té un sentit precís en la didàctica de la memòria, ja que apunta cap a la necessària actualització del relat bíblic, que té el seu apogeu en el *seder* de *Pessah*. Es fa més palès en el cicle inicial d'alguns manuscrits, La memòria no es construeix amb la recuperació passiva del relat, sinó que implica tots els sentits. Els personatges representats amb els vestuaris dels jueus medievals apel·len als lectors i participants del seder de *Pessah* a identificar-se amb ells, reviure la memòria, actualitzar-la.

I els procediments emprats per l'actualització de l'experiència són susceptibles d'entrar en conflicte amb la historiografia més rigorosa. Si el lector medieval, infant o adult, interpretava les

representacions del cicle bíblic de manera literal incorria en una gran confusió, ja que visualment les escenes no corresponien a la cultura material veterotestamentària. Aquest fet no era certament desconegut dels nostres il·luminadors, però podem entendre les seves decisions iconogràfiques si entenem les seves intencions pedagògiques: l'objectiu del cicle inicial de les *haggadot* seu propòsit no era la documentació històrica, sinó la memòria. La necessària actualització de la memòria implica prendre decisions arriscades, ho veurem més endavant al llarg de la descripció del projecte i en la seva avaluació. De la mateixa manera que l'anacronisme en les il·luminacions s'emprava com una estratègia pedagògica per tal de vehicular l'actualització de la memòria, haurem de trobar procediments didàctics per al nostre llibre il·lustrat que poden en algun sentit xocar amb les exigències de la historiografia més literal: confeccionar un conte a partir de personatges que tot i no estar documentats no entren en contradicció amb el que sabem del període, prendre's llicències de tipus literari és en aquest sentit difícilment acceptable des del punt de vista històric, fet que limita les estratègies didàctiques adreçades a primària. Ho trobarem més endavant en el disseny del nostre model didàctic.[177]

Per altra banda, és en el cicle inicial on es fan més paleses les correspondències entre les cultures visuals cristiana i hebrea. La narració s'estructura de manera idèntica de les miniatures cristianes, amb la sola diferència de l'ordre de lectura de les vinyetes, en el cas de les *haggadot* en correspondència a la direcció de l'escriptura en caràcters hebreus: en grups de dues o quatre vinyetes per plana, amb un ordre de lectura paral·lel al de l'escriptura amb caràcters hebreus, és a dir, de dreta a esquerra i de dalt a baix. Cristians i jueus catalans no només compartien una mateixa cultura visual, sinó que a més tenien les mateixes eines artístiques: cicles inicials, decoració de lletres, elements florals, fantàstics i burlesques, narració per repetició i seriació d'imatges, i una composició de l'espai amb una forta empremta mística. Efectivament, a banda de les imatges estructurades en un únic pla terrenal, algunes miniatures assenyalen la intervenció divina mitjançant una aureola superior en forma de núvol, que tot sovint s'esberla deixant pas a les aparicions angèliques. La figura de l'àngel, *malakh*, és constant en aquests cicles inicials, el missatger de la divinitat que permetrà citar l'actuació de la voluntat divina en la terra eludint la seva representació: la figura de Déu no tan sols no és representable en la tradició judaica sinó que fins i tot el seu nom és impronunciable. L'apogeu d'aquesta comunicació entre cel i terra el trobem en el somni de Jacob, on trobem cinc àngels en una mateixa vinyeta, que ens podria recordar les delirants imatges dels Beatus de Liébana. Per altra banda, en la imatge del somni de Josep, una estranya figura amb aureola vermella sembla inspirar el somni.[178] Al·lusions a un altre nivell de realitat que no es gosa representar, excepte en algun cas aïllat,

177 Veure apartat 3.2.1., pàgina 146 de la present tesi.

178 «Escolteu quin somni he tingut. 7 Durant la sega érem al camp lligant garbes. Tot d'una, la meva garba s'ha aixecat i s'ha posat dreta, mentre que les vostres garbes l'envoltaven i es prosternaven davant la meva» (Gènesi 37:7).

Figura 28: Haggadah de Sarajevo, El sacrifici d'Isaac

Figura 29: Beatus de Girona (f.11r) El sacrifici d'Isaac

Figura 30: Moss Haggadah (f28v)

com en la *Haggadah de Sarajevo*, on veiem emergint de la franja nuvolada la representació de la mà divina amb el dit estès, representació que mostra un sorprenent paral·lelisme amb la mateixa escena del Beatus de Girona[179],tot i que mentre l'Abraham de la *Golden Haggadah* porta túnica i capa, al més pur estil medieval, en el cas del Beatus de Girona la indumentària dels personatges, Abraham i Isaac, està romanitzada, una inquietud representativa de caire històric allunyat de l'imperatiu de la memòria jueu: "*Zakho*r, recorda, recorda com si t'estigués passant a tu." Epstein ens mostra un cas molt eloqüent que il·lustra l'imperatiu de la memòria en les *haggadot*: la *Moss Haggadah* (1999), on en els folis 28b i 29a (figura 30) al costat de retrats de jueus de tots els temps, s'hi representen miralls, perquè els lectors s'hi puguin veure reflectits (Epstein 2011: 2).

179 *Beatus de Girona*, còpia del Beatus de Liébana, any 975, 2003 *Sancti Beati a Liébana in Apocalysin in Codex Gerundensis*, Barcelona 2006 Moleiro (edición facsímil). Catedral de Girona, Cat. Gir. Ms. 7 Num inventari 11 ; veure l'estudi de Yarza (1998).

Figura 31: Haggadah de Sarajevo (f1 i 2.) Gènesi.

Com hem vist, els cicles inicials de les *haggadot*, que configuren una part essencial del seu programa visual, són molt variables. Les *haggadot* eren llibres d'ús familiar fets per encàrrec: cadascú demanava que hi fossin inclosos els continguts i les il·luminacions que considerava pertinents. La *Golden Haggadah,* per exemple, comença amb l'escena de la creació d'Adam i Eva, i l'escena d'Adam donant nom als animals. La *Haggadah de Sarajevo* en canvi ens mostra les primeres escenes del Gènesi en què Déu creà el món en una doble plana excepcional: una representació del Gènesi en vuit vinyetes corresponents als set dies de la creació, més una vuitena vinyeta que ens mostra una enigmàtica figura asseguda - figura 31- Contràriament a les aparences, no es tracta de cap representació divina observant la seva creació, sinó que la inscripció inferior "*xàbat*" aclareix l'escena: es tracta d'un rabí observant el *xàbat*, el dia de descans corresponent al setè dia (Muñoz 2010: 6) (Halperin 2014), Kogman-Appel, Shulamit Laderman[180] i Halperin fan correspondre el cicle de la creació a les càlculs messiànics de Nahmànides. (Halperin: 2014). Hi afegiríem potser com també probable una correspondència d'aquest cicle amb el messianisme de Bar Hiyya[181], reforçat per la representació esfèrica de la terra en les vinyetes, plantejada de manera descriptiva, que podríem lligar amb els estudis del científic hebreu.[182]

180 The Sarajevo Haggadah – The Concept of Creatio ex nihilo and the Hermeneutical School Behind. It (written jointly with Dr. Katrin Kogman-Appel of Ben Gurion University) .Studies in Iconography 25-2004, Princeton University, pp. 89-127

181 Pel messianisme de bar Hiyya, veure l'obra *Llibre revelador* (Abraam Bar Hiia, Meguilat hamegal.lè), Editorial Alpha 1929 Barcelona, traducció de Millas Vallicrosa, J.

182 Veure el tractat *La forma de la terra* d'Abraham Bar Hiyya, en el qual descriu la forma esfèrica de la terra, molt

En un altre manuscrit força desconegut, la *Sister Haggadah*, trobem una vertadera declaració d'identitat que no ens pot deixar indiferents. Ens referim a les escenes corresponents a la fugida d'Egipte, i a la persecució i creuament del mar Roig, en les quals els hebreus porten ostensiblement una bandera de la corona de Catalunya i Aragó - figures 18 i 19-. Els jueus catalans eren jueus i eren catalans. Després de veure aquestes imatges no ens pot quedar cap dubte que quan parlem de judaisme medieval català estem parlant efectivament del patrimoni català. Però també són reveladores les imatges d'un altre manuscrit, la *Rylands Haggadah*, en la qual els hebreus són perseguits per soldats medievals ostentant l'escut del papa Adrià i també escuts amb les que semblen ser les quatre barres de la corona de Catalunya i Aragó – figura 32-. Aquesta miniatura ens condueix a noves reflexions. Per una banda, podríem argumentar que la identitat no és viscuda de la mateixa manera per a tothom, fet obvi del qual avui encara en tenim manifestacions. Epstein assenyala els sentiments d'odi i de violència en la representació del faraó, nosaltres veiem en els escuts catalans dels soldats que persegueixen els hebreus com traspua l'erosió de la relació entre ambdues comunitats, progressivament enfrontades fins arribar a la crisi violenta de l'any 1391, les amenaces viscudes pels membres de les aljames acusats d'emmetzinar pous i provocar la terrible epidèmia de pesta negra al segle XIV, de sacrificar nadons cristians i profanar hòsties sagrades (Suárez 1924: 45). Potser aquesta diferència fonamental entre ambdós manuscrits sigui fruit d'apreciacions personals dels miniaturistes o de les persones

Figura 32: Haggadah Rylands (f17v-18r). La persecució dels egipcis i la travessa del mar roig.

abans de Giordano Bruno i Copèrnic. No hem de confondre els esquemes científics descriptius de la terra en forma esfèrica amb les representacions esfèriques simbòliques o idealitzades, que trobem per exemple en Hildegarde Von Bingen. Per un estudi sobre la forma circular aplicada a la representació idealitzada de la terra i al cicle de la creació, veure Mentré , M (1984 b)

que van encarregar la feina, o potser aquest fet sigui una mostra de la major antiguitat de la *Sister Haggadah.* No dubtem però, que això ens obre el camp a futures investigacions que inclourien la genealogia i una datació més acurada de les diferents còpies.

Finalment, és necessari fer esment als suposats préstecs iconogràfics. Certament, el cicle inicial de les *haggadot* també presenta força paral·lelismes amb representacions cristianes, i hom estaria temptat d'afirmar que els artistes jueus copien els models cristians, o bé que fins i tot són miniaturistes cristians que il·lustren els manuscrits jueus. El tema és complex, ja que la majoria no estan signats. Narkiss, en analitzar l'estil dels manuscrits hebreus insisteix en la seva pròpia idiosincràsia, malgrat la influència de l'entorn, i assegura que els artistes eren jueus. L'autor assenyala la probable existència d'algun manuscrit il·luminat hebreu perdut a la base de les decoracions de la sinagoga *Dura Europos*, i que foren usats com a models en el primer art cristià. En aquest sentit, la presència d'un gran nombre d'escenes de l'antic testament i del *midrash* en l'art de les catacumbes cristianes serien reveladores d'aquesta influència (Narkiss 1969:164 N5). Ja ho hem vist en el cas del cicle dels Beatus i es repeteix en el de les *haggadot*: determinar l'origen de les diferents iconografies és sempre incert, degut a la gran quantitat de patrimoni extraviat i destruït, molt particularment en el cas de la història jueva.

Les recerques sobre les *haggadot* catalanes són relativament recents, i molts capítols encara no estan tancats. Així doncs deixen moltes portes obertes a la incertesa: com hem vist, ignorem el nombre total de *haggadot* que es realitzaren a Catalunya a l'edat mitjana. Alguns exemplars encara ignots podrien venir a engrossir el nombre de manuscrits catalans que es comptabilitzen actualment. Probablement molts s'han perdut definitivament, i fins i tot alguns corren el risc de desaparèixer, com la *Haggadah de Sarajevo* oblidada i desatesa dins dels murs del museu nacional de Sarajevo, tancat *sine diem*[183], però sabem del cert que cada manuscrit trobat és susceptible d'aportar-nos coneixement

183 La trepidant història de la *Haggadah* de Sarajevo és la trama d'una novel·la de Geraldine Brooks, *The people of the book*. Viking 2008 New York. En podem llegir una síntesi extreta de Brooks, Geraldine (3 December 2007). "The Book of Exodus: A Double Rescue in War time Sarajevo". *The New Yorker*. Retrieved 31 March 2012. L'any 1894, quan Joseph Cohen ven una *Haggadah* de la seva família al museu Nacional de Sarajevo es descobreix l'existència de manuscrits il·luminats jueus medievals. El manuscrit havia sobreviscut als avalots del 1391, a l'expulsió de 1492, a la crema de llibres per la inquisició romana - a l'exemplar figura la nota de revisió "Revisto per mi" de l'any 1609 d'un capellà català, Giovanni Domenico. L'any 1942, durant l'ocupació nazi, un oficial de les SS es dirigeix al museu per confiscar la Haggadah i probablement destruir-la. Devem la seva supervivència al coratge del bibliotecari del museu Derviš Korkut, un musulmà, que després de contestar a l'oficial que el llibre ja havia estat confiscat per un altre oficial alemany, amaga el llibre arriscant la seva vida fins al final de la guerra. 1942. El llibre, després de sobreviure a les dues guerres mundials i a la barbàrie nazi, també va sortir il·lès de la cruenta guerra dels Balcans.. L'any 2001 el museu va ser restaurat després dels greus desperfectes soferts durant la guerra i des de l'any 2002 la *Haggadah* va ser exposada permanentment, ja que era l'objecte més valuós del museu, fins al mes d'octubre de 2012, quan el museu va tancar per manca de fons. Suposem que la *Haggadah de Sarajevo* encara està dins del museu, tot i que ignorem en quines condicions i amb quines garanties de seguretat. Veure la conferència "La joia de la iconografia: l'Hagadà de Sarajevo" d'Aleksandra Buncic (Universitat de Zagreb i Comissió per la Preservació dels Monuments de Bòsnia i Hercegovina); conferència llegida en el programa *BCN Hagadàs. Història, narrativa i llegat artístic* del MUHBA del 25 de març de 2015.

sobre les comunitats jueves medievals catalanes. Cal seguir en aquesta línia, entendre les imatges de les *haggadot* portadores d'una "metanarrativa de la cultura jueva", com assenyala Epstein, però tot volent concretar, més particularment una metanarrativa del judaisme català, que ens possibilitat omplir el buit de la nostra memòria i del nostre patrimoni. Les imatges de les *haggadot* ens documenten una part de la nostra història en molts aspectes que no podem trobar en documentació escrita. Hem pogut recollir fragments reviure l'experiència del dia a dia, costums, al·lusions a sentiments, identitats contrastades. L'imperatiu de la memòria de la *haggadah* de Pessah ens ha servit de pont per recordar una part del nostre patrimoni.

I finalment, analitzar el programa didàctic de les *haggadot* ens aporta noves dimensions en l'estudi de la pedagogia. Com ja hem vist, les *haggadot* són llibres didàctics de caire familiar, especialment adreçats a infants, en els quals la imatge hi té un protagonisme indiscutible, tres segles abans de que Comenius, assenti les bases de la pedagogia moderna, inventant un programa d'ensenyament en imatges adreçat a infants[184]). Aquí veiem un altre indici que ens parla de la vida en els calls catalans, i de la importància dels infants en el sí de la comunitat. Mentre en els àmbits cristians, els infants, totalment mancats de drets, havien d'adaptar-se al món dels adults[185], els jueus valoraven els seus infants, els instruïen, il·lustraven llibres per tal d'endolcir i estimular l'aprenentatge, i facilitar la comprensió de contingut[186].

La tradició jueva valora la infància, ja que és portadora del seu futur i de la transmissió de la seva herència. Els llibres infantils jueus més antics que es conserven són fragments de llibres il·lustrats per aprendre l'alfabet del segle X (Narkiss 1969:20)[187]. I les *haggadot* són també testimoni d'aquesta tradició pedagògica. A més de nombroses taques de vi, empremtes de tants i tants sopars de Pasqua, trobem també gargots de nens en alguns manuscrits, indicis que ens mostren una vegada més el protagonisme dels infants en la *Haggadah de Pessah*, en la transmissió de la memòria, com també la importància de la família, i la centralitat del llibre en la cultura jueva catalana i d'arreu. I és que si un tret podria encara avui definir la cultura jueva, tan religiosa com laica, és la seva particularitat relació amb el llibre, amb la paraula escrita. A l'edat mitjana els jueus havien de saber llegir per poder complir els manaments de la seva religió, per llegir la *Torà* i estudiar el *Talmud*. I encara avui alguns autors recalquen aquesta particular relació entre els jueus i les paraules[188]. Les *haggadot* eren llibres especials, llibres familiars que asseguraven la transmissió de la memòria als fills. Les famílies

184 Veure nota 122 de la present tesi.

185 *Les condicions de vida de la infància a Catalunya a través dels segles*, Joan Pinilla butlletí d'Inf@ncia núm. 67 – Maig de 2013.

186 Per una anàlisi de la relació de la cultura jueva amb els llibres i els nens veure OZ.A-Oz-SalZberger F.2014.

187 Veure Cambridge University Library, T.-S.K.5.13.

188 Oz- Oz-Salsberger (2014).

Figura 33: Haggadah de Barcelona c. 1340 (f. 88). L'any que ve a Jerusalem

que s'ho podien probablement van arriscar llurs vides per tal de conservar-ne la seva *Haggadah* en mig de les circumstàncies més adverses. Invertir en una *Haggadah* era invertir en el futur, en la transmissió de la memòria, garantir la supervivència. La memòria del passat i la memòria del futur, que ens recorda qui som, «*Zakhor*! Recorda que ets Israel» i que ens recorda també cap on anem.[189], com resa el final de la *Haggadah*, «l'any que ve a Jerusalem»- figura 33-.

Malauradament, les *haggadot*, tot i ser concebudes per transmetre la tradició i la memòria de la pasqua jueva als infants, no són accessibles ni comprensibles per als infants del segle XXI. Per una

189 Amb aquesta forma paradoxal defineix Carruthers l'objectiu de la lectura contemplativa medieval: la *memòria rerum* i la *memòria verborum*, la rememoració del text sagrat però també recordar la divinitat, el cel, la Jerusalem, "recordar el futur". En aquest context doncs la memòria no tan sols està concebuda com una invitació a preservar, a emmagatzemar en els inventaris del passat, sinó també com una crida al futur, una motivació per a l'acció : la lectura monàstica no consumeixi en una *techne*de rememoració literal, sinó que és així mateix, i en el fons, la matriu d'una cogitatio reminiscent (Carruthers 1998; 122, 152 N97).

banda, el desconeixement de la llengua i l'escriptura hebrea n'impossibiliten la lectura, i en el cas suposat de que fossin comprensibles a nivell lingüístic, ni en l'àmbit escolar ni en el social existeix un coneixement de la cultura hebrea que els pugui fer accessibles. Així doncs tan sols una petita minoria jueva hi tindria accés, fet que no ens sembla suficient ja que creiem indispensable que la recuperació de la memòria jueva de la ciutat vagi molt més enllà de la pròpia comunitat hebrea i arribi al gruix de la societat. I des del punt de vista de les imatges, els codis actuals estan tan allunyats de la cultura visual jueva a l'edat mitjana, que les il·luminacions esdevenen pràcticament incomprensibles per al públic escolar actual. Se'n podrà apreciar la bellesa, però difícilment ens serviran per sí mateixes per una didàctica del patrimoni hebreu català.

Reprendrem doncs els continguts fonamentals que ens han aportat les *haggadot* sobre el judaisme català, les estratègies didàctiques de les *haggadot*, i procedirem a la descripció del nostre model didàctic.

3.2. Bases d'un nou model basat en la didàctica de la imatge i del conte

(Podem trobar el conte maquetat en l'apartat 9.9. Annex 9 pàgina 499 de la present tesi)

Explorant les *haggadot* ens hem acostat a la vida a les comunitats jueves catalanes. Amb l'ajuda de diversa documentació, hem pogut esbossar els trets fonamentals de la minoria hebrea, fet que ens permet delimitar els continguts del nostre model didàctic. Així doncs reprendrem els procediments didàctics de les pròpies *haggadot* i en veurem l'aplicació en el nostre projecte, tot contrastant-los amb les tesis d'Egan sobre didàctica del conte i els principis de semiòtica de la imatge.

3.2.1. El text i els continguts del model

El nostre model didàctic també té un compromís amb el futur. Els infants d'avui són els adults de demà, i és necessari garantir la memòria del nostre patrimoni transmetent-la als més petits. Com ja hem expressat anteriorment, els manuscrits medievals no són accessibles per al públic escolar. Ens cal doncs adaptar un manuscrit il·luminat per als infants de primària. Ens proposem construir una *haggadah*, una llegenda. Però no una llegenda que ens remeti a la fundació de la identitat del poble jueu, com és la *Haggadah de Pessah,* sinó una llegenda que ens parli de la vida a l'edat mitjana a la ciutat de Barcelona, de la vida als calls catalans d'avui. Fer pedagogia a partir de llegendes és molt controvertit, i té molts detractors entre els especialistes en ciències socials. No obstant les llegendes

són la memòria popular d'allò que succeí, alterat pel pas del temps, però que té un significat per al poble que les ha creades.

"Studiare i miti, le fiabe e le leggende significa studiare la storia dell'uomo che si racconta, si ascolta, si rappresenta, si svela e si rivela a se stesso nel desiderio di conoscere, comprendere e interpretare. (...) In esse ritroviamo la volontà dell'uomo di trasmettere le sue conoscenze attraverso quel passaggio di parola in parola che ha lo scopo principale di far apprendere gli aspetti del nostro passato - reale o immaginario - che è parte di noi". (Borghi 2005:67- 68)

Però, i ho hem vist en les *haggadot*, els procediments pedagògics a voltes xoquen amb el rigor històric. En cap moment ens proposem entrar en contradicció amb les fonts històriques, però som conscients de que caldrà fer alguna concessió per tal de fer accessible el nostre model als més petits.

De la mateixa manera que Moisès no anava vestit com un català medieval ni el faraó s'assemblava a cap rei europeu, potser ens caldrà adaptar alguns continguts en el nostre propi relat i en el seu programa visual per tal aconseguir provocar una experiència d'aprenentatge. El repte serà trobar un equilibri entre el rigor científic, la documentació, i les estratègies d'actualització. L'excessiu rigor dificulta l'actualització de l'experiència, ja que difícilment tindrem prou documentació per a poder reviure un fet concret, o persones concretes. Els infants han d'identificar-se amb els protagonistes de la història, i això tan sols és possible si ens permetem algunes concessions de tipus literari. Tot i adaptant-se a la lògica de la narració de l'èxode, ja que aquest és el fet que es vol explicar en el cas de les *haggadot*, o a la lògica dels temps, que és el que volem transmetre en el nostre llibre, un model didàctic ha de permetre's algunes llibertats de tipus fantasiós o literari, que mai no podran ser excessives. I caldrà també actualitzar les imatges, fer-les accessibles al públic actual, fet que segurament implicarà codis que entraran en contradicció amb les claus visuals del moment que volem explicar.

Quins elements hauran de figurar necessàriament en el nostre model? Primerament és fonamental fer palès que a l'edat mitjana a Catalunya hi vivia una comunitat separada de la cristiana, amb les seves regles i costums propis, però que tot i aquestes diferències, en el fons no deixaven de ser sers humans normals, amb famílies que s'estimen, joves que tenen somnis i grans que volen mantenir la tradició. En resum, ens cal tot d'inici normalitzar el fet jueu barceloní. Caldrà reflectir també la tensió que es generava entre dues comunitats diferents, la cristiana i l'hebrea, i la pressió que això podia comportar per als individus. Una panoràmica breu de la vida quotidiana ens ajudarà a definir a grans trets què significava ser jueu a l'edat mitjana, quina relació es tenia amb el treball i el lleure, amb l'alimentació, amb la família, i com es vivia la religió. Cal transmetre també l'imperatiu de la

memòria, *Zakhor*: ser jueu a la Catalunya medieval volia dir recordar qui ets, ja que sense aquesta memòria que calia actualitzar periòdicament es perdia tot. Finalment és fonamental delimitar alguns espais importants per a la vida a les comunitats hebrees, que intentarem documentar visualment amb l'ajut de les nostres *haggadot*.

Un elements fonamentals a recuperar és la vivència de l'estigma. Què representava viure marcat. Les rodelles ens ajudaran a expressar la tensió social. Tot i que, ho hem vist, no es representen en les *haggadot*, és imprescindible que figurin en el nostre projecte. Cal explicar-les. I cal que generin preguntes entre l'alumnat.

3.2.2. El programa visual

De les il·luminacions dels nostres manuscrits en recuperarem l'atmosfera, la factura expressiva, la coloració, elements que ens remeten sens dubte a la imatge mental que es té de l'edat mitjana europea. En la composició del programa visual treballarem doncs a partir de l'esquematisme de les figures, l'ús de perspectives frontals o laterals de tipus egipci faraònic, amb referències a motius ornamentals orientalitzants. L'estructura de l'espai es conformarà a partir de la bidimensionalitat combinada amb la perspectiva múltiple. I finalment, tot al llarg del llibre, no podran faltar elements fantasiosos i burlesques, representacions d'animals i sers fantàstics. La factura medievalitzant de les il·lustracions, si bé eventualment pot dificultar lleument la comprensió, tindrà en contrapartida com avantatge transportar el lector en temps medievals i posar-la en un clima de misteri adient per la narració. La voluntat estètica de les imatges vol per altra banda reforçar la seva capacitat didàctica: tan sols aprenem allò que estimem, i la bellesa atrau, es fa estimar, convida a aprendre (Mora 2014).

Per tal d'accentuar l'aspecte diferencial del judaisme en terres catalanes l'ús de la grafia hebrea serà fonamental, ja que ens mostrarà l'existència d'una altra llengua en la Catalunya medieval, és a dir d'una altra manera d'entendre el món, de relacionar-se amb el misteri. Les imatges estaran poblades de lletres i paraules hebrees, i a més a més, el nostre model didàctic serà bilingüe, hebreu català, i aquest sol fet ja haurà de despertar la curiositat entre els infants. Què signifiquen aquests signes estranys, com es llegeixen, s'escrivia així a Catalunya a l'edat mitjana?

Un altre objectiu primordial serà vehicular la identificació del lector amb els protagonistes del nostre relat. Els personatges representats a les *haggadot* amb els vestuaris dels jueus medievals apel·laven als lectors jueus medievals, participants del seder de *Pessah,* a identificar-se amb ells, a reviure la memòria, a actualitzar-la. No obstant, atès que ens interessa transmetre la cultura material de l'època,

tan ricament expressada en les imatges dels manuscrits hebreus, no emprarem l'anacronisme estilístic dels il·luminadors medievals. Ens caldrà trobar doncs altres tècniques per a provocar la identificació del lector, per atrapar-lo dins del conte. La gramàtica visual actual ens serà aquí de gran ajuda. Si bé en les nostres *haggadot* es treballa en plans generals molt descriptius, en vinyetes, alternarem aquest tipus de composició amb estructures més actuals derivades del món del cinema o de la il·lustració actual. Algun primer pla expressiu, i la substitució de les cares esquemàtiques sovint inexpressives i la gestualitat ritual[190] per rostres amb una càrrega afectiva.

3.2.3. Materials didàctics

Per tal de completar la nostra proposta i assegurar la seva funció didàctica, ens caldrà incloure materials didàctics amb l' objectiu de donar eines per la comprensió del tema tractat i situar geogràficament els espais citats.

La complexitat de la tradició jueva i la seva terminologia específica ens situa en una tessitura complexa. Tot al llarg del relat s'introduiran continguts i termes que necessàriament hauran de ser aclarits. Incloure les explicacions en el flux de la narració suposa aturar l'acció, alentir el ritme, atordir i saturar el lector. Però no incloure-les pot tenir com conseqüència la incomprensió dels continguts que es volen transmetre, i fins i tot de la narració mateixa. Per aquest motiu, un dels elements que s'inclouran en el model és un glossari complet al final del llibre, amb totes les entrades necessàries referents a terminologies específiques, continguts culturals i històrics. No obstant, en els casos de que sigui possible, es preveu també introduir una explicació sintètica en el flux de la narració.

Per altra banda, atès que la narració té com objectiu no només difondre la realitat cultural i història de les comunitats hebrees catalanes, sinó que també donar a conèixer els espais patrimonials que s'hi vinculen, s'inclourà en el model un mapa actual del Call de Barcelona on s'assenyalaran els espais patrimonials coneguts i s'indicaran la possible existència d'altres espais avui desapareguts.

Es preveu finalment ampliar el model amb una proposta d'activitats que possibilitin treballar amb grups escolars o familiars els continguts apresos, i vincular-los amb les restes patrimonials. Com hem vist, en la lectura anual de la *haggadah* durant el *Seder* de *Pessah*, la memòria no es construeix amb la recuperació passiva del relat, sinó que implica tots els sentits. Cal doncs incloure el gest,

190 Epstein (2011) analitza el conjunt de manuscrits jueus a partir de la gestualitat ritual i en determina un grau d'expressivitat inusual, inaccessible però quan se'n desconeixen els codis iconogràfics.

l'acció, la possibilitat de reviure la nostra *haggadah*. Això podrà ser possible a través del *ductus* visual, que ens transportarà al temps de la narració, com també mitjançant una proposta d'activitats didàctiques orientades a l'actualització del relat amb els grups escolars catalans.

A partir del mapa que s'inclourà en el projecte, es preveu doncs ampliar el model per mitjà d'un itinerari articulat a partir de la llegenda, que funcionarà com a nexe d'unió entre el patrimoni intangible del judaisme català i les restes tangibles a la ciutat, un itinerari que permetrà a l'alumnat conèixer el passat de la ciutat revivint una història que li donarà sentit. Tot i estar contemplada, aquesta proposta no està inclosa en la present recerca.

3.3 Descripció del model

Tal com ens hem proposat, hem construït una *haggadah*, una llegenda, que ens parla de la vida a l'edat mitjana a la ciutat de Barcelona, de la vida als calls catalans d'avui. Per aquest motiu hem recuperat una llegenda encara viva a la ciutat, el conte "La casa de l'alquimista" recopilat per Joan Amades.[191] El relat de base és molt breu i esquemàtic, però té un valor específic, ja que és l'únic que es conserva sobre el passat jueu de la ciutat, i que es vincula amb un espai del Call. Treballem doncs a partir de la memòria popular, que ampliarem i completarem amb continguts històrics, culturals i elements literaris.

Transcrivim el text inicial:

Ramon *del Call (Carrer de Sant). Forma tres voltes, i en una de les cantonades hi ha les ruïnes d'una casa abandonada coneguda per la casa encantada. Segons la tradició, havia estat habitada per un famós jueu bruixot que entenia molt en les males arts. Aquest bruixot tenia una filla bellíssima com no n'hi havia d'altra. Un cavaller se n'enamora i la volia fer la seva amant; però la donzella no hi volgué accedir. El cavaller, despitat de la fermesa de la minyona, deliberà matar-la, però de manera ben terrible. Va preguntar si podria trobar qui li fes un verí ben dolent que torturés de manera ben intensa i dolorosa i que pogués ser administrat dissimuladament. Li van dir que hi havia un bruixot jueu molt hàbil en aquestes coses, el qual era precisament el pare de la donzella pretesa. El cavaller li encarregà el verí, demanant-li que fos el més refinat i intens possible i oferí pagar-li tant com demanés. El bruixot a canvi de la molta quantitat d'or que li va demanar, féu un encís com*

191 Joan Amades. *Guia llegendària de Barcelona. La Ribera* Ed el Mèdol març 2002.

altre no n'hi pogués haver de més dolent i malèfic. En efecte, féu una flor preciosíssima, que amb olorar-la sols una vegada produïa l'enverinament més fort i de més dolents efectes, impossible de guarir ni alleujar. El donzell mal cor féu ofrena de la flor a la nina, la qual amb acostar-hi sols el nas resta emmetzinada. Quan el seu pare s'adonà que havia fet aquell encís per emmetzinar la seva filla, coneixedor deis efectes que havia de produir-li, es desesperà. Tot fou inútil : la minyona morí enmig dels sofriments més terribles. Adolorat, el jueu abandonà la casa deixant-hi un encant o encís que fa que mai més ningú pugui habitar-la sense sofrir-ne grans danys (201). (Amades 2002: 107-108)

Com podem veure, el text ens vincula amb el passat jueu de la ciutat, amb un espai patrimonial, i a més tracta sobre un conflicte amorós, és a dir conté un element romàntic important per a la narració. Per altra banda, la figura del bruixot i l'existència d'una casa encantada són elements misteriosos que funcionen molt bé a nivell narratiu. No obstant, trobem tot d'una un inconvenient seriós en la llegenda: la llegenda de l'alquimista reprodueix la visió cristiana sobre la comunitat jueva, la llegenda negra, l'estigma: el jueu amb males arts i usurer que és capaç de matar per diners. Cal doncs que transformem aquesta mirada i la neutralitzem, que recuperem la lògica dels fets tot extirpant els estereotips degradants. Per raons narratives, tot i que ens interessa la figura misteriosa del bruixot, no podem acceptar la seva figura degradada. Així doncs procedim a un canvi de mirada que ens vinculi amb el judaisme medieval català, tot transformant el bruixot de males arts en savi alquimista o cabalista[192], que sí bé pot fer pocions amb el seu alambí, no és mala persona ni té males arts. És tan sols un místic que treballa en el misteris divins, de les lletres i les *sefirot*, i que coneix els secrets de la màgia o *Càbala teúrgica*[193]. Per tant, no fa un verí, ja que com a místic té un respecte absolut pels *mitsvot*, els manaments de la seva religió, i per la creació divina, sinó un filtre d'amor. I dins la lògica dels fets, l'enamorat no pretén matar la dona que l'ignora, sinó que vol seduir-la. I serà aquesta passió no corresposta que ens permetrà tanmateix expressar l'abisme entre les dues comunitats, i que conduirà a la fatalitat que suposava saltar-se les prohibicions.

192 La *Càbala* és un element idiosincràtic fonamental en el judaisme medieval de l'àrea catalano-provençal. Grans figures d'aquesta branca sapiencial i mística inicien moltes de les tradicions cabalístiques en terres catalano-occitanes, com el famós gironí Moshe Ben Nahman, Nahmànides, o fins i tot el molt conegut barceloní Salomó Ben Adret el Rashba, el qual si bé tan sols deixà per escrit un poema cabalístic, se sap pel testimoni dels seus deixebles el seu compromís actiu amb aquesta tradició tant genuïnament jueva. Fins i tot el gran Abraham Abulafia es dirigí a Barcelona aprendre les arts de la *Càbala* quan va ser il·luminat i es despertà la seva vocació profètica que el conduiria pels esdeveniments tortuosos de la seva vida. Veure Idel (2000 i 2005) i Scholem (1996 i 1998)

193 Existeixen dos corrents cabalístics fonamentals: la Càbala teosòfica, centrada en entendre l'estructura de la divinitat i en l'acompliment dels mitsvot (vots) per part del místic per tal de reparar la ruptura entre l'home i Déu, i arribant a influir en el món teúrgic i possibilitant d'efectuar modificacions en la matèria, i la Càbala extàtica centrada en l'experiència mística individual (Idel 2005: 15-16). Com a representant de la Càbala teosófica, la més pròpia de la península ibèrica, tenim a Salomó Ben Adret (Idel 2006:55), i de la Càbala extàtica a Abraham Abulafia (Idel 1989), que fou precisament excomunicat per Ben Adret degut als seus excessos místics (Idel 2006: 290).

3.3.1. Estructura narrativa

Els *ductus* textual del nostre model didàctic ha estat articulat partir de l'esquema proposat per Egan per construir materials per la didàctica a través dels contes. (Egan 1999:79) Egan assenyala que tota narrativa construïda de manera atractiva es basa en oposicions binàries: la lluita entre el bé i el mal, la tradició i la llibertat... El conflicte esperona l'acció i convida a prendre partit, a implicar-se. Per altra banda, és necessari que en la narració hi figurin diversos elements com qualitats transcendents que apel·lin el nostres ideals i sentiments més elevats, com també una estructura narrativa basada en les emocions i la humanització dels continguts, un sentit romàntic dels fets, la presència sempre actuant d'arquetips que els infants reconeixen instintivament i, *last but not least,* un misteri per resoldre. Els elements que articulen l'esquema narratiu són els següents.

- **Emoció:** es presenta del tema del judaisme català a partir de les emocions. Procedim a una humanització dels continguts a través del conte, una història d'amor impossible entre un cristià i una jueva.

- **Oposicions binàries:** estan a la base del mateix relat i les trobem a diferents nivells, com en el conflicte entre la llei i la llibertat; l'obediència i la rebel·lió, i el conflicte fonamental entre jueus i cristians.

- **Qualitats transcendents:** cada personatge encarna una qualitat humana transcendent. El pare personifica la saviesa, la tradició jueva, la continuació de la memòria, però també l'afecte i la voluntat de protecció de la família. La filla encarna l'idealisme, els somnis de la joventut, la voluntat de transgressió i al mateix temps l'obediència. i la rebel·lió. I el cavaller caracteritza l'amor cec, el desig de viure l'aventura. No sap que la noia és jueva, ni s'ho planteja, tan sols estima i la vol posseir. Finalment, el desconegut és talment l'instrument del destí, ignorant de que està transmetent un missatge que canviarà el curs de les coses.

- **Continguts relatius a les qualitats transcendents:** el pare i la filla tot i l'afecte mutu i el respecte que es tenen, es veuen confrontats. Una petita transgressió de la filla, aparentment sense importància, és l'inici de la fatalitat del pare. Transgredir la llei té conseqüències, per absurda que sembli dita llei. La noia només volia viure una petita aventura, però no vol saltar-se la llei jueva, no vol sortir de la comunitat. No obstant és enganyada, encisada. L'idealisme es confronta a la llei restrictiva. La llibertat és impossible sense transgressió, i condueix a la fatalitat

- **Elements/continguts significatius**
    - El sentit romàntic: l'amor no correspost, i la lluita per aconseguir-lo. La por, l'idealisme i el desig de rebel·lió en contra de les normes establertes. Voler viure els somnis, i per tant lluitar contra els límits que no ens ho permeten.
    - Arquetips que apareixen: una jove que vol ser lliure confrontada a un pare, mirall de la societat, conservador. Tot i l'amor mutu cadascun lluita pels seus interessos. I per altra banda, la figura sempre ambivalent del caçador caçat, el mag atrapat a la seva màgia. Aquest arquetip tan aviat desperta simpaties com sentiments de condemna, en provocar ell mateix el seu destí.
    - El misteri: la figura de l'alquimista, la casa encantada. Les pedres que amaguen històries. Les cases velles que es transformen a través de la història. Fem parlar les pedres de la Barcelona més antiga.
    - El terror: el misteri de la casa encantada, maleïda. La por de les noies de ser descobertes i castigades. La fatalitat del destí.

- **Continguts/detalls relatius al patrimoni jueu**
    - La vida quotidiana en el judaisme català: alimentació, el *Xàbat*, la família, la llei, la *kàbalah*, el *micvé*, la cultura escrita, la religió.
    - La ciutat medieval i el Call jueu. Una ciutat dins la ciutat. Murs, portes, sinagoga. La separació entre cristians i jueus.
    - La diferència: les prohibicions i imposicions als jueus, l'estigma, (la rodella.)
    - Una altra llengua i un altre sistema d'escriptura.
    - Una altra religió, una altres costums, unes altres festes.

Aquests són doncs els elements fonamentals que estructuren el conte ideat per a la transmissió del patrimoni medieval hebreu català. El plantejament és el mateix que en la narrativa comercial: la història presentarà tot un seguit d'esquers que provocarà que els infants hi entrin i s'hi deixin endur. I d'aquesta manera, dins del flux de la narració, incorporaran de manera natural els conceptes relatius a la cultura jueva i el patrimoni que s'hi relaciona. Al final del conte, no només hauran viscut una història, sinó que també hauran experimentat el que volia dir ser un jueu o jueva i viure en el Call de Barcelona. Seguidament doncs, passarem a descriure el ductus textual del conte, construït a partir de l'articulació conceptual presentada.

3.3.2. El *Ductus* textual del model didàctic

Procedim doncs a la descripció detallada del *ductus* textual del llibre. En els següents subapartats efectuem la transcripció de tots els seus elements textuals dividits per apartats del llibre (dedicatòria, conte, glossari i epíleg) i n'efectuem l'anàlisi.

3.3.2.1. Dedicatòria.

A través de la dedicatòria volem expressar a qui va dirigit el llibre, i quin és el seu objectiu: la memòria dels jueus catalans i dels seus descendents, que podem ser qualsevol de nosaltres. En la següent taula, a la columna de l'esquerra transcrivim el text de la dedicatòria i a les de la dreta continguts específics relacionats.

Taula 2: El ductus textual. La dedicatòria

Text	Continguts Específics
Per a la Chloe i l'Iu. Per als nens i nenes del Call d'avui.	Llibre adreçat a nens i nens El Call avui. Element patrimonial. La Chloe i l'Iu són els fills de l'escriptora, i són representats en la darrera escena del llibre com els nens del Call d'avui.
I per aquells homes, dones, nens i nenes, que van néixer, van somniar, van viure i van morir a Sefarad. I per aquells que un dia, ja fa molts anys, van haver de marxar d'aquestes terres, o van haver d'amagar-se, empesos per la violència d'uns fets que mai no haurien d'haver succeït. Per a ells i pels seus fills, i pels fills dels seus fills de totes les generacions passades, per a tots nosaltres, que som molts, en el nostre viatge a la recerca de la nostra memòria.	Sefarad, l'Espanya jueva, que si bé popularment es refereix al conjunt de terres espanyoles de la península, a l'època designava els territoris andalusís. Es presenta de manera general sense fer esment particular a la Catalunya jueva, que estava en Terres d'Edom, territori cristià. Partim del que ja coneix el lector per introduir-lo cap al que no coneix. Actualment Sefarad és el nom hebreu amb el que es designa l'Espanya actual Referència a la violència exercida sobre el poble jueu i a l'Exili, l'expulsió. La nostra memòria indica que la història dels jueus catalans és la nostra pròpia història

Agraïments Aquest llibre no hauria estat possible sense l'ajut de Noy Amit, Michal Schauer i Mar Cardona, ni sense el suport incondicional de Carles Mera. Moltes gràcies.	Agraïments als col·laboradors del llibre

3.3.2.2. El Conte

Taula 3: El ductus textual. El conte

A la segona taula transcrivim el text a la columna de l'esquerra, i a la dreta mostrem l'esquema argumental, les referències internes a elements del llibre (glossari o imatge) i finalment a la darrera columna els elements patrimonials presents en el text.

Text	Esquema argumental. Eix conceptual.	Termes específics. Glossari/ referència visual (imatge)	Element patrimonial
Al Call* de Barcelona hi ha una casa molt antiga, una casa que diuen els veïns que està encantada... ...la casa de l'alquimista*.	Localització en l'espai: Barcelona. Presentació casa: el misteri Alquimista. Màgia	El Call: el barri dels jueus Alquimista	La casa de l'alquimista. Espai Call
Fa molts i molts anys, en el temps dels jueus*, HI vivien Moixe ben Eleazar BONSENYOR, dit l'alquimista, i la seva filla Judith .	Localització en el temps No s'especifica l'edat mitjana però s'insisteix en la idea de que hi ha a la ciutat un temps de jueus Primera presentació personatges: un alquimista (mag) i la seva filla	El temps dels jueus. La història jueva de Barcelona	El Call jueu de Barcelona
En Moixe era Mestre *Cabalista**.	Personatge 1. El Pare Càbala, Màgia,	*Cabalista*	
A casa seva hi arribaven savis de totes les terres a aprendre els misteris de les *sefirot** i de les lletres sagrades.	Els savis de tot el món visiten al protagonista per aprendre El pare com a savi Coneixement misteriós	*Sefirot* Imatge *Sefirot* Lletres sagrades Imatge Alfabet	L'alfabet hebreu. Les lletres a les pedres del call Imatge alfabet

Text	Esquema argumental. Eix conceptual.	Termes específics. Glossari/ referència visual (imatge)	Element patrimonial
La seva estimada filla, la bella Judith , era molt jove i de somriure fàcil.	Personatge 2. La filla Joventut, bellesa, lleugeresa El pare estima la filla		
Amb la seva amiga Myriam anaven a la font, a la *sinagoga** , a comprar carn Kóixer*, al micvé* (els banys)... Sempre reien i compartien confidències. doncs la Judith tenia un secret, un somni secret que acaronava dia i nit. - Pare, Quan sigui gran, jo vull ser Reina.	Personatge 3. Míriam. L'amiga Vida quotidiana en el barri: buscar aigua, comprar carn. El temple i els banys. El secret de la Judit. El personatge vol viure els seus somnis	*Sinagoga* *Kóixer* *micvé*	*Sinagoga* *Micvé* (banys nous) La carnisseria *kóixer:* Carrer de la fruita
- Els jueus no podem ser reis, Judith . I no oblidis posar-te la *rodella** quan surtis del Call. Ja feia uns anys que el Papa havia decidit que els jueus de tots els regnes cristians havien de portar rodella, una insígnia en forma de disc mig roja i mig groga que els homes havien de lluir al pit i les dones al front.	Normes i prohibicions per als jueus Jueus i cristians. Imposicions dels cristians sobre els jueus. L'estigma. El Call apareix com un món a part a la ciutat	La *rodella* Imatge de la *rodella*	Els límits del Call, les portes.
La Judith odiava posar-se la rodella. - Perdoneu pare, sempre me n'oblido.	Conflicte La filla i l'oposició a les normes		
Aquell matí de divendres el Call estava agitat: "ha vingut el rei, entrarà a la plaça al migdia". - Anem a veure la desfilada de la cort, Judith .	Esdeveniment: l'arribada del rei La festa		Els comtes reis catalans i el saló del Tinell a la plaça de Rei

Text	Esquema argumental. Eix conceptual.	Termes específics. Glossari/ referència visual (imatge)	Element patrimonial
La Judith estava trista, el seu pare havia fet cosir la *rodella* al seu mocador, impossible treure-la. - Estic tant lletja amb aquesta marca a la cara... qui podria enamorar-se de mi?	Conflicte El desig de llibertat i d'aventura de la filla i l'oposició a les normes, la tradició i la llei Els jueus van marcats. Les limitacions de ser jueus. L'estigma	*Rodella* (imatge)	
- Amaguem els mocadors sota aquesta pedra de la font, Myriam!	Proposta d'insubmissió. Saltar-se les normes		Carrer de la Font (avui Sant Honorat). Font desapareguda
- Si ens descobreixen anirem a la presó, o serem castigades... La Myriam havia sentit parlar de dures represàlies als jueus que incomplien la llei del rei...	Dilema Els jueus sota la llei del rei L'amenaça del càstig		
- I qui ho sabrà que som jueves?	Es qüestiona la diferència i es qüestiona la norma Només per la rodella es pot saber que són jueves: els jueus eren iguals als cristians, si no se'ls marcava no se'ls podia identificar		
El carrer estava desert. "Ràpid, que no vingui ningú i ens vegin". En un instant van amagar els seus mocadors en una escletxa del mur de la font i van sortir corrent per la porta del Call entre esclafits de riure.	Acció/decisió La transgressió. Amaguen el mocador amb les rodelles La porta del call: el Call com espai tancat		La font. L'antic carrer de la font (Sant Honorat) Localització de la porta del Call

Text	Esquema argumental. Eix conceptual.	Termes específics. Glossari/ referència visual (imatge)	Element patrimonial
Van enfilar al llarg del mur del Call fins darrera la catedral. Allà s'hi atrafegaven carros, monjos, peregrins, bisbes i seglars, pagesos amb ases carregats amb viandes i fruits i artesans vestits de diumenge, tots amb un desig al cor: veure l'entrada del Rei i la seva cort. I ja retronaven les cornetes quan la Judith i la Myriam van arribar a la Plaça.	El mur del Call Vida a la ciutat. Comerç, artesans, passavolants El poble i la desfilada de la cort i S'anuncia un gran esdeveniment. Avís: Toc de Cornetes		Catedral (carrer de la pietat) Plaça del rei
L'espectacle era impressionant. Una llarga filera de cavallers amb cotes de malla i banderoles multicolors s'acostaven en processó a rendir homenatge al Rei. Les dues noies estaven embadalides. I el temps va passar tant ràpid...	L'espectacle de la cort. Cavallers banderes, Ambientació medieval. El rei		Imatge de la Plaça del rei amb el Salo del Tinell
Judith , corre, que aviat es pondrà el sol i començarà el *Xàbat**, i encara no hem anat al *micvé*! Correm a buscar els mocadors!	Dilema. La posta de sol i la celebració del *Xàbat* Les normes s'imposen: cal anar al micvé abans del *Xàbat* Han d'anar a buscar els mocadors	El *Xàbat* El *micvé*	Els banys nous (carrer Banys nous) els banys freds (encara no localitzats) al carrer sant Ramon del Call
- Anem directes al *micvé,* Myriam, ja els agafarem en tornar dels banys.	Decisió: renuncien als mocadors i acaten la norma d'anar als banys		

Text	Esquema argumental. Eix conceptual.	Termes específics. Glossari/ referència visual (imatge)	Element patrimonial
Vorejant el mur de tornada van arribar als banys nous.	Acció: itinerari de tornada. El mur del call		Els banys nous, els banys freds (encara no localitzats)
Al micvé de les dones ja gairebé no hi quedava ningú. Van prendre un bany ràpid entre corredisses i oracions i van marxar de seguida cap a casa, de tornada, per celebrar el *Xàbat**.	Compliment de les normes El *micvé* La tradició del bany ritual	micvé	
La tarda queia, ja aviat seria fosc. Allà la va veure. Arnau de Vallespir esperava que el seu cavall fos ferrat davant la porta dels banys, quan va veure la noia més bonica que mai no hauria pogut somniar.	Presentació personatge 4: l'Arnau de Vallespir. El cavaller foraster L'atzar. Es presenta el destí		
Rínxols foscos, ulls negres de mirada vellutada, veu cristal•lina "Corre, que arribem tard", cridava entre riures. Ella va fugir corrent carrer avall, del braç d'una altra noia.	El miratge de l'Arnau La fascinació		
L'Arnau, com despertant d'un llarg somni, va intentar seguir-la, però ja havia desaparegut.	Acció El miratge s'esvaeix		

Text	Esquema argumental. Eix conceptual.	Termes específics. Glossari/ referència visual (imatge)	Element patrimonial
El pare ja l'esperava quan la Judith entrava a casa, recomponent-se el mocador. "Mai no s'hauria de córrer per començar el *Xàbat**", la renyà amb tendresa en Moshe.	Les normes. La llei jueva L'amor del pare per la filla		
La Judith va acostar-se a la taula i va encendre dues espelmes. Hi acostà les mans i murmurà les benedicciones del *Xàbat: BaruH atá Ado-nai...* El Call s'omplí de murmuris sagrats i dels resplendors parpellejants dels llums d'oli*.	La tradició jueva: la celebració del *Xàbat.* Encesa d'espelmes benedicci-ons. Recolliment	*Xàbat* Baruj ata adonai Llums d'oli (*hanukiya*) *menorah* (imatge	Llums d'oli a l'espai Call (hanukiya) la menorah (imatge)
Arnau de Vallespir tornava cap a Sant Pau del Camp, deixant darrera els murs de la ciutat. Tenia el cor encès. S'havia enamorat bojament de la bella desconeguda.	L'enamorament L'Arnau surt de la ciutat		Sant Pau del Camp, Les muralles de la ciutat La porta de la ciutat. Imatge
L'endemà el Call estava tranquil. Totes les xemeneies fumaven suaument mentre es mantenia calenta l'*adafina*, l'únic plat calent que es menjava durant el dia de descans dels jueus.	La celebració del *Xàbat.* El dia de descans dels jueus Tradició culinària jueva: l'*adafina*	Adafina	

Text	Esquema argumental. Eix conceptual.	Termes específics. Glossari/ referència visual (imatge)	Element patrimonial
Cada *Xàbat* l'activitat Al Call es suspenia: ningú no treballava, ni tan sols els esclaus, ningú no cuinava ni encenia foc. Només se sentien els murmuris de les pregàries i els riures tranquils dels nens. Doncs el *Xàbat* era el dia de la família.	La celebració del *Xàbat.* El dia de descans dels jueus Les normes La família		
A mig matí, les famílies anaven a la *sinagoga*. Després de dinar, mentre els homes estudiaven Torà, La Judith i la Míriam passejaven tot recordant el sèquit reial..	La celebració del *Xàbat.* El dia de descans dels jueus La *sinagoga*, lloc de trobada de la comunitat jueva L'estudi de les escriptures. El món masculí i el món femení	*Torà* Imatge *Torà* i *Hecal* *sinagoga* Imatge *sinagoga*	*Sinagoga* (Imatge inspirada en la Sister Haggadah f 17) Rotllos de la Torà
L'Arnau va tornar cada dia, a la porta dels Banys, a veure si podia trobar-la de nou. I cada divendres, a la mateixa hora, ella apareixia del braç de la seva amiga, entre riures i murmuris.	Acció: el cavaller persegueix el seu destí. Insistència Continua l'acompliment de la llei jueva: els divendres als banys		Banys nous imatge
Però ella mai no se'l va mirar.	La indiferència de la noia. Móns separats		
l'Arnau estava molt trist. Com podia guanyar el cor de la seva estimada? A la taverna del Port ofegava les seves penes amb vi i es lamentava: "Ella mai no m'estimarà".	Dilema. El protagonista vol aconseguir el seu objectiu i no sap com Desesperació Espai: la taverna del port		

Text	Esquema argumental. Eix conceptual.	Termes específics. Glossari/ referència visual (imatge)	Element patrimonial
Però un vespre, un vell mariner, en sentir els seus laments, li va dir: - Hi ha una manera que una dona s'enamori perdudament d'un home... L'Arnau va aixecar el cap i va mirar fixament l'ancià.	Atzar. El missatge del mariner desconegut precipita el destí Personatge 5: el vell mariner		
- Al Call dels jueus hi ha un alquimista que prepara els filtres d'amor més poderosos. Els seus conjurs desfan els cors més durs. Recorda aquest nom: " Moixe ben Eleazar". L'ancià va adormir-se a l'instant, el seu cap va picar sobre el taulell de fusta i va renegar sense moure's.	Amenaça: anunci de la fatalitat L'alquimista com instrument del destí Els filtres d'amor Intervenció de la màgia per capgirar la història Móns separats: el Call dels jueus	Alquimista	
L'endemà de bon matí, el cavaller Arnau de Vallespir va anar a la casa de l'alquimista.	Acció L'Arnau a la cerca del filtre d'amor.		
En Moshe va obrir la porta al cavaller foraster amb un cert recel. Els cristians no acostumen a venir al Call, què devia buscar?	Encontre dels personatges 1 i 4 Móns separats: els cristians no acostumen a venir al Call dels jueus. El recel de Moixe		

Text	Esquema argumental. Eix conceptual.	Termes específics. Glossari/ referència visual (imatge)	Element patrimonial
- Necessito un filtre, un filtre d'amor, per enamorar a la meva estimada. El cavaller va pregar, va implorar, va prometre que pagaria bé. En MoI-Xe va superar els seus escrúpols, "tan sols és un pobre enamorat" i es va posar a la feina.		Imatge *alambí*	
L'alquimista va obrir un llibre amb estranyes inscripcions i diagrames. Murmurà unes oracions, mentre un líquid púrpura pujava per un alambí*. I, amb cura, va cosir amb fils d'aranya uns pètals de rosa rojos a un coixinet d'escuma malva. En acabar, l'hi va enganxar una tija de margarida fresca amb cera d'abella. Finalment, amb una pipeta de plata, hi va impregnar l'elixir púrpura de l'alambí.	La màgia. El filtre d'amor. La saviesa desconeguda Alquímia	*Alambí*	Llibres hebreus. Diagrames (*Haggadah* de Barcelona)
- La dona que desitges ha d'olorar aquesta flor mentre la mires als ulls, i serà teva per sempre més.	c		

Text	Esquema argumental. Eix conceptual.	Termes específics. Glossari/ referència visual (imatge)	Element patrimonial
L'Arnau va embolicar la preuada flor amb un mocador de seda color safrà, i va dirigir-se als banys. I allà va esperar, com sempre, a la porta, a la seva estimada. I la Judith i la Myriam van sortir per la porta dels banys agafades del braç, com sempre. Però aquell dia havia de ser diferent.	Acció: l'Arnau va a buscar a la Judith Irrupció del destí a la rutina		
- Espera'm, Judith , m'he deixat el meu penjoll al micvé. Ara torno	Atzar: la Judith queda sola		
I llavors ell s'hi va acostar, la flor a la mà, mirant-la fixament als ulls, mentre li deia: - Olori aquesta flor, bella Dama, té l'olor de les nits de primavera.	Acció: l'Arnau entrega el filtre d'amor a la Judith		
La Judith va abaixar els ulls, temblorosa. No podia deixar d'admirar la bellesa d'aquella flor, que desprenia una suau aroma envoltant...	El filtre d'amor. El rapte de la consciència de la Judith		
La Judith es va enamorar bojament i va fugir amb el Cavaller Arnau de Vallespir, el Cavaller de Sant Pau del Camp.	Desenllaç. El destí es precipita		

Text	Esquema argumental. Eix conceptual.	Termes específics. Glossari/ referència visual (imatge)	Element patrimonial
L'Arnau la va anar a buscar a casa seva, un matí d'hivern. I en Moshe no la va poder retenir. La va veure marxar a cavall, abraçada al seu Cavaller.	Acció. Acompliment del destí. La filla abandona el pare i marxa amb el cavaller La fatalitat de Moixe		
En Moshe no va cridar, no va plorar. Va arrencar la caixeta de fusta de la *mezuzah** del llindar de la porta, la va llençar a terra i la va trepitjar mentre escopia unes malediccions. I va tancar la porta. Mai més no la va tornar a obrir.	El personatge 1 es descobreix instrument i causant de la seva fatalitat La maledicció	La *mezuzah* Imatge *mezuzah*	La *mezuzah*
Diuen que el van sentir, una nit, trencant els alambins mentre cridava de dolor i recitava fórmules terribles. I els veïns asseguren que el van sentir dir:			
- Mai! mai ningú més no viurà en aquesta casa, ni hi serà feliç! Aquesta serà per sempre més la tomba del meu dolor. I diuen que mai més no hi ha viscut ningú, a la casa de l'Alquimista Moixe ben Eleazar del Call de Barcelona.	La maledicció de la casa perdura fins a l'actualitat		La casa de l'alquimista

Text	Esquema argumental. Eix conceptual.	Termes específics. Glossari/ referència visual (imatge)	Element patrimonial
- I és veritat, Mare, que la casa està maleïda?	Retorn al present: el conte és la narració d'una mare als seus fills. Personatges 6 (narrador de la història) i 7 Es qüestiona la vigència de la maledicció		La casa de l'*alquimista*
- No ho sé, Chloe, però diuen que encara es poden sentir els conjurs de l'*Alquimista* les nits de lluna plena. - Marxem cap a casa, mare, que crec que avui hi ha lluna plena, diu la Chloe mentre EL seu germà Iu s'enfila per fer lliscar els seus dits per l'escletxa de pedra de la *mezuzah*.	Permanència del misteri: Personatge 8 La *mezuzah* actual Fi de la història		La *mezuzah*
L'any 1391, els Calls de la majoria de ciutats catalanes foren atacats. Molts dels seus habitants van ser forçats a convertir-se al cristianisme o van ser assassinats. El Call de Barcelona mai no va ser reconstruït.	Apèndix històric Context històric El saqueig del Call, les conversions forçoses i els assassinats Destrucció del call		

Text	Esquema argumental. Eix conceptual.	Termes específics. Glossari/ referència visual (imatge)	Element patrimonial
Un segle més tard, l'any 1492, un decret reial obligava l'expulsió de tots el jueus i jueves de la península. Aquí van acabar oficialment gairebé mils anys d'història dels jueus catalans.	L'expulsió dels jueus de la península. Final de la història mil·lenària dels jueus hispans i catalans		
Però la història va continuar a l'exili. Moltes famílies jueves encara recorden els seus orígens a terres de Sefarad, Espanya, a terres d'Edom, Catalunya. I moltes famílies descendents d'aquells que foren obligats a convertir-se, encara recorden el seu passat jueu.	Permanència de la tradició jueva a l'exili Sefarad i Catalunya: Catalunya no és Sefarad Els cripto-jueus		
L'antiga casa de l'Alquimista és actualment l'Espai Call, el Centre d'interpretació del Call de Barcelona. No s'ha trobat cap document sobre cap alquimista en la casa, tot i que es coneixen alguns cabalistes que van viure en el Call de Barcelona.	Patrimoni jueu restant a la ciutat Dades fictícies i reals del conte de la història dels jueus catalans La *Càbala* a Barcelona		
Però se sap del cert l'origen jueu medieval de la casa, com també que fou abandonada durant molts anys.	La casa de l'alquimista: història real		Els documents referents a la història de la casa*

Text	Esquema argumental. Eix conceptual.	Termes específics. Glossari/ referència visual (imatge)	Element patrimonial
En Moixe, la Judith , l'Arnau i la Míriam són personatges de ficció. Però també podrien haver estat reals, potser amb altres noms, doncs se sap que alguns jueus i jueves es van enamorar de cristians o cristianes i van haver d'abandonar la seva fe i els seus costums, atès que les relacions entre membres de diferents comunitats estaven prohibides.	Personatges de ficció que expliquen fets reals: Dues comunitats diferenciades, la llei jueva i la llei cristiana. Els conflictes entre les dues comunitats Les conversions forçoses		

3.3.2.3. Glossari

A la tercera taula transcrivim el glossari del llibre. A les dues columnes de la dreta apareixen els emplaçaments de les referències textuals i visuals en el llibre.

Taula 4: El ductus textual. Glossari

GLOSSARI	Pàgines de referència	Il·lustració
Alambí: de l'àrab *al-inbiq,* és un aparell utilitzat per a la destil·lació de líquids mitjançant un procés d'evaporació per escalfament seguida de la condensació per refredament. Era l'instrument típic dels alquimistes en la seves operacions màgiques.	P38,44	P36
Àlef-Bet o *alefat*: alfabet. Les lletres de l'alfabet hebreu són sagrades en el judaisme, atès que Déu creà el món mitjançant la paraula. La paraula doncs, té un potencial creador que es concentra en cadascuna de les energies simbolitzades per les lletres de l'alfabet hebreu. Cada lletra correspon a un número, i la ciència de les lletres tradicional hebrea consisteix en la interpretació i la transmutació del potencial numèric de les paraules.	P11, 38	Presència en gairebé totes les il·lustracions i en la versió hebrea de la narració

Alquimista: el qui practica l'alquímia, l'art de les transmutacions, una mena de màgia que cerca la transformació de la matèria bruta (nigredo) en or, simbolitzant aquest camí el de la transformació interior. L'alquímia és també una altra denominació de la Càbala pràctica.	P8, 9, 34, 36, 38, 45, 46, 49	
Càbala: corrent místic del judaisme d'origen molt remot, que aconseguí una gran esplendor desenvolupant una extensa literatura a la Sefarad medieval, i molt particularment a la Corona d'Aragó i en terres provençals. Existeixen diferents corrents cabalístics o escoles, com la barcelonina de Salomó ben Adret o la gironina de Moshe ben Nahman, entre altres. Conjuntament als diferents corrents místics de la Càbala, existia un corrent de Càbala pràctica equiparable a la màgia blanca i a l'alquímia, que intentava la transformació del món físic mitjançant la utilització dels noms secrets de Déu i dels àngels, com també l'aplicació de la ciència de les *sefirot* i de les lletres de l'alfabet hebreu, les lletres sagrades.	P10 (cabalista), 38 llibres de diagrames i oracions), 49 (cabalistes)	
Call: del llatí *callis*, carreró. (S'estableix una filiació filològica amb *Kahal,* assemblea, tot i que sembla que és errònia). Nom que es donava als barris jueus catalans.	Portada, P7,14, 16, 19 (porta del call), 27, 30, 31, 34, 37, 45, 49	
Kóixer: apte, acceptable. Es diu dels aliments que la llei de Moisès permet menjar. Per exemple, només es pot menjar carn de vedella o be i aus de corral, i peix amb escates.	P12	
Kipà: gorret pla i rodó amb el qual els homes es cobreixen el cap en senyal d'humilitat davant de Déu		P7-
Menorah: literalment làmpada. Canelobre de set braços que recorda la flama que cremava dia i nit en el Gran Temple de Jerusalem fins que va ser destruït. És un dels símbols tradicionals del judaisme, conjuntament amb l'estrella de David.		Portada, P26, 28
Estrella de David o Magen David (escut de David): estel format per dos triangles, l'un sobre l'altre, símbol tradicional de judaisme que comença a aparèixer a l'edat mitjana. L'any 1354, Carles IV atorgà a la comunitat de Praga el privilegi de portar el seu propi estendard, anomenat més tard en els actes l'estendard del Rei David, sobre el qual figurava l'hexagram.		

Llums d'oli: la celebració del Xàbat comença a la posta de sol del divendres amb l'encesa de dues espelmes (antigament llums d'oli) per part de la dona de la casa, seguda de la bendició *Barúj atá Adonái, Elohéinu Mélej haolám, ashér kidshánu bemitzvotáv, vezivánu lehadlík ner shel Shabbát kódesh:* "Beneït ets Tu, Adonai, Déu nostre, Rei de l'Univers, qui ens va santificar amb els seus preceptes i ens va ordenar d'encendre les espelmes del sagrat *Xàbat*".	P27	P26-27 Barúj atá Adonái, P27
Mezuzah: petit cilindre que els jueus col·loquen en el marc de la porta de les cases per a mostrar que són creients dins i fora de casa. A l'interior s'hi col·loca un petit full de pergamí en el qual Déu diu que s'ha de fer així per a santificar la llar i tenir sempre a Déu amb nosaltres. El costum prové del versicle de la *Torà* Deuteronomi 6.9 -i les escriuràs (les paraules de Déu) a les llindes i a les portes de casa teva-. En el pergamí s'hi inscriu l'oració més important del judaisme, *Xemá Israel,*: "Escolta Israel, l'Etern és el nostre Déu, l'etern és un." A la seva part exterior, s'hi inscriu la paraula, *Xadai*, un dels noms de Déu, que sovint s'interpreta com "El que cuida les portes d'Israel».	P43, 46	P42
Misnà: un dels textos principal del judaisme, escrit per diferents savis entre els segles I i II de l'era cristiana. S'hi expliquen els aspectes més difícils de la *Torà* per a comprendre-la millor. Descriu sobre tot normes de comportament i la manera d'aplicar-les correctament.		
Miqvé o *micvé:* bany ritual utilitzat per a la purificació en els rituals del judaisme. Es practica en un contenidor d'aigua corrent on hi hagi la possibilitat de submergir-se completament. Les regles per a la utilització del micvé són complexes, i estan definides a la Misnà. Molts jueus utilitzen el micvé a la vigília del *Xàbat,* i de *Iom Kippur* (dia del perdó); els *hassidim* l'utilitzen a diari. Existeix una normativa específica per les dones, que l'han d'emprar després del part o del cicle menstrual. S'utilitza tanmateix per a la conversió al judaisme i per les ablucions dels morts. És un dels llocs centrals de la vida comunitària jueva, conjuntament amb la sinagoga. El micvé del Call de Barcelona encara no ha estat localitzat, tot i que existeix documentació que afirma que la comunitat jueva també emprava els banys públics situats al carrer Banys Nous, fora del Call, on tenien un espai que els hi era reservat.		P23, 32
Rodella: insígnia circular vermella i groga que els jueus catalans tenien l'obligació de dur per sobre de la roba per a poder ser identificats, a partir del concili IV del Laterà (1215). Més endavant, l'any 1268, el rei Jaume I dispensa la comunitat jueva barcelonina de dur-la, recomanant-los portar una capa rodona quan surtin de la ciutat.	P14-15, 16-17	P14,15, 17

Xàbat: El Xàbat és el setè i últim dia de la setmana jueva en què els jueus practiquen el descans segons les lleis de Moisès. És la celebració més important del calendari jueu. Comença amb la posta de sol del divendres i acaba una estona després de la posta de sol del dissabte.	P22-23, 27, 30-31	P27
Sefirot: cadascuna de les deu emanacions de la divinitat representades en l'arbre cabalístic. La teoria de les sefirot expressada en el Sefer Yetsirah (Llibre de la Creació) es popularitzà al segle X i es remunta a les tendències místiques més antigues i genuïnes del judaisme. Entre cadascuna de les deu sefirot hi ha 22 camins representats per cadascuna de les 22 lletres de l'alfabet hebreu.	P11	P10
Sinagoga: Beit ha-knesset o casa de reunió de la comunitat jueva. És també la Beit ha-midraix, casa d'estudi, i la Beit ha-tefil·la, casa d'oració. Al Call de Barcelona hi havia cinc sinagogues (i una sisena al Call menor), la més important de les quals estava situada a l'actual carrer de Marlet.	P, 12, 32	P31
Talmud: principal comentari de la Misnà, escrit pels savis de Babilònia i d'Israel entre els segles III i VI de l'era cristiana.		
"Temps dels jueus": la presència jueva a Barcelona es documenta des de l'any 850, i es va mantenir fins al 1492, data de l'edicte d'expulsió. L'any 1391, en dos avalots consecutius, el 5 i el 7 d'agost, el Call de Barcelona és atacat i destruït, i ja no es refarà mai més.	P9, 49	
Torà o Pentateuc: cinc primers llibres de la Bíblia, que narren com Déu va crear el món, quan es va formar el poble jueu i com Déu sempre l'ha ajudat en les seves dificultats.	P31	P9
Xalom: pau, salutació jueva.		

3.3.2.4. Epíleg

A la darrera taula del ductus textual, l'epíleg, reprenem l'esquema de la primera. Transcrivim el text a la columna de l'esquerra i a la dreta els conceptes claus relacionats.

Taula 5: El ductus textual. Epíleg

Text	Conceptes clau
Neixes i la vida et duu cap endavant. L'horitzó ple de projectes, el cap ple de somnis, gateges, camines, trontolles, caus i et tornes a aixecar. Al matí de la teva vida la teva ombra es projecta davant teu, com un ventall de possibles. I arriba al migdia. El sol és amunt, gairebé no perceps la teva ombra. Cap on vas? A partir d'ara s'obre una nova dimensió a la teva vida. A partir d'ara la teva ombra es projectarà cap enrere, cap al passat, cap a la memòria. Segons la tradició, només es podia estudiar la Càbala a partir dels 40 anys. Calia potser viure íntimament la dimensió de la memòria de la pròpia carn per poder endinsar-se en la tradició, en la memòria del poble. I és llavors quan aquelles històries dels nostres grans tot d'una recobren vida, agafen significat. I és llavors el moment de teixir el compromís amb els que vénen, perquè així en girar enrere, cap a l'ombra que s'allarga més i més, hi reconeixem un esforç que ha donat sentit al nostre camí, unes llums que no es perden, nous camins que donaran nous fruits.	La tradició, la memòria Càbala El compromís amb la memòria i el futur El sentit del camí Patrimoni i significat
La filla de l'alquimista és un conte, una llegenda, el viu testimoni d'un passat que lluita per a ser recordat. Una finestra cap a un món a voltes desconegut però molt nostre, una empremta de la nostra memòria, testimoni d'un ric patrimoni nostre que cal preservar. La nostra memòria és la nostra identitat. I la nostra identitat és la clau per poder seguir caminant endavant.	Història, memòria i Identitat El patrimoni oblidat Objectiu llibre: recordar el patrimoni jueu, recuperar la memòria i la identitat
"Hi havia una vegada un rabí que coneixia un racó del bosc. Hi anava sovint, encenia un foc, feia una oració i parlava amb Déu. El seu fill seguia anant al racó del bosc i encenia el foc, però havia oblidat l'oració. Tot i així parlava amb Déu. El fill del seu fill encara coneixia el racó del bosc, però no recordava com encendre el foc, ni l'oració, però podia parlar amb Déu. I el fill del fill del fill del rabí, que no recordava ni el racó del bosc, ni la manera d'encendre el foc, ni l'oració, tot i així aconseguia parlar amb Déu, perquè coneixia aquesta història, i aquesta memòria era suficient."	Conte hassídic: reflexió sobre la fragmentació de la memòria i l'oblit Història versus memòria. L'imperatiu de la memòria, encara que fragmentada

3.3.3. El ductus visual

Construir el ductus visual del llibre ens ha portar a replantejar com ha de ser una imatge didàctica. Al llarg dels manuscrits estudiats, n'hem vist de tot tipus. Hem conegut imatges ornamentals, narratives, mnemotècniques, miniatures de metàfores, imatges exegètiques, i anagògiques, i finalment imatges visionàries. Cada tradició defineix de diferent manera aquesta capacitat de la imatge "d'anar més enllà d'ella mateixa" (Florensky 1972: 35), aquesta vocació més que didàctica de la imatge que ens permet expressar continguts de tot tipus.

Per als propòsits del nostre model didàctic, hem distingit diferents tipus d'il·lustracions que funcionaran a diferents nivells:

- Narratives: acompanyen el text, expliquen continguts i marquen la seqüència o *ductus* textual
- Explicatives: aclareixen continguts o idees expressades en la narració
- Imatges mirall: primer pla d'un personatge amb càrrega afectiva i emocional. Promouen la identificació amb el personatge i la immersió en la història
- Detalls: mostren continguts o idees no necessàriament inclosos en el text però amb referència a la cultura jueva, que poden ser desenvolupats en un treball posterior amb el llibre
- Animals o sers fantàstics: representen continguts simbòlics, elements grotescos, i fan de referència a l'art medieval dels manuscrits il·luminats i al seu ús com a suports per la paginació (Hamburguer 1998)
- Imatge didàctica: esquema, plànol.

Procedim doncs a la descripció detallada del ductus visual del model didàctic.

Taula 6: El ductus visual.

Il·lustració	Descripció	Continguts i elements simbòlics. Referències visuals.
Portada	Representació de dos personatges en un espai tancat amb una *menorah*. Es veuen torres i muralles. A l'exterior cases i una torre d'un temple cristià. Grafies hebrees integrades a la imatge	Al·lusió a l'espai tancat del Call, aïllat. Elements jueus a l'interior i cristians a l'exterior. Barret jueu, mocador dona
Portadella	Personatge femení en un espai amb arcades, bastant comú com a element d'emmarcament en els manuscrits medievals. Cases al fons. Visió nocturna	Referència a la Golden Haggadah carnisseria. Nocturnitat imatges haggadot, espai dens arabescos, daurats o estels (veure *Haggadah* Kaufman i *Haggadah* de Barcelona)
Il. 1 pag 7	Personatge assegut amb una *kippà*, escrivint la història. Entorn amb arcades. Grafies hebrees i estel de David	Imatge introductòria de la narració/*haggadah*. La narrativa des del punt de vista d'un infant hebreu.
Il.2 pag 8	Visió simulada del carrer dels banys freds, actualment arc de sant Ramon del Call, amb el castell nou al fons. Grafies hebrees. Al primer pla la casa de l'alquimista	Imatge narrativa d'acompanyament del text. Panoràmica del Call i de la casa encantada
Il. 3-3 bis pag 9	Personatge masculí amb barret i el rotllo de la *Torà* i personatge femení amb una gerra d'aigua al cap. Ambdós personatges porten una ostensible rodella.	Al·lusió a les tasques masculines i femenines en la tradició jueva medieval. L'abastiment d'aigua potable a la ciutat La religió del llibre Barret en relació a la Sister *Haggadah* (escena pans àzims).. La rodella. Tot i que no està present en els haggadot, representar les rodelles és fonamental per designar l'estigmatització del poble jueu arreu d'Europa a l'edat mitjana.

* Per a un estudi dels animals fantàstics en els claustres de Girona i Sant Cugat, veure Schneider (1998).

Il·lustració	Descripció	Continguts i elements simbòlics. Referències visuals.
Il. 4 pag 10	Dos personatges en oració, amb diferents elements jueus: *menorah*, arbre cabalístic, barrets, lletres hebrees	Imatge explicativa del text. Aquesta escena fa referència a la ocupació del protagonista com a mestre cabalista. El protagonisme de les lletres i de l'arbre indica la referència mística hebrea
Il. 5 pag 11	Personatge masculí amb barret, *tal·lit* (xal hebreu) tocant un corn	El corn es toca del dia de l'expiació, *Yom Kippur,* dia en que es perdonen els pecats i els que han abandonat la religió (forçats o no) poden tornar a la sinagoga per demanar el perdó.
Il.6 pag 11	Representació d'un animal fantàstic, una serp dins d'una forma triangular, envoltat d'ulls.	Representació simbòlica de l'energia adormida que pot ser despertada, en un triangle ascendent (de foc), en referència a la Càbala.
Il.8 pag 12	Noia portant aigua , una gallina als seus peus. Al costat dos gats i un sevivon o perinola (baldufa)	El *sevivon* és una mena de baldufa amb lletres hebrees, joguina típica jueva de *Hanukah,* la festa de les llums hebrea. En els costats del *sevivon* estan les lletres *nun, guimel, hei* i *sin,* representant les paraules *nes gadol haiá sham*, "Un gran miracle va succeïr allí". Anacronisme: fou suposadament inventat per al fill d' Itamar Ben-Avi (fill de Eliezer Ben Yehuda) quan tenia 5 anys, tot i que la baldufa és una joguina tradicional en tores les cultures. Fa referència a la recuperació de la llibertat religiosa a l'època del segon temple i el miracle de *Hanukah*, la conservació d'una ampolla d'oli pur que va durar 8 nits en comptes d'una fins que se'n va poder premsar de nou per encendre la *menorah* del temple novament consagrat. Animals com a referència a les ciutats medievals on convivien persones i animals, i als sers fantàstics del manuscrits. Element adreçat als infants
Il.9 pag 13	Representació d'un somni de la Judith.	Imatge narrativa del text de caire fantàstic, que representa la Judith dormint en un món tancat, i en el seu somni un camí ens condueix cap un món paral·lel, imaginari, amb un castell on ella regna amb una corona al cap i un cavaller amb corona s'hi acosta

* http://museuhistoria.bcn.cat/sites/default/files/Lambard_Banys_Nous_1.pdf Victòria Mora 1994 Els banys nous de Barcelona revista Lambard volum IV 1991-1993.

Il·lustració	Descripció	Continguts i elements simbòlics. Referències visuals.
Il.10 i 10 bis pag 14	Representació de la rodella. "*rodela iudearum*" Animal fantàstic amb inscripció "*Canes rodela non portant*"	Rodella: insígnia circular vermella i groga que els jueus catalans tenien l'obligació de dur per sobre de la roba per a poder ser identificats, a partir del concili IV del Laterà (1215). Durant el regnat de Jaume I, l'any 1268, el rei dispensà la comunitat jueva barcelonina de dur-la, recomanant-los portar una capa rodona quan sortien de la ciutat (referència al glossari). Animals com a referència a les ciutats medievals on convivien persones i animals, i als sers fantàstics i element adreçat als infants.
Il. 11 pag 15	El Moshe i la Judith representats de camí amb un ase, amb les rodelles. Entorn d'arcades	Imatge narrativa d'acompanyament del text Aquesta escena fa referència a l'obligació que tenien els jueus de portar la rodella quan sortien del Call.
Il. 12 pag 16	Capitell amb animals i sers fantàstics. Comitiva reial grotesca amb seguidors humans i animals	Capitell com a referència a l'art romànic i la presència de sers fantàstics en els capitells (veure catedral de Girona, monestir de Sant Cugat o Sant Pau del Camp entre molts altres). * Representació grotesca d'un rei i el seu seguici, a l'estil de les imatges grotesques de la *Haggadah* de Barcelona. Animals com a referència a les ciutats medievals on convivien persones i animals, i als sers fantàstics del manuscrits. Element adreçat als infants
Il. 13 p 17	1r pla de la Judith amb cara trista i la rodella al front	Imatge de tipus mirall, per mostrar l'estat emocional de la protagonista i despertar la identificació del lector

* Referència a 1 Samuel 3.3 La Lámpara de *Elohim* todavía no se había apagado; y Schmuel se había acostado a dormir en el *Heykal* de יהוה (YHVH) donde estaba el Arca de *Elohim*. [vener Elohim terem yichbe uSchmuel shochev beHeykal Yahweh asher-sham aron Elohim:];Bíblia hebrea/Tanakh Las escrituras de restauración. Las Escrituras Apartadas De La Nación De Yisrael En Restauración; Edición del nombre verdadero Florida 2010. Trobem la descripció de la *menorah* a Èxode 25:31-40 (Harás una *menorah* de oro puro. Tiene que ser labrada a martillo la *menorah*, su *yarek* [tallo], sus *kanim* [brazos], sus *gebiyim* [copas], sus *kaftorey* [manzanas], sus *cheyot* [lozanías] y sus *ferach* [flores] serán de la misma pieza [*Veasita menorah zahav tahor miksha teyase hamenora yerecha vekana geveyha kaftoreyha uferacheyha mimena yihyu]…)*

Il·lustració	Descripció	Continguts i elements simbòlics. Referències visuals.
Il. 14 p18	La Judith i la Míriam en el pou amagant els mocadors.	Imatge narrativa d'acompanyament del text
Il 15 p19	Un peix que menja un peix que menja un peix	Imatge d'animals de caire fantasiós i simbòlic: imatge de la realitat social
Il 16 i 16 bis p 20	Un carreter i una dona carregada de pans al cap	Imatge narrativa d'acompanyament del text
Il 17 p 21	Imatge del rei i del sèquit a la plaça del rei amb el saló del Tinell i la capella de santa Àgueda	Imatge narrativa d'acompanyament del text i descriptiva d'un espai patrimonial.
Il 18 i 18 bis p 22	Músic amb sac de gemecs i ser fantàstic amb dos caps (un a la cua)	Imatge de detall amb referència a l'esdeveniment festiu. Ser grotesc
Il 19 p 23	Interior dels banys nous	Imatge narrativa d'acompanyament del text i descriptiva d'un espai patrimonial. Simulació de l'espai interior dels banys a partir de la maqueta existent al MUHBA i de les descripcions i il·lustracions conservades*
Il 20 pag 24	Primer pla de l'Arnau quan descobreix la Judith i cau enamorat	Imatge de tipus mirall, per mostrar l'estat emocional del protagonista i despertar la identificació del lector
Il 21 pag 25	Ser fantàstic de tipus angèlic cobert d'ulls. Inscripció "àngelus" a sota	Imatge de tipus fantàstic que introdueix un misteri
Il 22 pag 26	El Moshe i la Judith es troben en un espai sota unes arcades. A la part superior es veuen set làmpades d'oli i a la dreta una menorah	Imatge narrativa d'acompanyament del text amb detalls referents a continguts jueus: el canelobre de set branques jueu, la menorah, reforçat per les set làmpades. La menorah és un dels símbols més identificatius del judaisme. Trobem la seva representació en nombrosos temples i manuscrits, com en la Bíblia de Cervera (f317). Fa referència al canelobre de set branques que cremava permanentment en el tabernacle., assenyalat com la llum de Déu, *ner Elohim**

* Mora 1994. En el MUHBA se'n conserva una maqueta realitzada l'any 1929 per l'exposició universal, ideada per a l'Arxiu històric. (Mora 1994: 39).

Il·lustració	Descripció	Continguts i elements simbòlics. Referències visuals.
Il 23, 23 bis pag 27	La Judith acompanyada del Moshe encén les dues espelmes de l'inici del Xàbat. Inscripció en hebreu: "*Baruj ata Adonai*" (sant siguis tu Déu), les benediccions del Xàbat. Entrellaços ornamentals i text repetit de la benedicció del *Xàbat.*	Imatge narrativa d'acompanyament del text amb detalls referents a continguts jueus: la benedicció del *Xàbat* amb les dues espelmes el pa i el vi (*menorah, iaim i lehem*) Els entrellaços són una referència simbòlica al temps circular del *Xàbat*, la repetició ritual
Il. 24 i 24 bis p 28	Ser angèlic en una nebulosa que estira els fils que aturen el personatge de la imatge de la dreta (Arnau sortint a cavall de la ciutat) Escena urbana del Call, casa amb una *menorah*	Imatge de caire simbòlic que ve a expressar el rapte amorós d'Arnau i el lligam del seu destí amb el call
Il. 25 pag 29	Arnau a cavall deixa la ciutat enrere. Al fons la porta oberta de la muralla	Imatge narrativa enllaçada amb la imatge simbòlica anterior. Element patrimonial: la 1a muralla medieval i una de les portes de la ciutat
Il.26 i 26 bis pag 30	Estel de vuit puntes amb dues mans dins amb un ull al palmell i la lletra mim a sota. Infant amb barret alt jueu i estrella de David desenredant un cadell de fil que acaba en una fletxa a seguir.	Imatge decorativa simbòlica. Evoca la presència angèlica, sobrenatural, que s'inicia a partir de l'enamorament d'Arnau. Imatge simbòlica sobre les vicissituds del destí que mai no sabem cap on ens pot dur

Il·lustració	Descripció	Continguts i elements simbòlics. Referències visuals.
Il.27 pag 31	Interior de la sinagoga major amb tarima i el *chazan* (cantor) al damunt recitant els rotllos de la Torà. Assistents asseguts en bancs i un nen jugant amb un gat. Làmpades que pengen del sostre i *hecal* a l'esquerra (arca on es conservaven els rotllos de la Torà). Inscripció *halelui* (lloança)	Imatge narrativa d'acompanyament del text, el *Xàbat* a la sinagoga. Element patrimonial: la sinagoga de Barcelona, segons la miniatura de la Sister *Haggadah* f. 17 (veure figura 27) Els bancs, típics de les sinagogues del nord de la península (a Sefarad/Al Andalus seien a terra) Nen jugant amb el gat: animals en la vida quotidiana medieval i element adreçat als infants
Il 28 p 32	La Judith i la Míriam en front de l'edifici dels banys nous de Barcelona	Imatge narrativa d'acompanyament del text. Element patrimonial: els Banys Nous de Barcelona, segons la maqueta exposada en el MUHBA (Museu d'història de Barcelona.[+])
Il.29 i 29 bis p 33	Arnau observa l'escena de la pàgina anterior sense ser observat. Una Imatge grotesca s'interposa entre Arnau i les dues noies: un cerber, gos vigilant de les portes de l'Hades, amb tres caps i una cua de serp	Imatge narrativa d'acompanyament del text i imatge simbòlica de tipus infernal que anuncia la tragèdia. El cerber simbolitza el terror anuncia l'infern interior de tot ésser humà (Chevalier Gheerbrandt 1982: 191)
Il. 30 pag 34	Imatge d'un jueu en front a un laberint amb un brau al mig	Imatge de caire simbòlic: l'encontre amb els instints i desitjos més irracionals, amb l'ombra, els perills del destí. Ens remet a la imatge del minotaure, que simbolitza l'estat psíquic de dominació perversa de Minos, l'amor culpable, un desig injust amagat en la inconsciència del laberint. (Chevalier/Gheerbrandt 1982: 635)
Il.31 pag 35	La taverna del port amb unes arcades, dos homes a una taula amb una gerra, uns barrils a la dreta una gossa amb el seu cadell a l'esquerra	Imatge narrativa d'acompanyament del text. Escena de gossa amb el cadell: animals en la vida quotidiana medieval i element adreçat als infants

Il·lustració	Descripció	Continguts i elements simbòlics. Referències visuals.
Il. 32 pag 36	L'alquimista Moshe i Arnau al taller amb l'alambí preparant la poció. Espai amb arcades desdibuixat, com de somni. Làmpades al damunt	Imatge narrativa d'acompanyament del text. La imatge té una factura líquida, onírica, l'espai sembla inflar-se i els colors tenen una certa estridència. Element patrimonial: visió de l'alambí
Il.33 pag 37	Una serp amb un cap de serp a la cua vol menjar un sol amb les seves dues boques	Escena simbòlica amb animal fantàstic típic dels manuscrits medievals, imatge inquietant i amenaçadora. La serp encarna la psique inferior, allò que és misteriós, estrany, amenaçador, incomprensible... (Chevalier/ Gheerbrant 1982: 867). La boca és mediació entre la situació de l'ésser, en la que es troba, i a la que pot ser portat, superior o inferior (Chevalier/ Gheerbrant 1982: 141). Les dues boques de la serp acorralant el sol, símbol de la vida i de l'energia divina mostra que s'acosta una desgràcia
Il. 34 pag 38	Moshe assegut amb actitud de pregària sobre una serp adormida	Escena simbòlica amb animal. La serp adormida, imatge de la Kundalini o energia psíquica El perill és imminent i Moshe no n'és conscient.
Il. 35 pag 39	Imatge altament ornamental on es veu una gran flor en una estructura amb columnes. A sota Moshe (en petit) manipula els fils de la flor mentre al seu costat Arnau observa. Inscripció superior: הרקח (investigat, estudiat). Llums màgiques al voltant tipus estels.	Imatge narrativa d'acompanyament del text (la construcció del filtre d'amor) construïda a nivell simbòlic. La factura de la imatge fa referència a la miniatura de la *matzà* (pa àzim) de la *Haggadah* de Barcelona (f 17) La inscripció fa referència a la cerca i estudi de la feina de l'alquimista, la lletra *shin* lateral fa al·lusió simbòlica a la transformació, la construcció d'un nou món
Il 36 pag 40	Ouroboros: serp que es mossega la cua	Imatge d'animal fantàstic de caire simbòlic. L'ouroborous és el símbol del temps i la continuïtat de la vida, el cicle, la natura capaç de autorenovar-se (Cirlot 1997: 351)

Il·lustració	Descripció	Continguts i elements simbòlics. Referències visuals.
Il 37 p41	L'Arnau entrega la flor a la Judith . A l'esquerra de l'escena l'Arnau espera la noia que apareix sota unes arcades a la dreta. El jove assenyala una enorme rosa que s'interposa entre tots dos, amb una lletra Shin al centre. La tija encercla l'escena	Imatge narrativa d'acompanyament del text: l'entrega del filtre d'amor. La mida de la flor assenyala el protagonisme d'aquest element i la seva olor envolvent es mostra a través de l'encerclament de la tija a l'escena
Il 38 p42	La Judith marxa amb el seu cavaller. A la dreta de l'escena veiem els dos enamorats a cavall, la Judith mira cap enrere i diu adéu amb la mà al seu pare, situat a l'esquerra de l'escena, en un primer pla, al llindar de la porta de casa seva. Amb la mà dreta s'estira els cabells i amb l'esquerra extreu un objecte d'un orifici del llindar de la porta: la *mezuzah.*	Imatge narrativa d'acompanyament del text: la partida de la Judith . Element patrimonial: la *mezuzah* al llindar de la porta de la casa, avui encara existent
Il 39 p 43	Un carruatge arrossegat per un ase porta un personatge semblant a un bufó, amb una campana a la mà i un esquelet.	Imatge de caire simbòlic. El carro com a imatge del ser humà no té conductor, simbòlicament esperit que dirigeix les forces psíquiques i les orienta (Chevalier/ Gheerbrant 1982: 210). Aquest fet que ens mostra la partida inconscient de la Judith, el seu rapte mitjançant un filtre d'amor. La càrrega que porta, el bufó i l'esquelet, són profundament inquietants: el bufó és la consciència estripada (Chevalier/ Gheerbrant 1982: 144) i una imatge de la víctima (Cirlot 1997: 113) que serà sacrificada, l'esquelet mostra la imminència d'un esdeveniment que transformarà la vida, una ruptura pressentida amb angoixa, el canvi radical que l'espera, la fatalitat, la mort real o simbòlica (Chevalier/ Gheerbrant 1982: 909)

Il·lustració	Descripció	Continguts i elements simbòlics. Referències visuals.
Il 40 pag44	Ser híbrid proper al grif amb ales, banyes i peülles amb la boca oberta i mostrant una llarga llengua.	Imatge d'animal fantàstic de caire simbòlic. El grif és una figura recurrent en els manuscrits il·luminats mossàrabs, i simbolitza el vigilant dels camins de salvació. Té un caràcter ambivalent, com Salvador o Anticrist. (Cirlot 1997:236) La seva boca oberta i el gest amb la llengua mostraria un estat emocional de desgrat i desesperació, un crit animal.
Il 42 pag 45	Visió nocturna del Call. En el centre la casa de l'alquimista coberta de lletres hebrees. A la dreta en un primer pla la figura fantasmagòrica i desdibuixada de Moshe amb la mirada buida, vestit de blanc	Imatge de caire narratiu que va més enllà del text, i que ve a expressar l'abandó de la casa i la mort de Moshe.
Il 43 i 43 bis p 46	Animals pseudo-fantàstics: un paó i un elefant amb una llarguíssima cua. La factura d'ambdues imatges és actual.	Imatge d'animals de caire fantasiós i simbòlic: a l'edat mitjana l'elefant era símbol de saviesa i eternitat (Cirlot 1997: 186). El paó en l'art cristià simbolitza la immortalitat i l'ànima incorruptible. Ambdues imatges, en relació a la de la pàgina següent vindrien a simbolitzar la permanència de la memòria.
IL 44 pag 47	Escena actual: una mare amb dos nens davant la porta de la casa de l'alquimista. A l'esquerra al bell mig del portal la nena amb ulleres i una motxilla a l'esquena. Al seu costat el nen enfilat sobre una bicicleta intenta tocar l'orifici de la *mezuzah.* Una dona adulta al seu costat el subjecta.	Imatge narrativa d'acompanyament del text: una mare i els seus dos fills davant de la casa. La mare acaba d'explicar la història.. Escena actual que vol lligar la memòria del Call amb l'actualitat. Els dos nens són els mateixos que són citats a la dedicatòria del llibre.

Il·lustració	Descripció	Continguts i elements simbòlics. Referències visuals.
IL 45 pp50-51	Mapa del Call de Barcelona amb els diferents espais numerats: espais referents als espais històrics i espais referents al conte	Imatge de caire didàctic que assenyala els diferents espais vinculant-los amb la narració i que i convida a fer un itinerari pel Call de Barcelona. A partir d'aquest element el model didàctic pot ser ampliat amb activitats per a grups escolars de descoberta dels diferents espais del Call.

3.3.4. La relació entre el text i la imatge

Com hem vist anteriorment en la nostra anàlisi del Beatus, el *ductus* visual de les imatges es construeix en la seva relació amb el text del manuscrit. Aquest és també el cas del nostre llibre, en el qual la narració avança amb el suport d'ajudes visuals que no només tenen una relació especular amb el text, denotativa, si no que a voltes van més enllà. I veurem també com a través de l'articulació de les imatges simbòliques es transcendeix el fil de la narració.

En la nostra anàlisi dels Beatus, hem definit la relació imatge text distingint entre tres nivells: ornamental o plàstica, narrativa o metafòrica, i espiritual o anagògica, dins d'aquest darrer nivell espiritual oscil·lant entre la factura exegètica de la imatge i la simbòlic o onírica. En el nivell espiritual els elements visuals proporcionen una lectura exegètica que no tan sols és pensada, sinó que en ocasions condueix a una actualització de l'experiència de caire visionari, és a dir que pot ser experimentada.

Com hem vist en el *ductus* visual, hem establert diferents relacions entre text i imatge. En gran part de les imatges hi apareixen elements denotatius, és a dir que mostren allò que el text ens diu, com també s'introdueixen elements connotatius, que van més enllà i apunten cap a altres continguts. Si analitzem els diferents tipus d'imatges sota aquests paràmetres, veurem que tot i que una gran part d'imatges són de tipus combinat amb un alt percentatge denotatiu, algunes de les imatges són totalment connotatives i expressen significats difícilment expressables verbalment.

Les imatges narratives que acompanyen el text, expliquen com hem vist continguts i marquen la seqüència o *ductus* textual. En elles però poden aparèixer tant detalls explicatius, com elements connotatius. Aquest és el cas per exemple de la imatge núm. 4 de la pàgina 10, en la que Moshe apareix en ple ritus cabalístic. La presència d'un arbre *sefiròtic* desdibuixat té un paper ambivalent, com a referència visual de la Càbala i com a imatge d'un moviment ascendent, d'una construcció imaginària que s'eleva cap a l'aire formant diferents nivells. El nivell de comprensió del lector en aquesta escena pot ser compromès: si mai no ha vist un arbre *sefiròtic* no el reconeixerà, però en contrapartida creiem que l'articulació de la imatge apunta cap al seu significat, fet que pot provocar que en ocasions futures a l'encontre amb un arbre *sefiròtic* l'identifiqui com element religiós hebreu. Una altra imatge com les *menorahs* recurrents volen produir talment aquest efecte d'identificació de l'element amb la cultura jueva.

Les imatges esquema com el plànol tenen una relació clarament denotativa: el text hi ve a explicar el que és representat. No hi queda lloc per a la interpretació personal.

Les imatges explicatives aclareixen com hem vist continguts o idees expressades en la narració. Aquest és el cas de les il·lustracions 10 i 10 bis de la rodella (pag 14 del conte), les quals pretenen mostrar com era aquest elements que els jueus havien de dur. La inscripció "*canes rodelas non portant*" qüestiona críticament de manera al·lusiva l'estigma cap al jueu, que els degradava per sota dels animals. A partir d'aquest element i la corresponent inscripció es pretén doncs no només saber de què estem parlant, sinó també fer-ne una lectura crítica a nivell social.

A les imatges mirall es mostra un primer pla d'un personatge. Ho veiem a la il·lustració núm. 13 de la pàgina 17 del conte, on el rostre de la Judith apareix amb una càrrega afectiva i emocional. La imatge és clarament denotativa, en mostrar per una banda la rodella al front de la noia i per l'altra expressar el seu disgust per haver-la de dur. Aquesta imatge és clau per a la immersió del lector/lectora en la història: com ens sentiríem si ens obliguessin a anar així? El candor de la noia en revoltar-se en contra la imposició és revelador de la seva innocència que representarà la seva fatalitat. El problema real per a ella no és el fet d'haver d'anar marcada, si no el fet d'anar lletja... "Qui podria enamorar-se de mi?".

Nombrosos detalls al llarg del llibre mostren continguts o idees no necessàriament inclosos en el text però amb referència a la cultura jueva. Com hem expressat a l'inici d'aquest apartat, poden ser desenvolupats en un treball posterior amb el llibre. Per exemple, la il·lustració 22 de la pàgina 26 és una imatge narrativa d'acompanyament del text amb detalls referents a continguts jueus, com el canelobre de set branques jueu, la *menorah*, un dels símbols més identificatius del judaisme, reforçat per les set làmpades a la banda superior. L'element com hem vist fa referència al canelobre de set branques que cremava permanentment en el tabernacle, assenyalat com la llum de Déu, *ner Elohim*[194]. Trobem també detalls en referència a la cultura jueva en la il·lustració 23 pàgina 27, en la qual la Judith acompanyada del Moshe encén les dues espelmes de l'inici del *Xàbat*, acompanyada d'una inscripció en hebreu: *"Baruj ata Adonai*" (sant siguis tu Déu), les benediccions del *Xàbat* i finalment en la il·lustració 27 a la pàgina 31, inspirada en la miniatura f.17 de la *Sister Haggadah* (figura 27), on veiem l'interior d'una sinagoga medieval catalana (el model de la *Sister Haggadah* probablement fa referència a la sinagoga major de Barcelona) amb una tarima al centre i el *chazan* (cantor) al damunt recitant els rotllos de la *Torà*, les làmpades que penjant del sostre i a l'esquerra *l'hecal*, l'arca on es conservaven els rotllos de la *Torà*. La inscripció *halelui* (lloança) ve a reforçar l'aspecte religiós de la imatge, tot i que aquest missatge difícilment serà descodificat pel lector.

194 1 Samuel 3.3. Veure nota 43 de la present tesi.

Finalment, els animals o sers fantàstics són probablement els elements més controvertits del llibre. Representen continguts simbòlics, elements grotescos, i fan referència com hem vist a la tradició medieval en la paginació dels llibres il·luminats. A través d'animals i ser grotescos ens orientem per les planes del llibre i rebem una ajuda per a la visualització dels continguts del text. No obstant, la seva presència és tot sovint desconcertant. Els animals fantàstics dels manuscrits medievals són avui difícilment interpretables, i molts ja ho eren en el seu temps, ja que sospitem de la gratuïtat de molts d'ells, col·locats a manera de *divertimento*. Alguns tenen un missatge, altres són divertiments, altres mers apunts per la paginació, altres fins i tot un guinyo per als infants que segueixen el ritus del seder de *Pessah*.

Figura 32: imatge d'inversió (la llebre i la guineu). Haggadah de Barcelona (f30v, detall).

Ho veiem en la *haggadah* de Barcelona, pensada per la lectura dels infants, amb una escriptura gran i clara. Està farcida d'animals híbrids i grotescos, alguns vestits com humans, motius florals, vegetals, amb animals reals i fabulosos com grius i dracs i també músics i d'instruments musicals. Tot plegat confereix una aparença ornamental a la plana que convida a perdre-s'hi i convida al joc. No obstant hi apareix una escena repetida i aparentment gratuïta que té un significat específic: una llebre amagada rebent els honors d'un gos (figura 32). La llebre és un animal simbòlic en la tradició jueva, atribut de Jacob i del poble d'Israel. La trobem en una escena de la *Golden Haggadah (figura 33)*, on es troben Jacob i Essaú que la porta a l'esquena acabada de caçar. Essaú representa Edom, que tradicionalment s'identifica amb Roma, és a dir amb els cristians que persegueixen els jueus i els tenen subjugats. Però en aquest cas la *Haggadah* de Barcelona mostra una imatge d'inversió, una llebre que persegueix el gos llebrer, o un gos adorant la llebre, inversió que segons la tradició succeirà en l'arribada del Messies. Per al lector actual aquesta imatge no té sentit, però a l'època mostrava un significat molt clar. No succeeix el mateix amb l'ocell situat a l'angle superior esquerre

Figura 33: Golden Haggadah. Jacob i Essaú.

de la mateixa plana, col·locat sobre una branca ornamental. El podem interpretar com a simple ornament, i quedar-nos a aquest nivell, o bé podem cercar-ne altres significats. Llegit a un altre nivell el gall pot ser símbol de la llum naixent. En estar situat per damunt d'una escena on els esclaus jueus a Egipte construeixen una torre, encapçalada per la paraula *avadim*, esclaus, podria anunciar la propera intervenció divina per a l'alliberació d'Egipte – veiem de fet a Job (39,36) com el gall és símbol de la intel·ligència divina.

Així doncs, en els manuscrits il·luminats com en el nostre projecte, les escenes complementàries amb animals híbrids tot sovint de tipus fantàstic proporcionen a lectura a diferents nivells: plàstic ornamental, explicatiu exegètic, com és el cas del gos i la rodella, o bé directament de caire simbòlic. Aquest tipus d'escenes per tant poden presentar incògnites per al lector que vol interpretar-les. Per una banda es pot veure mancat d'un codi per entendre-les o bé pot pensar que no tenen cap relació amb el projecte global. Malgrat aquests suposats inconvenients, creiem fonamental que apareguin en el nostre llibre, ja que per una banda ens vinculen amb els manuscrits originals, i per una altra ens donen claus per una altra comprensió del relat, més profunda.

Finalitzem aquí la descripció del model que hem realitzat per la didàctica del judaisme medieval català. N'hem vist els seus diferents aspectes: conceptuals, visuals i textuals. Ens caldrà veure ara en quina mesura el nostre projecte funciona de manera efectiva amb alumnes de primària, els encerts

i els inconvenients, per poder finalment avaluar la conveniència d'aquest tipus de projectes per la didàctica de les ciències socials, i l'adequació del nostre model específic als propòsits als que està orientat.

3.3.5. La maquetació del model

Un cop concebudes les diferents parts del model didàctic, procedim a la seva maquetació. Mitjançant el programa *Adobe Indesign CS6* s'han preparat dues edicions, l'una digital i l'altra sobre paper.

El model es composa de 58 planes il·lustrades a tot color. Les fonts emprades son *Charlemagne Std bold* de 14 punts amb un interlineat definit a 30 punts per al text en català i *Times new roman bold* de 28 punts amb interlineat de 33,6 punts pel text hebreu. Les eleccions de fonts han estat preses en relació a l'art dels manuscrits il·luminats. El text hebreu composat en negreta vol apropar-se a la cal·ligrafia de les *haggadot*, i el text català a la cal·ligrafia del manuscrits medievals cristians peninsulars posteriors a la reforma de Cluny[195], amb una petita correcció: essent les minúscules carolines il·legibles per al lector actual, optem per l'ús de capitulars de tipus arcaic, les quals malgrat la lleu aparença ornamental, tindran l'avantatge de ser accessibles per als primers lectors i l'alumnat amb dificultats lectores.

S'ha imprès un tiratge de 50 llibres en edició de proves tipus quadernet amb tapa tova. Les dimensions del model sobre paper són de 21x29 cm.. L'edició digital està concebuda en format *EPUB 3 fixed layout*, adaptat per a l'aplicació *ibooks* de dispositius Apple, sistema que respecta la maquetació de la plana del llibre, simula el córrer de les planes del llibre, i que permet per altra banda una lectura a pàgina simple, doble pàgina, com també fer *zoom* a elecció, és a dir ampliar els detalls escollits.

El model digital ha estat publicat a l'*Ibooks Store d'Apple,* en dues versions: versió bilingüe català hebreu[196] i versió bilingüe anglès hebreu[197].

195 A finals del segle XI, la imposició de la reforma religiosa vehiculada per l'entrada de l'ordre de Cluny en l'àrea hispànica marcarà la fi de la litúrgia visigoda, amb la substitució de l'escriptura visigoda per la carolina, mutació que assenyala la decadència de l'art dels Beatus, el qual progressivament serà assimilat per l'estil medieval internacional. L'ús de l'escriptura visigoda es mantindrà en algun escriptori, visible en la còpia de Silos del Museu Britànic de Londres, realitzada l'any 1109 i de caràcter encara mossàrab, però progressivament el fenomen genuïnament hispà dels Beatus serà assimilat pel corrent romànica internacional.

196 Podem trobar la versió catalana a https://itunes.apple.com/es/book/la-filla-de-lalquimista/id963806009?l=-ca&mt=11

197 podem trobar la versió anglesa a https://itunes.apple.com/es/book/the-alchemists-daughter./id964182750?l=-ca&mt=11

4. Validació del model. Recollida i anàlisi de dades

La quarta part de la nostra recerca consisteix en la validació del model proposat. Veurem com després d'analitzar els procediments d'avaluació per tal de determinar quin seria el més idoni, i efectuar dues proves pilot, hem optat per una avaluació qualitativa basada en *focus groups*. Després de descriure els paràmetres de l'avaluació i els seus objectius, passem a la descripció de les tres sessions de *focus groups* efectuades, i a la seva valoració crítica. L'anàlisi comparativa de les tres sessions ens ha permès finalment de determinar el valor didàctic del model proposat així com de definir un programa d'esmenes i millores adreçat a millorar-ne l'efectivitat per la didàctica del patrimoni medieval jueu català.

En aquest apartat establirem indicadors i paràmetres per tal obtenir la informació necessària per avaluar el funcionament i els resultats del projecte i determinar si se n'assoleixen els objectius. L'avaluació del model didàctic es presenta doncs com una eina que, tot informant-nos sobre el funcionament del model, possibilita millorar-lo, i en el cas necessari canviar d'estratègia i reconduir-lo. L'avaluació és un procés necessari per a la millora constant, integrat en el propi desenvolupament del projecte, un procés continu que evoluciona a partir de la reflexió sobre els processos realitzats, els resultats de les actuacions i el grau d'assoliment dels objectius establerts.

L'avaluació es planteja per objectius

Comprovar el diagnòstic del context	El punt de partida que ha generat el model era correcte? S'ajusta a una demanda, necessitat de l'usuari? Una activitat allunyada de les necessitats del grup al qual va adreçada difícilment despertarà el seu interès
Acompliment dels objectius.	Acompliment dels objectius generals mitjançant els resultats: Indicadors quantitatius (respostes a qüestionaris d'avaluació genèrics) o qualitatius (qüestionaris d'avaluació personalitzats...)

Anàlisi valoratiu del procés	Evidenciar el funcionament de la línia argumental del llibre en relació als continguts específics que es volen transmetre.
Àmbit de la finalitat	Repercussió del projecte i contribució a un pla més ampli: el projecte desperta interessos que van més enllà del mateix llibre?

Taula: Objectius de l'avaluació

4.1. Definició del tipus d'avaluació

Per l'avaluació del model didàctic construït se'ns han presentat dues opcions: una avaluació quantitativa i una avaluació qualitativa. Ambdós models presentaven avantatges i inconvenients, que serien determinants a l'hora de validar el nostre model.[198] Veurem com, si bé d'antuvi hem optat per l'avaluació de caràcter mixt, quantitativa i amb elements qualitatius, molt aviat hem hagut d'efectuar un viratge en el nostre plantejament, escollint l'avaluació qualitativa del model, emprant tècniques de qüestionari i de *focus group*, donat que el tipus de recerca implica prioritzar els termes qualitatius sobre els quantitatius.

De bon principi l'avaluació quantitativa se'ns presentava com la millor de les opcions. Semblava que confeccionar un qüestionari per escrit, amb variables manipulables estadísticament, era l'opció més adequada degut a la precisió del mètode, basat en l'anàlisi de causes i efectes. Efectivament, el sistema quantitatiu ens permetria un control sobre el fenomen i generalitzar els resultats de manera efectiva, fet que ens possibilitaria fer prediccions sobre el funcionament del model. Ens caldria doncs fer un mostreig de població a partir d'unes certes variables – infants de diverses edats i nivells culturals, especialistes en àmbit pedagògic i adults de diferents nivells culturals en relació íntima o professional amb infants - per tal d'experimentar amb el model. Per al mesurament empraríem el sistema estadístic que ens aportaria uns resultats representatius dels sectors socials escollits, que ens permetrien deduir de manera bastant precisa el funcionament del llibre entre l'alumnat de primària, i recollir resultats objectius i aplicables.

Per tal d'efectuar una avaluació quantitativa calia doncs plantejar un problema de manera precisa i delimitada, que ens possibilités efectuar una prova empírica aplicable a un ampli mostreig poblacional.

198 Ens basem en aquest apartat en la metodologia de la investigació científica presentada per Hernández Sampieri, Fernández Collado i Baptista Lucio (2006)

Recordem doncs el plantejament que guia la nostra recerca i les preguntes d'investigació generades:

> "El nostre plantejament inicial és que a través del conte il·lustrat es facilita la didàctica de les ciències socials entre l'alumnat de primària, fent possible arribar a la transmissió de conceptes i fets complexes de manera senzilla, engrescadora i efectiva. Per aquest motiu ens hem proposat crear un model didàctic per al patrimoni medieval jueu català, construït amb la narrativa del conte, documentat rigorosament, i acompanyat d'imatges basades en les *haggadot* catalanes però actualitzades per al públic escolar català." Per tant ens cal ara determinar l'efectivitat del model creat entre l'alumnat de primària. Es tracta doncs de definir de manera precisa què volem saber a través de l'avaluació.

L'avaluació del llibre és l'eina que ens permetrà de validar els objectius de la nostra recerca. Ens interessa saber si el llibre contribueix a posar en valor la diversitat cultural de la ciutat, donant a conèixer el patrimoni hebreu l'existència de literatura popular referent al passat jueu de la Ciutat, i fonts primàries jueves com les *haggadot*. Volem investigar també si el llibre és una eina útil per la transmissió del patrimoni hebreu, si els continguts de caire religiós i cultural són assimilats pels lectors i si les imatges faciliten la comprensió, conviden a entrar en la descoberta del patrimoni, i ajuden a introduir l'alumnat en l'anàlisi iconogràfica del present i del passat. I finalment, a través de l'avaluació volem veure quina és l'eficàcia dels relats il·lustrats en els nens i nenes d'Educació primària, si permeten la transmissió de coneixements sobre la cultura hebraica i si desperten l'interès dels infants. En definitiva, volem saber si el llibre agrada, si s'entén, què aprenen els infants amb la seva lectura, si es útil per a la didàctica del patrimoni intangible medieval jueu català, i finalment si el projecte correspon a una necessitat a les escoles catalanes.

En orientar els objectius de la nostra recerca a l'avaluació del model didàctic s'evidencia la impossibilitat de fer-ne una avaluació de caire quantitatiu amb alumnes de primària. Determinar si el llibre agrada i si s'entén és fàcilment quantificable, però avaluar si és útil per la didàctica del patrimoni intangible judeo-català requereix un sistema més complex de valoració. Valors com "què han après" i "què més desitgen saber" tan sols són determinables a partir d'un sistema de variables extensíssima que no seria processable per a infants de primària. Per tant fora més adequat optar per un sistema de valoració qualitatiu. Per aquest motiu ens hem decantat per una avaluació mixta, on òbviament no prescindim d'aspectes quantitatius, però que es recolza sobretot en pràctiques pròpies de l'avaluació qualitativa. Així doncs, els valors que obtindrem seran parcialment numèrics, tot i que la interpretació dels conceptes implicats hi tindrà un gran pes.

4.1.1.Elaboració del qüestionari

D'acord amb els objectius i la metodologia emprada i que ja hem comentat, el nostre qüestionari haurà d'incloure tres tipus de preguntes:

- Preguntes adreçades a l'avaluació personal del llibre: si ha agradat, si està ben articulat de manera argumental, si interessa i s'entén
- Preguntes adreçades a esbrinar els coneixements previs i els apresos, relatius al judaisme medieval català i a l'edat mitjana barcelonina.
- Preguntes per determinar el grau de curiositat que desperta el llibre i les preguntes que genera.

Per tal de construir el qüestionari, es va efectuar una prova pilot amb infants de 2n i de 5è de primària, com detallarem més endavant. Es va plantejar elaborar un qüestionari exclusivament en imatges, que no requerís lectura textual ni escriure respostes; el sistema semblaria adequat a l'edat dels infants. No obstant, després d'un coneixement més aprofundit del grup, vàrem optar per un qüestionari textual, ja que ens vàrem adonar que era perfectament comprensible, tenint present que les preguntes es farien immediatament després de la lectura del llibre il·lustrat, i que es llegirien es veu alta.

El qüestionari emprat va ser següent:

Qüestionari valoració del llibre adreçat a infants

1. *Què t'ha interessat més del conte? Perquè?*
2. *Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?*
3. *Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?*
4. *Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona*
5. *Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?*
6. *Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?*
7. *Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.*

Les preguntes 1 i 2 presenten aspectes complementaris de la mateixa qüestió. Apunten cap a l'interès o no de l'infant pel conte. La tercera pregunta ve a reforçar les dues anteriors insistint sobre quin tema caldria afegir perquè agradés a la majoria dels infants. Seguidament les preguntes 4 i 5 representen un bloc referent als continguts que els infants han après del conte, i el que els ha despertat la curiositat. La pregunta número 6 vol recollir els aspectes que els infants no han entès del llibre. I finalment, la darrera pregunta recau de nou sobre l'interès del nen pel conte, i si canviaria alguna cosa. Aquesta darrera pregunta combinada amb les tres primeres ajuda a detectar incoherències en el global de les respostes.

4.1.2. L'avaluació mixta quantitativo-qualitativa: proves pilot

Conscients de les dificultats d'efectuar avaluacions a infants de 6 a 12 anys, hem efectuat dues sessions de prova pilot amb l'alumnat de dos grups classe de primària de l'escola Sant Felip Neri. Aquesta escola està ubicada a la plaça del seu mateix nom, en ple centre històric de Barcelona, al llindar del barri del Call. La major part dels seus alumnes són habitants del districte de Ciutat Vella, i alguns del Call mateix. L'escola és concertada i compta amb una línia per nivell educatiu. L'equip docent manifesta seguir una metodologia basada en projectes[199], i ens alguns dels projectes manifesten tenir un cert compromís amb el patrimoni cultural de Ciutat Vella. Des del punt de vista sociològic, el barri està habitat per un 42,6% de població estrangera, essent els asiàtics (17,3%) i els europeus (14,7%) les comunitats estrangeres amb més membres[200], amb un nivell acadèmic bastant igualat a tots els nivells, en el conjunt de Ciutat Vella, però en el barri del Gòtic amb una majoria d'habitants amb estudis universitaris (37,8%)[201]. L'escola Sant Felip Neri aquesta escola té una població de famílies de classe mitja d'activitats registrades com autònoms i amb inquietuds culturals. Les comunitats estrangeres hi tenen poca representació, excepte en el cas dels europeus els quals, en tot cas, són minoria: la major part de famílies de l'escola són catalanes d'origen.

Els nivells escolars escollits han estat 2n i 5è. Els criteris per a la seva elecció han estat la franja d'edat diferenciada, cercant alumnes de 7/8 anys i de 10/11 anys, és a dir als dos extrems de primària, però amb suficient competència escrita per tal de posseir l'habilitat de contestar a un qüestionari: la prova ha estat efectuada d'acord amb l'equip docent[202], durant el mes de maig per tal de facilitar a

199 http://www.santfelipneri.cat .

200 Dates extretes de Ciutat Vella en xifres 2015 de l'Institut d'estadística de l'Ajuntament de Barcelona. http://www.bcn.cat/estadistica/catala/dades/guiadt01/pob01/t16.htm.

201 http://www.bcn.cat/estadistica/catala/dades/guiadt01/pob01/t21.htm.

202 Agraïm la col·laboració i l'ajut de les mestres Esther Dalmases de 2n i Cristina Hernández de 5è, sense les quals aquesta prova no hauria estat possible. Agraïm talment la direcció de l'escola, en el moment representada per Carme Gotsens, pel seu suport al projecte.

l'alumnat de 2n curs la participació en la competència escrita per participar-hi. Així doncs, ja en un inici topem amb una limitació òbvia del mètode emprat: si bé el llibre està dirigit a tot l'alumnat de primària, constatem com ja sabíem que ens serà impossible d'efectuar una avaluació del primer curs de primària per manca de competència lectora i escrita, i mostrem les nostres reserves relatives a les competències de l'alumnat de segon.

Cada grup classe ha estat reunit a una aula dotada amb una pissarra digital. La dinamitzadora de la sessió ha procedit a la lectura participativa del llibre en format digital *flash*. Seguidament, després d'una breu sessió de preguntes i aclariments, l'alumnat ha estat proveït d'un full de valoració i d'un llapis i una goma. Les preguntes han estat llegides en veu alta, per tal de garantir la correcta comprensió dels infants. La durada de la sessió ha estat de 50 minuts hora: 25 minuts lectura del llibre, 10 minuts d'aclariments i 15 minuts d'avaluació personal.

4.1.3. Anàlisi de les dades

4.1.3.1. Grup de 2n curs

Resultat als qüestionaris de les avaluacions del llibre "La filla de l'alquimista" del segon curs de primària de Sant Felip Neri.

Data de la sessió: 6 de maig de 2013

Es posen consultar els originals en l'apartat 9.2, Annex 2 pàgina 291

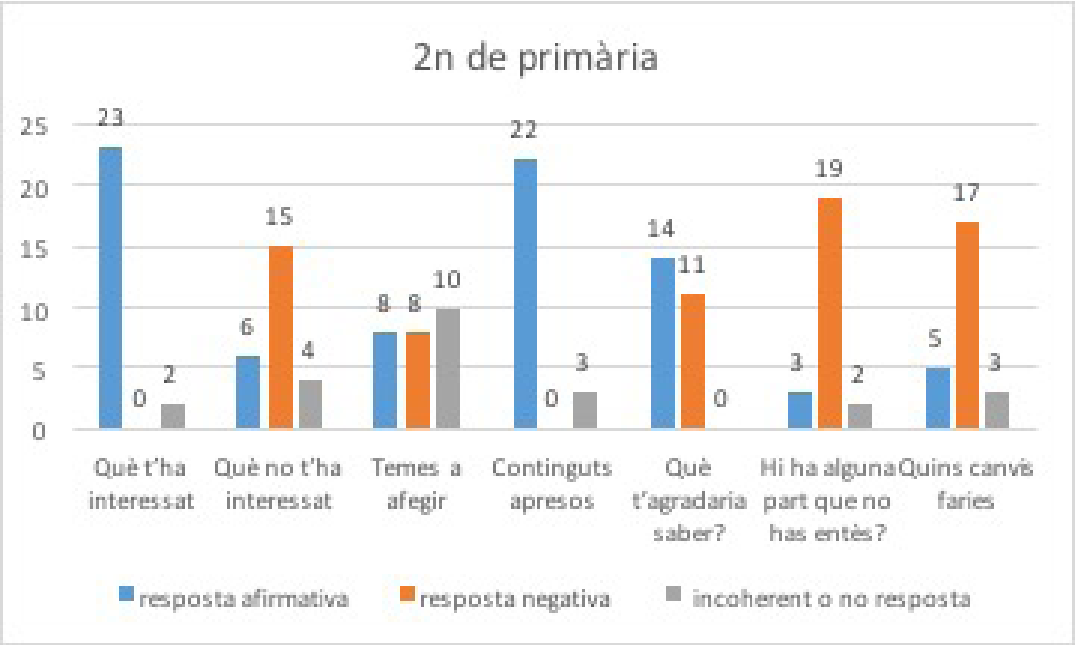
Taula 8: Prova pilot. 2n de primària

	Resposta afirmativa	Resposta negativa	Resposta incoherent o no resposta
1. Què t'ha interessat	23		2
Temes esmentats	Amagar els mocadors Olorar la flor Casa encantada (2) Chloe Iu Escala per comunicar amb Déu (referència feta a la Càbala) Què feia el pare Història d'amor Tot 16		
2. Què no t'ha interessat	6	15	4
Temes esmentats	Història d'amor (4) Principi avorrit De les cases???? Tot el conte	Res 15	

3. Temes a afegir	8	8	10
Temes esmentats	Festa Drac Jaguar L'Aventura que tenen ells dos (?) Música (2) Edat mitjana	Res Ningun No	

	Resposta afirmativa	Resposta negativa	Resposta incoherent o no resposta
4. Continguts apresos	22		3
Temes esmentats	Banys (1) Moltes coses (1) Tot (1) Feien fora els jueus (1) Barri antic(1) Sinagoga(1) Hi vivien jueus (8) Conflicte entre jueus i cristians (3) L'alquimista era un mag (3) El Call està al costat de l'escola(1) La mezuzah(1) Que els jueus es van anar (1)		
5. Què t'agradaria saber?	14	11	
Temes esmentats	Tot (3) Moltes coses (5) Com era la poesia Si la casa estava encantada Quin era el seu Déu Què menjaven (3) En què treballaven els nens		

6. Hi ha alguna part que no has entès?	3	19	2
Temes esmentats	Què era la rodella Com va ser l'enamorament El mag i la filla		
Quins canvis faries	5	17	3
Temes esmentats	Poesia La flor Que hi hagués un cavaller No història d'amor Que es casessin		

Gràfic 1: Resultats generals del qüestionari de 2n de primària

Gràfic 2: Resultats del qüestionari de 2n de primària . Pregunta 1

Gràfic 3: Resultats del qüestionari de 2n de primària . Pregunta 2

Si observem els resultats obtinguts -gràfic 1- , veiem que l'acceptació del llibre en general és bona. Un 92% d'alumnes hi ha trobat temes del seu interès -gràfic 2- , i un 60% no ha trobat temes que no li interessessin - gràfic 3-. En aquesta categoria, només un 24 % declara haver trobat temes que no eren del seu interès (més de la meitat la història d'amor).

Gràfic 4: Resultats del qüestionari de 2n de primària. Pregunta 3

Veiem com un 31% dels enquestats afegirien temes al llibre,- gràfic 4- en gran part elements fantasiosos, però dos d'ells elements importants: l'un demana més continguts sobre l'edat mitjana i l'altre saber què els passa al final als protagonistes.

Gràfic 5: Resultats del qüestionari de 2n de primària. Pregunta 4

Respecte als continguts que els infants afirmen haver après -gràfic 5- , un percentatge molt alt, el 88%, declara haver après coses, Tot i així que les explicacions que donen són molt simples i poc elaborades. La majoria declaren haver après de que a Barcelona hi vivien jueus.

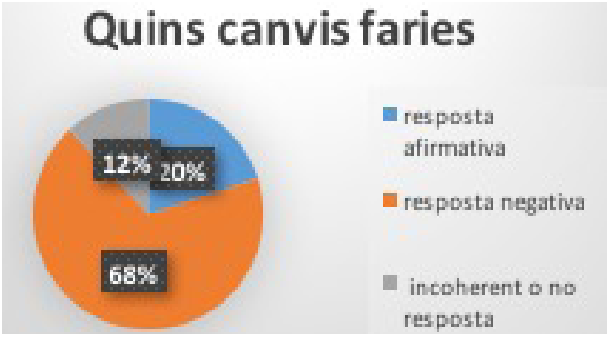
Gràfic 6: Resultats del qüestionari de 2n de primària. Pregunta 5

La pregunta "Què t'agradaria saber" ens indica la curiositat que desperta el llibre, allò que desitjarien aprendre sobre el tema. En aquest punt - gràfic 6- el 56% afirma desitjar aprendre més coses sobre el tema mentre que el 44% ja en té prou.

Gràfic 7: Resultats del qüestionari de 2n de primària. Pregunta 6

En l'apartat de comprensió del llibre -gràfic 7- , el 79% afirma haver-ho entès tot, una dada novament molt elevada que ens sorprèn i que haurem d'analitzar ja que som conscients de les dificultats lèxiques i culturals que comporta el llibre.

Gràfic 8: Resultats del qüestionari de 2n de primària. Pregunta 7

Finalment, el 68 % dels infants es declara satisfet amb el llibre i no hi faria no faria cap canvi- gràfic 8- Aquesta dada s'aproxima molt a la resposta a la segona pregunta, què no t'ha agradat del conte, a la qual el 60% han respost negativament, és a dir que lògicament no experimenten el desig de voler canviar res.

Destaquem un altíssim nombre de respostes absolutes (tot o res) o ambigües (moltes coses) en comparació a la resta de respostes, i que creiem poc explicatives. Sospitem que la majoria d'infants han optat per una resposta ràpida que els permeti estalviar-se l'esforç d'escriure i de reflexionar gaire.

Podem afirmar que el conte ha agradat en la major part dels casos, tot i que en dos casos apareixen respostes globalment incoherents, que ens demostren que dos infants no entenen o bé el conte, o bé les preguntes, o bé no tenen competències lingüístiques escrites per respondre de manera coherent. Aquest és el cas dels infants números 14 i 16 de la secció documents d'avaluació de 2n (pàgines 306 i 308 respectivament). El primer respon que li interessa tot, per seguidament afirmar que no li ha interessat "de les cases". Aquest fet afegit a la indefinició de totes les seves respostes fa sospitar la no comprensió de l'infant de la història o la manca de competència per escrit. En el cas de l'infant número 16, a la pregunta 7 "que canviaries" la resposta "que salies un cavaller" (pàgina 308) demostra que tot i que el nen no ho diu, no entén ni el conte ni alguna de les preguntes. En aquest mateix cas, la segona resposta ("què t'ha interessat menys: Tot el conte") després d'haver afirmat que li interessa que surtin la Chloe i l'Iu, una companya de classe i el seu germà que l'infant coneix i que apareixen a la darrera plana del conte, demostra també que no ha entès bé la pregunta número 2 i probablement cap de les restants.

Respecte als continguts apresos, tot i la brevetat de les respostes s'apunta cap a la transmissió de continguts relatius al judaisme català, fins i tot l'infant número 16 (pàgina 308) el qual com hem dit demostra no comprendre correctament alguns aspectes del conte, ha entès que els jueus van marxar de Barcelona. Les respostes "moltes coses" o "tot", si bé mostren una actitud positiva cap al conte i l'aprenentatge ens aporten molt poc a la valoració del llibre. La brevetat i simplicitat de les respostes tampoc no dona gaire indicacions sobre el grau de transmissió dels continguts a través de la història conte. Probablement per manca d'habilitat escrita, els infants afirmen haver rebut coneixements molt simples i genèrics.

En alguns casos finalment detectem que s'han copiat respostes, en ocasions paraula per paraula. Les respostes a la pregunta 4 "que vivien els jueus" en els casos dels números 3 , 6, 7 i 15 (pàgines 295, 298, 299 i 307 respectivament) "que un alquimista és un mag" dels números 5, 4, 15 poden ser idèntiques per causes accidentals, ja que es tracta de continguts molt bàsics del llibre expressats de manera molt sintètica. Dos infants (9 i 11, pàgines 301 i 303) però reclamen música al conte, fet que no acabem d'entendre i que ens fa sospitar que n'han parlat. Finalment els casos dels números 20 i 21 (pàgines 312 i 313) responen paraula per paraula manera idèntica a la pregunta 4 "que si un jueu s'enamora d'un cristià no pot tornar a ser jueu", fet que ens demostra que s'han copiat.

El darrer bloc de respostes ens mostra que en general el nivell de comprensió és molt bo, tot i que en tres casos ha quedat algun dubte que fa sospitar de la comprensió general del conte o bé recau de nou en la competència escrita dels infants. Un dels dubtes referents a la rodella va més enllà ja que toca el nus de la temàtica del judaisme català, com és el fet de l'estigma.

En definitiva, el qüestionari aplicat als alumnes de segon tot i donar-nos alguns valuosos indicis és poc definit i no ens és de gaire ajuda per avaluar el model didàctic. Hi apareixen algunes reflexions interessants, com la de l'infant que es demana en quin Déu creien, i elements indicatius de que hi ha hagut un aprenentatge, tot i que no podem determinar que vagi més enllà del nivell elemental. Podem determinar doncs que els resultats són orientatius, que denoten una bona acceptació del llibre i un interès moderat pel tema (és simptomàtic que el 44% d'infants afirmen no voler saber res més del tema) però ens és difícil extreure el que realment han après. Les respostes són generalment massa breus i sovint estereotipades, i en ocasions fora de context o difícilment interpretables. En definitiva, els resultats son mes aviat pobres. En definitiva, podem determinar que la lectura del conte ha estat agradable: per norma general ,els infants gaudeixen amb els contes i aquest no ha estat una excepció, Veiem també que han entès la història a nivells variables segons l'infant, i que no s'han fet tampoc massa preguntes, creuen haver-ho entès tot. que tot i haver captat els continguts essencials que es volen transmetre amb el llibre, no podem saber si els ha aportat gaire cosa més ja que la seva manca de competència escrita i el format mateix del qüestionari no ha permès recollir més dades.

4.1.3.2. Grup de 5è curs

Resultat als qüestionaris de les avaluacions del llibre "La filla de l'alquimista" del cinquè curs de primària de Sant Felip Neri. Data de la sessió: 28 de maig de 2013

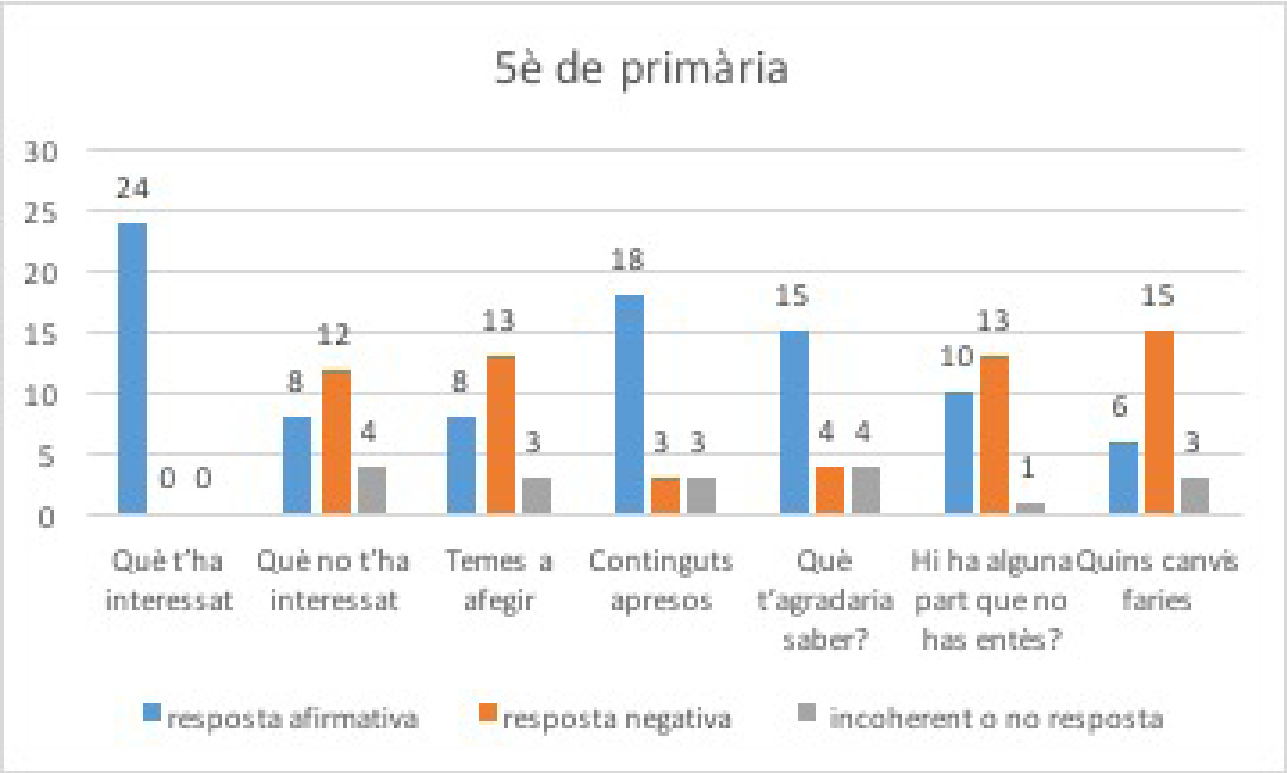
(Es posen consultar els originals en l'apartat 9.3. Annex 3, pàgina 315

Taula 9 Prova pilot. 5è de primària

	Resposta afirmativa	Resposta negativa	Incoherent o no resposta
1. **Què t'ha interessat**	24		
Temes esmentats	El *Xàbat* 2 La rodella 4 L'horari/l'ordre dels jueus (m'ha explicat coses que no sabia) Amagar el mocador (3) On estan situades les cases L'alquimista 3 Història d'amor Com vivien els jueus El filtre d'amor Els noms dels personatges La història del passat de Barcelona El mag Quan la noia torna a casa		
2. **Què no t'ha interessat**	8	12	4
Temes esmentats	La part del rei no lliga amb la història 2 La lletra sagrada Les creences, la Bíblia i els déus (avorrit) No m'ha interessat res, només el *Xàbat* Lo de la rodella Quan les noies es banyen Lo dels mocadors al cap i els barrets perquè és ridícul	M'ha agradat tot perquè m'encanta la història	No ho sé
3. **Temes a afegir**	8	13	3
Temes esmentats	Com són les cases dels jueus El rei al call Obstacles Arnau per endur-se la Judit Més costums jueus Veure si els jueus vivien justament i bé Què mengen els jueus Desenvolupar el tema de treure's la rodella L'escena en que Arnau demana l'encanteri	M'ha interessat la part del principi	

4. **Continguts apresos**	18	3	3
Temes esmentats	Moltes coses 2 Els banys L'alquimista La rodella Jueus a Catalunya La *mezuzah* La cultura jueva Barcelona és una ciutat molt interessant Que els jueus no són amics dels cristians Que les portes del Call es tancaven per la nit Que té molts secrets Que era molt petita Que encara existia Racisme i persecució contra els jueus Les tradicions 2 Que no només hi havia una religió El Call era un barri que no era públic Que els jueus tenien uns costums molt raros La història de Barcelona		Tot estava molt ben explicat
5. **Què t'agradaria saber?**	15	4	4
Temes esmentats	Què mengen Quin són els noms del jueus Quants calls hi ha a Catalunya i a quina pobles o ciutats La història de quan els fan fora 2 Més costums jueus Les seves festes Com es mantenia la tradició o la cultura A on dormien Si van estar molt temps aquí i si des del primer moment els van perseguir Si van tenir alguna guerra La ortografia (??) On anaven de vacances a l'estiu A quina edat es casaven i on Si els jueus eren bones persones Perquè els divendres al vespre deixaven de treballar Perquè els van matar a quasi tots	Res perquè aquest tema no m'agrada gens	

6. Hi ha alguna part que no has entès?	10	13	1
Temes esmentats	La part del mag (2) Com les dues noies saben que ve el rei 2 Moltes paraules jueves 2 Les creences despisten(són molt diferents) Totes les parts no enteses 3		
7. Quins canvis faries	6	15	3
Temes esmentats	Conte més curt i que no surti tant la Míriam Que s'expliqui més Que la Judith hagi d'escollir entre ella i l'Arnau, el judaisme i el cristianisme Posaria les coses una mica més clares (però està molt xulo) Canviaria lletres i paraules perquè són molt difícils i no entenc res Explicar quin era el menjar tradicional	Tot molt ben explicat i els dibuixos estan molt bé No canviaria res perquè no entenc res La història està perfecte, si us plau no la canviïs	

Gràfic 9: Resultats generals del qüestionari de 5è de primària .

Gràfic 10: Resultats del qüestionari de 5è de primària . Pregunta 1

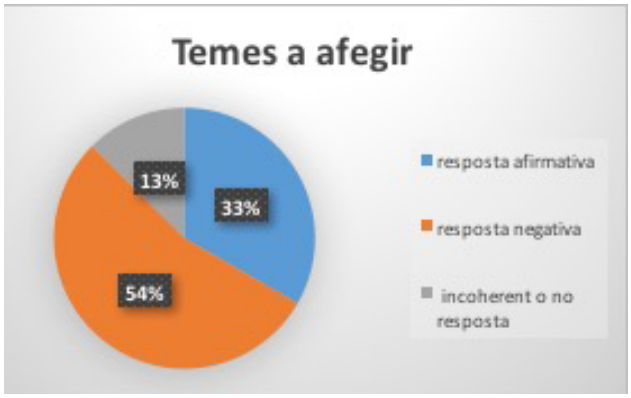
Observant els resultats obtinguts a les enquestes de 5è curs- gràfic 9- veiem que l'acceptació del llibre en general és bastant bona.

El 100% declara haver-hi trobat temes del seu interès i un 50% no ha trobat temes que no li interessessin - gràfic 10-.

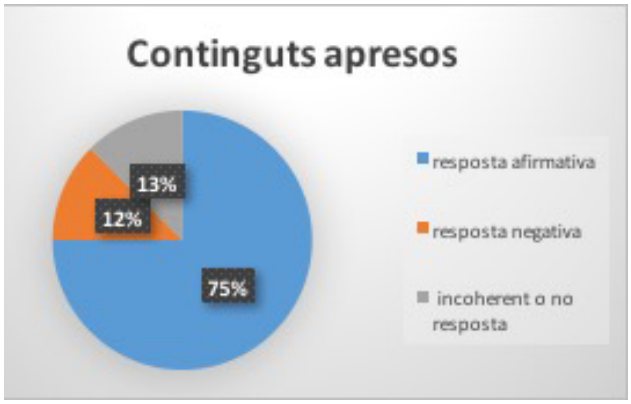
Gràfic 12: Resultats del qüestionari de 5è de primària . Pregunta 2

En aquesta segona categoria - gràfic 11- un 33 % declara haver trobat temes que no eren del seu interès (dos qüestionen una part de l'argument, i un el tema relatiu a les creences jueves, i un altre el tema de la rodella, tot i que no especifica; la resta no s'interessen per temes diversos).

Gràfic 12: Resultats del qüestionari de 5è de primària . Pregunta 3

Veiem també que un 33% dels enquestats afegirien temes al llibre - gràfic 12 -, dos d'ells desenvolupar alguna part de l'argument i la resta més continguts relatius al judaisme, punt és interessant ja que mostra que un terç dels infants han connectat amb el projecte. Per altra banda, el 54% no hi afegiria res.

Gràfic 13: Resultats del qüestionari de 5è de primària . Pregunta 4

Respecte als continguts apresos - gràfic 13 -, el 75% declara haver après coses. Aquest apartat és molt important ja que en llurs explicacions els infants mostren una varietat prou àmplia de continguts apresos. Només en dos casos responen "moltes coses", i en canvi apareixen per una banda elements generals, com la història de Barcelona, les tradicions o la cultura jueva, elements concrets, com els banys, l'alquimista, la *mezuzah*, i conceptes molt interessants com el conflicte entre jueus i cristians ("que els jueus no són amics dels cristians", "que no només hi havia una religió" i "racisme i persecució contra els jueus").

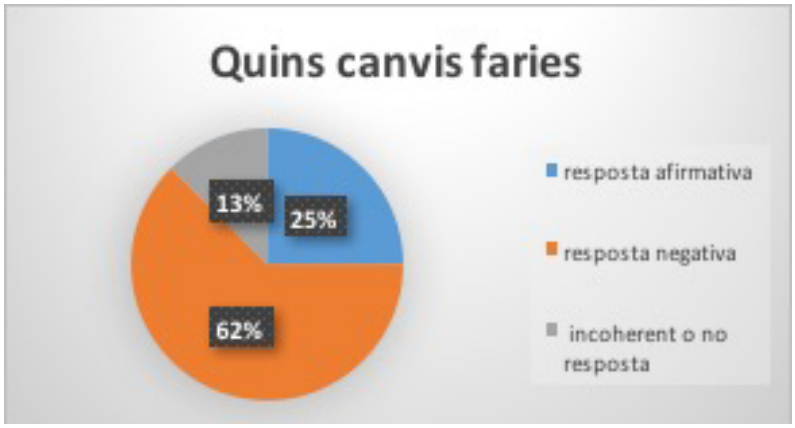
Gràfic 13: Resultats del qüestionari de 5è de primària . Pregunta 5

Un 65% afirma desitjar saber més coses sobre el tema mentre que el 18% ja en té prou - gràfic 13 -, i aquí la llista és prou interessant. Hi apareixen temes generals relatius al judaisme medieval com l'alimentació, els noms, costums, temes més específics com "quants calls hi havia", "quins noms tenien" i temes històrics com "si van estar molt temps aquí" i "si des del primer moment els van perseguir", "si hi va haver alguna guerra", "perquè els van matar a quasi tots" i dos d'ells afirmen voler saber la història de l'expulsió dels jueus (la història de quan els van fer fora"). Aquest punt doncs ens indica que el llibre a més de transmetre continguts, ha despertat ganes d'aprendre'n més.

Gràfic 15: Resultats del qüestionari de 5è de primària . Pregunta 6

Un altre apartat interessant és el de la comprensió del text. El 42% afirmen no haver entès alguna part - gràfic 15 -, fet que contrasta amb les respostes dels infants de 2n, entre els quals només el 13% afirma no haver entès alguna cosa - gràfic 6- . Si examinem el llistat, veiem que en quatre casos es tracta de parts argumentals, el tres casos son elements de lèxic o relatius a les creences jueves, i tres casos afirmen no haver entès res. El qüestionament crític dels infants de 10-11 anys, molt superior al dels de 7-8 els fa més exigents respecte als continguts. Un infant a aquesta edat ja no accepta amb la mateixa facilitat no entendre alguna cosa. Als 7 anys tot just s'inicia l'etapa de les operacions concretes descrita per Piaget no els sorprèn no haver entès quelcom, hi estan avesats, i a voltes ni se n'adonen. Als 10 /11 anys ja són capaços d'entendre-ho gairebé tot i ho exigeixen. Veiem els inicis del pensament abstracte i el raonament lògic inductiu: qüestionen la lògica de la narració. Dos infants es demanen "Com les dues noies saben que ve el rei" , o a la segona pregunta dos responen que "La part del rei no lliga amb la història"

Gràfic 16: Resultats del qüestionari de 5è de primària . Pregunta 7

Finalment, respecte als canvis que suggereixen, un 62% es manifesta satisfet en com està el llibre, mentre que un 25% suggereix alguns canvis a fer, com escurçar el conte, explicar millor aspectes difícils. Un voldria que no sortís tant la Míriam i un altre preferiria que la Judith hagués d'escollir entre l'Aarnau i la seva amiga, i especifica, entre el cristianisme i el judaisme.

Gairebé tots mostren una bona actitud envers el conte excepte en tres casos (números 16-17 i 18 de la secció documents d'avaluació de 5è) els quals presenten moltes incoherències. El número 16 (pàgina 323) declara no estar interessat pel tema però sí pel conte, que ha trobat interessant i també difícil

d'entendre. El 17 (pàgina 334) declara no entendre res i estar només interessat en el *Xàbat* perquè li encanten les festes, i el 18 (pàgina 335) el troba interessant, tot i que declara no haver après res, no haver entès res i no estar interessat pel tema (!).Tots tres manifesten dificultats en entendre paraules específiques, El cas del número 22 (pàgina 339) trobem resposta incoherent a la pregunta 3 quina altres temes t'hauria agradat que sortissin al conte, L'infant no respon a la pregunta que se li fa però manifesta que li ha interessat la part del principi del conte. Tampoc explica perquè no li interessa la part del banys.

En definitiva, aquesta segona avaluació presenta una riquesa molt més àmplia de continguts. Les respostes dels alumnes de 5è demostren un nivell de comprensió més elevat que les dels de segon, a part d'una millor competència escrita que els permet expressar les seves idees de manera més fluida i extensa. Hi destaca també el sentit crític i detectem un augment de l'interès per aprendre més en relació al curs de 2n.

A part de que més de la meitat mostren interès per voler saber més coses sobre el tema, una gran part manifesten haver après molts continguts vinculats amb el judaisme. Ho veiem en el desglossament de temes, molt variat, com també en els interessos que els ja despertat. En aquest darrer punt és on veiem la major diferència amb l'altre grup classe. Mentre gairebé la meitat dels alumnes de segon manifestaven no desitjar aprendre res més, aquí la majoria volen saber més. Aquí podem trobar un primer indicador sobre el conte i l'edat a la que es dirigeix: si bé els alumnes de 2n l'accepten i l'entenen però hi treuen poc suc, en canvi els alumnes de 5è són capaços d'entendre'l de manera aprofundida i de qüestionar-li de manera crítica

4.1.3.3. Anàlisi comparada dels dos grups

A partir de l'anàlisi dels qüestionaris efectuats han aparegut molts indicis valuosos per avaluar el nostre model pedagògic. Hem vist per començar que el model didàctic pot ser d'interès i és en certa manera necessari, ja que cap dels infants no tenia coneixements previs. La lectura els ha estat agradable en general, i els ha permès aprendre força continguts, molt particularment el grup de cinquè curs. En aquest grup molt particularment veiem que la lectura desperta interessos per conèixer més, fet que valorem molt positivament. Som conscients de que no ho podem explicar tot, però que és fonamental despertar curiositat, fer venir gana. Per altra banda, tot i la dificultat que representa introduir una cultura nova amb vocabulari específic i costums estranys als alumnes, veiem que en general se n'han sortit prou bé.

Veiem doncs que la lectura del llibre si bé és possible ja des del primer cicle de primària, és més recomanable per als nivells més alts, el segon o tercer cicle, ja que la comprensió dels infants és més elevada. Ho veiem si analitzem el que els infants declaren no haver entès. A segon gairebé ho han entès tot, o això diuen, mentre que el de cinquè s'han fet moltes preguntes. Gairebé la meitat dels infants declara no haver entès quelcom, ja que el seu sentit crític és més elevat, i de la mateixa manera es fan més preguntes sobre el tema, sobre la comunitat jueva medieval, sobre com vivien i el que va succeir. Podem determinar doncs ja a partir d'aquesta prova pilot que l'edat ideal per llegir el llibre i aprofitar-ne els recursos és dels 9 als 11 anys, que correspondrien a finals de tercer i cinquè de primària. A aquesta edat la competència lectora està totalment establerta en la major part dels casos, i encara no es rebutgen els llibres il·lustrats com fan els infants ja més grans, que els jutgen per a nens petits.

Per altra banda, valorem que les proves pilot ens han ajudat a evidenciar la manca d'utilitat de les dades numèriques per la nostra avaluació. Si bé d'una banda podem dir que han funcionat a nivell orientatiu, marcant una tendència positiva respecte al llibre i al nivell d'aprenentatge, és en l'anàlisi dels resultats qualitatius on trobem més elements d'avaluació crítica. Efectivament, en les nostres avaluacions han estat particularment útils els comentaris específics dels infants, que sospitem que serien molt més valuosos si els infants haguessin pogut desenvolupar, però el model escollit no ho ha permès.

Així doncs, les dues proves pilot han estat útils per primerament orientar metodològicament les avaluacions que es duran a terme, aclarint dos aspectes fonamentals. Primerament, mitjançant les proves pilots podem determinar la franja d'edat a la que podem dirigir la nostra avaluació. Tot i que en un inici el llibre estava orientat a l'aula de primària en general, s'ha evidenciat un funcionament molt rudimentari amb l'alumnat de segon, mentre que vèiem com l'alumnat de cinquè n'ha pogut treure un profit molt més ampli, i ho ha sabut transmetre. Així doncs, mentre que per una banda degut a les competències lectores requerides per poder-se acostar al llibre, el conte estaria recomanat al cicle mitjà i superior de primària, l'edat òptima per poder efectuar una avaluació útil i significativa és de 9 a 12 anys, que s'acosta més aviat al tercer cicle de primària. I per altra banda, s' ha evidenciat també la manca de rellevància de les dades numèriques davant del informe de l'avaluació amb els temes específics i les aportacions concretes dels enquestats, és a dir les dades qualitatives són les que realment ens han aportat indicis determinant per poder valorar el llibre, tot i que com hem vist han estat insuficients. Ens cal doncs un mètode que en permeti una recollida de dades més àmplia i de caire més significatiu. Per aquest motiu, hem decidit finalment descartar l'avaluació mixta quantitativa-qualitativa, i procedir a avaluar el nostre model de manera totalment qualitativa, com descriurem en el següent apartat.

4.2. Grups de discussió: *Focus groups*

Per tal d'establir una avaluació qualitativa, ens ha calgut escollir un procediment de recol·lecció de dades àgil i fiable, i que a més fos adequat a tot l'espectre del mostreig escollit: infants, especialistes en àmbit pedagògic i adults de diferents nivells culturals en relació íntima o professional amb infants. Com hem pogut comprovar, si bé el format de qüestionari escrit ja es podria aplicar a grups escolars del tercer cicle de primària, les dades obtingudes probablement no aportarien suficient precisió ja que no estan prou argumentades. Per altra banda, el nombre d'entrevistes necessari a determinar condiciona el mètode i la manipulació de les dades. Per aquest motiu hem optat per un mètode de recol·lecció de dades basat en entrevistes grupals. Els grups de discussió o *focus groups* consisteixen en reunions de grups petits o mitjans (de tres a 10 participants), en les quals, conduits per un dinamitzador, discuteixen sobre diverses temàtiques en un ambient informal i relaxat. (Hernández Sampieri, Fernández Collado i Baptista Lucio 2006: 605)

4.2.1 Disseny i preparació de les sessions de *focus groups*

Es pot consultar la documentació dels focus groups a l'apartat 9.4. Annex 4 p 343.

Hem procedit doncs a la preparació de les sessions de *focus groups*. Ens ha calgut determinar els diferents elements que hi havien d'intervenir, i els procediments emprats i el calendari d'actuacions.

1. **Nombre de grups i de sessions a realitzar.**

El nombre de grups havia de ser relatiu al mostreig poblacional escollit. Hem determinat doncs realitzar tres sessions de grups de discussió d'una hora aproximada cadascuna, una sessió per cadascun dels grups del mostreig escollit: infants, pares/mares/cuidadors d'infants i especialistes

2. **Definició dels perfils dels participants**

Dins de cada conjunt del mostreig, hem seleccionat els perfils específics que creiem convenients per al nostre estudi.

- Grup 1: infants. Hem seleccionat infants amb edats oscil·lant entre 9 i 12 anys, que correspondrien al segon i tercer cicle de primària. Creiem que en aquesta franja d'edat el pensament lògic, les competències lectores i les lingüístiques estan prou desenvolupades per permetre una avaluació crítica del model.
- Grup 2: pares, mares o cuidadors d'infants de diverses edats. Hem tingut cura de seleccionar adults relacionats amb infants d'un ventall d'edats prou ampli per tal d'obtenir una visió més completa del funcionament del model didàctic entre infants

- Grup 3: especialistes en didàctica del patrimoni, pedagogia, història i turisme. Les prioritats per aquest grup han estat aconseguir professionals relacionats amb infants, especialistes en disciplines diverses però sempre en transmissió de continguts de caire històric i patrimonial

3. Definició de l'espai de les reunions

Degut a la temàtica del llibre i al patrimoni que es treballa, l'espai idoni per als focus grups hauria d'estar situat al Call de Barcelona. En el cas de que no fos possible perquè els entorns no reunissin les condicions, s'havia de buscar un espai accessible, neutre i confortable. Hem explorat doncs l'entorn i hem definit els diferents espais com a possibles llocs de reunió:

- L'Espai Call del MUHBA: es tractava de l'espai ideal ja que justament aquesta és la casa de la que es parla en el llibre. Malauradament la nostra petició va ser desestimada ja que l'espai no estava disponible, degut a procés de preparació del nou espai expositiu, inaugurat el mes de març de 2015[203]
- La Llibreria del Call: l'espai era també idoni, ja que el fet de tenir exposats objectes relatius al judaisme propiciava l'ambientació en el tema. Malauradament, l'amenaça d'atemptats terroristes orientats a objectius jueus de la ciutat, i molt concretament a un llibreria jueva el mes d'abril del 2015[204] ens va fer descartar l'opció.
- Llibreria de Sant Domènec: situada al carrer de Sant Domènec del Call. Està proveïda d'una sala superior prou àmplia però més aviat fosca que podria dificultar les filmacions
- Aula de psicologia de Mundet. Molt bona opció en quant a instal·lacions, però el distanciament amb el barri i el centre de la ciutat en dificultava l'accés. Es va valorar que seria difícil aconseguir que els participants hi volguessin arribar, ja que queda molt apartat del centre.
- Edicles dels serveis educatius del Born Centre de Cultura i Memòria. A nivell tècnic era l'espai ideal: lluminositat, espai diàfan, mobiliari, connectivitat, i molt ben comunicat.

Per totes les raons exposades anteriorment, es va optar pels edicles educatius del Born Centre de Cultura i Memòria (figura 34).

Figura 34: Focus group d'especialistes a l' edicle dels serveis educatius del Born Centre de Cultura i Memòria.

203 http://museuhistoria.bcn.cat/ca/node/195

204 http://cat.elpais.com/cat/2015/04/10/catalunya/1428670827_608759.html

4. Proposta de Moderador:

El procés de selecció del moderador ha estat acurat. Calia trobar una persona avesada en el funcionament o la conducció de grups que fos capaç de crear un clima de confiança, proper, i preparat per a saber resoldre els imprevistos Per altra banda calia que conegués bé el llibre i els elements patrimonials relatius al judaisme català. Finalment hem optat per Carles Mera: consultor especialitzat en màrqueting i comunicació, molt experimentat en *focus grups*. Coneix els fonaments de la cultura jueva, el patrimoni jueu de la ciutat, i el llibre. A més a més, es tracta d'un bon dinamitzador i és molt empàtic.

5. Selecció dels participants

Partint d'una preselecció de participants, s'han enviat cartes als possibles candidats per tal de convidar-los a participar en els sessions. A les cartes enviades per format electrònic hi figurava l'objectiu de la recerca, la data de la sessió i la demanda i la descripció detallada de la participació.[205] Als candidats que hi han accedit se'ls ha fet arribar el llibre en format sobre paper, excepte en tres casos en els que els ha estat lliurat el llibre en format digital. Els assistents han rebut també un full d'autorització d'imatge i de difusió de dades per complimentar i portar el dia de la reunió.

6. Material complementari a les sessions

Per tal d'ajudar a contextualitzar i dinamitzar les sessions s'ha preparat una maleta didàctica amb material relatiu als continguts que es treballaran.

Figura 35: objectes de la maleta didàctica

Continguts de la maleta didàctica

- *Menorah*
- Dues espelmes
- Sabó
- *Kipà*
- Amulet cabalista
- Arbre sefiròtic (imatge)
- Alambí (imatge)
- Rodella
- Mocador gran
- Llibre manuscrit hebreu (reproducció facsímil de la *Haggadah de Poblet*)
- Cor de feltre
- Rosa de paper

205 Veure apartat 9.4. Annexes 4 pàgina 343.

7. Guió de les sessions

Per tal d'orientar el dinamitzador i de garantir de que es tractessin els eixos d'interès de la recerca, se li va lliurar un document amb tota la informació relativa al *focus group*, el qual degut a la seva importància, reproduïm a continuació.

Document lliurat al moderador del Focus grup per la preparació de les sessions

Benvolgut col·laborador: et fem arribar el document guia de les sessions de Focus grup per l'avaluació del llibre "La filla de l'alquimista: un conte jueu sobre el Call de Barcelona". Cal que el llegeixis detingudament amb antelació per tal d'entendre el funcionament de les tres sessions que es realitzaran.
La primera es farà amb infants de primària, de 8 a 12 anys
La segona amb especialistes en història, didàctica del patrimoni i pedagogia
La tercera amb adults pares, mares i/o cuidadors d'infants.
La mecànica de la sessió serà idèntica per als tres grups, caldrà però adaptar el vocabulari i algunes de les preguntes a perfil de cada grup .

Mecànica de la sessió

Trobada a l'espai taller a les 5:30
Cada assistent haurà de portar l'autorització signada.
Els objectes de la maleta didàctica estaran sobre la taula i els podran tocar. Es contestaran les preguntes que facin sobre ells de manera concisa i breu
5:45 S'anunciarà l'inici de la sessió. El moderador recollirà els objectes de la maleta didàctica i els desarà. Seguidament, engegarà la càmera i la gravadora.
Es convidarà els assistents a seure. De preferència, les persones que ja es coneixen no podran seure les unes al costat de les altres
El moderador dirigirà la sessió suggerint temes. En cap moment imposarà cap idea.
Els assistents hauran d'aixecar el seu número o color per demanar torn de paraula. El seu nom durant la sessió serà el número o color.

S' explicarà que la sessió serà gravada per tal de poder registrar i recordar bé les idees dels participants, ja que entre tots contribuiran a millorar el llibre que venen a valorar, i d'altres llibres o models didàctics
Se'ls demanarà de parlar lliurement i d'explicar bé les seves idees, tot indicant que no hi ha idees bones ni dolentes: han de valorar en definitiva si el llibre els ha agradat a ells i per què.
Se'ls dirà també que és molt important escoltar les idees dels altres i respectar-les, i que ningú no té raó.
La sessió durarà 1 hora. En acabar s'agrairà els assistents la seva participació i les seves idees, en nom del moderador i de l'investigador. Se'ls comunicarà que es poden quedar el llibre com a agraïment per la seva participació

QÜESTIONARI DE VALORACIÓ/SESSIÓ AMB FOCUS GRUPS

El qüestionari serà orientatiu, per tal d'estimular el diàleg

Presentació dels assistents: Who is who

Anem a presentar-nos breument: edat, professió, religió de la família, país d'origen, nom durant la sessió (color o número)

Expliquem el propòsit específic de la nostra tesi:

- Per a especialistes: Volem avaluar si els llibres il·lustrats són adequats per la didàctica del patrimoni intangible i quin paper té la imatge en aquest procés
- Per a adults: Volem avaluar si els llibres il·lustrats són adequats per la didàctica del patrimoni intangible, és a dir d'aquell patrimoni que tot sovint no es pot veure però existeix: tradicions, costums, la història...
- Per a nens: volem saber si es poden aprendre coses amb els llibres il·lustrats, i si els dibuixos són importants.

Avaluació inicial de la sessió:

Demanem als assistents si saben què volem aprendre amb el llibre, de quin patrimoni es tracta quan expliquem la història el judaisme medieval de Barcelona.

Presentació del llibre model:

Recordem amb l'ajut dels participants La història del llibre: una llegenda del Call, existent encara avui en dia (l'única llegenda referida a jueus a Barcelona)

De quin espai ens parla? El barri del Call de Barcelona. La casa de l'alquimista existeix: l'espai Call. (Breu història de la casa?)

Avaluació dels Coneixements previs

- Abans de llegir el llibre, Sabíeu que a Barcelona hi havia un barri jueu?
- Quan van ser expulsats d'Espanya?
- Què és un jueu?

Que us semblen aquest tipus de llibres?

- Creieu que s'hi aprenen coses?
- Creieu que el llibre és de fàcil lectura? S'entén tot, presenta dificultats?
- El Glossari és d'ajuda?

- Les imatges ajuden a entendre la història?
- Què en penseu del planell?

Què us sembla la història?

- Que hi trobeu a faltar?
- Els personatges: què és un alquimista? Com és la seva filla? Perquè penseu que la Judith no li fa cas al cavaller?
- Perquè creus que el Moshe no vol que la seva filla es casi amb un cristià?
- Perquè la Judith abandona el seu pare?
- Cadascú escollirà l'escena que li ha agradat més i explicarà perquè

Continguts:

- Què et queda mes clar després de llegir el llibre ?
  (Paraules clau: judaisme, edat mitjana, Call, la vida dels jueus? Costums específics Bany, lectura, el valor del llibre. Festes, descans, treball...)

Valoració de les imatges

- Perquè creus que el llibre té il·lustracions? Funcionaria igual un llibre sense imatges?
- Us ha agradat aquest tipus d'imatge? O les preferiríeu d'un altre tipus? Walt Disney, Pokemon, o un llibre sense imatges?
- Que ens expliquen les imatges? Com han explicat el conte?
- Creieu que les imatges us ajuden a entendre la història? Quina imatge us agrada més? Per què? (Cadascú escollir la imatge que li ha agradat més, i explicarà perquè)
- El mapa del call: creus que és útil? T'agradaria que hi hagués més documentació d'aquest tipus? Quina?
- Quins elements del llibre creus que van millor per entendre la història i les coses que explica? (El text, les Il·lustracions, el glossari i plànol).

La maleta didàctica

- Perquè creus que hem portat una maleta didàctica?
- Recordem els objectes: què són? Els coneixíem abans? Els hem trobat al llibre?
- Hi ha algun objecte que t'ajudi a recordar el llibre?
- Quin objecte de la maleta didàctica t'ha agradat més?
- Hi ha algun objecte que us ajudi a entendre la història?

Closing question

- Què creus que has après amb el llibre?
- Per a qui creieu que seria el llibre?
- Recomanaries l'ús del llibre? Te l'enduries a casa? Te'l vols quedar?
- Creus que ara coneixes i entens més el barri del Call que abans?
- Si volguessis visitar el Call te l'enduries?

Figura 36: Sessió núm. 1 Grup d'infants: reconeixement d'objectes de la maleta didàctica. 15-5-2015

4.2.2. Les sessions de *focus group*

(Es posen consultar les transcripcions de les sessions en l'apartat 9.5 Annex 5: *Focus group* nens pàgina 351, 9.6. Annex 6: *Focus group* especialistes **pàgina** 379 i 9.7. Annex 7: *Focus group* adults (mares, pares, cuidadors/es) pàgina 403)

Les tres sessions - grup d'infants, grup d'especialistes i grup d'adults- han tingut una temporització prevista d'1h30 aproximadament, i han tingut lloc als edicles dels serveis educatius del Born Centre de Cultura i memòria.

El conductor del *focus group* ha estat seleccionat i format. El llibre ha estat distribuït sobre paper 15 dies abans de la realització de cada sessió. En dos casos específics el llibre ha estat distribuït digitalment.

Les sessions s'han realitzat els passats, 15 de maig del 2015, 28 de maig de 2015 i 5 de juny de 2015 respectivament a les aules taller del Born Centre de Cultura i Memòria, i han estat enregistrades en format audiovisual. Dels 36 candidats inicials que es van oferir a format part del projecte n'han participat 22.

Cal fer esment que tres de les mares de tres infants participants al *focus group* han participat al grup de discussió d'adults.

Taula 9: Participants a les sessions de Focus Groups

	Grup nens	**Grup adults**	**Grup especialistes**
Convocats inscrits que han assistit a les sessions	Iu Alsius	Noelia Bolaños	Anna Vallugera
	Pau Ripoll	Sergio Sánchez	Susanna Tobeña
	Damià Bosch	Joan Anton Romero	Mireia Navarra
	Paula Haddad	Rosa Roig	Cristian Domínguez
	Toni Haddad	Cristina Núñez	Arnau Cobo
	Emma Stone	Cristina Aparicio	Neus Lleonart
	Jana Albet	Marta Picó	Ricart Sentís
	Jan Cañada		Elisenda Soler
			Maria Marco
			Carles Somoza
Convocats inscrits que no han assistit a les sessions		Clara Roca	
	Ausies Plans	Eva Martínez	Carme Gotsens
	Alba Comerma	Jordi Anton	Maria Amat
	Jan Comerma	Karina Fernández	Alba Cañellas
		Bel Alícia Jaume	Paula León
		Núria Campanyà	
		Steph Derid	
		Steffi Pfeil	

4.2.3. Anàlisi resultats

Les sessions de *focus group* han estat transcrites manualment de manera literal (veure documents annexes de la present tesi [206], per tal d'efectuar-ne l'anàlisi crítica. Degut a la naturalesa del *focus group,* no s'han emprat mètodes informàtics ni mecànics per crear categories (atlasti).[207] Semblava que la quantitat de text permetia una anàlisi manual amb un simple programa de tractament de text, i per la tipologia de llenguatge emprat hi hauria categories difícils de detectar. Així doncs hem

206 Apartats 9.5 Annex 5:.Focus group nens pàgina 351 9.6. Annex 6: Focus group especialistes pàgina 374 9.7. Annex 7; Focus group adults (mares, pares, cuidadors/es) pàgina 403

207 http://atlasti.com

efectuat l'anàlisi tenint en compte les particularitats lingüístiques de cada grup i la diferent òptica que cadascun tindria.

Els resultats de les diferents sessions estan estructurats en categories al voltant de conceptes que ens permetran d'avaluar el model, representats en tres taules, una per cada sessió.[208]

Els elements en cursiva corresponen a fets observats, la resta són transcripcions literals de les paraules del participant. Entre parèntesi les preguntes o fragments a què fan referència les paraules del participant

Recordem de nou que l'objectiu final de les sessions és valorar els llibres il·lustrats per la didàctica del patrimoni intangible hebreu. Les preguntes que volem respondre són:

- **El conte és efectiu per la didàctica del patrimoni jueu català?**
- **Cal un model didàctic sobre el judaisme català?**
- **La història visual es efectiva o no?**

Per aquest motiu, hem establert les diferents categories relatives a les nostres preguntes d'anàlisi, però les hem també ajustades als continguts que han sorgit espontàniament a cada trobada. Per aquest motiu, tot i la voluntat homogeneïtzadora, les categories varien susceptiblement per als tres grups. La taula corresponent a la sessió realitzada amb els infants s'articula al voltant de conceptes referents a l'acceptació del llibre, les continguts apresos, les dificultats trobades durant la lectura i la utilitat dels diferents elements i la seva experiència de lectura. Les dues taules restants incorporen consideracions didàctiques.

4.2.3.1. Categories d'anàlisi

4.2.3.1.1. Categories d'anàlisi per al grup d'infants

- Acceptació/Valoració del llibre: actitud que mostren els participants durant la sessió respecte el llibre, si els ha agradat
- *Target* del llibre: a quines edats creuen que va dirigit el llibre
- Coneixements previs: anteriors a la lectura del llibre

208 Veure apartat 9.8 .Annex 8: Anàlisi del Focus group per categories, pàgina 425

- Coneixements apresos: coneixements que manifesten haver après
- Conceptes incorporats: a través de l'explicació dels fets determinants del conte apareixen aspectes lingüístics que denoten l'aprenentatge, incorporació de noves paraules o termes específics
- Espais patrimonials: es comprova si els assistents reconeixen algun espai patrimonial del llibre
- Conflicte jueus cristians: com l'entenen, quina informació en tenen? Cal avaluar també fins a quin punt el llibre els informa al respecte
- Curiositat: és fonamental aclarir si el llibre dóna ganes d'aprendre més sobre el tema
- Comprensió del llibre
- Recursos didàctics: glossari, mapa
- Mediador/ ajuda de pares o adult
- Les il·lustracions: en valorem l'acceptació i la utilitat. Han servit per entendre l'argument o continguts del llibre?
- Maleta didàctica (reconeixement objectes):
- El text hebreu: quina impressió els ha donat, com l'han interpretat
- Valoracions personals: què trauríem del conte, avaluem la moral del conte, com ens sentim amb la vivència de l'estigma. Les valoracions personals són fonamentals en el grup d'infants ja que ens permeten de veure en quina mesura s'han implicat en la lectura

4.2.3.1.2. Categories d'anàlisi per al grup d'especialistes

- Coneixements previs
- Continguts que aporta el llibre
- Mediador
- *Target* del conte
- Aspectes formals del llibre
- Recursos didàctics
- Les il·lustracions
- Maleta didàctica
- Conflicte jueus i cristians
- Canvis proposats
- Valoració de la història: valoració personal sobre la conveniència de la història
- Avaluació final

4.2.3.1.3. Categories d'anàlisi per al grup d'adults

- Coneixements previs
- Continguts apresos
- Paraules i conceptes incorporats
- Avaluació del model didàctic
- Mediador
- Edats a la que es dirigeix
- Aspectes formals
- Recursos didàctics
- Il·lustracions
- Maleta didàctica
- El conflicte jueus i cristians
- Canvis proposats
- Avaluació personal del llibre
- Lectura personal/interpretació

4.2.3.2. Avaluació de les sessions

A partir de les categories establertes hem procedit a l'avaluació de les tres sessions de *focus groups*. La participació en els tres grups ha estat molt activa, fet que ha dificultat a voltes la seva comprensió i transcripció, molt particularment en el cas del grup d'infants. Veurem que els resultats són aparentment desiguals, ja que cada col·lectiu ha llegit el llibre des d'un punt de vista diferent, segons les seves inquietuds, però per altra banda han aparegut constants que ens seran de molta utilitat de cara a l'avaluació final. Procedim doncs a l'anàlisi de cadascuna de les sessions.

4.2.3.2.1 Grup d'infants

Data: 15-5-2015
Espai: aula taller del Born Centre de Cultura i Memòria
Suport de gravació: Càmera de vídeo Sony
Nombre de participants: 8
Durada de la sessió: 58.46 min
Moderador: Carles Mera, consultor especialista en màrqueting
(Podem trobar la transcripció de la sessió a l'apartat annexes pàgina 9.5 Annex 5: *Focus group* nens pàgina 351, *i l'anàlisi per categories a l'apartat* 9.8. Annex 8: Anàlisi dels *Focus groups* per categories **pàgina** 425)

La sessió ha transcorregut de manera molt positiva. Els participants en general han mostrat molt d'entusiasme i han tingut una participació molt activa, excepte en el cas d'una participant la qual tot i donar una valoració positiva, es veia com més expectant. Cinc nens eren de ciutat Vella, de la mateixa escola (del Call), dos nens eren de les Corts i una nena de Vilanova i la Geltrú. Aquesta última va arribar amb 30 minuts de retard i per tard no ha respost a algunes de les qüestions.

L'actitud envers el moderador ha estat molt bona, tot i que en ocasions han manifestat haver agafat excessiva confiança i s'han descontrolat una mica, més aviat cap al final. En general no han mostrat cap impediment a l'hora de parlar en públic i de manifestar les seves opinions, tot i que ha estat una mica difícil que respectessin els torns de paraula que es donaven. La conversa ha estat molt fluida, molts dels temes han estat introduïts pel moderador i altres han sorgit de manera espontània.

La maleta didàctica ha tingut molt bona acollida i en general els objectes han estat identificats i relacionats amb la narració excepte el talismà cabalístic i el cor de feltre. Cap al final de la sessió, els nens han disfressat a *Carbassa* de jueva emprant diferents elements de la maleta didàctica i han

fet una paròdia del llibre, de l'escena de l'enamorament. La sessió ha acabat de manera una mica abrupta, amb tots els nens desitjosos d'anar al lavabo.

- **Acceptació del llibre:**

L'actitud durant la sessió en general ha estat molt activa. La majoria d'infants han manifestat que el llibre els ha agradat molt, tot i que dos n'han qüestionat aspectes: dos infants troben a faltar el què passa després, una amb l'amiga i l'altre amb l'alquimista. En resum, els falta alguna cosa més per acabar la història. Tots afirmen trobar-lo interessant i haver après moltes coses: sobre el Call, coses dels jueu i la història de la ciutat.

- **Target del llibre**

En general pensen que està dirigit a nens de la seva edat, d'entre 9 a 12 anys, ja que la majoria manifesten que si ets més petit no el pots llegir. Una de les participants però apunta que la història li sembla feta per a nens més petits.

- **Coneixements apresos:**

Tots els participants manifesten que han après molt tot i que alguns no especifiquen (un participant afirma que "fins i tot la meva mare ha après coses"). Fan referència a fets generals com la cultura, la religió dels jueus, i el fet de que vivien a Barcelona, o a fets més específics com la celebració del *Xàbat*, el que era un alquimista, el fet d'haver de portar la rodella, el que era una sinagoga. Un dels infants (Carbassa, curiosament dels més joves) registra molts coneixements apresos, i ha incorporat gran part de la terminologia. Descriu minuciosament la rodella i el seu ús, el *micvé,* el *Xàbat*, la *mezuzah* (no en recorda el nom però la descriu) i explica el que és un alquimista de manera molt literal a partir del text ("treballa es inscripcions sagrades de la seva religió") però sospitem que sense entendre ben bé el què diu. El retrobarem constantment amb coneixements molt superiors a la resta i fent reflexions sorprenents.

- **Conceptes incorporats**

Es fa retransmetre als infants els fets determinants del conte per tal de comprovar si n'han estès l'argument i si els termes i conceptes nous estan incorporats. Conceptes que apareixen incorporats: el Call jueu, els banys, la rodella, les portes del Call, l'alquimista, la poció, els divendres abans de la posta de sol als banys, el llibre.

- **Espais patrimonials:**

Els infants residents a Ciutat Vella reconeixen els espais patrimonials referents al conte: el Call, els banys, la placeta Manel Ribé i la casa de l'alquimista.

- **Coneixements previs**

Quan se'ls demana pels coneixements que en tenien prèviament sobre els jueus de Barcelona, quatre (la meitat) no en tenien cap idea prèvia, l'un d'ells tan sols havia vist un jueu en una sèrie televisiva. Dos participants expliquen un, que els van fer fora, l'altre que els mataven, però no especifiquen. De fet un d'ell es confon amb les càmeres de gas nazis (l'infant més documentat, Carbassa, el rectifica). Finalment dos infants molt més documentats expliquen l'expulsió dels jueus, de manera breu però històricament correcta: relacionada amb els Reis Catòlics i a l'època del descobriment d'Amèrica. Novament l'infant més documentat explica també que els jueus només creuen en l'Antic Testament i que els fets passen a l'edat mitjana, i descriu com es vivia a l'època. De tots els infants, tan sols un (el més gran) sabia què era un alquimista.

- **Conflicte jueus i cristians**

Quan són interrogats respecte al conflicte jueus i cristians tots l'han detectat però cap no el sap explicar: es discutien, no eren amics, eren enemics, s'odiaven, no se'n fiaven...

- **Curiositat**

Tres infants manifesten curiositat per saber més: els dos que volen que la història continuï, que volen seguir el fil argumental del conte i saber què passa amb l'alquimista i l'amiga, i novament l'infant més documentat que vol saber què va passar realment amb els jueus: què va passar al Call ("coses molt pitjors"), i més sobre l'expulsió.

- **Comprensió del llibre**

Cinc infants ha manifestat que el llibre era fàcil de llegir, tot i que hi havà paraules que no s'entenien.

- **Recursos didàctics**

Tres han mirat el glossari i dos no ho han fet però han entès igualment el conte. Tres infants han consultat el mapa i l'han entès, però tan sols un (de 12 anys) ha mirat la llegenda i ha pogut identificar els diferents espais.

- **Mediador/ ajuda de pares o adults:**

Cap dels infants ha manifestat haver estat ajudat pels seus pares, tot i que han fet al·lusions de que han parlat amb ells sobre el llibre: una nena diu que la seva mare també ha après moltes coses, i a un dels nens la seva mare li ha dit quina era la casa de l'alquimista.

- **Les il·lustracions**

En general fan comentaris sobre els dibuixos i la indumentària de l'època. Dos manifesten que els han estat útils, un expressa que no els veu gaire relacionats amb la història, i un altre critica les

proporcions en una de les il·lustracions. La resta no diuen res. Pels comentaris que fan i mitjançant els objectes de la maleta didàctica veiem però que els han estat útils .

- **El text hebreu**

A la pregunta en què està escrit el text la majoria 3 contesten de manera confusa "en jueu", un el relaciona amb el pares d'una amiga seva que és d'Israel, i el més gran respon hebreu. Un dels infants explica que hi ha jueus de tot el món.

- **Canvis proposats**

Dos infants traurien del conte la marca d'aigua de l'exemplar de prova; el més gran explica el que és i ha identificat que es tracta d'un exemplar de prova.

- **La maleta didàctica**

La major part d'objectes de la maleta són identificats, no són anomenats (tan sols la *kippà*, que es anomenada per l'infant més documentat) però són relacionats amb il·lustracions: la *menorah*, l'arbre *sefiròtic*, la *kippà*, la rodella, l'alambí, la rosa, el mocador. Aquest fet ens indica la utilitat de les il·lustracions, encara que els infants no n'han estat conscients.

- **Valoracions personals**

La sessió dóna peu a moltes valoracions de caire més personal. Discuteixen acaloradament sobre si la Judith ha actuat bé o no, i si és culpable del que ha passat. En demanar quina escena han preferit les respostes són molt variades: totes, quan se'n va del Call/deixa plantat el pare, quan olora la flor, quan està a la taverna, quan surten la Chloe i l'Iu (coneguts per l'infant), i l'escena de la poció. Finalment el dinamitzador pregunta als infants si els agradaria que els posessin una rodella. Tots contesten que no. Tres qüestionen què és ser diferent i dos anomenen aquesta situació racisme

Veiem doncs com durant la sessió han sorgit elements molt interessants que ens mostren que s'han transmès força continguts i que el llibre ja suscitat moltes reflexions per part dels lectors. Han assimilat els elements culturals jueus amb relativa facilitat i els han incorporat deixant-se endur pel flux de la narració. No obstant només tres infants ha manifestat voler saber més, què passava després i un (el més documentat) ha desitjat tenir més coneixements històrics sobre el tema. Les il·lustracions aparentment poc valorades els han estat útils a l'hora d'identificar elements de la cultura jueva. No sembla que hagin tingut dificultats a l'hora de llegir-lo i d'entendre'l, tot i que la majoria no han consultat el glossari. Es veu però que en alguns casos han rebut suport per part dels pares. En definitiva, podem afirmar que el llibre funciona per infants de primària, però que els recursos didàctics (planell, glossari) no són accessibles als infants en general, sinó que van dirigit als adults o especialistes.

4.2.3.2.2. Grup d'especialistes

Data: 28-5-2015

Espai: aula taller del Born Centre de Cultura i Memòria

Suport de gravació: Càmera de vídeo Sony

Nombre de participants: 10

Durada de la sessió: 85 min

Moderador: Carles Mera, consultor especialista en màrqueting

(Podem trobar la transcripció de la sessió a l'apartat 9.6. Annex 6: *Focus group* especialistes **pàgina** 379, *i l'anàlisi per categories a l'apartat* 9.8. Annex 8: Anàlisi dels *Focus groups* per categories **pàgina** 425)

La sessió ha estat molt amena. Els participants en general han mostrat molt d'interès i de compromís pel tema, i se l'han fet seu. Cadascun d'ells des de la seva especialitat ha mirat de portar-lo cap al seu terreny i s'han fet moltes preguntes. Se n'han qüestionat molts aspectes si s'han suggerit molts canvis i ampliacions des de l'especialitat i l'òptica de cadascú. Ha estat una sessió molt enriquidora per a tots els participants, i molts s'han sorprès del curs que ha portat la discussió.

Dos dels participants són professors d'ESO historiadors, cinc són historiadors i educadors de museus, una és pedagoga, l'altra mestra de primer cicle de primària i finalment una és guia turística.

Dos dels participants (una educadora de museu i un professor) han arribat amb retard i per tard no ha respost a algunes de les qüestions.

- **Coneixements previs**

La majoria estan molt documentats històricament, excepte la pedagoga i la mestra, però tan sols tres tenien coneixements previs de la història jueva catalana: la guia turística i dos dels educadors (un d'ells és guia del Call pel MUHBA, especialista en el Call). Tres es manifesten no coneixedors del tema malgrat ser historiadors i la resta són aparentment poc coneixedors de la història i gairebé gens de la cultura jueva.

- **Continguts que aporta el llibre**

Gairebé tots afirmen que el llibre fa pedagogia de la cultura i la història jueva (que són poc conegudes) tot i que la pedagoga es pregunta si queden prou clares les idees bàsiques que es volen transmetre amb el llibre. Afirmen en general que apropa a la cultura intangible jueva, t'integra al Call, a la relació jueus i cristians, i que és útil per reivindicar el patrimoni tangible i intangible. L'especialista en el Call afirma que aporta molta informació sobre la cultura jueva i moltes de les coses que s'expliquen en els

guiatges al Call hi apareixen molt ben explicades. Afirmen que és una eina doncs per fer pedagogia del patrimoni jueu però que per una banda no dóna explicacions sobre alguns aspectes i fa necessària la figura d'un mediador ,i que per una altra banda és desigual: l'inici que parla de cultura i "t'integra al Call", i la resta on tot és més simple. La mestra apunta que és una bona eina per treballar a l'aula, ja que és important explicar històries. L'especialista del Call manifesta que està molt ben adequat, i que és útil per a totes les edats ja que tothom hi pot aprendre, i proposa afegir personatges i escenaris per ampliar els coneixements i adaptar el model a infants més grans també. Un dels historiadors afirma es tracta d'un model de narració recurrent (la filla d'un jueu que s'enamora d'un cristià) que ens pot ajudar també a entendre com es veu la cultura jueva europea des de fora, des d'ulls no jueus. Un dels participants valoraria que s'especifiqués més la situació de la narració nivell cronològic. Dos participants comenten que dóna ganes de saber més sobre la història i la cultura dels jueus catalans.

- **Mediador:**

Tots els participants assenteixen que cal un mediador per llegir el llibre, que un infant sol no el pot entendre. Alguns afirmen que la figura del mediador pot adaptar el conte a diferents edats, que és molt ric intergeneracionalment i tots hi poden aprendre. En general declaren que el llibre guanya amb un mediador però que manquen recursos. Dos d'ells admeten que veuen necessària la figura del mediador per deformació professional, perquè gairebé tots ells ho són.

- ***Target* del llibre:**

En general afirmen que el llibre va dirigit a públic infantil amb diferents nivells, alguns apunten que l'inici és per a nens més grans i el final per a més petits. Tres mantenen que es pot treballar a totes les edats, i aquí reafirmen la tasca del mediador. Concretament un d'ells assegura veure'l adequat per infants i adults, ja que tothom hi pot aprendre

- **Aspectes formals del llibre:**

El tema potser més controvertit és el de disseny i maquetació. Tres d'ells veuen que el text en hebreu té massa protagonisme, però en contrapartida un el veu positiu perquè provoca curiositat i ganes de saber de què es tracta. Hi troben també dificultats tipogràfiques, un format massa dens, que ha limitat les possibilitats didàctiques del llibre. No es distingeixen bé en les imatges molts dels elements explicatius. Alguns apunten cap a un desajustament imatge text, qüestionant l'emplaçament de les il·lustracions, afirmant que no estan ben assenyalades les que tenen un pes narratiu. Suggereixen canvis en la composició de la plana per facilitar el ritme narratiu.

Els tecnicismes també han estat objecte de controvèrsia. Alguns han apuntat que n'hi havia en excés, fet que dificultava la lectura i justificava de nou el paper del mediador, però s'ha apuntat també que justament aquests tecnicismes ajuden a adaptar el llibre a diferents edats: amb infants més petits el pes cau més en la història i a mida que es fan grans es van preguntant sobre els termes específics de

la cultura jueva. Finalment apunten que la lletra de pal no és adequada, ja que si està pensada per facilitar la lectura a nens més petits, aquests de fet no poden llegir el llibre ja que és massa complex. I per altra banda, manifesten que per als més grans es fa feixuc llegir amb majúscules.
En general afirmen que ampliar les mides del llibre i esponjar i repensar la maquetació tindria conseqüències molt positives a nivell didàctic.

- **Recursos didàctics:**

En general han estat ben valorats però els han trobat escassos. Tots han assentit que el glossari era molt útil, que el mapa també, ja que integrava la narració al barri però que calia vincular-lo més a la narració. En general han vist el mapa com una eina de descoberta i han trobat a faltar recursos complementaris en aquest sentit, indicacions més precises, un itinerari, propostes d'activitats o de reflexions. S'ha suggerit també que el text hebreu també era un recurs didàctic, i que les il·lustracions contenien elements didàctics també. Han notificat finalment una petita errada en la numeració del plànol.
Alguns participants qüestionen el fet de que apareguin les rodelles en totes les escenes i es plantegen si en aquell període encara s'havien de dur, com també apunten que dins del Call no les portaven. En canvi, una de les participants les entén com un element didàctic important.

- **Les il·lustracions:**

La valoració de les imatges és molt diversa. Tots n'aprecien les qualitat estètiques, però no tots estan convençuts de la seva utilitat. Alguns afirmen que tot i donar ritme a la narració, algunes no hi aporten res. Una concretament hi afegiria peus d'imatge, i l'altra es pregunta si tenen una funció més enllà de l'estètica. Per altres les imatges acompanyen el text, recreen l'època i les atmosferes, i en estar inspirades en l'art medieval no són fàcils. Un dels participants assenyala que contenen molts elements explicatius que no es distingeixen bé, i que apunta doncs la necessitat d'ampliar-les. Un dels participants apunta que hi ha dues classes d'il·lustracions: ambientals i concretes, i proposa fer un glossari visual. Un altre veu una vinculació de les escenes amb la Barcelona de l'època en alguns casos, però la troba a faltar en d'altres. I finalment gairebé tots es pregunten la funció dels animals fantàstics, que consideren imatges enigmàtiques, que capten l'atenció dels nens i que creuen que poden desorientar i que no veuen que aportin res. En un cas hi veuen una vinculació amb el món medieval però no hi veuen el sentit.

- **La Maleta didàctica**:

Els elements que relacionen amb el llibre són la rodella, la *mezuzah* i la *menorah* (que reconeixen de les il·lustracions). Els altres no els veuen relacionats amb el llibre.

- **Conflicte jueus i cristians**:

La majoria afirmen que cal explicar millor el conflicte entre jueus i cristians, que en el llibre es veu la diferència i que hi ha una tensió però que no s'explica.

- **Valoració de la història.**

Han general han trobat la història desigual, molt rica a la primera part i més simple a la segona. Aquest fet per a alguns es positiu perquè la fa accessible als més petits, però tots han acordat que el final era massa abrupte, ràpid i lleuger. Suggereixen doncs afegir elements al final per equilibrar la narració. Un dels participants troba a faltar un *story telling* més potent i un treball de personatges , i en canvi un altre valora molt el component misteriós i la tensió narrativa. Per altra banda, un dels participants valora negativament l'ús de la llegenda perquè reforça els estereotips que precisament vol defugir. Veiem també l'empremta de l'estereotip en una de les valoracions d'un dels participants que precisament parla que cal defugir-lo:

"I en aquest sentit el risc, que jo crec que pot ser un risc, de caure a recórrer en aquestes llegendes, és que tu traslladis aquest estereotip a qui estàs intentant educar. Perquè hi ha una de les coses que quan llegia pensava és tornem a caure en l'estereotip del jueu per exemple alquimista, és a dir el que fa coses estranyes, la màgia, és com caure en l'estereotip.... De fet quan li va a demanar l'elixir, la rosa perfumada, li ofereix el que sigui , apareix allò, tu tranquil que jo et pagaré tot allò que tu em demanis. Sé que tu només vols diners."

Si bé creiem que la primera lectura és parcialment encertada, ja que la figura d'un alquimista relacionada amb la màgia correspon parcialment a la imatge dels jueus (parcialment ja que els jueus no eren els únics en fer màgia, però certament els cabalistes en part actuaven com a tals, i en aquest sentit el conte insisteix en que es tracta d'un mestre cabalista) però la de la persona que treballa per diners correspon a qualsevol persona independentment de la seva religió. De fet, si seguim la lògica del conte, l'home té recels en acceptar un cavaller cristià, fet que denota el conflicte entre les dues comunitats, però accepta ajudar-lo perquè veu que és un simple enamorat. Qui ofereix diners és el cavaller, en mostra de la seva desesperació probablement.

- **Canvis proposats**:

En aquest punt el grup aporta moltíssimes idees. Apunten primerament modificacions en la maquetació, tant en les mides del llibre, que el farien més gran o e fins i tot en format horitzontal, com un reajustament en la relació imatge text; també traurien la negreta del text hebreu (tot i que conservarien el text en hebreu). Respecte a la narració, l'enriquirien i equilibrarien afegint escenes de la vida quotidiana per tal d'explicar més elements del judaisme català. Hi afegirien també escenes al final per equilibrar el pes de la narració i completar continguts. Dos dels participants són molt

crítics respecte a la llegenda, i treballarien la vida d'un jueu de l'època, o si més no diversificarien els personatges per evitar l'estereotip. Finalment citarien més espais concrets en la història.
Tot el grup està d'acord de que hi afegirien sobretot recursos didàctics: informació històrica, recursos per treballar amb el llibre, reduirien els tecnicismes o si més no els esponjarien perquè no estiguessin tant junts. Una de les participants insisteix que caldria recalcar quines són les idees bàsiques que estructuren el llibre, que n'hi ha moltes però que tota la informació està al mateix nivell. Finalment apunten que cal afegir que el conte esta basat en una llegenda de Joan Amades.

- **Avaluació personal:**

La majoria valoren el llibre positivament, diuen que han après, que és una bona eina didàctica, i tots hi afegirien en general moltes coses. Una de les participants està particularment encantada amb el llibre, dues es mostren en canvi més escèptiques.

En definitiva, veiem com en general el llibre els ha interessat tot i que hi veuen moltes modificacions a fer. Si contrastem els coneixements inicials amb els obtinguts veiem que han après en general. El grup és molt crític i una mica escèptic sobre el funcionament del llibre amb infants, i com a mediadors reclamen més recursos per a poder-hi treballar. Contrastar aquestes dades amb l'avaluació dels infants serà fonamental per tal de ressituar la qüestió. Com a historiadors, alguns han manifestat recel en contra dels contes i les llegendes per a la didàctica del patrimoni. Cal fer palès que tot i que la majoria eren especialistes en història, la major part del grup no tenia coneixements de la cultura i la història jueves, fet que ja de per sí valida la necessitat de crear un model didàctic per la història jueva medieval catalana.

En general han aportat molt bones idees per tal de que el llibre pugui tenir una continuïtat, tot i que la majoria han tingut la tendència a portar-lo al seu terreny. Cal recalcar que cap d'ells l'ha experimentat amb algun infant, però tots han teoritzat al respecte. Sospitem que excepte en un cas n'han fet una lectura distanciada, i en ocasions una mica ràpida o superficial. El treball amb la maleta didàctica per exemple denota l'apropament superficial a la narració i les imatges en general.

Un dels elements importants en els que tot el grup ha insistit és en modificacions en la maquetació, substancialment engrandint el format i esponjant els elements per tal de facilitar-ne la visualització i la lectura. Tots han reclamat més recursos didàctics per treballar el llibre, fet que també relacionem amb la manca de informació sobre el tema per part dels especialistes.

En definitiva, caldrà contrastar la valoració del grup d'especialistes amb els altres, però podem afirmar ja de bon inici que el model didàctic és necessari, ja que ni els historiadors estan formats en

el tema, que es pot aprendre amb el llibre, fet que ha succeït, i que pot originar moltes experiències d'aprenentatge tot i que cal complementar-lo amb més recursos didàctics i algunes modificacions estructurals.

4.2.3.2.3. Grup de mares, pares i cuidadors/cuidadores

Data: 5-6-2015
Espai: aula taller del Born Centre de Cultura i Memòria
Suport de gravació: Càmera de vídeo Sony
Nombre de participants: 7
Durada de la sessió: 79 min
Moderador: Carles Mera, consultor especialista en màrqueting
(Podem trobar la transcripció de la sessió a l'apartat 9.7. Annex 7: *Focus group* adults (mares, pares, cuidadors/es) pàgina 403 *i l'anàlisi per categories a l'apartat* 9.8. Annex 8: Anàlisi dels *Focus groups* per categories **pàgina** 425)

Participants: a la sessió han assistit 7 participants, un pare d'un nen de 6è i una nena en un cicle formatiu, una mare de un nen de sisè i una de primer, un pare d'un nen de primer i una bebè, una mare d'un nen de 9 anys que ha participat en el grup d'infants (i un d'ESO), una mare de dues nenes de 6è i 4t respectivament, i una mare d'una nena de 9 anys que també ha participat en el grup d'infants i una d'ESO, i una mare d'una nena de 9 anys que també hi ha participat, que arriba en retard. Tots són de Barcelona, excepte la que arriba tard que és de Vilanova.

El diàleg és fluid però la participació és grupal, en general un dona una idea els altres assenteixen i es posen bastant d'acord. Fins i tot construeixen a mitges les frases. Amb el que s'esplaien molt és la seva lectura personal del llibre. Cadascú hi dóna una interpretació pròpia, com també fan judicis de valors. El clima és molt cordial. La interpretació de les imatges és també bastant rica. Es nota que han experimentat el llibre. La majoria l'han llegit amb els seus fills. Un dels participants està molt format en matèria religiosa i té molta informació sobre judaisme i cristianisme en general. És potser l'únic que va més enllà donant opinions diferenciades en matèria de religió i simbolisme.

- **Coneixements previs**:

Un dels participants té molta informació sobre el judaisme i el cristianisme, sobre el fet religiós, però gens sobre la història dels jueus catalans. La resta semblen no tenir pràcticament cap informació.

- **Continguts apresos:**

Els participants afirmen haver après les tradicions jueves i els costums de l'època. El participant més format afirma que el llibre li ha servit per aclarir principis cristians i tornar al seu origen, i s'interessa molt per la Càbala que veu introduïda però que no entén.

- **Paraules i conceptes incorporats:**

La paraula que surt més sovint és *Xàbat*. Un altre cop el més format explica el que és la *mezuzah* sense dir el nom, però no sabem si ho treu del glossari o ja ho sabia.

- **Avaluació del model didàctic:**

Tots es posen d'acord de que el llibre introdueix la cultura jueva a través d'una història normal, que convida a conèixer la història dels jueus i a anar més enllà. Diuen també que desperta la curiositat per saber-ne més de la cultura jueva i de la història de la ciutat. Veuen que pot ser un llibre per visitar el Call, i que pot ser una eina per fer una activitat familiar a la ciutat. Finalment pensen serveix per recordar una cultura nostra oblidada i per conèixer les seves restes a la ciutat, i que el llibre dóna molts elements per treballar la història, la religió, i els costums jueus.

- **Mediador:**

En general tots afirmen que és un llibre intergeneracional i que cal un mediador per llegir-lo, per a totes les edats, perquè els infants més grans tampoc no aniran a consultar el glossari.

- **Edats a la que es dirigeix:**

En general pensen que es pot llegir a partir dels 7 anys, adaptant la lectura (fent un treball previ de lectura del glossari per part del mediador), però que és ideal pels 10-11 anys, fins i tot pels 12 anys. Afirmen que gent de totes les edats hi pot aprendre, però que la història interessa més a nivell narratiu als més petits (màxim 10 anys). Finalment, apunten que té diferents nivells de lectura i d'interès, i que dóna elements d'interès per als adults que llegeixen el llibre als nens

- **Aspectes formals:**

Suggereixen millores en enquadernació, amb tapa dura i més de luxe (el veuen provisional), canvis de tipografia, correcció d'estil (ortotipografia). Valoren molt positivament les lletres hebrees, i la combinació amb el català, com també les il·lustracions: "llibre maco", "el portaria al bolso per visitar". Ampliarien continguts amb més informació, en annexos per exemple.

- **Recursos didàctics:**

Tots afirmen que el glossari és essencial, i l'han consultat. En general afirmen que caldria afegir annexos amb informació per a pares, però si el llibre és per escoles "és suficient."

- **Il·lustracions:**

Són molt valorades a nivell estètic i didàctic. Els participants afirmen que ajuden a entendre la història, aporten molta informació i són molt detallades. Hi veuen també el simbolisme reflectit, dibuixos de psicologia religiosa i no només de costums.

- **Maleta didàctica:**

Reconeixen la rodella, la *menorah*, la *mezuzah*, i el mocador, però no diuen cap nom.

- **La història. El conflicte en el llibre:**

Tots hi veuen un conflicte entre la tradició i la joventut, la rebel·lia. La Religió restrictiva xoca amb el desig d'aventura de les noies. Veuen com les noies tenen un estigma: estan marcades com a jueves i volen ser "normals". Apunten però de que no queda prou explicitat que es tracta d'un conflicte entre jueus i cristians, i que més aviat es veu qui té el poder i qui viu aixoplugat del poder.

- **Canvis proposats:**

En general afirmen que els hi falta més, que l'ampliarien. Falta explicar la historia dels jueus després, el què va passar. Respecte al final abrupte del conte, la majoria demanen que s'allargui, volen més, pensen que es podria aprofitar per explicar més coses. Un afirma però que hi ha el perill llavors de que es faci una mica repetitiu, també es comenta que caldria un millor treball de personatges, més construït. Demanen afegir una introducció al món jueu a Barcelona, pensada per a nens, i acabar amb una pregunta per identificar-te amb la història.

- **Avaluació personal:**

La valoració és positiva des del punt de vista cultural, històric i psicològic. Consideren el llibre una eina d'aprenentatge , que com a material didàctic està molt bé. Per altra banda veuen que la impressió és provisional. El veuen un llibre maco, per regalar, i que el que té de millor és la il·lustració. Algun apunta que se li ha acudit fer una cosa semblant per ensenyar diferents religions per ensenyar
Cadascú ha tingut un nivell d'implicació diferent, però els ha agradat a tots. Uns han vist un llibre per compatir amb els fills, altres activitats i idees per fer amb la família a partir del llibre, uns es veu que han après molt i volen saber més, i voldrien que el llibre els donés més. Finalment en un cas un participant ha experimentat una implicació psicològica, simbòlica i cultural (religiosa). Uns han sentit que es tracta d'una cultura que els pertany, altres que és interessant com qualsevol cultura ho és.

- **Lectura personal/interpretació:**

El conte ha portat a diverses interpretacions algunes de caire moral i altres més simbòliques. En general han vist una història d'amor sense fronteres, ja que creuen que el cavaller sap que ella és

jueva, una història d'amor simple però amb transfons simbòlic. En aquesta línia, alguns han vist el rapte del cavaller com a símbol de l'expulsió de Sefarad i han detectat una relació simbòlica entre la poció, el rapte i l'expulsió dels jueus. Altres han fet reflexions ètiques, com la manera com intervenim en la història quan pensem que no ens afecta i com canvia quan veiem que sí. Finalment també apunten que és la història d'un engany, el pare és la tradició i la filla una adolescent que és enganyada. Tot plegat la impotència de no poder fer res lliga simbòlicament amb l'expulsió dels jueus.

Respecte a la valoració moral dels personatges, la figura de l'alquimista ha estat en general valorada de manera positiva. L' han considerat afable, empàtic, molt afectuós, però alhora un instrument de la fatalitat. Un dels participants el valora negativament, com a interessat i traïdor, però altres el veuen tan sols com un savi que té per feina fer pocions. Discuteixen sobre el tema de les pocions, i una indica que a l'edat mitjana formaven part de la vida, i assimila una mica la figura de l'alquimista a la d'un guaridor, una mena de metge, que empatitza amb l'enamorat perquè ell també ha estat jove.

En resum, veiem com el llibre ha rebut una molt bona acollida. Els participants l'han experimentat, l'han gaudit i s'han deixat endur per la història. La majoria l'han compartit amb els fills i creiem que aquesta ha estat determinant en la manera com l'han viscut. Han compartit l'experiència amb ells. Molts han vist que els nens aprenien, però ells també han après, i a més el llibre els ha despertat molta curiositat. La valoració dels pares ens ha estat molt útil per a matisar l'edat òptima de lectura del llibre, 10 -11 anys, el paper del mediador per adaptar-lo a altres edats i les seves necessitats en quan a recursos addicionals. És interessant veure que el consideren un llibre per visitar el Call i per fer activitats en família, fet que denota que han percebut el seu potencial didàctic, tot que creuen que calen recursos per treballar-lo en família ja que es veuen mancats d'informació.

5. Resultats

Ha arribat el moment de posar en comú totes les avaluacions i fer-ne una síntesi per tal de determinar l'experiència didàctica viscuda a partir de la lectura del llibre. Com ja hem anunciat a l'inici de l'anàlisi de les diferents sessions, les visions de cada grups han variat susceptiblement depenent de la mirada de cada col·lectiu. I serà en el contrast entre les diferents sessions que podrem extreure conclusions valuoses que ens orientaran en la nostra tasca educativa i que determinaran l'eficàcia didàctica del model creat per la transmissió del patrimoni medieval hebreu català.

Efectivament, el primer contrast el tenim entre el grup d'infants i els dos restants, molt particularment el d'especialistes. Mestres i educadors teoritzen i dubten de la capacitat dels infants per comprendre el llibre i acceptar la proposta, mentre veiem que les capacitats dels infants van molt més enllà de les esperades. En aquest sentit veiem com el grup d'adults és molt més realista al respecte, fet que ja d'antuvi ens fa sospitar d'una realitat: els infants i els seus cuidadors estan avesats a llegir llibres il·lustrats, ja que la lectura compartida és un hàbit molt comú a totes les llars. I en canvi els especialistes no hi estan necessàriament avesats, degut a que aquest format de llibre està més sovint associat al lleure i no l'entenen de manera immediata com una eina didàctica a l'aula. I en el que concerneix als infants, podem detectar que no només coneixen el format dels llibres il·lustrats i que hi estan acostumats, sinó que tenen una visió molt més perspicaç de la interacció entre la imatge i el text, i que són molt més permeables a la informació visual que els adults. No hem d'oblidar que en el procés d'aprenentatge de la lectura dels infants, en un inici les imatges són les protagonistes, essent a través d'elles que s'introdueixen les paraules, i que progressivament el text va agafant protagonisme mentre les imatges retrocedeixen, fins a la seva habitual desaparició en el llibre adult. És força comú en aquest sentit el rebuig dels adolescents respecte els llibres il·lustrats, titllats de ser per a nens, fenomen per una altra banda avui en transformació degut a l'èxit creixent del còmic i de la novel·la il·lustrada per adults, i del creixement exponencial dels universos virtuals de caire visual, en els quals infants i adolescents demostren habilitats molt superiors a les dels adults. Per norma general, els adults jerarquitzem entre imatge i text, atorgant plens poders als continguts textuals, mentre que els infants de primària consideren tots dos elements com a portadors d'informació. Ho veurem de manera més clara més endavant, en la nostra anàlisi de la lectura de les imatges i de la maleta didàctica

Considerant el gruix d'avaluacions fetes, tant les proves pilot com els *focus groups*, detectem que la nostra intuïció inicial és valida: cal una didàctica del patrimoni medieval jueu català, ja que és desconegut per la major part de persones - infants en edat escolar, pares i mares, i especialistes de diverses matèries, fins i tot d'història-. Aquest fet, unit a desconeixement general sobre la cultura jueva, fa necessari un llibre de caràcter didàctic adaptat a diferents públics, però molt particularment pensat per a les escoles de primària. Per altra banda, la ignorància de molts dels especialistes sobre el tema ens apunta cap a una necessària ampliació dels recursos didàctics del llibre, per tal de facilitar la seva utilització a l'aula. Ho hem vist i ho tornarem a confirmar: els especialistes no saben ben bé com fer ús del llibre, i el seu rigor professional per altra banda els posiciona de manera incòmode davant d'un temari que desconeixen i d'una tradició que no comprenen.

L'avaluació adreçada als infants ens confirma que el llibre ha funcionat de manera didàctica. Ho ratifiquen adults, malgrat les reticències dels especialistes, ela quals dubten que els nens puguin entendre el llibre. No obstant, al llarg de la trobada amb el grup de nens s'evidencia que l'han entès, i que a més han après força coses. El grup de pares també apunta cap a aquesta direcció, matisant molt clarament l'edat òptima per treballar amb el llibre. Els nens mostren diferents nivells de comprensió, però en general és bona. Alguns l'han llegit sols, altres amb l'ajut dels pares. Mentre que els nens no han fet cas dels de recursos didàctics i s'han llençat dins de la història, els especialistes acusen la manca de material per treballar amb el llibre. I curiosament els pares si bé afirmen que cal més informació i recursos per treballar-lo en família, consideren que si es treballa a les escoles ja és suficient com està i no calen recursos addicionals, com pressuposant que els mestres ja tindran prou informació al respecte, fet que com hem vist està desmentit pel grup d'especialistes, els quals han reivindicat molts més recursos. Aquesta dada denota la manca d'informació general sobre el tema, qüestió que manifesta una vegada més la necessitat de construir aquest model didàctic i de introduir-lo a les escoles, tot i que incorporant més recursos per al professorat.

Respecte als continguts que veiem reflectits a partir de la lectura del llibre, valorem quins queden clars als assistents, i en aquest cas ens interessa focalitzar què han après els infants en primer terme, ja que són els destinataris finals del llibre. La valoració dels especialistes i adults ens servirà aquí de contrapunt, ja que defineixen el que creuen que el llibre hauria d'ensenyar, és a dir apunten cap a continguts valuosos que poden ser incorporats en el model per a augmentar-ne l'eficàcia i facilitar el treball a l'aula, com també, com apunten alguns pares/mares, per treballar-lo en família.

A partir de la valoració dels infants, el missatge que apareix amb més claredat és l'existència en el passat d'una comunitat jueva a Barcelona, una comunitat que vivia sota unes regles pròpies i condicionada per les autoritats. Tot i no estar especificada la data en la qual succeeixen els fets del llibre en la narració (tan sols són esmentades en l'epíleg les dates de la destrucció del Call i de la

posterior expulsió dels jueus de la península), la presència del cavaller condueix de manera instintiva la imaginació dels infants cap a l'edat mitjana, sense haver d'incorporar dates i terminologies que els allunyarien de la lectura més espontània. Es detecta també la vivència de l'estigma, el fet d'haver d'anar marcats, fet que connecta amb el conflicte entre jueus i cristians, i que queda enfocat sota diferents òptiques (no poden ser reis, han de dur la rodella, seran castigats...) tot i com hem vist els infants no n'han entès les causes. No obstant, en tractar-se d'un punt històricament essencial que corre el risc de caure en dogmatismes i judicis de valors no admissibles en la historiografia més científica si es tracta de manera massa lleugera, es planteja en el llibre i queda com a tema de recerca i debat per a un treball posterior a l'aula. En aquest sentit, insistim que els complements didàctics per al professorat hauran de ser ampliats amb material relatiu al conflicte entre jueus i cristians i les diferents etapes que succeeixen fins a l'expulsió definitiva l'any 1492.

Hem vist també que han quedat força ben reflectits fets generals com la cultura, la religió dels jueus, i molt particularment la celebració del *Xàbat* i la seva preparació al *micvé*. Aquest aspecte és fonamental ja que veiem que s'efectua la transmissió d'un fet complexe, com és el fet religiós i com es vivia. Tot sovint en públics escolars es tendeix a parlar de col·lectius però no s'expliquen amb les seves particularitats: es transmet per exemple que els jueus van ser expulsats abans de la descoberta de les Amèriques, sense narrar com eren aquestes comunitats, i a més a més sense explicar què és un jueu. En el nostre context actual de desconeixement religiós general, molt particularment en l'àmbit escolar, aquest fet és doblement greu, ja que difícilment podran entendre què vol dir ser jueu si no saben que viuen en un país de tradició cristiana, com difícilment entenen més enllà de les etiquetes socials què vol dir ser musulmà pels nombrosos companys d'aquesta religió que tenen a moltes aules. En el cas de la comunitat que ens ocupa aquest fet pot ser enormement problemàtic. Degut a l'estigma encara vigent i actiu - i en aquest sentit recomanem molt vivament llegir a Bonnin (2006) i Villatoro (2005), com també veure el documental *L'estigma* (Sans 2012) - és absolutament necessari exposar de manera neutra qui eren els jueus: unes persones normals i corrents però amb una religió diferents a la cristiana, unes famílies que vivien amb uns hàbits concrets, amb les seves normes alimentàries higièniques i socials, que celebraven unes festes concretes i que es trobaven a la sinagoga com els cristians ho fan a l'església. En una paraula, és necessari normalitzar la imatge dels jueus, i creiem que a través d'aquest llibre s'aconsegueix, segons veiem a través de l'acceptació que tenen del tema els infants. La figura de l'alquimista ha quedat molt ben transmesa, i es connecta de manera molt clara amb la religió, tot i que la paraula *Càbala* no ha quedat incorporada. Però ha quedat clar que es tracta d'un savi, una persona religiosa, que fa màgia i pocions, és a dir que té el poder de treballar amb la transformació de la matèria. És un tema doncs que queda encetat i que caldria connectar posteriorment de manera concreta amb el gran corrent cabalístic hebreu medieval. Recollim doncs aquest punt que reprendrem al present final de la present tesi.

Recollim dues apreciacions dels especialistes molt pertinents aquí: per una banda l'especialista en el Call apunta que surten explicats tots els temes que es presenten quan es fan visites al Call, fet que representa una bona notícia per al nostre model, és a dir que està ben orientat, però alguns d'entre ells apunten que cal concretar més aspectes concrets del Call, més diversitat d'escenes i persones, com també presentar més espais patrimonials. A la demanda de més concreció visual en presentar la Barcelona de l'època, cal aclarir l'escassetat de fonts iconogràfiques referents al període que en dificulten la representació fidedigne. Però per altra banda disposem d'informacions sobre el període que sí que podríem afegir al nostre relat. Recollim doncs aquesta apreciació a la qual mirarem doncs de respondre més endavant.

L'actitud davant les imatges és variable. Els infants les han seguides gairebé de manera inconscient, i només en un cas les han qüestionades. Però veiem que n'han vist els detalls amb certa penetració i n'han entès el sentit. Els pares no les han observades amb la mateixa intensitat però n'han valorat molt les qualitats estètiques; es veu com aquest ha estat un dels elements que els ha fet apreciar el llibre i els ha fet gaudir. I finalment, els especialistes, tot i que n'han vist les qualitats estètiques, la majoria les han qüestionades en no entendre tots els seus aspectes compositius i iconogràfics. Probablement considerin que serien més adequades unes il·lustracions més denotatives i específiques, més didàctiques i menys artístiques, mentre que posen en dubte l'estètica en el procés didàctic. Tan sols una de les especialistes, historiadora de l'art, n'ha percebut les qualitats estètiques com una referència a la il·lustració medieval i com una immersió ambiental. Per altra banda, cal fer palesa la pobresa perceptiva dels especialistes, en comparació a la dels nens, i l'estadi intermedi dels adults, fet que s'ha posat de manifest durant el reconeixement d'objectes de la maleta didàctica. Sembla com ja hem anticipat que els infants assimilen les imatges com a transmissió d'informació i un element important en el llibre, i accepten el seu caràcter obert, és a dir, no exigeixen entendre tots els seus elements de manera racional. No és així amb els adults, especialment entre els especialistes. Tots els elements han de ser significatius i clars, si no desorienten. Els cas més extrem ha estat la petició de peus d'imatge per part de la pedagoga per tal d'acabar de fixar-ne el significat. Aquesta actitud és directament hereva del recel entorn les imatges que hem desenvolupat en l'apartat teòric de present treball. La imatge, a cavall entre la denotació i la connotació, manifesta sempre una certa ambigüitat, no està acabada (Eco, 1992)[209], i aquest fet és el que provoca que se'n qüestioni el caràcter didàctic.

La narració també ha rebut una acollida variable. Els infants hi ha entrat plenament i s'hi han identificat, els pares i mares també se l'han feta seva, tot i que extraient-ne les seves pròpies conclusions, i

209 "La forma es estéticamente válida en la medida en que puede ser vista y comprendida según múltiples perspectivas, manifestando una riqueza de aspectos y de resonancias sin dejar nunca de ser ella misma (…) En tal sentido, pues, una obra de arte, forma completa y cerrada en su perfección de organismo perfectamente calibrado, es asimismo abierta, posibilidad de ser interpretada de mil modos diversos sin que su irreproducible singularidad resulte por ello alterada. Todo goce es así una interpretación y una ejecución, puesto que en todo goce la obra revive en una perspectiva original." (Eco 1992:74)

finalment la major part dels especialistes no han entrat en el joc. L'han observada des de la distància i tan sols un d'ells mostra haver-s'hi deixat endur plenament. El model narratiu no entra amb facilitat a les escoles, ja que els primers en dubtar-ne són els mateixos professors. Tot i així, cal recalcar però que la mestra de primer cicle de primària manifesta la necessitat d'explicar històries als infants i la valora positivament.

Un aspecte interessant de la narració és la valoració dels personatges. Cadascú els veu sota el seu prisma. La Judith per al grup de nens és l'amiga de la Míriam, hi ha una relació de certa complicitat amb ella. S'hi emmirallen en part, com d'altres en la Míriam, fet que provoca l'intens debat de si ha actuat bé en relació a l'amiga o en relació al pare. En canvi, la visió dels pares i mares és susceptiblement diferent: la Judith és la joventut que es rebel·la, el desig de viure il·lusions. I per altra banda, l'alquimista per als nens és d'una banda l'autoritat paterna i de l'altre un bruixot, l'element misteriós, mentre que per als pares i mares és un pare afectuós i a més un professional de fer pocions, un savi. Finalment, per la major part d'especialistes, en no haver-se deixat endur per la narració, els personatges tan sols són excuses per explicar continguts, i en aquest sentit l'alquimista té el perill de caure en l'estereotip.

La por manifesta de caure en els estereotips per part dels especialistes és en sí objecte de reflexió. Ho hem vist en la seva valoració de la història. Mentre un d'ells molt prudentment apunta que caldria completar la imatge dels oficis dels jueus, per tal de no donar a entendre que tots eren alquimistes, suggeriment que creiem força raonable i que mirarem d'incorporar en les modificacions del model, un altre nega directament la figura de l'alquimista i li aplica un judici creiem que injustificat però que està ben soterrat en la imatge del jueu: "tu només vols diners". Detectem darrera d'aquests escrúpols una certa incomoditat a tractar el tema del judaisme, un desig manifest d'evitar un prejudici que malgrat tot s'infiltra en la voluntat d'objectivitat. Ho expressem a l'inici del llibre, l'alquimista era de fet un savi cabalista, i la Càbala catalano-provençal era un fenomen prou estès i important com per poder-ne parlar en un llibre sense por d'etiquetar els jueus de mags obscurantistes. La Càbala fou probablement el corrent sapiencial, religiós, intel·lectual més difós i acceptat en les nostres comunitats hebrees, manifestant-se a diferents nivells d'intensitat, misticisme i coneixements. Cal doncs normalitzar també aquesta imatge, i proveir de recursos a mestres i educadors relacionats amb la Càbala i la filosofia jueves, que tantes grans figures ha donat en terres catalanes[210].

Veiem doncs per concloure que les avaluacions del grup d'infants i d'adults són molt valuoses per mostrar l'adequació del model didàctic amb infants i famílies, el nivell d'aprenentatge que assoleixen i la motivació per aprendre més que experimenten. En canvi l'avaluació del grup d'especialistes és

210 Veure Scholem (1996-1998) i Idel (1989-2003-2005)

molt més crítica, ja que qüestiona l'eficàcia del conte i de les imatges i demana indicacions més precises per poder treballar amb el llibre a l'aula. Si bé com hem vist les respostes dels infants i dels adults desmenteixen en gran part aquesta valoració dels especialistes, l'avaluació d'aquest darrer col·lectiu ens és especialment valuosa per definir en quina mesura caldria afegir recursos i efectuar modificacions al model per tal de potenciar-ne la capacitat didàctica. Les seves aportacions respecte a recursos didàctics són a tenir en compte: certament la manca d'informació sobre el període i la complexitat del tema fan necessari material complementari per treballar amb el llibre a l'aula. Ho hem vist, els especialistes manifesten una cerat incomoditat respecte al llibre, no sabent ben bé com emprar-lo. Mentre els pares i mares demanen més informació per poder acompanyar la lectura dels infants i eventualment fer activitats i itineraris de descoberta en família, els especialistes demanen a més propostes d'activitats i de reflexions, vincular més concretament la narració amb el plànol, i incloure més espais patrimonials. En aquest sentit sembla particularment interessant desenvolupar la proposta d'un itinerari a partir del llibre, idea que ja estava a l'inici del llibre en incorporar el mapa. Per altra banda, les apreciacions relatives a la maquetació efectuades per especialistes i adults són també enormement valuoses a l'hora de plantejar una versió definitiva del model, que dependrà no obstant de criteris econòmics: definitivament, ampliant el format del llibre gairebé totes les propostes quedarien esmenades, fet que per altra banda n'encariria força els costos.

Finalment, hi ha però un punt en el que tots els participants estan d'acord: Tots els grups han estat d'acord en que caldria continuar la història, que queda tallada. I és justament gràcies al l'avaluació dels especialistes veiem que afegir unes escenes és una possibilitat per expandir els continguts i equilibrar el ritme narratiu. Per aquest motiu, al final del present treball, fem una proposta final d'ampliació de la història, a partir dels paràmetres exposats pels tres grups, que exposarem en el capítol núm.7 *Post scriptum,* conjuntament amb les diferents esmenes proposades al llarg d'aquesta anàlisi final.

Així doncs, després de contrastar les diferents valoracions, veiem que el model ha funcionat, tot i que pot anar molt més enllà. Tots han vist i ha quedat manifest que presenta diferents nivells de lectura, i que serà probablement en la proposta d'ampliacions que caldrà aprofitar el potencial del llibre per tal de facilitar-ne la lectura, el treball a classe, i multiplicar-ne els continguts i les ocasions d'aprenentatge

6. Conclusions

Un cop al final de la nostra recerca, ha arribat el moment de fer-ne el balanç i comprovar si s'han assolit els objectius que ens vam fixar en el seu inici, com també valorar si han quedat fronts oberts susceptibles d'obrir noves recerques i nous projectes.

El nostre plantejament inicial era el següent:
" **A través del conte il·lustrat es facilita la didàctica de les ciències socials entre l'alumnat de primària, fent possible arribar a la transmissió de conceptes i fets complexes de manera senzilla, engrescadora i efectiva. Per aquest motiu ens proposem crear un model didàctic per al patrimoni medieval jueu català construït amb la narrativa del conte, documentat rigorosament, i acompanyat d'imatges basades en les *haggadot* catalanes però actualitzades per al públic escolar català".**

Hem fet un llarg recorregut pels Beatus i per les *haggadot* per tal de trobar les bases per la nostra recerca. Tanmateix, hem analitzat la didàctica de les ciències socials a partir de tres eixos: la que es desenvolupa actualment a l'escola a partir dels mètodes convencionals, la didàctica de les ciències socials a través del conte, i la didàctica a través de la imatge. Hem volgut doncs donar una base sòlida al nostre projecte, i exposar la necessitat de construir-lo de la manera com ha estat confeccionat. Ens toca ara analitzar els objectius marcats per tal de determinar en quin grau han estat assolits, i quines mancances s'han evidenciat.

Ens plantejàvem tres objectius generals, desglossats en tres objectius específics cadascun, en una articulació triplement trinitària que evidenciaria, si en seguíssim un rastre simbòlic, les arrels profundament cristianes del nostre esquema de pensament. Consideracions simbòliques apart, procedirem a examinar-los de prop per tal de determinar-ne el grau d'acompliment.

El nostre primer objectiu era **contribuir a posar en valor la diversitat cultural de la ciutat, a partir del patrimoni hebreu.** Aquest era l'inici real de la nostra recerca: l'encontre amb la diversitat cultural de la ciutat, el patrimoni hebreu, i la necessitat de difondre'l i posar-lo en valor. El disseny del nostre projecte s'ha orientat cap aquest objectiu, que hem dividit en tres objectius específics:

- **Posar en valor el patrimoni hebreu existent a l'entorn del Call Jueu de Barcelona**
- **Donar a conèixer l'existència de relats basats en llegendes i literatura popular referent al passat jueu de la Ciutat**
- **Donar a conèixer fonts primàries poc presents en l'ensenyament com les *haggadot***

Ja comentàvem d'antuvi el desconeixement referent al patrimoni hebreu de la ciutat i la necessitat de recuperar-lo. La nostra ciutat i molts dels seus espais no s'entenen si no es coneix la petjada jueva. L'hem abordat a dues bandes: a partir de la visió interna, intentant recuperar el testimoni dels jueus que van viure a la ciutat, tot recreant-ne episodis reals o ficticis però històricament probables, i a través de la memòria històrica, dels relats que es conserven de la presència jueva. Com hem vist, la memòria popular és sovint menystinguda per l'historiografia més purista, però com ja hem desenvolupat hem apostat per recuperar-la, en tractar-se del nostre patrimoni immaterial, i en ser en aquest sentit doncs valuosa. Ha estat important donar a conèixer la llegenda del Call, tot i que no en la versió literal d'Amades, sinó oferint-ne una de més judaïtzada, és a dir que ofereixi una visió més amable dels jueus. D'aquesta manera es possibilita l'assoliment el nostre principal objectiu, que és donar valor a la diversitat cultural: la nostra intenció no és perpetuar l'estigma amb una versió tenyida pel prejudici, sinó que neutralitzant-la, ens aporta la mateixa informació de manera menys dogmàtica, és a dir més pedagògica.

Així doncs, si valorem el primer dels nostres objectius desglossat en els seus objectius específics, podem deduir-ne que en gran part s'ha complert. Les valoracions del model ens mostren de que el primer dels objectius específics ha estat assolit: la majoria d'assistents no coneixien res del patrimoni hebreu i en surten amb més coneixements, i sobretot molts participants amb ganes de saber més. Aquesta dada és fonamental: un patrimoni que es valora és un patrimoni que fa venir gana. Referent al segon objectiu específic, és a dir **donar a conèixer l'existència de relats basats en llegendes i literatura popular referent al passat jueu de la ciutat**, també es compleix, tot i que cal afegir un matís: si bé es recupera una llegenda de la ciutat referent al seu passat jueu, cal explicitar-ho, com justament reivindiquen els especialistes en la seva valoració. No és suficient posar en el sots-títol "una llegenda jueva del Call de Barcelona", sinó que cal citar les fonts i explicar que es tracta d'una llegenda recollida per Joan Amades. I finalment, cal apuntar que el tercer dels objectius del primer grup no ha estat del tot assolit. Hem evidenciat al llarg de la nostra recerca que les *haggadot,* com a fonts primàries, no són accessibles per l'alumnat de primària, i que calia per tant construir un model didàctic per tal de transmetre el patrimoni jueu. I no obstant, tot i que les *haggadot* estan a la base del projecte, i serveixen com a model en algunes de les il·lustracions, no queden evidenciades en el llibre que hem analitzat. Caldria introduir-ne una referència en el cos del llibre o en la proposta de materials complementaris, per tal de permetre de que aquest patrimoni pugui ser conegut i que es pugui treballar a l'aula.

Introduïm doncs la necessitat de rectificar aquesta mancança, introduint una escena on una *haggadah* sigui protagonista (veure apèndix final del present estudi), amb una referència molt breu que expliqui què és, i que serà complementada per una nova nota al glossari. Creiem que d'aquesta manera es plantarà la llavor que permetrà a alumnes i mestres seguir un rastre valuosíssim cap al patrimoni jueu català més desconegut. Complementar-ho amb informació referent a les *haggadot* en els recursos didàctics serà fonamental per a un eventual treball a l'aula o simplement per convidar a l'exploració personal.

Passem ara la les consideracions respecte el segon bloc d'objectius. El segon objectiu general de la nostra recerca era **proporcionar instruments formatius per tal d' introduir temes de diversitat a partir del patrimoni hebreu** desglossat en els tres objectius específics següents:

- **Construir una eina útil per a l'ensenyament del patrimoni jueu català a l'alumnat de primària basada en els manuscrits il·luminats de les *haggadot*, que el faci comprensible i abordable al públic escolar actual**
- **Elaborar un model que inclogui consideracions de caire religiós i cultural, i amb un text i unes imatges que no només facilitin la comprensió, sinó que a més a més convidin a entrar en la descoberta del patrimoni.**
- **Introduir a l'alumnat de primària en l'anàlisi iconogràfica del present i del passat**

Com hem detectat, la manca de formació de professors i mestres respecte al període fa necessari construir un model per a l'escola que en faciliti el treball. Hem analitzat doncs com havia de ser aquesta eina. Com ja hem vist, les *haggadot* estan a la base del nostre projecte. Un cop evidenciada la impossibilitat de treballar amb les fonts primàries a l'aula, calia crear una mena de rèplica de les *haggadot,* adaptada a l'alumnat de primària: un llibre il·lustrat per la memòria del passat jueu de la ciutat, que expliqués què volia dir ser jueu, com es vivia al Call, i què n'ha quedat de tot plegat.

En analitzar les valoracions del diferents grups, hem vist que els continguts culturals referent al judaisme han estat transmesos de manera eficaç. El nostre model didàctic ha possibilitat que els infants aprenguessin de manera còmoda principis relatius a la religió jueva, que són fonamentals per entendre la particularitat d'aquestes comunitats. A través de la narració i de les imatges els infants s'han introduït en la vida dels calls catalans, i molt particularment en la del Call de Barcelona: els infants que habiten a la zona han efectuat un lligam correcte amb els espais històrics indicats, fet que ratifica el valor patrimonial del llibre, tot i que, a demanda dels especialistes, cal ampliar. Certament,

a través de la introducció d'escenes addicionals es poden introduir nous elements patrimonials que enriqueixin l'experiència del Call a l'edat mitjana. Per altra banda, adults i especialistes han acusat una manca de recursos per treballar amb el llibre: manca d'indicacions particulars de tipus històric, i manca de propostes de discussió i d'activitats per treballar a l'aula a partir del llibre. Per aquest motiu considerem que si bé aquest objectiu es compleix en gran part, fora necessari complementar el model amb més continguts patrimonials i propostes didàctiques addicionals.

Finalment, com hem vist a través del treball amb la maleta didàctica, els infants han pogut interpretar el sentit de moltes imatges amb facilitat, establint els lligams particulars d'alguns elements amb la tradició hebrea, fet que pot ser de gran utilitat en el seu encontre amb fonts primàries relatives al patrimoni hebreu: la presència de lletres hebrees, *menorahs*, o rodelles, tots ells elements totalment assimilats pels infants, són ara indicis prou clars que els poden ajudar en la interpretació d'imatges antigues.

Així doncs, podem considerar que el nostre segon objectiu general, tot i assolir-se, exigeix una ampliació del model dotant-lo de més ambició didàctica, introduint nous elements que ara sabem que podran ser assimilats pels infants, i afegint recursos que facilitaran i enriquiran el treball de familiars i educadors amb el llibre. Certament, com hem extret de les diverses valoracions, ben complementat, el model no només tindria un funcionament òptim a l'aula sinó que també seria una molt bona proposta per fer activitats familiars de caire cultural.

Finalment, el tercer objectiu de la nostra recerca era **Valorar en la mesura del possible quina és l'eficàcia dels relats il·lustrats en els nens i nenes de l' educació primària**, desglossat en els tres objectius específics següents:

- **Valorar l'eficàcia didàctica dels llibres il·lustrats.**
- **Conèixer fins a quin punt és possible transmetre coneixements sobre la cultura hebraica a través del model creat**
- **Valorar l' interès del l'alumnat de primària a partir del relat-conte il·lustrat**

Arrel de l'anàlisi teòrica de la didàctica de la imatge i del conte hem vist en quina mesura els llibres il·lustrats podien ser eficaços en la didàctica de les ciències socials, però la valoració dels grups de discussió, molt particularment la dels infants, ha estat fonamental per determinar el grau d'assoliment d'aquest objectiu. Certament hem detectat les reticències del grup d'especialistes respecte al model creat, que hem exposat en l'apartat anterior, però que han estat dissipades a partir de la valoració de familiars i infants.

El model funciona, ens ho demostra el grup d'infants que manifesten haver entès el llibre, n'han assimilat continguts i n'han extret valoracions personals, sense fer ús dels recursos didàctics, i la major part d'ells sense ajut dels adults. En aquest sentit podríem dir que aquest objectiu s'ha complert, fet que ens convida a augmentar la nostra ambició, i al mateix temps a matisar-ne l'èxit. Podem afegir més continguts en el llibre perquè veiem que arriben, que són assimilats, però tot i així cal que siguem prudents en valorar-ne l'èxit. Tot i que, ho hem vist, els infants han après moltes coses a partir de la simple lectura, el seu coneixement podria créixer exponencialment si en potenciem els recursos didàctics, fet que ja d'antuvi vam preveure en incloure en el model el mapa i el glossari. El cas més evident és el relatiu al conflicte entre jueus i cristians, que la major part d'infants han detectat però no han sabut entendre. Per altra banda, el mapa i glossari, tot i que de gran utilitat són insuficients i a més no han estat consultats pels infants. En alguns casos s'ha proposat una mena de glossari inclusiu, és a dir alguns dels termes com *micvé* han estat presentat amb la traducció al costat. N'hem constatat l'eficàcia. No obstant aquest procediment és impossible de fer amb la totalitat d'elements del glossari, raó per la qual cal pensar-lo adreçat tan sols per adults mediadors, com bé han indicat els especialistes. I en el cas del mapa, caldria també incloure una proposta d'activitat per tal de connectar la narració amb el mapa. D'aquesta manera es podria fer despertar l'interès dels infants per aquest recurs que els podria fer descobrir l'emplaçament dels diferents espais patrimonials. Tanmateix, com hem vist, l'encertada proposta d'afegir escenes amb més continguts relatius al judaisme medieval català i a altres espais patrimonials és clau, ja que ens permet dins d'un mateix model didàctic de desenvolupar molts més temes dins del flux de la narració, de manera totalment accessible als infants. I finalment mancaria doncs com ja hem determinat una fitxa històrica del jueus catalans amb una cronologia ben definida i una proposta d'activitats i de temes de discussió. Veiem doncs que els llibres il·lustrats per si mateixos poden servir per transmetre coneixements, però que quan són recolzats amb recursos addicionals, aquesta transmissió és més intensa i té més continuïtat. Els llibres il·lustrats són un molt bon punt d'inici, un material excel·lent per posar en situació i per fer venir gana de conèixer, però han de tenir una proposta de seguiment a l'aula, uns recursos associats. Per si sols cauen en el risc de quedar-se en l'anècdota, en la simple narració, i no anar més enllà.

I respecte a l'interès de l'alumnat de primària, podem afirmar sense dubtes que, si més no fins a cinquè curs, l'interès és molt alt. Malgrat que per a alguns els dibuixos no han estat totalment del seu gust, i que per a altres la història estava pensada per a nens més petits, hem detectat una entrega total de la major part l'alumnat enquestat dins de la història, molt particularment en el cas dels infants del grup de discussió, però ho hem vist també entre la gran majoria d'infants de la prova pilot. Els infants han avaluat moralment l'actuació de la Judith, alguns l'han criticada, i molts han qüestionat les rodelles. Aquest darrer tema i el relatiu a l'estigma haurà d'incloure's dins d'una proposta de

discussió referent al conflicte entre jueus i cristians que caldrà afegir en els recursos didàctics, dotant-la d'elements de consulta per tal de fer un treball basat en la diversitat i el dret a la diferència a l'aula.

I ho veiem en el grup de mares i pares, acostumats a llegir contes als seus infants, els quals també s'han deixat endur per la història i n'han extret les seves valoracions. Tan sols hem experimentat les reticències del grups d'especialistes, probablement poc acostumats a la lectura compartida amb infants. La transmissió de continguts a escoles utilitza altres mitjans, essent els llibres il·lustrats més utilitzats en l'àmbit familiar. En aquest sentit dues consideracions són a fer: per una banda cal ampliar els recursos perquè els especialistes es facin seu el model i vulguin emprar-lo a l'aula, i s'hi sentin segurs, i per altra afegir complements per tal de que les famílies que el vulguin treballar trobin les respostes a les preguntes que el llibre els pugui desvetllar. Una cosa està clara, tot i que amb els llibres els nens aprenen força coses sols, amb l'ajuda d'un mediador, amb lectura compartida el seu coneixement creixerà i podrà integrar-se de manera molt més satisfactòria en un aprenentatge integral: un bon treball amb el llibre possibilita el salt de la didàctica a la pedagogia, entendre el període que es vol presentar i fer les reflexions pertinents per no només recordar el passat, sinó que extreure'n un coneixement útil per a la integritat de les persones.

Una altra vegada doncs avaluem que el model ha respost en gran part a l'objectiu proposat, que els llibres il·lustrats funcionen didàcticament per l'alumnat de primària, sempre però tenint en compte que la seva eficàcia augmenta en la mesura que s'incideix en recursos didàctics associats. Tot i així, podem afirmar que la transmissió de coneixements ha estat efectuada i que l'interès de l'alumnat a partir de l'ús d'aquest model quedat en gran part garantit, fet que ens vincula amb les nostres consideracions didàctiques sobre els contes. Així doncs podem afirmar que els llibres il·lustrats tenen un enorme potencial didàctic que pot ser emprat amb èxit a l'aula, però que cal ampliar amb recursos didàctics de qualitat per tal facilitar-ne l'apropament i de multiplicar les ocasions d'aprenentatge.

El model didàctic creat efectivament contribueix a posar en valor la diversitat cultural de la ciutat, a partir del patrimoni hebreu. Com hem detectat, proporciona instruments formatius per tal d'introduir temes de diversitat a partir del patrimoni hebreu, i funciona de manera eficaç entre l'alumnat de primària. En aquest sentit podem estar satisfets amb la feina feta, però el rigor professional ens obliga a afegir-ne unes modificacions i ampliacions didàctiques per tal d'augmentar-ne l'abast i l'eficàcia. Com ja hem anunciant, proposem doncs en un apartat final a mode d'apèndix les modificacions proposades, extretes de les valoracions dels tres grups de discussió el treball dels quals hem d'agrair la seva tasca fonamental per al creixement i consecució del nostre projecte.

I ja per acabar, cal assenyalar un dels aspectes que han conduit la nostra recerca, i que ha quedat soterrat, formant part d'allò que en pedagogia anomenem el currículum ocult. Efectivament, un

objectiu ocult, soterrat, era sortejar el prejudici contra el judaisme, i permetre que aquest episodi de la història pogués entrar a l'aula de primària sense prejudicis, mentre en denunciàvem la seva exclusió actual. Creiem haver donat eines per assolir-lo, tot i que l'estigma és encara molt actiu i inconscient, i condueix encara molts arguments suposadament racionals, fet que hem detectat en algun moment entre el grup dels especialistes. Cal fer una pedagogia intensiva de la diversitat i del dret a la diferència, avui més que mai, en un món global on tot i la multiplicació del coneixement els prejudicis circulen amb molta virulència, amagats sota aparents dosis de bona voluntat. El patrimoni jueu presenta encara reticències perquè el conflicte que es presenta en el llibre esta lluny d'estar resolt. Som conscients que fins i tot aquesta declaració de principis pot despertar l'oposició inconscient de molts professionals gelosos de la seva tasca científica. No obstant, la didàctica, per tal de ser pedagògica, ha de ser compromesa, ja que aquest compromís és el que esperem que assumeixin els nostres alumnes davant del món que els espera i davant de les seves pròpies vides. I és que si no és així, la nostra tasca no tindria cap sentit.

7. Post-scriptum. Modificació i expansió del model

A tots els grups ha sorgit la demanda d'ampliar la història, de que continués. Els especialistes han vist que quedava desequilibrada i mancaven elements al final per tal de mantenir el ritme narratiu, especialistes i adults han acusat també de més continguts històrics, i una explicitació més concreta del conflicte entre hebreus i cristians. S'han demanat també més elements sobre la vida al Call i l'aparició de més espais patrimonials. I finalment, els infants han exigit més elements narratius: què li passa a la Judith? I al pare?

Proposem doncs ampliar el final de la narració amb tres escenes les quals ens permetin incloure els següents elements:

- Explicar més espais del Call, fent referència a la diversitat de persones i oficis que s'hi podien trobar
- Desenvolupar el conflicte entre jueus i cristians
- Aportar més continguts històrics
- Incloure més elements patrimonials, com per exemple les *haggadot*

7.1. La història continua

El temps ha passat, la Judith està casada amb dos fills i torna al Call perquè ha sentit que hi han hagut aldarulls greus. Tots són morts, camina pel carrer dels Banys freds (avui Sant Ramon del Call) mentre va enumerant pels seus oficis els diferents veïns morts (el fuster, el teixidor de vels, el velluter,el *sofer*/escrivà, l'argenter...), fins que troba a Hasdai Cresques, el gran rabí de Saragossa i filòsof, plorant a la porta de casa de la seva família. Es lamenta de que els cristians els han mort a tots. La Judit amb el cor encongit arriba a casa seva i troba el cos mort del seu pare, amb una *haggadah* a la mà, la *haggadah* de la família. La Judith l'agafa i se l'enduu d'amagat.

A la següent escena la Judith, d'amagat celebra el *Xàbat* al soterrani de casa seva, i explica els seus fills que no ho han de dir a ningú, ja que els matarien, ni tan sols el pare ho ha de saber. Però els

diu que ho han d'explicar al seus fills perquè ells ho expliquin als seus fills i d'així en endavant. Amaguen la *haggadah* i les espelmes sota una pedra del soterrani.

A la següent escena, veiem a la Judith i la seva filla fent dissabte ostensiblement, com a bones cristianes. La casa està decorada amb objectes amb referència cristiana (Mare de Déu, crucifix), i al fons hi penja una pota de pernil. Les dues xiuxiuegen pregàries en hebreu.

Anys més tard, la Judith ja anciana veu com passen pel camí de la via moresca (actual carrer hospital)[211] els carruatges amb làpides del cementiri jueu: Un desconegut comenta que estan construint un nou Palau pel Lloctinent. Llegeix el nom de la seva mare en una làpida i una llàgrima li cau per la galta. "Ara ja per sempre els noms de la nostra gent quedaran a la memòria de pedra de la ciutat", pensarà la Judith.

Arrel d'aquesta petita ampliació creiem s'il·lustra de manera més concreta el conflicte entre jueus i cristians, però sense explicar-ne les causes, tan sols els fets. D'aquesta manera, sense introduir dogmatismes, es pot iniciar un diàleg a la classe per intentar aclarir què va succeir i per quina raó, un diàleg que serà molt ric no només del punt de vista de la història, sinó també del de la diversitat i la resolució de conflictes a l'aula. Apareix una dada històrica fonamental, l'episodi històric de l'avalot, que significà la fi del Call, i surt un personatge històric, Hasdai Cresques, el gran filòsof barceloní que havia estat nomenat rabí de Saragossa i per això va sobreviure a l'avalot, en el qual va perdre tota la família. Desconeixem si va tornar al lloc dels fets però es tracta d'una concessió narrativa coherent amb els fets. Finalment, l'enumeració d'oficis de veïns vol també mostrar una imatge diversificada dels jueus a l'edat mitjana i de les seves ocupacions, també a partir de la demanda d'un dels especialistes del *Focus group.*

La troballa de la *haggadah* serà fonamental per establir un vincle amb el patrimoni artístic i religiós que es conserva del Call, les *haggadot*, els manuscrits que estan a l'origen d'aquest projecte. I finalment l'actuació de la Judith serà decisiva: ens mostra de manera senzilla però potent el drama dels conversos i la realitat dels criptojueus.

Ja per acabar, l'episodi amb les pedres tombals del cementiri jueu, lluny de ser un anacronisme, vol donar sentit a un espai patrimonial hebreu insospitat de la ciutat, a la plaça de Sant Iu, on efectivament es poden trobar algunes pedres del cementiri jueu i se'n poden llegir les inscripcions.

211 Joan F.Cabestany i Fort: "Els camins antics de Barcelona". Ponencia, inèdita, del Primer Congrés d'Història del Pla de Barcelona (12 i 13 de novembre de 1977)

7.2.Recursos didàctics associats

Incorporacions al glossari

Carrer dels Banys freds

Palau del lloctinent

Haggadah

Fer dissabte

Hasdai Cresques

Sofer

Cementiri jueu

Incorporacions al mapa

Afegir el palau del lloctinent i el carrer dels banys freds

Nous recursos didàctics:

- **Proposta d'activitat**

  Identificar els espais de la narració i situar-los en el mapa

  Fer un itinerari repetint el recorregut de la Judith en el Call de Barcelona i l'entorn. S'afegirà en els recursos la localització del port a l'època, la taverna, Sant Pau del Camp i la via moresca
- **Documentació associada**
- Cronologia de la presència jueva a Catalunya amb un breu resum de personatges i moments històrics (en projecte), en paral·lel a personatges cristians
- Propostes de temes de debat amb materials associats: el conflicte jueus i cristians, la ciència i la Càbala jueva.

Aquestes seran les línies de l'ampliació del nostre model, per tal d'aprofitar-ne totalment les orientacions didàctiques. Hem volgut a mode d'apèndix continuar el conte i mostrar què li va passar la Judith, però la història com era d'esperar ha avançat molt més enllà: demanar què li va passar a la Judith és també demanar que va passar a tants jueus i jueves. Esperem finalment que el nostre conte més enllà de transmetre el passat jueu de la ciutat també ajudi a l'alumnat a sentir el patrimoni hebreu com quelcom de propi, i a entendre que les "Judiths", els "Moshes", i tants altres jueus coneguts o anònims formen part del nostre passat, de la nostra pròpia història, potser fins i tot de la nostra sang.

8- Bibliografia

- **AJUNTAMENT DE BARCELONA (COORD)** (2010) *Salomó ben Adret de Barcelona 1235-1310. El triomf d'una ortodòxia.* MUHBA, Barcelona, Institut de Cultura

- **AL GHAZALI** (1981) *Le tabernacle des lumières,* Paris, Seuil.

- **ANGELET, Sílvia**
  - **(**2016)"Manuscrits hebreus catalans del segle XIV: les Haggadot de Pessah", in *Emblecat, Revista de l'Associació Catalana d'Estudis d'Emblemàtica. Art i Societat Núm. 5*, 2016 ISSN 2014-5675
  - (2006) *La naturaleza de la imagen en el Beato de Gerona*, octubre de 2006 a l'Institut de Cultura a U.P.F. de Barcelona, inèdit

- **ARNHEIM, Rudolf**
  - (1954/1979-1999) *Arte y percepción visual,* Madrid , Alianza.
  - (1986) *El pensamiento visual*, Barcelona, Paidós ibérica.

- **AROLA i FERRER, Raimon**
  - (1982) *Imatge i re-presentació en el Beatus de Girona,* resum de tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de lletres .
  - (2000) "Los animales simbólicos y el espacio sagrado" en *Letra y espíritu nº 9,* Barcelona Encarte Editorial SL , pp 9-15

- **ASÍN PALACIOS, Miguel** (1919/ 1984) *La escatología musulmana en la Divina Comedia,* 1ª edición Real Academia Española, edición actual: Madrid Ediciones Hiperión.

- **ATTWOOD, Toni (**2008) *The Complete Guide to Asperger's Syndrome (Autism Spectrum Disorder): Revised Edition,* London, Jessica Kingsley ed.

- **BARBAULT, André**
  - (1975) *Connaissances de l'astrologie*, Paris, ed du Seuil.
  - (1961) *Traité pratique d'astrologie* , Paris, ed du Seuil.
  - (1955) *Défense et illustration de l'astrologie*, Grasset Paris

- **BARLEY, Nigel** (1983/1989) *El antropólogo inocente,* Anagrama Barcelona

- **BARTHES, Roland** (1964) " Rethorique de l'image", Communicactions Vol 4 Num 1 pp 40-51. Le Seuil DOI 10.3406/comm

- **BAUMER, Iso** (1999) "Les icônes et l'art religieux occidental" a *Connaissance des religions: Lumière et Théophanie de l'icône* desembre 1999, Avon

- **BEATO DE LIEBANA**
  - **(**1962) *Sancti Beati a Liébana in Apocalysin codex Gerundensis,* Oltun et Lausanne URS graf *(*Jaime Marqués Casanova, César E Dubler y Wilhelm Neuss)
  - (2004) *Obras completas y complementarias I,* edición bilingüe preparada por Joaquín González Echegaray, Alberto del Campo y Leslie G. Freeman. Biblioteca de autores cristianos, Madrid

- **BEATO DE GERONA** (2003)*Sancti Beati a Liébana in Apocalysin in Codex Gerundensis,* Moleiro Barcelona (edición facsímil)

- **BELTING, Hans**
  - (2001)*Bild Anthropologie: Entwürfe für eine Bildwissenschaft,* Wilhelm Fink Verlag, München; *Pour une anthropologie des images,* 2004 Gallimard
  - (1990/ 2009) Bild und Kunst. Eine geschichte des Bildes von dem Zeitalter der Kunst; *Imagen y culto: Una historia de la imagen anterior a la era del arte,* Akal Madrid

- **BENCHEIKH, Jamel Eddine** (1988) *Le voyage nocturne de Mahomet,* Paris , Imprimerie Nationale Éditions.

- **BERGER, John (**2014). *Modos de ver*, Barcelona, Gustavo Gili.

- **BETTELHEIM, Bruno** (1976) *Psychanalyse des contes de fées.* Paris, Pocket.

- **BLECUA, Alberto** *(1990)Manual de crítica textual* Madrid, Castalia.

- **BONAVENTURA (**2002) *Itinerario dell'anima a Dio.* A cura di Letterio Mauro; Milano, Bompiani.

- **BONNIN, Pere** (2006) *Sangre judía,* Barcelona Flor del Viento.

- **BORDES, Juan**
  - (2007) La infancia de las vanguardias. Madrid, Cátedra.
  - （2006) "La infancia del artista o las fuentes del Nilo". Discurso del académico electo a la Real Academia De Bellas Artes De San Fernando, Madrid

- **BORGHI, Beatrice** (2005) *Come volare sulle radici. Esperienze di didattici della storia,* Bologna, Patron editore.

- **BRAMON, Dolors** (1981) *Contra moros i jueu*s, València, Eliseu Climent Editor.

- **BRONSTEIN, Herbert** (1997) *A Passover Haggadah*, New York, Center Confenerence Of American Rabbis

- **BRUNO NOLANO, Giordano**
  - (1991) *De umbris idearum,* Edizione a cura di Rita Sorlese, Firenze; Lev Olschki editore
  - (1997) *Mundo, magia, memoria,* edición de Ignacio Gómez de Liaño, Ed. Biblioteca nueva, Madrid
  - (1995) *De rerum principiis. Una riforma della magia,* Napoli, Instituto italiano per gli studi filosofici.

- **BURCKHARDT, Titus**
  - *(* 1976) *Principes et méthodes de l'art sacré*, Éditions Dervy, Paris. *(Principios y métodos del arte sagrado*, Palma de Mallorca, Olañeta .
  - (1982) C*lés de l'astrologie musulmane,* Milano, Archè, . (*Clave espiritual de la astrología musulmana,* Palma de Mallorca Olañeta)

- **BURSET BURILLO, Sílvia (**2006) "La didàctica de l'educació visual i plàstica: entre el discurs visual i el discurs estètic.". *Temps d'educació,* 30 1r semestre, Barcelona, Institut de ciències de l'Educació.

- **BUSI, Giulio (**2002) *La Qabbalah,* Roma, Laterza.

- **BUZAN**, **Tony** (2005)*he ultimate book of mind maps*, Thorson, Harper Collins, London. Epub edition August 2012

- **BYCHKOV, Vassily V. (**1998) *Les icones i l'avantgarda russa de principis del segle xx*. В.В.Бычков *Икона и русский авангард нач. xx века*. (Опубликована: Коревище 0Б. Книга неклассической эстетики. М., ИФ РАН, 1998. С. 58 - 75)

- **CABALLÉ, Francesc & GONZÀLEZ, Reinald**
  - (2002) *Recerca documental de la finca del carrer de l'Arc de Sant Ramon del Call núm. 8 de Barcelona*, Barcelona, Velclus
  - (2015) *L'estructura urbana del Call de Barcelona,* Ajuntament de Barcelona

- **CALAF, Roser** (2009) *Didáctica del patrimonio. Epistemología, metodología y estudio de casos,* Gijón, Trea,

- **CAMÓN AZNAR**, **J.**
  - (1963), "Arquitectura del siglo X, mozárabe y de repoblación", en *Actas XVI Congreso internacional de historia del Arte pp. 106-123, y en Goya, 52, pp. 206-219.,*
  - (1975) "Art in the Beatos and the codex of Gerona", en *Beati in Apocalypsin Libri Duodecin,* Madrid, Ed Edilán.

- **CANTEINS, Jean** (1997) "Vision de Dieu: anagogies comparées" en *Connaissance des Religions* 51-52 Avon, Paris, Cerf.

- **CARDIN Michel**
  - *Art, image et imitation, un problème dans la République. La critique platonicienne de l'art et le problème de l'image. (http://www.philosophie.ac-versailles.fr/enseignement/ex-platon.art.mc.pdf)*

- **CARLÉ, Soledad** (2006) *El juego del arte,* Barcelona, Octaedro-Rosa Sensat

- **CARRETERO, Mario & POZO, Juan Ignacio** (1987) **"**Del pensamiento formal a las concepciones espotáneas. Qué cambia en la enseñanza de las ciencias? " in *Infancia y aprendizaje* 1987, 38 , 35-52

- **CARRUTHERS, Mary** (1998) *The craft of Thought- Meditation, Rhetoric and the Making of Images,* Cambridge University Press
  -
- **CHADWICK, Whitney** (1990- 1992) *Women Art And Society,* London, Thames and Hudson, (*Mujer, arte y sociedad,* Madrid, Destino

- **CHATWIN, Bruce** (1986/1998) *The songlines,* London, Vintage.

- **CHEVALIER, Jean; GHEERBRANT, Alain** (1982) *Dictionaire des symboles,* Paris ,Ed. Jupiter,

- **CHURRUCA, Manuela** (1939) *Influjo oriental en los temas iconográficos de la miniatura española siglos X-XII,* tesis doctoral, Madrid, Espasa Calpe.

-

- **CIRLOT, Juan Eduardo** (1958/1997) *Diccionario de símbolos,* Madrid, Ed.Siruela.

- **CID, VIGIL (**1962) "Las miniaturas que faltan en el Beato de Gerona" en *Revista de Gerona VIII ,* Diputación de Gerona

- **CIRLOT, Victoria** (2005) *Hildegard Von Bingen y la tradición visionaria de occidente,* Barcelona Herder

- **COMPANYS, Mariona [coordinació]** (2002) *La Cataluña judía.* Museu d'història de Catalunya, Barcelona, Àmbit.

- **COOMARASWAMY, Ananda**
  - (1956/1994) "Meister Eckhart's View of art", in *The transformation of nature in art,* New York (N.Y.) : Dover, (Delhi, Munshiram Manoharlal).
  - (1939/1994) "The Christian and Oriental, or True Philosophy of Art", in *Christian and oriental philosophy of art,* Delhi, Munshiram Manoharlal.
  - (1938/1994) "Beauty and Truth", en *Christian and oriental philosophy of art,* Delhi, Munshiram Manoharlal.
  - (1940/1994) "The Nature of Mediaeval Art", in *Christian and oriental philosophy of art,* Delhi, Munshiram Manoharlal.
  - (1935/2001) "Mediaeval aesthetic. I Dionysius the Pseudo-Aeropagite, and Ulrich Engelberti of Strasburg", Art bulletin, March 1935 (*Teoría medieval de la belleza*. Palma de Mallorca, Olañeta)
  - (1941/1994) "Why exhibit Works of art?" in *Christian and oriental philosophy of art,* Delhi, Munshiram Manoharlal.
  - (1942/2004) "Imitation, Expression, and Participation" in *The Essential Ananda K. Coomaraswamy ,* Indiana,World Wisdom, Bloomington.

- **CORBIN, Henry**

- (1958/ 1993) *L'imagination créatrice dans le soufisme d'Ibn 'Arabî*, Flammarion, *La imaginación creadora en el sufismo de Ibn Arabi,* Barcelona, Destino.
- (1971) *En Islam iranien. Aspects spirituels et philosophiques. Vol.II Sohravardi et les platoniciens de Perse,* Paris, Gallimard.
- (1971), *L'homme de lumière dans le soufisme iranien*, dans la collection dirigée par Marie Madeleine Davy, "Le Soleil dans le Cœur", *El hombre de luz en el sufismo iranio,* Madrid Siruela.
- (1979/1995) *Avicenne et le récit visionaire,* Paris, Berg international Éditeurs *(Avicena y el relato visionario*, Barcelona, Paidós Ibérica).
- (1980/2003) *Temple et contemplation, essai sur l'Islam iranien*, Flammarion, *Templo y contemplación,* Madrid, Trotta.
- (1981) *Le paradoxe du monothéisme*, París: L'Herne (col. «Bibliothèque des mythes et des religions»)
- (1981/2003) *Le livre des sept statues*,
- (1983) *L'homme et son ange, initiation et chevalerie spirituelle,* Paris, Fayard.
- (1996)*Cuerpo espiritual y tierra celeste; del Irán mazdeísta al Irán chiíta,* Madrid, Siruela.
- (2003) *L'imam caché,* Paris, L'Herne.

- **CROTI, Evi & MAGNI, Alberto** (1996) *Garabatos. El lenguaje secreto de los niños.* Málaga, Sirio

- **COMENIUS (Komenský, Jan Amos)**
  - **(1663-1668/**1998) *Didactica Magna* Porrúa México
  - **(1658 / 1777)** *Orbis sensualium pictus. Omnium principalim in mundo rerum et in vita Actionum,* The Globe*,* London

- **DE CÓZAR, Rafael** (1991) *Poesía e imagen: formas difíciles de ingenio literario, Sevilla,* El Carro de la Nieve, p 201 ((http://boek861.com/archivos/lib_cozar/indice.htm Poesía visual y otras formas literarias desde el siglo IV aC. hasta el siglo XX))

- **D´HOOGHVORST, CHARLES**
  - 2012"La tradicion hebraica y Abraham" in LA PUERTA- 54- I NTRODUCCIÓN A LA CÁBALA (mayo 2012) , Tarragona, Arola Editors

- **DONVILLE, Barbara** (2012) *Pensée visuelle et logiques formelle. Conférences EHESS 2012. « Le handicap. Socialisation ou exclusion »*

- **DUBY, Georges** (1995) *Art et société au Moyen Âge,* Ed. du Seuil Paris

- **DURAND, Gilbert (**1982) *Las estructuras antropológicas del imaginario,* Ed. Taurus Madrid

- **ECO, Umberto**
  - (1979/1992) *Obra abierta,* Planeta Agostini
  - (1983) "Palimpsesto sobre Beato" , en *Beato de Liébana,* Edit Franco Mª Ricci, Milano
  - (1987/1997)) *Arte e bellezza nell'estetica medievale,* Bompiani (*Arte y belleza en la estética medieval,* Barcelona, Lumen).

- **EGAN, Kieran**
  - (1992/2007) *La imaginación en la enseñanza y el aprendizaje. Para los años intermedios de la escuela***,** Buenos Aires- Madrid, Amorrortu Editores.
  - (1986/ 2008) ***Fa****ntasía e imaginación: su poder en la enseñanza,* Madrid, Morata.

- **ELIADE, Mircea**
  - (1937/1991) *Cosmologie si alchimie babiloniana*, Vrémea, Bucarest *(Cosmologie et alchimie babyloniennes*, Paris, Galimmard)
  - (1977) *Forgerons et alchimistes,* Paris,Flammarion,
  - (2005) *El vuelo mágico*, Siruela

- **ELIOT AND ASSOCIATES** (2005) *How to conduct a Focus Group,* https://assessment.trinity.duke.edu/documents/How_to_Conduct_a_Focus_Group.pdf

- **EISNER, Elliot W.**
  - (1972/1998) Educar la visión artística. Barcelona, Paidós.
  - (2002) The arts and the creation of mind, London, Yale University Press/New Haven,

- **ESCAMILLA GONZÁLEZ, Amparo** (2014) *Inteligencias múltiples. Claves y propuestas para su desarrollo en el aula.* Graó, Barcelona.

- **EPSTEIN, Marc Michael** (2011)*The Medieval Haggadah: Art, Narrative, and Religious Imagination*, London, Yalebooks.

- **FELIU Eduard**
  - (2010) *Lletres hebrees a la Barcelona medieval*, Barcelona,MUHBA textures.

- (1998-1999) “Quatre notes esparses sobre el judaisme medieval”, in *Tamid* Barcelona (1998-1999)., 2 IEC.
- (2002-2003).”Salomó Ben Adret, mestre de la llei jueva”, Tamid (Barcelona) 4 (2002-2003)

- **FERRER, Joan & SIDERA, Jordi (**2010) *La saviesa dels pares d’Israel. El tractat Abot de la Misnà*, Barcelona, Fragmenta.

- **FERRO, Marc** (1983/1986) *Comment on raconte l’histoire aux enfants à travers le monde*, París, Payot, (Gallimard)

- **FLORENSKIJ, Pavel /ФЛОРЕНСКИЙ, Павел (**1972 /1990/1992) *Iconostasio* (*Иконостас, Богословие труды, №9, Москва*) **(**Обратная перспектива» из *У водоразделов мысли,* Москва, Правда; *La perspective inversée suivie de l’iconostase,* Lausanne, L’âge de l’Homme).

- **FONTAL MERILLAS, Olaia** (2003) *La educación patrimonial. Teoría y práctica en el aula, el museo e internet,* Gijón Trea.

- **FORCANO, Manel** (2014) *Els jueus catalans*, Barcelona, Angle editorial.

- **FORCANO, MANEL (ed) (**2012) *El llibre de la creació,* Barcelona, Fragmenta.

- **FORNI, Miriam (**2007) *La nostra storia: esperienze di itinerari didattici,* Bologna Patron.

- **GARCÍA- ARÁEZ FERRER, Hermenegildo** (1992) *La miniatura en los códices del Beato de Liébana. Su tradición pictórica,* Madrid, Alvi industrias gráficas.

- **GARCÍA MARTÍNEZ, Florentino & TREBOLLE BARRERA, Julio (**1993) *Los hombres de Qumrán. Literatura, estructura social y concepciones religiosas,* Trotta Madrid.

- **GRABAR, André** (1992) *Les origines de l’esthétique médiévale,* Paris, Macula

- **GARDNER, Howard**
  - (1999) Educación artística y desarrollo humano. Barcelona, Paidós.
  - (2011) *Mentes creativas* (epub). Barcelona, Paidós.
  - (1983/2015) *Multiple Intelligences,* Basic Books; *Inteligencias múltiples* (epub) Barcelona, Paidós).

- **GOMBRICH, E.H.**
  - (1979/1999) *The Sense of Order,* Phaidon Press Ltd (*El sentido del orden,: estudio sobre la psicología de las artes decorativas,* Madrid, Debate.

- **GÓMEZ de LIAÑO, Ignacio**
  - (1998) *Círculos de sabiduría,* Madrid, Siruela.
  - (1999) *El idioma de la imaginación*, Madrid, Tecnos.

- **GÓMEZ MORENO**, **Manuel**
  - (1919) *Iglesias mozárabes. Arte español de los siglos IX al XI,* 2 vol Madrid, Centro de estudios históricos.

- **GONZALEZ ECHEGARAY , Joaquín & DEL CAMPO, Alberto**
  - (2004) *Beato de Liébana: Obras completas y complementarias. I Comentario al Apocalipsis; Himno "O Dei Verbum"; Apologético,* Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos.

- **GRANDIN,Temple** (1996-2006) *Thinking in Pictures: Other Reports from My Life with Autism (expanded edition)*, New York, Random House.

- **GRANDIN,Temple & Panek, Richard** (2013) *The Autistic Brain. Thinking Across the Spectrum ,* Harcourt, Houghton Miflin

- **GRUPO DE ESTUDIOS BEATO DE LIEBANA** (1978**)** *Actas del simposio para el estudio de los códices del "Comentario al Apocalipsis" del beato de Liébana* Madrid Joyas Bibliográficas

- **GRUDENS_Schuck, Nancy & LUNDY-ALLEN, Beverly & LARSON, Kathlene** *(2004) Focus Groups Fundamentals*. Iowa State University

- **HAMBURGER, Jeffrey F.**
  - (1998) *The visual and the visionary. Art and female spirituality in late medieval Germany*, New York, Zone Books
  - (1990)*The Rotschild Canticles. Art and Mysticism in Flanders circa 1300, London,* Yale.

- **HANI, Jean** (2000) Simbologia i trascendència, in *Icones Russes de la Galeria Tretiakov,* Barcelona, Caixa de Pensions.

- **HARRIS, Julie A.** (2002) "Polemical images in the Golden Haggadah (British Library, ADD.MS 27210. Leiden, Koninklijke Brill NV)

- **HEIL, Johannes** (2007/08) "Beyond History and Memory. Traces of Jewish Historiography in the Middle Ages" MJS – online 1 (2007/08), 29-71

- **HERNÁNDEZ BELVER, M.; SÁNCHEZ MÉNDEZ, M.** (2008) Qué pintan los niños. Madrid, Eneida

- **HERNANDEZ CARDONA, Francesc Xavier** (1998) "Museología y didáctica. Consideraciones epistemológicas", *Íber, Didáctica de las ciencias sociales, Geografía e historia* número 15 (enero de 1998) pp31-37, Barcelona, Graó.

- **HERNANDEZ CARDONA, Francesc Xavier & ROJO ARIZA, Maria del Carmen** (2012) *Museografía didáctica e interpretación dr espacios arqueológicos,* Gijón, Trea,

- **HERNÁNDEZ SAMPIERI, Roberto & FERNÁNDEZ COLLADO, Carlos & BAPTISTA LUCIO, Pilar** (1991-2005).*Metodología de la investigación*. McGraw Hill/ México, Interamericana de editores.

- **IBN ARABI, Muhyiddin**
  - (1981) *Journey to the Lord of power* (*Risalat al-anwar)*, Jerrahi Order of America
  - (1994-1998) *Le dévoilement des effets du voyage*, edición digital éditions de l'éclat

  - **IDEL Moshe**
  - (2003) *Les kabbalistes de la nuit*. Paris, Ed Allia
  - (1989)*L'expérience mystique d'Abraham Aboulafia,* Paris, Cerf.
  - (2005) *Cábala, nuevas perspectivas*. Madrid, Siruela.

- **IDEL Moshe , MALKA, Victor** (2000) *Les chemins de la Kabbale*, Paris, Albin Michel.

- **ILLICH, Ivan** (1991) *Du lisible au visible: la naissance du texte,* Paris, Cerf.

- **INSTITUT D'ESTUDIS MÓN JUÏC, UNIVERSITAT DE BARCELONA, UNIVERSITAT DE PERPINYÀ**
  - (2005) II *Congrés per a l'estudi dels jueus en territori de llengua catalana*, Ajuntament de Barcelona, octubre 2004

- (2002) *I Congrés per a l'estudi dels jueus en territori de llengua catalana*, Ajuntament de Barcelona, novembre 2001

- **JAUSS, Hans Robert**
  - (1977-1986) *Aesthetische Erfahrung und literarische Hermeneutik,* Wilhelm Fink Verlag, München (Experiencia estética y hermeneutica Literaria. Ensayos en el campo de la experiencia estética, Barcelona, Taurus.

- **JUNG**, **Karl Gustav**
  - (1935-1936/ 1957) *Psychologie und Alchemie,* Zürich, Ernanos Jahrbuch, (*Psicología y alquimia,* Buenos Aires, Santiago Rueda editor)
  -(1936/1992) *Gestaltungen des Unbewußten,* Olten, Walter-Verlag *(Formaciones de lo inconsciente,* Barcelona, Paidós Ibérica).
  - (1944/1969) *L'homme à la découverte de son âme*, Zurich, Rascher Verlag, (*Los complejos y el inconsciente,* Madrid, Alianza editorial).
  - (1949 /1949) *Psychologie und Religion,* Zurich, Rascher & Cie A.G. Verlag, *(Psicología y religión,* Barcelona, Paidós Ibérica).
  - (1961) *Un mythe moderne des "signes du ciel"* Paris, Gallimard.
  -(1963/1973) S*ymbole der Wandlung*,*Analyse des Vorspiels zu einer Schizophrenie***.**,Olten,,Walter-Verlag Ag Suiza(*Símbolos de transformación,* Barcelona, Paidós Ibérica).
  - (1964/1976) *Man and his symbols*, Carl G. Jung (*El hombre y sus símbolos*, Barcelona Luís de Caralt editor).
  - (1967/1973) *Antwort auf Hiob*, Zürich, (*Respuesta a Job*, México, FCE)
  -(1971/2002) *Mysterium coniunctionis: untersuchungen über die Trennung und Zumsammensetzung der Seelischen Gegensätze in der Alchemie*, Olten, Walter verlag, *Coincidentia oppositorum,* Madrid, Trotta.
  - (1976 /1986) *Aion, Beiträge zur Symbolik der Selbst,* Walter-Verlag Ag Olten, Suiza *(Aion. Contribución a los simbolismos del sí mismo*, Barcelona, Paidós Ibérica).

- **JUNG, Karl Gustav & WILHELM, Richard** (1929/1955) *Das Geheimnis der Goldenen Blüte*, Olten, Walter-Verlag (*El secreto de la flor de oro,* Barcelona, Paidós).

- **KANDINSKY, Wassily** (1911/ 1989)*Über das Geistige in der Kunst*. (*De lo espiritual en el arte)* México DF, Premia.

- **KELLOG, Rhoda** (1979)*Análisis de la expresión plástica del preescolar.* Madrid, Cincel.

- **KHANNA, Madhu** (1995) "Art and Meditation. Traditional Imagery and Contemporary Parallels as Seen Through Children´s Meditational Art" en *Art,the integral vision. A volume of essay in felicitation of Kapila Vatsyayan* , Delhi, D.K.Printworld (P) Ltd.

- **KLEIN, Jean-Pierre** (2006) *Arteterapia. Una introducción*. Barcelona, Octaedro.

- **KLEIN, Jean-Pierre; Bassols, Mireia; Bonet, Eva** (2008) *Arteterapia. La creación como proceso de transformación*. Barcelona, Octaedro.

- **KLEIN, Peter**

- (1979) "La tradición pictórica de los Beatos", en *Actas del simposio para el estudio de los códices del "Comentario al Apocalipsis" del beato de Liébana*, Vol I, Madrid : Joyas Bibliográficas,
- (1996) "From the Heavenly to the Trivial. Vision and Visual Perception in Early and High Medieval Apocalypse's Illustration" en VV.AA.*The Holy Face and the Paradox of Representation,* Florence

- **KOGMAN-APPEL, Katrin**
  - (2012) La iluminación de los libros hebreos en la Iberia bajomedieval. In VV.AA. BNE pp 87-123
  - (2009) "Christianity, Idolatry And The Question Of Jewish Figural Painting In The Middle Ages" in *Speculum* num 84 pp73-107
  - 2002 Hebrew Manuscript Painting In Late Medieval Sapin: Sign Of A Culture In Transition in *The Art Bulletin* num 84 pp246-272, New York, College Art Association.

- **KOGMAN-APPEL, Katrin & LADERMAN, Shulamit (**2004)"The Sarajevo Haggadah: The Concept Of Creatio Ex Nihilo And The Hermeneutical School Behind It" in *Studies In Iconography* num 25, New Jersey, Princeton University.

- **LÉVI STRAUSS, Claude**
  - (1962) *La pensée sauvage,*Paris, Plon.
  - (1955) *Tristes tropiques,* Paris, Plon.

- **LIEBES, Yehuda**
  - 1993 *Studies in the Zohar, New York,* State University of New York Press.

- **LORY, Pierre**
  - (1989)*Alchimie et mystique en terre d'islam,* Paris, Verdier
  - (2003) *Le rêve et ses interprétations en Islam,* Paris, Albin Michel.

- **LOWENFELD, V.** (1973) *El niño y su arte*. Buenos Aires, Kapelusz .

- **MALACHI, Beit-Arié** (2012). *Hebrew Codicology: Historical and Comparative Typology of Hebrew Medieval Codices based on the Documentation of the Extant Dated Manuscripts from a Quantitative Approach,* Pre-publication, internet version 0.1, Hebrew Palaeography Project of the Israel Academy of Sciences and Humanities, intergrated within the website of the National Library of Israel; http://bit.ly/2dikfoD

- **MÂLE, Émile**
  - (1922) *L'art religieux du XII siècle en France. Étude sur les origines de l'iconographie du Moyen-Âge,* Paris, Armand Colin.

- **MARÍN MARTÍNEZ, Tomás**
  - (1975) "The script of the Beatos", en *Beati in Apocalypsin Libri Duodecin,* Madrid, Edilán.

- **MARION , Jean-Luc**
  - (1989) *L'idole et la distance,* Paris, Editions Grasset & Fasquelle,

- **MARQUÉS CASANOVAS, Jaime**
  - (1975) **"**The Beato of Gerona", en *Beati in Apocalypsin Libri Duodecin,* Ed Edilán Madrid

- **MARTOS, Eloy y MARTOS GARCÍA, Alberto E.**
  - (2014) Artefactos culturales y alfabetización en la era digital: discusiones conceptuales y praxis educativa*. Teoría de la educación. Revista interuniversitaria* 26 (1) 119-135. ISSN: 1130-3743 © Ediciones Universidad de Salamanca DOI: http://dx.doi.org/10.14201/teoredu2014261119135

- **MATTHEWS, John (**1999) *El arte de la infancia y de la adolescencia. La construcción del signicado,* Barcelona, Paidós

- **McEWAN, Hunter y EGAN, Kieran (comps)**
  - **(**2012) *La narrativa en la enseñanza, el aprendizaje y la investigación,* Buenos Aires -Madrid, Amorrortu Editores.

- **MENNEKES Friedhelm**

- **(**1995) *Künstlerisches Sehen und Spiritualität*, Zürich Artemis & Wink

- (2003)"Anish Kapoor im Gespräch mit Friedhelm Mennekes" en Unausprechlich Schön. Das miystische Paradoxon in der Kunst des 20. Jaurhunderts, Ed Kai Uwe Schierz y Silke. Optiz Kunsthalle Erfurt Deutsche Bibliotek, 2003 pp 236- 246

- **MENTRÉ, Mireille**

- (1969) «Note sur les perspectives utilisées dans les miniatures mozarabes », dans *Info d'histoire de l'art 14,*
- (1975) a "La peinture catalane préromane et romane dans ses rapports avec le manuscrit de Gérone", dans *Cahiers de Saint Michel de Cuxà nº5*,
- (1975 b) "Les théophanies de l'apocalypse dans les manuscripts hispaniques du Haut Moyen Age et les traditions méditerranéennes", dans *Cahiers de Saint Michel de Cuxà nº6,*
- (1984 a)*La peinture mozarabe,* P.U.P.S avec le concours de la casa Velázquez, Paris
- (1984 b) *Création et apocalypse. Histoire d'un regard humain sur le divin***,** Paris, Oeil

- **MILLÁS VALLICROSA, José María**

- (1927) *Documents hebraics de jueus catalans*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- (1929 a) *Llibre de geometria de R. Abraham bar Hiia*, Barcelona, Editorial Alpha.
- (1929 b) *Llibre revelador de R. Abraham bar Hiia*, Barcelona, Editorial Alpha.
- (1956)*La obra Forma de la Tierra de R. Abraham bar Hiyya*, Madrid, Instituto Arias Montano.
- (1957)"Una nueva inscripción judáica bilingüe en Tarragona " (1957) Sefarad: Revista de Estudios Hebraicos y Sefardíes, ISSN 0037-0894, Año 17, Nº. 1, , págs. 3-10

- **MORA, Francisco** (2014) *Neuroeducación. Solo se puede aprender aquello que se ama.* Alianza Madrid

- **MORA, Victòria**

- (1992)"Un recorregut per la història de l'antic Call jueu de Barcelona" in *Finestrelles 4*, Sant Andreu de Palomar, Barcelona 1992, pp89-93 http://www.raco.cat/index.php/Finestrelles/article/view/211509/294057
- *El Call, el barri jueu de Barcelona.* MUHBA Institut de Cultura de Barcelona. http://museuhistoria.bcn.cat/sites/default/files/RutaElCallCatala_1.pdf
- (1994) "Els banys nous de Barcelona" in *Lambard. Estudis d'art medieval.* Volum VI 1991-1993 Barcelona, Institut d'Estudis Catalans

- **MORPHY, Howard** (1998) *Aboriginal Art*, London, Phaidon.

- **MUÑOZ-BASOLS, Javier & DAVID, Marianne** (2011) "The Sarajevo Haggadah: A Cultural Metaphor for Diaspora" in Defining and Re-Defining Diaspora: From Theory to Reality. (Oxford: Inter-Disciplinary Press, pp 251-270.

- **NAHMANIDE (Rabbi Moshe Ben Nahman)** (1984) *La dispute de Barcelone. Suivi du commentaire d'Issaïe.* Rieux-en-Val, Verdier poche,

- **NARKISS, Bezalel (**1969) *Hebrew Illuminated Manuscripts* , Jerusalem, Encyclopaedia Judaica

- **NEUSS, Wilheim**
- (1931) *Die Apokalypse des Heiliges Johannes in den altspanischen und altchristlichesn Bibelilustration*, Münster
- (1962) "Les miniatures du codex de Gérone comparées à celles des sutres manuscrits de l'Apocalypse de Béatus" in *Apocalysin Sancti Beati a Liébana in codex Gerundensis* Oltun et Lausanne URS graf

- **NOVINSKY, Anita** (1993) "Cristianos Nuevos en Brasil. Historia y Memoria" en Sefárdica Nº 10, CIDICSEF, Buenos Aires, septiembre

- **OBRIST, Barbara (**1982) *Les débuts de l'imaginaire alchimique*, Paris Le Sycomore cop.

- **OCAMPO, Estela y PERAN, Martí** (1998) *Teorías del Arte*. Barcelona. Icaria,

- **OROZCO, Guillermo** (2005) "Los museos interactivos como mediadores pedagógicos" Revista electrónica *Sinéctica*, 26

- **OTTO, Rudolf** (1963) *Das Heilige,* München, Oskar Beck *(1980 Lo Santo* Alianza ed. Madrid)

- **OUSPENSKY, Léonide** (1980) *La Théologie de l'icône,* Paris, Cerf

- **OZ, Amos & OZ-SALZBERGER, Fania** (2014) *Los judíos y las palabras,* Madrid, Siruela.

- **PÄCHT, Otto** (1984/1987) *Buchmalerei des Mittelalters, Eine Einführung,* Prestel-Verlag München (*La miniatura medieval. Una introducción,* Madrid Alianza Ed S.A.)

- **PANIKKAR, Raimon**
  - (1997) *La experiencia filosófica de la India,* Madrid,Trotta.
  - (1995) *Is religion a human invariant?* en *Art,the integral vision. A volume of essay in felicitation of Kapila Vatsyayan*, VV.AA. Delhi D.K.Printworld (P) Ltd.
  - (1998) *La trinidad. Una experiencia humana prtimordial,* Madrid, Siruela.

- **PANOFSKY, Erwin**
  - (1927 /1980) *Die Perspektive als "Symbolische Form",* en "Vorträge der Bibliotek Wasburg, Leipzig-Berlin, Teubner " (*La Perspectiva como forma simbólica*, Barcelona, Tusquets).
  - (1989) *Idea. Contribución a la historia de la teoría del arte,* Madrid, Cátedra.

- **PERNOUD, Emmanuel** (2003) *L'invention du dessin enfant*, Paris, Hazan

- **PIAGET, Jean**
  - (1993) Jan Amos Comenius. *Prospects* Vol. XXIII nº ½ p 173-96 ©*UNESCO:International Bureau of Education, 1999* http://www.ibe.unesco.org/sites/default/files/comeniuse.PDF
  - (1964/1991) *Seis estudios de psicologia,* Barcelona, Labor.

- **PIÑERO, Antonio, MONTSERRAT TORRENTS, José, GARCÍA BAZÁN, Francisco** (2000) *Textos gnósticos. Biblioteca de Nag Hammadi III. Apocalipsis y otros escritos*, Madrid, Trotta.

- **PLANES, Sílvia & FORCANO Manel** (2009) *Història de la Catalunya jueva.* Barcelona, IEMed-Àmbit.

- **PRATS, Joaquin & SANTACANA)MESTRE, Joan**
  - (2001) Principios para la enseñanza de la historia. *Enseñar historia. Notas para una didáctica renovadora*. Junta de Extremadura, Mérida http://histodidactica.es/libros/Ens_Hist.pdf
  - (1998). "Enseñar historia y geografía. principios básicos" "Ciencias Sociales". in*: ENCICLOPEDIA GENERAL DE LA EDUCACIÓN*. Barcelona, Océano (Vol. 3)

- **RAMSAY, H.L. (**1902) "Le commentaire de l'Apocalypse par Beatus de Liebana" in Revue d'histoire de littérature religieuse, VII Paris.

- **RASHIDODDIN MEYBODI, 'Abdol Fazl (**1983, 1984) **"**El viaje nocturno**",** en *Cielo y tierra* nº 6 Barcelona.

- **ROAM, Dan** (2012) *Bla bla bla. Qué hacer cuando las palabas no funcionan*, Barcelona, Planeta de libros.

- **RODARI, Gianni** (1983) *Gramática de la fantasía,* Barcelona, Argós.

- **SALISBURY, Martin (**2005) *Ilustración de libros infantiles*, Barcelona, Acanto.

- **SANDERS, Henry A** (1930/ 1975) "Transcription of the latin text of Beato" (according to the 1930 Edition of the American Academy of Rome) , en *Beati in Apocalypsin Libri Duodecin,* Madrid, Edilán.

- **SANS, David** (2012) *L'estigma?* Documental, Barcelona, Alter Video.

- **SANS, S. & BALADA, M**. (2004) Col•lecció "Fragments. Referents per a la didàctica a l'escola". Barcelona: Publicacions de Rosa Sensat/Ajuntament de Sant Just Desvern

- **SANTACANA MESTRE, Joan & SERRAT, Núria**
  - **(**2006) *Museografía didáctica,* Barcelona, Ariel.
  - (2006) "Bases para una museografía didáctica en los museos de arte". *Enseñanza de las ciencias sociales*, 5 pp 125-133, Universitat de Barcelona

- **SANTACANA MESTRE, Joan & MARTÍN PIÑOL, Carolina** (2010) *Manual de museografía interactiva,* Gijón, Trea.

- **SANTACANA MESTRE, Joan & HERNANDEZ CARDONA, Francesc Xavier**
  - *(*2010) *Museos de historia. Entre la taxidermia y el nomadismo,* Editorial Trea, Gijón
  - (2006) Museología crítica, Gijón,Trea.

- **SCHAPIRO, Meyer**
  - (1939 /1984) "Del mozárabe al románico en Silos" en *Estudios sobre el románico,* Madrid, Alianza.

- (1947/ 1984) "Sobre la actitud estética en el arte románico" en *Estudios sobre el románico,* Madrid, Alianza.
- (1960/ 1987) "Mosaicos antiguos en Israel: el arte pagano, judío y cristiano en la antigüedad tardía" en *Estudios sobre el arte de la antigüedad tardía, el cristianismo primitivo y la edad media,* Madrid, Alianza.
- (1963/1987) "El Apocalipsis del Beato de Gerona"en *Estudios sobre el arte de la antigüedad tardía, el cristianismo primitivo y la edad media,* Madrid, Alianza.

- **SCHIMMEL, Annemarie** (2004) *Le Soufisme ou les dimensions mystiques de l'Islam***,** Paris, Cerf

- **SCHMIDT, Jean Claude** (2002) *Le corps des images. Essais sur la culture visuelle au Moyen Âge,* Gallimard, Paris

- **SCHNEIDER, MARIUS** (1998) *El origen musical de los animales símbolos en la mitología y escultura antiguas*, Madrid, Siruela (*El origen musical de los animales símbolos,* edición cedida por el Consejo Superior de Investigaciones Científicas)

- **SCHOLEM, Gershom**
  - (1974/ 1996) *Major Trends in Jewish Mysticism*, Berlin, Schocken Books (*Las grandes tendencias de la mística judía*. Madrid, Siruela).
  - (1974/1998) *La Kabbale,* Paris, Cerf.

- **SCHOVANEC, Josef** (2013) *Je suis à l'est ! : Savant et autiste : un témoignage unique*, Paris, Pocket.

- **SCHUON, Fritjof**
  - (1993-1961) *Den Islam verstehen*, Freiburg, Herder *(Comprender el islam,* Palma de Mallorca, Olañeta).
  - (1980) *Sufismo: velo y quintesencia,* José J. De Olañeta Editor, Palma de Mallorca

- **SERRA, Cristóbal** (2003) *Apocalipsis,* guía para el lector de Cristóbal Serra, seguida de *El Apocalipsis o Revelación de San Juan el Teólogo (versión de Cipriano de Valera),* Siruela, Madrid

- **SHORE, Stephen M. & RASTELLI, Linda G** (2015) *Comprendre l'autisme pour les nuls*, Paris, First.

- **SOHRAWARDI, Yahyá ibn Habash**
  - 1976 *L'Archange empourpré : quinze traités et récits mystiques traduits du persan et de l'arabe* / Shihâboddin Yahyâ Sohravardi Shaykh al-Ishrâq ; présentés et annotés par Henry Corbin, Paris Fayard, cop

.

- **ŠOLA, Tomislav** (2008) *De la vanitat a la saviesa. El paper cibernètic dels museus.* Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural, Fundació Caixa Girona

- **STANGOS, Nikos** (1986) Conceptos del arte moderno, Madrid, Alianza Editorial

- **STERN, Arno** (2008) Del dibujo infantil a la semiología de la expresión. València: Carena Editors

- **STERN, David** (2012) Una introducción a la Biblia hebrea en Sefarad. University of Pensilvania in Biblias de Sefarad. La s vidas cruzadas del texto y sus lectores. Exposición virtual Biblioteca Nacional de España 2012- Estudios. http://www.bne.es/es/Micrositios/Exposiciones/Biblias/index.html

- **STIERLIN, Henri** (1978) *Le livre de feu. L'apocalypse et l'art mozarabe,* Paris, La Bibliotheque des arts *(Die Visionen der Apocalypse Mozarabische Kunst in Spanien*, Atlantis 1978, Zurich)

- **SUÁREZ, Luís** (2012) *La expulsión de los judíos. Un problema europeo*, Barcelona, Planeta,.

- **TRIAS Eugenio**
  - (1994) *La edad del espíritu*, Barcelona, Destino.
  - (1997) *Pensar la religión,* Barcelona, Destino.

- **UDDIN ATTAR, Farid**
  - (1996) *Le langage des oiseaux,* Paris, Albin Michel.
  - (1999) *El libro de los secretos,* Madrid, Alquitara.

- **VAN DER LINDEN, Sophie (**2006) *Lire l'album*, Le Puy-en-Velay, Atelier du poisson soluble.

- **VEGA, Amador**
  - **(**2002) *Ramón Llull y el secreto de la vida,* Madrid, Siruela.
  - (2002) *Zen, mística y abstracción. Ensayos sobre el nihilismo religioso,* Madrid, Trotta.

- (2004) *El bambú y el olivo,* Barcelona, Herder.
- (2010) *Sacrificio y creación en la pintura de Rothko*, Madrid, Siruela.

- **VERNANT Jean-Pierre** (1990) Figuration et image. In: *Mètis. Anthropologie des mondes grecs anciens*, vol. 5, n°1-2, 1990. pp. 225-238; doi : 10.3406/metis.1990.957 http://www.persee.fr/doc/metis_1105-2201_1990_num_5_1_957

- **VERSTEGEN, Ian** (2005) *Arnheim, Gestalt and Art. A Psychological Theory*, Wien Springer-Verlag.

- **VILLATORO, VICENS**
  - (1992) *Del Call a la sinagoga***,** Barcelona, Barcanova.
  - 2005 *Els jueus i Catalunya***,** Barcelona, Barcanova.

- **VOLGUINE, Alexandre** (1953) *L'ésotérisme de l'astrologie,* Paris, Dangles.

- **VON TETZCHNER, Stephen & MARTINSEN, Harald** (1993) *Introducción a la enseñanza de signos y al uso de ayudas técnicas para la comunicación,* Madrid Visor

- **VON TETZCHNER, Stephen** (1993) " Desarrollo del lenguaje asistido", in Infancia y aprendizaje num 64, pp9-28

- **VV.AA.**
  - (2012) *Les troubles du spectre de l'autisme l'évaluation clinique. Ligne directrices du TSA.* Collège des médecins du Québec et Ordre des psychologues du Québec,

- **YARZA LUACES, Joaquín**
  - (1977) "El "descenso ad inferos" del Beato de Gerona y la escatología musulmana" en *Bol. Sem Arte y Arq Univ Valladolid* , p135 y ss
  - (1978) Diablo e infierno en la miniatura de los Beatos,, en *Actas del simposio para el estudio de los códices del "Comentario al Apocalipsis" del beato de Liébana* p. 231/258, Madrid Joyas Bibliográficas
  - (1998) *Beato de Liébana: manuscritos iluminados,* Moleiro, Barcelona; 323pp
  - (2000) *Arte y arquitectura en España 500/1250,* Cátedra Madrid

- **YERUSHALMI, Yosef Hayim** (2002) *Zakhor. La historia judía y la memòria judía.* Barcelona, Anthropos

MANUSCRITS

HAGGADOT

- *Rylands Haggadah*, Manchester, John Rylands Library, MS.6 *Barcelona Haggadah* (1340), London, British Museum, ADD.MS.14761
- *Golden Haggadah,* London, British Museum, ADD.MS. 27210
- *Sister Haggadah* (mitjan segle XIV), London, British Museum, OR.MS.2884
- *Brother Haggadah*, London, British Museum, OR.MS.1404
- *Kaufmann Haggadah*, Library of The Hungarian Academy of Sciences, Kaufmann Collection MS. A422
- *Sasoon Spanish Haggadah* (s.XIV), Lechtworth, Sasoon Collection, MS.514
- *Prato Haggadah* (1300), New York, Jewish Theological Seminary, Ms. 9478
- *Mocatta Haggadah* (S.XIV), University College London GB 0103
- *Haggadah de Poblet* (1993), Monestir de Poblet, segle XIV, edició facsímil: Riopiedras ediciones, Barcelona (Nom de Déu 1993).
- *Sarajevo Haggadah* (1988), Sarajevo, National Museum Inventory, núm. C4436, 1350, edició facsímil, Sarajevo National Museum (Kogman 2004).

BEATUS

- *Beatus de Girona*, còpia del Beatus de Liébana, any 975, 2003 *Sancti Beati a Liébana in Apocalysin in Codex Gerundensis*, Barcelona 2006 Moleiro (edición facsímil). Catedral de Girona, Cat. Gir. Ms. 7 Num inventari 11 ; veure l'estudi de Yarza (1998).

- *Beato de Liébana San Miguel de la Escalada (Beato Magio)*. Manuscrito 644 de la Pierpont Morgan Library de Nueva York. Club internacional del libro 2005

DOCUMENTACIÓ DIGITAL:

- *Medieval & Renaissance Manuscripts* The Morgan Library Museum: http://www.themorgan.org/collections/collectionsMedRen.asp

- *Golden Haggadah* British Library: http://www.bl.uk/onlinegallery/sacredtexts/golden.html

- *Barcelona Haggadah* British Library *http://www.bl.uk/onlinegallery/sacredtexts/barcelona.html*

- **SCHOVANEC, Josef**: Conférence de Josef Schovanec à la Faculté de Médecine de Tours le 22 mai 2015 , A l'invitation de l'Association Tourangelle des Futurs Orthophonistes (ATFO) https://www.youtube.com/watch?v=YI5plP6Lce0

- **KORNFELD, Abby: "**From Slavery to Redemption: Crafting Jewish Identity in the Middle Ages"**;** Presented in conjunction with *The Rylands Haggadah: Medieval Jewish Art in Context* in Metropolitain Museum New York (on view March 27–September 30, 2012), http://www.metmuseum.org/exhibitions/listings/2012/rylands-haggadah

- **MUHBA:** Haggadàs Barcelona. *L'esplendor jueva del gòtic català virtual* tour a l'exposició http://museuhistoria.bcn.cat/virtuals/hagadas/tvhbcat.html

9.Documents annexos

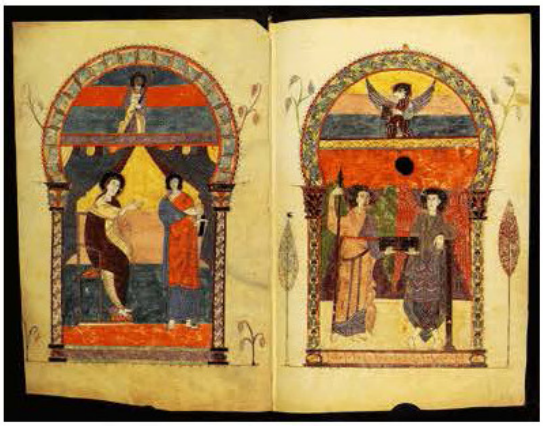
9.1 Annex 1: *Ductus* Visual del Beatus de Girona

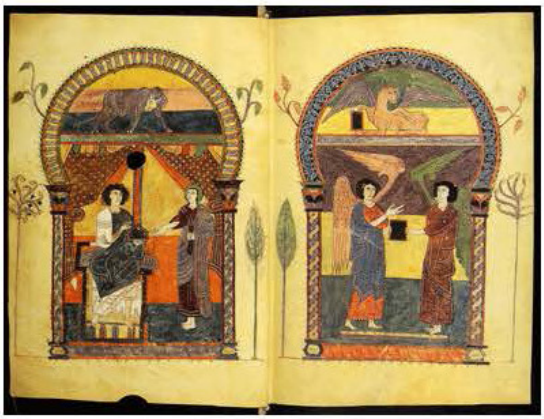
· 1v Cruz de Oviedo · 2r Maiestas domini

· 3v y 4r El cielo

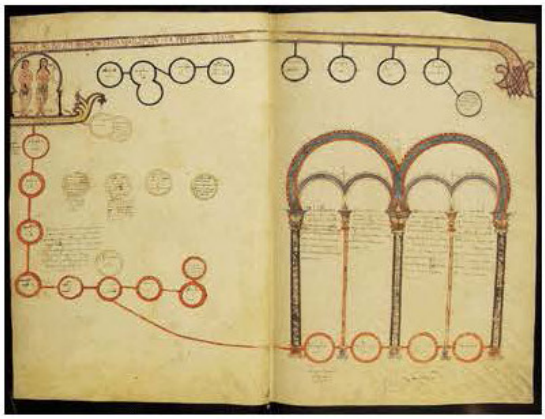
4v San Mateo 5r San Marcos

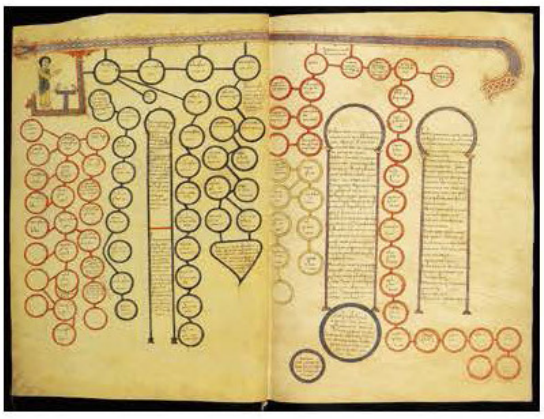
5v San Lucas 6r San Lucas

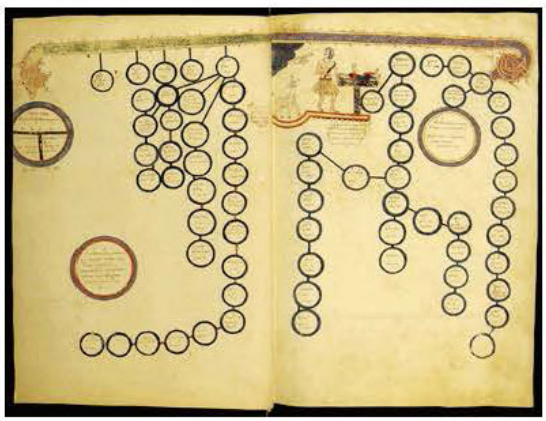
6v San Mateo 7r San Juan

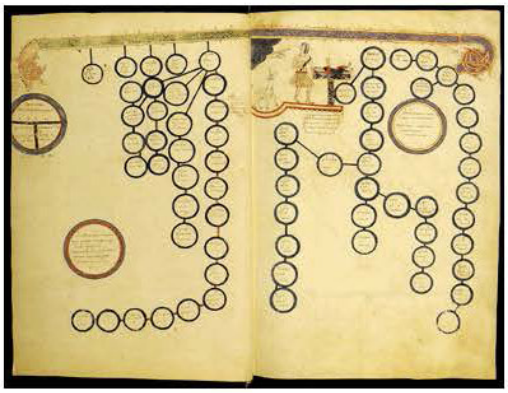
· 8v: Adán y Eva

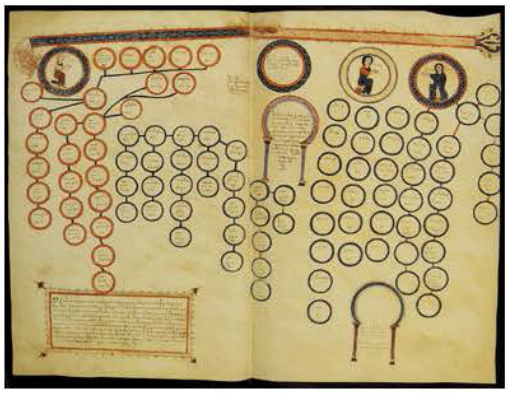
9v Noé

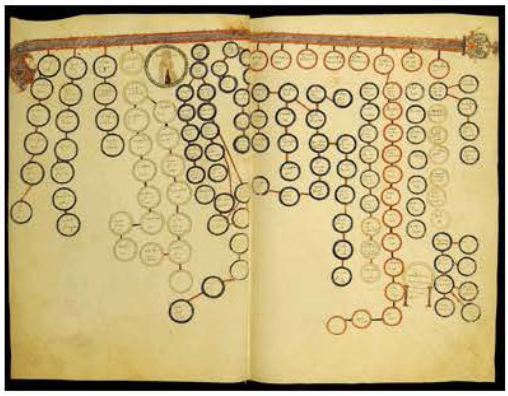
10v dispersión de los hijos de Noé- 11r Abraham

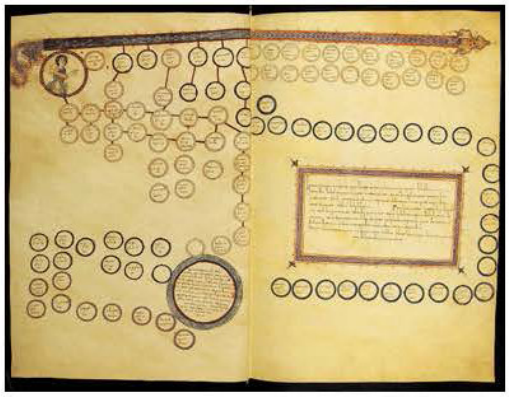
11r Abraham

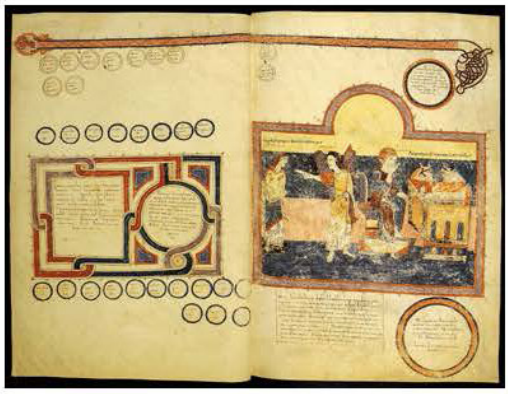
11v Isaac 12r Jacob y Lia

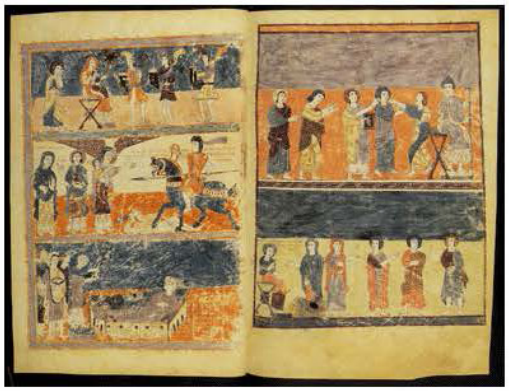
12v Raquel

13v David

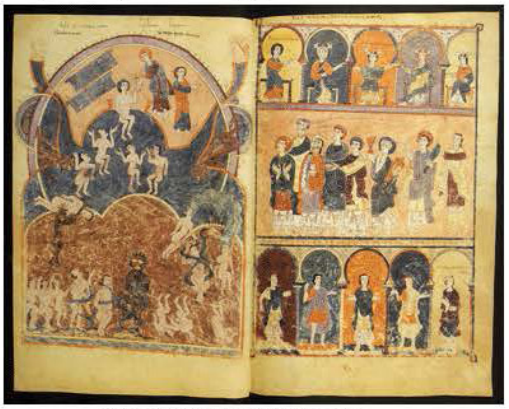
· 15r Anunciación y nacimiento

15v.Epifanía y huida a Egipto 16r Pasión de Jesús

· 16v Crucifixión · 17r Resurrección

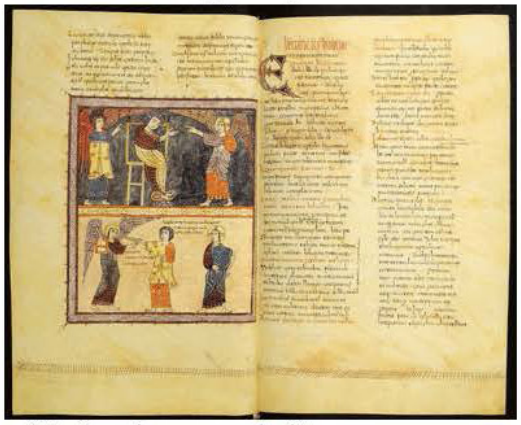
· 17v Anástasis e infierno

18v Escena del ave y la serpiente. · 19r Alfa

2ov-21r Prologo

· 31v La primera revelación

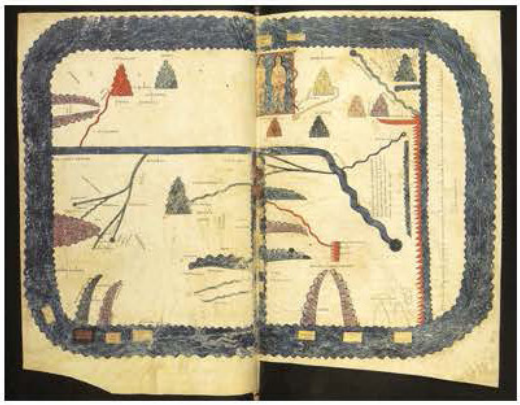
· 34 r Aparición en la nube

36v Las siete Iglesias· 37r La visión del Hijo del Hombre

· 52v-53r La dispersión de los apóstoles

· 54v-55 Mapamundi

· 61r La estatua de Nabucodonosor

· 63r La gran ramera o la mujer sobre la Bestia

· 70v San Juan y el ángel · 71r Éfeso

76r Esmirna

· 85r Tiatira

· 89v Sardes

· 90r Filadelfia

· 100v Laodicea

· 102v-103r El arca de Noé

106v demonios 107r El trono y los ancianos

· 126r El cordero y los cuatro jinetes

· 129r La visión de las almas de los mártires

· 131v La caída de las estrellas

134vEl caballero y la serpiente 135r Los vientos

· 136v-137r Los israelitas marcados

· 147v La palmera · 148r Las trompetas

· 149r El primer ángel, granizo y fuego

· 151r El segundo ángel, sangre y naufragios

· 152r El tercer ángel, el ajenjo

· 153r El cuarto ángel, las tinieblas

· 154v El quinto ángel, el abismo

· 156r Volutas con animales

· 156v Langostas como caballos

157vApollyon· 158r Los cuatro ángeles del Eufrates

· 159r: Arbustos y liebres

· 159v Caballos con cabeza de león

· 161v La medición del templo

· 164r Los dos testigos, Elías y Henoch

165v El cuervo y el águila · 166r La destrucción de Jerusalén

· 167v Rapto de Elías y Henoch

· 169r El séptimo ángel

169vLa trompeta del 7 ángel· 170r El templo abierto

171v-172r El dragón, la mujer y el niño

· 175v-176r: Animales entre fronda

· 176v La adoración de las Bestias

· 179v Otra Bestia

· 181v La zorra y el gallo

185vEl número de la Bestia,186r El laberinto del Anticristo · 189r El bautismo de Cristo

· 189v-190r El cordero sobre el monte Sion

· 192r El ángel del Evangelio eterno

· 193v—194r La siega y vendimia

· 196v Las siete copas

· 198r Las siete plagas

· 199r La ira de Dios

200vEl primer ángel, úlceras 201rEl tercer ángel, sangre 203rEl cuarto ángel, ardor de fuego

203vEl quinto ángel 204rEl séptimo ángel, el río Eufrates · 204v Las ranas

· 206v La consumación

· 208r La gran ramera

· 204v La ramera y la Bestia

· 213 v La victoria del cordero

215v Caída de Babilonia· 216r Lamentaciones

· 218v La rueda del molino

· 21 9v Aleluya celeste

· 222r El ángel del sol

· 223r Lucha de dos fieras

· 223v Lucha contra dos fieras

224vEl ángel vence a la serpiente 225rLos jueces

· 228r El lago de azufre

230v Jerusalén celeste

· 234v San Juan intenta adorar al ángel

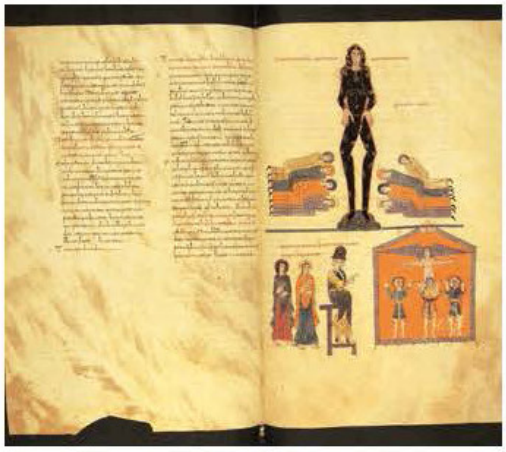
· 236v-237r La ciudad de Babilonia

· 242r La toma de Jerusalén

· 244r Daniel y Nabucodonosor

· 248r La estatua y el horno de Babilonia

· 253v El convite de Baltasar

· 257r El lago de los leones:

· 258v-259r Los reinos

· 262r Susa, el carnero y el cabrito

· 264r San Gabriel

· 270v Las setenta semanas

284r Omega

9.2. Annex 2: Resultat als qüestionaris de les avaluacions del llibre “La filla de l’alquimista” del 2n curs de primària de Sant Felip Neri.

Ela 6-5-2013 Num.1

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?
2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?
   quan sanarroran perce es rarar
3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?
4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona
   que aqui a ciutat ha una sinagoga
5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?
   adc on fala pasta
6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?
   Ninguna
7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

Leila

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

quan estaban amagant els mocadors

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

el principi per que era avorrit

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

ningun

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

que els jueus no es poden casar amb els cristians

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

si de veritat esta encantada la casa

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

Marina

6-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè? tot parque si
2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè? res
3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història? —
4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona que vivien els jueus
5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya? —
6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina? perque a de portar a'quella cosa el cap
7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història. —

Chloe 6-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

tot sobre tot que i mor-
to jo.

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

res

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

res

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

moltes coses

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

tot

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

res

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

res

Emma

6-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

   El tot

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

   Res

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

   ~~que la meva nena~~

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

   que un alquimista es un mag

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

   Res

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

   No

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

   Res

pere

6-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè? tot
2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè? res
3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història? no
4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona que vivien els jueus
5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya? res
6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina? no
7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història. res

Estela 6-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè? tot.
2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè? res.
3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història? res.
4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona que vivien els jueus.
5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya? moltes coses.
6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina? No.
7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història. res.

alla

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè? si ulvaba la flor
2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè? —
3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història? lla asta prou ve
4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona que vivian abs gueus que vivian alquimis i que abs alquimistas son maos sta
5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya? moltes coses
6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina? no
7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història. no, asta molt bé

Violeta

6-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

Tot el conte.

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

Res.

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

Una mica musical

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

que asta el costat de la escala

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

—

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

ninguna parque nos asplicat tot molt be.

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

Res

Aurora 6-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?
que pujant dis jaeus a una escala per veure els deus
2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?
tuan senamorem perque
3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?
molta gent que sortisin a ledat senamorer
4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona
que es Molt antiga
5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?
amb quin deu creuen
6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?
perque la noia que senamora
7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.
perque no li que li agresi dunat una flor
La cas
posia en cantes de una

Martina

6-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

Tot

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

Res

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

—

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

que a Barcina hi ha viu jueus

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

—

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

cap

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

Res

georgina

6-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

tot

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

res

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

musica

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

e apres, que els jueus vivien a Barcelona

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

algunes coses mes

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

si

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

res

2on

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

si la casa esta encantada

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

que als jueus quan anaben
algun lloc los dellan que sanessin

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

que mangaben i da que traballaben
els nens. Parce traballaban als nens

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

Omar 6-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè? tot
2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè? de les cares
3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història? tot
4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona tot
5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya? moltes coses
6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina? ninguna
7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història. res

andalusm

6-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè? tot
2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè? res
3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història? NO
4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona Bibian els jueus que alguna cosa a la vegada
5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya? moltes coses
6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina? NO
7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història. res

joan 6-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè? quan an surtit la chloe i ell
2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè? tot el cante
3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història? droc tat
4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona que el jueus es vavavavan
5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya? tot
6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina? no
7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història. que ra li esi un cavallere

Mauricio

6-2-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

tot

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

\

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

ninguna

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

que a banya neus hi ha als banyes i es en vic ha

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

ninguna

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

ninguna

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

res

Rol

6-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

ca la casa asta encantade

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

que mangaleen

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

ninguna

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

Pau 6-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

tot

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

Res

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

Cap

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

mezuza
es deia
a un lloc que
que les portes per entrar havien de posar la ma

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

Res

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

Cap

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

Res

Nuria

6-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè? tot el conte per que es
seuto
2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè? menys quan ses
anamorat
3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història? —
4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona que hi ha un
joeu samamora
dun cristia
5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya? no a sa pot torna
joeu
6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina? —
7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història. —

Joan

6-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

tot me

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

lu de amor

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

que un jaguar ataques a la Silla

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

que i vivien jueus

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

res mes

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

la del mag i la silla

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

Pablo 6-2-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?
aplan enamoran
2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?
3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?
que fesin una festa
4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona
5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?
totes les coses
6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?
7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

Quina

6-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

que feia al pare

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

—

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

que as pique la Quina ara tingueren els dos

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

Si

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

—

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

ninguna

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

que no sarve anamorat la nena

Maria 6-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè? tot perquè ma agradat molt.
2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè? Res.
3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història? ———————
4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona? que i vivien una jueva i un caballe cristia casaramque menjaben.
5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?
6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina? Res
7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història. que la jueva i al caballe cristia es casarin.

9.3. Annex 3: Resultat als qüestionaris de les avaluacions del llibre “La filla de l’alquimista” del 5è curs de primària de Sant Felip Neri.

11 anys.

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?
M'ha interesat, lo del "Shabbat".

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?
No ho se.

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona
Moltes coses

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?
M'ha agradaria saber que mengen, i també quins són els noms dels jueus.

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?
No he entes molt bé la part del mag.

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

11 anys

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?
   M'ha interesat, com es distingueixen els jueus amb la rodella.
2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?
   Tot m'ha interesat.
3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?
   M'hagradaria saber com són les cares dels jueus
4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona
   He après moltes coses.
5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?
   No no se
6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?
   Si. La part del mag i del pare de la Judyta
7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.
   Canviaria que no fos tan llarg el conte, i que no sortis tant la Miriam

Quim: 19 anys

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

L'horari dels jueus, per què està molt ben ordenat.

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

Res, tot és molt interessant

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

Que el rei passés pels carrers del Call.

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

Que els banys estaven a la banda dreta, que hi hagués un alquimista i que portessin la rodella.

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

Quants Calls jueus hés han a Catalunya i a quins pobles o ciutats.

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

Perquè la Iudita i la Míriam saben que vé el rei.

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

No cambiaria res.

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

que anaguessin al mocador, perque
mha explicat coses que no sabia

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

La part on van a veure el rei, perque
no lligava amb la historia

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

a mi cap perque crec que esta molt
bé

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

La historia de quan els fan fora

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

no, cap

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

Jo res, pero que sexpliques una
mic mes

28/5/2013

11 anys

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

M'ha interesat més

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

Res.

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

M'hauria agradadat més que l'Arnau hagués tingut algun obstacle per emportar-se la Yudita

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

Que hi havia jueus a Cat.

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

No se.

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

Moltes paraules jueves.

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

Canviaria que la Miriam s'enfadés amb la Yudita per enamorar-se amb un Catolic i hi hagués alguna escena on hagués d'escollir entre L'Arnau i la Miriam.

Felise

11 anys

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

On estan situades les coses. Perquè tenia curiositat per saber-ho

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

Res, tot és interessant.

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

Que a les cases hi havia una capseta que estava a una escletxa al costat de la porta, amb una part de la bíblia escrita.

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

Quins costums més tenen.

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

Com saben que ve el Rei.

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

No canviaria res

28-5-13

10anys

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

   Res, tot era molt divertit

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

   L'alquimista perquè sembla molt interessant el seu treball

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

   Els que nian ja estan bé

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

   La seva cultura

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

   M'agradaria saber més sobre les seves festes

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

   No, esta molt bé

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

   Ja ma canviania res

11 anys

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?
   Tot, perque es molt interesant

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?
   Cap

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona
   He apres, que barcelona es una ciutat molt interesant.

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?
   res mes

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?
   Hoe entes tot

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.
   res

28/5/2013

Qüestionari valoració del llibre 10 anys

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?
Que la Yudita no vulgues portar la rodella perque era molt extrany

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona
Que els jueus no son amics dels cristians

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?
No

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.
Res

11 anys

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

M'ha interessat la manera com els jueus es distingien de la resta de gent perquè no ho sabia.

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

M'ha interessat tot

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

Voldria saber més costums jueus

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona?

Que es tancava a la nit, es tancaven les portes

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

Com s'anava mantenint la tradició o la cultura.

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

No, ho he entès tot.

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

No canviaria res és molt xulo!

Sara

28-5-2013
5è primària.
11 anys.

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

Lo de l'Arnau i la Yudita, quan s'enamoraven els dos (quan la Yudita el veia)

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

La part on van a veure el rei, perquè no crec que hi pintes molt.

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

A mi cap, crec que així està perfecte.

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

La història de quan els van fer fora.

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

No cap.

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

Jo res, crec que té tot el que necesita.

11anys

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?
Saber com vivien els jueus

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?
la ultima pàgina de dol

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?
viure si els jueus visien juntament o

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona
que te molt carrers que es molt petit

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?
?

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?
?

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.
?

11 anys

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?
La part de que l'Arnau ensenya la flor a la Yudita perquè es molt estrany que si olores una flor t'enamores.
2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?
3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?
Que mengen els Jueus.
4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona
Que encara existeix
5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?
A on dormen
6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?
No he entès tot
7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

10 anys

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?
   Els noms dels personatges perquè
   eren molt bonics

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?
   Res estava tot molt bé

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?
   Ninguns, el conte estava perfecte

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona
   Tot estava molt ben explicat

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?
   Res

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?
   No estava molt ben

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.
   Res estava molt ben explicat i m'ha encantat tot
   i els dibuixos estan molt bé.

5è

10 anys

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

quan la Judita i la Miriam es trobem els macadans
és molt interesant

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

els moments que parlan de la creiencia i la bíblia
i les misses i els deus... M'ha obert una mica

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

m'hauria agradat que parlesin una mica més del tema de trobar la rodella

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

he après que la gent era racista amb els jueus i els perseguien

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

si van estar molt temps aquí i si desde el primer moment els van perseguir

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

m'ha despistat lo de la creencia... És molt diferent

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

posaría les coses un a mica més clares.

Però esta molt xulo

10 anys

28-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?
   Má interesat més lo què portaven al cap los nois.
   Perque: A sigut interesant.
2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?
   No, se, cas res.
3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?
   ningun m'agrada com esta el conteo
4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona
   Res
5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?
   No se tampoc m'interesa. moH.
6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?
   Las paraules són una mica dipicils de entendre.
7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.
   No cambiaria res.

edat: 10 anys

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

el dia de dissabte
m'agrada la festa

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

Res
No m'agradat res menys la festa del dissabte

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

ningun

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

Res de res.

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

~~M~~ putres una mica més però no
m'interessa molt

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

~~Ningun~~
Si
totes

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

ho canviaria res perque no ho entenc. Res

11 anys

21-5-2013

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?
   tot és bastant interesant.
   Perquè és l'Historia del passat de Barcelona.
2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?
   Menys, res.
   Perque m'agradat, bastant bé està.
3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?
   Ninguns.
4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona
   No he après res.
5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?
   Res, perque amb aquest tema no m'agrada guns.
6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?
   Si, no he entés res.
   Tota.
7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.
   Jo canviaria les letres, paraules, perque són molt difícils i no entene res.

LUCAS

5è primaria

10anys

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

Quan amagan el mocador, Perque a sigut molt emocionan

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

Tot m'ha interesat

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

Está molt bé així.

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

Les tradicions

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

Si, si van tindre alguna guerra

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

Hi he entés tot

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

no canviaria res

5è primaria
11 anys
28/5/13

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

M'ha agradat el mac perquè era molt interessant

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

lo de la rodela

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

no, magrada així

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

les tradicions

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

magradaria aprendre la ortografia

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

jo he entes res

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

jo no canviari res

11 anys

28/5/13

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

El alquimista, perque magrada això de la magia

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

Tot m'ha agradat i interesat molt perque no sabia res de res

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

No ho se, per a mi esta molt bien redactat i ple.

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

Que no només hi havia una religio

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

On anaven de vacances a l'estiu o amb quina edat es casaven i aon

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

No e entes tot molt bé

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

M'agradaria que esplliquesin qui era el rei menjar tradicional

Nuno

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

Quan la nena torna a casa, perquè per mi ha sigut molt guai

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

Quan les noies es barallaven

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

M'ha interesat la part del princip

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

Que el Call era un barri que no era public.

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

M'agradaria saber si els jueus eren bones persones

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

No

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

Per mi no canviaria res perquè m'ha agradat

Manel

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

El que més ma interessat sobretot perque el conte està tot bé

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

Quan lo dels més morados aleap i lo dels barrets perque no crec que ridicul

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

Quan el Arnau la demana aquell senyor ~~dona~~ un cop encontrar perque demanar

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

E apres que tenien uns cos costums molts raros, i a la istoria de barcelona també

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

perque eln divendres al vespre deixaven de treballar

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

No k entes tot

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

Jo no canviaria res del conte et esta bé i ma agradat molt

MAXIMO
10 anys
5é

Qüestionari valoració del llibre

1. Què t'ha interessat més del conte? Perquè?

l'alquimista perque transforma
coses amb la naturaleza

2. Què t'ha interessat menys del conte? Perquè?

ma agradat tot perque mancanta l'Historia

3. Quins altres temes t'hauria agradat que sortissin a la història?

ninguna cosa

4. Què has après del Call de Barcelona? I de la història de Barcelona

tot el que esplica sobre el call

5. Què més t'agradaria saber sobre la història dels jueus a Catalunya?

perque els van matar a casi tots?

6. Hi ha alguna part del conte que no has entès? Quina?

he entes tot el conte

7. Què canviaries del conte: ajuda'ns a millorar la història.

la historia esta perfecta
sisplau no la canbis.

9.4. Annex 4: Documentació dels *focus groups*

Universitat de Barcelona

Pg. de la Vall d'Hebron, 171

Edifici Migdia,

08035 Barcelona

l. 934 035 199

Facultat de Formació del Professorat

CONSENTIMENT INFORMAT DEL PARTICIPANT a les sessions de *Focus Group* organitzades per la investigadora SÍLVIA ANGELET GIMENO

Títol del projecte de recerca: " La didàctica de la imatge en les ciències socials. Del Beatus de Girona als llibres il.lustrats"

Atès que el dret a la pròpia imatge és reconegut en l'article 18.1 de la Constitució espanyola i està regulat per la Llei orgànica 1/1982, de 5 de maig, sobre el dret a l'honor, a la intimitat personal i familiar i a la pròpia imatge i a la Llei 15/1999 de 13 de desembre, sobre la Protecció de dades de caràcter personal,

La investigadora Sílvia Angelet sol·licita

L'autorització per poder documentar amb imatges (fotografies i/o vídeos), les sessions de *focus groups* amb la finalitat de incloure-les a la documentació de la tesi doctoral.

La investigadora es compromet i es responsabilitza del bon ús de les imatges i garanteix que el seu ús és exclusivament acadèmic.

Així doncs jo ....., amb DNI .....autoritzo que el meu fill o filla participi en les sessions de Focus Groups organitzades per Sílvia Angelet, i dono el consentiment a que la imatge del meu fill o filla pugui aparèixer en fotografies i vídeos corresponents a la sessió de focus groups, només amb la finalitat de que l'investigador pugui documentar la seva recerca.

Tanmateix declaro haver llegit tota la informació que m'ha estat facilitada sobre aquest projecte, he comprès els possibles riscos associats a la participació del meu fill o filla en aquest projecte, i he entès que és lliure d'abandonar aquest projecte sense que aquesta decisió li pugui ocasionar-li cap perjudici

Nom i cognoms del menor:

Nom i cognoms del pare/mare/tutor/tutora): .....

Signatura:

Barcelona.....de 2015

Dos Campus d'Excel·lència Internacional:
B:KC Barcelona Knowledge Campus
HUBc Health Universitat de Barcelona Campus

Universitat de Barcelona

Pg. de la Vall d'Hebron, 171

Edifici Migdia,

08035 Barcelona

I. 934 035 199

Facultat de Formació del Professorat

CONSENTIMENT INFORMAT DEL PARTICIPANT a les sessions de *Focus Group* organitzades per la investigadora SÍLVIA ANGELET GIMENO

Títol del projecte de recerca:

"ELS MANUSCRITS IL·LUMINATS I ELS LLIBRES IL·LUSTRATS PER L'ENSENYAMENT DE LES CIÈNCIES SOCIALS. PROPOSTA DE MODELATGE PER LA DIFUSIÓ DEL PATRIMONI MEDIEVAL JUEU CATALÀ

Atès que el dret a la pròpia imatge és reconegut en l'article 18.1 de la Constitució espanyola i està regulat per la Llei orgànica 1/1982, de 5 de maig, sobre el dret a l'honor, a la intimitat personal i familiar i a la pròpia imatge i a la Llei 15/1999 de 13 de desembre, sobre la Protecció de dades de caràcter personal,

La investigadora Sílvia Angelet sol·licita

L'autorització per poder documentar amb imatges (fotografies i/o vídeos), les sessions de *focus groups* amb la finalitat de incloure-les a la documentació de la tesi doctoral.

La investigadora es compromet i es responsabilitza del bon ús de les imatges i garanteix que el seu ús és exclusivament acadèmic.

Així doncs jo ....., amb DNI .....estic d'acord en participar participi en les sessions de Focus Groups organitzades per Sílvia Angelet, i dono el consentiment a que la meva imatge pugui aparèixer en fotografies i vídeos corresponents a la sessió de focus groups, només amb la finalitat de que la investigadora pugui documentar la seva recerca.

Tanmateix declaro haver llegit tota la informació que m'ha estat facilitada sobre aquest projecte, he comprès els possibles riscos associats a la meva participació en aquest projecte, i he entès que sóc lliure d'abandonar aquest projecte sense que aquesta decisió em pugui ocasionar cap perjudici

ignatura:

Barcelona.....de 2015

Model de carta per la sessió de Focus Group d'infants

Benvolgut, benvolguda,

Com potser ja saps, estic realitzant una recerca en didàctica del patrimoni a la Universitat de Barcelona, focalitzada en la història del call jueu de Barcelona. Part de la meva tasca és trobar un model didàctic per a l'ensenyament i la comprensió del patrimoni jueu de la ciutat. Així doncs he confeccionat un llibre il·lustrat adreçat a públic infantil i adult que té com a objectiu esdevenir aquest model: "La filla de l'Alquimista. Una llegenda jueva del Call de Barcelona". La història parteix d'una llegenda de la ciutat sobre un alquimista jueu per explicar com vivia aquesta comunitat, quin paper tenia a la ciutat i per quines vicissituds van haver de passar.

Per tal de valorar aquest model didàctic, estic reunint petits grups de treball d'entre 10 i 12 persones, escollides entre diferents col·lectius. Un dels col·lectius que m'interessa que participin en la valoració és el de nens/nenes, preferentment d'entre 8 i 12 anys

Si tens un fill/a d'entre 8 a 12 anys a qui li agrada llegir i creus que li agradaria participar: com pot fer-ho?

1. Llegint el llibre que us lliuraré en format paper, o en format epub per a apple, (primer l'infant sol i després en lectura conjunta amb un adult)
2. Participant en una sessió conjunta focus grup de màxim dues hores, on se li demanarà que valori el llibre i els diferents elements que s'hi relacionen.
3. la sessió serà enregistrada i filmada per a finalitats de recerca, no se'n difondran les imatges ni total ni parcialment.

La sessió tindrà lloc el proper divendres 9 (o 16) de maig a les 17.30 hores al Born Centre Cultural de Barcelona. Si creus que el teu fill podrà assistir i t'agradaria que participés en el projecte, et prego que et posis en contacte amb mi, indicant-me " Nom, edat, mail, telèfon edat dels teus fills"

Es fonamental per fer aquesta valoració que els infants vinguin per interès propi, i no estiguin forçats. Si no li agrada la idea, encara que a vosaltres sí, no l'apunteu si us plau.

Si algun dels pares i mares desitgés participar també, tenim previst fer una sessió dirigida a adults en la qual sereu benvinguts... si us plau, feu-m'ho saber!

Espero la vostra resposta.

Moltes gràcies

PS: El nombre de participants és limitat: el llistat es farà en rigorós ordre d'inscripció

Model de carta per la sessió de Focus Group d'especialistes

Benvolgut, benvolguda,

Com potser ja saps, estic realitzant una recerca en didàctica del patrimoni a la Universitat de Barcelona, focalitzada en la història del call jueu de Barcelona. Part de la meva tasca és trobar un model didàctic per a l'ensenyament i la comprensió del patrimoni jueu de la ciutat. Així doncs he confeccionat un llibre il·lustrat adreçat a públic infantil i adult que té com a objectiu esdevenir aquest model: "La filla de l'Alquimista. Una llegenda jueva del Call de Barcelona". La història parteix d'una llegenda de la ciutat sobre un alquimista jueu per explicar com vivia aquesta comunitat, quin paper tenia a la ciutat i per quines vicissituds van haver de passar.

Per tal de valorar aquest model didàctic, estic reunint petits grups de treball d'entre 10 i 12 persones, escollides entre diferents col·lectius.

Un dels col·lectius que m'interessa que participin en la valoració és el de especialistes en educació: didàctica del patrimoni, mestres, il.lustradors infantils, historiadors...

Si creus que t›agradaria participar: com pots fer-ho?

1. Llegint el llibre que us lliuraré en format paper, o en format epub per a apple,
2. Participant en una sessió conjunta focus grup de màxim dues hores, on se li demanarà que valori el llibre i els diferents elements que s'hi relacionen.
3. la sessió serà enregistrada i filmada per a finalitats de recerca, no se'n difondran les imatges ni total ni parcialment.

La sessió tindrà lloc dijous 28 de maig a les 18.00 hores al Born Centre Cultural de Barcelona. Si creus que podràs assistir i t'agradaria participar en el projecte, et prego que et posis en contacte amb mi, indicant-me

« Nom, edat, mail, telèfon , especialitat"

Espero la teva resposta.

Moltes gràcies

PS: El nombre de participants és limitat: el llistat es farà en rigorós ordre d'inscripció

Model de carta per la sessió de mares, pares, cuidadors, cuidadores

Benvolgut, benvolguda,

Com potser ja saps, estic realitzant una recerca en didàctica del patrimoni a la Universitat de Barcelona, focalitzada en la història del call jueu de Barcelona. Part de la meva tasca és trobar un model didàctic per a l'ensenyament i la comprensió del patrimoni jueu de la ciutat. Així doncs he confeccionat un llibre il·lustrat adreçat a públic infantil i adult que té com a objectiu esdevenir aquest model: "La filla de l'Alquimista. Una llegenda jueva del Call de Barcelona". La història parteix d'una llegenda de la ciutat sobre un alquimista jueu per explicar com vivia aquesta comunitat, quin paper tenia a la ciutat i per quines vicissituds van haver de passar.

Per tal de valorar aquest model didàctic, estic reunint petits grups de treball d'entre 10 i 12 persones, escollides entre diferents col·lectius.

Un dels col·lectius que m'interessa que participin en la valoració és el de pares i mares de nens/nenes, preferentment d'entre 5 i 12 anys

Si tens un fill/a d'aquesta franja d'edat i t'agradaria participar, com pots fer-ho?

1. Llegint el llibre que us lliuraré en format paper, o en format *epub* per a apple, (primer sol oi després amb el teu fill/filla)
2. Participant en una sessió conjunta focus grup de màxim dues hores, on se't demanarà que valoris el llibre i els diferents elements que s'hi relacionen.
3. la sessió serà enregistrada i filmada per a finalitats de recerca, no se'n difondran les imatges ni total ni parcialment.

La sessió tindrà lloc el proper divendres 5 de juny a les 17.30 hores al Born Centre Cultural de Barcelona. Si creus que podràs assistir i t'agradaria participar en el projecte, et prego que et posis en contacte amb mi, indicant-me « Nom, edat, mail, telèfon i edat dels teus fills"

Espero la teva resposta.

Moltes gràcies

PS: El nombre de participants és limitat: el llistat es farà en rigorós ordre d'inscripció

9.5. Annex 5: *Focus group* nens

Focus group nens

Data: 15-5-2015
Espai: aula taller del Born Centre de Cultura i Memòria
Suport de gravació: Càmera de vídeo Sony
Nombre de participants: 8
Durada de la sessió: 58.46 min
Moderador: Carles Mera, consultor especialista en màrqueting

Moderador: Heu de dir que coses que heu après o que heu experimentat amb aquest llibre. Vinga, Anem passant aquí l'aigua perquè tots en tinguem una mica, avui fa molta calor i fa molt de vent. Vinga, continuem. Quin color i quants anys tens?
Carbassa: soc el color carbassa i tinc 9 anys.
Daurat: Soc el color daurat i tinc 10 anys
Plata: Sóc el color platejat i tinc 9 anys
Negre: tinc el color negre que és el meu color preferit, tinc 9 anys i el 30 de maig en faré 10
Moderador: molt bé. I tu?
Morat: sóc el color Morat i tinc 11 anys, quasi 12-
Moderador: Molt bé.
Verd: tinc el color verd i tinc 9 anys.
Moderador: Molt bé.
Blau: Jo sóc el color Blau i tinc 12 anys.
Moderador: Perfecte. Primera cosa que us he preguntat abans. Enrecordeu-vos-en que us ho he preguntat abans però vull que m'ho torneu a dir. Què us ha semblat el llibre. Heu après alguna cosa? Aviam, qui comença. Color platejat, que ha sigut la primera que ha aixecat la mà.
Platejat: a mi m'ha agradat molt i he après moltes coses.
Moderador: moles coses, vinga, què has après? Explica'ns un parell de coses, perquè tothom tingui alguna cosa a dir.
Platejat: Per exemple que havien de fer de divendres quan es ponia el sol a dissabte quan s'aixecava el sol estar un temps resant o meditant o fent coses així.
Moderador: molt bé, No te'n recordes de com es deia aquest temps?
Morat: Jo, jo (aixeca la mà).
Moderador: tu, aixeca el color perquè ho veiem. Com es dia?
Morat: Shabbat.
Moderador: Molt bé. Vinga, Pau, digues alguna cosa que hagis après en llegir el llibre.
Carbassa: sóc el color carbassa, no el Pau.
Moderador: tens raó.
Carbassa. Color carbassa. He après que els jueus portaven una cosa que es deia la rodella per distingir-los dels cristians. I abans de començar el shabbat havien d'anar a uns banys que es dient micvé.
Moderador: Molt bé. Vinga, qui més. Qui em diu alguna cosa més. Qui ha après alguna cosa més? (verd i morat aixequen la mà) El verd.

Verd: Home, jo ho he après tot. No ho sabia.
Moderador: val, doncs explica'ns alguna cosa del que hagis après. Vinga
Verd: Bueno, és que no sé
Moderador: però has aixecat la mà. No has après res en llegir el llibre? Digues alguna cosa quer hagis arpès home.

Verd: Bueno, lo que ha dit el pau, que les noies , que tenien com un símbol de colro groc i vermell (Negre i carbassa aixequen ostensiblement la mà) al front, i els nois al pit.
Moderador: Molt bé. És a dir...
Negre: no, jo, jo protesto
Moderador: un moment, ara us vaig a recordar vàries coses, aviam si us ajuda. Aviam, expliqueu-me una miqueta, no només el que heu après, que ja veig que us ha quedat molt, però expliqueu-me de què va la història. Comença el color carbassa i expliques una mica tu, segueix ella, i així veiem si heu entès bé la història.
Carbassa: Una noia que es diu Judit i viu al call de Barcelona, se'n va als banys, no abans surt del call sense la rodela i va a veure com és la resta de la ciutat
Moderador: Molt bé.
Què més?
Daurat: no me'n recordo.
Moderador: Plata. Que crec que va als banys, no
Negre: no negatiu
Moderador: sí
Plata hi ha un cavaller que s'enamora d'ella, que es diu Arnau.
Moderador: ara tu vinga, el color negre.
Negre. Protesto. Quan surt del call va a veure l'arribada del rei. I llavors després quan acaben, però això, la rodella amb el mocador ho havien amagat en un forat
Morat. Sota una pedra.
Negre: sota una pedra.
Moderador: i ara què, vinga explica, el color seguent.
Megre: no no, però si no he explicat res.
Moderador: Oh, si has explicat moltes coses.
Negre: i llavors...
Verd: següent!
Negre: llavors en els banys hi va la Judit amb la seva millor amiga que es diu Míriam als banys. Llavors, no, al mateix cop que ella. Llavors quan surten , hi ha el cavaller
Verd: l'Arnau
Negre: Hi ha el cavaller Arnau, digues (assenyala a morat).
Morat: no me'n recordo molt bé
Plata: s'enamora de la noia.
Morat: ah, sí
(Verd aixeca la mà molts cops)

Negre: llavors quina de les dos noies?
Morat. De la Judit. El cavaller va, va a un ...
(Tots aixequen la mà)
Negre: abans va a un altre lloc que a l'alquimista
Morat: com es diea el lloc on anava... sí a la taverna, i li diu a un senyor gran: Ai, m'agrada una noia però ella no es fixa en mi. I el senyor li diu: pues ves a un
Plata un alquimista
Morat: ves a un senyor que jo conec que fa pocions
Plata que es diu alquimista
Morat que es el pare de la Judit
Moderador: això se sap en aquell moment?
tots: no, no
negre. No, en aquells moments no
morat. Sí, sí que se sap.
Verd: en aquell moment?
Morat. Sí.
Verd: no.
Negre: ell ho sap?
Morat: Sí
Negre: noooooooo
(tots riuen)
Verd: aquest no en té i idea.
Moderador: color verd. Segueix.
Verd: doncs li demana a l'alquimista que li faci com una poció perquè la Judit s'enamori de l'Arnau.
Negre: I que és aquesta mena de poció
(Tots aixequen la mà), jo jo
Morat: Es una rosa
Moderador: vinga, Blau. Què més passa, te'n recordes o no?
Blau: sí, es una flor.
Verd: és una rosa.
Moderador: i què passa?
Blau: Es una rosa que quan l'olores
Negre: I li has de mirar als ulls
Blau: que quan l'olora una persona mentre tu li mires als ulls s'enamora de tu
Moderador: Molt bé. I què més? El color Blau, aviam què dius?
Blau: Sóc el color Blau. I que total que se'n va allà o l'alquimista li fa i total que se'n va a esperar a que vingui la noia, com cada divendres
Negre. Cada dia crec
Blau: i espera allà i ve la noia i tal i llavors li diu hola vols olorar aquesta flor tant bonica no sé què no sé què? I llavors la Judit l'olora i llavors el cavaller li mira els ulls i fa tot el que ha de fer i la Judit llavors s'enamora de l'Arnau i l'Arnau se l'emporta a cavall i llavors

Verd. El shabbat, no?
(Tot riuen)
Blau: protesto
Verd: no protesto jo, vull dir una cosa
8.40
Moderador: espera a que acabi ell i després aniràs tu. Va, el color Blau
Blau: i continuo.
Moderador: I continua. Si senyor, reivindica el teu espai. Si senyor, molt bé, color blau
Blau: I llavors l'alquimista que resulta que era el pare de la Judit, aquí els lectors ja ho saben
(Tot riuen)
Blau; Bueno, no, diu que no crida n plora però es tanca a casa seva i no sortirà mai
Negr: i diu
Blau: per sempre, i crida malediccions i crida
Moderador: però crec que t'has deixat una part, oi que sí
(General: sí, molts aixequen el dit)
Moderador: vinga, qui ho vol dir, va, per continuar, el color carbassa
Carbassa: va, però dic una cosa que s'ha deixat. La noia, la M;íriam va a casa, i llavors ve l'Arnau a recollir-la, i se'n van, se'n van del call. I el pare, el Mosh, agafa una cosa que tenien a la porta, amb unes inscripcions jueves, la tira a terra i diu: "En aquesta casa no hi viurà ningú, i si hi viu algú no hi serà feliç.
Negre: no hi viurà ningú en aquesta casa pas.
Verd: jo la maleeixo
Moderador: i aviam, quin altre, com acaba, perquè no ho heu explicat tot. Vinga, ei, algú que gairebé no ha dit res, el color Morat.
Negre: ha dit molt eh!
Plata: ha dit molt, i jo
Verd: no, ell, ella no ha dit res (assenyala a daurat)
Morat: Bueno, digues tu
Moderador: vinga, qui ho vol dir? No us baralleu, uns volen parlar molt i els altres no.
Blau, jo jo jo jo
Moderador: vinga, color blau
Negre: un altre cop, li toca al color plata
Moderador: no tingueu por, tots parlareu. Com acaba.
Blau: total, sóc el color blau, i dic que al final quan s'acaba la història el narrador explica que l'alquimista es tanca a casa i diu el que ha dit ell, el color carbassa,
Carbassa: no això ho diu abans
Blau: xxtt! I llavors es tanca a casa i trenca lo de les pocions que n me'n recordo com es diu
Negre: Com es diu
Moderador: Tu ho saps? Trenca tot el seu laboratori d'alquimista
Blau:, sí, el trenca, i es tanca per sempre i al final es veu la Sílvia que es veu que estava explicant la història a la Chloe i l'Iu, i acaba la història com si l'expliqués ella. I llavors diu i aquella casa, li pre-

gunta la Chloe, està encantada la casa? I diu, no això no ho sé, i ja està
Moderador: Molt bé, heu entès molt bé el llibre, ara m'agradaria que penséssiu, aviam que us semba això, de tot això que ha parlat el llibre, vosaltres penseu que encara i és això? Penseu que
Negre: sí, sí, m'ho ha dit la meva mare
Moderador: avaim, explica'm
Negre (mira el vas que té a la mà) se m'ha trencat! La meva mare m'ha dit, espera eh, aquella casa està a la placeta Manel Ribé, que la tenim perquè estàvem a allà dinant i diu està allà darrera, i la plaça Manel Ribé està allà darrere.
Verd: els de l'escola li diem la placeta de la Maria però bueno
Blau: els de l'escola li diem la placeta i ja està
12.59
Moderador: doncs perfecte, molt bé. Hem reconegut la casa de l'alquimista. Però el llibre passa en altres llocs, heu reconegut algun altre lloc del llibre?
Carbassa: Soc el color carbassa i reconec el call.
Moderador: i què és el call?
Carbassa: era una zona de Barcelona que en aquella època estava tancada i durant el shabat estava tancat amb pany i forrellat i allà era on estaven tancats tots el jueus de Barcelona.
Moderador: i què has après més color platejat
Plata: ai què anava a dir, doncs sí, reconec els banys perquè un cop vam anar d'excursió per Barcelona
Negre: ah sí, us ho vaig explicar jo, eh?
Plata: I vam passar per un carrer, com es deia
Negre: els banys nous, on visc jo
Plata : els banys nous, que a dintre d'una botiga hi ha els banys
Verd: també hi ha els banys vells
Negre: al numero 16, crec.
Moderador: És a dir, algú més ha reconegut alguna altra cosa del llibre i que estigui a Barcelona actualment?
Negre: espera, sí, no , sí, no...
Verd: La Chloe
Negre: Va a la meva classe. I l'Iu i la Silvia que és la que va escriure el conte. I que està allà. Està ben dibuixat, s'assemblen bastant, menys l'Iu que té el cabell de color blau
Plata: Sí? L'Iu té el cabell de color blau, de veritat?
Verd: no, té una gorra, burro.
Moderador: escolta, i és a dir heu reconegut, aviam, anem a fer, tu has dit que has reconegut el barri...
Negre: els banys
Moderador: els banys
Negre: la Chloe, l'Iu i la Sílvia
Moderador: què més heu reconegut? Què més heu reconegut?
Verd: el call
Carbassa: això ho he dit jo
Verd: Bueno!

Plata: el carrer
Moderador: la primera cosa que ha dit el de color, el color negre...
Verd: La placeta de la maria
Moderador: El color negre, que era que ha reconegut?
Negre: la casa, la placeta de la Maria, la placeta Manel Ribé
Moderador: molt bé, doncs heu reconegut tot això. I ara la pregunta que us faig és: vosaltres abans sabíeu que tot això, tots aquests llocs que hem parlat, ara, tot això era el call jueu, i sabíeu que havien passat totes aquestes coses?
No (general)
Blau: sóc el color blau i vull parlar.
Moderador: què vols dir color blau?
Blau: no
Moderador: no ho coneixies.
Blau: no
Moderador: es a dir, tu creus que amb el llibre has après, has après què?
Blau: tot això
Moderador: una mica de què?
Blau: tot
Negre: de cultura
Plata: de història
Moderador: de història, molt bé no?
Negre i també cultura.
Moderador: i cultura
Verd: història i cultura i la placeta Manel Ribé
Moderador: és a dir, què més hem après? Què més hem après a part d'història i cultura?
Negre: On estem. Al call.
Moderador: molt bé, l'entorn nostre, on vivim. Què més?
Daurat: coses sobre els jueus?
Moderador: molt bé, hem après coses sobre els jueus. Això és important no?
Verd: i com és el call, com és el call.
Moderador: no perquè...
Morat: La cultura i la religió.
Moderador: exacte. Molt bé, molt bé. Què més?
Plata: que els jueus vivien a Barcelona.
Moderador: molt bé.
Negre: i a altres ciutats del món
Moderador: perfecte, i el color carbassa, què deies? Volies dir algo?
Carbassa: no, però vull fer una pregunta.
Moderador: vols fer un a pregunta, digues.
Carbassa: No, que alk call no només va passar això de l'alquimista, van passar coses pitjors.
Moderador: Què va passar al call? Què va passar al call?

Carbassa: No ho sé ben bé, i m'agradaria saber alguna cosa més. L'únic que sé és que van fer fora, durant no sé quan temps fa, durant molt temps, van fer fora els jueus d'Espanya.
Moderador: escolteu, escolteu, que està dient algo el pau interessant. Què va passar?
Carbassa: no sé ben bé què va passar, però els reis catòlics o alguns reis així van fer fora els jueus d'Espanya
Negre: I els dutxaven amb gas
Carbassa: No, això van ser els nazis
Verd: sí, i els mataven a tots
Moderador: aviam, aviam, us vull fer una pregunta, us vull fer una pregunta, què són els jueus?
Morat: persones
Moderador: aviam, comencem per, vinga Negre. Color Negre, què són els jueus? Colora platejada, què són els jueus?
Negre: els jueus és una religió que creu en Déu.
Morat: en el Déu jueu.
Negre: En el Déu jueu que es diu Jesús.
Morat: No, aquest és el Déu cristià
Negre: Ah, Bueno
Morat: i allò no és un Déu, és un Déu convertit en persona
Moderador: Color carbassa, què?
Carbassa: jo puc fer, jo vull dir què són els jueus.
Moderador: què sónb els jueus?
Carbassa: Els jueus són, tenen una religió
(murmuris) Moderador: escolteu el color Carbassa.
Carbassa: que creuen, només creuen en l'antic testament de la Bíblia.
Moderador: Molt bé. I tot això ho sabies? És a dir, vosaltres coneixíeu totes les històries del jueus, i coneixíeu totes les històries del call abans de llegir aquest llibre?
Verd: què va!
Morat No!
Negre: algunes sí. Els banys són àrabs. Els banys es diuen banys àrabs. No banys jueus.
Verd: no es diuen banys nous?
Carbassa: es diuen micvé
Moderador: molt bé.
Blau: No sé però
Moderador: Molt bé. Color blau, què coneixies
Negre: però són els banys àrabs.
Verd: vols callar d'una santa vegada?
Moderador: deixa participar, té raó, o és que només pots parlar tu?
Verd: color verd, vull parlar.
Moderador: primer va el color Blau, que volia dir alguna cosa el color Blau. I després anirà el color verd
Verd: no jo no, retirat.

Blau: Sí, jo coneixia una cosa, que és que en una sèrie hi ha una persona jueva
Moderador: i què passava a aquesta persona, en aquesta sèrie, alguna cosa que fos diferent a nosaltres? Es diferent aquella persona a nosaltres?
Blau: no sé. Perquè era jueu però tampoc no es veia tot el que feia de la seva religió. Eren quatre amics friquis. Una sèrie que fan a la tele
Moderador: molt bé.
Negre: sortirà a la tele tot el que estem dient?
Moderador: jo vull comentar-vos si algú sap algo de la pregunta que ha fet el color carbassa abans, de que van fer fora els jueus. Vosaltres coneixeu alguna cosa d'aquesta història?
Negre: sí
Moderador: Què coneixes?
Nefgre: Doncs que els van fer fora
Moderador: I saps per a quin motiu, per què?
Negre: Perquè alls deien que només existia lo que ells pensaven
Morat: jo jo..
Negre: que pot ser que siguessin els romans?
Moderador: Aviam, el color Morat, què deies?
Morat: Per què ocupaven massa espai...
(riure general)
Moderador: Escolta, no ens hem de riure eh? Carbassa
20.51
Carbassa: Perquè creien en una altra religió que no era la catòlica?
Negre: Però si és lo que he dit!
Moderador: M'agrada que hagueu pensat tot això perquè cada cosa de les que heu dit teniu una part de raó, i cada cosa que heu dit
Negre: Té raó en que ocupaven espai?
Verd: Per això els treuen.
Moderador: després quan acabem us ho explicarem. Ara no us ho puc explicar. Bé, ah, la pregunta que us fai, heu apres algo llegint aquest llibre3
Sí (general)
VerD. Sí, ja ho hem dit no?
Moderador: us ha sigut, és a dir, he après algo. Si us plau aixequeu el braç els que pensin que han après algo.
(Tots aixequen el braç)
21.37
Moderador: Molt bé. Ara l'altra pregunta que us vull fer és: creieu que aquest llibre és de fàcil lectura? L'heu entès bé?
Sí (general)
Negre: Molt
Verd: hi ha algunes paraules que no però la majoria sí
Negre: No és que a darrera t'havies de llegir el diccionari, però jo tampoc me l'he llegit.

Moderador: has tirat els gots de tots, color negre. Que no hem vingut a fer bitlles aquí, hem vingut a fer una tertúlia al voltant d'un llibre. Color, platejat, explica'ns
Plata: és que
Negre: ha arribat..
Moderador: hola
Verd: Hola, Jana de Vilanova
Moderador: Jana, fica't per allí on puguis i et donarem un color. Benvinguda al grup. Color vermell epr allí, vinga, et va bé? Cada vegada que vulguis dir alguna cosa presentat i digues quin color serà el etu
Negre: ens han preguntat el que hem après, si ja ho sabíem, estem recordant la
Moderador: com et dius tu, perdona? Color vermell que ha vingut nova, quants anys tens...
Vermell: Jana, 10 anys
Negre: però que no podem dir noms.
Moderador: però estem fent la presentació, ella no hi era a la presentació. Si us plau, un minut. vermell, només et volem fer dir una cosa, pots explicar breument de què era el llibre que has llegit?
Vermell: Dels jueus.
Moderador: Molt bé. I de què anava?
Vermell: D'una noia jueva que es deia Judit i que un noi s'enamorava i llavors va anar a veure a un jueu que sense saber-ho i diu que si li pot fer una poció
Moderador: Molt bé
Negre: crida més fort que no es grava
Moderador: crida una miqueta més, té raó negre. Llavors ara estàvem en el punt de que si heu après algo. Tiu coneixies algo de la història dels jueus abans de llegir aquest llibre, vermell?
Vermell: No
Moderador: I ara has après algo? Tu creus que has après algo després de llegir aquest llibre?
Vermell: Sí
Moderador: tu creus que sí no? Què has après?
Negre:Què has après ?
Moderador: digues dues coses i així ja estarem tots al mateix nivell
Negre: una pregunta més fàcil: tu con eixies la casa aquella, la de l'alquimista?
Moderador: escolta, Vermell no és de Barcelona, vol dir que no la coneix tant co la gent que som de Barcelona.
Es a dfir, tu has après algo, no aquí? I has après sobretot, coneixies abans lo que eren els jueus?
Vermell: No
Moderador: Sabies que vivien en un barri aquí a Barcelona i tal?
Vermell: No
Moderador: I ara ja en saps, oi que sí? Digues una cosa que hagis après al voltant del llibre
Vermell. Doncs que, no sé, que no sabia el que eren els jueus i ara sí?
Moderador: Molt bé, ja ens serveix això, no? LLAVORS, FINS ARA HEM PARLAT UNA MIQUETA D'HISTÒRIA, també us volia fer una pregunta: en quina època passa tot aquest llibre? Carbassa 24.52

Carbassa: a l'edat mitjana?
Moderador: Molt bé. I què és l'edat mitjana? Aviam qui m'esplica algo. El vcolor Morat
Morat: jo?
Verd: només n'hi ha un
Moderador: només n'hi ha un és veritat
Morat: Acaba, dic quan comença i quan acaba o
Moderador: Vinga, comença
Morat: acaba quan Colom descobreix Amèrica, sí, i comença quan august, quan algun re musulmà va morir.
Moderador: quan qui
Morat: quan algun rei musulmà va morir, algun va morir
Mo: Val, és a dir, expliqueu-me una cosa, què coneixieu de l'edat mitjana?
Negre: Jo
Verd:_ que hi havia cavallers
Moderador: aviam, el primer en aixecar el dit ha estat el color carbassa
Carbassa: que els carrers i les ciutats estaven en unes condicions higièniques pèssimes.
Moderador: Molt bé. El senyor aquest que tira tot, el color negre, què vols dir. Què saps de l'edat mitjana , color negre
Negre: Que era l'època dels cavallers on va existir Sant Jordi, el cavaller negre...
Verd: el drac
Morat: el drac no va existir
Negre: i la princesa i la rosa
Verd: Sant Jordi va existir?
Morat: Sí, perquè és un sant.
Moderador: color platejada, què vols dir?
Plata: Doncs que és una pregunta que abans quan ha arribat vermell no ho he pogut dir, és que el llibre, la història, em sembla per nens una miqueta més petits, però fins i tot la meva mare ha après coses.
Moderador: Ah, és a dir, aviam, la història et sembla per a nens més petits, però has après, inclús un adult ha après coses! Això ha dit?
Plata: Sí
Moderador: Vosaltres també penseu això?
Sí (general)
Moderador: Però penseu que la història és per nens petits?
Blau: No
Negre i Verd: Nooooo
Plata: sí, una mica
Daurat: de la nostra edat
Negre: si ets més petit no et pots llegir el llibre
Moderador: tu creus que els nens petits poden entendre tot lo que és l'amor
No (general)

Verd: del shabat i tot això
Daurat: Dels jueus
Moderador: Perquè creieu que en el llibre queda clar lo que són els jueus i lo que són els cristians?
Sí (general)
Moderador: què passava, què passava entre els jueus i els cristians?
Plata: es discutien
Vermell: No, que no eren molt bons amics.
Moderador: No eren molts bons amics, no
Verd: Ja , i per això es discutien.
Morat: diré que no eren amics
Verd: eren enemics.
Moderador: Molt bé. Heu puntualitzat Molt bé
Carbassa: Bueno, s'odiaven.
Moderador: és a dir, jueus i cristians, què passava?
Negre; jo
Moderador: vermell!
Vermell: que
Moderador: dorada
Dorat: que no es portaven bé?
Moderador: No es portaven bé. I als jueus on els van ficar? Què van fer amb els jueus a l'edat mitjana?
Negre: jo, jo me'n recordo. Van dir que si no se n'anaven, els mataven.
Moderador: aixpò va ser quan els van fer fora, molt bé. I què van fer els cristians amb totes les coses que tenien els jueus?
Negre: les van cremar?
Carabassa: totes les coses aquelles
Verd: se les van quedar
Carabassa: el metall el van fondre i van fer altres coses, Bueno, van aprofitar allò o ho van, no? I ho van convertir en altres coses. I una cosa sobre quan els van fer fora. Que també tenien l'oportunitat de fer-se cristians.
Negre: és veritat!
Carbassa: I soi no ho feien i no se n'anaven, com ha dit el Damià, els pelaven.
Moderador: Molt bé
Verd: els rapaven a zero?
29.11
Moderador: És a dir, tornem a repetir, i aixequeu el braç el que ho digui: hem après moltes coses dels jueus? Els que pensin que sí que aixequin la cartolina.
(tots l'aixequen)
Moderador: Una altra cosa: Us ha sigut fàcil llegir el llibre, que estàvem en aquest punt?
Negre: molt
Carbassa: Sí

Blau: mmmmm, sí
Plata: Sí, però hi ha paraules que no s'entenen
Carabassa: Sí, però després hi ha el glossari.
Moderador: tu quan no has entès alguna paraula d'aquelles has anat al glossari i ho has mirat?
Plata i morat: Sí
verd: hi ha un glossari? Què és un glossari?
Negre: Un diccionari
Moderador: Us ha servit aquest glossari per entendre les coses?
Negre i blau: sí
Verd: no l'he fet servir jo, jo sento.
Vermell: jo sí
Daurat: jo no
Moderador: Llavors, us han quedat clars aquest termes que no enteníeu amb el glossari? Us ha quedat clar
Morat, vermell: sí
Moderador: La pregunta és: el glossari us ha ajudat a entendre les paraules aquestes?
30.18
Sí (general)
Blau: No
Moderador: tu no?
Blau: No perquè no l'he llegit
Verd: No has llegit el llibre?
Blau: el glossari
Moderador: el glossari us ha servit doncs?
Negre: Jo no l'he llegit, però m'hagués servit molt més
Plata: sí
Moderador: Vale, és a dir però, digues plata
Plata: sí, però és que els dibuixos també ajuden
Moderador: Què dius
Plata: Els dibuixos
Blau: jo els dibuixos no els veia massa relacionats amb la història
Plata: Doncs sí, perquè per exemple el signe que portaven aquí (assenyala el front) amb el nom jo no sabia què era i vaig mirar el dibuix i vaig saber que era un signe
Moderador: És a dir, que els dibuixos us han ajudat a entendre la història?
Sí (general)
Blau: també
Negre: però al final
Moderador: creieu que són importants els dibuixos aquests?
Negre: Sí, molt
çSí general
Negre: al final, la rosalida, es deia rosalida?

Carbassa: rosella
Moderador: la rodella
Negre: doncs la rodella era groga i vermella o taronja i vermella? Perquè aquí
Morat: Groga i vermella
Negre: perquè allà era taronja (assenyala el llibre)
Verd: ja Bueno però ... és taronja, està taronja, ho he mirat quan, bueno, quan hem començat.
Moderador: llavors està clar que els dibuixos us han ajudat també a entendre la història, i us ho han fet més fàcil, o no?
Morat: puc dir una cosa?
Moderador: digues
Morat: la rosa sortia massa gran, la rosa.
Plata: No sortia massa gran!
Negre: és que era molt gran
Daurat: és que era
Moderador: També teniu, color Morat, has d'entendre que la rosa està gran perquè representa que té molta importància, és una miqueta com una metàfora, saps lo que et vull dir? Metàfora
Negre: sí, i... no es veu en el dibuix
Moderador: llavors, una altra pregunta. M'heu dit, perquè ho tinguem clar, el llibre l'he entès bé, sí
Morat: sí
Moderador: el llibre, per un alte cantó, hi han hagut un munt de paraules que no entenia però les paraules que no entenia el glossari me les ha explicat
Plata, morat: sí
Moderador: les imatges m'han aclarit moltes coses
Verd, blau: sí
Moderador: M'han agradat les imatges?
Sí (general)
Moderador: i després és, heu vist que hi ha un planell on explicava com era la Barcelona medieval al final del llibre
Blau: sí
Moderador: on explica els llocs per on passava, on ha passat el llibre
Negre: al final hi havia uns números
Moderador: Sí, on hi ha uns números hi ficava això és el call, això és
Negre: sí però no m'ho vaig mirar
Verd: jo tampoc
Negre: no tenia ganes de mirar-m'ho
Blau: jo sí que m'ho he mirat
Moderador: és a dir, tu sí que tu has mirat? Explica'ns, blau, seu bé i explica'ns què en penses del planell que hi ha al final
Blau: he vist eñ barri, el nostre barri, i gracies als nombres que llegia situats en el klanol i la llegenda puc saber on era cada copsa
JModerador: vermell, tu que no coneixes el barrim, has mirat el plànol

Vermell: Sí
Moderador: I has entès una miqueta com era aquell mapa, o t'ha costat?
Vermell: o sigui el dibuix estàs dient?
Vermell. Bueno, es veia una mica, dibuixat una mica, però sí, ho he entès molt bé
Moderador: molt bé, digues, color daurat
Daurat: que jo trauria una cosa del llibre
Moderador: Què trauries? És que aquí fica, això, lo de
Plata. Es un altre idioma
Daurat: No, no, lo de gris (asenyala la marca d'aigua de l'exemplar de prova)
Moderador: ah bueno, això es
Blau. Dóna'm
Moderador: quin és l'altre idioma en què està escrit
negre: àrab
Blau: hebreu
Daurat: Jueu
No no és àrab
Negre: jueu!
Plata: és l'idioma del pare de la Ela!
Moderador: està escrit en hebreu

Plata: eso! Veus? El pare de la Ela m'ajuda a traduir-ho
Negre: Vale, vale, vale...
Moderador: és a dir, heu entès de que, una cosa important eh? Els jueus és una religió, i la llengua que ells parlen és
Morat: Jueva
Moderador: no , és hebreu. Els jueus parlen moltes llengües, però la llengua originària que ells utilitzen
Negre: sí perquè hi ha jueus de França, jueus de
Morat: Àfrica
Negre: d'Àfrica,
Plata: jueus de
Negre: jueus de l'Índia, jueus de Israel
Plata: d'Anglaterra
Verd. I d'Anglaterra n'hi ha?
Plata sí
Moderador: el color blau vol parlar
34.54
Blau: sobre el tema de les lletres grises aquestes, aquí que hi diu, les lletres grises que hi ha per aquí, aquestes marques d'aigua
Negre: marques d'aigua?
Moderador: es diuen així, sí senyor, molt bé, l'Iu es nota que té una mare que també treballa en aquest

tema. Què passa color blau?
Negre: aviam, agafa el conte
Blau: Exemplar de prova, o sigui que això és provisional.
Moderador: molt bé, perfecte. Ara, molt bé, ara us vull parlar de la història. Fins ara hem parlat de que si havíeu entès el llibre, de que si les imatges us havien ajudat, Bueno, ja ho sabeu tot el que hem parlat. Ara volem parlar de la història. Us sembla, us agrada la història?
Morat, daurat, verd: Sí
Negre: Molt
Blau: És interessant
Negre: interessant, però hi haurien de posar una mica més d'intriga(a Verd que li ha agafat el color) torna'm el color!
Verd: no, si està molt bé Jan
Plata.: Està molt bé!
Moderador: Què vols dir amb intriga? Què has trobat a faltar? Explica'm què has trobat a faltar, color negre. Intriga, què vol dir? Que voldries dir amb intriga? Negre, aixeca el teu d'això i digues. Què vols dir amb intriga?
Negre: doncs que potser no sé.
MoratN: Que hi hagin més xxx
Negre que no sé que, és que està molt bé així ja
Moderador:
Negre: no, i què passa al final amb l'alquimista? Què passa al final?
Moderador: Ara us vull fer aquestes preguntees. La primera pregunta que us vull fer: vosaltres sabíeu el que era n alquimista?
Negre, plata: Noooooooooooooo
Morat, blau: Sí,
Daurat: què què què
Moderador: color vermell, que?
Vermell: que jo vull dir una cosa
Moderador: què
Vermell: que a mi m'agradaria que hagués posat una mica com per exemple si la Judit se'n va anar amb l'Arnau, què va fer la seva amiga?
Moderador: Ah, és a dir que tu penses que què ha passat amb l'amiga, no?
Vermell: Si, perquè a ella no li agradava l'Arnau
Negre: com ho saps que no?
Vermell: perquè no, perquè ho diu allà
Verd: en serio?
Morat: No ho diu!
Moderador: a tu trobes a falta que no t'explica res de l'amiga, no? El color negre ha dit també que també troba a faltar, qui ha dit que trobava a faltar què passava amb l'alquimista, tu no?
Daurat: sí, perquè
Moderador: la pregunta que us faig és: què és un alquimista? Dorada...

Dorat: un home que fa pocions
Moderador: un home que fa pocions
Morat: Que s'inventa pocions
Negre. Una bruixa en home
Plata: una mena de savi, un savi
Moderador: Molt bé
Negre: una bruixa en home
Moderador: un home que fa pocions, una mena de savi, què més?
Verd: Un bruixot
Negre. Un bruixot, una bruixa en home
Morat: Es un mag
Carbassa: una persona que treballa les inscripcions sagrades del la seva religió
Moderador: molt bé, per aquí el color Morat què havies dit que era?
Morat: un mag, molt bé
M_ Molt bé, més o menys és tot el que esteu dient. Es cert, es un alquimista no? I llavors
Negre: abracadabra...
Moderador: Perquè penseu era un amor tant difícil la del cavaller i la judita, perquè penseu que era difícil?
Verd: Jo!
Moderador: color verd
Verd: perquè la Judit era jueva? i l'Arnau un cavaller cristià
Moderador: molt bé, bàsicament era per això no? I per què, valtros creieu per exempleque el seu pare l'alquimista volia que ella es cases amb un cristià?
No (general)
Morat: No, què va, perquè no se'n fiava d'ell
Moderador: Vosaltres creieu que Aquell cavaller i tota la seva família i amics volien que es casés amb una jueva?
No (general)
Daurat: Bueno, no, no ho posa
Blau: No ho diu
Moderador: I creieu que avui en dia encara passen aquestes coses?
Verd: No
Negre: sí
Morat: sí però no
Carbassa: en alguns països
Plata: En alguns països
Morat: Com a l'Àfrica
Moderador: I ara us vull fer una pregunta: perquè hi ha gent que al final...
Negre: no jo també en vull fer una pregunta!
Moderador: Què us ha semblat quan se'n va la Judit i deixa el seu pare ? Comencem per aquí
Carabassa: que li podria haver dit, que li podria haver dit encara que el pare no opinés res

Moderador: Dorada, què penses, ràpid, així opinareu tots.
Dorat: no sé
Moderador: Vermella
Vermell ai
Moderador: què penses que la Judit se n'hagi anat i hagi deixat el seu pare sol?
Vermell: ella no en té culpa perquè estava hipnotitzada
Moderador: molt bé
39.48
Plata: pues que no té culpa i això però també li podria haver dit, perquè encara que hagués olorat la flor encara estima el seu pare, no?
Moderador: clar
Morat: sols l'estima a ell
Moderador: què penses Morat, el color Morat què pensa?
Negre: i jo?
Morat: que ha fet bé
Moderador: que ha fet bé? En deixar el seu pare així, com plantao?
Morat: sí
Dorat: Protesto
Moderador: I el color negre que l'hem saltat, què diu el color negre que no para
Negre: Estic d'acord amb elles dues
Verd: pues no cal dir-ho.
Moderador: tu què dius color verd, què penses?
Verd: Jo? Ah!
Morat: que ha fet bé
Dorat: Protesto!
Moderador: Que ha fet bé?
Verd: no, que ha fet bé no ! No pot deixar el seu pare!
Moderador: Dorada, què?
Dorat: no estic d'acord amb el color Morat
Moderador: perquè?
Dorat: Perquè.
Morat: sóc el teu germà gran, jo aquí et mano.
Verd: en serio sou germans?
Morat: sí!
Verd: ell mana. Es gran.
Morat: ens portem un any i mig
Moderador: No, escolta, color blau, què penses? Ha fet bé en deixat a son pare?
40.51
Blau: no pobre pare, em fa pena
Moderador: oi que sí, no?
Plata: sí

Daurat: però el podia anar a visitar no?
Verd: no
Moderador: ara vull, escolteu, vull que penseu en una escena de tot el conte que us hagi agradat molt. Quina escena?
Verd: no sé.
carabassa: Jo
Moderador: comencem per aquí.
Carabassa: quan se'n va del call
Moderador: Com?
Carabassa: Que se'n va del call
Moderador: t'agrada aquesta escena?
Carabassa : A mi si
Negre. Quan deixa el pare sol
Moderador: i tu (a daurat)
Daurat: no sé, totes
Moderador: escolta, vermella, quina escena t'agrada
Vermell: pues, no sé, m'ha semblat xulo lo de la poció
Moderador: lo de la poció màgica?
Veremell. Sí
Moderador: platejada
Plata: quan olora la flor
Moderador: quan olora la flor. I e color negre?
Negre. Quan està a la taverna.
Moderador: ah, a tu t'agrada allò de ron ron ron eh? Color Morat
Morat: quan deixa plantat el seu pare.
Moderador: Jolin, color verd.
Verd: quan surt la Chloe i l'Iu.
Moderador: i a tu color blau, quina escena t'agrada més.
Blau: quan, com es deia, com es deia, a veure, en Moshe, quan el Moshe trenca tot allò.
Moderador: val, ara us vull fer, vàries coses eh, unes preguntes així importants, eh? Qui sap lo que és una sinagoga?
Verd: necessito el color, necessito el color
Moderador: Vermella
Vermella: una església de metge?
Moderador: una església de què
Vermella: de metge
Verd: és una església dels jueus!
Moderador: diríem que és una església dels jueus. Llavors per exemple, qui em diu, abans hem parlat, lo que era el shabbat? Eh, què és el Shabbat? Què és el shabbat, Blau?
Blau: el dia de la família.
Moderador: creieu que en l'església catòlica o en els cristians tenim un dia semblant al shabbat?

Sí (general)
Negre: el dissabte
Daurat: diumenge
Vermell: no, el divendres, avui
Plata. No, el dia de missa.
Daurat: diumenge
Moderador: diumenge
Morat: jo abans ho he dit
Verd: ho he dit abans
Moderador: una altra cosa que us vull explicar. Sabeu que els jueus hi ha coses que no poden menjar?
Carbassa
Carabassa: sí, el porc no el poden menjar.
verd: Oh, si és el més bo!
Moderador: Molt bé, vermella què penses
Vermell: i el fuet?
Moderador: no poden menjar fuet, què més no poden menjar?
Morat: ai quina pena!
Verd: els humans
Vermnell: nosaltres tampoc!
Moderador: vosaltres heu llegit el llibre? El call tenia portes oi que sí?
Sí (general)
Morat: no els barris no tenen portes
Moderador: i sabeu que quedava tancat el call, no es podia entrar. Ho sabíeu o no?
44.10
Morat: no, sí que es podia entrar
Daurat: a més ho diu al principi
Moderador: ho diu al principi?
Daurat: a la segona pàgina
Moderador: I una pregunta que us vull fer: us sembla bé, us agradaria a vosaltres que perquè fóssiu diferents us posessin una rodella?
No (general)
Vermell: no són diferents, solament resen.
Plata. Tothom és diferent
Moderador: què vol dir que tothom és diferent, platejada
Plata: Pues que jo no tinc barba i tu sí
Moderador: ah, molt bé. Què vols dir amb això? Aviam, color morat. Digues
Morat. Estan en perill d'extinció
Moderador: estan en perill d'extinció?
Daurat: I jo, i tu i tu i tu i tu
Morat: sí, perquè som únics!
Moderador: A veure, aviam, què penseu d'aquest tema? Us agradaria que us posessin una rodella?

Què penses tu Blau?
Blau: a mi no m'agradaria perquè no vull sentir-me diferent.
Moderador: molt bé, i vosaltres sabeu si
Blau: i que sóc una persona humana i que no sóc un objecte
Carabassa: oh, has acabat?
Moderador: ei, acaba ell
Blau: i que jo, tothom som persones humanes. I que totes les persones som persones humanes, i no són objectes que han de portar una marca: aquest és jueu.
Vermell: Nosaltres la portem?
Blau: ja per això
Negre. Tu ets jueva?
Moderador: vermella què vols dir
Negre ets jueva?
Vermell: portar la, es diu rosella...
Moderador: aviam torna-ho a dir que no t'he sentit
Vermell. Es diu rodella veritat?
Moderador: sí.
Vermell: portar una rodella és com portar una enganxina o...
Verd: un tatuatge
Vermell: tu portes una camisa i jo porto una samarreta.
Moderador: ja, però a ells els obligaven, sou conscients de que a ells els hi obligaven? Perquè volien saber qui era jueu o no...
Morat: racistes!
Moderador: eh?
Morat: racistes
Carabassa: racistes no és això. Ser racista és diferent del color de pell no?
Moderador: o de raça, no?
Moderador: Bé, n'hem parlat.... creieu que les imatges aquestes que heu vist, que abans hem parlat una miqueta d'elles i hem dit quina us agradava més i tal, expliquen bé la història?
Sí (general)
Moderador: I creieu que per exemple, heu pensat que a les imatges aquestes van vestits com anaven vestits a l'època?
No (alguns)
Sí (altres)
47.01
Blau: és una pregunta trampa?
Plata: Si perquè..
(Rumor general) No, sí...

Vermell: si perquè la història deia que es treien on portaven la rosella i la deixaven i se'n van anar a veure una carrossa o algo això

Negre: No era al rei!
Moderador: val, què més carbassa
Carbassa: però no només això. Això és mentida, perquè ells anaven, no només anaven amb un mocador, també anaven amb una túnica
Moderador: però creieu que els dibuixos aquests, és a dir els dibuixos estan explicant com anaven vestits i com anaven la gent d'aquella època?
Sí (general)
Moderador: color platejada, què vols dir aquí
Plata: Pues que sí però que hi ha un dibuix que està molt ben dibuixat, i que, els ha dibuixat la Sílvia oi?
Negre: si llegeixes el conte...
Moderador: sí
Plata: pues estan molt bé
Verd: pues la Sílvia i el pare del pau tindrien de ser conjunt tu!
Carabassa (Pau): el meu pare dibuixa amb ordinador
Verd: Bueno, però dibuixa bé
Moderador: Bé
Daurat. Com la meva mare.
Moderador: Digues, què?
Blau: i com la meva.
Moderador: teniu unes mares molt artistes vosaltres.
Negre. I la meva ha escrit "no passa res" i "la gent s'hi banya".
Moderador: Bueno, ara vull, escolteu, silenci, un moment...
Plata: Jo ho intento però es que no em deixen.
Morat: Us podeu callar ja?
Moderador: jo ara portaré aquesta maleta. I en aquesta maleta hi ha tota una sèrie d'elements. Vull que em digueu quin d'aquests elements us recorden a algo de la història. Vale, sobretot no tireu l'aigua. Per exemple Això (treu primer el llibre),
Negre: Això no
Moderador: això (la rodella)
Verd. Això si
Negre: això és...
Verd: La rodella
Moderador: molt bé. Què és això (treu l'arbre cabalístic)
Daurat. El mapa
Plata: Això sí
Moderador: Què és
Plata: Saps el símbol de la creu? Es com el seu signe, com el signe de la creu.
Moderador: I això (la menorah)
Daurat: Està aquí, mira. Això (ensenya la il.lustració de la menorah)
Moderador. I això (la mezuzah)

Sí (general, tots parlen alhora)
negre: i ho tira al terra
Moderador: vigila la càmera. Fica't en aquest cantó d'aquí.
Negre: i la tira a terra. L'alquimista que s'enfada i ho tira al terra
Moderador: com es diu, mira
Negre: shabat
Verd: però si shabbat és un dia
Moderador: i això, què penseu que és això? (la kippà)
Morat: El gorro del pare.
Carabassa: la kippa
Blau: sé com es diu, sé com es diu.
Verd. Sabó, i fa una olor que enamora
Moderador: i això
Plata el mocador
Verd: el mocador de la noia
Moderador: (aparta a negre de davant de la càmera) aparta, que sortiràs tu tota l'estona
Negre: es que jo tinc una esquena molt sexi
Moderador: i això? (rosa)
Daurat: la rosa
(Fi 1) 50.28
Vermell: sí la rosa que portava el pare
Moderadors. (Un cor) i això?
Negre: Això no em sona
Verd: la rosa que enamora... són conjunt (la rosa i un cor)
Moderador: es a dir, tots aquest objectes que hi ha aquí, que penseu que és això (talismà cabalístic)
Blau: Sembla una brúixola
Negre: Mireu, he disfressat el Pau de jueva
Daurat: I es això o no
Moderador: No us demadreu. Vinga
Verd: (li acosta la rosa a carabassa) Mira'm als ulls ara som nòvios
Moderador: Tot això d'aquí us recorda algo del conte, no que sí
Negre: no, el llibre no
Plata: El llibre sí
Moderador: El llibre no?
Morat. Tu estàs enamorat de tu mateix
Plata: sí
Negre i verd col·loquen a carabassa disfressat de jueva davant de la càmera, amb el cap embolicat amb el mocador i la rodella al front
Negre: Ajupa't bé, que no se't veu
Moderador: Seieu-vos ara, vinga, seieu-vos un altre cop. Seguim, seguim, és dir, tots aquests objectes que han aparegut ara sobre la taula us han recordat el conte

Negre: Però això no (el talismà). El llibre i això no
Vermell. Sí el llibre sí
Moderador: Negre, Al teu racó, al teu racó
Verd. I això què és ? Un llibre (mira la inscripció del sabó) està en francès
Moderador: Ara et seus al teu racó (a negre) si et plau
Blau: què és això (talismà) una pregunta?
Moderador: quan acabem us ho explicaré tot es a dir, perquè parlem una miqueta i fem les conclusions. Primer hem parlant una mica del llibre. Hem parlat, heu explicat la història del llibre. Després heu avaluat què heu après, eh? Totes aquest munt de coses que heu après sobre el món jueu. Sobre inclús el call, hem parlat d'això oi. Després hem parlat de què us semblaven les imatges del llibre. I la història, i m'heu explicat lo que era la història. I després m'heu explicat dins d'aquesta història tot lo que era la història de l'alquimista. M'escolteu? I després hem parlat dels continguts, de tot aquells temes, de lo que era el call,... i ara vull dir per acabar, creieu que aquest llibre us ha servit per aprendre?
Sí (general)
Daurat: Molt
Moderador: Creieu que el llibre seria una bona eina per conèixer el nostre barri?
Sí (general)
Morat: Una pregunta puc anar al lavabo
Moderador: Espera un momentet. Recomanaríeu llegir el llibre a un altre amic?
Sí (general)
Verd: A tothom
Negre: Pau no t'ho treguis que estaves de fàbula
Moderador: I el reniu el llibre oi, cadascun de vosaltres, el voleu oi
I una altra cosa. Creus que ara coneixes més el barri que abans
Sí (general)
Moderador: I ja per acabar, si volguessis visita el call ara, utilitzaries el llibre, el mapa per exemple
Tots: Si
Verd: Sí me'n recordo
Moderador: intentaries buscar totes aquestes cases, a negre) No arruguis això, que ho necessitaré per una altra reunió. Què voleu aportar més?
Negre: m'ha encantat, m'ha encantat
Moderador: Oh molt bé
Morat: L'ha odiat
Plata: Pues jo una cosa que m'encantaria. Que posés dibuixos la Chloe Mera, la Chloe mera, de la classe
Negre.: Angelet home
Verd: Angelet per favor
Negre: I Dimoniet
Plata: Es que quan vingui la Chloe li direm em signes el llibre?
Verd. Judit soc el cavaller, si et plau (té la rosa trencada a la mà)
Daurat: tots sou del mateix cole?

Plata: un dos tres quatre cinc. (Assenyala a cinc dels participants)
Clar que sí
Verd: Quan l'arregli t'ho juro que (la rosa trencada)
Moderador: Bueno, així que em teniu que dir? Tranquil, quin nervi! 8 a verd que s'aixeca)
Verd (li posa la rosa al nas a carabassa) Olora, olora, mira'm als ulls
Tots riuen
Moderador: Ets un animal
Verd: Què, era així no?
Riures
Moderador: Era molt més seductor
Blau: EH! Vull dir una cosa
Moderador: Ja per acabar. Cada un de vosaltres, ara farem una tanda i cada un de vosaltres dirà lo que li ha semblat t el llibre, vale?
5.01
Moderador: Comencem per al color carbassa
Carbassa: A mi m'ha encantat
Moderador. T0ha encantat i has après?
Carabassa: Sí i he après moltíssimes coses, sobretot del barri del call
Moderador: Tu l'última o ara?
Daurat: No ara. Que m'ha agradat molt i és molt útil per saber coses dels jueus
Moderador: Molt bé, vermell, què penses del llibre?
Vermell: Pues he après molt però també m'agradaria, no sé, per exemple, com he dit abans , faltaria saber més coses del pare i la Míriam
Moderador: A tu t'ha deixat mosca els dos que no has sapigut la història
Vermell. Si perquè la Judit preferiria anar amb la seva amiga però com estava hipnotitzada se 'n va amb l'Arnau.
Daurat: I tot culpa del pare sense saber-ho
Moderador: Es a dir. vermell ens ha donat una visió interessant: que amb el pobre pare i l'amiga què passa, no?
Vermell. Sí. I a més que no es veien com bona gent els cristians
Moderador: Platejada
Plata: sí pues que per conèixer Barcelona també va molt bé per saber la història de la ciutat on vius no?
Morat. I sobre els jueus no?
Moderador: color verd
Verd: doncs m'ha agradat molt i ho recomanaria a tothom.
Moderador: Color Morat , abans de que vagis al lavabo
Morat: Interessant. L'he trobat molt interessant i m'ha agradat molt
Moderador: molt bé. Senyor negre, deixa la menorah al seu lloc, perquè si toques el vidre i es trenca
Verd. Que té vidre?
Moderador: Digues, què pensa el senyor negre
Morat. Ja puc anar al lavabo?

Moderador: Sí, ja pots anar
Verd: puc anar?
Moderador: Espereu un moment. Et pots aguantar un minut
Verd: no jo no
Moderador: Vinga, passa, està aquí davant
Verd. T'estimo
Moderador: Color negre, dona abans la teva opinió i després te'n pots anar al lavabo si vols
Negre: vale. M'ha encantat i trobo que l'haurien de publicar
Moderador: Color blau
Blau : M'ha encantat i trobo que l'haurien de publicar
Negre. Copion de frase!
Riuen
Blau: Es genial
Moderador: sí, t'ha agradat?
Blau;: sí, t'explica molt la història i coses sobre el call
Moderador. Quan torneu us explicaré les peces. Apa tots al lavabo
Blau: Jo no,
Plata. Jo sí!
Daurat: jo em quedo sola. Puc veure la gravació?
Moderador: No. Aviam com es para això
Daurat: Ah, i perquè estan les lletres d'aigua? Han anat tots allà eh, no han anat al lavabo.
8.18
Final de la gravació

9.6. Annex 6: *Focus group* especialistes

Focus grup especialistes

Data: 28-5-2015
Espai: aula taller del Born Centre de Cultura i Memòria
Suport de gravació: Càmera de vídeo Sony
Nombre de participants: 10
Durada de la sessió: 85 min
Moderador: Carles Mera, consultor especialista en màrqueting

Mod: Bona tarda, lo primer que hem de fer, aviam, les normes aquestes dels focus grups diuen que no s'ha de parlar de persones, cada persona és un color que és el que realment parla, així no personalitzem al voltant de persones o del rol que cadascú de vosaltres simbolitza, si no al voltant dels colors que representeu. Així doncs teniu que escollir cadascú un color, el que no l'hagi agafat, agafeu un color, tu ja l' has agafat... lo que us diré és que cada cop que algú parli ensenyi el verd o jo quan em dirigeixi a vosaltres ho faré. Tindrà un esforç però, hauré de dir color groc o color verd, no, no puc dir, no puc personalitzar.
L'altra cosa que m'han comentat, aquí hi ha unes petites, molts de vosaltres ja heu començat a mirar-ho, aquí hi ha unes petites coses que m'han dit que deixi per aquí, que són una miqueta elements que apareixen en el conte. I que us familiaritzeu amb ells al començament.
Sí, deixa-ho així, normalment ho hem provat i grava bé
Si us sembla, començant d'esquerra a dreta, presenteu-vos, digues que ets el color negre, i presenta't una miqueta, digues què fas o a que et dediques...Com a perfil professional!
(riures)
Negre: jo sóc el color negre, amb alguns ja ens coneixem, i sóc professor de socials, història i geografia d'una escola de Sant Cugat.
M: Molt bé
Blau: Hola a tots i totes. Jo sóc el Blau i treballo aquí al Born i faig substitucions de geografia i història i història de l'art i ara vinc de l' institut
(riures)

Vermell: Sóc el color vermell, jo em dedico a fer d'educador, és a dir educació no formal, a les escoles, al Born al museu d'història de la ciutat i a altres llocs.
Lila: jo sóc el color lila i treballo aquí al Born fent la coordinació del servei educatiu
Plata: jo sóc el color plata i també sóc educador d'aquí al Born vaig cap a formar-me per ser professor de secundària (riures) història i socials també.
Groc: jo sóc el color Groc i sóc pedagoga, i als matins treballo en una empresa que administra centres cívics i centres de gent gran i etcetera, i a les tardes en un centre obert.
Taronja: molt bé, jo sóc el color taronja. Sóc mestre d'infantil i primària i sóc tutora de primer de primària a l'escola sant Felip Neri
Verd: i jo sóc el color verd i sóc l'única que no té res a veure amb l'educació. (riures), bé, una mica. Sóc guia. Guia de Catalunya, però bàsicament per Barcelona. D'autocars, grups turístics... de tot.

M: perfecte. Heu llegit tots el llibre?
Sí general
M:Val. Abans de començar a fer les preguntes que us faré o les reflexions que tenim que treure m'agradaria que féssim un replay així en plan ràpid de lo que us ha sembla el llibre, no? Es a dir, què us ha semblat, el llibre? Comencem per aquí, i podeu intervenir quan vulgueu.
Negre: mmmm en quin sentit, com a narratiu o tot sencer amb els seus dibuixos
M: Anem a centrar-nos una miqueta. Què us ha semblat el llibre, vull dir... després farem valoracions. Perdoneu-me que ho he dit potser malament. En comptes de dir què us ha semblat el llibre és anem a recordar una miqueta de què va el llibre, perquè tots en fem memòria. Doncs podem començar plis plis plas per no explicar-ho tot un mateix, comences tu si et sembla
Negre. Sí. Faig una mica de repàs de l'argument. La història d'una noia jueva i d'un senyor cristià pel cognom, no? sembla que sigui de família.... Comença la història dient que ella no podrà ser mai princesa perquè esta marcada una mica per la seva situació a la Barcelona medieval com jueva, per tant ha de complir una sèrie d'estereotips típics que se li suposen per les seves característiques socials i religioses i la història de cop hi ha com un gir, aquest personatge s'enamora d'ella. La persegueix, aconsegueix fins i tot el suport d'un elixir que el feia, l'he llegit fa dies, el feia un rabí, o un... (li murmuren: és el pare!!!) ai sí el pare, veus, aquí he fallat, i res i la noia se'n va.
M: Bueno, segueix, segueix, vinga. Era el pare però no se sap en aquell moment no?
Verd: home, no ho sap però...
Taronja: Era un alquimista no?
(Murmur general)
Plata: el lector ho sap però el protagonista no ho sap
Lila: No ho sap, exacte.
Mod: Es a dir, no ho sap ningú de fet
Blau: Sí, el lector ho sap
Verd: El lector ho sap però cap dels personatges de la història no saben els vincles
Blau: Aquí està la tensió i l'emoció no? Que com a lector espectador tu veus aquí la tragèdia, no? Bueno tragèdia, que es converteix en tragèdia perquè el pare no acaba d'assumir gaire bé que la seva filla jueva hagi fugit amb un cavaller, crec que és un cavaller, un cavaller cristià. I aquest component misteriós de i què passa a la casa, i aquestes malediccions... a mi m'agrada molt el conte no només per la història, que la història és molt bonica, sinó per i què passa després amb la casa, perquè hi ha un salt temporal des de la història que ens hem d'imaginar que es produeix a Barcelona a gòtica no? diria que és... bueno la Barcelona jueva medieval. I després aquest salt temporal a l'actualitat en el que la casa encara continua sencera, ara és un centre cultural, però les nits de lluna plena... és maco, m'agrada aquesta part misteriosa. Acaba com de manera misteriosa. Dóna peu a imaginar-se moltes coses, no?
M: ja que heu fet un..
Blau: és una delícia argumental
M: Hem anat molt ràpid... La pregunta que us faig en els que seguiu...Coneixíeu tots els elements que apareixen de tota aquesta cultura jueva, tota aquesta cultura medieval, teníeu coneixement previ abans d'haver llegit el llibre?
Vermell: Moltes coses no

Blau: jo sí.
M: Sí, de la major part d'elles?
Blau: Sí.
Vermell: És a dir és molt útil el glossari que hi ha al final en aquest sentit perquè et permet fer el, el pont aquest de moltes coses, que jo crec que la gran majoria no, no...
Moderador: I és a dir, el tema hi ha, potser hi ha dues coses. Per un cantó hi ha un tema de tradició històrica, és a dir ens fiquem aquí a la Barcelona medieval, i per l'altre del judaisme, del judaisme pròpiament dit. És a dir, coneixíeu vosaltres el tema d'un cantó i de l'altre, per fer una avaluació per separat? Es a dir, hi havia molts elements de la Barcelona medieval que coneixíeu però de la jueva no, o al revés? Per aquí, per exemple (cap al verd)
Verd: a mi m'eren familiars, la majoria, el que passa és que igual estic d'acord amb el fet de que hi hagi el glossari, la cosa és que sigui més o menys familiar, i l'altra és que a mi em costa molt recordar molts noms.
Negre: sí, recordes el concepte o la idea, però la paraula quan dius la paraula dius, eh, ah sí, sí (fa el gest de llegir)
Verd: Com la paraula mezuzah, doncs (fa el gest de llegir) i d'altres que coneixes més, i d'altres quan se'm va dius ah sí era això... però ajuda ficat dins de la pròpia història, contextualitzant molt més
M: Tu també ho veus així taronja?
Taronja: en el meu cas, jo vaig haver de mirar bastant el glossari, aviam, hi ha paraules, tota la part més jueva, que jo desconeixia més. Hi ha coses com el shabat o així que jo tinc més present, i però hi ha altres parts que vaig anar... com la mezuzah crec que es diu... tot això vaig haver de buscar perquè no ho sabia.
M:Tu (a Groc)
Groc: jo no coneixia pràcticament res, i el que coneixia igualment ho vaig consultar. I vaig trobar que realment... o sigui, vaig entendre –ho tot, és a dir que si no coneixia res i vaig entendre-ho tot suposo que està ben fet.
Vermell: jo com han comentat també altres potser una idea general o un coneixement de l'àmbit o del marc d'aquella Barcelona d'aquells temps, inclús també de la posició de la comunitat jueva dins de la ciutat si que n'era coneixedor però de detalls o conceptes o d'aspectes concrets de la cultura òbviament no i el glossari és molt útil
M: bé, en aquest moment he de treure això (amaga els objectes de la maleta didàctica, tots riuen)
Verd : em sembla que això també (assenyala el mocador)
M: sí. Bé, després de fer aquesta anàlisi així més global, de continguts, de conèixer quina part de coneixements teníem abans de llegir el conte i de quina manera aquest conte ens ha ajudat, no, també us volia preguntar si vosaltres veieu, si aquest conte , aquest llibre, va orientat a un públic objectiu molt clar, per una gent d'una determinada edat, o que pot ser variable segons les lectures que hi hagin del mateix conte. Com ho veieu això?
Verd: Jo penso que pot ser variable. I dóna joc, Això mateix que comentava Blau, de l'obertura, justament ho anava comentant ella i no és només pel que fa la casa, pots treballar a diferents nivells, pel que fa la casa, pel que fa la història de la parella que marxa, per com acaba derivant el pare, per com va la vida dins del barri, amb tot el que suposa, vull dir l'alquimista com a figura central, el fet de que

l'amiga pogués estar més o menys implicada en aquestes sortides que feien, com les relacions que es poden teixir, pot portar a parlar de ... doncs parlar de la rodella i s'explica com s'anaven identificant, amb gent més gran que puguin estar treballant, locals per exemple, casos més recents, jo penso que dóna molt de sí però això, que té diverses lectures. Des del propi coneixement del barri, i va doncs anem a intentar identificar, el fet de que hi hagi aquest plànol també al final, està molt bé, ajuda molt Penso que es coneix relativament poc el call de Barcelona, i sobretot gent de Barcelona mateix, d' anar a buscar una miqueta més enllà... penso que dóna força de sí.
Lila: jo personalment comparteixo amb verd el, la diversitat de plantejaments que poden sorgir després de llegir el conte, però crec que si el conte el dones a la mà d'algú crec que té un target molt dirigit, crec que en ell tu pots fer-ne moltes lectures i arribar a molts públics a partir de la història o amb l'excusa de la història, però el conte en sí mateix, la simplicitat, i no ho dic a nivell despectiu, la simplicitat narrativa i argumental, crec que fa que vagi dirigit a un target molt particular. Més infantil.
M: Ficaries infantil?
Lila: sí
M. (a taronja) tu que et dediques a...
Taronja: en aquest sentit sí, me'l vaig llegir, m'ho vaig pensar molt en quin moment es podia aplicar, penso que és depenent en com es pugui anar aprofundint en el tema. Crec que sí realment s'ha d'aprofundir en el fet de Barcelona, o a parlar de terminologies en vell o en cultura jueva o tot el tema aquest, jo crec que hauria de ser cicle mitjà, a partir de tercer o quart jo crec que potser estaria més dirigit. I infantil així com a conte i com a història, sense poder potser arribar a aprofundir també podria funcionar però ja quedaria més com una història, una anècdota, com una llegenda, com a partir d'allà poden sorgir més temes a parlar. I de més grans, al principi de primària potser també es podria parlar però també quedaria més reduït. A partir de segon jo crec que es podria començar a treure suc real de...
M: tu com a pedagoga (a groc)
Groc: Jo crec que per cicle inicial potser, primer i segon, pel ritme i pel to de com esta escrit, veig que potser una mica complicat d'entendre. O sigui a nivell ras, eh? Més endavant potser sí, però clar, depèn de la manera de qui l'expliqui i de com l'expliqui, no ? del to que hi aporti ell. Però el ritme del text no és senzill, i té canvis de ritme que potser els nens es poden desenganxar un pelet
M: M'agrada molt que hagi anat cap allí perquè...
Blau: Jo crec que , estic d'acord amb el Groc, estic d'acord amb el Lila, estic d'acord amb el Verd, és un conte molt enriquidor, perquè pares, o adults, o pedagogs, o és a dir, docents, treballin conjuntament amb els nens. O sigui, és un molt bon llibre intergeneracional. Un adult per sí mateix, entenc el Lila que òbviament està molt adreçat, però és molt enriquidor, és a dir, jo m'imagino em poso en el lloc d'un pare llegint, o treballant aquest llibre amb un nen, i el pare també engrescat perquè aporta molta informació en relació a la cultura jueva. Faig visites al Call i està molt ben sintetitzat, explica molt bé coses que normalment els guies expliquen del call a dia d'avui en aquests moments a Barcelona. Està molt ben adequat, es a dir un adult aquí aprèn molt mentre està llegint en conte a un nen, o un docent.
Taronja: Sí.
Vermell: Jo diria que té com tota una part molt rica, que és tota la primera part del llibre, és a dir, jo he trobat tota una part que és la que parla de cultura, la part que realment t'integra al call, i després la

part final, que aquí es fa tot més simple. Es a dir, la part de l'enamorament, que arriba fuig , marxa, se acabó i és la part més, per nens més petits, diguéssim. És a dir, té tota la primera part que potser si que es podria treballar amb adults inclús, amb persones que no coneixen del tema, i una part que ja és més estereotip.
Taronja: Vaig pensar al final que és més de conte de la princesa, el cavaller que ve, una història que més o menys els nens els enganxarà perquè és dins de ...
Lila: de petits sí...
M: de fet, sabeu que és una llegenda contemplada pel mestre Amades, i està agafada tal com és la llegenda original, en el recull de llegendes catalanes, vull dir que no és un final inventat, encara que sigui molt tòpic, eh?
Negre: La original està situada a Barcelona, també?
M: Sí. I al voltant de la casa i tot
Blau: a la la mateixa casa
M: està documentat en aquest sentit... i perdona (a Plata) deies tu que...
Plata: jo estic d'acord que el tema del ritme final, sobretot pel fet de que , o sigui, més enllà de si és massa simple o no, trobo que és una qüestió també de ritme, és a dit la història en tot el conte va seguint un ritme constant, que trobo que és bo, et posa a dins, et fa interessar-.te, aprens coses i va havent-hi una evolució dels personatges, i sembla que, el final també el trobo bo i vàlid, però la transició entre allò que està passant i com s'acaba passa de cop i volta, és adir i no crec que sigui una qüestió del contingut en sí mateix, sí del ritme en el text, i a part, per altres coses que hem comentat abans també, trobo també que és el més interessant pensar el llibre com una eina de diàleg intergeneracional d'educació etcètera, però en aquest sentit també hi trobaria a faltar alguna proposta d'activitat al final. Es a dir, tu llegeixes la història, et pot agradar més o menys, després trobes un glossari un plànol i uns materials didàctics d'informació però són purament informatius, potser hi hauria d'haver una proposta de , i si alguna qüestió que faci reflexionar encara més enllà
Lila: Esta bé que ho digui perquè també penso així
Negre: jo crec que en aquesta idea de buscar el target i la intergeneracionalitat que tindria el conte, jo crec que seria important la figura de la persona que explica el conte. Hem dit que és aquesta part arquetípica del conte, la parella amb un amor impossible, entre dos tipus de cultures, una o dues parts de la societat que no es poden trobar i que es troben a traves de l'amor, amb un final que acaba com acaba, però si la persona que ho explica, el narrador, el contacontes, ho fa sense fer servir el llibre, ensenyant els dibuixos, a un grup de nens petits, es pot fer tranquil·lament en la mesura que vas simplificant la història. I a mesura que passa el temps i els nens, el grup, la classe, van creixent, pots passejar, seguir les lletres, explicar-lo fent servir solament el text, sense fer servir l'oralitat, el fet de memoritzar la història i reproduir-la, tot això que fes falta, es pot convertir en una eina de descobriment. En un primer moment només et quedes amb la història, i a mesura que vas creixent vas preguntant sobre aquesta cultura jueva, sobre aquestes paraules que no entens, i d'aquesta manera adaptar-ho a diferentes edats.
M: Molt bé. Va ella (verd) i després vas tu (?)
Verd: jo diria també que el canvi de ritme al final, igual el que falla és que hi ha hagut molta informació, s'ha anat molt al que és la vida, els costums, els detalls, igual, al final talla una mica, s'enamoren, marxen, anar a buscar una mica més, si es pot enriquir més el final, amb perquè suposa el que suposa,

perquè marxen d'aquesta manera, suposa el que suposa, en tot l'entorn. Equilibrar una mica potser les dues bandes
Vermell: el que deia platejat que m'ha semblat molt interesant el fet de com donar-li continuïtat a aquell llibre. Jo quan me'l llegia, no sé, per deformación professional, però hi veia l'itinerari. Es a dir (riure general)
Lila En quina mesura...
(20:00)
Vermell: En quina mesura a través d'això jo podria agafar el grup classe i fer aquestes rutes literàries que es fan on poder anar a buscar els llocs on succeeixen aquest fets. Vale? Però hi havia un element que em mancava, que era moltes vegades la situació de les, és a dir on succeïa allò. Es a dir hi ha molts llocs que si que està molt ben explicat, i molts llocs on la il·lustració acompanya, és a dir hi ha la il·lustració del palau reial major que a mi m'ha encantat, després tu et plantes davant del palau reial major, i genial, però hi ha altres il·lustracions, que penses, això és Barcelona, o on és? És a dir o pot ser qualsevol altra ciutat.
M: Aprofito per dir això: vosaltres creieu que és una bona eina per ensenyar lo intangible? Perquè en definitiva la memòria jueva és intangible.
Vermell: és una bona eina sempre i quan això pugui tenir una continuïtat. És a dir, hi ha il·lustracions on no veus que això sigui Barcelona, és a dir si jo porto els nens al carrer, no puc haver treballat aquesta il·lustració i després donar-li una continuïtat. Si aquesta mateixa il·lustració jo la reconec com a Barcelona, puc fer aquesta continuïtat després i aleshores treballar-ho. A través de la il·lustració.
Lila: en relació això que preguntes de l'intangible, i molt a, hauria de tornar-hi a mirar-m'ho tot, però així molt a la idea que m'ha quedat del llibre, tinc la sensació que a l'intangible cultural jueu si que m'hi puc aproximar, però per exemple, tinc la sensació que el mateix pare, o la figura d'alguna manera de transmissor cultural cap a la seva filla, no dóna cap explicació a la seva filla sobre certs aspectes com perquè per exemple la seva filla ha de portar la rodella, per exemple. És a dir, crec que pot ajudar a connectar amb uns intangibles amb uns valors amb unes tradicions del món jueu, però no sé fins a quin punt necessita sempre la figura d'un intèrpret al voltant del llibre.es a dir no sé fins a quin punt les dos narratives que estan ficades dins d'aquest llibre dels personatges com del propi narrador donen les eines suficients con per argumentar aquest intangible. I en aquest sentit, pensava una miqueta en tot el que estàvem dient nosaltres que potser per la nostra deformació professional, tots hem pensat de que cara al llibre, necessitàvem ser uns mediadors. Que és el que en el fons tots tenim en la nostra professió, i jo em pregunto, que potser se'ns ha cridat per això eh? Amb aquest perfil que som, pregunto, més enllà de que nosaltres tinguem aquesta vocació de fer de mediadors, cadascú de nosaltres ja s'ha ficat, jo faria un itinerari, faria un no sé què, és a dir tots hi hem anat a buscar la nostra faceta de mediador entre el llibre i el target final, pregunto el target final per sí sol, o amb un pare intergeneracionalment parlant, que no sigui mediador, quines eines, saps, és a dir m'ho estava preguntant jo mentre us escoltava , saps? Es a dir...
Mod: Dijous que ve us dic que s'han buscat mediadors d'un altre tipus. La reunió següent és amb pares amb diferenta gent que no hagin tingut cap tipus de relació, com ho han viscut. És el focus de la setmana que ve.
Lila: clar jo em preguntava una mica això... i en relació a això que tu deies doncs trobo que probable-

ment lo intangible s'insinua, però no sé si les pròpies veus narratives sense un mediador podrien arribar a fluir, a donar-te aquests intangibles.
Verd: pot despertar-te un interès
Lila: sí
Moderador (a un nouvingut que fa temps que espera)
Vols intervenir i dir alguna cosa ja que t'has afegit ara al final? Digues-nos qui ets...
Rosa: jo sóc rosa, no a veure, es que jo m'he afegit i no sé com anava el debat, no sé com, No a mi el llibre m'ha semblat que està correcte, és a dir m'ha agradat, eh per nens està molt bé, el que passa que he vist que potser, jo sempre m'he fixat en un punt de vista de l'ordre de la gramàtica, que hi ha paraules que potser són massa tècniques per als nens, i llavors la història és molt maca però llavors els nens sempre estaran preguntant i això què és , i això què és, i aquesta paraula què significa,
Mod: podries dir professionalment què ets? Perquè que curiós que hagis vingut a tocar la gramàtica!
Riure general
Rosa: Jo sóc historiador, professor, arqueòleg, no sé... en diferents etapes de la meva vida...
Riure general
Rosa: Soc llicenciat en història i ara faig de professor també. I no, és a dir, parlant amb la resta de companys, uns han vist el punt de vista literari, altres el punt de vista històric, i jo m'he fixat més en les paraules, i el que m'ha sorprès és això, que de vegades que sí, que són paraules que són importants d'explicar, sobretot tot això que és el tema de la tradició jueva, micvé, kosher, tot aquest tipus de paraules però després n'hi ha d'altres com alquimista o hi ha paraules que ara mateix no recordo, que potser un nen, si tu li expliques, i és un nen massa curiós, potser et talla el relat i et comença a preguntar, i coses que en el glossari no surten, per això n'hi ha algunes que sí, que són les pròpies potser més tècniques, després lo que és el relat, però bueno, a part d'això trobo que és un, també estic d'acord amb verda en què és una història que és molt maca que està molt treballada en el tema de com s'arriba... i al final és molt ràpid, i van marxar i s'acaba. I llavors la gent busca: i què va passar? Van ser feliços? La gent preguntarà això, els nens.
Plata: jo la veritat no m'havia fixat si algunes paraules no sortien en el glossari, és bo que ho hagi dit i cal tenir-ho en compte, però jo torno al que preguntaves abans que has parlat d'intangibles i de l'objectiu del llibre, de si els transmet o no, so et pot arribar com a mínim a fer-te interessar per després anar a buscar més coses sobre cultura jueva o la Barcelona jueva d'aquelles èpoques, he anat pensant i també el llibre té unes possibilitats (25.38) i això ja ampliaria el seu target però dependria també de la figura d'un mediador i també d'altres materials que hi ajudessin, però té possibilitats inclús per apropar-.te a intangibles no només, és a dir, no només de la cultura jueva des de dins, sinó també de la relació entre dins i fora, de tot el que se n'ha escrit, perquè jo pensant en l'argument o en la història principal, i realment no sabia o no m'havia fixat que era una llegenda del Joan Amades adaptada, però és que Shakespeare va escriure el mateix, és a dir, una de les històries que són tres, però una altra de les històries del mercader de Venècia, és el patriarca jueu que la filla s'enamora d'un cristià i marxa de casa , és el mateix, es pot identificar un tema recurrent, la cultura europea sobre els jueus, no feta pels jueus però com els veiem des de fora
Mod: aquí ens anirem del tema, i això, la Sílvia està fent un recull sobre les diferents juderías de tota España i és curiosíssim: hi ha llegendes, en cada judería hi ha llegendes sobre el judaisme, però és so-

bre la visió des de fora dels judaisme. Impressionant l'estigmatització al voltant de la llegenda i lo que ha continuat sobre la cultura
Negre: I en aquest sentit el risc, que jo crec que pot ser un risc, de caure a recórrer en aquestes llegendes, és que tu traslladis aquest estereotip a qui estàs intentant educar. Perquè hi ha una de les coses que quan llegia pensava és tornem a caure en l'estereotip del jueu per exemple alquimista, és adir el que fa coses estranyes, la màgia, és com caure en l'estereotip
Plata: alquimista o usurer. O una cosa o un altra
Negre: De fet quan li va a demanar l'elixir, la rosa perfumada, li ofereix el que sigui , apareix allò, tu tranquil que jo et pagaré tot allò que tu em demanis. Sé que tu només vols diners.
Negre: Si tu en lloc de partir d'aquesta llegenda de cristians fetes cap als jueus recorres a la vida d'un jueu, potser la idea és un altra. Perquè aleshores el jueu probablement no es dedicava només a això, per entendre'ns
Mod: molt bé, molt bé, una bona visió. Bé... digues
Groc: O sigui, me'n vaig una mica vale, però és una cosa que volia dir perquè pot aportar algo. O sigui jo això en mans d'un nen, encara que sigui d'una edat que el pugui entendre, te un punt com que el ritme és complicat, jo veig que se li podria facilitar, si les il·lustracions a part d'acompanyar el text aportessin.
Mod: aquí era el tema que venia ara. En quin punt les il·lustracions ens poden ajudar?
Groc: a part de les il·lustracions, és a dir, jo, no sé si veig un nen, tingui l'edat que tingui, acabant aquest llibre. Sol. No sé. Perquè a la vista és complicat, és molt complicat, d'entrar i de veure per on has de començar, no? Al tenir dos llengües també és complicat. I podria potser jugar amb la tipografia, és adir fer-ho més fàcil a la vista, ajudaria. Però no sé, eh? Amb diferents recursos. No potser, ajudant a ordenar, a endreçar , amb les imatges, tipografies més grosses, més petites, potser ressaltant aquestes paraules més complicades, i llavors ja t'entren per la vista. No sé, facilitar-lo una mica, no?
29.22
Plata. I també parlant de quin és el target, o sigui més enllà del target generacional, jo pressuposo que la majoria de nens que puguin arribar a enfrontar-se en aquest llibre, la llengua que ells dominaran serà el català, per tant òbviament trobo molt enriquidor que hi siguin les dues però no que quan obris una pàgina la que et salti a la vista, la que estigui més ressaltada i més gran sigui la que no li servirà en un primer moment per entrar en la història. Que després s'interessarà segur, hi ha de ser, però les proporcions potser es podrien replantejar.
Blau: quin és l'objectiu de que apareguin les dues llengües? Es a dir aquest conte va adreçat a nens...
Lila: nens jueus vols dir?
Blau: m'imagino
Lila. Que puguin llegir la...
Blau: No? L'objectiu de que apareguin les dues llengües...
Mod: això no t'ho puc dir
Verd: Jo m'imagino, vaja, per tot, jo entenc que va adreçat a nens no jueus, i aquí la gràcia d'anar introduint els elements en tota la història. En aquest sentit també trobo que
Blau: aleshores té massa protagonisme
Verd: exacte. Està en negreta, està molt gran, i sobretot si estem parlant de nens... si tu els hi expliques

la història, vale, però si no, omple molt la pàgina de lletres. Cansa molt. Quantes línies, no? Cansa. Sortint d'això, jo volia comentar sobre les il·lustracions, potser no són les més fàcils per anar seguint la història, però a mi m'han encantat, m'han encantat perquè traslladen molt a l'època, n'hi ha algunes, que no sé si són directament inspirades en algunes obres medievals o no, la sensació és que ho són: el dibuix molt pla, la poca proporcionalitat que hi ha entre els personatges i el fons, el tipus de colors que escull, trasllada, el que passa és que també justament per això potser no són tant fàcils tampoc. Necessiten una mica més de seguiment, de un mediador.
Mod: molt bé
Rosa: Rosa (riures)
Mod: t'ha agradat el color oi?
Rosa sí! (riures).
Plata. El rosa de l'elixir...
Rosa: el tema de les il·lustracions, jo també estic d'acord amb verd, la majoria són molt maques, m'agraden molt, o sigui la dibuixant és molt bona, el que passa és que és cert també així com les il-lustracions que és una mica més l'escenari algunes et poden traslladar a la història i d'altres no, després jo, desconeixedor de la cultura jueva segurament, veig altres il·lustracions que em fan perdre, és a dir per exemple, estem parlant del micvé o del i després trobem aquí com uns peixos, clar jo això no ho entenc, segurament té alguna cosa a veure amb la mitologia jueva, però clar, un ignorant d'aquesta cultura doncs és molt més.... estic veient aquí la imatge que estic llegint i de cop i volta veig una imatge que no aconsegueixo associar al text que estic llegint.
Lila: en relació al que diuen rosa i groc, penso que , m'agradaria que groc ho expliqués millor perquè m'agradaria entrar en el que groc deia que és interesant, es a dir com les il·lustracions poden ajudar a donar un ritme a la història, perquè a mi m'ha passat com a rosa, que he trobat que algunes il·lustracions es queden com paral·leles a la narració, em distreien tot i que les podia apreciar a nivell estètic em distreien i no m'aportaven res a la narració, i les que d'alguna manera acompanyaven l'escena que es narrava, m'agradaven a nivell estètic, però no sé si ajudaven a tenir un ritme, i al cap i a la fi, això fa pensar a en quina mesura, no sé si es planteja bé així la pregunta, és a dir en quin sentit podem parlar d'un llibre il·lustrat o d'un llibre d' il·lustracions, saps, perquè crec que en aquest sentit les il·lustracions per a mi, són precioses en sí mateixes, llavors no sé quina funció fan com a il·lustracions dintre de la història més que acompanyar certes escenes i si podem ajudar d'alguna manera a crear un ritme o a argumentar el que estar passant o a nodrir molt millor tot allò no? Com les escenes que es descrivien amb el consell de cent de fons o a embolcallar una mica millor la història. Perquè ara pe a mi seria un llibre d' il·lustració, no seria un llibre il·lustrat. Saps? No sé si s'entén aquesta diferència, m'ho he inventat eh? (riures)
Mod: molt tàcita no?
Lila: no sé si es fa amb aquesta terminologia però per a mi seria això el tema
Mod: Groga?
Groc: a mi m'agraden molt els llibres il·lustrats
Verd: i amb il·lustracions! (riures)
Groc i a mi el que em passa és que quan els fulleges tenen aquest punt de que només fullejant-los ja saps a quin punt fa pujada la història, quan fa baixada, es a dir ja t'expliquen la història sense lle-

gir-t'ho, pràcticament no? I en aquest cas potser no passa. No passa això. Llavors es pot jugar amb moltes coses. Jo crec que simplement amb canviar la distribució, no, ja facilitaria moltes coses. Potser també són paràgrafs molt grossos, no? Si els dividim potser en frases, no sé, combinar d'una altra manera, distribuir-ho diferent, ajudaria a saber on has de parar. I on has d'agafar més ritme no? Una mica, no sé tant al que explica com al nen que potser ho llegeix. No sé, jo em referia potser una mica a això. La distribució sobretot

Taronja: Jo haig de dir que també quan m'ho vaig mirar vaig pensar que hi ha realment il·lustracions que sí que a mi em van ajudar molt a posar-me en la història (*mostra la plana 17, Judit amb rodella*), a saber lo què és lo que portava al cap, lo que li molestava a aquesta noia i que s'ho volia treure, a posar-me una mica en el context, però és veritat que tot el context de la pàgina estic molt a favor del que diu la Groc, perquè, realment, que les frases, potser els paràgrafs potser no estan a la mateixa zona, n'hi ha a dalt, a baix, la il·lustració al mig i és veritat que no ajuda si tu estàs explicant el conte, val? Que potser les il·lustracions haurien de ser, doncs si tenen un pes realment doncs que tinguin un pes important a la història però realment lo del ritme estic totalment d'acord que les il·lustracions podem ajudar molt a veure en quin ritme, en quin moment de la història estàs, i et poden ajudar. D'altra banda volia, i ja sé que hem parat de parlar del tema, el fet que hi hagi les dos llengües, a mi és una cosa que em va agradar. Es veritat que destaca massa però crec que és molt interessant i crec que als nens els hi pot provocar molta curiositat. I crec que és un punt que pots veure diferent de la resta de llegendes, contes i històries. Jo en cap moment no m'havia plantejat de treure-ho però és veritat que potser no cal que estigui en negreta, que estigui tant ressaltat, però potser que hi hagi el mateix conte potser en jueu o alguna cosa així que podria ser interesant perquè els hi provocaria moltíssima curiositat. Sobretot als petits, i als grans encara més, en general en totes les edats.

Plata: Jo em refereixo exactament a això, és una qüestió més de proporcions i de protagonisme i no de presència, jo crec que hi ha de ser, i és un dels punts forts del llibre. Aprofitant ja que t'havies referit a mi, el que volia dir era que a simple vista i sense tenir-ne molta idea i sent molt menys habitual que d'altres el contacte amb llibres d'il·lustracions o il·lustrats, a mi em salta a la vista que n'hi ha de dos tipus. N'hi ha que són precioses, super elaborades, que porten color i vivacitat a la pàgina, i no tinc res més a dir, i n'hi ha que són molt més concretes, que potser formes més específiques i que tenen relació amb algun objecte, amb alguna forma o amb alguna cosa que es diu en el llibre. En aquest sentit ja que estem parlant de facilitar-ho i que tingui una utilitat més concreta, i que jo mateix abans he proposat que potser al final estaria bé alguna activitat algun recurs per fer més fàcil la lectura, perquè no ampliar el glossari, i fer un glossari amb la definició de la paraula i un glossari amb paraula i dibuix, i que el dibuix, és a dir tots els dibuixos que estiguin al glossari al final hagin aparegut durant el text, el nen pot fer l'exercici de buscar aquest està aquí, aquest està aquí, pot ser una manera de visitar el llibre i d'entendre millor això.

38.19

Lila: és xulo (tots assenteixen)

Groc: Jo relacionat amb això, una cosa que vaig pensar i jo m'imagino va ser ostres, relacionat amb el que tu deies (assenyala a rosa), hi havia imatges què és això, em desperta curiositat, ho vull saber, m'encantaria tenir un peu d'imatge. (tots fan que si) ja està, quatre paraules que em diguessin el que és. I a partir jo podria buscar no? Però clar no sabia trobar-ho ni res.

Blau: jo hasta em vaig imaginar que potser hi havia un joc amagat o un missatge amagat (riure general), perquè apareixen de tant en tant imatges que clarísimament no tenen res a veure, perquè jo les il·lustracions les veig acompanyant la història, jo crec que aquestes històries no volen explicar el conte per sí soles, estan acompanyant el text, aquí el que importa és el text que explica tota aquesta història i les imatges en aquest sentit les trobo maquíssimes perquè tenen una qualitat humana, artística, els colors, la manera de presentar els personatges , l'ambient, sobretot les atmosferes que recrea són espectaculars, i es veu que intenta és generar atmosferes, i el text apareix integrat en moltes imatges, hi ha molt text a dins. A part del text en hebreu, hi ha il·lustracions on hi ha parauletes, i després estan aquestes imatges que continuo preguntant-me perquè hi són.
Mod: mira, al marge d'això, que tant d'on, aquestes imatges són animals fantàstics, i tot està vinculat, totalment, amb com es configuraven els llibres medievals. En cada imatge d'aquests animals fantàstics té una simbologia que era en els manuscrits il·luminats
Lila: doncs potser s'hauria de recuperar la idea
Mod: i és lo que diu ell
Plata... que m'ha semblat molt bona la idea...
(parlen tots a l'hora)
Blau: els nens, quan vegin, els nens faran i què tinc aquí aquest gos que té cap i cara a la cua, jo ja ho sé que és un animal medieval, ja ho sé, no és la primera vegada que veiem gossos que tenen cap de gos també, però no té res a veure amb la història. I els nens això s'ho preguntaran. Jo m'imagino l'adult llegint la història, que està allà, super emocionat també, jo em poso en el lloc de l'adult, que està llegint-li el conte al nen, està llegint i pensant, ostres, és interessant aquest conte (riure general)
Negre: Està esperant l'aparició, l'acció en què participi el monstre (miren la plana)
Blau: El nen estarà al costat i clar, és que jo quan m'he parat a
Mod: El color Rosa volia dir algo? Em pensava que havies dit... has engegat tu eh, aquest debat (riure general)
Verd: aquí ho ha deixat.
Rosa: Jo obro els temes i... Bueno ja que ho has dit, diré una cosa que encara que no us ho sembli jo també tinc un punt una mica anàrquic i no sé si el groc ho ha obert , ara no recordo, quan el tema de les, o ha sigut el carbassa, no, el tema de la lletra, no sé si ho heu parlat, de quan tu obres el llibre i veus la lletra molt junta. I això a un nen jo crec que no li atrau, potser no acaba el llibre es a dir que la lletra no acaba de ser prou atractiva per, dins del punt de l'element d'un nen, llavors potser fer-ho més separat, o...
Verd: la tipografia
42:06
Mod: fas una aportació dorada? Vinga. Pots fer-nos una valoració també
Dorat: Bueno, començo per això i , pel que fa la lletra, jo vaig comprendre el mateix que el rosa, no només per la diferència que comentàvem abans de la negreta i la normal, sinó també em crida l'atenció la font, no només la mida sinó el tipus de lletra perquè diguem que no em va acabar d'encaixar amb un llibre il·lustrat infantil. Només crec que no aconseguiria entrar tant en la distribució del text sinó el cos de lletra, no... no m'acaba d'encaixar. Això és una cosa molt senzilla però...no em despertava interès per a un nen, per exemple, no? No sé.

Verd. Jo en això, potser taronja ens ho dirà millor, ja que és d'infantil ... però és una història que per a nens que saben llegir amb lletra de pal és excessivament llarga i complicada, i per a nens que ja poden entrar a llegir ells la història, és feixuc, vull dir es fa pesat llegir tot en majúscula, sense...donaria més ritme un altre tipus de lletra que no fos lletra de pal.
Taronja_ Jo haig de dir que quan me'l vaig llegir, clar, suposo que perquè jo sóc d'infantil i primer cicle de primària m'imaginava molt jo explicant-lo, més que qui se'l podria llegir, clar...
Mod: sí, això ho heu dit tots eh? La figura del mediador en aquest llibre, m'ha encantat aquest tema
Taronja. Sí I jo tota l'estona el vaig visualitzar com
Verd: És que aquí som tots mediadors, escombrem cap a casa!
Riures
Taronja: I realment, a veure evidentment algú que estigui aprenent a llegir, jo no el veig gens, però és que la història seria molt complicada si no hi ha l'ajut d'un mediador, no, precisament... A part crec que és un conte que per més petis s'hauria d'explicar a poc a poc, segurament, i després s'hauria de profunditzar molt més en la terminologia, o fer prèviament perquè ells tinguessin uns coneixements previs el dia de llegir-lo, no, jugar doncs amb imatges, què creuen que és això, una mica fent un previ abans de llegir perquè ells poguessin entrar molt més en la història,
Verd: presentar els personatges,
Taronja: un dia presentació de personatges, un altre dia presentació una mica del que és la cultura jueva... i un cop ells ja estiguessin enfrascats en aquest tema, els hi llegeixes això, segurament els hi encantaria, estarien molt més atents i entrarien molt més en la història amb uns coneixements previs, perquè si no realment costaria que fos significatiu per a ells. Estic parlant de nens més petits,eh! Fins i tot cicle inicial o així. No sé si estàs d'acord (a groc, que assenteix).i després a cicle mitjà jo crec que és un llibre, xulo, una llegida xula per explicar també. Crec també és important que t'expliquin històries , ho crec també en aquest sentit jo.
Mod: aprofitant lo que dius, creus que funcionaria el text sense imatge o la imatge sense el text? Parlant aquí una mica del que deia el color lila? De que veig més il·lustracions que text amb imatge o a l'inrevés, agafem el fil com ho ha deixat el color lila i llavors és creieu que funcionarien les il·lustracions sense el text o el text sense les il·lustracions?
Groc: les il·lustracions sense el text donarien peu a entrar potser en l'ambient, en el context, evidentment a explicar la història no. Però també pot ser interessant treballar sobre això. I el text sense les il·lustracions, sí però llavors jo segueixo redundant el punt a favor de facilitar les parades, els canvis de ritme, incidir en alguns punts no? O sigui com costa saber quins són els punts més importants de la història

Rosa: No jo volia dir que les il·lustracions sense el text donen peu a que segueixis la història i et puguis imaginar el que hi ha realment però clar has de tenir uns coneixements precís per poder imaginar-te-la, i a l'inrevés trobo que per un nen és complicat perquè l'abstracte a un nen de vegades li costa, jo pel que vaig estudiar en un màster fa poc, fins a l'adolescència el que és l'abstracte els hi costa molt, i llavors si tu llegeixes un llibre que està encaminat als nens, sense il·lustracions, imaginar-te què és un micvé, imaginar-te un consell reial, uns banys i tot això, potser, depenent de l'edat, és clar, a infantil potser sobretot els hi costarà, penso que aquest tipus d' història està molt bé, i ha de ser text molt

menys, i il·lustracions
Mod: igual aprofitant això, el mapa que hi ha al final, us sembla didàctic, us sembla que té utilitat el mapa
Plata: a mi em sembla perfecte, i insistint en el que he dit abans, si a més a més cada vegada, com deia també vermell, cada vegada que la història es desplaça a un nou lloc, si en el moment en que això passa en la pàgina, apareix una imatge i la imatge es correspon a la que trobem després en el mapa, és fantàstic, perquè llavors ells mateixos, ja no cal fer un itinerari per fora, per què mentre van llegint poden anar seguint després en el plànol general, com s'estan movent els personatges.
Blau: si en el conte, en el text que explica el conte, es van integrant carrers, cases, clar, aleshores tu te'n vas allà i dius aquest és el carrer on va anar al micvé, doncs mira aquí està la sinagoga on el pare va anar a resar, és a dir integres el barri a la història, aleshores li dones sentit de que al final del conte aparegui un itinerari que puguis reviure el conte, clar que la terminologia dels carrers no és la mateixa que ara
Vermell: això és el que plantejava a l'inici que aleshores és super important que la il·lustració defineixi molt com era la ciutat a l'època, vull dir que no sigui una cosa de generalitats, sinó que la ciutat era així, i llavors quan tu vagis allà puguis reconèixer quin espai és
Plata: en el sentit del que ha dit Blau, un altre possible recurs al final és que hi hagi dos plànols. Un amb els noms i els aspectes que tinguin relació amb la història i la llegenda, i per tant amb el call medieval, i un altre més semblant a l'actualitat, en que es pugui posar en relació i que convidi a anar-hi, anar a descobrir aquests altres llocs, i allí tenir els dos
Verd: jo també, m'agradaria tenir aquest doble plànol, el que passa és que també trobo a faltar una mica el, anar citant una mica més els espais, en la història, localitzar una mica més. No cal que et vagin descrivint per on passen però aquí en el plànol final et cita espais com a punts claus que no han aparegut en cap moment en la història, potser es pot donar una mica més de personalitzar on s'està. Sobre tenir els dos mapes, pot ser jo ho veig una mica ciència ficció, encara ara com era antigament el call de Barcelona, si ja només no sabem del clar on estava la sinagoga, és com polèmic, pot ser complicadillo, però Bueno, pot ser molt divertit. Un petit detall, només un apunt que suposo que això és un problema d'impremta, els números no es corresponen amb el dibuix. Hi ha dos números deus, i hi ha (canvi de vídeo) un punt sense número i no hi ha número 18. I això fa que es mogui tot. No hi ha número 12 tampoc. Ni el 12 ni el 18

Lila: el 12 està tapat, pot ser? A mi m'apareix tapat
Verd: si però llavors passa que a l'haver-hi dos deus es corren números, per exemple on et diu que hi havia la seu de l'inquisició no és el número 16, hauria de ser on hi ha el número 15.
Lila: osti sí
Verd: Si, hi ha tot de números correguts.
Mod: aquí ...
Negre: a part d'això que hem dit ara, el tema que els números no es veuen, tot el tema de la combinació de colors del blau fosc amb el negre de vegades és dificultós de llegir, en relació al que heu dit, com apareix el mapa i com lligar el mapa amb la història, està bé que aparegui al final, perquè és com un extra. Si tu has estat veient o llegint o el que sigui amb aquesta història.... de cop i volta el mateix

argument de la història et traspassa a la Barcelona del segle XXI amb la última de les pàgines, l'última de les il·lustracions, on la mare ensenya al nens doncs la casa de l'alquimista. I quan acabes amb aquesta història, entres en la segona part, i ve lligat amb el que dèiem de fer les activitats de descobriment. Ah mira, ah, ostres, doncs ara qui estigui interessat en el tema, em plantegen, me planten aquí un mapa, vaig a fer-ho. Jo crec que hauria de ser una cosa que va després, no integrar-ho en la història, o com a molt, a una segona o tercera llegida del conte, per poder separar les dues parts. Primer el llegeixo, l'entenc, m'agrada, faig la interpretació que sigui sobre el final, i després desenvolupo aquesta part de descobriment

Lila: li compro a negre l'abans i el després, però li recalco la idea de blau, que tot i així per al després convindria que la narració involucrés més en el dia a dia de la ciutat. Perquè el després tingués més sentit.

Mod: matisant lo que esteu dient ara, que rea la pregunta que ara em tocava fer, és penseu que el llibre és molt pretensiós? En el sentit de que vol ensenyar moltes coses? I serveix per la didàctica realment? O estem, o el llibre està agafant molts àmbits? O necessites dos llibres per fer això? O en necessites tres? O, m'enteneu, és a dir serveix com a element, com lo que hem dit per exemple, que m'ha agradat molt, taller intergeneracional, diferents lectures segons el mediador, o tot el que vulgueu comentar que m'ha semblat molt encertat. O simplement seria millor simplificar i fer dos llibres cada un diferent? M'enteneu no per on va? Es a dir, en definitiva és la pregunta que estem parlant. La clau de lo avui és: serveix realment per la didàctica del patrimoni, o confon, o es tindria que matisar d'una altra manera? Engeguem aquest, perquè és cap on esteu anant. Comença platejat.

Platejat: No sé si, és a dir potser sí que una opció seria que per al mateix objectiu fossin necessaris dos llibres, però abans quan parlàvem dels possibles targets, o de si cal un mediador o no, o de si recursos al final o no, jo crec que, o sigui ho visualitzo més com que no trobo que, el llibre és molt pretensiós, però no trobo que ho sigui massa. I si està ben estructurat, cosa que no és fàcil, però si s'aconsegueix estructurar-lo bé i aportar-li una estructura coherent, només amb una guia molt petita d'una pàgina, al principi del llibre, una guia d'ús, depenent doncs de qui l'agafi ja pot anar a buscar quin objectiu pretén. Sóc un mestre de classe, doncs sé que tinc aquest recursos al final. No, però sóc un nen que l'he agafat. Doncs mira els dibuixos i llegint t'ho passaràs bé. O pretenc fer una ruta. Doncs que sàpigues que, és a dir unes indicacions de totes les possibilitats, diferents estadis de possibilitats que ofereix el llibre. És a dir jo crec que poden estar totes en un mateix llibre, sempre i quan se t'especifiqui de que sàpigues de que hi ha totes aquestes opcions

Mod: Blau

Blau: jo en funció del públic infantil a qui l'adrecis, pots encarar complementar-ho més, és a dir que no limitar-te només a parlar de menjar kosher, envia la Judith a comprar carn, i que expliquin com era, que conegui un Carnicer, i que quan se'n vagi al miqvé conegui gent allà, i vegi els horaris de les dones i el dels homes, i que encara es pot esprémer més, en realitat es podria anar més, es podria explicar encara més coses, no? Encara es podria ensenyar més barri amb l'excusa de la vida quotidiana de la Judith i son pare

Vermell: I situar-ho, perquè després ho puguis trobar en el mapa

(Riure general)

Blau: No? Aquí és com una pinzellada però no sé, pots encara mostrar molta més quotidianitat, i

mostrant la quotidianitat doncs estàs explicant com era la vida quotidiana a les comunitat jueves i el tema de la rodella no? Que no acaba de sortir el perquè. També entrar en conflictivitat social que en diferents graus, en diferents nivells interessa. Parlar de la conflictivitat social entre comunitats és interessantíssim, no? Ja queda clar que a ella no li agrada, el que no queda clar és perquè l'ha de portar, i explicar més la història mostrant més dies, mostrant-te més dies, doners peu a que passin més coses, i al passar més coses veus més espais i coneixes més call

Verd: Llavors passa a ser més complexe també. Jo trobo que depèn del que vulguis fer, no cal fer dos llibres, o sigui la història és prou senzilla com per que sigui l'excusa per anar introduint els elements. Llavors per explicar una mica vida jueva es pot contextualitzar molt més, i evidentment m'agradaria igual com adulta no? Anar trobant més xixa de vida quotidiana, més cosetes. En aquest sentit també es pot acabar d'arrodonir el final, vestir-lo més per compensar la història, i perquè d'aquí també, d'aqui pot anar sortint la conflictivitat. Que es pugui anar apuntant a principi i que acabi d'esclatar al final no? Per entendre més com va. Que trobo que es queda una mica a mig camí, tot el que es pretén amb el mapa, o sigui em fa falta que aparegui més Barcelona durant la història, que et situï una mica més els punts de la història, que citi que va a la carnisseria i com va, o que va als banys en aquell lloc, és a dir que e vagi situant una mica en la història perquè després tingui més sentit anar a buscar aquest mapa, o llavors optaria per no situar-ho enlloc, és a dir segons el que vulgui, si vols introduir només l'intangible jueu no cal situar-ho enlloc, no cal parlar de Barcelona sinó que és una història prou general, justament no recordo qui ho comentava que en moltes juderías espanyoles van sortint històries similars, és a dir que no tens perquè només tancar-ho aquí sinó que quedi com a molt més obert. Hi ha uns personatges, hi ha un espai més eteri i hi ha tot de coses que van passant pel mig. Si ho situes a Barcelona falta una miqueta més d'acabar de lligar-ho...

Lila: Jo crec que, el llibre, és a dir, responent a la teva pregunta, no és pretensiós perquè un llibre pot resoldre allò que vol resoldre l'autora, i crec que es pot fer perfectament i en aquest sentit crec que no és pretensiós, és a dir no s'està demanant res al llibre que no es pugui assimilar en una bona història, acompanyada d'uns bons recursos i d'unes bones il.lustracions. Crec una mica en la línia que s'ha dit que es pot aprofitar molt molt molt molt més el recurs de la narració, amb exemples com els que ha posat Blau, i d'entrada aniria més de que es pot aprofundir molt més en el treball dels personatges. Crec que pot ser un story telling molt més potent, és a dir qui és la Judith, què li passa a la Judith, qui és la seva amiga Míriam que només l'acompanya del braç, pues explica'm més coses de la Míriam, el cavaller cristià, què li passa al cavaller cristià en sí mateix a banda d'enamorar-se d'una nena preciosa, ostres, què té que sigui cristià, perquè la vol tenir aquesta nena, perquè la Judith no pot ser mai reina, crec que hi ha un story telling i un treball d'actors , de caràcters, no? de personatges, que pot donar molta més riquesa a molts intangibles i que pot acabar sent molt més pedagògic i didàctic, sumat a la narració i a l'atmosfera, i a l'element espaial. I l'altra cosa que volia dir, en relació a conèixer tecnicismes de la cultura jueva, jo hi ha hagut dos moments que he patit empatx. És a dir, en un paràgraf tres paraules amb tot el carinyo del món, rares, saps, eh

(Riure general)

Lila: Per entendre'ns, eh? Que tots molt llestos molt intel·lectuals i el que tu vulguis ((Riure general), no, així llegint paraula rara, paraula rara, no? que et fa frenar una mica a tu mateix el teu propi ritme per a veure com la pronuncio, com es diu, i en aquest sentit penso que o alleugerim una mica més la

narració i que les paraules rares, pobres, mira ara s'han quedat amb aquest estigma, no estiguin tan juntes, o perquè me n'he d'anar al glossari al final de tot? Perquè no puc tenir un petit glossari no sé si a peu de pàgina, no sé, intentar integrar una mica més, I també m'he apuntat un cas, perdó, em faré ara la repel·lent, m'he apuntat un cas, espereu, cas pàgina 12, (Riure general) a la pàgina 12 hi ha un moment que parla a comprar carn kosher asterisc, al micvé asterisc, i aquí en parèntesi em posa els banys. És a dir aquí entre parèntesi em vol aclarir, és que ho he vist com revelador saps? Em vol aclarir què és el micvé, no ho fa en cap altre cas, cap altre cas acompanya el tecnicisme d'un parèntesi, i llavors he pensat: perquè aquí? Perquè micvé entre parèntesi banys i perquè a la paraula anterior, kosher, només és un asterisc no? És a dir m'ha originat una mica aquest conflicte de moltes paraules juntes tècniques amb molts casos en que s'ha volgut respondre i després la incomoditat potser d'haver d'anar al final perquè prengui el sentit.

11.12

Mod: molt bé

Negre: recollint una mica les idees que heu dit en les últimes intervencions, si el que es pretén és fer pedagogia del patrimoni a través d'aquest conte, caldria mirar, i és el que hem estat parlant ara, mirar la seva estructura fredament. Tenim dues estructures: primer la narrativa i després la de coneixements. I justament és el que apuntaves ara, és aquest empatx, anem a allargar , és el que hem dit ara fa poc, anem a allargar la història a través d'algunes petites històries o a través d'exemples o agafar una cosa que s'ha introduït com anar a comprar, que tampoc estem parlant de complicar molt la història, simplement allargar aquests punts, i al mateix temps es repartiria l'altre esquema, l'esquema de conceptes jueus que anem introduint de mica en mica. No crees l'empatx, i permets que el lector vagi assimilant d'una manera, amb un ritme molt més suau, tot això. Al principi del focus, també hem estat parlant de la diferència de pesos que hi havia en el conte. Una primera part de la història està molt carregada, perquè interessava introduir tot aquest context, i de cop ja passaves a parlar de la història d'amor i gairebé es donava per eliminar tota la resta de la història. I va lligat amb això: anem a agafar els dos esquemes narratius, la part de conceptes que vull explicar i la part de la història en si i apuntem-les millor l'una i l'altra.

Vermell: va molt en la línia del que deia negre, que és la idea de que aquest llibre el que vol explicar és un patrimoni intangible, és a dir vol explicar el patrimoni, perquè estem fent didàctica del patrimoni, com si del call, que si que és cert que desgraciadament hi ha molt poca cosa, doncs com si no quedés res del patrimoni intangible del call, i si que queda, que és l'urbanisme, l'urbanisme del call si que hi és, per tant tot això ve a reforçar la idea de que s'ha de marcar més

(Riure general)

Dorat: Jo, recollint una mica el que deien Lila i Negre, més aviat reflectint-ho en les imatges, jo m'he quedat com dèiem abans amb ganes de saber coses, i m'he imaginat que, clar, quan hi havia una introducció d'una imatge però després no la podies tenir aquesta imatge perquè no entraves en la carnisseria, però alhora un empatx de massa conceptes tècnics. I pensant com resoldre tot això, jo el que veia era que les il·lustracions estaven com desequilibrades, en el sentit que totes aquestes que semblen manuscrits il·luminats, són la part narrativa, i totes les altres són complements del text. Jo crec que aquests complements tindrien més sentit no només si fan allò que dèiem abans que era més semblant a un bestiari que una altra cosa no? Sinó que fessin de glossari de tots els elements que no tinc ganes

d'anar a buscar al final, i després tenir el glossari al final, com si fos... Jo de tota manera, i ara, m'ho he imaginat no en aquest format sinó en un format horitzontal, i si aquest imatge fos gran poguessis disfrutar, no només a nivell visual, sinó perquè hi ha molts elements que s'estan explicant apareixen en el fons de les il·lustracions i ara mateix no les pots distingir, per tant les pots veure dins del text, però alhora si quan et parla de , m'ho invento, clar, molt conceptes són abstractes, com ho dibuixes, impossible no? No sé, hi ha coses que jo crec que es poden materialitzar amb un petit dibuix que faci de glossari, inclús tenir una imatge partida, una part narrativa i una part que t'expliqui l'escena de la carnisseria, qui és la Míriam qui, no sé
Mod (a groc): volies aportar algo?
14.55
Groc: Jo el que veig, ara que esteu donant moltes idees per allargar-lo, el que em fa por potser és que la persona que se'l llegeixi, quan tanqui el llibre, en acabat, suposo que si s'està fent pedagogia del patrimoni, la idea és que tanquin el llibre i sàpiguen almenys això això i això. No sé si queden clares quines són les quatre idees bàsiques que s'han de saber en acabat el llibre no? Jo quan deia lo del rei, perquè no pot ser rei, em demano, perquè? Això potser no està aclarit. O la figura de l'alquimista, potser no està aclarida. No sé quines són les idees, potser vosaltres ho sabeu millor
Mod: Aprofito ara per ensenyar-vos això: reconeixeu aquest elements al voltant del que heu llegit al llibre? Això és d'una cultura, maleta didàctica, vosaltres que molts esteu treballant aquest temes? Coneixeu algun d'aquest elements? Com que apareixen al llibre
Verd: la rodella, la mezuzà
Rosa: això és el mocador
Blau: la càbala, i el sabó?
Rosa: pel micvé. I el mocador que amaga a la font
Plata: i aquest que es reconeix, és a dir és el més reconeixible de tots (la menorah), és ...,
Mod: no ho puc dir
(Riure general)
Lila: doncs jo personalment en relació a les il·lustracions, només reconeixeria això eh? (la rodella)
Rosa: i la menorah també
Lila: sent literal i escrupolós amb les il·lustracions, a mí només així
Rosa: hi ha a una il·lustració que sí que surt, però molt molt petit, i el mocador no en la il·lustració però és
Lila: en sí mateix
Rosa: la història ho explica: amagaven els mocadors
Lila: cert, cert, amaga la flor..
Rosa: no, quan deia que no volia portar la rodella i l'amaga a la font. I la mezuzah és el que trenca el pare no? Quan s'enfada... I això és com un rellotge...
Negre: i això (mezuzah) està decorat
Rosa: hi ha la Torah adins no?
Blau: no sabem el que és això
Groc: des de la perspectiva dels que sou historiadors i que sabeu, Bueno sabeu molt més d'això, suposo que costa tallar, dir és això lo important, i això... perquè tot és important, però clar, potser es perd

en el no res, no, és massa potser no? O sigui està tot massa en el mateix nivell. No dic que sigui massa informació, perquè està molt be que hi hagi molta informació per anar a buscar on tu vols, però esta tota al mateix nivell, i llavors es quan et perds
Verd: Bueno, però justament, intentant no complicar, perquè el perill de tot això és fer massa complexa la història, i llavors als nens de certa edat ja els exclous completament, i la gracia justament és que la història és relativament senzilla, però sí que potser caldria mirar de compensar detallats, és a dir no complicar la història, sinó afegir-hi detalls de la vida quotidiana, en certs moments, on es vegi una mica més l'ús o l'aparició de tots aquells elements intangibles i tangibles no? El shabat, el... saps, que es vegi una miqueta més
Mod: si us sembla, ja que tu estàs donant peu a una conclusió, no? En definitiva tu estàs dient, jo faria, faria com a conclusió, si us sembla bé, no sé si tu abans vols matisar algo, ja fem com una última roda com per finalitzar, una miqueta conclusions i millores o dubtes que s'han anat manifestant durant tot el rato, no? Diríem ja que per finalitzar la sessió que féssim una roda de quines són les valoracions que vosaltres gfeu, quines millores aportaríeu o quins dubtes heu vist entre lletra, didàctica i el texte. Vermell, volies aportar algo abans?

Vermell: si volia dir una cosa que entenc que per nens no és important, però perquè m'ajudéssiu a solucionar el que a mi m'ha semblat una cosa que històricament a mi no m'acabava de lligar, es a dir jo no acabava de situar-me exactament, i estic parlant des d'un punt de vista molt històric, eh? Evidentment els nens da igual, però si es vol ser d'allò històricament, no sabia si estàvem parlant per exemple segle XIII, XIV, XV, és a dir no sé en quina època ens movíem, i aleshores depenent de l' època jo tenia com una incongruència i és que al final al glossari m'explicava que la rodella en època de Jaume primer es dona el privilegi de que no l'hagin de portar dins de la ciutat. Aleshores en el llibre porten la rodella a dins de la ciutat fora del call, la qual cosa vol dir que estem situats al segle XIII, però en un moment apareix la font, i la font és del segle XIV
20.14

Mod: Al tanto perquè precisament hi ha hagut canvis al voltant de tot això, això de la font no ho sé molt bé però hi ha hagut canvis a les il·lustracions precisament per una mateixa raó
Vermell: No sóc especialista en call, i potser també com una revisió pot ser que jo l'estigui espifiant ara mateix, però jo sé que les fonts, i això sí que és segur, són d'a partir del segle XIV, i això és així. Per tant si són del segle XIV, aquesta gent en teoria no estan portant rodella a dins de ciutat, i ells l'estant portant un cop surten del call, i tenia
Negre: potser les fonts estan recollint una tradició, estan fetes en aquell moment
Vermell, per això , per això ho dic, perquè a nivell històric no sé si això seria...
Verd: deixen de portar-la , Jaume primer els hi va donar el privilegi, però el segle XIV és prou complicat a Barcelona, vaja, no sóc historiadora però en aquí, no l'han de tornar a portar? Més tard?
Vermell: Això és el que no sé. Es a dir, jo no sóc cap especialista en call
Mod: Jo l´únic que puc dir és que a l'hora de fer les il·lustracions van haver-hi alguns canvis, per exemple a la plaça del rei, que hi havia alguns elements que al segle XIII_XIV no hi eren i es va modificar la il·lustració, s'han modificat un parell de coses que al seu moment perquè no... ara lo de les

fonts és una bona puntualització
Vermell: per saber exactament a quina època estem. Igual que hi ha una de les il·lustracions, em sembla que és quan estan celebrant el shabat, en la qual ella apareix amb la rodella al cap. Jo no sé si la rodella dins de casa també la portaven, ja que és un element identificatiu molt més a l'exterior cara a la resta de la gent
Dorat: però és un element didàctic
22.06
Vermell: si si, per això et dic que a nivell dels nens evidentment tot això no es detalla, però sí en algun moment tens un especialista historiador expert en el call de no sé què et pot dir això estás mintiendo a la gent
Lila: probablement això estigui pensat.
Dorat. I a nivell didàctic per als nens
Verd: Jo veig que està introduint a la Judith, la Judit que vol sortir fora del call i li diuen que l'ha de portar i que ella no s'hi veu, és a dir no cal que el porti dins de casa però en el moment en què ha de sortir se l'ha de posar.
Vermell: Això és quan la cort entra la ciutat i elles van a veure la cort a dins de la ciutat, i en teoria Jaume primer els ha dit que era xxx d'haver de portar la rodella dins de Barcelona i que se la posin un cop surtin, travessin les muralles de la ciutat. Es a dir és aquella cosa que jo pensava que si estem al segle XIII la il·lustració del palau no és correcta, i si estem al XIV llavors això de la rodella no sé si és que hi ha algun moment que els hi fan tornar a posar. I ja et dic, no en tenia bé el tema però si saps quatre coses, hi havia alguna cosa que no...
Mod: Doncs vinga
Blau:
Jo jo el que opino és que
Mod: ho fas a tall de conclusió?
Blau, si , en conclusió, la meva conclusió, sóc el blau eh, (riure general) que, és que trobo que és un molt bon conte perquè el puguem gaudir adults i nens alhora, que aquest conte les il·lustracions són molt màques perquè des de la meva perspectiva ajuden a entendre, acompanyen el text, i que aquesta mateixa història afegint-hi més capítols i més moviments o més escenaris que donguin peu a donar a conèixer més encara les comunitats jueves de Barcelona, no sé, apareguessin més personatges, i més espais per acabar d'entendre millor el que suposio que es pretén que és donar a conèixer com era, com es vivia a la comunitat jueva de Barcelona a l'edat mitjana jo crec que en termes genèrics, sí? I que complementant-ho més permetria, faria també aquest conte a nanos més grans. No me'n vaig més enllà de primària però a cicles més de nanos grans: més informació, més coneixement doncs també trobo a faltar més relació de les dues comunitats. La cristiana i la hebrea, perquè es noti en què s'assemblen i en què es diferencien. Això també és cert
Plata: jo també penso que és un molt bon conte com a recurs que té moltes possibilitats que ja estan complertes i moltíssimes més com s'ha demostrat que el podrien ampliar en moltes direccions i en molts paràmetres i se m'ha ocorregut que al final i crec que pot ser una bona conclusió, que potser el mateix, el propi format del prototip ha limitat aquestes possibilitats, perquè jo mai no he vist u conte il·lustrat per nens d'aquestes dimensions. Tots són més grans. O algú ha dit també, la posició de les

imatges en vertical, és a dir potser una simple reestructuració del material en ell mateix, del llibre com a objecte i les seves proporcions, i les seves dimensions, ja obriria un munt de portes per introduir moltes d les propostes que aquí s'han dit, que em semblen totes molt bones. Com a conclusió crec que això pot servir

Rosa: Jo com a conclusió, Rosa, falta com ha dit Blau i Plata, jo el que volia aportar és en el sentir de donar.-li més importància al fet de les il·lustracions si és per nens, fer-les més grans, en horitzontal, perquè als nens els hi agrada tocar, els hi agrada poder manipular, clar això a un nen li dones i el nen fa, no el pot veure un llibre així com podem veure'l nosaltres, i també treure –li importància també a , és a dir la història és la que hi ha , i és la història que està basada de en la llegenda de Joan Amades, pots afegir però tot i així hi ha una història de base i estàs inventant, o estant ampliant la història i llavors pots aportar el teu granet .... el que jo faria és, o el que a mi m'agradaria, és donar molta més importància a les il·lustracions perquè són il·lustracions molt maques, i treure text. No treure quantitat sinó redistribuir-lo d'una altra manera. Potser a l'ampliar el format del llibre també dones possibilitats a que aquestes lletres no estiguin tant allà tot apretat que és que, Bueno, aquí (lletres hebrees) és molt negre, i en el sentit de que un nen això no ho....

Groc: no, va molt relacionat amb el que deia Rosa, més enllà de que si s'afegeix text o no, guanyaria molt si es facilita a la vista. Ja està. I això sabent-ne molt o sabent-ne poc, per qualsevol cas serà més fàcil de llegir i serà molt més atractiu a la vista. Jugant amb tot:, la il·lustració, la tipografia, les mides... tot. Ja està

Mod: Molt bé. Qui vol aportar alguna cosa més?

Taronja: Jo volia, jo també volia comentar que si després de parlar amb tots vosaltres que en sabeu tant del call de BARCELONA i tot això, jo com a humil mestra de primària, bàsicament, (riure general) si que hi trobaria a faltar si jo ho hagués d'explicar i realment arribar a uns objectius molt concrets si és que hi són, és alguna informació extra pel mediador, per tenir uns coneixements per poder a l'hora explicar-ho per poder fer èmfasi i destacar aquells punts que realment són importants. Perquè jo ara si me'l tornés a llegir després d'aquesta conversa segur que me'l miraré diferent, segur que veuré coses que no m'hi havia fixat en un principi, que, penso que un coneixement previ pel mediador, que no sabem qui serà en aquell cas, un mestre o un.. qui sigui, doncs que hi hagi un informació històrica, encara que sigui molt complexa però que només sigui per l'adult, que tu després ja la transformes i l'adaptes, crec que seria interesant també.

Lila. Jo a nivell de conclusió, m'he fet un petit resum del que creia que havíem dit que em semblava més, més útil per concloure diguéssim. Crec que el llibre hauria d'intentar buscar a part de més enriquiment de personatges de narració i d'entorn, en relació a l'arrelament de l'entorn, que que això ja s'ha dit i crec que del que s'ha dit és el que més havia trobat en falta, crec que s'han d'introduir més elements, el que dèiem, que permetin desenvolupar millor el conflicte que vol narrar la història a nivell d'intangibles, és a dir com la recuperació de la cultura jueva, el conflicte entre jueus i cultura cristiana, el conflicte dels jueus en l'època medieval, de perquè o no portar l'estendard identificatiu, és a dir més elements que permetin narrar aquest conflicte, i tot això, si és que és possible, no crec que tingui que anar a costa de fer més complexa la trama, és a dir crec que la trama pot ser igual de simple, només que la història navegui una mica més. Que es deixi perdre una miqueta més en espais que puguin semblar més anecdòtics sense alterar la història. Es pot perdre una miqueta més en episodis que

l'acompanyin. (30.16) . I en relació una mica al que havia dit negre, i també una mica el que havia dit groc, crec que és molt important replantejar quins són els must que han de tenir aquest llibre: què és el que o vull saber, o què és el que jo vull que s'acabi sabent. I a partir d'aquí faig que potser aquest anar i venir de la història acompanyi o reforci aquestes idees claus, una mica el que deia groc, acompanyar més aquells moments de clímax, que es vegi molt clar el missatge que vol haver-hi darrere, i quin és l'ensenyament que s'ha de posar al darrere. Crec que amb això potser s'acaba d'empastar tot el propòsit una mica millor però el punt de partida és molt bo realment. I, no sabia si ho volies dir tu, vermell i jo diem que no hem vist enlloc escrit, i si és així pequem de cecs, però no hem vist enlloc que estigui basat en Joan Amades, i llavors ho trobem a faltar.
Vermell: I creiem que és importantíssim , perquè li dóna un valor afegit a la història
Lila: des de que ho has dit tu, jo ho he anat remenant aviam si ho trobava per si m'ho havia deixat, no ha estat així, i ho reivindiquem.
Dorat: la meva conclusió, no era per repetir res més, la majoria de les qüestions que hem dit abans han sortit en aquestes conclusions, però recollint una mica el tema de què ha de sortir, què aprèn algú llegint això, per mi és importantíssim el sentit de hi ha una convivència entre dues cultures que de fet és la mateixa amb religions diferents, i que per tant la cultura jueva també és la nostra, com a mínim en època medieval, i això és la reivindicació del patrimoni tangible i intangible. i jo crec que això si que ho aconsegueix, però per acabar-ho d'aconseguir, és bàsic el arrelament aquest que dèiem, el que abans comentàvem, no ? Com en una intervenció de verd, que ara replantejant-ho d'aquesta manera, el conte es dona en altres calls jueus? Si però volem que la gent entengui que aquests jueus eren de Barcelona, que són la mateixa gent que tu i que jo però que tenien una religió diferent per tant jo cerc que cal, sobretot la part emotiva del conte, i la història, ha de venir perfecte que són de Barcelona, i que Barcelona els hem de sentir una mica seus, i que això jo crec que és un dels temes claus del llibre. I en aquest cas jo crec que ho aconsegueix amb la història, però crec que ho aconseguiria més si féssim aquest destacar la part més barcelonina que dèiem abans.
Vermell: i en aquest sentit, i em sembla importantíssim també a nivell de conclusió, i seguint una mica el que deia lila, el tema personatges, es a dir diversificar personatges, una de les coses que dóna, és entendre que evidentment aquesta gent són barcelonins, com qualsevol altre, i que com de barcelonins n'hi ha de molts tipus. Que cristians no tots eren cavallers, i que els jueus no tots eren alquimistes, per entendre'ns, perquè aleshores és el que dèiem de l'estereotip, genera l'estereotip que era d'ulls de cristians vist cap a dintre i que tu ajudes a retroalimentar. Si diversifiques personatges, hi ha jueus carnissers, hi ha jueus que són artesans, i hi ha jueus que són pobres, igual que cristians que no tots són cavallers.
Mod: molt bé, algú vol aportar alguna cosa més? Doncs escolta, us ho juro, moltes gràcies, crec que hi heu donat unes visions al·lucinants, he estat encantat de tot el que hem dit, heu desquartissat (riure general) heu filetejat totalment el llibre, no en planes sinó en moltes i moltes més estructures i capes, Moltíssimes gràcies. M'ha encantat la visió que heu tingut. I escolta, anem a fer un vinet
Lila: això si que ens agrada!!!

9.7. Annex 7: *Focus group* adults (mares, pares, cuidadors/es)

Focus group pares

Grup de mares, pares i cuidadors/cuidadores
Data: 5-6-2015
Espai: aula taller del Born Centre de Cultura i Memòria
Suport de gravació: Càmera de vídeo Sony
Nombre de participants: 7
Durada de la sessió: 79 min
Moderador: Carles Mera, consultor especialista en màrqueting

Moderador: Mira, la primera part del focus group és que ningú, no es pot personalitzar, i com no es pot personalitzar els vostres noms i vosaltres teniu que anar al voltat de la identitat que va escrita en a una cartolina, i quan tingueu que parlar o bé poseu la cartolina així o dieu daurat diu o platejat diu perquè a l'hora de fer la transcripció que és el que la Sílvia ha de fer no es pot personalitzar amb persones. Llavors el que lo que sí que farem serà, una presentació personal. edat color i edat dels fills
Agafeu un color, presenteu-vos, nom, nom i edat del fill o filla del que sou pares.
Groc: Joan Anton: Mira jo sóc el Joan Anton, sóc pare del Martí Sánchez, està en l´últim curs que faran de sisè, i passen a eso, porta molts anys a l'escola, tinc la mar a un cicle formatiu
Blau: Jo sóc la Noèlia, soc la mare de dos nens de l'escola sant Felip Neri, un nen fa sisè i l'altra fa primer i porto també molts anys i a veure què és el que hi ha aquí
Taronja: Jo sóc el Sergi, sóc el pare del Teo que fa primer també a sant Felip Neri i d'una nena que te 8 mesos i que anirà a sant Felip Neri també d'aquí tres anys
Moderador: Es una amenaça
Taronja : Bueno, és el nostre futur
Lila: Sóc la Cristina el lila, i el meu fill que ha llegit el llibre té nou anys, també és de sant Felip Neri
Plata: Jo soc la Marta, el color platejat. Sóc la mare de la Violeta i l'Adela, que fan sisè i fan quart, també a l'escola sant Felip Neri
Verd: I jo sóc la rosa, el color verd, la mare de l'Emma que també ha llegit el llibre. També va a sant Felip Neri i té 9 anys i de la nora que no l'ha llegit, ex-sant Felip Neri.
Moderador: Molt bé. Bé un cop fetes les presentacions, lo que tindríem que fer així en plan una mica ràpid, pues per fer com un replay, explicar entre tots, començant per exemple per aquí, anem explicant el fil argumental, explicar de què va el llibre. Més que res fiquem entre tots les idees clares, de recordar i refrescar una mica de què va el fil argumental del llibre. Comences tu i llavors va seguint blau.... i si algu diu però aquest punt recorda que teníem que afegir això, pues afegeix de manera totalment automàtica
Groc: Pues començo jo. Sóc el groc, i la història comença en el call, l'antic call jueu de Barcelona, i és la història d'una xiqueta que es diu Judit i que Bueno i que està en una edat que vol enamorar-se, es a dir esta com diem en plens fogots. I aquesta noia veu que té una sèrie de limitacions que té de que per ser jueva en un principi, perquè a ella li és negat casar-se amb un cavaller, i sobretot ella somia ca-

sar-se amb un rei. Però bueno. Mai podrà ser reina
Blau: i té una amiga que serà la seva companya, sóc el color blau, i entre les dues , seguint el fil del color groc, no es poden casar amb el príncep perquè són jueves, i també porten aquest signe tant distintiu, aquest (mostra la rodella), de que es volen fer una mica elles volen treure-se'l i ser unes noies normals, en un moment, en el mercat i en els banys, i sortir com si fossin noies normals.
Taronja: Soc el taronja. Jo el que veig és que elles es troben en una, en un moment en que volen aventura , volen descobrir, i es troben limitades per una religió restrictiva, com totes una mica, són restrictives, que i els obliga a fer certes coses que elles no entenen perquè elles volen descobrir veure i coneixen, i la seva infantesa, la seva puresa, no està encara mediatitzada de manera suficientment, i doncs els hi fa aquest punt, que és escapar-se sense portar la senyal aquella i anar a descobrir
Lila: Llavors és quan apareix el cavaller, un noi, que s'enamora de la protagonista de la Judit, i llavors intenta aproximar-se a ella però no sap com.
Plata: Jo soc el color platejat, aleshores aquest noi intenta vàries vegades aproximar-se a la noia però no ho aconsegueix. Aleshores desesperat de la vida entra en una taverna per emborratxar-se i oblidar les penes i llavors allà casualment es troba amb algú que li explica que hi ha un alquimista en el call que pot fer una pòcima màgica per aconseguir que la seva estimada s'enamori d'ell.
Verd: Aquest alquimista és el pare de la Judit, és el pare de la Judit que representa la tradició . Es un jueu practicant, amant de les tradicions i per la seva feina i els seus interessos, absolutament fixat en complur tiots els paràmetres de la religió jueva. I ella és una adolescent Llavors aquí curiosament, a la pobra adolescent rebel ,trobo que l'enreden, perquè ella es vol enamorar, però qui diu que es vol enamorar d'aquell cavaller que li va amb una trampa en forma de poció màgica i la conquereix i se l'emporta. Que és el que passa al final del llibre, per desesperació del pare alquimista dela nena, que es tanca a la casa, la maleeix, i diu que en aquella casa ningú tornarà a ser feliç mai més
Moderador: Molt bé. M'ha encantat perquè a banda d'explicar el fil argumental heu aportat una part vostra, llavors la pregunta que us faig la primera és què us ha semblat aquest llibre, aquest conte? Comencem per groc
8.00
Groc. Doncs a mi sobretot el que m'ha agradat és el que a part de què és bonic, que es un conte i tal, sobretot el reflexar una sèrie de costums d'un poble que ha estat aquí en un temps determinat, i pues les seves tradicions, la seva manera de comportar-se les lleis que obligaven a un grup determinat estar reduït a un puesto, a un lloc on que per poder sortir sempre tenien que estar amb una marca estigmatitzats, doncs amb una cultura diferent a la que en aquell moment estava que intentaven no compartir, de fet nosaltres estem estem a un lloc i els altres a un altre. I després lo normal de la gent jove, que vol trencar això, que vol trencar totes aquestes normatives en el sentit de rebeldia, és a dir jo vull ser normalitzat, no vull portar això, vull anar als festejos on no se'm pugui marcar perquè soc jueva i llavors doncs no puc estar en aquell puesto perque no m'ho permeteixen, jo vull disfrutar de lo que els altres com a qualsevol jove m'entens que tu li poses uns límits i li poses qualsevol, vull dir que és una cosa que en totes les èpoques vull dir passa això.
Lila: Però perdona que t'ho interrompi
Moderador: perdona, però crec que lo important en això és que ell ha passat de lo que li ha semblat a una interpretació. Es a dir cada un de vosaltres talleu a un moment i aporteu el vostre coneixement per-

què heu passat d'una valoració a una interpretació, i llavor ens interveniu i simplement dient, si però, o jo penso que, però ja lliure lo que heu fet.
Lila: Bueno jo el que anava a dir es que tampoc ho he vist com si es centressin tant en la religió. He vist un llibre normal que passa en una família, en una cultura que és la jueva, i aprofiten això per explicar-nos quatre coses als que no en sabem res, imagino, com es fa en un cas. Però en paral·lel penso que passaria en qualsevol religió, en qualsevol família, nosaltres potser som més oberts, no sé, m'ha semblat
Plata: per a mi, a mi el que més m'ha cridat l'atenció de la història, a part de l'experiència, del que pugui passar, que si l'adolescent, que al final també és una història de Chico conoce a chica y se enamoran, no?
Blau: Y padre no quiere
Plata: Y padre no quiere (riure general) . però a mi el que m'ha cridat més l'atenció i a més a més m'ha agradat és que és una història que convida a saber-ne més, saps? De cop i volta comences a veure coses d'una realitat que passava aquí a Barcelona de la història dels jueus, que és molt desconeguda, almenys per a mi. I aleshores és com, i ostres, feien això? I passava allò? I era com, mirant-me el final i , el resum que fa de que els van ... Bueno, ho ser de quan vaig estudiar, no? Però en sé realment poc, no? I llavors
Verd: es una història amb diferents nivells. És una història que pots llegir a un nen petit, a una nena petita , i quedar-te amb la trama, la història d'amor, jo personalment penso que és un enredada, però això és una opinió molt personal, nen troba, noi troba a noia, el pare no vol, o pots aprofundir en la història dels jueus al call jueu de Barcelona, i pots anar més enllà. Pots dir m'ha encantat això, vull saber-ne més, vull buscar bibliografia sobre el tema. I això m'agrada molt, de qualsevol producte. De qualsevol llibre, de qualsevol pel·lícula, de qualsevol producte per nens: que tingui nivells. Que sigui accessible per nens molt petits, però que després, a mesura que vas pujant d'edat, trobis altres punts d'interès.
Plata: si perquè a més a més no és només una qüestió de la cultura jueva, sinó que també convida a saber més de la cultura jueva, però també a saber més de què passava a la ciutat, no? I de ai, hi havia aquest barri, i com era, m'estava mirant també el mapa que hi ha per aquí i intentava identificar ah mira, el carrer banys nous! I llavors això d'aquí al costat què deu ser? Intentar visualitzar-ho, no? Perquè passo cada dia i realment no hi penso no? Llavors ens dius Bueno, ostres, amplia coneixements, no, en quant al tema de ciutat, a la història, i en lo que és la cultura jueva en sí, no? Que a priori, després de llegir això, veus que és molt apassionant, no?
Blau: Bueno, com qualsevol cultura també
Plata: Bueno, depèn dels gustos
Groc. Jo també penso que és una cultura que és nostra
Moderador: Si us plau, quan parleu , si no dieu el color aixequeu el d'això perquè al transcriure sigui més fàcil.
Groc: jo sobretot, el que volia dir m'entens és que és una cultura que és molt nostra, és molt nostra, i que la tenim oblidada i perduda. I que durant molt de temps això és com si no hagués existit. Es lo que tu dius (a plata) que passes pel carrer que tenen per exemple els banys nous, a mi el conte em fa gracia, ostres els banys nous, me'n vaig enrecordar quan estava llegint els banys nous on anaven ells per fer la purificació determinades abans de començar el shabbat no? Però i té això m'entens, no? Que ah!

Vull dir coses aquí diferents llocs on estava la sinagoga major, on estava tal, on es reunien, intentava buscar també la casa com si passegessis buscar en el lloc on estarà, m'entens? Aquesta casa que és fictícia però que pot ser que sí
Blau: no, no, existeix,
Groc: però vull dit, mentens, que és aquella que on està crec el
Moderador. La mezuzà
Blau: el forat
Groc: allà, sí, sí. Pues intentar no imaginar-m'ho una mica no? Tot es fantasea com si hi fossis, m'entens, suposo que als crios això de ficar-los en com en una ciutat vull dir imaginativa no? I puguessin passejar i
Verd: I real al mateix temps, perquè és el coneixement a partir del tu llegeixes aquesta història i depenent de l'edat de la teva filla, fins i tot els molt petits, els pots portar a passejar per allí i mira, això podia haver sigut la casa de l'alquimista. I aquí tal, i aquí qual, i aquí els banys, i aquí
Groc: i la sinagoga, i per aquí hi havia cases
Plata: i de cop i volta estàs llegint i bup boom. S'acaba el llibre. Ostres!
Lila: però si no es podria fer una mica repetitiu
Plata: no, més que res és desenvolupar una mica més , a mi m'ha faltat eh? Me ha sabido a paoco, la història, el com acaba la història, Bueno de com ell conquereix a la noia i potser si podia haver-hi una mica més no?
Moderador: Carbassa?
15.25
Taronja: sí, taronja. A mi em va passar igual eh? O molt semblant. Lo que passa és que vaig fer la primera , em va passar el mateix que a tu, però després vaig dir aquí hi ha una història, que és la història que podia ser a qualsevol puesto, aquesta part didàctica, aquesta dels jueus, i llavors al segon com que intentes entrar, no passar una mica de la història i ficar-te una mica en Bueno pues què era aquesta gent i què pensava i com s sentia, i ficada la part de ficar-te allà als carrers, que ja coneixes una mica, i intentar passar per allà mentres passen elles, no, i ho he de dir, una part que no hem comentat però que a mi tota l'estona passava pàgines i lo primer que mirava són els dibuixos
Sí general
Taronja: I em costava...
Moderador: taronja, et demano si us plau que bueno parlis... és que saps què passa? Aviam, us ho explico, faig un impasse, i no vull intervindré no? La història que hi ha és que esteu saltant per coses d'una manera molt interessant, tornem a lo de sempre. Es a dir, hem passat d'una història de les lectures intergeneracionals, que ho has comentat tu, hem parlat de les múltiples lectures que pot tenir el mateix, i estàvem una miqueta centrats, que és on m'agradaria que ens centréssim una miqueta, en els continguts històrics. En la interpretació, en els coneixements que ens està donant aquets llibre en plan, en dos àmbits, no? Un ben clar, el judaisme català, del que esteu parlant, l'altre l'edat mitjana en el barri en el que estem, està passant això. Centrem-nos una miqueta en aquest punt perquè després hi ha com vàrios punts que desenvoluparem i crec que potser més llargs inclús, no?
Vosaltres, és a dir, creieu que us ha aportat coneixement? Creieu que serveix com una eina de didàctica, que és el que estava parlant tu taronja?

Taonja: sí, penso que sí perquè, et dic, fas la primera lectura, i arribes al final al plànol que més o menys ho coneixies però aquest punt no el sabries ubicar bé no? On estava la dsinagoga tal, on estaven els banys qual, no? I després la segona vegada ho veus, ho tornes a llegir i ja et situes, i vas recorrent, i penso que sí, és una part molt interessant
Moderador: lila?
Lila: jo no entenia ni idea de la cultura jueva, sóc del barri de tota la vida i havia sentit quatre coses, lo que m'ha permès és unificar tot lo que em sonava de diferents llocs. I sí, m'ha aportat. Relament. I m0'ha obert la curiositat per dir: què nassos és això? I anar darrera el llibre i buscar. Això si que m'ho ha permès
Moderador: algú més vol dir algo sobre aquest tema?
Taronja: sí, també penso que és una bona idea el glossari del final
Lila: jo ni t' ho dic perquè és essencial
Blau: essencial
Moderador, blau, platejat!
Plata: osti, platejat. (riu) No que és adir torno a repetir lo que deia al principi, de que molt, una coseta molt petita desperta molt la curiositat per poder-ho ampliar. Llavors és com un tast, un primer tast que et situa en moltes coses però que, que sí, que et deixa una mica amb el gustet de dir, vaig una mica més enllà perquè obre moltes, obre molt, moltes coses no? Des de com s'alimentaven a com era la seva religió... clar perquè t'explica una mica com era la seva religió, com s'alimentaven, quins costums, com es vestien, una mica que si es banyaven abans del shabbat no sé què... una mica de tot que dius, ostres, vull més.
Verd: Clar que són com obrir finestres petitones, moltes, i després tu pots triar si hi fiques més o menys en cadascun dels punts. En la història de la, del barri a l'edat mitjana, l'alimentació kosher, etcètera etcètera.
19.08
Verd: clar això amb els nens és molt interessant...
Groc: jo sóc el groc, jo voldria una complementació, Bueno, com jo sóc creient, sóc cristià, i llavors m'entens, nosaltres els cristians, tota la base ve del judaisme. Cos que moltes vegades no se'ns ha explicat, per exemple tot com la shemà, nosaltres els cristians diem la shemà, el que passa és que no se'ns explica. Es una manera de recuperar els nostres orígens. La torà, la torà es nostra, es tota la part de l'antic testament. Es Llavors una manera de recuperar els nostres orígens. Es una manera vuill dir que sí que tenen un sentit, és a dir els que hi creuen. Tendim a explicar les religions. Es a dit el judisme com si fos una cosa a part de la que pot ser el cristianisme. No, tot és, el canelobre, el canelobre, vosaltres si no us en heu donat compte , en moltes iglésies esta el canelobre i està davant de l'altar. I això és jueu. I nosaltres els cristians els tenim... es una manera de buscar l'origen, per exemple, a mi ostres, que té un sentit tot això m'entens? El fet dels banys, els banys nosaltres és la pila baptismal, quan nosaltres fem el baptisme però quan nosaltres entrem en les iglésies hi ha la pila d'aigua beneïda que és una manera de purificar-se. Té el seu origen m'0entens en la purificació per a poder entrar en el temple, la sinagoga. Si no que té tot, té una sèrie de simbologia, que a mi es també una manera, em va fer també pensar ostres, tssst, que per exemple si ens moment a nivells civilitzacions com apartades però tenim una correlació en la cultura que és tan nostra , que és tan nostra m'entens, que no podem

dir no nosaltres som una cosa a part sinó que això pertany pròpiament a la nostra cultura i m'entens sobretot a l'origen com pot ser també el cristianisme, el origen en la sinagoga jueva. Abans sense separació. Perquè després d'una informació, que habla d'aquí , la misnah se hace como separación de los cristianos y los judíos. Ellos hacen un concilio, m'entens, pròpiament la misnah donde agafen un reflexe separació quan hi ha la separació, m'entens perquè abans en les sigagogues havien cristians i jueus, que se compartien moltes coses i hi havia, hi havia, hi havia el debat, debat que hi havia ideològic i cristològic

Plata: però també també, també és el paralelisme també amb el món contemporani, no?

Groc: sí

Plata: és a dir que també d'alguna manera et fa conscient que, jo crec que també és interessant de care els nens, també no? De que aquesta separació de cultures no, i de els bons i els dolents, els poderosos i els no poderosos, les distincions, la discriminació, etcètera, Bueno, venen de molt antic, i que, Bueno que a més a més els jueus Bueno curiosament ho han viscut vull dir i que sembla i amb el nazisme i aquí a espanya han sigut com dos coses molt paral.leles amb cinc-cents anys de diferència no? Però que realment és una situació molt actual i que està passant en el món en molts llocs

Blau: i encara continua

22.38

Plata : i que realment dius ostres això ve de lluny lluny

Moderador: creieu que aquest llibre esta mostrant, és a dir m'ha fet molta gràcia quan, perquè tu has parlat d'una visió cristiana. Però tu veus que en aquest llibre està reflectit, aquestes diferències entres cristians i jueus?

Lila: jo no

Verd: mes aviat es veu qui té el poder i qui viu aixoplugat del poder , perquè de vegades els jueus han propsperat amb al protecció dels reis, i de vegades no. Van ser massacrats i al final expulsats

Lila: jo en el fons no me'n recordo perquè el vaig llegir fa , quan el van llegir els nens , però tot això jo, hi ha tanta diferència? No es veu ninguna història de poder

Verd. Bueno, els jueus han de complir una sèrie de normes quan surten del call (assenyala com una rodona al pit)

Plata : no poden sortir si no porten el (es fa una marca rodona al front)

Verd: i això també et deixa, pots intuir que aquesta no seria l'única norma. Clar, o a un nen petit potser només es queda amb això, però tu potser pots intuir que hi havia normes econòmiques,

Plata: o que una jueva no es podia casar amb un cristià

Verd: que no es pot casar amb cristians

Lila: val val, perdoneu la meva ignorància, jo pensava que això era propi del la mateixa religió, que no et deixava mescalr amb les altres, evidentment aquí estava errada jo

Verd: la religió tenia unes normes molt estrictes però

Lila: pensava que les normes eren de la família, no del contexte social. Clar, no hi he pensat en aquest...

24:03

Moderador: groc...

Groc: les limitacions eren en ambdues religions, m'entens? Era bastant difícil que una jueva si no es convertia al cristianisme es pogués casar amb un cristià. Si que podien ser, en uns època determinada sí que podien ser esclaves, m'entens
Lila: sense comptar en lo que jo sàpiga o lo que no, lo que jo havia entès es que no hi havia un problema polític, sinó que era un problema religiós de que no s'havien de mesclar amb els altres. Com un tema social no ho havia vist
Verd: Aviam, jo això ho sé perquè ho sé, però també és veritat que potser el llibre no ho acaba de eflectir
Moderador: aquesta és una altra pregunta que jo us anava a fer ara. Es dir que creieu que en algun punt ha de ser aclatarori això
Plata: es veritat que si que a nivell general de del punt de vista de la lectura d'un nen, perquè jo la primera vegada que vaig llegir el llibre estava amb la meca filla, i llavors vaig observar una mica què és lo que entenia. I aleshores a nivell general si que s'entén que hi ha algu que té molte coses prohibides, m'entens. Però si que això es podria desenvolupar molt més o es podria explicar molt més detall. Tamb´ñe potser lo que deia que em semblava que la història acabava molt ràpid, potser seria una oportunitat per desenvolupar-ho més per all`sa. Jo que se, això ja l'escriptiora ho deu saber. Però a nivell general si que hi ha la situació d'algú que té moltes coses prohibides i que té dificultats per poder fer el que vol. Fins aquí
Blau: però no saps ben bé qui és el que prohibeix, que pot ser la teva cultura, o el teu pare o influenciats de l' exteriors.
Moderador:M olt bé
Groc: jo lo que deia, i si el príncep aquell no vol alliberar de la d'aquests limitacions i diu , vull dir és com un encanteri, jo t'alliberaré d'aquestes limitacions encara que tu no vulguis.
Lila: un heroi
Groc: Si si, un heroi.
Moderador: Sabeu que aquesta llegenda està recollida en un llibre de llegendes del mestre Amades?
No (general)
26.26
Moderador: No ho sabíeu. Es a dir a partir d'una llegenda tradicional s'ha fet el conte, no és una història inventada. I després no sé si us queda clar, perquè de la manera com ho diu ell, lo que explica el mestre Amades, perquè ell ho explica sempre, és la única cosa que hi ha sobre els jueus de Barcelona. La llegenda aquesta. No hi ha res més, a part de les quatre pedres que coneixem. Doncs en cap moment explica que el cavaller sàpiga que ella és jueva
Plata: sí si, és cert
Moderador: i llavors amb aquest punt que esteu donant, vosaltres què heu pensat, perquè possiblement, Bueno això no ho tindria que dir jo, què heu pensat en aquest tema?
Verd: el llibre
Lila: jo no ho he vist
Verd: si ell l'espera davant dels banys
Groc: dels banys jueus, si quan surt dels banys jueus, lo que deies tu
Lila: no és això, no és bàsic

Blau: l'amor no té fronteres
Lila: li agrada la noia
Verd: això és amor
Taronja: Jo vaig interpretar-ho que sí que estava clar que ell sabia que ella era jueva, que no es podien, no podia haver-hi relació però tot i així l'amor està per sobre i tal. Lo que passa és que Bueno, la visió aquesta de que el cavaller que rescata de ... jo quan la llegeixo jo no la veig, no? Perquè aquesta noia passa d'estar limitadíssima en la seva, no sé jo en el seu fòrum religiós però es que n'hi ha un altre! I que és en plan igual o pitjor
Groc: Lo que permite El amor. El estaba muy enamorado
Blau: exacte
Groc. I llavors ja canvia encara que a través d'un elixir que vull dir m'entens
Verd. La noia és una noia que té personalitat, que te voluntat que vol fer el que vol fer i de sobte li anul·len la voluntat la pugen a un cavall i se l'enduen. Jo no estic carregant-me els conte de fades, ja m'ha passat
Moderador: voleu... carbassa?
Taronja. No que ella d ecop i volta d'estar felicíssima de la vida , anar veure el mercat i anar a veure altres coses resulta que de cop hi ha un cavaller, no? Un tio que
Verd: i a sobre es queda sense castell
Groc: i també és una lectura que no sé si és molt acceptada que vull dir jo el que reflexava m'entens en el fet de que, com si en realitat el príncep és en realitat qui roba... como si la treu , fora de la seva context
Verd: es un cavaller
Groc: ja ho sé, es un cavaller fora del seu context. Llavors jo també feia la lectura de per exemple l'expulsió dels jueus.
29.40
Groc. L'expulsió dels jueus pròpiament allà es lo que i l'elixir és aquest . és Sefarad . jo et robo, t'expulso m'entens d'aquí, m'entens? Sense la teva pròpia voluntat. Perquè ella es lo que tu dius: jo no et vull, tu m'has enganyat. M'has obligat, d'alguna manera , amb un encanteri. M'has tret del meu pare, encara que jo tingui les meves fantasies i tal , tu mk'0has tret de tot lo que és meu i m'emportes fora. Jo havia fet la lectura després també rebuscat una mica més. L'expulsió del jueus i aquesta ignorància sempre vull dir del retorn o de les
Plata: platejat! Potser lligant amb això, també la situació en que es queda l'alquimista no?
Groc: l'alquimista. El pare
30.30
Verd. De de impotència, de no poder fer res, i de simplement dir doncs Bueno
Lila: Es curiós com ajuda a aquell quan no sap que serà perjudicial per a ell . És a dir pot ajudar a un cristià, a mi me importa un bledo a qui enamoris, fins que afecta a
Blau; si aquesta
Taronja: hi ha aquesta veu. Es un bruixot, fa això, ven les seves pòcimes i et pot passar, no? Vull dir que també més complicat xxxxxxxx ningú que no sigui la noia en tota la història, no? És l'única que és una mica, no sé

Verd: la figura del pare em sembla també bastant simpàtica, simpàtica no és la paraula, entranyable. Perquè és molt afectuós amb la seva filla, és un home que respecta les tradicions, que a més a més és cabalista i és un savi, però tracta la seva filla amb molt d'afecte
Lila: Potser a mi m'ha caigut malament!
Verd: i Bueno, em sembla que és una d'aquelles jugades dolentes que porta la vida
Lila: el destí
Verd: el destí, que fa que ell sigui l'instrument de la desgràcia per sota el seu punt de vista de la seva filla
Moderador. Lila
Lila: a mi personalment no és un personatge que el vegi positiu sinó que és capaç de traicionar a qualsevol, Bueno a operar malament amb qualsevol, però en aquest cas la jugada li surt malament perquè és la seva filla. Perquè pot fer, no trair però actuar malament donant la màgia a un altre. Es que no li importava.
Verd: això és, això és part de la vida a l'edat mitjana, i ell era alquimista i això era part de , de la realitat de la gent
Plata: platejat.
Moderador. Espera, groc anava primer.
Groc. Aviam si anem aquí una mica, jo mira... no continua tu perquè he perdut el fil
Plata: No que en aquella època, o sigui la figura d'un alquimista no segurament també...
Lila: però realment creieu que hi han pòcimes?
Plata: però en aquella època sí! En aquella època no hi havia medecines...
Lila. Pòcimes per enamorar, en serio?
Plata: aleshores, no però
Verd: ara n'hi ha, abans
Blau: ara n'hi ha.
Plata. Bueno, ara hi ha les flors de bach, vull dir que a veure, jo què sé!
32.42
Plata: però vull t-te que en aquella època segurament la figura de l'alquimista tenia molta més importància perquè segurament ajudava a molta gent, no només en un tema de que t'ajudaré a que s'enamorin o no s'enamorin o que siguis ric, sinó que segurament feia coses per curar-los! Perquè no hi havia medecines, no hi havia metges, no hi havia, la gent no podia accedir a les coses de sanitat pública com ara, no?
Groc. els grans metges d'aquella època la gran majoria eren jueus i estaven, vull dir perquè hi havia una sèrie d'oficis que els jueus odien fer. Un d'ells eren prestamistes, la gran majoria dels prestamistes dels reis catalans eren jueus, i luego eren metges. Perquè vull dir hi havia unes feines determinades que no els deixaven.
Lila. Estàs ajudant a conquistar una noia
Groc. Però em refereixo a allò, a la continuació al tipus dels oficis que podien tindre ells no? Clar dius Bueno, alquimista. Alquimista , però també eren prestamistes i també tot va lligat dins de les
Moderador: perdoneu, aprofitant que treus aquest tema, jo crec que en el glossari, podem mirar-ho, surt algo del que era un alquimista.

Plata. Sí
Moderador. Però creieu que potser fa falta més informació? Perquè clar per exemple a la cristina li han quedat uns dubtes que en definitiva clar, lo que estaven comentant el platejat i el verd és cert.! Un alquimista, o groc, anava més enllà que un mag, era ... llavors creieu que potser us falta informació en aquest sentit?
blau: no
Lila: no, no, en absolut, i sé lo que era un alquimista, jo el que dic és que, Bueno potser teniu, científicament i tal, però primera notícia de que hi hagi un elixir per enamorar. Jo parteixo d'aquesta base.
Riure general
Blau. Deuria ser un extasis o li va donarun cop de pedra
Lila. Es un conte! Jo em refereixo de que, si existeix o no existeix, o sigui ell considera, ell no voldria que alguna persona enamorés la seva filla i se l'emportes por artes ocultes, però no li importa fer-ho a un altre
Blau. Ya
Lila. AquÍ és on estic criticant aquest personatge
Verd. Perquè empatitza amb el cavaller que li plora, li, el veu tant desesperat que
Lila. A mi no m'agrada el personatge. M'agrada però li veig el punt toma ya!
Plata. Sí sí, però jo no ho veig que ho faci per ara passo d'ell, sinó més per lo que diu el verd, no? De que empatitza amb el noi possiblement perquè ell també ha sigut jove i potser també ha viscut la mateixa situació, i la impotència que tens de que intentes enamorar algú i no pots no? I llavors diu va, l'ajudo, malgrat que és cristià i tal
Blau. I també crec que els alquimistes feien altres coses més importants que no aquests derroteros i és com un favor que li fa
Verd. Tornant a l'estructura de la història, és molt difícil escriure una història, però potser és veritat que acaba molt bruscament i que a la trama s'hi podrien afegir més pinzellades d'informació sobre la vida als mercats i no sé una mica més. Es parla del kosher i es podria parlar una mica més. El que feia un alquimista..
Moderador: molt bé
Groc. No jo la continuïtat, el que va passar després. Què va passar amb els jueus. De cop i volta és això, me arrebato, m'emporto a la Judit, però ja s'ha acabat la història
Verd. Les històries acaben i s'acaben
Groc. Ja però em refereixo a la pròpia, a la pròpia història. Es un conte jueu d'un barri determinat. "Què va passar amb aquest poble? Per què no hi ha jueus? Vull dir que això els xavals poden preguntar i què ha passat? Perquè després hi ha una continuació. Una continuació en el sentit de que molt bé, però que...
Moderador: en aquest punt en el que estem jo us faig dos plantejaments. Per un cantó estem avaluant els continguts en definitiva, i el fil argumental, us diria, creieu que falta algo de informació sobre el món migeval a Barcelona? Creieu que falta algo sobre el món jueu a Barcelona?
Plata: En aquesta història?
Moderador. En aquesta història. O...
37.03

Plata: Per a mi sí
Moderador o us deixo en aquest sentit perquè vull que sigui cap aquí que evolucioneu la història, lo que fa falta és un annexe on es doni aquesta informació complementària o que complementi...
Plata. Platejat. Jo crec que més que, més que un annexe, jo ho veuria més com una introducció una mica més llarga, per situar-te millor en la situació de la història. Una introducció en la qual expliqui doncs la realitat que hi havia en aquell moment. I llavors a partir d'aquí introduir la història. Però et fiques en la història molt directament, hi havia un alquimista que tenia una filla, llavors si això ho poses com una introducció et situes molt millor. També et permet potser introduir més elements que et permetin introduir lo que és la cultura jueva.
Lila. Si el llibre es converteix en una novel·la potser que sí. Però eh que és un conte de nens? Cal aquesta descripció?
Plata. Es pot fer igualment.
Verd. Com a preàmbul o com annex
Plata. Però més que res, platejat, si ho fas com annex
Moderador. Com a preàmbul o com annex què? Mmm, el món migeval o cultura jueva?
Verd. Posar context als jueus del call en el món medieval de la ciutat de Barcelona
Plata. Sí. Platejat. perquè si ho poses com annex es molt probable de que es perdi, aquesta informació. Potser no hi arribes. I en canvi si ho poses com a introducció... per adults no, perquè tu mires fins al final. Però de cara a un nen li permetrà de que aquest informació li arribi
Moderador. Val. Esteu tot d'acord en aquest punt. Doncs ara us faig una pregunta que és bàsica. A quin públic objectiu creieu que va dirigit aquest conte? M'ha quedat així com a molt marquetinià, no? Però en definitiva é a quina franja d'edat , qui creieu, què crieu que o com creieu que és aquest conte?
Taronja: Jo
Moderador: carbassa
Taronja: Sí, carbassa, quan he intentat explicar-li al meu fill que té et anys ara m'ha costat una mica, perquè cada moment era paraules que no entenia , i si tu vas a explicar-li la paraula o l'objecte perd la història. Penso que seria més per a nens una mica més grans, eh? Igual per a nens a partir de 10-11 anys i que ja tinguin una visió també, perquè de vegades amb el meu fill diem "anem a nou barris". I ell diu "Es un altre poble?" La ubicació encara no la tenen del tot, del tot situat, no? I el tema històric ja ni te digo.
Verd: Jo depèn,. Si és per consum intern, a casa, llavors, els annexos amb més informació poden ser útils pels pares, perquè els pares siguin uns, participin activament, és a dir ells s'ho llegeixin, després llegeixin la història als nens i després puguin donar la informació. Si això es fa servir en un context educatiu, els professors tenen eines per trobar informació, és a dir amb això tenen prou per
Blau: Jo crec que amb set anys ja es pot, blau, jo que que , a veure, si que ja seria ideal els 10 o els 11 anys però jo li he explicat el conte no amb les paraules dels glossari de kosher, li deia doncs la carn especial que menjaven ells, no, o feien ells d'aquesta manera, i a la Naroa li ha agradat molt.
Verd: Per cert, volia dir una cosa. El que va dir la meva filla, ho puc dir?
Moderador: si
Verd: Em va dir que li interessava molt, que aprenia del món jueu, però que la història era, la meva filla té nou anys, la història era per nens més petits.

Lila. Jo, jo lo que he trobat
Moderador. Anava primer el groc
Groc. Jo per exemple com a material didàctic
Moderador. Centrem-nos, si us plau, públic objectiu. Perquè després us he de fer una altra pregunta. M'esteu responent, verd té la capacitat d'adelantar-se sempre a lo que... a lo que voldria dir.
Groc. Com ella ha parlat m'entens, bàsicament de material didàctic, ho veig molt bé perquè la cultura religiosa, per exemple que puguin treballar, perquè hi ha elements suficients además de el call d'aquí, jueu d'aquí, però como, vull dir com a cultura religiosa dóna molta informació per a que els xavals coneguin a una edat determinada, jo no sé si a partir de 7 cap amunt, m'entens, però a la hora de fer un treball per exemple de cultura religiosa, com material didàctic poden treballar per coineixer el que són els costums jueves m'entens i per conèixer també tot això. Hi ha element s també tipis la càbala, el alquimista , què és la càbala? Bueno, jo no tinc molta idea , però té suquillo no?
Lila: seguint lo que dius jo , el meu fill de 15 anys va passar dl llibre totalment, però crec que si és de lectura obligatòria li trobaria la gràcia i aprendria. Però no li atreu. Els nanos de 10 anys perfectament ho han seguit i els hi ha agradat. Jo quan l'estava seguint pensava és el típic llibre que llegiria a un nen més petit, que jo el llegiria, i a part em divertiria mirant alguna cosa que mira, què vol dir això?
Moderador. Val, en aquest punt, és a dir, consensuem. Només vull consensuar perquè després t'agafo la paraula, que també ha sigut algo que ha dit Verd. En quina edat creieu que és, per consensuar, Platejat. Platejat. Jo crec que de 10, 11 , 12.
Moderador.. 10, 11, 12
Verd. O és que tiro més cap abaix.
Moderador. Sí
Verd, sí sí.
Verd. És que , jo el que penso és que té molts estrats, per dir-ho d'alguna manera. És a dir es pot a agafar des de perspectives molt diferents. Aleshores, tu pots, pot ser perfectament adequat per un nen de 6 set anys perquè li expliques la història i ja està, i simplement és la màgia de la història d'una noia que s'enamora i no sé quantes, i llavors es perfecte per un nano de 6 anys, per exemple, però en canvi penso que dóna molt de joc, tot i que la història pot semblar molt banal per un nano preadolescent o una nena preadolescent de 12 anys, però dóna molt de joc perquè té molt suc per treure. Perquè t'introdueix molts temes molt interessants que amb els quals pot anar estirant el fil
Moderador. Pues introduïm. Creieu que aquest llibre necessita un mediador? És a dir, tot el rato esteu dient jo explicant... necessita un mediador?
Sí general
Lila. La història no. La història no necessita un mediador
Moderador. En aquest punt parleu de dues coses, de dues coses que heu parlat i que heu deixat anar. És un llibre que necessita mediador? És un libre intergeneracional? És a dir que és una bona manera de parlar entre pare fill, o entre germà més gran...
Blau. Sí
Groc- sí, sí, sí
Moderador. És a dir, parleu d'aquest tema i després vull que parlem d'un altre tema que també heu engegat ara. És a dir, pregunta que us faig: aquest llibre, a partir d'aquesta franges d'edat més baixes que

heu dit, necessita un mediador? Aquest llibre a partir d'aquesta franja de 10 cap amunt, té una lectura pròpia? Aquest llibre..., és a dir m'enteneu no per on te vaig? Aquest llibre em pot servir de guia per ensenyar el call jueu i jo seré l'intèrpret d'aquesta guia , és a dir, li veieu aquesta funcionalitat a aquest llibre? M'enteneu aviam per on vaig?
Verd: A veure jo veig, per edats més baixes necessita un mediador, i per edats més altes jo diria que també, en el sentit que com has comentat abans (a Plata) a una adolescent la història no li entra. Llavors, una, un nen de 10, 12, 13 anys, no se'n va al glossari a mirar els termes, en canvi , en una aula, "anem a llegir aquesta història, en 15 minuts, una llegenda de tal, i a partir d'aquí ho treballarem". Llavors, ho veig, ho veig amb mediador. Siguin els pares o sigui
Groc. Jo, no sé si tu anaves a dir (a lila)
Lila, no no, si se me n'anava ja...
Groc. Per exemple, la Mar, jo me'n recordo, a l'escola, van fer cultura religiosa, i li va tocar, es van dividir per grups, en les religions monoteistes. Van treballar el judaisme , el cristianisme i l'islam. I a la Mar li va tocar el judaisme. Amb aquest conte tant petit la informació que n'hi ha és tal, perquè jo me'n recordo que papa, ajuda'm a buscar, m'entens, vull dir, informació de la cultura jueva, des del, Bueno, descomptant ja la part més doctrinal, i tal, però els elements que hi ha aquí, per a m'entens, és que està molt bé.
Lila. Però per què està en jueu? Per què està en hebreu? Si els hebreus representa, si... entrem en un altre tema
Riure general
Moderador: Parlem si us plau d'aquest tema i després parlem del que acabes de dir.
46.35
Plata: Jo , seguint una mica amb això, a mi se m'acut que això pot ser , és a dir, tenint en compte que sembla que tots estem bastant d'acord, que pot servir segons com s'enfoqui, per diferents edats i tal, des dels més petits als mitjans i fins i tot als adults, per a mi és una eina estupenda per muntar una activitat a la ciutat, com una guia amb la qual, per fer una activitat familiar. És a dir, Bueno, activitats en família, d'aquestes que n'hi ha mil, no? Una activitat en família en la qual , ostres, pot implicar a tothom. Doncs perquè té elements d'interès pels grans, fins i tot pels adolescents, i per als fills, i per mi això és fantàstic perquè jo ara tinc una nena preadolescent i una altra que és nena nena, i ajuntar-les a les dos em costa molt, fer coses juntes. Ja tinc que anar una per una banda i l'altra per una altra. En canvi una cosa així, ostres dic és que això li podria interessar a L'Adela i li podria interessar a la Violeta, i em pot interessar a mi. Aleshores dic, ostres, estupendo. A mi m'expliquen el call a través d'aquesta història i totes estem contentes. I llavores dius...
47.36
Moderador. És una eina intergeneracional.
Groc. Sí.
Carbassa. A mi m'és difícil pensar, inclús sent adolescents, que no sigui amb un mediador, perquè la història , la història d'una noia que ve un cavaller i tal pues això ho entén un nen de cinc anys, però tota la part religiosa que és tan densa i que ens costa a nosaltres, a m i em costa moltíssim, i que em fa mandra, perquè em fa moltíssima mandra, penso que fins molt endavant, no, si no tens algú que et vagi introduint, és dificilíssim entrar allà. A més que té tota aquesta part esotèrica no? Que no, que Bu-

eno, una mica tu la pots explicar però tampoc no l'arribes a entendre molt, perquè si no tens l'empatia aquesta amb la religió que pots tenir, igual tu tens més no? (a groc), però a mi em costaria moltíssim arribar
Groc: Me trobava m'entens que me faltava algo en el cristianisme que no entenia jo, m'entens, i que tenia el seu origen, i és pròpiament el judaisme, no? Com a tal necessitava buscar el meus orígens per trobar-me m'entens a lo que sóc jo. Donar-li ese significat que té, m'entens? I vull dir, i necessitava tornar, i tot això me retorna als meus orígens, m'entens, és una manera de buscar.
Carbassa. Jo vaig a dir. Em pregunta el meu fill, escolta i què fan? I dic, no es purifiquen abans de fer l'oració. I deia això per què? I jo òstia, pues ja m'has agafat. No sé per què. No sé per què, perquè estaven bruts de , o estarien brutes les mans , per què? Doncs no ho sé. O no ho sé explicar no? Vull dir que és una part que segur un que ho expliqui és necessari, no sé en quina edat, o igual sí, fins i tot a un adolescent.
49.25
Moderador: I per aquestes explicacions i tot això vagi bé és a dir creieu que possiblement aquet glossari el trobéssiu una mica més extens hi pugués haver una part més d'explicació...
(Entra una assistent)
Moderador: no passa res. Seu, la renfe! Ve de Vilanova la pobra!
Dorada: dorada!
Hola general
Moderador: bueno, per fer-te, estem en el punt de que dèiem de que el llibre amb tots s'ha arribat en un consens de que en molts punts és un llibre intergeneracional que és per comentar entre un pare un fill més petit, o inclús intergeneracional com a visita o reconeixement del call, i que estàvem parlant de que per això necessita un mediador. Que és una bona eina per treballar, que una persona expliqui, doni aquestes pautes a la gent en diferents àmbits de lectura, no? I estàvem en aquest punt no? llavors lo que sí que estàvem parlant de que la Cristina i parlant una miqueta del tema aquest ara m'agradaria

Gravació num 2

Moderador: que avaluéssim dos punts,i així fem un... si us sembla eh? Si voleu continuar amb aquest tema, però passem plana i us vull fer valorar dues coses : que valoreu les il·lustracions i que valoreu la maquetació del llibre, amb algo que la de color lila ha deixar anar alguna cosa al voltant. Al voltant d'aquí. M'agradaria que, Bueno , la primera cosa que us he de dir és que no sé si sabeu que aquest llibre és una prova, està pensat en un altre format, eh, bueno, era l'única manera que hi havia per un tema econòmic i aquestes coses per poder fer algo així. Llavors us demano que, valorem si us plau, en aquest tema, número 1. Diríem la forma física del llibre, eh. Comencem per aquí, i després parlarem de les il.lustracions en el concepte conceptual. Eh, vinga, qui comença? Comencem amb el color verd? Verd. A veure, aquest llibre necessita una correcció d'estil important. Això ho dic per deformació professional. D'altra banda, no sóc maquetadora, m'agrada molt la combinació de l'hebreu amb el català. M'agrada perquè no entenc absolutament res d'hebreu no m'interfereix, no e molesta, no... i em lliga amb , perfectament amb el conjunt del llibre. I les il.lustracions són excepcionals
Blau. A mi m'encanta, blau, a mi em crida molt l'atenció el color blau (assenyala la portada) crida bas-

tant, és un color...
Moderador. Perquè tu ets el color blau.
Blau. Ai també! (riure general). Crida bastant l'atenció. També està el call dibuixat darrera, o sigui que és un llibre que l'agafes amb ganes, no? I també dic de totes les edats, perquè tinc un nen que no li agrada gaire la lectura i l'ha agafat. Ha fet així (fulleja) i ja està, però l'ha agafat, cosa que no agafa gaire llibres. I en quant als dibuixos, són bastant infantils però són molt tendres, i te donen també molta informació del que estàs llegint, i no necessites anar tant al gossari si no que dius ah vale, això és ... no?
Verd: Tenen molta informació. Trobes un alambí, trobes elements cristians, elements jueus, tenen moltíssima informació
Daurat. Super detallada la il·lustració
Verd. Les il·lustracions són absolutament fantàstiques
Carabassa. Jo no és que sàpiga maquetació. Jo sí que sé si em trobo còmode mirant la cosa no? I m'he sentit còmode , però és que els dibuixos, ja ho he dit abans , ho he avançat, que lo primer que feia quan passava pàgina, mirava el dibuix. Perquè m'ha encantat.
Plata. A mi l'únic que no m'agrada és la lletra de pal
Plata. Molt bé, molt bé, un altre tema a parlar
Lila. Si, a mi tampoc m'ha agradat la tipografia, he pensat que era provisional
Plata. Lo altre m'agrada. La combinació de l'hebreu, perquè contrasta, a més és com una grafia agradable, les il.lustracions són xulíssimes, però la lletra de pal a mi em molesta.
Blau. No i la grafia et dona de que és una religió totalment diferent i que ho és molt completament, no? Perquè clar, no entens res, no, de lo que posa aquí...
Moderador. Dorat, tens algo a dir.
Dorat. Si, no a mi m'encanta a mi que hi hagin les lletres aquí m'encanta perquè diuen, a veure si puc entendre ... per curiositat no? A més lo que deia el color verd de que lliga molt amb el llibre. Les il·lustracions són super detallades, utilitza diferents tècniques, tampons, Bueno, m'encanta. Jo és que faria aquest llibre tipus gros, així enorme, amb les il·lustracions primer, perquè és que m'encanten. I que tingui el call, i aquí a més tens les descripcions. Jo amb la meva filla lo que deies que era per utilitzar –lo, li deia espera carinyo que m'ho miro que no sé lo que és , o sigui que super bé que tingui el diccionari aquí al costat. Bueno, a part de que la història potser costa una mica i per això necessites un mediador, a mi m'ha captivat i m'ha agradat molt, i les il·lustracions és el que més
4.46
Groc. Jo me referia una miqueta al tema de l'enquadernació, m'entens que li podríem treure més partit a l'enquadernació, d'una manera així como més luxosa una mica en aquest sentit, donar-li una categoria. Lo de la lletra també reconduint també veig veure una mica sí, però vaig pensar és un esborrany, no , per això posa aquesta lletra. Sobre la qüestió de les imatges, les imatges estan molt bé totes, perquè reflexen tot el conte i fins i tot m'entens el simbolisme està relfexat en les imatges, i llavors m'entens això em va agradar molt, perquè fins i tot és un dibuix religiós, psicologia religiosa, i recull no només els costums, la manera de i tal. Lo, el guió el veig una mica apretat, infantil no, a lo millor el veig una mica cap els crios...
Lila. A mi saps què m'ha recordat? M'ha recordat el principito, el estil de dibuix, que no saps què són,

molt més elaborat, eh? No el llibre no té res a veure...
Daurat. Entra al cor al principi
Blau. Jo quan he dit, blau, quan he dit infantil, volia dir que no és el traç perfecte d'un dibuixant de la cara perfecte, no? Que és com , com si , no, és molt difícil
Plata. Jo el que veig d'alguna maner que és un conte que tal com està per ser de tapa dura
Groc. Sí sí sí
Blau. I tant
Daurat. Com els que venen ara així que la il.lustració és la important
Plata. Perquè si no es desmereix molt
Lila. Però també pot tindre la versió sense tapa dura, eh?
Lila. Vull dir que tampoc és tant important això
Plata. A veure. Tot el colorido que té é molt agraït i quan el veus imprès d'aquesta manera molt senzill doncs també llueix. Però és que això a més a més si el fessis amb tapa dura ja seria la bomba
Lila. I una cosa, tornem a lo de l'hebreu, és que ja és personal . Veig que aquest llibre no és un conte, sino que vols educar-nos a tots en la cultura jueva. L'hebreu és un idioma que el coneixen els jueus. No és l'usuari final el hebreu, sinó que és un tema de marketing que estigui llavors. O
Daurat. Hi ha llibres ara que estan també escrits en àrab, estan en català i en àrab. I em sembla molt i mot interessant, perquè els nens d'avui en dia estudien molts idiomes. L'hebreu encara no sabia, però potser en altres nens...
Groc. La unitat hebrea és molt petita,. I llavors estudien hebreu en les pròpies.... no hi ha una comuntat com l'islam que
Lila. Si l'hebreu creieu que és un producte de marketing, realment cap a un món jueu, o està també per estudiar-lo
Plata. No això possibilita també que el mercat hebreu el pugui descobrir. (parlen tots alhora) Però és que a més a més d'això, els jueus estan
Moderador, centrem-nos si us plau
Verd. Hi ha una traducció en anglès del llibre, és a dir que podria ser una eina que sortís de les fronteres de Catalunya...
Lila. En ves d'hebreu?
Verd. De català
Groc. Pròpiament aquí, últimament va augmentar la comunitat jueva i vens a descobrir que te dons compte de que parlen en hebreu, perquè és una llengua que fins ara no estava, però te n'adones que ostres doncs aquesta gent no són si islam ni tal són hebreus, perquè portaven la kippà. M'entens, i estaven allí explicant. I això, una llegenda del call jueu, pot ser que també
Moderador. A part de que volsaltres penseu també en l'excusa del marketing, no us ha molestat oi de que sigui en català i hebreu
Lila. No, al contrari, és més
Verd. La maquetació de l'hebreu no en tinc ni idea, de la maquetació en català tampoc puc dir gaire cosa, però abans he dit de que necessita correcció estilística, i més aviat necessita correcció ortotipografia. És a dir, petites correccions gramaticals, petites correccions de puntuació, hi ha petites errates, l'estilística, bueno això ja és una altra història...

Riure general
Daurat. Referent a l'últim apunt, referent a lo de la lletra de pal, és que la meva filla... és que al coles estan acostumats de que a p3, p4 i p5 de que llegeixen amb lletra de pal, i que quan comencen a ser grans diguéssim tenen la lletra lligada. I va dir Bueno aquest és un llibre de nens, lo primer, la primera plana amb això, i no carinyo, perquè ho va veure amb lletra de pal
Verd. Està molt bé això.
Moderador. Molt ben pensat. Ah, bé, ara ve el moment de que torno a treure totes les coses que he ficat abans aquí, i llavors ara ve la història de reconeixeu aquests elements , han aparegut en el llibre, els reconeixeu ? teniu algun dubte al voltant d'això? Us ha aclarit algo?
Blau. (es posa la rodella al front) la rodella
Verd. Això és lo de la porta (la mezuzah)
Groc, sí és lo de la porta
Blau. Aquest és el candelabro (menorah)
Groc. I aquest és lo de la càbala no? (arbre cabalístic). Això és lo de la càbala que va tot l'alfabeto hebreu a diferents... que a mi m'agradaria descobrir-ho perquè no ho entenc!
Daurat . El mocador... I la medalla no
Groc. La medalla és una fantasma, està dintre...
Blau. I aquest és el jabon amb el que es banyaven
Moderador. Creieu doncs que aquest elements ajuden a la didàctica . és a dir creieu que el concepte , lo que li diuen, de que si això fos un projecte d'educació en la didàctica una maleta didàctica amb aquests elements ajuda a entendre la cultura
Plata: I tant. Amb els nens seguríssim.
Verd.(Mostra la rodella) fer una activitat per exemple fent servir això
Daurat. La meva filla és l'únic que no va entendre, això, deia per què han de dur això?
Verd. I et fa sentir
Groc. La discriminació, ser observats, clar m'entens cadascú
Verd. El mocador. Com un xal de les pregàries
Groc- no, tota la simbologia és
Verd. Que un nen pugui veure, pugui tocar
Blau. Jo el primer que he fet quan he arribat ha sigut tocar això (toca la mezuzà)
Lila. Però l'has identificat?
Blau. Si, clar, l'he identificat sí.
Groc. Aquí (assenyala l'interior de la mezuzà) hi van escrites oracions del Deuteronomi, allò que recorda de que cada jueu ha de tindre la casa m'entens? No, que tot té una simbologia.
Molt bé. Bueno, ja per finalitzar no? (a daurat)Llàstima que hagis arribat quasi al final, em sap greu. En definitiva, us he de fer vàries preguntes, no? La primera cosa és si heu après, si creieu que us ha servit com una eina d'aprenentatge aquest llibre.
Groc, Daurat. Sí
Lila. Absolutament, Per mi per descomptat
Plata. Totalment
Groc. Totalment. Jo ampliar coses perquè no tenia Informació sobre les càbales. Aprofitant la la in-

formació que ha donat em motiva a anar a buscar, a indagar una miqueta més perquè és una cosa que m'interessa.
Lila. A mi no m'interessava gens el tema i m'ha agradat
Groc. La connexió mística que hi ha és una cosa que jo tenia desconeguda i vull... aquí hi ha un tema autèntic, no?
Lila. Però, jo de seguida he pensat de fer una cosa semblant amb els .. un conjunt de diferents religions per ensenyar, imagina't.
Moderador. Això, després t'explico
Riure general
Plata . i amb els àrabs ni te cuento, perquè tot lo que pensem dels àrabs suposo que no té res a veure amb la història real dels àrabs. Tot lo que ens venen, la *jihad* i no sé què...
Blau. No i també van ser una influència aquí
Moderador. Bueno, jo ja per finalitzar , perquè ja t'ho dic estem ja a la fase final, és què aportaríeu, què milloraríeu del que anem parlant tot el rato. És a dir, després de fer aquesta avaluació, després de , Bueno, crec que hem descuartissat ben bé lo que ha sigut el llibre, la història, la didàctica, lo que ha sigut les imatges, la maquetació, hem parlat del context històric, hem parlat de la tradició, hem parlat absolutament de tot, i a més largo y tendida, llavors, m'agradaria que diguéssiu pues jo lo que crec és que a aquest llibre li fa falta això, o d'aquest llibre potser faria dues edicions, una edició per tal i una edició per qual, i us he dit les coses al voltant del que heu anat dient fins ara, eh? És a dir que m'expliquéssiu una kjiqueta conclusions vostres. Comencem possiblement per aquí perquè com que ha sigut l'última en arribar i així t'ho va s pensant una mica. Eh? Verda, comencem.
14.59
Verda. Com que tots direu moltes coses jo em centro: necessita una correcció ortotipogràfica i una miqueta de correcció d'estil. Però després vosaltres aneu afegint.
Moderador. I a part de, diguem això seria la forma, tu li...
Verd: De contingut? De contingut? La història es podria treballar una mica més, es podria ampliar una mica més, i bé, també la informació tant prèvia com en forma d'annexes també estaria bé que n'hi hagués més. Fins i tot, amb il.lustracions tècniques a la part dels annexes, o sigui, el micvà: estaria bé tenir algun esquema de com era un micvà i els corrents aquests que feien que circulés l'aigua, per exemple.
Moderador. Platejat
Pata. Platejat. No , jo a part de lo que he dit de la lletra de pal que no m'agrada, també una altra cosa que comentava, que jo hi posaria una introducció una mica més àmplia per situar millor el contexte històric i explicar, aprofitar per explicar més coses, mmm , també penso que una idea interessant potser seria de fer dues edicions, una més pensant en nens més petits, i una una mica en adolescents i en grans, amb els quals puguis desarrollar més els continguts, no? O pensar més específicament en aquestes dues franges, perquè tinc la sensació de que dóna joc a lectures molt diferenciades segons com ho enfrontis.
Lila. Jo si el públic realment són els nens i no xxxxxxxxxxxxxx d'una com a llibre o parlant d'una altra manera, em centraria més en que la història els atrapés. A mi m'ha agradat molt la història però no he sentit el enamorament del personatge en algun moment. Osti, necessito que estigui més construït.

Algo que m'atrapi. Llavors si es pogués posar...
Moderador. Està molt bé això, perquè has entrat en un altre concepte, que no hem parlat avui.
Riures.
Lila. Ho sento! Tindríem que donar-me un guió el pròxim dia.
Blau. Bueno, amb això, blau, amb això lo millor posant una mica d'introducció i una mica un acabament una mica més enfilat, no, més arrodonit, si que agafaria el tal, quedaries empatitzada no? Ha sigut una història, seguint lo que diu Lila, que l'has vist des de fora, en cap moment jo m'he sentit la Judith o m'he sentit el pare o m'he sentit el cavaller, no? Ha quedat com una mica superficial. Però Bueno, a mi m'ha agrada molt, perquè no veig que sigui de dos llibres, no? Perquè amb un llibre ara que estem en reciclar, reutilitzar i bo sé què més que són les tres erres que ara no me'n recordo, que la meva filla em diu, podria ser pues la història per més petits, ens quedem a la història, i per als més grans, Bueno pues hi ha més per profunditzar, per investigar. Vull dir que jo, el que sí el faria una mica més gran i tot això però jo me quedaria amb un llibre: reciclem, reutilitzem i no ...
Plata. Et fitxarà l'Ada Colau!
Riure general
Blau. I després a lo millor ja acabaria amb una pregunta no? Perquè els nens o les persones, no? I tu quina part de la Judith ets ? o, una mica per identificar-te, no? I tu tens algo de la Judith? Perquè a lo millor estem, tenim algú hebreu, perquè sigui la teva família, sigui el teu
Verd. No, molts tenim molt
Blau. Exacte, una mica també i aquí tu t'identifiques també, fas que t'aproximis no? a la religió, no la vegis com algo, a vale, los judíos, los budistas...
Verd. Puc dir una cosa?
Monitora. Digues. Verda, pots dir una cosa
Verd. Un glossari, un petit annex amb els cognoms catalans d'origen jueu m'agradaria molt, perquè ens faria conscients de la nostra herència no? Perquè n'hi ha moltíssims. Els Vila, els
Groc. Vives.
Verd. Angelet potser?
Plata. El meu cognom és xueta.
Verd. L'altre dia van dir que el meu ho era, però vaja o en sóc conscient.
Blau. Això ets potser lo que millor t'aproparia no? Al conte, no només veure la història com, a Bueno, vale, molt bé, conte acabat conte terminat, o algo així
Lila. Però hi ha un final. Hi ha un moment en que és el dia d'avui. I es al capdavall quan et dones compte de que tot això és més serio.
Groc. Però a mi vull dir lo que també m'ha agradat molt és que poder descobrir moltes coses. He fet lectures fins i tot una miqueta més enllà de lo que pot ser un conte per als crios. No si jo he fet una lectura per exemple m'entens, la filla és Sefarad. Per a mi és Sefarad. La pèrdua de la filla és la pèrdua m'entens de Sefarad que és la pàtria jueva d'aquí que trobem fa mils d'anys, fins i tot ja en el antic testament habla de tartessos, i tartessos està en el sud d'Andalusia, que els jueus ja en la època anterior ja està. Paulo habla de també de tartessos m'entens, de personatges i tot, que , vull dir que hay una arrel jueva molt forta aquí que de cop i volta m'entens, la van segar, la van expulsar, o molts es van convertir en conversos. Vull dir que tenim tota una història que ens han amagat i que vull dir m'entens és in-

teressant. A més del conte que pot ser altres temes que hem parlat nosaltres de mercat, l'estril, que sí que és lo més maco, però que és un material que per a mi és un material brutal, des del conte per a crios fins a una persona adulta pot anar a descobrir el que tenim aquí que està perdut.
Moderador. És a dir que tu, a part de la lectura que has vist has vist una lectura simbòlica, no?
Groc.sí
21.34
Moderador. Molt vinculada amb tot el simbolisme que hi ha hagut a darrere i de registre històrica
Daurat: A veure , la meva, una mica de tot, no, del format, la lletra de pal, el poder-me vincular una mica més amb la història, sí, també. És una història que la llegeixes així per sobre i potser no, no t'agafa, i d'acord amb lo que diu ell, que per donar a entendre a la criatura, perquè a mi lo que em va costar fer-li entendre, és situar la història. Normalment quan expliques un conte, vius en un país llunyà, en una muntanya màgica, no, situes el lloc. Al llegir això i dir-li que havia passat en aquí, potser una primera plana per explicar que , ho diu així molt subtilment al principi. Al final sí que fa una explicació. Però just al principi perquè el nen s'ubiqui a on està, a quin món està, gairebé tots els contes si ho expliques, ho veus, et situen. Aquest, com que és aquí, costa una mica de situar-te. I com que és una època a més anterior, i una cultura totalment per-duda que no la pots ben explicar, una plana, resumida, per a un nen, no sé com fer-ho, si he d'explicar i fer la crítica, però no sé com dir-ho per situar-lo i vincular-lo llavor ens de la història. Potser per fer-lo traslla-dar o que es traslladés el nen en aquell món, no?
Moderador. Molt bé, doncs, escolta, no sé, si teniu alguna altra cosa que volíeu dir, estic aquí twittejant lo que esteu7 dient perquè em sembla molt interessant i allavors estic aprofitant el rotllo twitter per enviar-ho al moment
Lila. Jo insisteixo. A mi m'ha agradat molt la maquetació, a mi sí que m'ha agradat. I m'agraden llibres així i que seria el típic que t'agrada portar al bolso per visitar. El trobo maco
Blau. Si per descomptat, el portes a la platja , el portes al bosc.
Daurat. Però desmillora la il·lustració. una il·lustració així de gran que puguis veure bé
Plata – És una llàstima
Lila. Però llavors no hi ha, no te'l pots emportar, no pots anar a visitar
Blau. I llavors no arriba a tothom
Daurat. Però porque pido la luna
Lila. Jo m'estic imaginant un tio que ve de fora i diu "osti, això és Barcelona?" Saps com aquell que feia el recorregut?
Verd. Però llavors tens la versió luxosa i la versió de butxaca. Te l'emportes amb l'ipad i ja està
Lila. La versió ipad!
Groc. Es que això és material de categoria. Lo millor és la il.lustració i tot, te dones compte de que no és normal. Me dóna la sensació.
Lila. No és un llibre normal, és maco!
Groc. Esto per a xavals que estan a 4rt o a 5+e de ESO , per treballar aquest per poder subratllar i tal esta bé. Com a material diudàctic, molt bé.
Daurat. Però per regalar
Groc. Per regalar...
Blau. Vale
Moderador. Aviam, aquí vull fer unes aportacions. Moltes gràcies, a tots, s'ha acabat. Aquí s'ha tallat

9.8. Annex 8: Anàlisi dels *Focus groups* per categories

Documents annexos

0. Grup d'infants

Data: 15-5-2015
Espai: aula taller del Born Centre de Cultura i Memòria
Suport de gravació: Càmera de vídeo Sony
Nombre de participants: 8
Durada de la sessió: 58.46 min
Moderador: Carles Mera, consultor especialista en màrqueting

Categories	Carbassa 9 anys	Daurat 10 anys	Plata 9 anys	Negre 9 anys	Morat 11 anys	Verd 9 anys	Blau 12 anys	Vermell 10 anys
Acceptació del llibre **(Actitud general durant la sessió respecte al llibre)**	*Manifesta molt d'entusiasme, participa molt, es sent implicat i vol saber més*	*Actitud més aviat neutra, observa molt i parla poc*	*Manifesta molt entusiasme, participa molt, es sent implicat*	*Li agrada el llibre però el qüestiona*	*Li ha interessat* Sí	*Li agrada el conte* està molt bé	*Li ha interessat moderadament* És interessant	*Li agrada el conte però el qüestiona*
Valoració llibre	(el llibre és bona eina per conèixer el barri? El recomanaríeu? coneixes ara més el barri que abans?) si A mi m'ha encantat Sí i he après moltíssimes coses, sobretot del barri del call	(el llibre és bona eina per conèixer el barri? El recomanaríeu? coneixes ara més el barri que abans?)) si Que m'ha agradat molt i és molt útil per saber coses dels jueus	a mi m'ha agradat molt i Està molt bé (el llibre és bona eina per conèixer el barri? El recomanaríeu? coneixes ara més el barri que abans?)) si sí pues que per conèixer Barcelona també va molt bé per saber la	Molt: interessant, però hi haurien de posar una mica més d'intriga no, i què passa al final amb l'alquimista? Què passa al final? (el llibre és bona eina per conèixer el barri? El recomanaríeu? coneixes ara més el barri que abans?)) si	(el llibre és bona eina per conèixer el barri? El recomanaríeu? coneixes ara més el barri que abans?)) si Interessant. L'he trobat molt interessant i m'ha agradat molt	(el llibre és bona eina per conèixer el barri? El recomanaríeu? coneixes ara més el barri que abans?)) si doncs m'ha agradat molt i ho recomanaria a tothom.	(el llibre és bona eina per conèixer el barri? El recomanaríeu? coneixes ara més el barri que abans?)) si M'ha encantat i trobo que l'haurien de publicar Es genial (t'ha agradat?)sí, t'explica molt la història i coses sobre el call	que a mi m'agradaria que hagués posat una mica com per exemple si la Judith se'n va anar amb l'Arnau, què va fer la seva amiga? si, perquè a ella no li agradava l'Arnau(el llibre és bona eina per conèixer el barri? El recomanaríeu? coneixes ara més el barri que abans?)) si he après molt però també m'agradaria,

Categories	Carbassa 9 anys	Daurat 10 anys	Plata 9 anys	Negre 9 anys	Morat 11 anys	Verd 9 anys	Blau 12 anys	Vermell 10 anys
			història de la ciutat on vius no?	M'ha encantat i trobo que l'haurien de publicar				no sé, per exemple, com he dit abans , faltaria saber més coses del pare i la Míriam
Target del conte (A qui va dirigida la història)		(El llibre és per nens) De la nostra edat	El llibre, la història, em sembla per nens una miqueta més petits,	No (és per nens petits) Negre: si ets més petit no et pots llegir el llibre		No (és per nens petits)	No (és per nens petits)	

Categories	Carbassa 9 anys	Daurat 10 anys	Plata 9 anys	Negre 9 anys	Morat 11 anys	Verd 9 anys	Blau 12 anys	Vermell 10 anys
Coneixements previs	no sé ben bé què va passar, però els reis catòlics o alguns reis així van fer fora els jueus d'Espanya (negre: als jueus els dutxaven amb gas) No, això van ser els nazis (els banys) es diuen micvé (els van fer fora) Perquè creien en una altra religió que no era la catòlica? (El llibre `passa a) l'edat mitjana que els carrers i les ciutats estaven en unes condicions higièniques pèssimes. Els jueus són, tenen una religió que creuen, només creuen en l'antic testament de la Bíblia. el porc no el poden menjar	no	No (sabíeu el que era n alquimista) no	(Als jueus) els dutxaven amb gas Els banys són àrabs. Els banys es diuen banys àrabs. No banys jueus Doncs que els van fer fora Perquè ells deien que només existia lo que ells pensaven que pot ser que siguessin els romans? : i la princesa i la rosa (no van existir) els jueus és una religió que creu en Déu. En el Déu jueu que es diu Jesús. (sabíeu el que era n alquimista) no	No (Els van fer fora) Per què ocupaven massa espai... (l'edat mitjana) acaba quan Colom descobreix Amèrica, sí, i comença quan august, quan algun rei musulmà va morir el drac no va existir (Sant Jordi va existir) perquè és un sant. ((negre: els jueus és una religió que creu en Déu)) en el Déu jueu. (Negre: En el Déu jueu que es diu Jesús) Morat: No, aquest és el Déu cristià. I allò no és un Déu, és un Déu convertit en persona . (sabíeu el que era n alquimista) sí	No sí, i els mataven a tots no es diuen banys nous? (A l'edat mitjana) hi havia cavallers	No Sí, jo coneixia una cosa, que és que en una sèrie hi ha una persona jueva Perquè era jueu però tampoc no es veia tot el que feia de la seva religió. Eren quatre amics friquis. Una sèrie que fan a la tele (sabíeu el que era n alquimista) sí	
Coneixements previs: Xàbat dels cristians		diumenge	No, el dia de missa	dissabte				divendres
Coneixements apresos	*Ha après molt tot i que sembla tenir força coneixements previs*	*Manifesta vagament que ha après però no es veu clar*	*Ha après molt i expressa que fins i tot la seva mare ha après molt*	*Ha après* Cultura (hem après) On estem. Al call	*Ha après* Xàbat La cultura i la religió.	*Ha après* jo ho he après tot. No ho sabia que tenien com un símbol de	*Ha après, no especifica, però es veu que sap situar el conte en l'espai patrimonial*	*Ha après* no sabia el que eren els jueus i ara sí sinagoga: església de metge

Categories	Carbassa 9 anys	Daurat 10 anys	Plata 9 anys	Negre 9 anys	Morat 11 anys	Verd 9 anys	Blau 12 anys	Vermell 10 anys
	He après que els jueus portaven una cosa que es deia la rodella per distingir-los dels cristians. I abans de començar el *xàbat* havien d'anar a uns banys que es dient micvé. una cosa que tenien a la porta, amb unes inscripcions jueves, alquimista: una persona que treballa les inscripcions sagrades del la seva religió Xàbat el dia de la família.	coses sobre els jueus? Alquimista: un home que fa pocions	he après moltes coses. Per exemple que havien de fer de divendres quan es ponia el sol a dissabte quan s'aixecava el sol estar un temps resant o meditant o fent coses així. - Història - que els jueus vivien a Barcelona però fins i tot la meva mare ha après coses un alquimista: una mena de savi, un savi	(que els jueus vivien a Barcelona) i a altres ciutats del món - alquimista: una bruixa, un bruixot, una bruixa en home m'ha encantat, m'ha encantat	Alquimista: Es un mag	color groc i vermell al front, i els nois al pit. història i cultura i la placeta Manel Ribé com és el call. Sinagoga: és una església dels jueus!	tot	
Fets determinants conte/conceptes incorporats	Una noia que es diu Judith i viu al call de Barcelona, se'n va als banys, no abans surt del call sense la rodela i va a veure com és la resta de la ciutat (El call tenia portes) si	no me'n recordo. (El call tenia portes) si (es podia entrar al call) : a més ho diu al principi a la segona pàgina	hi ha un cavaller que s'enamora d'ella, que es diu Arnau. (El call tenia portes) si El cavaller s'enamora de la noia Un alquimista	Quan surt del call va a veure l'arribada del rei. I llavors després quan acaben, però això, la rodella amb el mocador ho havien amagat en un forat Sota una pedra llavors en els banys hi va la Judith amb la seva millor amiga que es diu Míriam als	Sota una pedra (corregeix a negre) (El cavaller)... no me'n recordo molt bé s'enamora de la Judit El cavaller va, va a un ... (Tots aixequen la mà) ... com es deia el lloc on anava... sí a la taverna, i li diu a un senyor gran: Ai, m'agrada una noia però ella no es fixa	L'Arnau (el cavaller) doncs li demana a l'alquimista que li faci com una poció perquè la Judith s'enamori de l'Arnau. (El call tenia portes) si	Es una rosa que quan l'olores que quan l'olora una persona mentre tu li mires als ulls s'enamora de tu I que total que se'n va allà o l'alquimista li fa i total que se'n va a esperar a que vingui la noia, com cada divendres (El call tenia portes) si	Llibre dels jueus D'una noia jueva que es deia Judith i que un noi s'enamorava i llavors va anar a veure a un jueu que sense saber-ho i diu que si li pot fer una poció (El call tenia portes) si

Categories	Carbassa 9 anys	Daurat 10 anys	Plata 9 anys	Negre 9 anys	Morat 11 anys	Verd 9 anys	Blau 12 anys	Vermell 10 anys
				banys. Llavors, no, al mateix cop que ella. Llavors quan surten , hi ha el cavaller (a morat) abans va a un altre lloc que a l'alquimista (El call tenia portes) si	en mi. I el senyor li diu: pues ves a un ... ves a un senyor que jo conec que fa pocions que és el pare de la Judit (El call tenia portes) no els barris no tenen portes no, sí que es podia entrar			
Espais patrimonials	Soc el color carbassa i reconec el call. era una zona de Barcelona que en aquella època estava tancada i durant el *xàbat* estava tancat amb pany i forrellat i allà era on estaven tancats tots el jueus de Barcelona.		doncs sí, reconec els banys perquè un cop vam anar d'excursió per Barcelona els banys nous, que a dintre d'una botiga hi ha els banys I vam passar per un carrer, com es deia?	La meva mare m'ha dit, espera eh, aquella casa està a la placeta Manel Ribé, que la tenim perquè estàvem a allà dinant i diu està allà darrera, i la plaça Manel Ribé està allà darrere Els banys nous, on visc jo Al numero 16 crec Va a la meva classe. I l'Iu i la Silvia que és la que va escriure el conte. I que està allà. Està ben dibuixat, s'assemblen bastant, menys l'Iu que té el		els de l'escola li diem la placeta de la Maria el call		

Categories	Carbassa 9 anys	Daurat 10 anys	Plata 9 anys	Negre 9 anys	Morat 11 anys	Verd 9 anys	Blau 12 anys	Vermell 10 anys
				cabell de color blau els banys la Chloe, l'Iu i la Sílvia .				
Conflicte jueus cristians	Bueno, s'odiaven. ((la seva família i amics volien que es casés amb una jueva?)) no	que no es portaven bé? ((la seva família i amics volien que es casés amb una jueva?)) no	es discutien ((la seva família i amics volien que es casés amb una jueva?)) no	(les coses dels jueus quan van marxar)les van cremar? ((l'alquimista volia que ella es cases amb un cristià?)) No, què va, perquè no se'n fiava d'ell	diré que no eren amics ((la seva família i amics volien que es casés amb una jueva?)) no	eren enemics. se les van quedar (les coses dels jueus quan van marxar) (no eren molt bons amics) , i per això es discutien (amor difícil) perquè la Judita era jueva? i l'arnau un cavaller cristià	((la seva família i amics volien que es casés amb una jueva?)) no no ho posa no ho diu	No, que no eren molt bons amics. I a més que no es veien com bona gent els cristians
curiositat	al call no només va passar això de l'alquimista, van passar coses pitjors. No ho sé ben bé, i m'agradaria saber alguna cosa més. L'únic que sé és que van fer fora, durant no sé quan temps fa, durant molt temps, van fer fora els jueus d'Espanya.			, i què passa al final amb l'alquimista? Què passa al final?				si la Judith se'n va anar amb l'Arnau, què va fer la seva amiga?
Comprensió del llibre	(fàcil de llegir) sí		(fàcil de llegir) sí hi ha paraules que no s'entenen	(fàcil de llegir) sí		hi ha algunes paraules que no (he entès bé) però la majoria sí	El glossari ha servit (fàcil de llegir) mmm sí	

Categories	Carbassa 9 anys	Daurat 10 anys	Plata 9 anys	Negre 9 anys	Morat 11 anys	Verd 9 anys	Blau 12 anys	Vermell 10 anys
Recursos didactics tu quan no has entès alguna paraula d'aquelles has anat al glossari i ho has mirat?	Sí, però després hi ha el glossari.		(He mirat el glossari?) Sí	No és que a darrera t'havies de llegir el diccionari, però jo tampoc me l'he llegit. El glossari ha servit (El glossari és) un diccionari Jo no l'he llegit, però m'hagués servit molt més	(He mirat el glossari?) Sí	hi ha un glossari? Què és un glossari... no l'he fet servir jo, ho sento.	No perquè no l'he llegit	
mapa				Sí molt al final hi havia uns números sí però no m'ho vaig mirar no tenia ganes de mirar-m'ho		jo tampoc	jo sí que m'ho he mirat he vist el barri, el nostre barri, i gracies als nombres que llegia situats en el plànol i la llegenda puc saber on era cada cosa	es veia una mica, dibuixat una mica, però sí, ho he entès molt bé
Mediador/ ajuda de pares o adult			però fins i tot la meva mare ha après coses	m'ho ha dit la meva mare (que la casa hi és)				
Les il.lustracions (Creieu que són importants els dibuixos?)	(comenten dibuixos i text, sobre indumentària època) ells anaven, no només anaven amb un mocador, també anaven amb una túnica		els dibuixos també ajuden Doncs sí, perquè per exemple el signe que portaven aquí (assenyala el front) amb el nom jo no	però al final doncs la rodella era groga i vermella o taronja i vermella? Perquè aquí Morat: Groga i vermella	la rosa sortia massa gran, la rosa.		Blau: jo els dibuixos no els veia massa relacionats amb la història	(comenten dibuixos i text, sobre indumentària època) si perquè la història deia que es treien on portaven la rosella i la deixaven i se'n van anar a veure una carrossa o algo això

Categories	Carbassa 9 anys	Daurat 10 anys	Plata 9 anys	Negre 9 anys	Morat 11 anys	Verd 9 anys	Blau 12 anys	Vermell 10 anys
			sabia què era i vaig mirar el dibuix i vaig saber que era un signe No sortia massa gran! (la rosa)	Negre: perquè allà era taronja (assenyala el llibre)				(Negre: No era al rei!)
Maleta didàctica, reconeixements objetces	(la mezuzah) sí (tots alhora parlen) (la kippà) la kippa	El mapa (arbre cabalístic) Està aquí, mira. Això (ensenya la il.lustració de la menorah) (la mezuzah) sí (tots alhora parlen) la rosa	(arbre cabalístic) Saps el símbol de la creu? Es com el seu signe, com el signe de la creu. (la mezuzah) sí (tots alhora parlen) el mocador	(la mezuzah) sí (tots alhora parlen) i ho tira al terra i la tira a terra. L'alquimista que s'enfada i ho tira al terra (com es diu? Xàbat) (el cor) Això no em sona (us han recordat els objectes el llibre?) Però això no (el talismà). El llibre i això no	Això és (rodella) (la mezuzah) sí (tots alhora parlen) (la kippà) el gorro del pare	La rodella (la mezuzah) sí (tots alhora parlen) Sabó, i fa una olor que enamora el mocador de la noia la rosa que enamora... (el cor) són conjunt (la rosa i un cor)	(la mezuzah) sí (tots alhora parlen) (talismà cabalístic) sembla una brúixola	(la mezuzah) sí (tots alhora parlen) sí la rosa que portava el pare
El text hebreu (En què està escrit l'altre text?)		Jueu. No no és àrab Jueus d'Anglaterra	és l'idioma del pare de la Ela! eso! Veus? El pare de la Ela m'ajuda a traduir-ho	És àrab jueu! hi ha jueus de França, jueus de... Àfrica jueus de l'Índia, jueus de Israel	Jueus d' Àfrica		hebreu	
Valoracions personals:		No, no, lo de gris (assenyala la					sobre el tema de les lletres grises aquestes, aquí que	

Categories	Carbassa 9 anys	Daurat 10 anys	Plata 9 anys	Negre 9 anys	Morat 11 anys	Verd 9 anys	Blau 12 anys	Vermell 10 anys
Què trauria del llibre?		marca d'aigua de l'exemplar de prova)					hi diu, les lletres grises que hi ha per aquí, aquestes marques d'aigua Exemplar de prova, o sigui que això és provisional	
Valoracions personals 2: La moral del conte: ha actuat bé la Judith deixant el pare?	li podria haver dit, que li podria haver dit encara que el pare no opinés res	Protesto, no estic d'acord amb el color lila però el podia anar a visitar no?	pues que no té culpa i això però també li podria haver dit, perquè encara que hagués olorat la flor encara estima el seu pare, no?	Estic d'acord amb elles dues	que ha fet bé	no, que ha fet bé no ! No pot deixar el seu pare! No (el podia anar a visitar)	no pobre pare, em fa pena	Ella ella no en té culpa perquè estava hipnotitzada
Valoracions personals 3: Escena preferida	quan se'n va del call	no sé, totes	quan olora la flor	Quan està a la taverna	quan deixa plantat el seu pare	quan surt la Chloe i l'Iu	com es deia, com es deia, a veure, en Moshe, quan el Moshe trenca tot allò	: pues, no sé, m'ha semblat xulo lo de la poció
Valoracions personals 4 L'estigma (Com et sents?)	(us agradaria a vosaltres que perquè fóssiu diferents us posessin una rodella?) no racistes no és això. Ser racista és ser diferent del color de pell no?	(us agradaria a vosaltres que perquè fóssiu diferents us posessin una rodella?) no	(us agradaria a vosaltres que perquè fóssiu diferents us posessin una rodella?) no Tothom és diferent	(us agradaria a vosaltres que perquè fóssiu diferents us posessin una rodella?) no	(us agradaria a vosaltres que perquè fóssiu diferents us posessin una rodella?) no Estan en perill d'extinció sí, perquè són únics!	(us agradaria a vosaltres que perquè fóssiu diferents us posessin una rodella?) no	a mi no m'agradaria (que em posessin la rodella) perquè no vull sentir-me diferent. : i que sóc una persona humana i	(us agradaria a vosaltres que perquè fóssiu diferents us posessin una rodella?) no no són diferents, solament resen

Categories	Carbassa 9 anys	Daurat 10 anys	Plata 9 anys	Negre 9 anys	Morat 11 anys	Verd 9 anys	Blau 12 anys	Vermell 10 anys
			Pues que jo no tinc barba i tu sí		(els obligaven a portar la rodella) racistes!		que no sóc un objecte i que jo, tothom som persones humanes. I que totes les persones som persones humanes, i no són objectes que han de portar una marca: aquest és jueu	portar una rodella és com portar una enganxina o tu portes una camisa i jo porto una samarreta

1. Grup d'especialistes

Data: 28-5-2015
Espai: aula taller del Born Centre de Cultura i Memòria
Suport de gravació: Càmera de vídeo Sony
Nombre de participants: 10
Durada de la sessió: 85 min
Moderador: Carles Mera, consultor especialista en màrqueting

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
presentació	*historiador* jo sóc el color negre, amb alguns ja ens coneixem, i sóc professor de socials, història i geografia d'una escola de Sant Cugat.	*Historiador de l'art* *professo i educador museus* Jo sóc el Blau i treballo aquí al Born i faig substitucions de geografia i	*Educador museus* Sóc el color vermell, jo em dedico a fer d'educador, és a dir educació no formal, a les escoles, al Born al museu d'història de la ciutat i a altres llocs	*Educador /coordinador museus* jo sóc el color lila i treballo aquí al Born fent la coordinació del servei educatiu	*historiador* *Educador museus* jo sóc el color plata i també sóc educador d'aquí al Born vaig cap a formar-me per ser professor de secundària	*Pedagoga* *Treball en centres cívics* jo sóc el color Groc i sóc pedagoga, i als matins treballo en una empresa que administra centres cívics i centres de gent	*Mestra* jo sóc el color taronja. Sóc mestre d'infantil i primària i sóc tutora de primer de primària a	*Guia turístic* i jo sóc el color verd i sóc l'única que no té res a veure amb l'educació. (riures), bé, una	*historiador* *professor* Jo sóc historiador, professor, arqueòleg, no sé... en diferents etapes de la meva vida...	*historiador* *Educador museus*

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
		història i història de l'art i ara vinc de l' institut			(riures) història i socials també.	gran i etcetera, i a les tardes en un centre obert.	l'escola sant Felip Neri	mica. Sóc guia. Guia de Catalunya, però bàsicamen t per Barcelona.	Soc llicenciat en història i ara faig de professor també	
Coneixeme nts previs	*Molt documentat històricament però aparentment poc de la història i cultura jueva*	*Molt documentada històricament i sobre la història i la cultura jueves*	*Molt documentat històricament sobre la Barcelona de l'època, sobre la història jueva de la ciutat però poc coneixedor de la cultura jueva* Moltes coses no jo com han comentat també altres potser una idea general o un coneixement de l'àmbit o del marc d'aquella Barcelona d'aquells temps, inclús també de la posició de la comunitat jueva dins de la ciutat si que n'era coneixedor però de detalls o conceptes o d'aspectes concrets de la cultura òbviament no i el glossari és molt útil	*Molt documentat històricament però aparentment poc coneixedor de la història i cultura jueva*	*Molt documentat històricament però aparentment poc coneixedor de la història i cultura jueva*	*Pràcticament gens documentat* jo no coneixia pràcticament res, i el que coneixia igualment ho vaig consultar	*Desconeixemen t de la història i cultura jueva* tota la part més jueva, que jo desconeixia més. Hi ha coses com el xàbat o així que jo tinc més present, i però hi ha altres parts que vaig anar... com la mezuzah crec que es diu... tot això vaig haver de buscar perquè no ho sabia	*Coneixeme nt de la història i cultura jueva però dificultat en recordar noms* a mi m'eren familiars, la majoria em costa molt recordar molts noms	*Molt documenta t històricam ent Desconeixe ment història i cultura jueva* Soc llicenciat en història i ara faig de professor també ignorant d'aquesta cultura	*Molt documentat històricame nt i aparentmen t algun coneixemen t de la història i cultura jueva*

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
Continguts que aporta el llibre	*Cultura jueva i paraules relatives a la cultura* En un primer moment només et quedes amb la història, i a mesura que vas creixent vas preguntant sobre aquesta cultura jueva, sobre aquestes paraules que no entens, i d'aquesta manera adaptar-ho a diferents edats.	*Coneixement del judaisme medieval a Barcelona* Donar a conèixer més encara les comunitats jueves de Barcelona és donar a conèixer com era, com es vivia a la comunitat jueva de Barcelona a l'edat mitjana jo crec que en termes genèrics *Aporta molta informació sobre la cultura jueva, coneixements que els guies del call aporten en les visites* aporta molta informació en relació a la cultura jueva. Faig visites al Call i està molt ben sintetitzat, explica molt bé coses que	*Coneixements sobre cultura jueva i el call de Barcelona* trobat tota una part que és la que parla de cultura, la part que realment t'integra al call, i despès la part final, que aquí es fa tot més simple	*Cultura intangible jueva* a l'intangible cultural jueu si que m'hi puc aproximar	*Coneixements sobre cultura jueva i sobre relació entre jueus i cristians* *Identificar com veiem els jueus* té possibilitats inclús per apropar-.te a intangibles no només, és a dir, no només de la cultura jueva des de dins, sinó també de la relació entre dins i fora es pot identificar un tema recurrent, la cultura europea sobre els jueus, no feta pels jueus però com els veiem des de fora	*Pedagogia del patrimoni jueu* pedagogia del patrimoni, la idea és que tanquin el llibre i sàpiguen almenys això això i això. No sé si queden clares quines són les quatre idees bàsiques que s'han de saber en acabat el llibre no?	*Coneixements sobre cultura jueva i el call de Barcelona* d'aprofundir en el fet de Barcelona, o a parlar de terminologies <u>en vell</u> o en cultura jueva	*Coneixements sobre cultura jueva i el call de Barcelona* Penso que es coneix relativament poc el call de Barcelona, i sobretot gent de Barcelona mateix, d' anar a buscar una miqueta més enllà... penso que dóna força de sí. *Eina per explicar elements del judaisme a nens no jueus*	*no especifica, fa referències a la cultura jueva*	*Convivència dues cultures Cultura jueva com a patrimoni nostre Reivindicació patrimoni tangible i intangible* una convivència entre dues cultures que de fet és la mateixa amb religions diferents, i que per tant la cultura jueva també és la nostra, com a mínim en època medieval, i això és la reivindicació del patrimoni tangible i intangible. i jo crec que això si que

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
		normalment els guies expliquen del call a dia d'avui en aquests moments a Barcelona.						jo entenc que va adreçat a nens no jueus, i aquí la gràcia d'anar introduint els elements en tota la història.		ho aconsegueix, *jueus de Barcelona* Com en una intervenció de verd, que ara replantejant-ho d'aquesta manera, el conte es dona en altres calls jueus? Si però volem que la gent entengui que aquests jueus eren de Barcelona, que són la mateixa gent que tu i que jo però que tenien una religió diferent per tant jo cerc que cal, sobretot la part emotiva del conte, i la

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
										història, ha de venir perfecte que són de Barcelona, i que Barcelona els hem de sentir una mica seus, i que això jo crec que és un dels temes claus del llibre.
Avaluació del model Valor didàctic del llibre	*Possible Eina de descobriment, pedagogia del patrimoni* el fet de memoritzar la història i reproduir-la, tot això que fes falta, es pot convertir en una eina de descobriment *Pedagogia del patrimoni a través d'un llibre amb dues estructures: història (conte) i coneixement*	*Eina de pedagogia del patrimoni jueu de Barcelona* aporta molta informació en relació a la cultura jueva. Faig visites al Call i està molt ben sintetitzat, explica molt bé coses que normalment els guies expliquen del call a dia d'avui en aquests moments a Barcelona *Eina d'aprenentatge*	*Eina de pedagogia del patrimoni jueu de Barcelona* *Apropa al patrimoni jueu de manera desigual* que té com tota una part molt rica, que és tota la primera part del llibre, és a dir, jo he trobat tota una part que és la que parla de cultura, la part que realment t'integra al call, i despès la part final, que aquí es fa tot més simple.	*Eina de pedagogia del patrimoni jueu de Barcelona* *Apropa al patrimoni intangible jueu però no dóna explicacions sobre alguns dels seus aspectes, fet que obliga la necessitat d'un mediador* la diversitat de plantejaments que poden sorgir després de llegir el conte	*El llibre té possibilitats per la didàctica del patrimoni jueu de la Barcelona de l'època* *però depèn d'un mediador* has parlat d'intangibles i de l'objectiu del llibre, de si els transmet o no, si et pot arribar com a mínim a fer-te interessar per després anar a buscar més coses sobre cultura jueva o la	*Eina de pedagogia del patrimoni* *Manca aclarir quins són els paràmetres bàsics que es volen transmetre sobre el patrimoni jueu* pedagogia del patrimoni, la idea és que tanquin el llibre i sàpiguen almenys això això i això. No sé si queden clares quines són les quatre idees bàsiques que s'han de saber en	*Una bona eina per treballar a l'aula, és important explicar històries* un cop ells ja estiguessin enfrascats en aquest tema, els hi llegeixes això, segurament els hi encantaria, estarien molt més atents i entrarien molt més en la història amb uns coneixements	*Eina de pedagogia del patrimoni* *Una bona eina per conèixer el call de Barcelona* Penso que es coneix relativament poc el call de Barcelona, i sobretot gent de Barcelona mateix, d' anar a	*Eina de pedagogia del patrimoni jueu de Barcelona* *Apropa al patrimoni intangible jueu* *No posa en dubte el model però sí replanteja la maquetació, tipografia i vocabulari*	*Eina de pedagogia del patrimoni* *Convivència dues cultures Cultura jueva com a patrimoni nostre Reivindicació patrimoni tangible i intangible A través d'una narració emotiva*

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
	Si el que es pretén és fer pedagogia del patrimoni a través d'aquest conte, caldria mirar, i és el que hem estat parlant ara, mirar la seva estructura fredament. Tenim dues estructures: primer la narrativa i després la de coneixement	*per a totes les edats* Està molt ben adequat, es a dir un adult aquí aprèn molt mentre està llegint en conte a un nen, o un docent *El llibre li encaixa a nivell didàctic però proposa ampliar escenes per aportar més coneixement i adaptar el conte a infants més grans també* és un conte molt enriquidor, perquè pares, o adults, o pedagogs, o és a dir, docents, treballin conjuntament amb els nens. i que aquesta mateixa història afegint-hi més capítols i més	aquest llibre el que vol explicar és un patrimoni intangible, és a dir vol explicar el patrimoni, perquè estem fent didàctica del patrimoni, com si del call, que si que és cert que desgraciadament hi ha molt poca cosa, doncs com si no quedés res del patrimoni intangible del call, i si que queda, que és l'urbanisme, l'urbanisme del call si que hi és, per tant tot això ve a reforçar la idea de que s'ha de marcar més	tinc la sensació que a l'intangible cultural jueu si que m'hi puc aproximar, però per exemple, tinc la sensació que el mateix pare, o la figura d'alguna manera de transmissor cultural cap a la seva filla, no dóna cap explicació a la seva filla sobre certs aspectes com perquè per exemple la seva filla ha de portar la rodella, per exemple. És a dir, crec que pot ajudar a connectar amb uns intangibles amb uns valors amb unes tradicions del món jueu, però no sé fins a quin punt necessita sempre la figura d'un intèrpret al voltant del llibre, és a dir	Barcelona jueva d'aquelles èpoques, he anat pensant i també el llibre té unes possibilitats (25.38) i això ja ampliaria el seu target però dependria també de la figura d'un mediador i també d'altres materials que hi ajudessin, *té possibilitats per apropar-te a la relació entre les cultures, i a com es veien els jueus es de fora* però té possibilitats inclús per apropar-.te a intangibles no només, és a dir, no només de la cultura jueva des de dins, sinó també de la relació entre dins i fora, de tot el que se n'ha escrit, perquè jo pensant en l'argument o en	acabat el llibre no?	previs, perquè si no realment costaria que fos significatiu per a ells. Estic parlant de nens més petits, eh! Fins i tot cicle inicial o així i després a cicle mitjà jo crec que és un llibre, xulo, una llegida xula per explicar també. Crec també és important que t'expliquin històries , ho crec també en aquest sentit jo.	buscar una miqueta més enllà... penso que dóna força de sí.	uns han vist el punt de vista literari, altres el punt de vista històric, i jo m'he fixat més en les paraules és una història que és molt maca que està molt treballada en el tema de com s'arriba...	la majoria de les qüestions que hem dit abans han sortit en aquestes conclusions, però recollint una mica el tema de què ha de sortir, què aprèn algú llegint això, per mi és importantíssim el sentit de hi ha una convivència entre dues cultures que de fet és la mateixa amb religions diferents, i que per tant la cultura jueva també és la nostra, com a mínim en època medieval, i això és la

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
		moviments o més escenaris que donguin peu a donar a conèixer més encara les comunitats jueves de Barcelona, no sé, apareguessin més personatges, i més espais per acabar d'entendre millor el que suposo que es pretén que és donar a conèixer com era, com es vivia a la comunitat jueva de Barcelona a l'edat mitjana jo crec que en termes genèrics, sí? I que complementant -ho més permetria, faria també aquest conte a nanos més grans. No me'n vaig més			la història principal, i realment no sabia o no m'havia fixat que era una llegenda del Joan Amades adaptada, però és que Shakespeare va escriure el mateix, és a dir, una de les històries que són tres, però una altra de les històries del mercader de Venècia, és el patriarca jueu que la filla s'enamora d'un cristià i marxa de casa , és el mateix, es pot identificar un tema recurrent, la cultura europea sobre els jueus, no feta pels jueus però com els veiem des de fora *Les propostes didàctiques s'han complert*					reivindicació del patrimoni tangible i intangible. i jo crec que això si que ho aconsegueix , però per acabar-ho d'aconseguir, és bàsic el arrelament aquest que dèiem, el que abans comentàvem, no ? Com en una intervenció de verd, que ara replantejant -ho d'aquesta manera, el conte es dona en altres calls jueus? Si però volem que la gent entengui que aquests jueus eren de

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
		enllà de primària però a cicles més de nanos grans: més informació, més coneixement *model didàctic adequat per a totes les edats, infants i adults* Està molt ben adequat, es a dir un adult aquí aprèn molt mentre està llegint en conte a un nen, o un docent.			*I poden ser ampliades* penso que és un molt bon conte com a recurs que té moltes possibilitats que ja estan complertes i moltíssimes més com s'ha demostrat que el podrien ampliar en moltes direccions i en molts paràmetres i se m'ha ocorregut que al final i crec que pot ser una bona conclusió, que potser el mateix, el propi format del prototip ha limitat aquestes possibilitats,					Barcelona, que són la mateixa gent que tu i que jo però que tenien una religió diferent per tant jo crec que cal, sobretot la part emotiva del conte, i la història, ha de venir perfecte que són de Barcelona, i que Barcelona els hem de sentir una mica seus, i que això jo crec que és un dels temes claus del llibre. I en aquest cas jo crec que ho aconsegueix amb la història, però crec que ho

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
										aconseguiria més si féssim aquest destacar la part més barcelonina que dèiem abans. *Dona ganes de saber més coses* jo m'he quedat com dèiem abans amb ganes de saber coses,

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
Mediador	*No ho explícita tot i que assumeix que cal un mediador* si la persona que ho explica, el narrador, el contacontes, ho fa sense fer servir el llibre, ensenyant els dibuixos, a un grup de nens petits, es pot fer tranquil·lament en la mesura que vas simplificant la història I a mesura que passa el temps i els nens, el grup, la classe, van creixent, pots passejar, seguir les lletres, explicar-lo fent servir solament el text, sense fer servir l'oralitat,	*Veu la figura del mediador (molt important)* *Conte molt ric per ser treballat intergeneracionalment, tothom hi pot aprendre* és un conte molt enriquidor, perquè pares, o adults, o pedagogs, o és a dir, docents, treballin conjuntament amb els nens. O sigui, és un molt bon llibre intergeneracional. Un adult per sí mateix, entenc el Lila que òbviament està molt adreçat, però és molt enriquidor, és a dir, jo m'imagino em poso en el lloc d'un pare llegint, o treballant aquest llibre amb un nen, i el pare també	*No ho explícita tot i que assumeix que cal un mediador* En quina mesura a través d'això jo podria agafar el grup classe i fer aquestes rutes literàries que es fan on poder anar a buscar els llocs on succeeixen aquest fets	*Veu la figura del mediador imprescindible; com a mediador ha buscat la faceta de mediador en el conte* potser per la nostra deformació professional, tots hem pensat de que cara al llibre, necessitàvem ser uns mediadors tots hi hem anat a buscar la nostra faceta de mediador entre el llibre i el target final, pregunto el target final per sí sol, o amb un pare intergeneracionalment parlant, que no sigui mediador, quines eines, saps, és a dir m'ho estava preguntant jo mentre us escoltava , saps? probablement lo intangible	*Veu la figura del mediador* *El llibre guanya amb la figura d'un mediador però manquen recursos* trobo també que és el més interessant pensar el llibre com una eina de diàleg intergeneracional d'educació etcètera, però en aquest sentit també hi trobaria a faltar alguna proposta d'activitat al final. Es a dir, tu llegeixes la història, et pot agradar més o menys,	*No ho explícita tot i que assumeix que cal un mediador* depèn de la manera de qui l'expliqui i de com l'expliqui, no ? del to que hi aporti ell. Però el ritme del text no és senzill, i té canvis de ritme que potser els nens es poden desenganxar un pelet	*La figura del mediador és essencial* Jo haig de dir que quan me'l vaig llegir, clar, suposo que perquè jo sóc d'infantil i primer cicle de primària m'imaginava molt jo explicant-lo, més que qui se'l podria llegir, clar a veure evidentment algú que estigui aprenent a llegir, jo no el veig gens, però és que la història seria molt complicada si no hi ha l'ajut d'un mediador, no, precisament... A part crec que és un conte que per més petis s'hauria	*Veu la figura del mediador* És que aquí som tots mediadors, escombrem cap a casa!	*Veu la figura del mediador* els nens sempre estaran preguntant i això què és , i això què és, i aquesta paraula què significa potser un nen, si tu li expliques, i és un nen massa curiós, potser et talla el relat i et comença a preguntar, i coses que en el glossari no surten, per això n'hi ha algunes que sí, que són les	*No ho explicita*

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
		engrescat perquè aporta molta informació en relació a la cultura jueva *adequat per a totes les edats, infants i adults* Està molt ben adequat, es a dir un adult aquí aprèn molt mentre està llegint el conte a un nen, o un docent. *És molt important la persona que explica el conte* idea de buscar el target i la intergeneracionalitat que tindria el conte, jo crec que seria important la figura de la persona que explica el conte.		s'insinua, però no sé si les pròpies veus narratives sense un mediador podrien arribar a fluir, a donar-te aquests intangibles.			d'explicar a poc a poc, segurament, i després s'hauria de profunditzar molt més en la terminologia, o fer prèviament perquè ells tinguessin uns coneixements previs el dia de llegir-lo, no, jugar doncs amb imatges, què creuen que és això, una mica fent un previ abans de llegir perquè ells poguessin entrar molt més en la història,		pròpies potser més tècniques, després lo que és el relat	
Target del llibre: Edats a la que es dirigeix	*Adaptable a diferents edats depenent del treball del mediador*	*Adequat a totes les edats, tothom hi pot aprendre*	*Dirigit a públic infantil ; la primera part és fins i tot adequada per adults, i la*	*Tot i que pot ser treballat a totes les edats té un públic infantil*	*públic infantil* més enllà del target generacional, jo	*Per primària, tot i que la narració és complicada pel cicle inicial*	*públic infantil Alumnes de primària cicle mitjà en relació als continguts, i*	*públic infantil amb diferents nivells*	*públic infantil , no especifica*	*públic infantil , no especifica*

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
	si la persona que ho explica, el narrador, el contacontes, ho fa sense fer servir el llibre, ensenyant els dibuixos, a un grup de nens petits, es pot fer tranquil·lament en la mesura que vas simplificant la història. I a mesura que passa el temps i els nens, el grup, la classe, van creixent, pots passejar, seguir les lletres, explicar-lo fent servir solament el text, sense fer servir l'oralitat, el En un primer moment només et quedes amb la història, i a mesura que vas creixent vas preguntant sobre aquesta	un molt bon conte perquè el puguem gaudir adults i nens alhora, Jo m'imagino l'adult llegint la història, que està allà, super emocionat també, jo em poso en el lloc de l'adult, que està llegint-li el conte al nen, està llegint i pensant, ostres, és interessant aquest conte (riure general) *adequat per a totes les edats, infants i adults* Està molt ben adequat, es a dir un adult aquí aprèn molt mentre està llegint en conte a un nen, o un docent.	*segona per a nens més petits* Es a dir, la part de l'enamorament, que arriba fuig , marxa, se acabó i és la part més, per nens més petits, diguéssim. És a dir, té tota la primera part que potser si que es podria treballar amb adults inclús, amb persones que no coneixen del tema, i una part que ja és més estereotip.	crec que si el conte el dones a la mà d'algú crec que té un target molt dirigit, crec que en ell tu pots fer-ne moltes lectures i arribar a molts públics a partir de la història o amb l'excusa de la història, però el conte en sí mateix, la simplicitat, i no ho dic a nivell despectiu, la simplicitat narrativa i argumental, crec que fa que vagi dirigit a un target molt particular. Més infantil.	pressuposo que la majoria de nens que puguin arribar a enfrontar-se en aquest llibre,	Jo crec que per cicle inicial potser, primer i segon, pel ritme i pel to de com esta escrit, veig que potser una mica complicat d'entendre. O sigui a nivell ras, eh? Més endavant potser sí, però clar, depèn de la manera de qui l'expliqui i de com l'expliqui, no ? del to que hi aporti ell. Però el ritme del text no és senzill, i té canvis de ritme que potser els nens es poden desenganxar un pelet	*de cicle inicial en relació a la història* depenent en com es pugui anar aprofundint en el tema. Crec que sí realment s'ha d'aprofundir en el fet de Barcelona, o a parlar de terminologies <u>en vell</u> o en cultura jueva o tot el tema aquest, jo crec que hauria de ser cicle mitjà, a partir de tercer o quart jo crec que potser estaria més dirigit. I infantil així com a conte i com a història, sense poder potser arribar a aprofundir també podria funcionar però ja quedaria més com una	Jo penso que pot ser variable pots treballar a diferents nivells pot portar a parlar de ... doncs parlar de la rodella i s'explica com s'anaven identificant, amb gent més gran que puguin estar treballant, locals per exemple, casos més recents, jo penso que dóna molt de sí però això, que té diverses lectures. *Eina per explicar elements*	per nens està molt bé	no em va acabar d'encaixar amb un llibre il·lustrat infantil

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
	cultura jueva, sobre aquestes paraules que no entens, i d'aquesta manera adaptar-ho a diferents edats..						història, una anècdota, com una llegenda, com a partir d'allà poden sorgir més temes a parlar. I de més grans, al principi de primària potser també es podria parlar però també quedaria més reduït. A partir de segon jo crec que es podria començar a treure suc real de... al final que és més de conte de la princesa, el cavaller que ve, una història que més o menys els nens els enganxarà perquè és dins de	*del judaisme a nens no jueus* jo entenc que va adreçat a nens no jueus, i aquí la gràcia d'anar introduint els elements en tota la història.		
Aspectes formals llibre	*Problemes tipogràfics/disseny* tot el tema de la combinació de colors del	*El Text hebreu té massa protagonisme* quin és l'objectiu de	*(No especifica, es centra només en els continguts històrics i les imatges)*	*No entén les il·lustracions en funció del text Ritme narratiu dificultós*	*Text hebreu massa protagonisme* I també parlant de quin és el	*Formalment difícil per infants degut a la doble escriptura, la tipografia, i la maquetació*	*Text hebreu molt positiu, provoca curiositat*	*text hebreu, té massa protagonisme*	*Problemes de lèxic i d'expressió que dificulten la*	*Dificultats tipogràfiques* pel que fa la lletra, jo

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
	blau fosc amb el negre de vegades és dificultós de llegir, *tecnicismes ajuden a adaptar el llibre a diferents edats* En un primer moment només et quedes amb la història, i a mesura que vas creixent vas preguntant sobre aquesta cultura jueva, sobre aquestes paraules que no entens, i d'aquesta manera adaptar-ho a diferentes edats.	que apareguin les dues llengües? Es a dir aquest conte va adreçat a nens... aleshores té massa protagonisme		a en quina mesura, no sé si es planteja bé així la pregunta, és a dir en quin sentit podem parlar d'un llibre il·lustrat o d'un llibre d' il·lustracions, saps, perquè crec que en aquest sentit les il·lustracions per a mi, són precioses en sí mateixes, llavors no sé quina funció fan com a il·lustracions dintre de la història més que acompanyar certes escenes i si podem ajudar d'alguna manera a crear un ritme o a argumentar el que estar passant o a nodrir molt millor tot allò no? *Excés tecnicismes* I l'altra cosa que volia dir, en relació a conèixer	target, o sigui més enllà del target generacional, jo pressuposo que la majoria de nens que puguin arribar a enfrontar-se en aquest llibre, la llengua que ells dominaran serà el català, per tant òbviament trobo molt enriquidor que hi siguin les dues però no que quan obris una pàgina la que et salti a la vista, la que estigui més ressaltada i més gran sigui la que no li servirà en un primer moment per entrar en la història. Que després s'interessarà segur, hi ha de ser, però les proporcions potser es podrien replantejar. *Problemes de format*	jo, no sé si veig un nen, tingui l'edat que tingui, acabant aquest llibre. Sol. No sé. Perquè a la vista és complicat, és molt complicat, d'entrar i de veure per on has de començar, no? Al tenir dos llengües també és complicat. I podria potser jugar amb la tipografia, és adir fer-ho més fàcil a la vista, ajudaria. Però no sé, eh? Amb diferents recursos. No potser, ajudant a ordenar, a endreçar , amb les imatges, tipografies més grosses, més petites, potser ressaltant aquestes paraules més complicades, i llavors ja t'entren per la vista. No sé,	el fet que hi hagi les dos llengües, a mi és una cosa que em va agradar. Es veritat que destaca massa però crec que és molt interessant i crec que als nens els hi pot provocar molta curiositat. I crec que és un punt que pots veure diferent de la resta de llegendes, contes i històries. Jo en cap moment no m'havia plantejat de treure-ho però és veritat que potser no cal que estigui en negreta, que estigui tant ressaltat, però potser que hi hagi el mateix conte potser en jueu o alguna cosa així que podria ser	Està en negreta, està molt gran, i sobretot si estem parlant de nens... si tu els hi expliques la història, vale, però si no, omple molt la pàgina de lletres. Cansa molt. *Lletra de pal no és adequada* però és una història que per a nens que saben llegir amb lletra de pal és excessiva ment llarga i complicad a, i per a	*comprensió als infants* *Excés tecnicismes* Dificultat lèxic el que passa que he vist que potser, jo sempre m'he fixat en un punt de vista de l'ordre de la gramàtica, que hi ha paraules que potser són massa tècniques per als nens, i llavors la història és molt maca però llavors els nens sempre estaran	vaig comprendre el mateix que el rosa, no només per la diferència que comentàvem abans de la negreta i la normal, sinó també em crida l'atenció la font, no només la mida sinó el tipus de lletra perquè diguem que no em va acabar d'encaixar amb un llibre il·lustrat infantil. Només crec que no aconseguiria entrar tant en la distribució del text sinó el cos de

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
				tecnicismes de la cultura jueva, jo hi ha hagut dos moments que he patit empatx. És a dir, en un paràgraf tres paraules amb tot el carinyo del món, rares, saps, eh	*El format de llibre ha limitat les seves possibilitats didàctiques* *Llibre de format massa petit, massa dens* penso que és un molt bon conte com a recurs que té moltes possibilitats que ja estan complertes i moltíssimes més com s'ha demostrat que el podrien ampliar en moltes direccions i en molts paràmetres i se m'ha ocorregut que al final i crec que pot ser una bona conclusió, que potser el mateix, el propi format del prototip ha limitat aquestes possibilitats,	facilitar-lo una mica, no? *Problemes de format* *Problemes de maquetació/ajustament imatge text* *Sobre les llibres il.lustrats, la imatge no acompanya realment el text* *Llibre de format massa petit, massa dens* a mi el que em passa és que quan els fulleges tenen aquest punt de que només fullejant-los ja saps a quin punt fa pujada la història, quan fa baixada, es a dir ja t'expliquen la història sense llegir-t'ho, pràcticament no? I en aquest cas potser no passa. No passa això. Llavors es pot	interesant perquè els hi provocaria moltíssima curiositat. Sobretot als petits, i als grans encara més, en general en totes les edats. *Problemes de format* *Problemes de maquetació/ajustament imatge text* *Desajustament de l'emplaçament text i il·lustracions* *cal diferenciar les que tenen pes de les que no en tenen* , que les frases, potser els paràgrafs potser no estan a la mateixa zona, n'hi ha a dalt, a baix, la il·lustració al mig i és veritat	nens que ja poden entrar a llegir ells la història, és feixuc, vull dir es fa pesat llegir tot en majúscula, sense...donaria més ritme un altre tipus de lletra que no fos lletra de pal.	preguntant i això què és , i això què és, i aquesta paraula què significa uns han vist el punt de vista literari, altres el punt de vista històric, i jo m'he fixat més en les paraules, i el que m'ha sorprès és això, que de vegades que sí, que són paraules que són importants d'explicar, sobretot tot això que és el tema de la tradició jueva,	lletra, no... no m'acaba d'encaixar. Això és una cosa molt senzilla però...no em despertava interès per a un nen, per exemple, no? *Problemes de format massa petit, massa dens* *Cal fer les imatges més gran per poder veure molts elements explicatius que no es distingeixen* si aquest imatge fos gran poguessis disfrutar, no només a nivell visual, sinó perquè

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
						jugar amb moltes coses. Jo crec que simplement amb canviar la distribució, no, ja facilitaria moltes coses. Potser també són paràgrafs molt grossos, no? Si els dividim potser en frases, no sé, combinar d'una altra manera, distribuir-ho diferent, ajudaria a saber on has de parar. I on has d'agafar més ritme no? Una mica, no sé tant al que explica com al nen que potser ho llegeix. No sé, jo em referia potser una mica a això. La distribució sobretot	que no ajuda si tu estàs explicant el conte, val? Que potser les il·lustracions haurien de ser, doncs si tenen un pes realment doncs que tinguin un pes important a la història però realment lo del ritme estic totalment d'acord que les il·lustracions podem ajudar molt a veure en quin ritme, en quin moment de la història estàs, i et poden ajudar		micvé, kosher, tot aquest tipus de paraules però després n'hi ha d'altres com alquimista o hi ha paraules que ara mateix no recordo, que potser un nen, si tu li expliques, i és un nen massa curiós, potser et talla el relat i et comença a preguntar, i coses que en el glossari no surten, per això n'hi ha algunes que sí, que són les pròpies	hi ha molts elements que s'estan explicant apareixen en el fons de les il·lustracions i ara mateix no les pots distingir, per tant les pots veure dins del text,

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
									potser més tècniques, després lo que és el relat *Problemes tipogràfics Problemes de format Llibre format massa petit, massa dens* quan tu obres el llibre i veus la lletra molt junta. I això a un nen jo crec que no li atrau, potser no acaba el llibre es a dir que la lletra no acaba de ser prou atractiva per, dins del punt de l'element	

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
									d'un nen, llavors potser fer-ho més separat, o. *El Text hebreu té massa protagonisme* *Excés negreta lletres hebrees* Bueno, aquí (lletres hebrees) és molt negre, i en el sentit de que un nen això no ho....	
Recursos didàctics: glossari, mapa, pròleg i epíleg	*Glosari útil per recordar el significat dels noms* recordes el concepte o la idea, però la paraula quan dius la paraula dius, eh, ah sí, sí (fa el gest de llegir	*El mapa és útil per integrar la narració al barri* *Cal vincular més el mapa a la narració* si en el conte, en el text que explica el conte, es van integrant carrers, cases,	*el glossari és molt útil* És a dir és molt útil el glossari que hi ha al final en aquest sentit perquè et permet fer el, el pont aquest de moltes coses, que jo crec que la gran majoria no, no	*Plànol i glossari informatius,* Esta bé que ho digui perquè també penso així *Manquen recursos, eines per treballar amb el llibre* tots hi hem anat a buscar la nostra	*Plànol i glossari informatius,* *manca una proposta de treball per anar més enllà* *Afegiria recursos didàctics* després trobes un glossari un	*No en parla, centrada en temes de maquetació per a facilitar la història*	*Glossari útil* jo vaig haver de mirar bastant el glossari *text hebreu com a recurs didàctic* el fet que hi hagi les dos llengües, a mi és una cosa que	*Glossari útil per recordar el significat dels noms* estic d'acord amb el fet de que hi hagi el glossari, em costa		*Il·lustracions amb elements didàctics (*La rodella dins de casa*)* però és un element didàctic

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
	el mapa com a eina de descoberta en relació al que heu dit, com apareix el mapa i com lligar el mapa amb la història, està bé que aparegui al final, perquè és com un extra. Si tu has estat veient o llegint o el que sigui amb aquesta història.... de cop i volta el mateix argument de la història et traspassa a la Barcelona del segle XXI amb la última de les pàgines, l'última de les il·lustracions, on la mare ensenya al nens doncs la casa de l'alquimista.	clar, aleshores tu te'n vas allà i dius aquest és el carrer on va anar al micvé, doncs mira aquí està la sinagoga on el pare va anar a resar, és a dir integres el barri a la història, aleshores li dones sentit de que al final del conte aparegui un itinerari que puguis reviure el conte, clar que la terminologia dels carrers no és la mateixa que ara	el glossari és molt útil *Afegiria recursos didàctics per donar continuïtat al llibre, com un itinerari* *troba a faltar indicacions precises dels emplaçaments* com donar-li continuïtat a aquell llibre. Jo quan me'l llegia, no sé, per deformación professional, però hi veia l'itinerari. En quina mesura a través d'això jo podria agafar el grup classe i fer aquestes rutes literàries que es fan on poder anar a buscar els llocs on succeeixen aquest fets. Vale? Però hi havia un element que em mancava, que era moltes vegades la situació de les, és a dir on succeïa allò.	faceta de mediador entre el llibre i el target final, pregunto el target final per sí sol, o amb un pare intergeneracional ment parlant, que no sigui mediador, quines eines, saps, és a dir m'ho estava preguntant jo mentre us escoltava , saps? probablement lo intangible s'insinua, però no sé si les pròpies veus narratives sense un mediador podrien arribar a fluir, a donar-te aquests intangibles.	plànol i uns materials didàctics d'informació però són purament informatius, potser hi hauria d'haver una proposta de , i si alguna qüestió que faci reflexionar encara més enllà *text hebreu com a recurs didàctic* és una qüestió més de proporcions i de protagonisme i no de presència, jo crec que hi ha de ser, i és un dels punts forts del llibre. *El mapa: s'hi poden afegir recursos* a mi em sembla perfecte, i insistint en el que he dit abans, si a més a més cada vegada, com deia		em va agradar. Es veritat que destaca massa però crec que és molt interessant i crec que als nens els hi pot provocar molta curiositat. I crec que és un punt que pots veure diferent de la resta de llegendes, contes i històries. Jo en cap moment no m'havia plantejat de treure-ho	molt recordar molts noms Des del propi coneixement del barri, i va doncs anem a intentar identificar, *plànol útil* el fet de que hi hagi aquest plànol també al final, està molt bé, ajuda molt jo també, m'agradari a tenir aquest doble plànol, el que passa és que *manca de documentació sobre l'època*		

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
	Afegiria recursos didàctics I quan acabes amb aquesta història, entres en la segona part, i ve lligat amb el que dèiem de fer les activitats de descobriment. Ah mira, ah, ostres, doncs ara qui estigui interessat en el tema, em plantegen, me planten aquí un mapa, vaig a fer-ho. Jo crec que hauria de ser una cosa que va després, no integrar-ho en la història, o com a molt, a una segona o tercera llegida del conte, per poder separar les dues parts.		Imprecisió documentació imatges Es a dir hi ha molts llocs que si que està molt ben explicat, i molts llocs on la il·lustració acompanya, és a dir hi ha la il·lustració del palau reial major que a mi m'ha encantat, després tu et plantes davant del palau reial major, i genial, però hi ha altres il·lustracions, que penses, això és Barcelona, o on és?		també vermell, cada vegada que la història es desplaça a un nou lloc, si en el moment en que això passa en la pàgina, apareix una imatge i la imatge es correspon a la que trobem després en el mapa, és fantàstic, perquè llavors ells mateixos, ja no cal fer un itinerari per fora, per què mentre van llegint poden anar seguint després en el plànol general, com s'estan movent els personatges. un altre possible recurs al final és que hi hagi dos plànols. Un amb els noms i els aspectes que tinguin relació amb la història i la llegenda, i per tant amb el call			*dificulta ampliar alguns recursos* Sobre tenir els dos mapes, pot ser jo ho veig una mica ciència ficció, encara ara com era antigament el call de Barcelona		

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
					medieval, i un altre més semblant a l'actualitat, en que es pugui posar en relació i que convidi a anar-hi, anar a descobrir aquests altres llocs, i allí tenir els dos					
Les il.lustracions	*animals fantàstics capten l'atenció dels nens però poden desorientar* Està esperant l'aparició, l'acció en què participi el monstre	*Qualitat estètica il.lustracions* *Les il.lustracions acompanyen el text, traslladen a l'època, inspirades en l'art medieval. Recreen les atmosferes* *No són fàcils* trobo que és que aquest conte les il·lustracions són molt maques perquè des de la meva perspectiva ajuden a entendre, acompanyen el text,	*No les avalua a nivell estètic* *Troba a faltar en alguns casos una relació directa entre les il·lustracions i la Barcelona de l'època* és una bona eina sempre i quan això pugui tenir una continuïtat. És a dir, hi ha il·lustracions on no veus que això sigui Barcelona, és a dir si jo porto els nens al carrer, no puc haver treballat aquesta il·lustració i després donar-li una continuïtat. Si aquesta mateixa il·lustració jo la	*Qualitat estètica il.lustracions* *Les il.lustracions Donen ritme a la narració, tot i que algunes no hi aporten res* com les il·lustracions poden ajudar a donar un ritme a la història, perquè a mi m'ha passat com a rosa, que he trobat que algunes il·lustracions es queden com paral·leles a la narració, em distreien tot i que les podia apreciar a nivell estètic em distreien i no m'aportaven res	*Qualitat estètica il.lustracions* *2 tipus d'il.lustracions: ambientals i concretes* Proposa fer un glossari visual a simple vista i sense tenir-ne molta idea i sent molt menys habitual que d'altres el contacte amb llibres d'il·lustracions o il·lustrats, a mi em salta a la vista que n'hi ha de dos tipus. N'hi ha que són precioses, super	*Les imatges no són suficients per acompanyar el text, no aporten a la narració* en mans d'un nen, encara que sigui d'una edat que el pugui entendre, te un punt com que el ritme és complicat, jo veig que se li podria facilitar, si les il·lustracions a part d'acompanyar el text aportessin. *Troba a faltar peus d'imatge* Jo relacionat amb això, una cosa que vaig pensar i jo m'imagino va ser ostres,	*Algunes il.lustracions ajuden molt a la narració però algunes no estan ben ajustades amb el text (problemes de maquetació)* Jo haig de dir que també quan m'ho vaig mirar vaig pensar que hi ha realment il·lustracions que sí que a mi em van ajudar molt a posar-me en la història (*mostra la plana 17, Judith amb rodella*), a saber lo què és lo que	*Qualitat estètica il.lustracions* *Les il.lustracions acompanyen el text, traslladen a l'època, inspirades en l'art medieval. Recreen les atmosferes* *No són fàcils* jo volia comentar sobre les il·lustracions, potser no són les més fàcils per	*Qualitat estètica il.lustracions* *no totes són adequades a la història. Il·lustracions animals desorienten, fan sospitar lectures...* el tema de les il·lustracions, jo també estic d'acord amb verd, la majoria	*Imatges massa petites* *Molts elements explicatius estan a les imatges* *Cal fer-les més gran per poder veure molts elements explicatius que no es distingeixen* si aquest imatge fos gran poguessis disfrutar, no només a nivell visual, sinó perquè

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
		, jo volia comentar sobre les il·lustracions, potser no són les més fàcils per anar seguint la història, però a mi m'han encantat, m'han encantat perquè traslladen molt a l'època, n'hi ha algunes, que no sé si són directament inspirades en algunes obres medievals o no, la sensació és que ho són: el dibuix molt pla, la poca proporcionalitat que hi ha entre els personatges i el fons, el tipus de colors que escull, trasllada, el que passa és que també justament per això potser no són tant fàcils tampoc. Necessiten una mica més de	reconec com a Barcelona, puc fer aquesta continuïtat després i aleshores treballar-ho	a la narració, i les que d'alguna manera acompanyaven l'escena que es narrava, m'agradaven a nivell estètic, però no sé si ajudaven a tenir un ritme, *es pregunta si és un llibre il·lustrat o un llibre d'il·lustracions: es planteja quina funció fan més enllà de l'estètica* això fa pensar a en quina mesura, no sé si es planteja bé així la pregunta, és a dir en quin sentit podem parlar d'un llibre il·lustrat o d'un llibre d' il·lustracions, saps, perquè crec que en aquest sentit les il·lustracions per a mi, són precioses en sí mateixes, llavors no sé quina funció fan com a il·lustracions dintre	elaborades, que porten color i vivacitat a la pàgina, i no tinc res més a dir, i n'hi ha que són molt més concretes, que potser formes més específiques i que tenen relació amb algun objecte, amb alguna forma o amb alguna cosa que es diu en el llibre. En aquest sentit ja que estem parlant de facilitar-ho i que tingui una utilitat més concreta, i que jo mateix abans he proposat que potser al final estaria bé alguna activitat algun recurs per fer més fàcil la lectura, perquè no ampliar el glossari, i fer un glossari amb la definició de la paraula i un glossari amb	relacionat amb el que tu deies (assenyala a rosa), hi havia imatges què és això, em desperta curiositat, ho vull saber, m'encantaria tenir un peu d'imatge. (tots fan que si) ja està, quatre paraules que em diguessin el que és. *Les il·lustracions sense text no expliquen la història, i el text sense il·lustracions no és comprensible per a nens* les il·lustracions sense el text donarien peu a entrar potser en l'ambient, en el context, evidentment a explicar la història no. Però també pot ser interessant treballar sobre això. I el text sense les	portava al cap, lo que li molestava a aquesta noia i que s'ho volia treure, a posar-me una mica en el context, però és veritat que tot el context de la pàgina estic molt a favor del que diu la Groc, perquè, realment, que les frases, potser els paràgrafs potser no estan a la mateixa zona, n'hi ha a dalt, a baix, la il·lustració al mig i és veritat que no ajuda si tu estàs explicant el conte, val? Que potser les il·lustracions haurien de ser, doncs si tenen un pes realment doncs que tinguin un pes important a	anar seguint la història, però a mi m'han encantat, m'han encantat perquè traslladen molt a l'època, n'hi ha algunes, que no sé si són directament inspirades en algunes obres medievals o no, la sensació és que ho són: el dibuix molt pla, la poca proporciona litat que hi ha entre els personatges i el fons, el tipus de colors que escull, trasllada, el que passa és que també	són molt maques, m'agraden molt, o sigui la dibuixant és molt bona, el que passa és que és cert també així com les il·lustracio ns que és una mica més l'escenari algunes et poden traslladar a la història i d'altres no, després jo, desconeixe dor de la cultura jueva seguramen t, veig altres il·lustracio ns que em fan perdre, és a dir per exemple, estem	hi ha molts elements que s'estan explicant apareixen en el fons de les il·lustracions i ara mateix no les pots distingir, per tant les pots veure dins del text,

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
		seguiment, de un mediador. *Imatges enigmàtiques que desorienten perquè no tenen res a veure* jo hasta em vaig imaginar que potser hi havia un joc amagat o un missatge amagat (riure general), perquè apareixen de tant en tant imatges que clarísimament no tenen res a veure, perquè jo les il·lustracions les veig acompanyant la història, jo crec que aquestes històries no volen explicar el conte per sí soles, estan acompanyant el text, aquí el que importa és el text que explica tota aquesta història i les imatges en		de la història més que acompanyar certes escenes i si podem ajudar d'alguna manera a crear un ritme o a argumentar el que estar passant o a nodrir molt millor tot allò no? Com les escenes que es descrivien amb el consell de cent de fons o a embolcallar una mica millor la història. Perquè ara pe a mi seria un llibre d' il·lustració, no seria un llibre il·lustrat. Saps? No sé si s'entén aquesta diferència, m'ho he inventat eh?	paraula i dibuix, i que el dibuix, és a dir tots els dibuixos que estiguin al glossari al final hagin aparegut durant el text, el nen pot fer l'exercici de buscar aquest està aquí, aquest està aquí, pot ser una manera de visitar el llibre i d'entendre millor això.	il·lustracions, sí però llavors jo segueixo redundant el punt a favor de facilitar les parades, els canvis de ritme, incidir en alguns punts no? O sigui com costa saber quins són els punts més importants de la història *la imatge no acompanya realment el text(problemes de maquetació)* a mi el que em passa és que quan els fulleges tenen aquest punt de que només fullejant-los ja saps a quin punt fa pujada la història, quan fa baixada, es a dir ja t'expliquen la història sense llegir-t'ho, pràcticament no? I en aquest cas potser no passa	la història però realment lo del ritme estic totalment d'acord que les il·lustracions podem ajudar molt a veure en quin ritme, en quin moment de la història estàs, i et poden ajudar	justament per això potser no són tant fàcils tampoc. Necessiten una mica més de seguiment, de un mediador.	parlant del micvé o del i després trobem aquí com uns peixos, clar jo això no ho entenc, seguramen t té alguna cosa a veure amb la mitologia jueva, però clar, un ignorant d'aquesta cultura doncs és molt més. estic veient aquí la imatge que estic llegint i de cop i volta veig una imatge que no aconsegueix o associar al text que estic llegint.	

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
		aquest sentit les trobo maquíssimes perquè tenen una qualitat humana, artística, els colors, la manera de presentar els personatges , l'ambient, sobretot les atmosferes que recrea són espectaculars, i es veu que intenta és generar atmosferes, i el text apareix integrat en moltes imatges, hi ha molt text a dins. *Paraules en les imatges* A part del text en hebreu, hi ha il·lustracions on hi ha parauletes, i després estan aquestes imatges que continuo								*Il·lustracions útils per a facilitar el relat als nens. Cal reduir el text i augmentar il.lustracions* No jo volia dir que les il·lustracions sense el text donen peu a que segueixis la història i et puguis imaginar el que hi ha realment però clar has de tenir uns coneixements precís per poder imaginar-te-la, i a l'inrevés trobo que per un nen és complicat perquè l'abstracte	

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
		preguntant-me perquè hi són. els nens, quan vegin, els nens faran i què tinc aquí aquest gos que té cap i cara a la cua, jo ja ho sé que és un animal medieval, ja ho sé, no és la primera vegada que veiem gossos que tenen cap de gos també, però no té res a veure amb la història. I els nens això s'ho preguntaran *animals fantàstics capten l'atenció dels nens però poden desorientar*								a un nen de vegades li costa, jo pel que vaig estudia en un màster fa poc, fins a l'adolescència el que és l'abstracte els hi costa molt, i llavors si tu llegeixes un llibre que està encaminat als nens, sense il·lustracions, imaginar-te què és un micvé, imaginar-te un consell reial, uns banys i tot això, potser, depenent de l'edat, és clar, a	

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
									infantil potser sobretot els hi costarà, penso que aquest tipus d' història està molt bé, i ha de ser text molt menys, i il·lustracions	
Maleta didàctica reconeixement objectes	això (mezuzah) està decorat	la càbala, i el sabó?		*En relació al llibre, reconeix la rodella* doncs jo personalment en relació a les il·lustracions, només reconeixeria això eh? (la rodella) sent literal i escrupolós amb les il·lustracions, a mí només així	i aquest que es reconeix, és a dir és el més reconeixible de tots (la menorah), és			La rodella, la mezuzah	*En relació al llibre, reconeix* La menorah En relació a les il·lustracions reconeixeria la menorah també Mocador (el sabó) pel micvé. I el mocador que amaga a la font	

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
									(la menorah) hi ha a una il·lustració que sí que surt, però molt molt petit, i el mocador no en la il·lustració però és quan deia que no volia portar la rodella i l'amaga a la font. I la mezuzah és el que trenca el pare no? Quan s'enfada... I això és com un rellotge... (la menorah) hi ha la Torah adins no?	

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
El conflicte jueus i cristians	*Els jueus marcats a la Barcelona medieval i les exigències de la pròpia religió* La història d'una noia jueva i d'un senyor cristià pel cognom, no? sembla que sigui de família.... Comença la història dient que ella no podrà ser mai princesa perquè esta marcada una mica per la seva situació a la Barcelona medieval com jueva, per tant ha de complir una sèrie d'estereotips típics que se li suposen per les seves característiques socials i religioses i la història de cop hi ha com un gir, aquest	*Es veu la diferència però no és explicitada. L'explicaria més. La rodella la indica, com una mica la tragèdia entre la família jueva i el cavaller cristià* Bueno tragèdia, que es converteix en tragèdia perquè el pare no acaba d'assumir gaire bé que la seva filla jueva hagi fugit amb un cavaller, crec que és un cavaller, un cavaller cristià. el tema de la rodella no? Que no acaba de sortir el perquè. També entrar en conflictivitat social que en diferents graus, en diferents nivells interessa. Parlar de la conflictivitat	**((L'estereotip))**	*Cal explicar millor el conflicte/desenvolupar-lo* crec que s'han d'introduir més elements, el que dèiem, que permetin desenvolupar millor el conflicte que vol narrar la història a nivell d'intangibles, és a dir com la recuperació de la cultura jueva, el conflicte entre jueus i cultura cristiana, el conflicte dels jueus en l'època medieval, de perquè o no portar l'estendard identificatiu, és a dir més elements que permetin narrar aquest conflicte, i tot això, si és que és possible, no crec que tingui que anar a costa de fer més complexa la trama, és a dir	*Tema recurrent en la cultura jueva que té que veure amb la visió del jueu* té possibilitats inclús per apropar-.te a intangibles no només, és a dir, no només de la cultura jueva des de dins, sinó també de la relació entre dins i fora, de tot el que se n'ha escrit, perquè jo pensant en l'argument o en la història principal, i realment no sabia o no m'havia fixat que era una llegenda del Joan Amades adaptada, però és que Shakespeare va escriure el mateix, és a dir, una de les històries que són tres, però una altra de les històries del			*Cal explicar millor el conflicte* En aquest sentit també es pot acabar d'arrodonir el final, vestir-lo més per compensar la història, i perquè d'aquí també, d'aquí pot anar sortint la conflictivitat. Que es pugui anar apuntant a principi i que acabi d'esclatar al final no? Per entendre més com va. El lector ho sap però cap dels personatg		

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
	personatge s'enamora d'ella. La persegueix, aconsegueix fins i tot el suport d'un elixir que el feia, l'he llegit fa dies, el feia un rabí, o un... (li murmuren: és el pare!!!) ai sí el pare, veus, aquí he fallat, i res i la noia se'n va.	social entre comunitats és interessantíssim , no? Ja queda clar que a ella no li agrada, el que no queda clar és perquè l'ha de portar, doncs també trobo a faltar més relació de les dues comunitats. La cristiana i la hebrea, perquè es noti en què s'assemblen i en què es diferencien. Això també és cert		crec que la trama pot ser igual de simple, només que la història navegui una mica més.	mercader de Venècia, és el patriarca jueu que la filla s'enamora d'un cristià i marxa de casa , és el mateix, es pot identificar un tema recurrent, la cultura europea sobre els jueus, no feta pels jueus però com els veiem des de fora			es de la història no saben els vincles		
Valoració història	*No li agrada l'ús de la llegenda perquè reforça els estereotips* *Dos esquemes narratius (continguts i història) desajustats* Al principi del focus, també hem estat parlant de la diferència de	*Valora molt la història, el component misteriós i la tensió narrativa* Aquí està la tensió i l'emoció no? Que com a lector espectador tu veus aquí la tragèdia, no?	*L història és desigual, molt rica a la primera part i simple a la segona* que té com tota una part molt rica, que és tota la primera part del llibre, és a dir, jo he trobat tota una part que és la que parla de cultura, la part que realment	*Troba a faltar un story telling potent i un treball de personatges* Jo crec que, el llibre, és a dir, responent a la teva pregunta, no és pretensiós perquè un llibre pot resoldre allò que vol resoldre	*L història és desigual, molt rica a la primera part i simple a la segona* *problemes ritme del text* el tema del ritme final, sobretot pel fet de que , o sigui, més enllà de si és massa simple o no,			*Valoració positiva de la història* *Història interessant perquè és accessible a nens petits* el perill de tot això és fer massa	*Valoració positiva de la història però irregular* *relat molt treballat però final abrupte* *La història és desigual, molt rica a*	

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
	pesos que hi havia en el conte. Una primera part de la història està molt carregada, perquè interessava introduir tot aquest context, i de cop ja passaves a parlar de la història d'amor i gairebé es donava per eliminar tota la resta de la història. I va lligat amb això: anem a agafar els dos esquemes narratius, la part de conceptes que vull explicar i la part de la història en si i apuntem-les millor l'una i l'altra. *cal equilibrar l'estructura del llibre (narració i continguts) per facilitar*	I després aquest salt temporal a l'actualitat en el que la casa encara continua sencera, ara és un centre cultural, però les nits de lluna plena... és maco, m'agrada aquesta part misteriosa. Acaba com de manera misteriosa. Dóna peu a imaginar-se moltes coses, no? és una delícia argumental	t'integra al call, i despès la part final, que aquí es fa tot més simple.	l'autora, i crec que es pot fer perfectament i en aquest sentit crec que no és pretensiós, és a dir no s'està demanant res al llibre que no es pugui assimilar en una bona història, acompanyada d'uns bons recursos i d'unes bones il.lustracions. Crec una mica en la línia que s'ha dit que es pot aprofitar molt molt molt molt més el recurs de la narració, amb exemples com els que ha posat Blau, i d'entrada aniria més de que es pot aprofundir molt més en el treball dels personatges. Crec que pot ser un story telling molt més potent, és a dir qui és la Judith , què li passa a la Judith , qui és la seva amiga Míriam que	trobo que és una qüestió també de ritme, és a dit la història en tot el conta va seguint un ritme constant, que trobo que és bo, et posa a dins, et fa interessar-.te, aprens coses i va havent-hi una evolució dels personatges, i sembla que, el final també el trobo bo i vàlid, però la transició entre allò que està passant i com s'acaba passa de cop i volta, és adir i no crec que sigui una qüestió del contingut en sí mateix, sí del ritme en el text,			complexa la història, i llavors als nens de certa edat ja els exclous completa ment, i la gracia justament és que la història és relativame nt senzilla, *Canvi de ritme brusc, el principi és molt dens i el final massa ràpid i lleuger* *La història és desigual, molt rica a la primera part i simple a la segona* el canvi de ritme al	*la primera part i simple a la segona* és una història que és molt maca que està molt treballada en el tema de com s'arriba... i al final és molt ràpid, i van marxar i s'acaba. I llavors la gent busca: i què va passar? Van ser feliços? La gent preguntarà això, els nens.	

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
	l'assimilació de nous conceptes si el que es pretén és fer pedagogia del patrimoni a través d'aquest conte, caldria mirar, i és el que hem estat parlant ara, mirar la seva estructura fredament. Tenim dues estructures: primer la narrativa i després la de coneixements. I justament és el que apuntaves ara, és aquest empatx, anem a allargar , és el que hem dit ara fa poc, anem a allargar la història a través d'algunes petites històries o a través d'exemples o agafar una cosa que s'ha introduït com anar a comprar,			només l'acompanya del braç, pues explica'm més coses de la Míriam, el cavaller cristià, què li passa al cavaller cristià en sí mateix a banda d'enamorar-se d'una nena preciosa, ostres, què té que sigui cristià, perquè la vol tenir aquesta nena, perquè la Judith no pot ser mai reina, crec que hi ha un story telling i un treball d'actors , de caràcters, no? de personatges, que pot donar molta més riquesa a molts intangibles i que pot acabar sent molt més pedagògic i didàctic, sumat a la narració i a l'atmosfera, i a l'element espaial.				final, igual el que falla és que hi ha hagut molta informació , s'ha anat molt al que és la vida, els costums, els detalls, igual, al final talla una mica, s'enamoren, *cal afegir elements i escenes al final per equilibrar la narració* marxen, anar a buscar una mica més, si es pot enriquir més el final, amb perquè suposa el que suposa, perquè marxen		

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
	que tampoc estem parlant de complicar molt la història, simplement allargar aquests punts, i al mateix temps es repartiria l'altre esquema, l'esquema de conceptes jueus que anem introduint de mica en mica. No crees l'empatx, i permets que el lector vagi assimilant d'una manera, amb un ritme molt més suau, tot això.							d'aquesta manera, suposa el que suposa, en tot l'entorn. Equilibrar una mica potser les dues bandes		
Canvis proposats	Canvis estructura narrativa L'*Estructura narrativa cal equilibrar l'estructura del llibre (narració i continguts) per facilitar l'assimilació de nous conceptes*	*afegir elements narratius/escenes* *Afegiria més escenes aportant més coneixement i aprofundint més. Ensenyar més el barri i la comunitat jueva de Barcelona*	*Es molt crític envers la llegenda, treballaria la vida d'un jueu de l'època* Si tu en lloc de partir d'aquesta llegenda de cristians fetes cap als jueus recorres a la vida d'un jueu, potser la idea és un	Afegir elements narratius/ escenes *Afegir més elements dels dia a dia de la ciutat* convindria que la narració involucrés més en el dia a dia de la ciutat. Perquè el després	*afegir recursos didàctics Afegiria una guia d'ús, indicacions de com treballar amb el llibre i les opcions que ofereix* potser sí que una opció seria que per al mateix objectiu fossin	*Canvis de maquetació* *afegir recursos didàctics pel professo/mediador* *Falta aclarir quines són les idees bàsiques que estructuren el llibre. Hi ha molta*	*Cal afegir recursos didàctics pel professo/mediador,* *Afegir coneixements per poder destacar els aspectes importants, afegir*	Afegir elements narratius/ escenes *Cal afegir més escenes de la vida quotidiana* Jo trobo que depèn del que vulguis fer,	*Canvis de maquetació Potenciar les il.lustracions, augmentar mides il.lustracions i mides llibre, reduir i*	*Canvis de maquetació Desequilibri text i il.lustracions Excés tecnicismes* jo m'he quedat com dèiem abans amb ganes de

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
	si el que es pretén és fer pedagogia del patrimoni a través d'aquest conte, caldria mirar, i és el que hem estat parlant ara, mirar la seva estructura fredament. Tenim dues estructures: primer la narrativa i després la de coneixements. I justament és el que apuntaves ara, és aquest empatx, anem a allargar , és el que hem dit ara fa poc, anem a allargar la història a través d'algunes petites històries o a través d'exemples o agafar una cosa que s'ha introduït com anar a comprar, que tampoc estem parlant	*amb l'excusa de la vida quotidiana* en funció del públic infantil a qui l'adrecis, pots encarar complementar-ho més, és a dir que no limitar-te només a parlar de menjar kosher, envia la Judith a comprar carn, i que expliquin com era, que conegui un Carnicer, i que quan se'n vagi al micvé conegui gent allà, i vegi els horaris de les dones i el dels homes, i que encara es pot esprémer més, en realitat es podria anar més, es podria explicar encara més coses, no? Encara es podria ensenyar més barri amb l'excusa de la	altra. Perquè aleshores el jueu probablement no es dedicava només a això, per entendre'ns és, per tant tot això ve a reforçar la idea de que s'ha de marcar més *cal posar que està basat en Joan Amades* I creiem que és importantíssim , perquè li dóna un valor afegit a la història *Cal diversificar personatges per evitar l'estereotip* el tema personatges, es a dir diversificar personatges, una de les coses que dóna, és entendre que evidentment aquesta gent són barcelonins, com qualsevol altre, i que com de barcelonins n'hi ha de molts tipus. Que cristians no tots	tingués més sentit no s'està demanant res al llibre que no es pugui assimilar en una bona història, acompanyada d'uns bons recursos i d'unes bones il.lustracions. Crec una mica en la línia que s'ha dit que es pot aprofitar molt molt molt molt més el recurs de la narració, amb exemples com els que ha posat Blau, i d'entrada aniria més de que es pot aprofundir molt més en el treball dels personatges. *Cal enriquir la narració i la construcció dels personatges* Crec que pot ser un story telling molt més potent, és a dir qui és la Judith , què li	necessaris dos llibres si està ben estructurat, cosa que no és fàcil, però si s'aconsegueix estructurar-lo bé i aportar-li una estructura coherent, només amb una guia molt petita d'una pàgina, al principi del llibre, una guia d'ús, depenent doncs de qui l'agafi ja pot anar a buscar quin objectiu pretén. Sóc un mestre de classe, doncs sé que tinc aquest recursos al final. No, però sóc un nen que l'he agafat. Doncs mira els dibuixos i llegint t'ho passaràs bé. O pretenc fer una ruta. Doncs que sàpigues que, és a dir unes indicacions de totes les possibilitats,	*informació però està tota en el mateix nivell* Jo el que veig, ara que esteu donant moltes idees per allargar-lo, el que em fa por potser és que la persona que se'l llegeixi, quan tanqui el llibre, en acabat, suposo que si s'està fent pedagogia del patrimoni, la idea és que tanquin el llibre i sàpiguen almenys això això i això. No sé si queden clares quines són les quatre idees bàsiques que s'han de saber en acabat el llibre no? *Hi ha temes referents a la cultura jueva que no s'acaben d'explicar bé* Jo quan deia lo del rei, perquè no pot ser rei, em demano, perquè? Això potser no	*informació històrica* si que hi trobaria a faltar si jo ho hagués d'explicar i realment arribar a uns objectius molt concrets si és que hi són, és alguna informació extra pel mediador, per tenir uns coneixements per poder a l'hora explicar-ho per poder fer èmfasi i destacar aquells punts que realment són importants. Perquè jo ara si me'l tornés a llegir després d'aquesta conversa segur que me'l miraré diferent, segur que veuré coses que no m'hi havia fixat en un principi,	no cal fer dos llibres, o sigui la història és prou senzilla com per que sigui l'excusa per anar introduint els elements. Llavors per explicar una mica vida jueva es pot contextualitzar molt més, i evidentment m'agradaria igual com adulta no? Anar trobant més xixa de vida quotidiana , més cosetes. *Completar el final per compensar la història*	*oxigenar el text* *Citar el relat d'origen d'Amades* donar.-li més importància al fet de les il·lustracions si és per nens, fer-les més grans, en horitzontal , perquè als nens els hi agrada tocar, els hi agrada poder manipular, clar això a in nen li dones i el nen fa, no el pot veure un llibre així com podem veure'l	saber coses, i m'he imaginat que, clar, quan hi havia una introducció d'una imatge però després no la podies tenir aquesta imatge perquè no entraves en la carnisseria, però alhora un empatx de massa conceptes tècnics. I pensant com resoldre tot això, jo el que veia era que les il·lustracions estaven com desequilibrades, *dos tipus d'imatges:*

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
	de complicar molt la història, simplement allargar aquests punts, i al mateix temps es repartiria l'altre esquema, l'esquema de conceptes jueus que anem introduint de mica en mica. No crees l'empatx, i permets que el lector vagi assimilant d'una manera, amb un ritme molt més suau, tot això. *Partiria de la història de la vida d'un jueu i no d'una llegenda per evitar caure en l'estereotip* Si tu en lloc de partir d'aquesta llegenda de cristians fetes cap als jueus recorres a la vida d'un jueu, potser la idea és	vida quotidiana de la Judith i son pare pots encara mostrar molta més quotidianitat, i mostrant la quotidianitat doncs estàs explicant com era la vida quotidiana a les comunitat jueves aquesta mateixa història afegint-hi més capítols i més moviments o més escenaris que donguin peu a donar a conèixer més encara les comunitats jueves de Barcelona,	eren cavallers, i que els jueus no tots eren alquimistes, per entendre'ns, perquè aleshores és el que dèiem de l'estereotip, genera l'estereotip que era d'ulls de cristians vist cap a dintre i que tu ajudes a retroalimentar. Si diversifiques personatges, hi ha jueus carnissers, hi ha jueus que són artesans, i hi ha jueus que són pobres, igual que cristians que no tots són cavallers *detallar urbanisme marcaria més l'urbanisme del call com a patrimoni tangible jueu* aquest llibre el que vol explicar és un patrimoni intangible, és a dir vol explicar el patrimoni, perquè estem fent didàctica del	passa a la Judith , qui és la seva amiga Míriam que només l'acompanya del braç, pues explica'm més coses de la Míriam, el cavaller cristià, què li passa al cavaller cristià en sí mateix a banda d'enamorar-se d'una nena preciosa, ostres, què té que sigui cristià, perquè la vol tenir aquesta nena, perquè la Judith no pot ser mai reina, crec que hi ha un story telling i un treball d'actors , de caràcters, no? de personatges, que pot donar molta més riquesa a molts intangibles i que pot acabar sent molt més pedagògic i didàctic, sumat a la narració i a	diferents estadis de possibilitats que ofereix el llibre. És a dir jo crec que poden estar totes en un mateix llibre, sempre i quan se t'especifiqui de que sàpigues de que hi ha totes aquestes opcions *canviaria el format, el faria més gran, reestructuraria el llibre com objecte* penso que és un molt bon conte com a recurs que té moltes possibilitats que ja estan complertes i moltíssimes més com s'ha demostrat que el podrien ampliar en moltes direccions i en molts paràmetres i se m'ha ocorregut que al final i crec que pot ser una bona conclusió, que	està aclarit. O la figura de l'alquimista, potser no està aclarida. No sé quines són les idees, potser vosaltres ho sabeu millor des de la perspectiva dels que sou historiadors i que sabeu, Bueno sabeu molt més d'això, suposo que costa tallar, dir és això lo important, i això... perquè tot és important, però clar, potser es perd en el no res, no, és massa potser no? O sigui està tot massa en el mateix nivell. No dic que sigui massa informació, perquè està molt be que hi hagi molta informació per anar a buscar on tu vols, però esta tota al mateix nivell, i	que, penso que un coneixement previ pel mediador, que no sabem qui serà en aquell cas, un mestre o un.. qui sigui, doncs que hi hagi un informació històrica, encara que sigui molt complexa però que només sigui per l'adult, que tu després ja la transformes i l'adaptes, crec que seria interesant també. *Reajustament emplaçament text i il.lustracions* , que les frases, potser els paràgrafs potser no estan a la mateixa zona, n'hi ha a dalt, a baix, la	En aquest sentit també es pot acabar d'arrodonir el final, vestir-lo més per compensar la història, i perquè d'aquí també, d'aquí pot anar sortint la conflictivitat. Que es pugui anar apuntant a principi i que acabi d'esclatar al final no? Per entendre més com va. *Planteja dues opcions: la més complicada seria situar més el conte a la història*	nosaltres, i també treure –li importància a també a , és a dir la història és la que hi ha , i és la història que està basada de en la llegenda de Joan Amades, pots afegir però tot i així hi ha una història de base i estàs inventant, o estant ampliant la història i llavors pots aportar el teu granet .... el que jo faria és, o el que a mi m'agradaria, és	*narratives i complementàries proposa substituir el bestiari amb un glossari visual per evitar l'empatx de tecnicismes* en el sentit que totes aquestes que semblen manuscrits il·luminats, són la part narrativa, i totes les altres són complements del text. Jo crec que aquests complements tindrien més sentit no només si fan allò que dèiem abans que era més semblant a un bestiari que una

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
	un altra. Perquè aleshores el jueu probablement no es dedicava només a això, per entendre'ns *afegir recursos didàctics*		patrimoni, com si del call, que si que és cert que desgraciadament hi ha molt poca cosa, doncs com si no quedés res del patrimoni intangible del call, i si que queda, que és l'urbanisme, l'urbanisme del call si que hi és, per tant tot això ve a reforçar la idea de que s'ha de marcar més *afegir recursos didàctics*	l'atmosfera, i a l'element espaial. *Excés de tecnicismes jueus: cal alleugerir la narració i que les paraules tècniques no estiguin tan juntes* I l'altra cosa que volia dir, en relació a conèixer tecnicismes de la cultura jueva, jo hi ha hagut dos moments que he patit empatx. Esa a dir, en un paràgraf tres paraules amb tot el carinyo del món, rares, saps, eh o alleugerim una mica més la narració i que les paraules rares, pobres, mira ara s'han quedat amb aquest estigma, no estiguin tan juntes, o perquè me n'he d'anar al glossari al final de	potser el mateix, el propi format del prototip ha limitat aquestes possibilitats, perquè jo mai no he vist u conte il·lustrat per nens d'aquestes dimensions. Tots són més grans. O algú ha dit també, la posició de les imatges en vertical, és a dir potser una simple reestructuració del material en ell mateix, del llibre com a objecte i les seves proporcions, i les seves dimensions, ja obriria un munt de portes per introduir moltes d les propostes que aquí s'han dit, que em semblen totes molt bones.	llavors es quan et perds *cal facilitar el llibre a la vista: mida d'imatges , il.lustració tipografia, mides del llibre* més enllà de que si s'afegeix text o no, guanyaria molt si es facilita a la vista. Ja està. I això sabent-ne molt o sabent-ne poc, per qualsevol cas serà més fàcil de llegir i serà molt més atractiu a la vista. Jugant amb tot:, la il·lustració, la tipografia, les mides... tot. Ja està *afegir recursos didàctics*	il·lustració al mig i és veritat que no ajuda si tu estàs explicant el conte, val? Que potser les il·lustracions haurien de ser, doncs si tenen un pes realment doncs que tinguin un pes important a la història però realment lo del ritme estic totalment d'acord que les il·lustracions podem ajudar molt a veure en quin ritme, en quin moment de la història estàs, i et poden ajudar *afegir recursos didàctics*	*de Barcelona i justificar la presència del mapa o deslocalitzar-lo (fent la història més complexa)* Que trobo que es queda una mica a mig camí, tot el que es pretén amb el mapa, o sigui em fa falta que aparegui més Barcelona durant la història, que et situï una mica més els punts de la història, que citi que va a la carnisseria i com va, o que va als banys en	donar molta més importància a les il·lustracions perquè són il·lustracions molt maques, i treure text. No treure quantitat sinó redistribuir-lo d'una altra manera. Potser a l'ampliar el format del llibre també dones possibilitats a que aquestes lletres no estiguin tant allà tot apretat que és que, Bueno, aquí (lletres	altra cosa no? Sinó que fessin de glossari de tots els elements que no tinc ganes d'anar a buscar al final, i després tenir el glossari al final, com si fos... *canvi de format, horitzontal i més gran* Jo de tota manera, i ara, m'ho he imaginat no en aquest format sinó en un format horitzontal, i si aquest imatge fos gran poguessis disfrutar, no només a nivell visual, sinó perquè

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
				tot? Perquè no puc tenir un petit glossari no sé si a peu de pàgina, no sé, intentar integrar una mica més, I també m'he apuntat un cas, perdó, em faré ara la repel·lent, m'he apuntat un cas, espereu, cas pàgina 12, (Riure general) a la pàgina 12 hi ha un moment que parla a comprar carn kosher asterisc, al micvé asterisc, i aquí en parèntesi em posa els banys. És a dir aquí entre parèntesi em vol aclarir, és que ho he vist com revelador saps? Em vol aclarir què és el micvé, no ho fa en cap altre cas, cap altre cas acompanya el tecnicisme d'un parèntesi, i llavors he pensat:	*afegir recursos didàctics*			aquell lloc, és a dir que e vagi situant una mica en la història perquè després tingui més sentit anar a buscar aquest mapa, *La segona opció no situar el llibre enlloc i presentar l'intangible jueu i mantenir la història accessible als nens* o llavors optaria per no situar-ho enlloc, és a dir segons el que vulgui, si vols introduir només l'intangible	hebrees) és molt negre, i en el sentit de que un nen això no ho.... *afegir recursos didàctics*	hi ha molts elements que s'estan explicant apareixen en el fons de les il·lustracions i ara mateix no les pots distingir, per tant les pots veure dins del text, però alhora si quan et parla de , m'ho invento, clar, molt conceptes són abstractes, com ho dibuixes, impossible no? No sé, hi ha coses que jo crec que es poden materialitzar amb un petit dibuix que faci de glossari, inclús tenir

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
				perquè aquí? Perquè micvé entre parèntesi banys i perquè a la paraula anterior, kosher, només és un asterisc no? *Incomoditat de haver d'anar al glossari final* És a dir m'ha originat una mica aquest conflicte de moltes paraules juntes tècniques amb molts casos en que s'ha volgut respondre i després la incomoditat potser d'haver d'anar al final perquè prengui el sentit. Crec que el llibre hauria d'intentar buscar a part de més enriquiment de personatges de narració i d'entorn, en relació a l'arrelament de l'entorn, que que això ja s'ha dit i				jueu no cal situar-ho enlloc, no cal parlar de Barcelona sinó que és una història prou general justament, intentant no complicar, perquè el perill de tot això és fer massa complexa la història, i llavors als nens de certa edat ja els exclous completa ment, i la gracia justament és que la història és relativame nt senzilla, però sí que potser caldria		una imatge partida, una part narrativa i una part que t'expliqui l'escena de la carnisseria, qui és la Míriam qui, no sé *Cal recalcar la part barcelonina de la narració* Si però volem que la gent entengui que aquests jueus eren de Barcelona, que són la mateixa gent que tu i que jo però que tenien una religió diferent per tant jo crec que cal, sobretot la part

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
				crec que del que s'ha dit és el que més havia trobat en falta, *Desenvolupar més el conflicte jueus cristians* crec que s'han d'introduir més elements, el que dèiem, que permetin desenvolupar millor el conflicte que vol narrar la història a nivell d'intangibles, és a dir com la recuperació de la cultura jueva, el conflicte entre jueus i cultura cristiana, el conflicte dels jueus en l'època medieval, de perquè o no portar l'estendard identificatiu, és a dir més elements que permetin narrar aquest conflicte, i tot això, si és que és possible, no crec que tingui que				mirar de compensar detallats, és a dir no complicar la història, sinó afegir-hi detalls de la vida quotidiana , en certs moments, on es vegi una mica més l'ús o l'aparició de tots aquells elements intangibles i tangibles no? El xàbat, el... saps, que es vegi una miqueta més *falta citar espais concrets en la història, localitzar-la més* trobo a faltar una		emotiva del conte, i la història, ha de venir perfecte que són de Barcelona, i que Barcelona els hem de sentir una mica seus, i que això jo crec que és un dels temes claus del llibre. I en aquest cas jo crec que ho aconsegueix amb la història, però crec que ho aconseguiria més si féssim aquest destacar la part més barcelonina que dèiem abans.

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
				anar a costa de fer més complexa la trama, és a dir crec que la trama pot ser igual de simple, només que la història navegui una mica més. *Afegir episodis més anecdòtics* Que es deixi perdre una miqueta més en espais que puguin semblar més anecdòtics sense alterar la història. Es pot perdre una miqueta més en episodis que l'acompanyin. (30.16) . *Replantejar els coneixements bàsics que el llibre ha de proporcionar i potenciar-los* crec que és molt important replantejar quins són els must que han de tenir aquest llibre: què és el que o vull					mica el, anar citant una mica més els espais, en la història, localitzar una mica més. No cal que et vagin descrivint per on passen però aquí en el plànol final et cita espais com a punts claus que no han aparegut en cap moment en la història, potser es pot donar una mica més de personalitzar on s'està.		*afegir recursos didàctics*

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
				saber, o què és el que jo vull que s'acabi sabent. I a partir d'aquí faig que potser aquest anar i venir de la història acompanyi o reforci aquestes idees claus, una mica el que deia groc, acompanyar més aquells moments de clímax, que es vegi molt clar el missatge que vol haver-hi darrere, i quin és l'ensenyament que s'ha de posar al darrere. Crec que amb això potser s'acaba d'empastar tot el propòsit una mica millor però el punt de partida és molt bo realment. *Cal posar que la història està basada en una llegenda de Joan Amades*				*afegir recursos didàctics*		

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
				I, no sabia si ho volies dir tu, vermell i jo diem que no hem vist enlloc escrit, i si és així pequem de cecs, però no hem vist enlloc que estigui basat en Joan Amades, i llavors ho trobem a faltar. *afegir recursos didàctics* *afegiria eines per treballar amb el llibre* pregunto el target final per sí sol, o amb un pare intergeneracionalment parlant, que no sigui mediador, quines eines, saps, és a dir m'ho estava preguntant jo mentre us escoltava , saps? probablement lo intangible s'insinua, però no sé si les pròpies veus narratives sense un mediador						

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
				podrien arribar a fluir, a donar-te aquests intangibles.						
Avaluació personal	*No fa una valoració directa tot i que indirectament sembla que li encaixa, el veu molt des del punt de vista professional, de mediador* Primer el llegeixo, l'entenc, m'agrada, faig la interpretació que sigui sobre el final, i després desenvolupo aquesta part de descobriment *És molt crític respecte a l'ús de la llegenda. Presentar un jueu alquimista és caure en l'estereotip* I en aquest sentit el risc, que jo crec que pot ser un risc, de caure a	*Li agrada molt el llibre en tots els seus aspectes: narratiu, visual i didàctic. Valora la part misteriosa i la imaginació que desperta* Aquí està la tensió i l'emoció no? Que com a lector espectador tu veus aquí la tragèdia, no? I després aquest salt temporal a l'actualitat en el que la casa encara continua sencera, ara és un centre cultural, però les nits de lluna plena... és maco, m'agrada aquesta part misteriosa. Acaba com de manera		*Valora positivament el projecte però hi afegiria moltes coses, particularment recursos didàctics i reajustaments maquetació* el punt de partida és molt bo realment.	*Valora molt positivament el projecte* *Les propostes didàctiques poden ser ampliades* penso que és un molt bon conte com a recurs que té moltes possibilitats que ja estan complertes i moltíssimes més com s'ha demostrat que el podrien ampliar en moltes direccions i en molts paràmetres i se m'ha ocorregut que al final i crec que pot ser una bona conclusió, que potser el mateix, el propi format del prototip ha limitat aquestes possibilitats	*Valora que ha après i per tant pensa que està bé* si no coneixia res i vaig entendre-ho tot suposo que està ben fet.	*Es planteja treballar per etapes el llibre a l'aula per tal d'entendre'l, si no costa, sobretot als nens de cicle inicial* un dia presentació de personatges, un altre dia presentació una mica del que és la cultura jueva... i un cop ells ja estiguessin enfrascats en aquest tema, els hi llegeixes això, segurament els hi encantaria, estarien molt més atents i entrarien molt més en la història amb uns coneixements previs, perquè	*Valoració positiva de la història*	*Valoració positiva* a mi el llibre m'ha semblat que està correcte, és a dir m'ha agradat, eh per nens està molt bé	

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
	recórrer en aquestes llegendes, és que tu traslladis aquest estereotip a qui estàs intentant educar. Perquè hi ha una de les coses que quan llegia pensava és tornem a caure en l'estereotip del jueu per exemple alquimista, és adir el que fa coses estranyes, la màgia, és com caure en l'estereotip De fet quan li va a demanar l'elixir, la rosa perfumada, li ofereix el que sigui , apareix allò, tu tranquil que jo et pagaré tot allò que tu em demanis. Sé que tu només vols diners. Si tu en lloc de partir d'aquesta llegenda de	misteriosa. Dóna peu a imaginar-se moltes coses, no? és una delícia argumental I aquest component misteriós de i què passa a la casa, i aquestes maledicciones... a mi m'agrada molt el conte no només per la història, que la història és molt bonica, sinó per i què passa després amb la casa, perquè hi ha un salt temporal des de la història que ens hem d'imaginar que es produeix a Barcelona a gòtica no? diria que és... bueno la Barcelona jueva medieval. I després aquest salt temporal a l'actualitat en el que la casa					si no realment costaria que fos significatiu per a ells. Estic parlant de nens més petits, eh! Fins i tot cicle inicial o així. No sé si estàs d'acord (a groc, que assenteix). *Una bona eina per treballar a cicle mitjà. Valora el fet d'xplicar històries a l'aula* i després a cicle mitjà jo crec que és un llibre, xulo, una llegida xula per explicar també. Crec també és important que t'expliquin històries , ho crec també en aquest sentit jo.			

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
	cristians fetes cap als jueus recorres a la vida d'un jueu, potser la idea és un altra. Perquè aleshores el jueu probablement no es dedicava només a això, per entendre'ns	encara continua sencera, ara és un centre cultural, però les nits de lluna plena... és maco, m'agrada aquesta part misteriosa. Acaba com de manera misteriosa. Dóna peu a imaginar-se moltes coses, no?								
errada		*Portar la rodella dins de la ciutat, l'han de dur després de jaume I?* deixen de portar-la , Jaume primer els hi va donar el privilegi, però el segle XIV és prou complicat a Barcelona, vaja, no sóc historiadora però en aquí, no l'han de tornar a portar? Més tard	*No acaba de situar-se en la cronologia del relat* si volia dir una cosa que entenc que per nens no és important, però perquè m'ajudéssiu a solucionar el que a mi m'ha semblat una cosa que històricament a mi no m'acabava de lligar, es a dir jo no acabava de situar-me exactament, i estic parlant des d'un punt de vista molt històric, eh?					*Desajustament en el plànol* Un petit detall, només un apunt que suposo que això és un problema d'impremta, els números no es correspon en amb el dibuix. Hi ha dos números		

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
			Evidentment els nens da igual, però si es vol ser d'allò històricament, no sabia si estàvem parlant per exemple segle XIII, XIV, XV, és a dir no sé en quina època ens movíem, i aleshores depenent de l' època jo tenia com una incongruència i és que al final al glossari m'explicava que la rodella en època de Jaume primer es dona el privilegi de que no l'hagin de portar dins de la ciutat. Aleshores en el llibre porten la rodella a dins de la ciutat fora del call, la qual cosa vol dir que estem situats al segle XIII, però en un moment apareix la font, i la font és del segle XIV No sóc especialista en call, i potser també com una revisió pot ser que						deus, i hi ha (canvi de vídeo) un punt sense número i no hi ha número 18. I això fa que es mogui tot. No hi ha número 12 tampoc. Ni el 12 ni el 18 passa que a l'haver-hi dos deus es corren números, per exemple on et diu que hi havia la seu de l'inquisició no és el número 16, hauria de ser on hi ha el número 15.		

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
			jo l'estigui espifiant ara mateix, però jo sé que les fonts, i això sí que és segur, són d'a partir del segle XIV, i això és així. Per tant si són del segle XIV, aquesta gent en teoria no estan portant rodella a dins de ciutat, i ells l'estant portant un cop surten del call, i tenia *Es qüestiona quan havien de portar la rodella* Igual que hi ha una de les il·lustracions, em sembla que és quan estan celebrant el xàbat, en la qual ella apareix amb la rodella al cap. Jo no sé si la rodella dins de casa també la portaven, ja que és un element identificatiu molt més a l'exterior cara a la resta de la gent *Es pregunta si hi ha una incongruència*							

	Negre	Blau	Vermell	Lila	Plata	Groc	Taronja	Verd	Rosa	Daurat
			entre la data de la font i les rodelles si estem al segle XIII la il·lustració del palau no és correcta, i si estem al XIV llavors això de la rodella no sé si és que hi ha algun moment que els hi fan tornar a posar							

Grup de mares, pares i cuidadors/cuidadores

Data: 5-6-2015
Espai: aula taller del Born Centre de Cultura i Memòria
Suport de gravació: Càmera de vídeo Sony
Nombre de participants: 7
Durada de la sessió: 79 min
Moderador: Carles Mera, consultor especialista en màrqueting
explicar

Categories	Groc	Blau	Taronja	Lila	Plata	Verd	Daurat
Presentació	Groc: Joan Anton: Mira jo sóc el Joan Anton, sóc pare del Martí Sánchez, està en l´últim curs que faran de sisè, i passen a eso, porta molts anys a l'escola, tinc la mar a un cicle formatiu	Blau: Jo sóc la Noèlia, soc la mare de dos nens de l'escola sant Felip Neri, un nen fa sisè i l'altra fa primer i porto també molts anys i a veure què és el que hi ha aquí	Taronja: Jo sóc el Sergi, sóc el pare del Teo que fa primer també a sant Felip Neri i d'una nena que te 8 mesos i que anirà a sant Felip Neri també d'aquí tres anys	Lila: Sóc la Cristina el lila, i el meu fill que ha llegit el llibre té nou anys, també és de sant Felip Neri	Plata: Jo soc la Marta, el color platejat. Sóc la mare de la Violeta i l'Adela, que fan sisè i fan quart, també a l'escola sant Felip Neri	Verd: I jo sóc la rosa, el color verd, la mare de l'Emma que també ha llegit el llibre. També va a sant Felip Neri i té 9 anys i de la nora que no l'ha llegit, ex-sant Felip Neri.	

Categories	Groc	Blau	Taronja	Lila	Plata	Verd	Daurat
Avaluació personal	*Valoració positiva des del punt de vista cultural, històric i psicològic* Doncs a mi sobretot el que m'ha agradat és el que a part de què és bonic, que es un conte i tal, *eina d'aprenentatge aquest llibre* Sí. Totalment Es que això és material de categoria. Lo millor és la il.lustració i tot, te dones compte de que no és normal. Me dóna la sensació *(llibret de prova)* Esto per a xavals que estan a 4rt o a 5+e de ESO , per treballar aquest per poder subratllar i tal esta bé. Com a material diudàctic, molt bé. **(llibre) per regalar**	*eina d'aprenentatge aquest llibre*	*eina d'aprenentatge aquest llibre*	*eina d'aprenentatge aquest llibre* Absolutament, Per mi per descomptat A mi no m'interessava gens el tema i m'ha agradat Però, jo de seguida he pensat de fer una cosa semblant amb els .. un conjunt de diferents religions per ensenyar, imagina't. No és un llibre normal, és maco!	*eina d'aprenentatge aquest llibre*	*eina d'aprenentatge aquest llibre*	a mi m'ha captivat i m'ha agradat molt, i les il·lustracions és el que més Entra al cor al principi *eina d'aprenentatge aquest llibre* Sí **(llibre) per regalar**
Coneixements previs	*Molta informació prèvia de judaisme i cristianisme, però no del judaisme a Barcelona,* la misnah se hace como separación de los cristianos y los judíos. Ellos hacen un concilio, m'entens, pròpiament la misnah donde agafen un reflexe separació quan hi ha la separació, m'entens perquè abans en les sigagogues havien cristians i jueus, que se compartien moltes coses i hi havia, hi havia, hi havia el debat, debat que hi havia ideològic i cristològic			*Pràcticament cap* jo no entenia ni idea de la cultura jueva,	la religió tenia unes normes molt estrictes		

Categories	Groc	Blau	Taronja	Lila	Plata	Verd	Daurat
	nosaltres els cristians diem la shemà La torà, la torà es nostra, es tota la part de l'antic testament. Es Llavors una manera de recuperar els nostres orígens en moltes iglésies esta el canelobre i està davant de l'altar. I això és jueu El fet dels banys, els banys nosaltres és la pila baptismal els grans metges d'aquella època la gran majoria eren jueus i estaven, vull dir perquè hi havia una sèrie d'oficis que els jueus odien fer. Un d'ells eren prestamistes, la gran majoria dels prestamistes dels reis catalans eren jueus, i luego eren metges. Perquè vull dir hi havia unes feines determinades que no els deixaven.						
Continguts apresos	*Sembla que el llibre li ha aclarit principis cristians, i li ha servit per tornar als seus orígens* Me trobava m'entens que me faltava algo en el cristianisme que no entenia jo, m'entens, i que tenia el seu origen, i és pròpiament el judaisme, no? Com a tal necessitava buscar el meus orígens per trobar-me m'entens a lo que sóc jo. Donar-li ese significat que té, m'entens? I vull dir, i necessitava tornar, i tot això				*Tradicions jueves* t'explica una mica com era la seva religió, com s'alimentaven, quins costums, com es vestien, una mica que si es banyaven abans del xàbat		

Categories	Groc	Blau	Taronja	Lila	Plata	Verd	Daurat
	me retorna als meus orígens, m'entens, és una manera de buscar.						
Paraules i Conceptes incorporats	*No sabem si ho ha llegit al gossari o ho sabia abans* Aquí (assenyala l'interior de la mezuzà) hi van escrites oracions del Deuteronomi, allò que recorda de que cada jueu ha de tindre la casa m'entens? No, que tot té una simbologia.				xàbat		
Curiositat	Això és lo de la càbala que va tot l'alfabeto hebreu a diferents... que a mi m'agradaria descobrir-ho perquè no ho entenc!						
Avaluació del model didàctic	*Útil per ensenyar la tradició jueva catalana* sobretot el reflexar una sèrie de costums d'un poble que ha estat aquí en un temps determinat, i pues les seves tradicions, la seva manera de comportar-se les lleis que obligaven a un grup determinat estar reduït a un puesto, a un lloc on que per poder sortir sempre tenien que estar amb una marca estigmatitzats, doncs amb una cultura diferent a la que en aquell moment estava que intentaven no compartir *Serveix per recordar una cultura nostra oblidada i per conèixer les seves restes a la ciutat* és que és una cultura que és molt nostra, és molt nostra, i			*Introdueix a la cultura jueva a través d'una història normal* tampoc ho he vist com si es centressin tant en la religió. He vist un llibre normal que passa en una família, en una cultura que és la jueva, i aprofiten això per explicar-nos quatre coses als que no en sabem res, *Dona ganes d'aprendre, d'anar més enllà* jo no entenia ni idea de la cultura jueva, sóc del barri de tota la vida i havia sentit	*Desperta la curiositat per saber-ne més de la cultura jueva i de la història de la ciutat* però a mi el que m'ha cridat més l'atenció i a més a més m'ha agradat és que és una història que convida a saber-ne més, saps? De cop i volta comences a veure coses d'una realitat que passava aquí a Barcelona de la història dels jueus, que és molt desconeguda, almenys per a mi. I aleshores és com, i ostres, feien això? I passava allò? I era com, mirant-me el	*Convida a conèixer la història dels jueus i a anar més enllà* *Fa agafar curiositat* o pots aprofundir en la història dels jueus al call jueu de Barcelona, i pots anar més enllà. Pots dir m'ha encantat això, vull saber-ne més, vull buscar bibliografia sobre el tema. *Útil per fer un itinerari per conèixer la ciutat* perquè és el coneixement a partir del tu llegeixes aquesta història i depenent de l'edat de la teva filla, fins i tot els molt petits, els pots portar a passejar per allí i mira, això podia haver sigut la casa de l'alquimista. I aquí tal, i	

Categories	Groc	Blau	Taronja	Lila	Plata	Verd	Daurat
	que la tenim oblidada i perduda. I que durant molt de temps això és com si no hagués existit. Es lo que tu dius (a plata) que passes pel carrer que tenen per exemple els banys nous, a mi el conte em fa gracia, ostres els banys nous, me'n vaig enrecordar quan estava llegint els banys nous on anaven ells per fer la purificació determinades abans de començar el xàbat no? Però i té això m'entens, no? Que ah! Vull dir coses aquíi diferents llocs on estava la sinagoga major, on estava tal, on es reunien, intentava buscar també la casa com si passegessis buscar en el lloc on estarà, m'entens? Aquesta casa que és fictícia però que pot ser que sí *dóna molts elements per treballar la història, la religió, costums jueus...* Com ella ha parlat m'entens, bàsicament de material didàctic, ho veig molt bé perquè la cultura religiosa, per exemple que puguin treballar, perquè hi ha elements suficients además de el call d'aquí, jueu d'aquí, però como, vull dir com a cultura religiosa dóna molta informació per a que els xavals coneguin a una edat determinada, jo no sé si a partir de 7 cap amunt, m'entens, però a la hora de fer un treball per exemple de			quatre coses, lo que m'ha permès és unificar tot lo que em sonava de diferents llocs. I sí, m'ha aportat. Realment. I m0'ha obert la curiositat per dir: què nassos és això? I anar darrera el llibre i buscar. Això si que m'ho ha permès *llibre per visitar el call* Jo m'estic imaginant un tio que ve de fora i diu "osti, això és Barcelona?" Saps com aquell que feia el recorregut?	final i , el resum que fa de que els van . no és només una qüestió de la cultura jueva, sinó que també convida a saber més de la cultura jueva, però també a saber més de què passava a la ciutat, no? I de ai, hi havia aquest barri, i com era m'estava mirant també el mapa que hi ha per aquí i intentava identificar ah mira, el carrer banys nous! I llavors això d'aquí al costat què deu ser? Intentar visualitzar-ho, no? Perquè passo cada dia i realment no hi penso no? Llavors ens dius Bueno, ostres, amplia coneixements, no, en quant al tema de ciutat, a la història, i en lo que és la cultura jueva en sí, no? Que a priori, després de llegir això, veus que és molt apassionant, no? una coseta molt petita desperta molt la curiositat per poder-ho ampliar. Llavors és com un tast, un primer tast que et situa en moltes coses però que, que sí, que et deixa una	aquí qual, i aquí els banys, i aquí són com obrir finestres petitones, moltes, i després tu pots triar si hi fiques més o menys en cadascun dels punts. En la història de la, del barri a l'edat mitjana, l'alimentació kosher, etcètera etcètera.	

Categories	Groc	Blau	Taronja	Lila	Plata	Verd	Daurat
	cultura religiosa, com material didàctic poden treballar per coineixer el que són els costums jueves m'entens i per conèixer també tot això. Hi ha element s també tipis la càbala, el alquimista , què és la càbala? Bueno, jo no tinc molta idea , però té suquillo no? Amb aquest conte tant petit la informació que n'hi ha és tal, … però els elements que hi ha aquí (de cultura jueva), per a m'entens, és que està molt bé. *Dona ganes d'aprendre, d'anar més enllà* Jo ampliar coses perquè no tenia Informació sobre les càbales. Aprofitant la la informació que ha donat em motiva a anar a buscar, a indagar una miqueta més perquè és una cosa que m'interessa.				mica amb el gustet de dir, vaig una mica més enllà perquè obre moltes, obre molt, moltes coses no? Des de com s'alimentaven a com era la seva religió... clar perquè t'explica una mica com era la seva religió, com s'alimentaven, quins costums, com es vestien, una mica que si es banyaven abans del xàbat no sé què... una mica de tot que dius, ostres, vull més. *Eina per fer una cativitat familiar a la ciutat* per a mi és una eina estupenda per muntar una activitat a la ciutat, com una guia amb la qual, per fer una activitat familiar. És a dir, Bueno, activitats en família, d'aquestes que n'hi ha mil, no? Una activitat en família en la qual , ostres, pot implicar a tothom. Doncs perquè té elements d'interès pels grans, fions i tot pels adolescents, i per als fills		

Categories	Groc	Blau	Taronja	Lila	Plata	Verd	Daurat
Target del llibre: Edats a la que es dirigeix	Lo, el guió el veig una mica apretat, infantil no, a lo millor el veig una mica cap els crios...	*A partir dels 7 anys, adaptant la lectura (fent un treball previ de lectura del glossari). Ideal 10-11 anys* amb set anys ja es pot, blau, jo que que , a veure, si que ja seria ideal els 10 o els 11 anys però jo li he explicat el conte no amb les paraules dels glossari de kosher, li deia doncs la carn especial que menjaven ells, no, o feien ells d'aquesta manera, i a la Naroa li ha agradat molt.	*Més grans de 10-11 anys* quan he intentat explicar-li al meu fill que té et anys ara m'ha costat una mica, perquè cada moment era paraules que no entenia , i si tu vas a explicar-li la paraula o l'objecte perd la història. Penso que seria més per a nens una mica més grans, eh? Igual per a nens a partir de 10-11 anys i que ja tinguin una visió també, perquè de vegades amb el meu fill diem "anem a nou barris". I ell diu "Es un altre poble?" La ubicació encara no la tenen del tot, del tot situat, no? I el tema històric ja ni te digo.	*Gent de totes les edats hi pot aprendre, interessa més com a història als més petits (màxim 10 anys) Dóna elements d'interès per als adults que llegeixen el llibre als nens* , el meu fill de 15 anys va passar dl llibre totalment, però crec que si és de lectura obligatòria li trobaria la gràcia i aprendria. Però no li atreu. Els nanos de 10 anys perfectament ho han seguit i els hi ha agradat. Jo quan l'estava seguint pensava és el típic llibre que llegiria a un nen més petit, que jo el llegiria, i a part em divertiria mirant alguna cosa que mira, què vol dir això?	*Té diferents nivells de lectura i d'interès* 10, 11 , 12… Doncs perquè té elements d'interès pels grans, fions i tot pels adolescents, i per als fills	*Té diferents nivells de lectura segons l'edat* es una història amb diferents nivells. És una història que pots llegir a un nen petit, a una nena petita , i quedar-te amb la trama, I això m'agrada molt, de qualsevol producte. De qualsevol llibre, de qualsevol pel·lícula, de qualsevol producte per nens: que tingui nivells. Que sigui accessible per nens molt petits, però que després, a mesura que vas pujant d'edat, trobis altres punts d'interès. té molts estrats, per dir-ho d'alguna manera. És a dir es pot a agafar des de perspectives molt diferents. Aleshores, tu pots, pot ser perfectament adequat per un nen de 6 set anys perquè li expliques la història i ja està, i simplement és la màgia de la història d'una noia que s'enamora i no sé quantes, i llavors es perfecte per un nano de 6 anys, per exemple, però en canvi penso que dóna molt de joc, tot i que la història pot semblar molt banal per un nano preadolescent o una nena preadolescent de 12 anys, però dóna molt de	

Categories	Groc	Blau	Taronja	Lila	Plata	Verd	Daurat
						joc perquè té molt suc per treure. Perquè t'introdueix molts temes molt interessants que amb els quals pot anar estirant el fil *Continguts per a 10 anys o més, però història per a petits* Em va dir que li interessava molt, que aprenia del món jueu, però que la història era, la meva filla té nou anys, la història era per nens més petits.	
Mediador?	*En general tots afirmen que és un llibre intergeneracional i que cal un mediador per llegir-lo*	*En general tots afirmen que és un llibre intergeneracional i que cal un mediador per llegir-lo*	*En general tots afirmen que és un llibre intergeneracional i que cal un mediador per llegir-lo* però tota la part religiosa que és tan densa i que ens costa a nosaltres, a m i em costa moltíssim, i que em fa mandra, perquè em fa moltíssima mandra, penso que fins molt endavant, no, si no tens algú que et vagi introduint, és dificilíssim entrar allà. A més que té tota aquesta part esotèrica no? Que no, que Bueno, una mica tu la pots explicar però tampoc no l'arribes a entendre molt, perquè si no tens l'empatia aquesta amb la religió	*En general tots afirmen que és un llibre intergeneracional i que cal un mediador per llegir-lo* La història no necessita un mediador	*En general tots afirmen que és un llibre intergeneracional i que cal un mediador per llegir-lo*	*En general tots afirmen que és un llibre intergeneracional i que cal un mediador per llegir-lo* per edats més baixes necessita un mediador, i per edats més altes jo diria que també, en el sentit que com has comentat abans (a Plata) a una adolescent la història no li entra. Llavors, una, un nen de 10, 12, 13 anys, no se'n va al glossari a mirar els termes, en canvi , en una aula, "anem a llegir aquesta història, en 15 minuts, una llegenda de tal, i a partir d'aquí ho treballarem". Llavors, ho veig, ho veig amb mediador. Siguin els pares o sigui	*En general tots afirmen que és un llibre intergeneracional i que cal un mediador per llegir-lo* la història potser costa una mica i per això necessites un mediador

Categories	Groc	Blau	Taronja	Lila	Plata	Verd	Daurat
			que pots tenir, igual tu tens més no? (a groc), però a mi em costaria moltíssim arribar Vull dir que és una part que segur un que ho expliqui és necessari, no sé en quina edat, o igual sí, fins i tot a un adolescent.				
Aspectes formals llibre	li podríem treure més partit a l'enquadernació, d'una manera així como més luxosa una mica en aquest sentit, donar-li una categoria. Lo de la lletra també reconduint també veig veure una mica sí, però vaig pensar és un esborrany, no , per això posa aquesta lletra.	*El llibre és atractiu* Crida bastant l'atenció. També està el call dibuixat darrera, o sigui que és un llibre que l'agafes amb ganes, no? I també dic de totes les edats, perquè tinc un nen que no li agrada gaire la lectura i l'ha agafat. *Lletres hebrees, indiquen que es tracta d'una cultura diferent* la grafia et dona de que és una religió totalment diferent i que ho és molt completament, no? Perquè clar, no entens res, no, de lo que posa aquí...		a mi tampoc m'ha agradat la tipografia, he pensat que era provisional Veig que aquest llibre no és un conte, sino que vols educar-nos a tots en la cultura jueva. L'hebreu és un idioma que el coneixen els jueus. No és l'usuari final el hebreu, sinó que és un tema de marketing que estigui llavors. A mi m'ha agradat molt la maquetació, a mi sí que m'ha agradat. I m'agraden llibres així i que seria el típic que t'agrada portar al bolso per visitar. El trobo maco	A mi l'únic que no m'agrada és la lletra de pal Lo altre m'agrada. La combinació de l'hebreu, perquè contrasta, a més és com una grafia agradable, les il.lustracions són xulíssimes, però la lletra de pal a mi em molesta. Jo el que veig d'alguna maner que és un conte que tal com està per ser de tapa dura Tot el colorido que té é molt agraït i quan el veus imprès d'aquesta manera molt senzill doncs també llueix. Però és que això a més a més si el fessis amb tapa dura ja seria la bomba a part de lo que he dit de la lletra de pal que no m'agrada, també una altra cosa que comentava, que jo hi	aquest llibre necessita una correcció d'estil important. Això ho dic per deformació professional. D'altra banda, no sóc maquetadora, m'agrada molt la combinació de l'hebreu amb el català. M'agrada perquè no entenc absolutament res d'hebreu no m'interfereix, no e molesta, no... i em lliga amb , perfectament amb el conjunt del llibre. I les il.lustracions són excepcionals més aviat necessita correcció ortotipografia. És a dir, petites correccions gramaticals, petites correccions de puntuació, hi ha petites errates, l'estilística, bueno això ja és una altra historia De contingut? De contingut? La història es podria treballar una mica més, es podria ampliar	a mi m'encanta a mi que hi hagin les lletres aquí m'encanta perquè diuen, a veure si puc entendre ... per curiositat no? A més lo que deia el color verd de que lliga molt amb el llibre. Les il·lustracions són super detallades, utilitza diferents tècniques, tampons, Bueno, m'encanta. Jo és que faria aquest llibre tipus gros, així enorme, amb les il·lustracions primer, perquè és que m'encanten. I que tingui el call, i aquí a

Categories	Groc	Blau	Taronja	Lila	Plata	Verd	Daurat
					posaria una introducció una mica més àmplia per situar millor el contexte històric i explicar, aprofitar per explicar més coses, mmm , també penso que una idea interessant potser seria de fer dues edicions, una més pensant en nens més petits, i una una mica en adolescents i en grans, amb els quals puguis desarrollar més els continguts, no?	una mica més, i bé, també la informació tant prèvia com en forma d'annexes també estaria bé que n'hi hagués més. Fins i tot, amb il.lustracions tècniques a la part dels annexes, o sigui, el micvà: estaria bé tenir algun esquema de com era un micvà i els corrents aquests que feien que circulés l'aigua, per exemple	més tens les descripcions (*de tapa dura*) Com els que venen ara així que la il.lustració és la important Referent a l'últim apunt, referent a lo de la lletra de pal, és que la meva filla... és que al coles estan acostumats de que a p3, p4 i p5 de que llegeixen amb lletra de pal, i que quan comencen a ser grans diguéssim tenen la lletra lligada. I va dir Bueno aquest és un llibre de nens, lo primer
Recursos didàctics: utilitat glossari, mapa, pròleg i epíleg		*Glossari:* essencial	penso que és una bona idea el glossari del final	és essencial			Jo amb la meva filla lo que deies que era per utilitzar –lo, li deia espera carinyo que m'ho miro que no sé lo que és , o sigui que super bé que tingui el diccionari aquí al costat.

Categories	Groc	Blau	Taronja	Lila	Plata	Verd	Daurat
Il.lustracions	Sobre la qüestió de les imatges, les imatges estan molt bé totes, perquè reflexen tot el conte i fins i tot m'entens el simbolisme està relfexat en les imatges, i llavors m'entens això em va agradar molt, perquè fins i tot és un dibuix religiós, psicologia religiosa, i recull no només els costums, la manera de i tal	*Els dibuixos ajuden a entendre la història* I en quant als dibuixos, són bastant infantils però són molt tendres, i te donen també molta informació del que estàs llegint, i no necessites anar tant al gossari si no que dius ah vale, això és ... no? quan he dit infantil, volia dir que no és el traç perfecte d'un dibuixant de la cara perfecte, no?	a mi tota l'estona passava pàgines i lo primer que mirava són els dibuixos i em costava... Jo sí que sé si em trobo còmode mirant la cosa no? I m'he sentit còmode , però és que els dibuixos, ja ho he dit abans , ho he avançat, que lo primer que feia quan passava pàgina, mirava el dibuix. Perquè m'ha encantat.			I les il.lustracions són excepcionals Tenen molta informació. Trobes un alambí, trobes elements cristians, elements jueus, tenen moltíssima informació	Super detallada la il·lustració a mi m'ha captivat i m'ha agradat molt, i les il·lustracions és el que més
Maleta didàctica, reconeixements objetces		la rodella candelabro Jo el primer que he fet quan he arribat ha sigut tocar això (toca la mezuzà)			*una maleta didàctica amb aquests elements ajuda a entendre la cultura* I tant. Amb els nens seguríssim.	*una maleta didàctica amb aquests elements ajuda a entendre la cultura* .(Mostra la rodella) fer una activitat per exemple fent servir això El mocador. Com un xal de les pregàries Que un nen pugui veure, pugui tocar	
El conflicte en el llibre	*Conflicte entre tradició i juventud /rebeldia* I després lo normal de la gent jove, que vol trencar això, que vol trencar totes aquestes normatives en el sentit de rebeldia, és a dir jo vull ser normalitzat, no vull portar això, vull anar als festejos on no se'm pugui marcar perquè soc jueva i llavors doncs no	*Estigma: Estan marcades com a jueves i volen ser "normals"* no es poden casar amb el príncep perquè són jueves, i també porten aquest signe tant distintiu, aquest (mostra la rodella),	*Religió restrictiva xoca amb el desig d'aventura de les noies* Jo el que veig és que elles es troben en una, en un moment en que volen aventura , volen descobrir, i es troben limitades per una religió restrictiva, com	*No queda prou reflectit en el llibre?* no jo en el fons no me'n recordo perquè el vaig llegir fa , quan el van llegir els nens , però tot això jo, hi ha tanta diferència? No	*No queda prou explicitat que és un conflicte jueus i cristians* més aviat es veu qui té el poder i qui viu aixoplugat del poder , perquè de vegades els jueus han prosperat amb al protecció dels reis, i de vegades no.		

Categories	Groc	Blau	Taronja	Lila	Plata	Verd	Daurat
	puc estar en aquell puesto perque no m'ho permeteixen, jo vull disfrutar de lo que els altres com a qualsevol jove m'entens que tu li poses uns límits i li poses qualsevol, vull dir que és una cosa que en totes les èpoques vull dir passa això.	de que es volen fer una mica elles volen treure-se'l i ser unes noies normals no saps ben bé qui és el que prohibeix, que pot ser la teva cultura, o el teu pare o influenciats de l' exterior	totes una mica, són restrictives, que i els obliga a fer certes coses que elles no entenen perquè elles volen descobrir veure i coneixen, i la seva infantesa, la seva puresa, no està encara mediatitzada de manera suficientment, i doncs els hi fa aquest punt, que és escapar-se sense portar la senyal aquella i anar a descobrir	es veu ninguna història de poder jo pensava que això era propi del la mateixa religió, que no et deixava mesclar amb les altres, evidentment aquí estava errada jo lo que jo havia entès es que no hi havia un problema polític, sinó que era un problema religiós de que no s'havien de mesclar amb els altres. Com un tema social no ho havia vist	Van ser massacrats i al final expulsats Bueno, els jueus han de complir una sèrie de normes quan surten del call (assenyala com una rodona al pit) pots intuir que aquesta no seria l'única norma. Clar, o a un nen petit potser només es queda amb això, però tu potser pots intuir que hi havia normes econòmiques, que no es pot casar amb cristians (normes religioses o socials estrictes) potser el llibre no ho acaba de eflectir		
Canvis proposats	*Falta explicar la historia dels jueus després, què va pasar?* la continuïtat, el que va passar després. Què va passar amb els jueus. De cop i volta és això, me arrebato, m'emporto a la Judit, però ja s'ha acabat la historia. em refereixo a la pròpia, a la pròpia història. Es un conte jueu d'un barri determinat. "Què va passar amb aquest poble? Per què no hi ha jueus? Vull dir que això els xavals poden preguntar i què ha passat? Perquè després hi ha una continuació. Una	*Respecte al Final abrupte* si no es podria fer una mica repetitiu lo millor posant una mica d'introducció i una mica un acabament una mica més enfilat, no, més arrodonit, si que agafaria el tal, quedaries empatitzada no? Ha sigut una història, seguint lo que diu Lila, que l'has vist des de fora, en cap	*Final abrupte, falta desenvolupar* A mi em va passar igual eh? O molt semblant	em centraria més en que la història els atrapés. A mi m'ha agradat molt la història però no he sentit el enamorament del personatge en algun moment. Osti, necessito que estigui més construït.	*Final abrupte, falta desenvolupar* i de cop i volta estàs llegint i bup boom. S'acaba el llibre. Ostres! a mi m'ha faltat eh? Me ha sabido a poco, la història, el com acaba la història, Bueno de com ell coinquereix a la noia i potser si podia haver-hi una mica més no?	potser és veritat que acaba molt bruscament i que a la trama s'hi podrien afegir més pinzellades d'informació sobre la vida als mercats i no sé una mica més. Es parla del kosher i es podria parlar una mica més. El que feia un alquimista.. *Afegir una introducció al món jueu a Barcelona (pensada per a nens)* Posar context als jueus del call en el món	Aquest, com que és aquí, costa una mica de situar-te. I com que és una època a més anterior, i una cultura totalment perduda que no la pots ben explicar, una plana, resumida, per a un nen, no sé com fer-ho, si he d'explicar i fer la crítica, però no sé com

Categories	Groc	Blau	Taronja	Lila	Plata	Verd	Daurat
	continuació en el sentit de que molt bé, però que...	moment jo m'he sentit la Judith o m'he sentit el pare o m'he sentit el cavaller, no? Ha quedat com una mica superficial. I després a lo millor ja acabaria amb una pregunta no? Perquè els nens o les persones, no? I tu quina part de la Judith ets ? o, una mica per identificar-te, no? I tu tens algo de la Judith ? Perquè a lo millor estem, tenim algú hebreu, perquè sigui la teva família, sigui el teu			*Afegir una introducció al món jueu a Barcelona* més que un annexe, jo ho veuria més com una introducció una mica més llarga, per situar-te millor en la situació de la història. Una introducció en la qual expliqui doncs la realitat que hi havia en aquell moment. I llavors a partir d'aquí introduir la història. Un glossari, un petit annex amb els cognoms catalans d'origen jueu m'agradaria molt, perquè ens faria conscients de la nostra herència no? Perquè n'hi ha moltíssims. Els Vila, els	medieval de la ciutat de Barcelona perquè si ho poses com annex es molt probable de que es perdi, aquesta informació. Potser no hi arribes. I en canvi si ho poses com a introducció... per adults no, perquè tu mires fins al final. Però de cara a un nen li permetrà de que aquest informació li arribi *afegir anexos amb información per a pares* Si és per consum intern, a casa, llavors, els annexos amb més informació poden ser útils pels pares, perquè els pares siguin uns, participin activament, és a dir ells s'ho llegeixin, després llegeixin la història als nens i després puguin donar la informació *per a escoles és suficient* Si això es fa servir en un context educatiu, els professors tenen eines per trobar informació, és a dir amb això tenen prou Però llavors tens la versió luxosa i la versió de butxaca. Te l'emportes amb l'ipad i ja està	dir-ho per situar-lo i vincular-lo llavor ens de la història. Potser per fer-lo traslladar o que es traslladés el nen en aquell món, no?

Categories	Groc	Blau	Taronja	Lila	Plata	Verd	Daurat
Lectura personal/interpretació	*El Nivell d'implicació en la història de Groc és molt alt: Implicació psicològica, simbòlica i cultural (religiosa)* Jo també penso que és una cultura que és nostra *Lectura simbòlica del conte. El rapte del cavaller com a símbol de l'expulsió de Sefarad* la història d'una xiqueta que es diu Judith i que bueno i que està en una edat que vol enamorar-se, es a dir esta com diem en plens fogots jo lo que deia, i si el príncep aquell no vol alliberar de la d'aquests limitacions i diu , vull dir és com un encanteri, jo t'alliberaré d'aquestes limitacions encara que tu no vulguis. … com si en realitat el príncep és en realitat qui roba... como si la treu , fora del seu context… Llavors jo també feia la lectura de per exemple l'expulsió dels jueus. L'expulsió dels jueus pròpiament allà es lo que i l'elixir és aquest . és Sefarad . jo et robo, t'expulso m'entens d'aquí, m'entens? Sense la teva pròpia voluntat. Perquè ella es lo que tu dius: jo no et vull, tu m'has enganyat. M'has obligat, d'alguna manera , amb un encanteri. … L'expulsió del jueus i aquesta ignorància sempre vull dir del retorn o de les	Plata…És apassionant) Bueno, com qualsevol cultura també té una amiga que serà la seva companya volen treure-se'l (la rodella) i ser unes noies normals, en un moment, en el mercat i en els banys, i sortir com si fossin noies normals. *Història d'amor sense fronteres, el cavaller sap que ella és jueva* l'amor no té fronteres	Jo vaig interpretar-ho que sí que estava clar que ell sabia que ella era jueva, que no es podien, no podia haver-hi relació però tot i així l'amor està per sobre i tal. Lo que passa és que Bueno, la visió aquesta de que el cavaller que rescata de ... jo quan la llegeixo jo no la veig, no? Perquè aquesta noia passa d'estar limitadíssima en la seva, no sé jo en el seu fòrum religiós però es que n'hi ha un altre! I que és en plan igual o pitjor No que ella de cop i volta d'estar felicíssima de la vida , anar veure el mercat i anar a veure altres coses resulta que de cop hi ha un cavaller, no? hi ha aquesta veu. Es un bruixot, fa això, ven les seves pòcimes i et pot passar, no? Vull dir que també més complicat xxxxxxxx ningú que no sigui la noia en tota la història, no?	apareix el cavaller, un noi, que s'enamora de la protagonista de la Judit, i llavors intenta aproximar-se a ella però no sap com Es curiós com ajuda a aquell quan no sap que serà perjudicial per a ell . És a dir pot ajudar a un cristià, a mi me importa un bledo a qui enamoris, fins que afecta a	al final també és una història de Chico conoce a chica y se enamoran, no? Y padre no quiere (riure general) . aleshores aquest noi intenta vàries vegades aproximar-se a la noia però no ho aconsegueix. Aleshores desesperat de la vida entra en una taverna per emborratxar-se i oblidar les penes i llavors allà casualment es troba amb algú que li explica que hi ha un alquimista en el call que pot fer una pòcima màgica per aconseguir que la seva estimada s'enamori d'ell. *Sobre la relació simbòlica entre la poció, el rapte i l'expulsiódels jueus* Potser lligant amb això, també la situació en que es queda l'alquimista no?	la història d'amor, jo personalment penso que és un enredada, però això és una opinió molt personal, nen troba, noi troba a noia, el pare no vol, Aquest alquimista és el pare de la Judit, és el pare de la Judith que representa la tradició . Es un jueu practicant, amant de les tradicions i per la seva feina i els seus interessos, absolutament fixat en complir tots els paràmetres de la religió jueva. I ella és una adolescent Llavors aquí curiosament, a la pobra adolescent rebel ,trobo que l'enreden, perquè ella es vol enamorar, però qui diu que es vol enamorar d'aquell cavaller que li va amb una trampa en forma de poció màgica i la conquereix i se l'emporta. Que és el que passa al final del llibre, per desesperació del pare alquimista de la nena, que es tanca a la casa, la maleeix, i diu que en aquella casa ningú tornarà a ser feliç mai més La noia és una noia que té personalitat, que te voluntat que vol fer el que vol fer i de sobte li	

Categories	Groc	Blau	Taronja	Lila	Plata	Verd	Daurat
	He fet lectures fins i tot una miqueta més enllà de lo que pot ser un conte per als crios. No si jo he fet una lectura per exemple m'entens, la filla és Sefarad. Per a mi és Sefarad. La pèrdua de la filla és la pèrdua m'entens de Sefarad que és la pàtria jueva d'aquí que trobem fa mils d'anys, fins i tot ja en el antic testament habla de tartessos, i tartessos està en el sud d'Andalusia, que els jueus ja en la època anterior ja està. Paulo habla de també de tartessos m'entens, de personatges i tot, que , vull dir que hay una arrel jueva molt forta aquí que de cop i volta m'entens, la van segar, la van expulsar, o molts es van convertir en conversos. Vull dir que tenim tota una història que ens han amagat i que vull dir m'entens és interessant. A més del conte que pot ser altres temes que hem parlat nosaltres de mercat, l'estril, que sí que és lo més maco, però que és un material que per a mi és un material brutal, des del conte per a crios fins a una persona adulta pot anar a descobrir el que tenim aquí que està perdut.					anul·len la voluntat la pugen a un cavall i se l'enduen. Jo no estic carregant-me els conte de fades, ja m'ha passat i a sobre es queda sense Castell *Sobre la relació simbòlica entre la poció, el rapte i l'expulsiódels jueus* De de impotència, de no poder fer res, i de simplement dir doncs Bueno	
Valoració moral personatges /llibre Prejudicis?		*Valoració positiva alquimista* també crec que els alquimistes feien altres coses més importants que no		*Valoració negativa alquimista.* *Interessat, traidor* a mi personalment no és un personatge que el vegi positiu	*Valoració positiva alquimista* De que empatitza amb el noi possiblement perquè	*Valoració positiva alquimista* *Instrument de la fatalitat* la figura del pare em sembla també bastant simpàtica, simpàtica no	

Categories	Groc	Blau	Taronja	Lila	Plata	Verd	Daurat
		aquests derroteros i és com un favor que li fa		sinó que és capaç de traicionar a qualsevol, Bueno a operar malament amb qualsevol, però en aquest cas la jugada li surt malament perquè és la seva filla. Perquè pot fer, no trair però actuar malament donant la màgia a un altre. Es que no li importava.	ell també ha sigut jove i potser també ha viscut la mateixa situació, i la impotència que tens de que intentes enamorar algú i no pots no? I llavors diu va, l'ajudo, malgrat que és cristià i tal	és la paraula, entranyable. Perquè és molt afectuós amb la seva filla, és un home que respecta les tradicions, que a més a més és cabalista i és un savi, però tracta la seva filla amb molt d'afecte el destí, que fa que ell sigui l'instrument de la desgràcia per sota el seu punt de vista de la seva filla *fer pòcimes era part de la seva feina* això és part de la vida a l'edat mitjana, i ell era alquimista i això era part de , de la realitat de la gent *Afirma que hi ha pòcimes i que n'hi havia abans* però en aquella època sí! En aquella època no hi havia medecines... ara n'hi ha, abans vull t-te que en aquella època segurament la figura de l'alquimista tenia molta més importància perquè segurament ajudava a molta gent, no només en un tema de que t'ajudaré a que s'enamorin o no s'enamorin o que siguis ric, sinó que segurament feia coses per curar-los! Perquè no hi havia medecines, no hi havia	

Categories	Groc	Blau	Taronja	Lila	Plata	Verd	Daurat
						metges, no hi havia, la gent no podia accedir a les coses de sanitat pública com ara, no?	

9.9. Annex 9: Model Didàctic per la transmissió del patrimoni medieval hebreu català

LA FILLA DE L'ALQUIMISTA

Un conte jueu
del Call de Barcelona

ביתו של האלכימאי מברצלונה

סיפור מרובע קאל של ברצלונה

Text i il·lustracions: Sílvia Angelet

Títol: *La filla de l'Alquimista. Un conte jueu del Call de Barcelona*
Autora: Sílvia Angelet i Gimeno

Il·lustracions: Sílvia Angelet
Disseny i maquetació: Sílvia Angelet

Traducció a l'hebreu: Noy Amit
Correcció del català: Mar Cardona
Correcció de l'hebreu: Michal Schauer

© Sílvia Angelet 2015

Angelitos Edicions participa en el **Projecte Plaça Salomó Ben Adret,** que reivindica el dret a la memòria del patrimoni judeo-català a través del canvi de nomenclatura de la *Placeta Manel Ribé del Call de Barcelona* pel de ***Plaça de Salomó Ben Adret (plaça del Rashba)***.
http://angelitosedicions.blogspot.com : Projecte Salomó Ben Adret
"Amics del Call" - *Facebook*

La filla de l'Alquimista. Un conte jueu del call de Barcelona està concebut en l'àmbit del Programa de Doctorat *Didàctica de les Ciències Socials i del Patrimoni* del Departament de *Didàctica de les Ciències Socials* de la UB. http://angelitosedicions.blogspot.com.es/p/didactica-del-patrimonio.html

Editorial: Angelitos Edicions
cr. Arc de Sant Ramon del Call 11
08002 Barcelona
http://angelitosedicions.blogspot.com
Imprès a Barcelona

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

LA FILLA DE L'ALQUIMISTA

Un conte jueu del Call de Barcelona

ביתו של האלכימאי מברצלונה

סיפור מרובע קאל של ברצלונה.

Text i il·lustracions: Sílvia Angelet

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

Per a la Chloe i l'Iu.

Per als nens i nenes del Call d'avui.

I per aquells homes, dones, nens i nenes, que van néixer, van somniar, van viure i van morir a Sefarad. I per aquells que un dia, ja fa molts anys, van haver de marxar d'aquestes terres, o van haver d'amagar-se, empesos per la violència d'uns fets que mai no haurien d'haver succeït. Per a ells i pels seus fills, i pels fills dels seus fills de totes les generacions passades, per a tots nosaltres, que som molts, en el nostre viatge a la recerca de la nostra memòria.

Aquest llibre no hauria estat possible sense l'ajut de Noy Amit, Michal Schauer i Mar Cardona, ni sense el suport incondicional de Carles Mera. Moltes gràcies.

לילדיי איאו וקלואה.
לכל הילדים שגרים ברובע היהודי בברצלונה. לכל האנשים שנולדו, חיו, חלמו ומתו בספרד.
לכל האנשים שיום אחד היו צריכים לקום ולעזוב את ארצם.
לכל האנשים שהיו צריכים להסתתר מפני האלימות שלא היתה צריכה להיות.
לבניהם, לבנותיהם, לבני כל הדורות ולמען המסע של כולנו בעקבות חיפוש שורשינו.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

LA FILLA DE L'ALQUIMISTA

Un conte jueu del Call de Barcelona

ביתו של האלכימאי מברצלונה

סיפור מרובע קאל של ברצלונה.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

Text i il·lustracions: Sylvia Angelet

ברובע קאל שלברצלונה, יש בית עתיק.
בית, שהשכנים מספרים שהוא מכושף...

AL *CALL** DE BARCELONA HI HA UNA CASA MOLT ANTIGA, UNA CASA QUE DIUEN ELS VEÏNS QUE ESTÀ ENCANTADA...

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

הבית של אלכימאי...

...LA CASA DE L'*ALQUIMISTA**.

לפני הרבה הרבה שנים, בתקופת היהודים, בבית הזה, חיו משה בן אלעזר בונסניור (איש טוב) או במילים אחרות האלכימאי, ובתו יהודית.

rab moshe bonsenyor

FA MOLTS I MOLTS ANYS, EN EL *TEMPS DELS JUEUS**, HI VIVIEN MOIXE BEN ELEAZAR BONSENYOR, DIT L'ALQUIMISTA, I LA SEVA FILLA JUDITH.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

הרב משה היה אלכימאי גדול.

EN MOIXE ERA MESTRE *CABALISTA**.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

לביתו הגיעו חכמים גדולים מכל הארצות, כדי ללמוד מחוכמתו על הספירות הסודית והאותיות הקדושות.

A CASA SEVA HI ARRIBAVEN SAVIS DE TOTES LES TERRES A APRENDRE ELS MISTERIS DE LES *SEFIROT** I DE LES LLETRES SAGRADES.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

ביתו האהובה יהודית היתה ילדה יפה וחייכנית.
ליהודית היתה חברה טובה שקראו לה מרים.
ביחד היו הולכות למעיין לשאוב מים, לבית הכנסת, לקנות בשר כשר ולמיקווה. תמיד צוחקות ומתלחששות בסודי סודות.

LA SEVA ESTIMADA FILLA, LA BELLA JUDITH, ERA MOLT JOVE I DE SOMRIURE FÀCIL.

AMB LA SEVA AMIGA MYRIAM ANAVEN A LA FONT, A LA *SINAGOGA** , A COMPRAR CARN *KÓIXER**, AL *MICVÉ** (ELS BANYS)... SEMPRE REIEN I COMPARTIEN CONFIDÈNCIES.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

ליהודית היה חלום סודי, היא חלמה אותו מבוקר ועד לילה.
- אבא, כשאהיה גדולה אני רוצה להיות מלכה.

DONCS LA JUDITH TENIA UN SECRET, UN SOMNI SECRET QUE ACARONAVA DIA I NIT.
- PARE, QUAN SIGUI GRAN, JO VULL SER REINA.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

יהודית, אמר אביה, את הרי יודעת שיהודים לא יכולים להיות מלכים. ואל תשכחי לשים את הסמל כשאת יוצאת משכונת היהודים.
כמה שנים קודם המלך החליט שעל כל היהודים לענוד את הרודייה- סמל מיוחד בצורת עיגול, חצי אדום , חצי צהוב.
על הגברים הוכרחו לענוד אותו על החזה והנשים על המצח.

- ELS JUEUS NO PODEM SER REIS, JUDITH. I NO OBLIDIS POSAR-TE LA *RODELLA** QUAN SURTIS DEL CALL.

JA FEIA UNS ANYS QUE EL PAPA HAVIA DECIDIT QUE ELS JUEUS DE TOTS ELS REGNES CRISTIANS HAVIEN DE PORTAR *RODELLA*, UNA INSÍGNIA EN FORMA DE DISC MIG ROJA I MIG GROGA QUE ELS HOMES HAVIEN DE LLUIR AL PIT I LES DONES AL FRONT.

Exemplar de prova
Didactica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

יהודית שנאה לענוד את הסמל.
- סליחה אבא, היא אמרה, תמיד אני שוכחת.

LA JUDITH ODIAVA POSAR-SE LA *RODELLA*.

- PERDONEU PARE, SEMPRE ME N'OBLIDO.

Exemplar de prova
Didactica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

באותו יום שישי בבוקר כל הרובע
היה בהתרגשות גדולה.
- המלך בא לביקור העיר. הוא
יכנס לכיכר בצהרי היום.
- קדימה יהודית, נלך לראות את
תהלוכת המלך.
יהודית היתה עצובה, אביה משה
תפר את הסמל למטפחת שלה.
היא לא יכלה להוריד אותו בשום
פנים ואופן.
- אני כל כך מכוערת עם הטלאי על
המצח, תשבה, מי יתאהב בי ככה?

AQUELL MATÍ DE DIVENDRES EL CALL ESTAVA AGITAT:
"HA VINGUT EL REI, ENTRARÀ A LA PLAÇA AL MIGDIA".
- ANEM A VEURE LA DESFILADA DE LA CORT, JUDITH.
LA JUDITH ESTAVA TRISTA, EL SEU PARE HAVIA FET COSIR
LA RODELLA AL SEU MOCADOR, IMPOSSIBLE TREURE-LA.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

- ESTIC TANT LLETJA AMB AQUESTA MARCA A LA CARA...
QUI PODRIA ENAMORAR-SE DE MI?

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

- מרים, בואו נחביא את המטפחות שלנו מתחת לאחת האבנים של הבאר.

- אם יגלו אותנו, נלך לכלא או נקבל עונש...

- AMAGUEM ELS MOCADORS SOTA AQUESTA PEDRA DE LA FONT, MYRIAM!

- SI ENS DESCOBREIXEN ANIREM A LA PRESÓ, O SEREM CASTIGADES...

Exemplar de prova
Didactica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

מרים שמעה שמועות שהמלך יעניש בחומרה את היהודים שלא יצייתו לחוקים שהוא חוקק.

- ומי יידע שאנחנו יהודיות?

הרחוב היה נטוש.

- מהר, שלא יבוא מישהו ויראה אותנו.

בן רגע החביאו שתי הנערות את המטפחות שלהן מתחת לאבן שבבאר ורצו צוחקות אל מחוץ לשערי הרובע הרובע.

LA MYRIAM HAVIA SENTIT PARLAR DE DURES REPRESÀLIES ALS JUEUS QUE INCOMPLIEN LA LLEI DEL REI...

- I QUI HO SABRÀ QUE SOM JUEVES?

EL CARRER ESTAVA DESERT. "RÀPID, QUE NO VINGUI NINGÚ I ENS VEGIN". EN UN INSTANT VAN AMAGAR ELS SEUS MOCADORS EN UNA ESCLETXA DEL MUR DE LA FONT I VAN SORTIR CORRENT PER LA PORTA DEL CALL ENTRE ESCLAFITS DE RIURE.

Exemplar de prova
Didactica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

הן טיפסו לאורך החומה עד מאחורי הקתדרלה.
מחוץ לחומות של הקאל הן ניתקלו בעגלות משא,
עולי רגל, נזירים, כמרים, איכרים עם חמורים
עמוסים בפירות וכל טוב ובאומנים לבושים בבגדי
שבת.
לכולם היתה אותה המשאלה: לזכות ולראות את
המלך ואנשי החצר שלו. כשהגיעו יהודית ומרים
לכיכר כבר נשמעו החצוצרות.

VAN ENFILAR AL LLARG DEL MUR DEL CALL FINS DARRERA LA CATEDRAL. ALLÀ S'HI ATRAFEGAVEN CARROS, MONJOS, PEREGRINS, BISBES I SEGLARS, PAGESOS AMB ASES CARREGATS AMB VIANDES I FRUITS I ARTESANS VESTITS DE DIUMENGE, TOTS AMB UN DESIG AL COR: VEURE L'ENTRADA DEL REI I LA SEVA CORT. I JA RETRONAVEN LES CORNETES QUAN LA JUDITH I LA MYRIAM VAN ARRIBAR A LA PLAÇA.

L'ESPECTACLE ERA IMPRESSIONANT,

Exemplar de Prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

זה היה מחזה מרהיב, תהלוכה ארוכה של אבירים עם
דגלים בכל צבעי הקשת התקרבו בשורה ארוכה כדי
לחלוק כבוד למלך.
שתי הנערות היו מרותקות למחזה ולא שמו לב לזמן
שעבר במהירות.

UNA LLARGA FILERA DE CAVALLERS AMB COTES DE MALLA I BANDEROLES MULTICOLORS S'ACOSTAVEN EN PROCESSÓ A RENDIR HOMENATGE AL REI. LES DUES NOIES ESTAVEN EMBADALIDES. I EL TEMPS VA PASSAR TANT RÀPID...

Exemplar de Prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

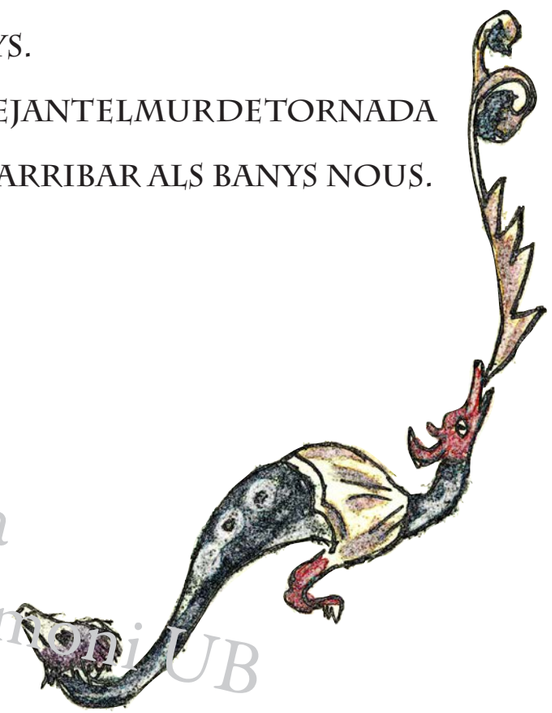
- יהודית, בואי נרוץ, בקרוב תשקע השמש ותכנס השבת, עדיין לא הלכנו למקווה. נרוץ לחפש את המטפחות.
- נלך ישירות למקווה מרים, בדרך חזרה ניקח את המטפחות.

הנערות רצו לאורך החומה עד שהגיעו לבית המרחץ החדש.

- JUDITH, CORRE, QUE AVIAT ES PONDRÀ EL SOL I COMENÇARÀ EL *XÀBAT**, I ENCARA NO HEM ANAT AL *MICVÉ*! CORREM A BUSCAR ELS MOCADORS!
- ANEM DIRECTES AL *MICVÉ*, MYRIAM, JA ELS AGAFAREM EN TORNAR DELS BANYS.

VOREJANTELMURDETORNADA VAN ARRIBAR ALS BANYS NOUS.

Exemplar de prova Didàctica del Patrimoni UB ©Silvia Angelet

המקווה של הנשים כבר היה כמעט ריק, הנערות התרחצו במהירות תוך כדי תפילה ובזריזות רצו הביתה לחגוג את קבלת השבת.

AL *MICVÉ* DE LES DONES JA GAIREBÉ NO HI QUEDAVA NINGÚ. VAN PRENDRE UN BANY RÀPID ENTRE CORREDISSES I ORACIONS I VAN MARXAR DE SEGUIDA CAP A CASA, DE TORNADA, PER CELEBRAR EL *XÀBAT**.

Exemplar de prova Didàctica del Patrimoni UB ©Silvia Angelet

הערב ירד, בקרוב יחשיך, בדיוק באותו הרגע הוא ראה אותה.

LA TARDA QUEIA, JA AVIAT SERIA FOSC. ALLÀ LA VA VEURE. ARNAU DE VALLESPIR ESPERAVA QUE EL SEU CAVALL FOS FERRAT DAVANT LA PORTA DELS BANYS, QUAN VA VEURE LA NOIA MÉS BONICA QUE MAI NO HAURIA POGUT SOMNIAR.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

ארנאו דה וולספיר חיכה בזמן שהתקינו לסוס שלו את הפרסות בדיוק מול פתח המקווה.
היא היתה הנערה היפה ביותר שראה מעודו. יותר יפה מכל נערה שיכול היה לדמיין. תלתלים כהים, עיניים שחורות, אמיצות, קול שבריר וצלול "רוצי כבר מאוחר" היא אמרה וצחקה, מחובקת עם עוד נערה היא רצה במורד הרחוב.
ארנאו כמו מתעורר מחלום ניסה לעקוב אחריה אבל היא כבר נעלמה בסימטאות הרובע.

RÍNXOLS FOSCOS, ULLS NEGRES DE MIRADA VELLUTADA, VEU CRISTAL·LINA "CORRE, QUE ARRIBEM TARD", CRIDAVA ENTRE RIURES. ELLA VA FUGIR CORRENT CARRER AVALL, DEL BRAÇ D'UNA ALTRA NOIA.

L'ARNAU, COM DESPERTANT D'UN LLARG SOMNI, VA INTENTAR SEGUIR-LA, PERÒ JA HAVIA DESAPAREGUT.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

אבא של יהודית כבר חיכה אותה כשהיודית נכנסה הביתה תוך כדי שהיא מסדרת את המטפחת.
-לעולם אל תרוצי כדי לקבל את פני השבת , נזף בה משה בעדינות.

יהודית התקרבה לשולחן והדליקה את שני נרות. היא קירבה את הידיים לנרות ואמרה ברכות לשבת. הרובע הלך והתמלא ברחשי תפילה ואור נרות שמן נצנץ בחלונותנות אווקיצרוצבה מראה ובמהר דת-אות.

EL PARE JA L'ESPERAVA QUAN LA JUDITH VA ENTRAR A CASA, RECOMPONENT-SE EL MOCADOR.

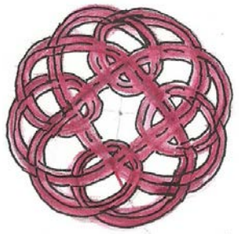
"MAI NO S'HAURIA DE CÓRRER PER COMENÇAR EL *XABAT**",

LA RENYÀ AMB TENDRESA EN MOSHE.

LA JUDITH VA ACOSTAR-SE A LA TAULA I VA ENCENDRE DUES ESPELMES. HI ACOSTÀ LES MANS I MURMURÀ LES BENEDICCIONS DEL XÀBAT: *BARUH ATÁ ADONAI...*

EL CALL S'OMPLÍ DE MURMURS SAGRATS I DELS RESPLENDORS PARPELLEJANTS DELS LLUMS D'OLI*.

ברוך אתה
ברוך אתה
ברוך אתה
ברוך אתה

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

ארנאו דה וולספיר עזב את
חומות העיר בדרכו לחזור
לסנט פאו דל קמפ. ליבו בער
כמו אש, ארנאו התאהב כל
כולו בנערה היפיפיה

ARNAU DE VALLESPIR TORNAVA CAP A SANT PAU DEL CAMP, DEIXANT DARRERA ELS MURS DE LA CIUTAT. TENIA EL COR ENCÈS. S'HAVIA ENAMORAT BOJAMENT DE LA BELLA DESCONEGUDA.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

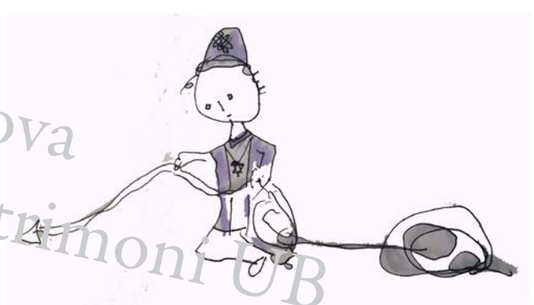
ביום אחרי הרובע היה שֶׁקֶט. מכל אַרוּבה יצא עשן, והאש בבתים שמרה על קדירת האדפינה חמה, זו היתה הארוחה היחידה החמה שאכלו היהודים בשבת.

כל שבת היהודים לא עבדה, הם נחו. אפילו העבדים נחו, לא בשלו וגם לא הדליקו אש. אפשר היה לשמוע את לחש התפילות וקולות ילדים משחקים. שבת הוא יום מנוחה ויום בו המשפחה הולכת ביחד לבית הכנסת.

אחרי ארוחת צהריים, הגברים היו למדו תורה ויהדית ומרים נזכרו בתהלוכה המַלכּוּתִית...

L'ENDEMÀ EL CALL ESTAVA TRANQUIL. TOTES LES XEMENEIS FUMAVEN SUAMENT MENTRE ES MANTENIA CALENTA L'ADAFINA, L'ÚNIC PLAT CALENT QUE ES MENJAVA DURANT EL DIA DE DESCANS DELS JUEUS.

Exemplar de prova Didàctica del Patrimoni UB ©Silvia Angelet

CADA *XÀBAT* L'ACTIVITAT AL CALL ES SUSPENIA: NINGÚ NO TREBALLAVA, NI TAN SOLS ELS ESCLAUS, NINGÚ NO CUINAVA NI ENCENIA FOC. NOMÉS SE SENTIEN ELS MURMURS DE LES PREGÀRIES I ELS RIURES TRANQUILS DELS NENS. DONCS EL XÀBAT ERA EL DIA DE LA FAMÍLIA.

A MIG MATÍ, LES FAMÍLIES ANAVEN A LA SINAGOGA. DESPRÉS DE DINAR, MENTRE ELS HOMES ESTUDIAVEN *TORÀ*, LA JUDITH I LA MÍRIAM PASSEJAVEN TOT RECORDANT EL SÈQUIT REIAL.

Exemplar de prova Didàctica del Patrimoni UB ©Silvia Angelet

L'ARNAU VA TORNAR CADA DIA, A LA PORTA DELS BANYS, A VEURE SI PODIA TROBAR-LA DE NOU. I CADA DIVENDRES, A LA MATEIXA HORA, ELLA APAREIXIA DEL BRAÇ DE LA SEVA AMIGA, ENTRE RIURES I MURMURIS.

יום יום חזר ארנאו לשערי המקווה בתקווה לשוב ולפגוש בנערהץ.
בכל יום שישי הופיע יהודית שלובת זרוע עם חברתה מרים, מתלחשות ומצחקקות. אבל הנערה מעולם לא החזירה לו מבט. ארנאו היה עצוב מאוד. איך יוכל למשוך את תשומת ליבה של הנערה אשר אהב ?

PERÒ ELLA MAI NO SE'L VA MIRAR.

L'ARNAU ESTAVA MOLT TRIST. COM PODIA GUANYAR EL COR DE LA SEVA ESTIMADA?

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

זכור את השם, משה בן אלעזר.
הזקן סיים את דבריו ונרדם בן רגע, ראשו צנח
על שולחן העץ .

RECORDA AQUEST NOM:

“ MOIXE BEN ELEAZAR”.

L'ANCIÀ VA ADORMIR-SE A L'INSTANT, EL SEU CAP VA PICAR SOBRE EL TAULELL DE FUSTA I VA RENEGAR SENSE MOURE'S.

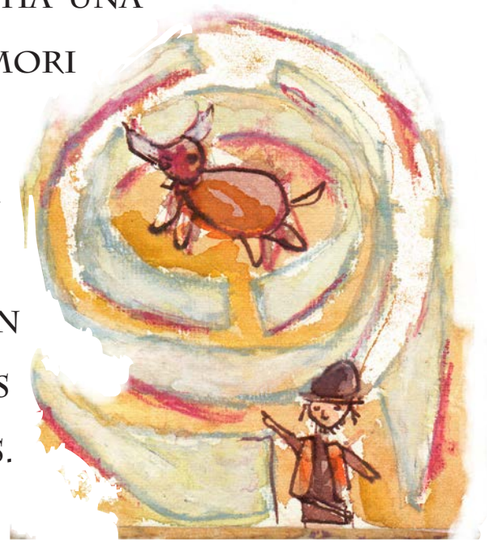
Exemplar de prova
Didactica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

ארנאו הטביע את צערו ביין בטברנה שבנמל
- לעולם היא לא תאהב אותי- היה חוזר ואומר.
אחר הצהריים ימאי זקן שמע את דבריו של
ארנאו ואמר לו:
- אני מכיר דרך לגרום לאשה להתאהב כל כולה
בגבר. ארנאו הרים את ראשו והביט בזקן.
- ברובע היהודי ישנו אלכימאי שיודע להכין
שיקויי אהבה, הלחשים שלו יכולים להמיס גם
את הלבבות הקשים ביותר.

A LA TAVERNA DEL PORT OFEGAVA LES SEVES PENES AMB VI I ES LAMENTAVA: “ELLA MAI NO M'ESTIMARÀ”.

PERÒ UN VESPRE, UN VELL MARINER, EN SENTIR ELS SEUS LAMENTS, LI VA DIR: - HI HA UNA MANERA QUE UNA DONA S'ENAMORI PERDUDAMENT D'UN HOME...

L'ARNAU VA AIXECAR EL CAP I VA MIRAR FIXAMENT L'ANCIÀ.

- AL CALL DELS JUEUS HI HA UN ALQUIMISTA QUE PREPARA ELS FILTRES D'AMOR MÉS PODEROSOS. ELS SEUS CONJURS DESFAN ELS CORS MÉS DURS.

Exemplar de prova
Didactica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

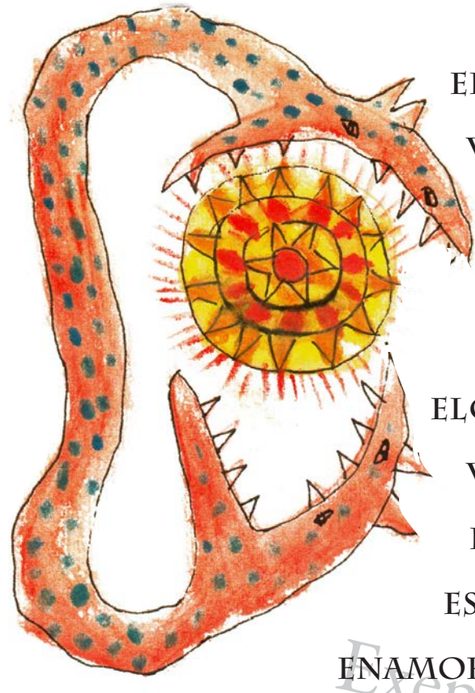
למחרת מוקדם בבוקר ארנאו דה וולספיר הלך לביתו של האלכימאי. משה פתח בחשדנות את הדלת לאביר הלא מוכר.

L'ENDEMÀ DE BON MATÍ, EL CAVALLER ARNAU DE VALLESPIR VA ANAR A LA CASA DE L'ALQUIMISTA. EN MOSHE VA OBRIR LA PORTA AL CAVALLER FORASTER AMB UN CERT RECEL.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

- הנוצרים לא באים בדרך כלל לרובע היהודי, מה אתה מחפש?
- אני זקוק לשיקוי , שיקוי אהבה, שיקוי שיגרום לנערה שאני אוהב להתאהב בי בחזרה.
האביר התחנן והפציר במשה, הוא הבטיח לשלם היטב. משה התגבר על נקיפות המצפון שהיו לו.
- הוא רק בחור מאוהב- חשב וניגש לעבודה.

ELS CRISTIANS NO ACOSTUMEN A VENIR AL CALL, QUÈ DEVIA BUSCAR?

- NECESSITO UN FILTRE, UN FILTRE D'AMOR, PER ENAMORAR A LA MEVA ESTIMADA.

EL CAVALLER VA PREGAR, VA IMPLORAR, VA PROMETRE QUE PAGARIA BÉ. EN MOIXE VA SUPERAR ELS SEUS ESCRÚPOLS, "TAN SOLS ÉS UN POBRE ENAMORAT" I ES VA POSAR A LA FEINA.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

האלכימאי פתח ספר עם דיאגרמות וכתובות משונות. הוא מלמל תפילות ולחשים בזמן שנוזל סגול עלה ובעבע במבחנות. בזהירות רבה תפר בקורי עכביש עלי כותרת של ורד אדום לספוג קטנטן בצבע ארגמן, לסיום הדביק בשעוות דבורים גבעול טרי של מרגנית. כשהכל היה מוכן בטפטפת של כסף הספיג את הפרח היפיפה בשיקוי הקסמים הסגול.

- על הנערה בה אתה חפץ להריח את הפרח הזה בזמן שאתה מביט לה בעיניים, הנערה תהיי שלך לתמיד.

L'ALQUIMISTA VA OBRIR UN LLIBRE AMB ESTRANYES INSCRIPCIONS I DIAGRAMES. MURMURÀ UNES ORACIONS, MENTRE UN LÍQUID PÚRPURA PUJAVA PER UN *ALAMBÍ*. I, AMB CURA, VA COSIR AMB FILS D'ARANYA UNS PÈTALS DE ROSA ROJOS A UN COIXINET D'ESCUMA MALVA. EN ACABAR, HI VA ENGANXAR UNA TIJA DE MARGARIDA FRESCA AMB CERA D'ABELLA. FINALMENT, AMB UNA PIPETA DE PLATA, HI VA IMPREGNAR L'ELIXIR PÚRPURA DE L'*ALAMBÍ*.

- LA DONA QUE DESITGES HA D'OLORAR AQUESTA FLOR MENTRE LA MIRES ALS ULLS, I SERÀ TEVA PER SEMPRE MÉS.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

L'ARNAU VA EMBOLICAR LA PREUADA FLOR AMB UN MOCADOR DE SEDA COLOR SAFRÀ, I VA DIRIGIR-SE ALS BANYS. I ALLÀ VA ESPERAR, COM SEMPRE, A LA PORTA, A LA SEVA ESTIMADA. I LA JUDITH I LA MYRIAM VAN SORTIR PER LA PORTA DELS BANYS AGAFADES DEL BRAÇ, COM SEMPRE. PERÒ AQUELL DIA HAVIA DE SER DIFERENT.

- ESPERA'M, JUDITH, M'HE DEIXAT EL MEU PENJOLL AL MICVÉ. ARA TORNO

I LLAVORS ELL S'HI VA ACOSTAR, LA FLOR A LA MÀ, MIRANT-LA FIXAMENT ALS ULLS, MENTRE LI DEIA:

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

- נערה נאוה הריחי את הפרח הזה, הוא מריח כמו הלילה באביב - יהודית השפילה את מבטה ברעד, היא לא יכלה להפסיק ולהתפעל מיפי הפרח שהפיץ ריח עדין וקסום.

- OLORI AQUESTA FLOR, BELLA DAMA, TÉ L'OLOR DE LES NITS DE PRIMAVERA.

LA JUDITH VA ABAIXAR ELS ULLS, TEMBLOROSA. NO PODIA DEIXAR D'ADMIRAR LA BELLESA D'AQUELLA FLOR, QUE DESPRENIA UNA SUAU AROMA ENVOLTANT...

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

ארנאו עטף את הפרח יקר הערך במטפחת משי בצבע זעפרן והלך אל בית המרחץ. הוא חיכה כמו בכל יום בשערי המקווה לאהובת ליבו שתצא. יהודית ומרים כמו תמיד יצאו מהמקווה שלובות זרוע, אבל הפעם היה הכל שונה.

- חכי לי יהודית, השארתי את השרשרת שלי במקווה, אני מיד חוזרת - אמרה מרים.

באותו הרגע התקרב אליה ארנאו והפרח בידו. בלי להסיר את עיניו מעיניה אמר לה:

יהודית התאהבה עד כלות וברחה עם ארנאו דה וולספיר האביר מסנט פאו דה קמפ. בבוקר חורפי אחד ארנאו הלך לחפש את יהודית בביתה. משה לא יכול היה לעצור בעדה, הוא הסתכל בה בעודה רוכבת על הסוס מחובקת עם האביר בחיר ליבה.

משה לא צעק ולא בכה. הוא תלש את המזוזה מהמשקוף וזרק אותה על הרצפה. משה דרך על המזוזה, קילל את הבית וסגר על עצמו את הדלת. מאותו היום מעולם לא פתח שוב את הדלת.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

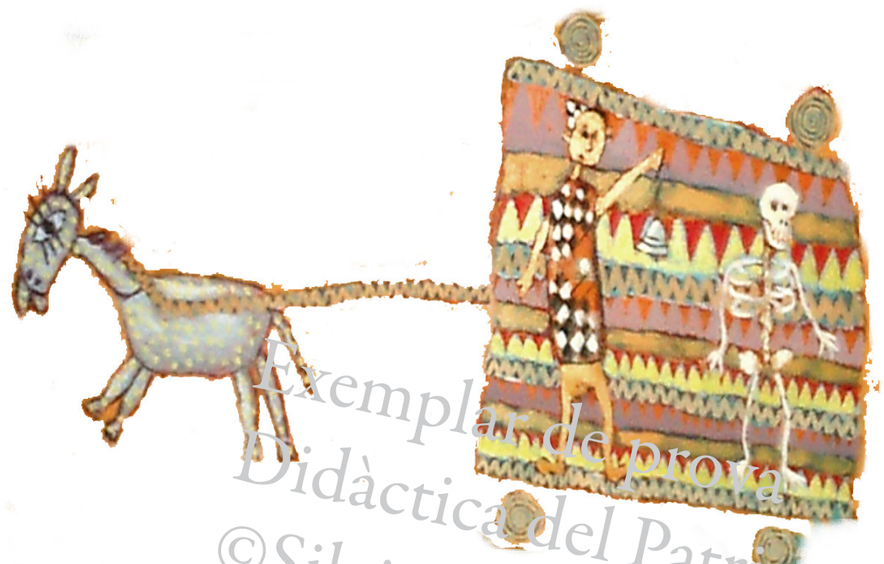
LA JUDITH ES VA ENAMORAR BOJAMENT I VA FUGIR AMB EL CAVALLER ARNAU DE VALLESPIR, EL CAVALLER DE SANT PAU DEL CAMP.

L'ARNAU LA VA ANAR A BUSCAR A CASA SEVA, UN MATÍ D'HIVERN. I EN MOSHE NO LA VA PODER RETENIR. LA VA VEURE MARXAR A CAVALL, ABRAÇADA AL SEU CAVALLER.

EN MOSHE NO VA CRIDAR, NO VA PLORAR. VA ARRENCAR LA CAIXETA DE FUSTA DE LA *MEZUZÀ** DEL LLINDAR DE LA PORTA, LA VA LLENÇAR A TERRA I LA VA TREPITJAR MENTRE ESCOPIA UNES MALEDICCIONS.

I VA TANCAR LA PORTA.

MAI MÉS NO LA VA TORNAR A OBRIR.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

מספרים שלילה אחד שמעו אותו שובר את כל המבחנות, צועק מצער וכאב וממלמל לחשים נוראים. השכנים אומרים ששמעו אותו אומר: - בבית הזה לעולם לא יוכל לגור אדם ולהיות שמח. הבית הזה לעולם יהיה הקבר של העצב שלי.

מאותו היום מעולם לא גר איש בביתו של האלכימאי משה בן אלעזר מהקאל של ברצלונה.

DIUEN QUE EL VAN SENTIR, UNA NIT, TRENCANT ELS *ALAMBINS* MENTRE CRIDAVA DE DOLOR I RECITAVA FÓRMULES TERRIBLES. I ELS VEÏNS ASSEGUREN QUE EL VAN SENTIR DIR:

- MAI! MAI NINGÚ MÉS NO VIURÀ EN AQUESTA CASA, NI HI SERÀ FELIÇ! AQUESTA SERÀ PER SEMPRE MÉS LA TOMBA DEL MEU DOLOR.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

I DIUEN QUE MAI MÉS NO HI HA VISCUT NINGÚ, A LA CASA DE L'ALQUIMISTA MOIXÉ BEN ELEAZAR. DEL CALL DE BARCELONA.

Exemplar de prova
Didactica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

- וזה נכון אמא שהבית מכושף?
- אני לא יודעת קלואה אבל אומרים שעד היום בלילות ירח מלא ואפשר לשמוע את קולו של האלכימאי.
- אמא נלך הביתה, אמרה קלואה, אני חושבת שהיום יש ירח מלא.
איאו האח הקטן של קלואה טיפס על האפניים כדי לגעת במזוזה בקצות אצבעותיו.

- I ÉS VERITAT, MARE, QUE LA CASA ESTÀ MALEÏDA?
- NO HO SÉ, CHLOE, PERÒ DIUEN QUE ENCARA ES PODEN SENTIR ELS CONJURS DE L'ALQUIMISTA LES NITS DE LLUNA PLENA.
- MARXEM CAP A CASA, MARE, QUE CREC QUE AVUI HI HA LLUNA PLENA, DIU LA CHLOE MENTRE EL SEU GERMÀ IU S'ENFILA PER FER LLISCAR ELS SEUS DITS PER L'ESCLETXA DE PEDRA DE LA *MEZUZÀ*.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

L'any 1391, els Calls de la majoria de ciutats catalanes foren atacats. Molts dels seus habitants van ser forçats a convertir-se al cristianisme o van ser assassinats. El Call de Barcelona mai no va ser reconstruït.

Un segle més tard, l'any 1492, un decret reial obligava l'expulsió de tots el jueus i jueves de la península. Aquí van acabar oficialment gairebé mils anys d'història dels jueus catalans.

Però la història va continuar a l'exili. Moltes famílies jueves encara recorden els seus orígens a terres de Sefarad, Espanya, a terres d'Edom, Catalunya. I moltes famílies descendents d'aquells que foren obligats a convertir-se, encara recorden el seu passat jueu.

L'antiga casa de l'Alquimista és actualment l'Espai Call, el Centre d'interpretació del Call de Barcelona. No s'ha trobat cap document sobre cap alquimista en la casa, tot i que es coneixen alguns cabalistes que van viure en el call de Barcelona.
Però se sap del cert l'origen jueu medieval de la casa, com també que fou abandonada durant molts anys.

En Moixe, la Judith, l'Arnau i la Míriam són personatges de ficció. Però també podrien haver estat reals, potser amb altres noms, doncs se sap que alguns jueus i jueves es van enamorar de cristians o cristianes i van haver d'abandonar la seva fe i els seus costums, atès que les relacions entre membres de diferents comunitats estaven prohibides.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

שנת 1391 הותקפו רובעים היהודים ברוב הערים בקטאלונה. רוב התושבים באותם הערים נאלצו להתנצר (להפוך לנוצרים) או נרצחו. מאז ועד היום, לא נבנה מחדש הרובע היהודי בברצלונה.

מאה שנים מאוחר יותר, בשנת 1492, בעזרת צו מלכותי, גורשו היהודים מספרד ומקטאלוניה. זה היה סוף של אלף שנים של הסטוריה יהודית בספרד.

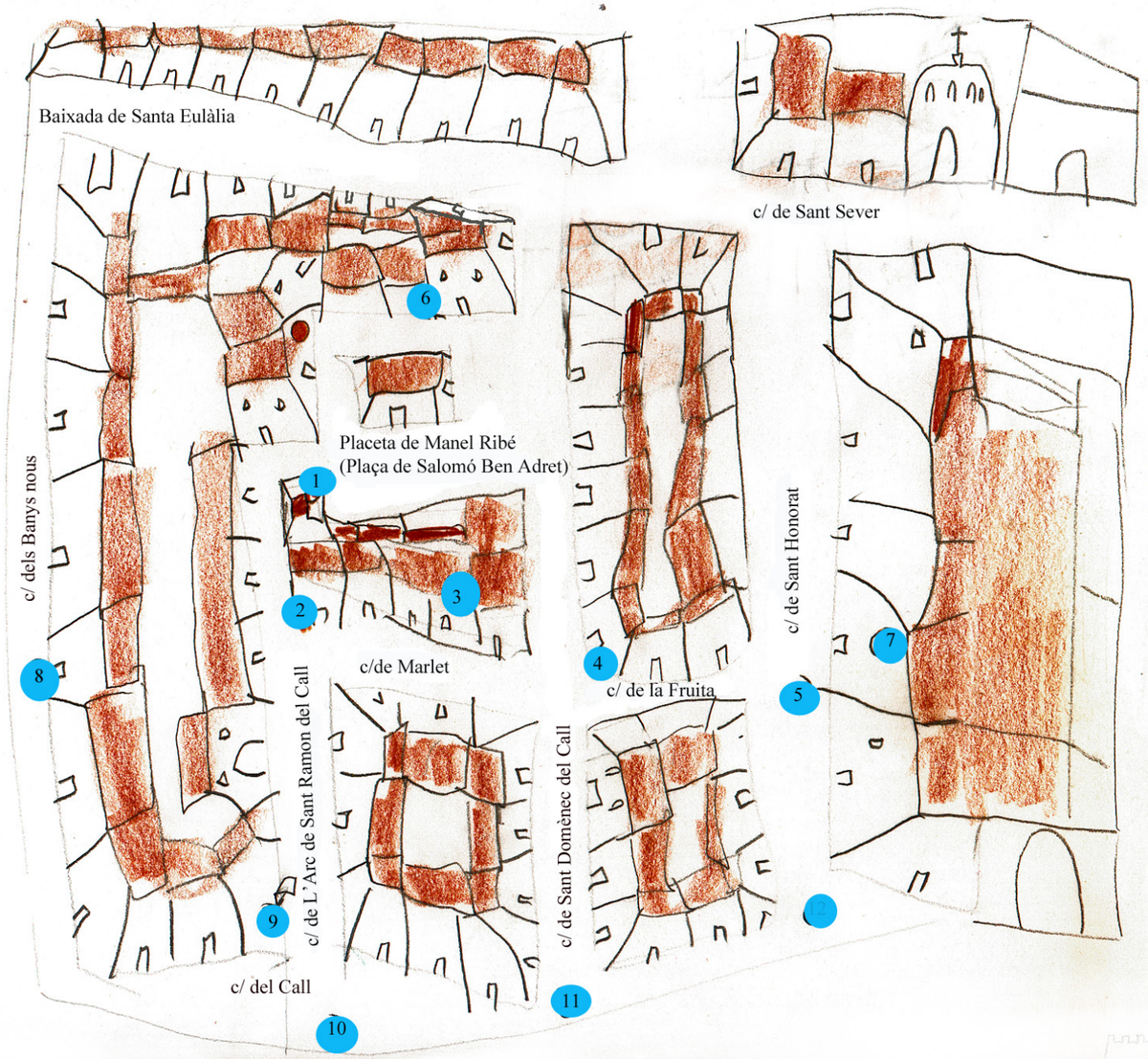
התגלגלות היהודים נמשכה בגולה. רוב המשפחות היהודיות עדיין זוכרות את בית אבותם בספרד ובאדמת קטאלוניה. כמה משפחות שצאצאן נאלצו להתנצר עדיין זוכרים את אבותיהם היהודים עד היום.

ביתו של האלכימאי בברצלונה נמצא במרכז הרובע היהודי שנקרא: קאל. מעולם לא נתגלו מסמכים ועדויות שהוכיחו מי גר שם אבל ידוע שכמה מגדולי הקבלה גרו ברובע הזה. ידוע שבבית האלכימאי גרו יהודים ושהיה נטוש רוב הזמן.

משה, יהודית, ארנאו ומרים הינם דמויות בדיוניות. הם אומנם יכלו להיות דמויות אמיתיות אך הם פרי הדמיון. ידועים לא מעט סיפורים על בחורים ובחורות מהתקופה שהתאהבו בגרים (לא יהודים) ונאלצו לעזוב את היהדות, את המסורת ואת אמונתם כי אסור היה לקיים קשרים אנטמיים בין גברים ונשים מקהילות שונות.

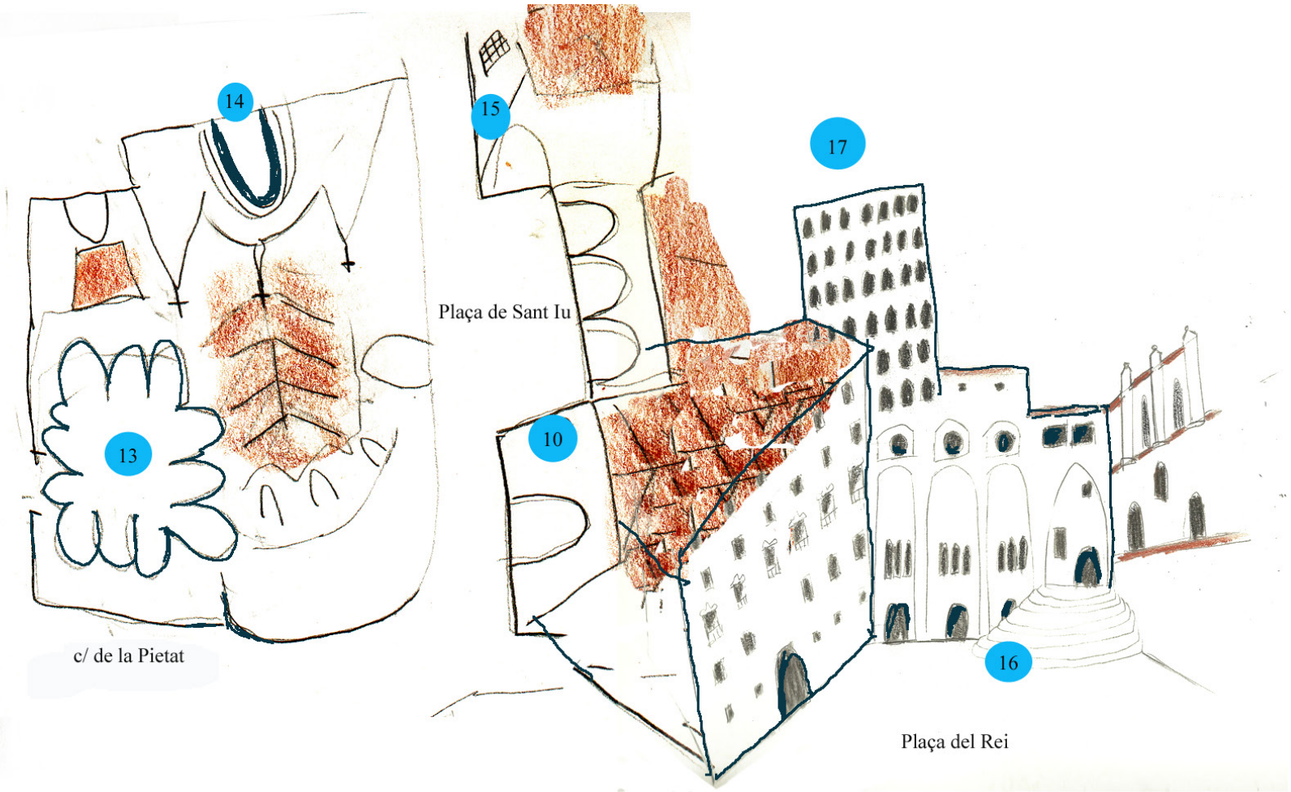
CALL DE BARCELONA

רובע קאל שלברצלונה

1. Casa de l'Alquimista, actualment Espai Call del MUHCB. 2. Fundació Pia *Samuel ha-Sardi*. Inscripció amb lletres hebrees: "El Sant Rabí Samuel ha-Sardí. Que la seva llum brilli per sempre". 3. Sinagoga Major. 4. Carnisseria. 5. Pou del Call. 6. Sinagoga d'en Massot. 7. Sinagoga Poca, actualment Capella de Sant Jordi del Palau de la Generalitat. 8. Banys Nous. 9. Pas elevat d'accés al Castell Nou (es veuen les restes d'un arc a la cantonada del carrer Arc de Sant Ramon del Call). 10. Castell Nou (enderrocat a mitjan segle XIX). 11. Porta del Call pel carrer Major, actualment Sant Domènec del Call. 12. Porta del Call pel carrer de la Volta, actualment Sant Honorat. 13. Catedral de Barcelona, claustre. 14. Catedral de Barcelona, porta

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

principal. 15. Palau del Lloctinent (Arxiu de la Corona d'Aragó), construït el 1549 amb les pedres del cementiri jueu de Montjuïc (es poden veure inscripcions hebrees de les làpides a la façana). 16. Seu de la Inquisició (escut adossat a la porta de la Reial Audiència), avui seu del Museu Marés. 17. Palau Reial Major. 18. Mirador del Rei Martí, construït l'any 1555.

1.בית של אלכימי, כיום מרכז פרשנות של הרובע היהודי, אבפי קל, MUHBA.
2.קרן אדוקה שמול סהחרדי. תחריט בעברית כמחווה לרבי שמואל הספרדי. 3.בית כנסת המרכזי. 4.קטל. 5.בור מים של הרובע היחודי. 6. בית הכנסת של מסט.7.
בית הכנסת פוקה, כיום קפלה של סנט ג'ורדי ב ארמון של ג'נרליטט. 8.בית המרחץ מקווה. 9. גשר לטירה חדשה (אפסר ליראות שאריות קשת בפינה רחוב Arc de Sant Ramon del Call
10. טירה חדשה , באופן סופי נהרס בהמאה 19. 11.שער לרובע היחודי, בדרך רחוב גרול, עכשיו Sant Domènec del Call.
12. שער לרובע היחודי. 13.אנטדרה הקתדרלה.14. שנר ראשי של קתדרלה.
15. ארמון הסגן, ארכיון של כתר אראגון. נבנה אותו בשנה 1959 עם מצבות מבית קברות יהודים. אפשר לראות אותיות בעברית.16. בית של אינקוויזיציה.
אפשר לראה הסמל על קיר הבית. כיום מוזאון Marés
17. ארמון מרכזי המלך.18. מגדל המלך מרטי, שנבנה בשנה 1955.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

Neixes i la vida et duu cap endavant. L'horitzó ple de projectes, el cap ple de somnis, gateges, camines, trontolles, caus i et tornes a aixecar. Al matí de la teva vida la teva ombra es projecta davant teu, com un ventall de possibles. I arriba al migdia. El sol és amunt, gairebé no perceps la teva ombra. Cap on vas? A partir d'ara s'obre una nova dimensió a la teva vida. A partir d'ara la teva ombra es projectarà cap enrere, cap al passat, cap a la memòria. Segons la tradició, només es podia estudiar la càbala a partir dels 40 anys. Calia potser viure íntimament la dimensió de la memòria de la pròpia carn per poder endinsar-se en la tradició, en la memòria del poble. I és llavors quan aquelles històries dels nostres grans tot d'una recobren vida, agafen significat. I és llavors el moment de teixir el compromís amb els que vénen, perquè així en girar enrere, cap a l'ombra que s'allarga més i més, hi reconeixem un esforç que ha donat sentit al nostre camí, unes llums que no es perden, nous camins que donaran nous fruits.
La filla de l'alquimista és un conte, una llegenda, el viu testimoni d'un passat que lluita per a ser recordat. Una finestra cap a un món a voltes desconegut però molt nostre, una empremta de la nostra memòria, testimoni d'un ric patrimoni nostre que cal preservar. La nostra memòria és la nostra identitat. I la nostra identitat és la clau per poder seguir caminant endavant.

"Hi havia una vegada un rabí que coneixia un racó del bosc. Hi anava sovint, encenia un foc, feia una oració i parlava amb Déu. El seu fill seguia anant al racó del bosc i encenia el foc, però havia oblidat l'oració. Tot i així parlava amb Déu. El fill del seu fill encara coneixia el racó del bosc, però no recordava com encendre el foc, ni l'oració, però podia parlar amb Déu. I el fill del fill del fill del rabí, que no recordava ni el racó del bosc, ni la manera d'encendre el foc, ni l'oració, tot i així aconseguia parlar amb Déu, perquè coneixia aquesta història, i aquesta memòria era suficient."
Conte hassídic.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

Sílvia Angelet, Barcelona 2012

כשאתה נולד, החיים דוחפים אותך קדימה. האופק מלא בפרוייקטים, הראש מלא בחלומות. אתה זוחל, הולך, נופל ושוב קם. בבוקר הצל שלך נמצא לפניך, מרמז על שפע האפשרויות שלפניך. באמצע היום, השמש במרכז השמיים וכמעט לא רואים הצל, לאן תלך? מרגע זה נפתח בפניך מימד חדש, מרגע זה הצל שלך מקרין אחורה, לעבר העבר, לעבר הזכרונות.
לפי המסורת ניתן ללמוד את ה"קבלה" רק בגיל 40. עד אז כנראה מימד העבר אינו שופע בחוויות בכדי להתעמק במסורת, בזכרון אבותינו בשורשים שלנו. החל מגיל זה, הסיפורים של אבותנו לפתע קורמים עור וגידים, מקבלים משמעות. זה הרגע שבו אפשר לבסס את ההתחייבות שלנו לדורות הבאים משום שכך, כשמביטים אחורה לעבר חצל שהולך ומתארך אנו מכירים שוב במאמץ שנתן לנו את המשמעות לדרך שלנו, נתן לנו אור שלא אבד, ודרכים חדשות שיניבו פירות חדשים.

בת האלכימאי הוא סיפור, אגדה, עדות חיה לעבר שנלחם כדי לא להישכח. חלון לעבר עולם שלפעמים לא מוכר לנו אבל שייך לנו, עקבות של זכרון אבותינו, עדות למורשת עשירה
שצריך לשמר. השורשים שלנו הם הזהות שלנו, והזהות שלנו היא המפתח ליכולת שלנו להמשיך בדרכינו לצעוד קדימה.
ישנו סיפור על רבי שהיה הולך לעיתים קרובות לאותה פינה בעיר, היה מדליק אש, מתפלל ומדבר עם אלוהים. בני, המשיך ללכת לאותה פינה בעיר, הדליק אש, אבל שכח את התפילה. ולמרות זאת, דיבר עם אלוהים. הבן של בנו, למרות שהכיר את הפינה בעיר, לא זכר אין להדליק אש ולא את התפעלה, עדיין יכול היה לדבר עם אלוהים. הבן, של הבן של בנו של הרבי שלא זכר את הפינה בעיר, לא זכר איך להדליק אש בגם לא את התפילה, עדיין מסוגל היה לדבר עם אלוהים, משום שהכיר את הסיפור הזה.
אגדה חסידית.

סילביה אנגילת
ברצלונה 2014

GLOSSARI

Alambí: de l'àrab *al-inbiq*, és un aparell utilitzat per a la destil·lació de líquids mitjançant un procés d'evaporació per escalfament seguida de la condensació per refredament. Era l'instrument típic dels alquimistes en la seves operacions màgiques.

Àlef-Bet o alefat: alfabet. Les lletres de l'alfabet hebreu són sagrades en el judaisme, atès que Déu creà el món mitjançant la paraula. La paraula doncs, té un potencial creador que es concentra en cadascuna de les energies simbolitzades per les lletres de l'alfabet hebreu. Cada lletra correspon a un número, i la ciència de les lletres tradicional hebrea consisteix en la interpretació i la transmutació del potencial numèric de les paraules.

Alquimista: el qui practica l'alquímia, l'art de les transmutacions, una mena de màgia que cerca la transformació de la matèria bruta (*nigredo*) en or, simbolitzant aquest camí el de la transformació interior. L'alquímia és també una altra denominació de la càbala pràctica.

Càbala: corrent místic del judaisme d'origen molt remot, que aconseguí una gran esplendor desenvolupant una extensa literatura a la Sefarad medieval, i molt particularment a la Corona d'Aragó i en terres provençals. Existeixen diferents corrents cabalístics o escoles, com la barcelonina de Salomó ben Adret o la gironina de Moshe ben Nahman, entre altres. Conjuntament als diferents corrents místics de la càbala, existia un corrent de càbala pràctica equiparable a la màgia blanca i a l'alquímia, que intentava la transformació del món físic mitjançant la utilització dels noms secrets de Déu i dels àngels, com també l'aplicació de la ciència de les s*efirot* i de les lletres de l'alfabet hebreu, les lletres sagrades.

Call: del llatí *callis*, carreró. (S'estableix una filiació filològica amb *Kahal*, assemblea, tot i que sembla que és errònia). Nom que es donava als barris jueus catalans.

Estrella de David o *Magen David* (escut de David): estel format per dos triangles, l'un sobre l'altre, símbol tradicional de judaisme que comença a aparèixer a l'edat mitjana. L'any 1354, Carles IV atorgà a la comunitat de Praga

el privilegi de portar el seu propi estendard, anomenat més tard en els actes l'estendard del Rei David, sobre el qual figurava l'hexagrama.

Kóixer: apte, acceptable. Es diu dels aliments que la llei de Moisès permet menjar. Per exemple, només es pot menjar carn de vedella o be i aus de corral, i peix amb escates.

Llums d'oli: la cel·lebració del *xabat* comença a la posta de sol del divendres amb l'encesa de dues espelmes (antigament llums d'oli) per part de la dona de la casa, seguda de la bendició *Barúj atá Adonái, Elohéinu Mélej haolám, ashér kidsháanu bemitzvotáv, vezivánu lehadlík ner shel Shabbát kódesh*: "Beneït ets Tu, Adonai, Déu nostre, Rei de l'Univers, qui ens va santificar amb els seus preceptes i ens va ordenar d'encendre les espelmes del sagrat *Xabat*".

Menorà: literalment làmpada. Canelobre de set braços que recorda la flama que cremava dia i nit en el Gran Temple de Jerusalem fins que va ser destruït. És un dels símbols tradicionals del judaisme, conjuntament amb l'estrella de David.

Mezuzà: petit cilindre que els jueus col·loquen en el marc de la porta de les cases per a mostrar que són creients dins i fora de casa. A l'interior s'hi col·loca un petit full de pergamí en el qual Déu diu que s'ha de fer així per a santificar la llar i tenir sempre a Déu amb nosaltres. El costum prové del versicle de la *Torà* Deuteronomi 6.9 -i les escriuràs (les paraules de Déu) a les llindes i a les portes de casa teva-. En el pergamí s'hi inscriu l'oració més important del judaisme, *Xemá Israel*,: "Escolta Israel, l'Etern és el nostre Déu, l'etern és un." A la seva part exterior, s'hi inscriu la paraula, *Xadai*, un dels noms de Déu, que sovint s'interpreta com "El que cuida les portes d'Israel».

Miqvé o micvé: bany ritual utilitzat per a la purificació en els rituals del judaisme. Es practica en un contenidor d'aigua corrent on hi hagi la possibilitat de submergir-se completament. Les regles per a la utilització del *micvé* són complexes, i estan definides a la *Misnà*. Molts jueus utilitzen el *micvé* a la vigília del *xàbat*, i de *Iom Kippur* (dia del perdó); els *hassidim* l'utilitzen a diari. Existeix una normativa específica per les dones, que l'han d'emprar després del part o del cicle menstrual. S'utilitza tanmateix per a la conversió al judaisme i per les ablucions dels morts. És un dels llocs centrals de la vida comunitària jueva, conjuntament amb la sinagoga.

Exemplar de prova Didactica del Patrimoni UB ©Silvia Angelet

El *micvé* del Call de Barcelona encara no ha estat localitzat, tot i que existeix documentació que afirma que la comunitat jueva també emprava els banys públics situats al carrer Banys Nous, fora del call, on tenien un espai que els hi era reservat.

Misnà: un dels textos principal del judaisme, escrit per diferents savis entre els segles I i II de l'era cristiana. S'hi expliquen els aspectes més difícils de la *Torà* per a comprendre-la millor. Descriu sobre tot normes de comportament i la manera d'aplicar-les correctament.

Rodella: insígnia circular vermella i groga que els jueus catalans tenien l'obligació de dur per sobre de la roba per a poder ser identificats, a partir del concili IV del Laterà (1215). Més endavant, l'any 1268, el rei Jaume I dispensa la comunitat jueva barcelonina de dur-la, recomanant-los portar una capa rodona quan surtin de la ciutat.

Sefirot: cadascuna de les deu emanacions de la divinitat representades en l'arbre cabalístic. La teoria de les *sefirot* expressada en el *Sefer Yetsirah* (Llibre de la Creació) es popularitzà al segle X i es remunta a les tendències místiques més antigues i genuïnes del judaisme. Entre cadascuna de les deu *sefirot* hi ha 22 camins representats per cadascuna de les 22 lletres de l'alfabet hebreu.

Sinagoga: *Beit ha-knesset* o casa de reunió de la comunitat jueva. És també la *Beit ha-midraix*, casa d'estudi, i la *Beit ha-tefil·la*, casa d'oració. Al call de Barcelona hi havia cinc sinagogues (i una sisena al call menor), la més important de les quals estava situada a l'actual carrer de Marlet.

Talmud: principal comentari de la *Misnà*, escrit pels savis de Babilònia i d'Israel entre els segles III i VI de l'era cristiana.

"Temps dels jueus": la presència jueva a Barcelona es documenta des de l'any 850, i es va mantenir fins al 1492, data de l'edicte d'expulsió. L'any 1391, en dos avalots consecutius, el 5 i el 7 d'agost, el Call de Barcelona és atacat i destruït, i ja no es refarà mai més.

Torà o Pentateuc: cinc primers llibres de la Bíblia, que narren com Déu va crear el món, quan es va formar el poble jueu i com Déu sempre l'ha ajudat en les seves dificultats.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

Xàbat: El xàbat (**shabbat**) és el setè i últim dia de la setmana jueva en què els jueus practiquen el descans segons les lleis de Moisès. És la celebració més important del calendari jueu. Comença amb la posta de sol del divendres i acaba una estona després de la posta de sol del dissabte.

Xalom: pau, salutació jueva.

Exemplar de prova
Didàctica del Patrimoni UB
©Silvia Angelet

angelitos edicions
palabras que crean mundos
http://angelitosedicions.blogspot.com

UNIVERSITAT DE BARCELONA
Facultat de Formació del Professorat
Departament de Didàctica de les Ciències Socials

Il.lustració de la portada: Haggadah de Barcelona c. 1340 (f.88).
"L'any que ve a Jerusalem"
British Library Additional 14761